A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVKIADÓ VÁLLALATA

SZINNYEI FERENC

NOVELLA- ÉS REGÉNYIRODALMUNK A BACH-KORSZAKBAN

II. KÖTET

KIADJA
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

Szépirod. O. 1887/2.

NOVELLA- ÉS REGÉNYIRODALMUNK A BACH-KORSZAKBAN

ÍRTA
SZINNYEI FERENC

II. KÖTET

BUDAPEST
KIADJA
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1941

237089

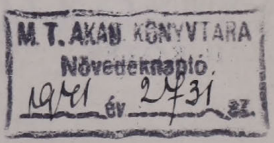

64260. — Révai-nyomda, Budapest. F. k.: Kibédi Varga József.

IX.

Novella- és regényfordításaink.

Fordításaink száma. — Dumas és a francia romantikusok. — Legszívesebben ezeket fordítják. — A többi franciák. — Növekvő érdeklődés az angol irodalom iránt. — Az angolok és amerikaiak. — A német irodalmat elhanyagolják. — A németek. — Az oroszok. — Az olaszok. — A többi irodalmak. — Az elbeszélések tárgyuk szerint. — Író- és művésznovellák. — A francia irodalom vezető szerepe.

Novella- és regényfordításaink száma ebben az évtizedben elég nagy. Míg 1818—1848-ig, tehát harminc év alatt, több mint ezerötszáz jelent meg, a Bach-korszakban majdnem hatszáz. Ezek közül kilencven a regény vagy nagyobb, jelentősebb elbeszélés s körülbelül ötszáz a novella.

A novellák száma az eredetiekéhez képest csekély, aminek az a magyarázata, hogy szépirodalmi lapjaink hazafias szempontból: hogy a magyar szépirodalmat fejlesszék, legszívesebben eredeticket közöltek.

A fordított regények száma viszont majdnem eléri az eredetiekét, amit a napilapok szépirodalmi rovatainak nagy szükséglete magyaráz. A szabadságharc előtt ugyanis a politikai lapok nem igen közöltek re-

gényeket (az első magyar tárcaregény, Jósika *Akarat és hajlama* csak 1845-ben jelent meg), de ebben a korszakban már rendesen megtöltötték tárcáikat regényekkel és hosszabb novellákkal. Ezt nem tehették volna csupa eredeti munkával, másrészt kénytelenek voltak a közönség kedvében járni, s minél több érdekfeszítő olvasmánnyal csábítani lapjaikhoz az előfizetőket. Ilyeneket akkor csak Jósika és Jókai tudtak írni, de ők maguk nem láthatták volna el ilyen regényanyaggal az összes lapokat. Nem szabad elfelejtenünk, hogy a *Hölgyfutár* szépirodalmi napilap volt, s egymaga rendkívül nagy anyagot fogyasztott.

Az idősebb Dumas, a nagy regény-gyáros volt az uralkodó planéta. Aki eredetiben nem olvashatta, német fordításban megkaphatta minden munkáját. Hartlebennek Bécsben és Pesten megjelenő *Belletristisches Lese-Cabinet*je egyre-másra ontotta a Dumas-köteteket. Legújabb regényeit kéziratból fordították, úgyhogy a francia kiadással egy időben jelenhettek meg.[1]

A Lese-Cabinet a *Pesti Napló* szerint „hazánkban roppant nagy olvasókörre talált", de Franck, stuttgarti kiadó *Das belletristische Auslandja* is erősen fogyott könyvárusainknál.[2] Mikor Friebeisz István *Legújabb külföldi regénycsarnok*ában megindította a *Párisi mohikánok* közlését (1854-ben), annyira szaporodtak az előfizetői, hogy a kiadó az első hat füzet visszavásárlására ajánlkozott.[3] Dolgozótársának, Maquet Ágostnak ellene indított pöre, mely meglehetősen leleplezte a Dumas-féle regény-nagyüzem titkait, nem ártott

[1] Di. 1854. 36.
[2] PN. 1854. 226.
[3] D. 1855. 26.

népszerűségének.[4] Maga az író is csak könnyed tréfával üti el az egészet: „Mert lássák édes olvasóim, általánosan ismert dolog — természetesen a biographok előtt, hogy kétszáz kötet munkámközül én egyet sem írtam.“[5]

Legtöbbet az ő munkái közül fordítottak le. 11 regénye[6] és 19 novellája jelent meg magyarul.

Sue Eugén munkáit is szívesen fordították: 6 regénye,[7] 4 novellája s 4 regénymutatványa jelent meg. *Surville ezredesét* kétszer is lefordították.

---

[4] H. 1857. 82., 1858. 28., MS. 1858. 58.

[5] *Nagyapám nyula* c. regényének (H. 1857. 74—100.) előszavában.

[6] *Ezeregy rém* (Figyelmező. 1849. 114—32., a lap megszűnése miatt a 6. fejezettel félben maradt); mutatvány *A fekete tulipán*ból (PN. 1851. 398—405), *A fekete tulipán* (La tulipe noire, 1851. önállóan, f. Májer Károly), *A párisi mohikánok* (Les mohicans de Paris, f. Országh Antal és mások, 1854-ben indult meg füzetekben s 1861-ben fejeződött be a 34.-kel), *Richard kapitány* (Le capitaine Richard, MS. 1855. 7—87.), *Egy bretagnei nemes kalandjai a philippini szigeteken.* 1856. (önáll.), *Pauline* (D. 1857. 38—52., f. Bereczk Béla és Hang Ferenc, önállóan Kalocsán, 1860), *Egy orvos naplója* (Mémoires d'un médicin, 1857—8. önáll., f. többen), *Nagyapám nyula* (Le lièvre de mon grand-père, H. 1857. 74—100., f. Huszár Imre), *Cecilia* (Kalocsán, 1858., f. Bereczk és Hang), *Egy galamb története* (H. 1858. 2—26. önáll. Kalocsán, 1858., f. Bereczk és Hang), *Úgy legyen!* (Ainsi soit-il! Di. 1859. 33—9., f. Ozoray Árpád, félbenmaradt).

[7] *A hercegnő* (H. 1852. 199—297., f. Bodossy), *A fukarság* (Szépirodalmi Könyvtár. 7—9. Miskolc. 1852. és 1858., f. Erdélyi Indali Péter), *A szerelem gyermekei* (Les enfants de l'amour. Paris. 1850. PN. 1853. 925—89., önáll. 1853., f. Greguss Ágost), *Kalandor és kékszakáll* (Le morne au diable,

Sand munkái közül a *Le chateau des Désertes, Le mare au diable, Mont-Revêche, La petite Fadette,* s *Jean de la Roche* s egy novella jelent meg.[8]

A francia romantikusok közül Hugo Viktor csak *Notre-Dame de Paris*jával *(A Notre-Dame egyház Párisban.* Kecskemét. 1858., fordította Szalkay Gergely), Mérimée Prosper *Colomba*jával *(Colomba.* H. 1859. 8—24., Szenvey József fordítása az 1840-es Athenaeumban sokkal jobb), Bernardin de Saint-Pierre *Paul et Virginie*jével *(Pál és Virginia.* 1855. önállóan, f. Ács Zsigmond, s a Családi Naptárban 1858. s Bucsánszky Nagy Képes Naptárában 1860.), Chateaubriand *Atalá*jával *(Atala.* Esztergom. 1858., f. Salgó János), *Les Martyrs*jával *(A vértanúk.* Pécs. 1858., f. Nagy Ferenc)[9] s *Le dernier jour des Abencerages*ával *(Az utolsó Abencerage.* CsL. 1854. I. 10—11.), Musset négy novellájával, de Vigny egy novellájával szerepelt.

A kisebb jelentőségű, de rendkívül kedvelt és ol-

önáll. 1854., f. Halmágyi Sándor), *Surville ezredes* (PN. 1854. 65—111.), *A sürvillei őrnagy* (utóbb *ezredes,* H. 1859. 57—73., f. Úrváry Lajos), *Az ördöngös orvos* (Le diable médicin és folytatásai I.—III. rész — a IV. és V. nem jelent meg — PN. 1855. 126—158., 1856. jan. 1—27., jan. 30., márc. 9., márc. 11—23., f. Greguss, önáll. 1856.).

[8] *A désertesi kastély* (PN. 1851. 510—44.), *Ördögmocsár* (H. 1851. I. 79—92.), *Mont Revêche* (Récsi Emil Regénycsarnokában. 4—6. 1853), *A tücsök* (Legújabb külföldi regénycsarnok. 25—6. 1857., f. Fekete Soma), *Jean de la Roche* (BH. 1859. 278—303., folyt. 1860-ban).

[9] Egy mutatvány is jelent meg belőle: *Scipio sírja és a Vesuv remetéje* (CsL. 1852. II. 9.).

vasott romantikusok közül Féval,[10] Maquet,[11] Méry,[12] Montépin,[13] Soulié[14] munkáit olvashatta magyarul a közönség.

A kritika váltig dörgött a romantikus vad-regények ellen. Planche Gusztáv éppen úgy elítéli őket Franciaországban,[15] mint Greguss Ágost Magyarországon. Az utóbbi rosszalja a francia modort „egyes élekre kihegyezett csattanósságaival, ledér könnyűszerűségeivel, s ami fő, lélektani képtelenségeivel s

[10] *Simon kapitány* (Le capitaine Simon. 1853., H. 1854. 143—72., f. Roboz István), *A nők paradicsoma* (Le paradis des femmes. 1854., PN. 1855. 5—115., önáll. 1855., f. Greguss). *Madame Pistache* (Paris. 1854., Győri Közlöny. 1857. 6—25., önáll. Győrött 1858.), *Croïat kastély* (Le chateau de Croïat, 1848., H. 1858. 147—70., f. Huszár I.) s egy novella.

[11] *Szívbeli tartozások* (Dettes de coeur. 1857., PN. 1859. 177—298., f. Greguss, önáll. 1859.).

[12] *Héva* (SzK. 1858. 1—10., f. Huszár I., külön mellékleten, önállóan is kapható volt) és 5 novella.

[13] *Lucifer kisasszony* (Mademoiselle Lucifer. 1853., PN. 1854. 13—64., f. Greguss), *Az első házasság* (az előbbinek folytatása, MS. 1856. 10—75), *Vénus szerelmei* (Les amours de Venus. 1855., az előbbinek folytatása, 1858. önáll.).

[14] *Első szerelem* (H. 1858. 224—51.) és 3 novella. — Romantikus regények még ezeken kívül: A. Bernard: *A marquisnő arcképe* (BH. 1857. 82—143., önáll. 1857.), Elie Berthet: *A vad leány* (H. 1851. II. 200—48.), Müller Ödön: *Mionette* (M. Futár. 1858. 279. — 1859. 313.), Scribe: *Carlo Broschi* (Szépirod. Könyvtár. 5—6. Miskolc. 1852.) és *Móric* (H. 1851. I. 37—51.), Valrey: *Mártha* (PN. 1857. 289.—1858. 82.), Molé-Gentilhomme: *Nápolyi Johanna vagy egy királynő bűnei* (Di. 1857. 1—12.), névtelen szerzőktől: *D'Alfi Kornélia marquisnő* (PN. 1853. 890—921.), *A fegyenc neje* (BV. 1856. ápr. 2.—máj. 11., önállóan 1856.), *A titkos banda* (MS. 1856. 279—1857. 24.).

[15] A BH. 1854. 314. száma közli tanulmányát.

jellemzési hiányával".[16] Hiába minden. A közönséget nem lehetett eltántorítani kedves mulattatóitól. Maga a szigorú Greguss is szívesen olvasta ezeket a ponyvaízű rémregényeket, sőt le is fordított közülük néhányat (két Sue-, egy Maquet-, egy Féval- s egy Montépin-regényt).

Míg egyes értékesebb művek lefordításával nem igen siettek, addig ezek közül többet már a francia kiadás megjelenésének évében, vagy legfeljebb egy-két évvel utóbb lefordítottak.[17]

Balzacot még alig fordítják ekkor, csak három novellája s egy jelentéktelenebb regénye (*Éva leánya.* H. 1859. 95—111.) szerepel a fordítások között. A hazájukban népszerű jelesebb elbeszélő kortársak közül Lamartinetől, Sainte-Beuvetől, Murgertől, Barbey d'Aurevillytől, Houssaye Arsènetől s Flauberttől (*Madame Bovary*ja 1857-ben jelent meg) semmit sem fordítanak.

Az ifjabb Dumas, kinek darabjai a mi színpadunkon is rendkívüli hatást keltettek, mint elbeszélő is népszerű. Lefordítják *A kaméliás hölgy* (La dame aux camélias, H. 1852. 144—85., f. Babos Pál), *Printemps Zsófia* (Sophie Printemps, f. Récsi Emil, önáll. 1854.), *A gyöngyös hölgy* (La dame aux perles, PN. 1856. júl. 17—okt. 25., önáll. 1857.) c. regényét, *Césarine* c. hosszabb elbeszélését (H. 1859. 78—87., f. Karajtsi Ferenc) s még 4 novelláját. — Feuillet finom lélekrajzi regényeit is sietnek lefordítani: *Egy szegény ifjú története* s *A kis grófné* hamarosan követik a

[16] *Irodalmi körültekintés* (MS. 1855. 5—76.).

[17] A hírhedt rémregényírók közül Ponson du Terrail munkáit még nem fordítják ekkor.

francia első kiadást.[18] A termékeny Deslys Károlynak egy hosszabb elbeszélését,[19] Girardin Emilnének két regényét[20] fordítják le, Gozlan Leónak két regényéből közölnek mutatványt.[21] Legtöbb novelláját a könnyeden és felszínesen mulattató, hihetetlenül termékeny Paul de Kocknak fordítják le (13-at), a többi neves elbeszélő alig szerepel néhány novellával: így About Edmund (1), Berlioz Hektor, a zeneszerző (2), Champfleury (2), Janin Jules (2), Karr Alfonz (3), Légouvé (1), Sandeau Jules (5), Souvestre Emil (6).

Ezeken kívül még vagy harminc, ma már ismeretlen nevű francia írótól fordítanak le egy-egy novellát,[22] s vagy nyolcvan elbeszélésnek szerzőjét sem nevezik meg.

---

18 *Egy szegény ifjú története* (Le roman d'un jeune homme pauvre. 1858., PN. 1858. 235.—1859. 81., önállóan 1859.), *A kis grófné* (La petite comtesse. 1857., H. 1858. 270—93.).

19 *A normandiai halász* (H. 1857. 14—18., önállóan is, f. Huszár I.).

20 *Margit vagy kettős szerelem* (Marguerite ou deux amours. 1853., H. 1853. 186—213., f. Babos Pál) és *Pontanges marquis* (M. le marquis le Pontanges. 1854., önáll. 1854., f. Salamon Ferenc.).

21 *Egy angol trónörökös kalandjai* (Aventures de prince de Galles, H. 1859. 39—52.), *A szalmakoszorú (Georges III.* c. regényéből, Di. 1859. 3—13.). Ezenkívül 4 novelláját közlik.

22 Abrantes hercegnő, Achard, Beauchamp Ede, Le Bassu d'Helfné, Beauvoirné, Desbordes Valmeres, Duprenoy asszony, Enoult, Ferrand, Feydeau Ernő, Fortoul, Guinot, Huardné, Paul L. Jacob, Lerne Emánuel (4 novella), Léspés Leó, Lorain Gyula, Lurine Lajos, Moléri, Perie Tivadar, Pichot, Pontmartine, Reybaud asszony, J. T. de Saint-Germain, Santeult, Schneider René (2 novella), Sénart Klára, de Sire Jules, Vernes Jules.

A francia regények és novellák legbuzgóbb fordítói: Huszár Imre, Hang (Hangel) Ferenc, Bereczk Béla, Fekete Soma, Greguss Ágost, Sárváry Elek, Kovács Ödön (Kovács Pál fia), Halmágyi Sándor, Országh Antal, Forster Rudolf. Rajtuk kívül még a következők fordítottak: Abonyi Lajos, Ágay Adolf, Ács Zsigmond, Babos Pál, Balázs Sándor, Karajtsi Ferenc, Kiss Sámuel, Májer Károly, Pákh Albert, Pataki Ferenc, Remellay Gusztáv, Récsi Emil, Roboz István, Rivnyák Sándor, Rózsaági Antal, Salamon Ferenc, Szendrey Júlia, Szinnyei József, Szenvey József, Székely József, Úrváry Lajos, Vadnai Károly, Válkai Imre, Virághalmi Ferenc s még többen ismeretlen nevűek. Sok esetben elhallgatják a fordító nevét. Megesik, hogy a fordító szerzőként szerepel. Hang Ferenc *Rosina* c. elbeszéléséről (N. 1857. 28.) pl. kideríti a *Délibáb* (1857. 23.), hogy azonos egy *Marie* c. francia beszéllyel, sőt az is megtörténik, hogy a fordító plagizál. A *Divatcsarnok*nak egy francia novellája *(A őrült anya.* 1855. 9., f. Albin) pl. majdnem szószerint való kiírása Berecz Károly fordításának a *Honderű* 1846. évfolyamából (H. 1855. 38.).

*

A francia fordítások száma után az angoloké és az amerikaiaké a legjelentékenyebb.

Az angol irodalom iránt elég nagy az érdeklődés. A *Szépirodalmi Lapok* 1853-ban (31. sz.) vitatkozik dr. O. L. B. Wolff általános regénytörténetével (Jena. 1841.), s védelmezi az újabb angol regényírókat, főként Bulwert, Dickenst és Thackerayt. Ugyanott (1853. 13.) Thackeray legújabb regényét, *Henry Es-*

mondot ismertetik. Mihelyt megjelenik *The Newcomes* c. regényének utolsó füzete, Salamon Ferenc azonnal dícsérő ismertetést ír róla (BH. 1855. szept. 12.). A *Magyar Sajtó* ugyanakkor (1855. nov. 23.) Dickens *Bleak house*-át dícséri lelkesen. A *Hölgyfutár* (1858. okt. 16.) is felhívja a figyelmet a „gyönyörű" regényre. Greguss Ágost felszólítja az írókat, hogy hagyják abba a franciák utánzását, mely az ízlés elkorcsosulására vezet, s tanulmányozzák az angol regényirodalmat. Dallos Gyula kis angol irodalomtörténetet közöl a Délibáb Naptárban (1858). Szerinte Dickenst „a magyar közönség nem igen látszik . . . kedvelni, ennek okát tán az eddig magyar fordításban megjelent művei helytelen választásában lehetne keresnünk". Thackeray *Vanity fair*je „szintén nem látszik bírni a közönség kegyével".

Úgy látszik, hogy az angolokat inkább fejlettebb ízlésű íróink méltányolták. A nagy közönség a buzdító ismertetések ellenére inkább a franciákat szerette és olvasta.

Dickensnek 1848-ig néhány novelláján kívül csak *Twist Olivér*je s híres *Christmas Carol*ja jelent meg magyar fordításban. Az ötvenes években buzgóbban kezdik fordítani. Heckenast Téli Könyvtárában megjelent a *Nehéz idők (Hard times)* és a *Puszta ház (Bleak house)*, mind a kettő 1855-ben. Sajnos, nem két legjobb regényével, a *Copperfield*del s *Dombey és fiá*val kezdték, hanem inkább a legújabbakkal. *Little Dorrit*ját Brassai Sámuel kezdte fordítani *(Kis Dorka.* Di. 1856. 4—14.), de csak az első rész 3. fejezetéig jutott, a *Hölgyfutár* is csak mutatványt közölt belőle (1856. 7—12.). Bulyovszky Gyula és Dallos Gyula füzetekben akarták kiadni, hogy az angol eredeti meg-

jelenése után rövid idő mulva magyarul is kapható legyen,[23] de tervükből nem lett semmi. A *Pickwick klub* fordítása sem lett teljes.[24] Novellái közül azonban feltűnően sokat fordítottak le.[25]

Thackeraynek legjobb regénye, a *Hiúság vására (Vanity fair)* 1853-ban jelent meg a Külföldi Regénycsarnokban Sükei Károly fordításában, ezenkívül csak *A család gyémántja (The history of Samuel Titmarsh)* látott napvilágot (BH. 1857. 7—73. Salamon Ferenc fordításában). A *The Virginians*ből csak egy kis mutatványt közöltek (H. 1857. 257.). Novellái kö-

---

[23] Di. 1858. 2.

[24] SzK. melléklete 1858—9. — A H. is közölt két elbeszélést a Pickwickből: *A szegény falusi iskolamester (Pipkin Nathaniel.* 1856. 50—2.). — *A vándorszínész elbeszélése.* 1858. 287—8.

[25] *A fekete fátyol* (H. 1851. II. 266—8.), *A kapa philosophiája* (népnevelő irat, PN. 1852. 711. 731.), *Elvesztett paradicsom* (Di. 1853. 72., f. Bérczy K.), *Apa és fiú* (Di. 1853. 77., f. Bérczy), *Egy zenész Californiában* (Di. 1854. 6., f. Bérczy), *Két unokatestvér* (BH. 1854. 393—6., f. Salamon Ferenc), *Dicső alkalom* (Di. 1854. 26., f. Bérczy), *Virág-harangok* (BH. 1854. 459—61., f. Salamon F.), *Atya és fiú* (H. 1854. 214—5., f. Szinnyei József), *Az élet harca (The battle of life.* BH. 1854. 556—605., f. Salamon F.), *Az úri koldús* (H. 1855. 66—9.), *Mikép lettem gazdaggá?* („szeszélyes életkép" H. 1855. 91—3.), *A szerelmes özvegy* (a Sketches-ből, H. 1856. 237—8.), *Az amazon* (D. 1856. 47., u. ez Óváry Lipót *Emlény* c. novellagyüjteményében 1859.), *A Ris templomi kardalnokok* (H. 1857. 44—51.), *Mister Watkins Tottle* (a Sketches-ből, H. 1857. 66—71.), *Egy aristokrata nő* (H. 1857. 174—83.), *Mister John Dounce* (a Sketches-ből, D. 1857. 37.), *A Tuggs család Ramsgateban* (a Sketches-ből, SzK. 1858. 9—14., f. Kiséri), *A Karácsony-ünnep* (H. 1858. 294.), *Alice és Hugh* (a *Master Humphrey's clock*ból, H. 1859. 4., f. Balázs Sándor), *A sárga álarc* (H. 1859. 118—133., f. Babos Pál).

zül hármat fordítottak le, köztük *Egy rajnai legendát* (BH. 1854, 495—514., f. Salamon F.), mely a kísérteties német lovagregény kacagtató paródiája.[26]

Bulwert, kit 1848 előtt buzgón fordítottak *(Rienzi, Éj és korány* és 22 novella), egészen elhanyagolták: két novellán s *The Caxtons*jából vett kis mutatványon kívül mást nem fordítottak tőle.[27]

Disraëlinek csak *Coningsby*jét kezdték fordítani (Szk. melléklete, 1858—9.).[28]

Levert, a híres ír humoristát csak két regénymutatvány, Warren Sámuelt csak egy mutatvány, Collins Wilkiet és Sheridan Knowlest csak egy-egy novella képviseli.[29]

Nem fordítottak semmit Eliottól, Meredithtől,

---

[26] A másik kettő: *A végzetes csizmák* (PN. 1856. nov. 8—dec. 1.), *Egy kis ebéd története* (PN. 1857. 202—10.).

[27] *Monsieur Margot* (H. 1856. 38—40.), *Ilyen az ember!* (H. 1859. 93—4.), *Roland nagy-bátyám meséje* (a Caxtonok c. legújabb regényéből. H. 1850. I. 69.).

[28] Még néhány regényfordítás: Cavanagh grófnő: *Natalie* (1855. önáll., f. Sükei K. és Beőthy L.), Payne Rainsford James George: *Az utolsó tündérnő* (H. 1856. 176—200.). Névtelentől: *A révész fia* (MS. 1856. 108—97.). Goldsmith: *A wakefieldi pap.* Kecskemét. 1855. (az ifjúság számára f. Ács Zsigmond), *A vékfieldi lelkész* (Vas. Könyvtár. 1858.) nem teljes fordítások. Defoe *Robinson*jának kivonatos fordításai: *Robinson Crusoe élete és kalandjai* (Vas. Könyvtár. 1858.), *Robinson Crusoe* (Családi Naptár. 1858. Családi Képes Naptár. 1859. 1860.). Jerrold Douglas William híressé vált „Kukli-prédikációiból" *(Mrs. Caudles curtain lectures)* is fordítanak *(Caudle úr éjjeli leckéi közül.* BV. 1852. I. 3., *Kaudel Balthazár úr reggeli melletti prédikációi.* H. 1856. 185—96.).

[29] Lever *Jack Hinton* c. regényéből (H. 1850. I. 89—90. és 1856. 203—4.), Warren S. *From a diary of a late physician*ből (Hetilap. 1853. 32—4. 69—72.).

Kingsleytől, Readetől, Gaskellnétől, ellenben néhány jelentéktelen írótól[30] s névtelenektől többet.

Az amerikai írók közül szívesen fordították Washington Irvinget (már 1848 előtt 12 novellája jelent meg). Bérczy Károly ismertetést írt róla (Di. 1854. 3., arcképpel), s novelláit, rajzait leginkább ő fordította.[31]

Poenak három,[32] Hawthorn Nathanielnek egy novelláját,[33] Longfellownak egy regényét fordították le.[34]

Legnagyobb sikere Beecher Stowe Harriet irányregényének, az *Uncle Tom's cabin*nek (1852) volt nálunk is, úgy mint az egész világon. A *Pesti Napló* már megjelenésének évében igen részletesen ismertette tartalmát fordítás-mutatványokkal (*Tamás bátya kunyhója*, 1852. 809—28.). Az egészet Irinyi József fordította le *Tamás bátya kunyhója vagy néger élet a rabszolgatartó amerikai államokban* címen négy kötetben (1853). Kétezer példányát igen rövid idő alatt szétkapkodják.[35] Ugyanabban az évben jelent meg Irinyi

---

[30] Haynes Baily, Burgess, E. Danin, Graeme, Marsh, Mitchell, Moreton, Morse, Newil, Ashford Owen.

[31] *Legenda az arab csillagászról* (BV. 1852. II. 5—6.), *Legenda Ahmed al Kamel hercegről, a szerelem zarándokáról* (BH. 1853. 52—73.), *Legenda a mór hagyományról* (SzK. 1853. 35—6.), *A megtört szív* (Di. 1854. 48.), *Legenda a három gyönyörü hercegnőről* (Di. 1854. 68—9.), *A minoriai nagyprior* (D. 1855. 1.), *Az ismeretlen hölgy* (D. 1857. 5., f. Óváry L., u. ez *Emlény* c. kötetében *A rejtélyes nő* címen).

[32] *Egy héten három vasárnap* (D. 1856. 28.), *Az első látásra gyúlt szerelem* (H. 1856. 226—8.), *A kétalakú* (H. 1856. 279—84.).

[33] *Borzasztó gyilkosság* (PN. 1858. 96—8.).

[34] *Hyperion* (PN. 1857. 214—76.).

[35] Március végén már csak 200 van belőle (H. 1853. 55.).

fordításában *Kulcs Tamás bátya kunyhójához,* mely a regény meséjének valódiságát bizonyító igaz történeteket s okiratokat foglalta magában. Ebből is közöltek mutatványokat.[36]

Legtöbbet fordítottak angolból: Bérczy Károly, Dallos Gyula, Salamon Ferenc, Irinyi József. Kívülük még a következő fordítókat ismerjük: Ács Zsigmond, Balázs Sándor, Beőthy László, Brassai Sámuel, Bulyovszky Gyula, Boross Mihály, Fekete Soma, Halmágyi Sándor, Karajtsi Ferenc, Kiséri (Péter Dénes), Konkoly Thege Miklós, Récsi Emil, Óváry Lipót, Pataki Ferenc, Sükei Károly, Szinnyei József, Sárváry Elek s még néhányan.

*

A francia és angol irodalom mellett a német irodalmat fordítóink meglehetősen elhanyagolták, pedig eléggé ismerték. Világosan bizonyítja ezt Kecskeméthy Aurélnak *A német regényirodalom* c. tanulmánya (Budapesti Szemle. 1859.), mely jó, bár hézagos áttekintés (több jeles elbeszélőt nem említ). Ugyancsak ő dícséri meg Auerbach *Barfüssele* (1856) c. híres regényét, de kiemeli túlságos paraszt-eszményítését.[37] A *Nővilág* bírálója Freytag *Soll und Haben*jét magasztalja s jobbnak találja sok angol regénynél.[38] Vi-

[36] SzL. 1853. 50—2. BH. 1853. 142. — Tatár Péter, a ponyvaíró versben is feldolgozta: *Tamás bátya vagy egy szerecsen rabszolga története.* 1857. — Beecher Stowe-nak még két novellája jelent meg: *A thearózsa* (Di. 1853. 5.), *A „Gyöngyvirág"* (BH. 1853. 153—61. 290—7.).

[37] PN. 1857. 73.

[38] 1858. 8. Jellemző, hogy csak megjelenése után három évvel ír róla. — A MS. már 1855-ben (133—146.) ismertette tartalmát igen részletesen.

szont a *Hölgyfutár* gúnyosan említi, hogy a Vasárnapi Könyvtár Gotthelf Jeremiás „ártatlan svájci regényét", az *Uli der Knecht*et hozza. A jövő füzetben majd talán Clauren *Mimili*jét olvashatjuk. „Jó gyomra van a magyar embernek, megemészti az a patkószeget is."[39] Bizony Gotthelf parasztregénye, melyet Boross Mihály *András a szolgalegény* címen fordított le (1857. Vas. Könyvtár), elavult dolog volt már akkor, éppen úgy, mint Zschokke *Boldogházá*ja (U. o. 1856., f. Boross M.). A korában túlságosan nagyrabecsült „Dorfgeschichte"-írónak, a zsidó Auerbach Bertholdnak csak egy regényét fordította le Szenvey József, a *Buchenbergi Diethelm történetét* (PN. 1856. máj. 31—júl. 15. és önáll. 1856.).

Igazán értékes német elbeszélő mű csak kettő jelent meg ebben a korban: Freytag Gusztáv *Soll und Haben*je *Kalmár és báró* címen (Téli Könyvtár. 14—20. 1856.) és Ludwig Ottó méltán nagyrabecsült elbeszélése, a *Zwischen Himmel und Erde* (1856) *Ég és föld között* címen (BH. 1858. 38—135.).

A kedveltebb elbeszélők közül még csak Bodenstedt, Dingelstedt, Stifter, Houwald, Rellstab, Saphir és Mühlbach Luiza neveivel találkozunk. A többi novella szerzőinek neveit ma már alig ismerjük,[40] legtöbb német elbeszélés szerzője pedig nincs is megemlítve.

Egyetlen elbeszélést sem fordítottak a következőktől: Gutzkow, Holtei, Storm, Willibald Alexis, Stifter, Keller Gottfried, Heyse, Raabe, Scheffel, Spielhagen s még több akkoriban igen olvasott elbeszélőtől.

---

[39] 1857. 146.

[40] Breier Ede, Castelli, Grans Ágnes, Herloszsohn, Korn E., Oettinger, Polko Eliz, Rellstab, Ziehen.

Látjuk, hogy fordításainkból a magyar olvasóközönség nem ismerhette meg a német elbeszélőirodalmat. De nem is volt szüksége reá, hogy azokból ismerje meg, hiszen minden művelt ember tudott németül, s így a német írókat eredetiben olvashatta. Ezért nem tartották szükségesnek a kiadók és a szerkesztők a német munkák fordítását. A germanizáló Bach-rendszer különben sem járult hozzá a német irodalom népszerűsítéséhez.[41]

*

Az orosz irodalom iránt Nyugat-Európában már a negyvenes években mutatkozik nagyobb érdeklődés, amely az ötvenes években erősen fokozódik. Gogoly, Turgenyev és Puskin műveit szorgalmasan fordítják franciára és németre. Nálunk a szabadságharc előtt csak egy Puskin-novella képviseli az oroszokat. Ebben a korszakban már jóval nagyobb figyelemre méltatják irodalmunkat. 1853-ban jelenik meg Gogoly első novellája magyarul *(Egy kép a régi időből.* SzL. 1853. 40—3., f. Sükei Károly), 1855-ben pedig az első orosz regény: Lermontov *Korunk hőse* (MS. 1855. 88—144.), Lermontovtól még két novellát,[42] Puskintól hármat,[43] Turgenyevtől (nevét Turgenef- és Turguenef-nek ír-

[41] Németből legtöbbet Fekete Soma, Huszár Imre, Hang Ferenc fordítottak.

[42] *Taman* (M. Posta. 1857. 62—6.), *Hadschi Abnek* (cserkesz novella, H. 1855. 237—8., f. Vadnai K.). — A *Korunk hősé*nek német fordítása a Neues Belletristisches Lese-Cabinetben 1855-ben jelent meg, valószínűleg ebből készült a magyar fordítás.

[43] *A hóförgeteg* (Nő. 1857. 42.), *Zöld dáma* (BH. 1858. 171—7., f. Fekete Soma), *Pik-Dáma* (Di. 1855. 24—7., f. Úrházy György).

ják) szintén hármat,[44] a szatirikus Saltykowtól egyet[45] fordítanak le. Vonliarliarsky Sándornak (1814—1852) *A delnő* c. regényét közölte még a *Szépirodalmi Közlöny* (1859. 27—42. Sárváry Elek fordításában).[46]

Mindössze ennyit fordítottak oroszból tíz év alatt. Írni is keveset írtak az orosz irodalomról. 1853-ban említik, hogy Turgenyev „muszka költőnek" „Sapisoki ochotnika" (egy vadász naplójából) c. kötete jelent meg Varsóban. A németek igen dícsérik (SzL. 1853. 9.), 1859-ben pedig arról írnak, hogy Goncsarovnak milyen nagy tiszteletdíjat fizettek *Oblomov*jáért (MN. 1859. 20.). Kecskeméthy Aurél említi, hogy Lewin-Schücking *Ritterbürtigen* c. westfáliai nemesi életet rajzoló regényénél sokkal jobb a Turgenyevé, *A nemesi fészek,* melyet ő franciául olvasott (Une nièche des Gentilhommes).[47] A *Budapesti Hírlap* pedig kétszer közöl összefoglaló ismertetést az orosz irodalomról (1855. 695—6. és 1859. 174—6., az utóbbi, melyet Reviczky Szevér írt, főként Nyekraszovval foglalkozik s egy részletet mutat be *Vén kastély* c. munkájából).

Az olasz irodalomnak az olaszul jól tudó Császár Ferenc volt a népszerűsítője. Lefordította Dante *Új életét (Vita nuova)* életrajzi bevezetéssel és jegyzetekkel (1854), mely ugyanabban az évben második ki-

[44] *Mumunia* (PN. 1858. 85—7.), *Borisszovna és unokaöccse* (PN. 1858. 108—11.), *Három arckép* (D. 1858. 46—8., franciából S. E.).

[45] *Egy orosz vidéki város* (MS. 1859. 249—55.). — Még egy orosz novella Bagréef Speranski-tól: *A hajadon* (MS. 1858. 140—1.).

[46] Ismeretlen szerzőtől: *Annuska* „orosz beszély" (Nefelejts. 1859. 6—10., f. Reviczky Szevér).

[47] *A jelenkori német regényirodalom* (Bp. Szemle. 1859.).

adást ért, lefordította Boccaccio öt novelláját,[48] s Foscolo Ugo *Le ultime lettere di Jacopo Ortis* c. regényét.[49] Ezeken kívül csak Manzoni *I promessi sposi*ja jelent meg egy német átdolgozás után,[50] s Cantù Cézár két elbeszélése.[51]

Salamon Ferenc a jelenkori irodalmakat ismertetve Ampère J. előadásai nyomán az olasz irodalomról is írt.[52]

A többi irodalomból még akkor keveset ismertek és még kevesebbet fordítottak.

Cervantes *Don Quixote*jának csak egy ifjúság számára készült átdolgozása volt ismeretes (f. Karády Ignác, 1848., második kiadása 1852.), s 1850—3-ban Kecskeméten jelent meg egy része *Don Quichotte, a híres manchai lovag* címen (Florian átdolgozása, f. Horváth György, könyomatokkal). A dán Andersen világhírű meséiből Szendrey Júlia fordított le tizenhatot (*Andersen meséi.* 1858., olcsó kiadása is az Ifjúsági Könyvtárban, 2.), ezen kívül még néhány jelent meg elszórva a lapokban.[53] A svéd irodalomból csak

[48] *Decameron* IV. nap 4. novella (Di. 1853. 25.), V. nap 2. n. (U. ott 1853. 78.), V. nap 5. n. (U. ott 1854. 41.), V. nap 8. n. (U. ott 1853. 52.), V. nap 9. n. (U. ott 1854. 18.).

[49] *Jacopo Ortisz utolsó levelei* (PN. 1850. 119—150.).

[50] *A jegyesek.* 1851. (f. Mészáros Imre). Egy mutatványt is adott a híres regényből Helfy Ignác és Molnár (H. 1856. 150—5.).

[51] *A jó család* (CsL. 1856. 29.) és *Brivio* (U. ott 1857. I. 9—10.).

[52] *A jelenkor irodalmai* (BH. 1855. 858—72.).

[53] *A vízcsepp* (PN. 1851. 348., f. Petőfi Júlia), *A rózsatündér* (D. 1853. II. 21., f. Csengery Róza, Cs. Antal felesége), *A tatárka* (Di. 1853. 75., f. u. az), *A csalogány* (D. 1854. 1., f. u. az), *A világ legszebb rózsája* (István Bácsi Naptára. 1858.), *A zsidó leány* (Kétgarasos Ujság. 1859. 17., f. Óváry L.).

Flygare Carlén Emilia *Egy évi házasság* c. lélekrajzi regényét (BH. 1857. 181—271., franciából Horányi János, önáll. 1858.), Wetterbergh Károly (Onkel Adam) *Két gyűrű* c. elbeszélését (Szépirodalmi Könyvtár. 10. Miskolc. 1852.) és dr. Schirf C. P. novelláját *(A dánderydi kántor élményei.* PN. 1856. szept. 10—nov. 3., németből Szenvey) fordították le, a belga (flamand) irodalomból pedig Conscience Henrik néhány hosszabb elbeszélését.[54] Az újgörög irodalmat egy „hellén beszélyke" képviseli (Marina Vreto: *A boszú.* SzK. 1858. 28., f. Sárváry Elek).

Furcsaságként említjük az *Odysseus saját házában* c. elbeszélést (SzK. 1859. 42.), mely novella-formában mondja el az Odysseia egyik részét.[55]

Igen sok novella-fordítás nem jelöli meg a szerzőt, sem azt, hogy milyen nyelvből van fordítva („franciából", „németből" stb.), úgyhogy ezeket csak tárgyaik szerint csoportosíthatjuk. Legtöbb közülük a francia-, angol- és olasz-tárgyú, van azután német-, orosz-, lengyel-, dán-, svéd-, spanyol-, hollandi-, lengyel-, örmény-, zsidó-, korzikai- és besszarábiai-tárgyú. Vannak török-, arab-, perzsa-, indiai-, jávaszigeti- és indián-tárgyúak is, amit a romantika exotikum-kedvelése magyaráz meg. Vannak olyanok is, melyeknek

---

[54] *A szegény nemes* (CsL. 1854. II. 2—5., f. Németi Imre), *A besorozott* (BH. 1855. 651—90.), *A fűszerárus leánya* (CsL. 1855. II. 5—6.), *Mit szenvedhet egy anya* (U. ott 1855. I. 11.), *Flam csendélet* (novellák a Családi Olvasmányok 1—2. füzetében, 1858., f. Szabó Imre).

[55] A francia, német és angol elbeszélők fordítóin kívül megemlíthetjük mint legbuzgóbbakat Császár Ferencet, Fekete Somát, Győry Vilmost, Óváry Lipótot, Remellayt, Boross Mihályt és Virághalmit.

tárgya és környezetrajza bizonytalan és pontosabban meg nem határozható.

Láttuk az előbbi fejezetben, hogy mennyi eredeti elbeszélést írtak híres művészekről és írókról. Ezeket is a romantika hozta divatba, hiszen egy művész és író érdekes és nem mindennapi egyénisége, változatos, sokszor kalandos élete kész tárgy volt a rendkívüliségekre vadászó romantikus elbeszélők számára. Természetes, hogy a külföldi irodalmakban is nagyon sok ilyen volt, s íróink szívesen fordítottak le közülük egyet-egyet. Ezeknek a novelláknak hősei: Shakespeare, Byron, Cervantes, Alfieri, Fielding, Talma, Garrick (írók és színészek); Haydn, Mozart, Pergolese, Boieldieu, Lully, Tartini, Scarlatti, Catalani (zeneszerzők és művészek); Michelangelo, Tizian, Murillo, Van Dyck, Rembrandt, Quinten Metsys, Canova, Hogarth, Liotard, Vernet Horace (festők és szobrászok).[56] Legtöbb ezek közül 1857—1859-ig jelent meg az eredetiekkel egyidőben.

[56] *A költők költője* (Shakespeare, H. 1857. 203—5.), *Shakespeare* (Schneidertől, BV. 1856. 18—20.), *Egy kaland* (Byron, Kétg. Ujs. 1859. 3—4.), *Cervantes Madridban* (H. 1854. 266—7.), *Az albanói fürdő* (Alfieri, Nő. 1858. 15—7.), *Egy kísértet Hogarthnál* (Fielding, Hogarth és Garrick, H. 1857. 232.), *Talma* (Schneidertől, BV. 1856. 9—10.). — *Violetta* (Haydn, Mozart, Polko Eliztől, D. 1857. 20.), *Haydn* (H. 1857. 187—90.), *Első szerelem* (Haydn, Di. 1858. 4.), *Haydn hivatása* (Nő. 1857. 33.), *Az ifjú művész* (Mozart, H. 1859. 37—8.), *Mozart hegedűje* (Kétg. Ujs. 1859. 20.), *Stabat mater dolorosa* (Pergolese, H. 1857. 280—1.), *Mater dolorosa* (Pergolese, Kal. 57. 23—4.), *A fekete frakk* (Boieldieu, Kétg. Ujs. 1859. 19.), *God save the king* (Lully, D. 1857. 3.), *Az ördögszonáta* (Tartini, H. 1857. 246.), *Macskafugák* (Scarlatti, D. 1857. 41.), *Szent Lucia zárdája* (Catalani, Polko Eliztől, H. 1857. 272—3.), *Öngyilkos mint életboldogító* (Lay Ferenc fran-

Fordításainkból látjuk, hogy a mi kis irodalmunkhoz mérten elég volt az iparkodás a külföldi irodalmak megismertetésére, s fordítóinknak elég érzéke volt az irodalmi aktualitások iránt.

Inkább a korukbeli írók munkáit fordították, s iparkodtak őket minél gyorsabban megismertetni a magyar közönséggel. Fordításaik közt van sok silány, sebtében készült, de sok gondos s a kor színvonalán álló is, úgy mint manapság.

Mint legérdekesebb jelenség azonban az tűnik ki belőlük, hogy a francia, főként a francia romantikus irodalom volt legkedvesebb olvasmánya íróinknak és közönségünknek. A franciából fordított és franciatárgyú elbeszélések (a regényeket is beleszámítva) felét teszik az összes fordításoknak.

---

cia tenorista, H. 1858. 130.). — *Angelo* (Michelangelo, H. 1857. 252—3.), *Tizián madonnája* (H. 1857. 197—200.), *Murillo kis négere* (Kétg. Ujs. 1859. 17—9.), *Brignole grófnő* (Van Dyck, Mérytől, Kol. Közlöny. 1856. 14—6.), *Rembrandt* (Kétg. Ujs. 1859. 19.), *Quentin Metsys* (Kétg. Ujs. 1859. 20—1.), *Canova első szerelme* (H. 1859. 3.), *Canova* (Pichottól, Nő. 1858. 42.), *A török festész* (Liotard, H. 1857. 297—8.), *Horace Vernet és a vincennesi vadász* (H. 1858. 105—9.).

X.

A romantikus társadalmi elbeszélés.

I.

Romantikus társadalmi elbeszéléseink a szabadságharc előtt. — A régibb romantikusok: Kuthy Lajos, Obernyik Károly, Pompéry János, Császár Ferenc és Degré Alajos novellái. — Degré három regénye: Két év egy ügyvéd életéből, A kalandornő, A sors keze. — *Gróf Lázár Kálmán.*

Romantikus társadalmi novelláink a szabadságharc előtt eleinte a német almanach-novellák hatását mutatják: romantikájuk németes érzelgősséggel és terjengősséggel párosul. Vajda Péter elbeszélésein is inkább a német romantikának, mint a francia-romantikus exotizmusnak hatása látszik, bár nála is mutatkoznak francia nyomok, Kelmenfy László *Meghasonlott kedély* c. gyenge regényében szintén (pl. a Notre Dame toronyromantikája).

Jósika Miklós a társadalmi regényt és novellát már határozottan a francia-romantikus irány felé tereli. *A könnyelműek, Adolfine, Az Isten ujja, Akarat és hajlam* s *Egy kétemeletes ház Pesten* című regényei erős francia hatásra vallanak, éppen úgy, mint exo-

tikus-tárgyú (indiai, afrikai, északamerikai, albániai-török) és fantasztikus novellái.

A fiatalabb nemzedék elbeszélői: Nagy Ignác, Gaal József, Kuthy Lajos, Lauka Gusztáv, Márk (Barthos János), Pálffy Albert, Degré Alajos, Jókai, Petőfi és Gyulai már mindnyájan a francia romantikusok tanítványai.

A francia romantikának ez a negyvenes évekbeli térhódítása az ötvenes években is folytatódik. Uralkodását a történeti elbeszélés terén már láttuk, s munkánknak itt következő részében komoly-tárgyú társadalmi regényeinken és novelláinkon is meg fogjuk állapítani.

Tárgyalhattuk volna őket a történelmiekkel együtt is, hiszen romantikus alapjellemük ugyanaz: az elmélyedőbb környezet- és lélekrajzot elnyomja bennük a regényes, sokeseményes mese. Mégis külön tárgyaljuk őket, mert így egyrészt áttekinthetőbbé tehetjük óriási anyagunkat, másrészt nem hagyjuk figyelmen kívül azt a sarkalatos különbséget, mely a történeti és társadalmi elbeszélés között kétségtelenül megvan. Amabban az író régi kort és embereket rajzol történeti források alapján, emebben a maga korát és embereit rajzolja közvetlen tapasztalatai alapján. A régi kort csak elképzeli, a jelenkort ismeri. Hogy a régi kor rajzába is beleszövi jelenkori tapasztalatait, az nem változtat a dolgon.

*

A romantikus irány régi harcosai Jósikával és Jókaival együtt korszakunkban is folytatják működésüket.

A negyvenes éveknek Jósika mellett legünnepel-

tebb elbeszélőjét, *Kuthy Lajos*t, „az irodalom grófját“,[1] sok viszontagság érte. Mint a forradalmi kormány tisztviselője, azzal együtt menekült Debrecenbe, majd onnan is tovább. A fegyverletétel után hónapokig bujdosott, rejtőzködött, majd 1850-ben Pesten jelentkezett az osztrák hatóság előtt, mely fölmentette. Így csak az év második felében folytathatta írói működését. Első novelláját *(A temerini hősnő*t) a *Hölgyfutár* július 1-én kezdte közölni Ariel álnéven. Ugyanezt az álnevet használta még három elbeszélése alatt, de az október közepén megjelent *Nur fidel!* címűt s az utána következőket már a maga neve alatt adta ki. Szorgalmasan dolgozott: 1850-ben 6, 1851 7 elbeszélést írt, melyeket a lapok és zsebkönyvek szerkesztői szívesen közöltek. Régi hírneve nem csökkent. A *Magyar Hírlap* 1851 végén (nov. 1.) a Nagyenyedi Albumról írva ezt mondja: „Az Album novellai részén novella-irodalmunk három legnagyobb nevével találkozunk. E nevek: Kemény, Kuthy és Jókai.“ Összegyüjtött elbeszéléseinek sorozatát is folytathatta: *Kuthy Munkái*nak VI. kötete 1851-ben, a VII. és VIII. 1852-ben, a IX. pedig 1853-ban jelent meg, s a *Hölgyfutár* szerint (1852. 59.) „nagy kelendőségnek örvendett“.[2] A VI. kötetet *Egy éj az altáborban* c. negyvennyolcas-tárgyú novellája miatt lefoglalta a rendőrség, úgyhogy ki kellett hagynia s helyette a *Zarskoje Selo* címűt belenyomatnia. A VIII. kötetnek ugyanaz volt a sorsa *A kételkedő* miatt, melyet a másik kiadásban az *Alarica*

[1] Jókai nevezte így.

[2] Hogy nem kelt el minden példánya, a IX. kötet borítéklapja bizonyítja, mely felsorolja összes munkáit, a *Hazai Rejtelmek*et s novelláinak I—VIII. kötetét is, tehát ezek 1853-ban még mind kaphatók voltak.

*Newa*val pótolt. — 1852 elején már csak két elbeszélése jelent meg, azután hiába keressük nevét a lapokban.

A *Hölgyfutár* azt jelenti április 3-án, hogy Kuthy „néhány hónapra" elhagyta fővárosunkat. Ennek a kis személyi hírnek szomorú a háttere. Az irodalom ünnepelt és elkényeztetett grófja nagyon megkopott ebben az időben. A pompásan berendezett lakás, melyet Jókai annak idején úgy megcsodált, eltűnt, s az elegáns „arszlán"-nak hónapos szobában kellett meghúzódnia. Régi jövedelmi forrásai kiapadtak, sokáig veszélyesen beteg is volt,[3] s írói jövedelméből nem tudott megélni a fővárosban. Ezért kellett vidékre költöznie nőtestvéreihez. A jóléthez szokott, beteges, fáradt, megrongált idegzetű ember nem tudott többé talpraállani, s nem tudott szembenézni a magát s testvéreit fenyegető nyomorral, ezért vállalta el a neki felajánlott megyebiztosi állást 1853 végén. A közvélemény, mely lépésének szomorú indító okait nem ismerte, rögtön pálcát tört a Bach-huszárrá lett író fölött. Fényes pályája véget ért. Nem volt többé író, csak vidéki kormányhivatalnok, kit hamar elfelejtettek.[4] 1864-ben csak az ember halt meg, az ünnepelt író halála már tizenegy évvel azelőtt bekövetkezett.

A negyvenedik éve felé közeledő Kuthy természetesen nem tudott elbeszélő módján változtatni, s a meg-

[3] PN. 1851. dec. 4.

[4] A H. 1859. szept. 15-én ezt írja róla rejtett gúnnyal: „Kuthy Lajos úr, ki magának egykor az irodalom, utóbb a hivataloskodás terén jól ismert nevet szerzett — hír szerint — közelebb a hivatalos B. Hirlap tárcája vezetését veendi át." Ez valóban megtörtént 1860-ban (a kormány parancsára), de rövid újságírói működése s a B. Hirlapban közölt befejezetlen történeti regénye nem támaszthatta fel mint írót.

kezdett irányban, a francia romantikusok nyomdokain haladt tovább működése legutolsó éveiben is.

Jókai 1850-beli csataképeinek s mások negyvennyolcas elbeszéléseinek hatása alatt az év második felében ő is aktuális-tárgyú novellákkal kezdi újra két évvel azelőtt megszakított munkásságát. Tárgyaikról már röviden megemlékeztünk. *A temerini hősnő*ben a szerb lázadás borzalmaival rémítette az olvasókat. Sajnos, ezúttal borzalmakért nem kellett a francia romantikusokhoz fordulnia, akadt elég a Délvidéken is (kapura szegezett gyermek, házfelrobbantás). A feldúlt vidék és város leírásában régi tehetsége mutatkozik, de az egész hamis romantikájú és merev-stílusú rémtörténet. Nem versenyezhet Jókai csataképeivel. Sokkal sikerültebb és nagyobbszabású *Egy éj az altáborban,* mely érdekes, élénk és mozgalmas képet fest Damjanics táboráról: a politizáló tisztekről, a zsidó és szerb kémekről, magáról a népszerű tábornokról s a szerbekkel vívott csatáról. Borzalmas részletek ebben is akadnak (egy papot földhöz nyársalnak, egy anyának emlőit vágják le) és szokásos romantikus motívumok. A kémkedő markotányosnőről kiderül, hogy Sztratimirovics kedvese, a rácok parancsnokáról, hogy Hadlaky, egy gaz magyar gróf, ki a sötétben tévedésből jegyesét lövi le, őt pedig ugyanígy Sztratimirovics. A novella fogyatkozásai szembetűnőek, de Kuthy régi képzelete és elbeszélő tehetsége ragyog benne. Ugyanezt mondhatjuk *A guerilla* címűről is, melynek első része 1846-ban történik, mikor a Felvidékről az éhínség miatt Pestre menekült tótoknak levest és kenyeret osztogatnak, s az anyák pár forintért eladják gyermekeiket a jószívű embereknek. A nyomorgó tótoknak megdöbbentően valószerű leírása, egy magyar

s egy idegen (Guyon, a későbbi tábornok) politizálása a nemzetiségi kérdésről élénkké és érdekessé teszi az aktuális képet. A novella későbbi szereplőit már itt felépteti. A második rész már a szabadságharcot rajzolja liptómegyei gyönyörű téli képek keretében. Szodovec, az éhező fiatal tót itt Guyon lelkes gerillavezére. Ennek érdekfeszítő kalandjai (kedvesével együtt Hurban embereinek fogságába kerülnek) s a branyiszkói csata leírása töltik ki ezt a részt. A hős Szodovec elesik, s kedvese temetteti el. *A kételkedő* elején az író régi szokása szerint kissé száraz fejtegetésekbe bocsátkozik a negyvennyolcas viszonyokról, melyek azonban éles bepillantással szolgálnak a mai olvasónak a forradalmi kormánynak sokakat megdöbbentő intézkedéseiről. A kételkedő egy lengyel-származású gróf, Cservenka Livius, kit önzővé és embergyűlölővé neveltek. A hozzá hasonló mágnások, kik jobbágyaik munkájából származó jövedelmeiket önzően tékozolják és semmit sem tesznek embertársaik érdekében, előmozdítják a szocialisták tanainak elterjedését. Ezt egy grófnő mondja, kinek szalónjában indul meg a történet. A szocializmusnak ilyen emlegetése igen nagy ritkaság még ebben az időben. Livius szereti Adélt, de beteges kételkedését az emberek őszinteségében reá is kiterjeszti, nem hisz szerelmében, s ezzel tönkreteszi mindkettejük életét. A lélekrajz érdekes, de túlzott és valószínűtlen, mint Kuthy régi novelláiban. A történetbe ügyesen szövi bele a szabadságharc végének erdélyi zavarait. Az *Alarica Newa*[5] szintén szabadságharci hátterű, erősen fantasztikus történet, mely jel-

[5] Később *Egy delejes nő végnapjai* címen s a szabadságharci vonatkozások elleplezésével vette fel gyüjteményébe, mint már említettük.

lemző Kuthy szertelenül csapongó képzeletére. Hőse egy „delejes", átszellemült nő, Leona, a bécsi légió tagja. Törékeny testű, de hős katona, nőies, finom lélek, de nem retten meg a harcnak semmi borzalmától (a rendes francia-romantikus „contrast"). Mindent előre megérez, megjósolja a szabadságharc bukását, megjelöli egy régi rémtörténet színhelyét Erdélyben. Útmutatása szerint megtalálják egyik szereplő emlékiratát s a másik eltemetett csontjait. Végül ő is meghal. Szerkezete is különösen bonyolult: a történetet egy írótársa beszéli el, ki egy sebesült, menekülő honvédtől hallotta, ennek elbeszélésébe van szőve a vadregényes olasz szerelmi történetről szóló emlékirat s ebbe egy napló. Leona lélekrajza túlfeszített, de hangulatos leíró részletei (utazás Erdély elpusztított vidékein át), a csodálatos leány alakja, s az egész történet mégis izgatóan érdekes. — Leggyengébb elbeszélése *A sír vadrózsája*, érzelgős, régimódi romantikájú történet egy arisztokrata pár szerelmi tragédiájáról, melyet egy kis félreértés okoz. Az életben az ilyent néhány percnyi magyarázattal el szokták oszlatni a szerelmesek, de a regényes novellákban legalább egyiküknek bele kell pusztulnia. Stílusa is dagályos: „És hogy a végzet mind egy betűig betöltessék: a sír vadrózsájának földön maradt nyitását most is sír viseli... Egy élősír, — Elemér kebele."

Kuthynak értékes történeti novellái után most láttuk a társadalmiakat is.[6] Mind a két fajtában a francia romantikusok tanítványa. Csapongó képzeletét szabadjára ereszti, hadd járja be a rendkívülinek,

[6] Víg novelláit, melyeknek torzító túlzásai szintén a romantikus elbeszélőre vallanak, a humoristák tárgyalásakor fogjuk látni.

a fantasztikusnak, a borzalmasnak világát. Túloz, bölcselkedik és prédikál, akár csak a *Hazai Rejtelmek*-ben, egyenetlenül, idegesen komponál. Stílusában sok a dagály, szenvelgés, mesterkéltség (ablakürely, zűrözön, nyuglankodék, árnyéklan, emlékei fulánkosan sziszegték őt körül stb.), de tud természetesen is írni. A romantikus leírásnak mestere maradt: a pontosan megfigyelt valószerű részleteket úgy vegyíti a képzeletbeliekkel, hogy leírásába mindíg lelket, vagyis hangulatot tud lehelni, s mindíg meg tudja fogni képzeletünket. Elbeszélő tehetsége is a régi még. Érdekes, sőt érdekfeszítő tud lenni, sok az ötlete, bonyolító és hangulatkeltő ügyessége.

Még ebben az időben is a legtehetségesebb elbeszélőink közé tartozott. Alig volt negyvenéves, mikor elhallgatott. Kiváló tehetsége később talán nagyobb önfegyelemmel s tisztultabb formaművészettel párosult volna. Korai letörése határozott vesztesége volt elbeszélő irodalmunknak.

*

A negyvenes évek szorgalmas elbeszélőinek egyike *Obernyik Károly* is, a komárommegyei származású református pap-fiú, ki Hajdunánáson és Debrecenben végezte tanulmányait. A jeles diákot huszonkét éves korában, 1873 elején vitte Kölcsey Ferenc Csekére unokaöccse mellé nevelőnek. Az ő és író-barátai hatása alatt lett belőle is író, s mikor a negyvenes években tanítványával együtt Pesten lakott és ügyvédi oklevelet szerzett, már jó neve volt az íróvilágban. Jó ismerőse Petőfinek, s tagja a „tizek társaságának". Jókai szerint szerény ifjú volt „szelíd hajlamokkal,

nemes ambitiókkal", modora a „komoly, pedáns kálvinista első eminensé".[7] Novellái 1838-tól kezdve jelentek meg, de inkább drámáival és vígjátékaival szerzett magának hírnevet, nyert pályadíjakat és aratott színpadi sikereket. A szabadságharcban nem vett részt, az 1850. év nagy részét Csekén töltötte, majd ismét Pestre költözött.[8] A következő év őszén Kecskemétre ment,[9] s a református kollégiumban tanította a klaszszikus nyelveket 1855-ben bekövetkezett haláláig. A kolera elől Pestre menekült, s itt kapta meg a szörnyű betegséget.[10]

A szabadságharc után a legelsők közé tartozott, kik folytatták írói munkásságukat. Első elbeszélése már 1849 novemberében jelent meg a *Hölgyfutár*ban. Buzgón dolgozott haláláig: néhány év alatt három drámát írt és 22 novellát.[11]

Szabadságharc előtti elbeszélésein német és francia hatás látszik, de a Jókaié is feltűnő. A Bach-korszakban írt elbeszélései különböző értékűek. Néhány tör-

[7] ÖM. 96: 173.

[8] Az 1850. okt. 9-i H.-ban jelenti, mint a drámabíráló választmány jegyzője, hogy hazaérkezett lakására (Országút 565. Berta-féle ház 3. emelet) s az eredeti színművek hozzá küldendők.

[9] A H. jelenti (1851. nov. 11.), hogy O. elhagyta a fővárosat s helyette Vahot Imre lett a drámabíráló választmány jegyzője.

[10] Az Arany Sas fogadóban halt meg aug. 17-én, a Rókus udvaráról vitték a kerepesi temetőbe. A temetésen igen kevesen voltak, Török Pál búcsúztatta (MS. 1855. 43. aug. 22.). Bulyovszky Gyula, kinek irodalmi buzdítója és irányítója volt, szép megemlékezést írt róla (D. 1855. 11.). Naplójából a N. közölt részleteket (1857. 39—52.).

[11] A szabadságharc előtt 4 drámát, 4 vígjátékot és 13 novellát írt.

téneti novellájában, mint láttuk, Jókait utánozta, ugyanezt állapíthatjuk meg *A gyötrelmek szigeteiről*, mely *A Nepean-szigetnek* utánzata. Angoltárgyú rémhistória. Bizonytalan színhelye keletre fekszik Ausztráliától „túl Caledónián és Hebridákon s lefelé délszakra a Sandwich-szigeteken". Trópikus, rikító színezés, viharzó érzelmek, borzalmak és valószínűtlenségek jellemzik.

Az üres, felszínes francia-romantikus novellák rokonai a következők is. Az *Utolsó szerelem*ben bécsi kalandját beszéli el. Egy külvárosi bálban beleszeret egy leányba, kiről utóbb kiderül, hogy őrült.

Követi az álarcosbálban látott leányt, s az egy kolostor sírboltjában tűnik el. A titokzatos esetnek az a magyarázata, hogy a sírbolton át szökött ki a kolostorból, hogy szerelmesével utoljára találkozzék. Másnap halva találja, megmérgezte magát *(Vilhelmina). Egy halott története* beteges fantazmagória. Temetőben tölti a nyári éjtszakát, álmában látja az alatta fekvő halottakat, kik közül az egyik elbeszéli neki szerelmének történetét. *Az iker-testvérek*ben a leány vőlegényének hasonmásához megy férjhez. Az ál-férjet párbajban agyonlövik, ő pedig apáca lesz. *A leégett ház* Jókainak *Az átkozott ház*ára emlékeztető borzalmas történet: az ördögien sötét és az olvasó előtt is rejtélyes férj megöli feleségét s rágyujtja a házat.

A *Bosszúeskü és szerelem, A szeszélyes hölgy* s *A rózsabál* csak abban különböznek a föntebbiektől, hogy több bennük a lélekrajz, de ez németesen érzelgős, erőltetett és valószínűtlen. Az első levelekben s naplóformában van írva. A második novella Werther-szerű hőséről az egykorú kritika is megállapította, hogy „olyan alakot, mint pl. Gusztáv, széles Magyar-

országban nem találhatunk".[12] A harmadikban a sírásó egyszerű leánya így beszél: „Nézd csak, mily szép az est! A nyugati ég ragyogó tűztengerben olvadoz, míg a búcsúzó nap rezgő aranyfátyolát a keleti hegyormokra leheli". A romantikusok nem veszik észre, hogy mennyire stílustalan és nem jellemző az ilyen beszéd. Nekik csak a szavak színessége, muzsikája a fontos. Ezek közé az érzelgős lélekrajzúak közé tartozik *A táncosnő* s a *Jusztinka* című, amaz Agathának, a bájos táncosnőnek, emez egy kötéltáncos komédiásleánykának szomorú szerelmi története. Agathát kedvesének öngyilkossága megőrjíti, Jusztinka pedig hűtlen kedvese láttára lezuhan a kötélről és szörnyethal. Reménytelenül szerelmes bohóc-imádója a leány sírján megmérgezi magát. Az elsőben lélekrajzi lehetetlenség, hogy Bélafi eltitkolja kedvese előtt vagyonának elvesztését (a negyvennyolcas események miatt), pedig csak ezért akar szakítani vele. A másodiknak főhibája, hogy a leány lélekrajza egészen hiányzik belőle, a szerelmes bohócé meg nem érdekel bennünket. Ami mégis kiemeli a tucat-novellák közül, az a környezetrajz néhány valószerű részlete (a színházi élet, Agatha művészetének hanyatlása s a közönség elhidegülése, a cirkuszi előadás stb.), s a közvetlen, érdekes elbeszélő mód, amely némileg a Csató Páléra emlékeztet.

Legsikerültebb két szabadságharci tárgyú elbeszélése, *A szép rác leány* s folytatása *Rácvidéki kalandok*, melyek tulajdonképpen egy tervezett regény részletei.[13] Romantikus történetek ezek is, főmotívumaik:

[12] BH. 1854. 339.

[13] A regény Vahot I. szerint halála után megvolt kéziratai között (MS. 1855. 64.).

a szerbek kegyetlenségei, égő házból az utolsó percben való menekülés, az atya lelövi leányát, házfölrobbantás, de az elpusztított délvidéknek s a honvédéletnek realisztikus rajza, a mese érdekes bonyolítása s Csatóéra emlékeztető természetes elbeszélése (pl. a könnyedén odavetett kezdő és befejező mondatok) értékesebbekké és tartalmasabbakká teszi őket a többieknél. Érzelgés ezekben is van: Cserni, a húszéves novellahős, világfájdalmas, pesszimista gondolatokat szavaló ál-byroni papirosfigura.

Obernyikben volt tehetség, élénk képzelet, elbeszélő ügyesség, de kiforratlan egyénisége hajlott az utánzásra, s nem volt elég ízlése és alakító ereje. Stílusa is feltűnően egyenetlen. Tud egyszerűen, természetesen írni, de máskor keresetté, dagályossá, nehézkessé válik (megtöltendem, bekövetkezendik, patakcsa, aggalom, szemének gyémántcsillaga, a rubinszáj fakadó rózsabimbaja). A „valódi életmeleg" — mint az egykorú bírálat is megállapította [14] — valóban hiányzott munkáiból. Elbeszéléseit szerette volna kiadni, mint az egykorú lapokból tudjuk, de a Vahot Imre-tervezte kiadásra nem akadt elég előfizető.[15]

Pompéry János, ki egy Macedóniából bevándorolt s itt elmagyarosodott görög-keleti vallású családból származott, már a szabadságharc előtt jónevű író

---

[14] MH. 1851. 433.

[15] H. 1852. jan. 9., PN. 1852. jan. 5., Di. 1854. jan. 20. és MS. 1855. szept. 16. (Vahot megemlékezése). Elbeszélései ma sincsenek mind összegyüjtve. A Ferenczy József-féle kiadásból *(O. K. szépirodalmi összes munkái.* 1878—9.) 10 novellája hiányzik.

volt, különben ügyvéd, s 1848—49-ben belügyminiszteri titkár és képviselő. A szabadságharc után egy darabig Bécsben élt, majd Pesten folytatta működését mint a *Pesti Napló* újdonságírója, később szerkesztője.[16] A kortársak elegánsan öltözködő, a nők társaságát kedvelő, jó táncos, idősebb korában is fiatalos gavallérnak rajzolják. Modora kissé büszke és feszes volt, de szellemes, sokszor csípős társalgása és borsos humora miatt kedvelték a társaságokban.[17] Inkább publicista volt, mint szépíró. Novellát mindössze nyolcat írt: négyet a szabadságharc előtt, négyet utána. A régiebbek közül kettő egészen jelentéktelen (nem is vette fel novellagyüjteményébe), kettő pedig érzelgős *Karthausi*-genre. A szabadságharc utániakban is sok az érzelgés, de a túlzott romantika is, mint ezt *Clarissa* c. történeti novellájában láttuk. A *Yole* („Naplómból") című a *Két hölgy szerelmének* (1847) folytatása. Hősnője az ebben szereplő cselszövő grófnénak leánya, kit ez halála előtt a történet elbeszélőjének gyámságára bízott. Az ártatlan leányka Bécsben beleszeret a nőcsábító Andai Ernőbe, ki csak játékot űz vele. A keserves csalódás halálát okozza. A szerző Jókai ossiánias, patétikus stílusát utánozza, s lírai hangon emlékezik meg a szabadságharc okozta pusztulásról s az ötvenes évekbeli Bécsről és Pestről. Régebben Bécset ékes koporsóhoz, Pestet zöld ághoz hasonlította. Azóta „a zöld ág lombjait megszaggatá

---

[16] Később is szerkesztősködött, majd az Első m. biztosító társaság főtisztviselője lett.

[17] Jókai: *Az én kortársaim* és *Kakas Márton arcképcsarnoka*, Ágay Adolf: *Por és hamu*. Bpest. 1892. Joannovics György: *Emlékbeszéd P. J. felett*. Bpest. 1887. Válkai Imre: *Irodalmi és művészeti daguerrotypek*. Bécs. 1858.

a vihar. Pest tekintetéből hiányzik a mosolygás... csendes és néma... Hol van ifjú életed, élénk kedved, szép ifjúságod?" Bécs most is fényes, „az öröm és élvek tanyája". A régi Pesten „a társaság nem volt elzsibbadott, az ember még nem volt oly *körültekintő*".

Másik két elbeszélése szabadságharci tárgyú. *A Tardi-ház* regényes része a horvátok betörése, garázdálkodása, visszaverésük, s a veszélyben forgó Tardi Klárika megmentése, *A virágos sír*é a szerbek lázadása, pusztítása, egy leány megbecstelenítése, s ezért egy parasztlegény bosszúállása Arzén rác vezéren (a szegedi töltényraktár felrobbantásakor pusztul el). Az elsőt a dunántúli nemesház életének irányzatosan szatirikus rajza teszi érdekessé. Tardi úr igen büszke nemes. Az ilyenről „e korcsosuló s a demokrácia tengerébe fulladó kornak maholnap fogalma sem leend". Egy szobafestő mázolta két rőfös családfája egy portugál gróf hasába ereszti gyökerét, ki 1415-ben élt. Ősi kúriája düledező, ütött-kopott ház, belseje rendetlen s csak néhány szobája lakható, a többi magtár és gubacsraktár, udvara, környéke, gyümölcsöskertje is elhanyagolt. Az utóbbiban a gyümölcstolvaj „communistákat" az úr sóval szokta meglövöldözni. A felvilágosult nevelővel vitatkozik a negyvennyolcas törvényekről, a szabadelvűeket republikánusoknak és kommunistáknak nevezi, a népben pedig csak az urak ellenségét látja. A szabadságharc végén leányát mégis a derék nevelőhöz adja, csak azon sóhajtozik, hogy vejének nincs ármálisa.

A másodikban Jókai fellengős stílusát utánozza s vadromantikus mesét ír, melyet valószerűbb részletei sem tesznek értékesebbé.

Elbeszéléseit 1853-ban adta ki két kötetben *(Beszélyek)*.[18] A sajtó elismeréssel fogadta őket.[19]

Kolgyári *Császár Ferenc* a szabadságharc előtti időknek igen tekintélyes embere volt. Elszegényedett régi nemes családból származott (apja zalaegerszegi csizmadia), de a tehetséges fiú hamar kiemelkedett szerény sorsából. Elvégezte iskoláit, papnövendék lett, majd jogot végzett. Fiumében tanárkodott, s a város patriciusi tanácsának is tagja lett. Az ügyvédi vizsgát letéve a kormányszéknél, majd a törvényszéknél működött, míg végre harminckét éves korában egy felsőolaszországi utazás után hazatért Fiuméból, hol — bár nagy szeretetnek és tekintélynek örvendett — mindig „hontalannak" érezte magát. Gyorsan emelkedett hivatali pályáján, s alig negyvenéves korában szeptemvir (a hétszemélyes tábla bírája) lett. Ekkor már tekintélyes író, az Akadémia és a Kisfaludy-Társaság tagja, költő, kritikus s a jogtumány művelője. A szabadságharc után sanyarú helyzetbe került nagy családjával együtt. Hivatalát elvesztette, az oroszok elpusztították kis birtokát, gazdag könyvtárát is kénytelen volt eladni.[20] Új pályát kellett kezdenie, ügyvéd lett Pesten és hírlapíró. Megalapította a *Pesti*

[18] 1854-ben olcsó kiadásban is. Második kiadása 1864-ben. A szabadságharc előttiekből a két értékesebbet s a 4 Bach-korszakbelit vette fel gyüjteményébe. Kettőt közülük *(Clarissa, Két hölgy szerelme)* Falk Miksa fordításában Hartleben is kiadott Neues Belletristisches Lese-Cabinet-jében 1853-ban *(Clarissa. Zwei Frauenherzen)*. Első eset volt, hogy itt magyar író munkáját közölte (H. 1853. 241.).

[19] PN. 1853. szept. 30. és Di. 1853. 58. — A H. szerint már 1850-ben ki akarta volna adni novelláit (1850. jún. 25.), de ezt a hírt a PN. (jún. 27.) megcáfolta.

[20] H. 1852. jan. 7.

Naplót, majd mikor ennek szerkesztésétől eltiltották, a *Divatcsarnok*ot. Jogi lapot s egyebet is szerkesztett. Nagy munkásságával ismét vagyont tudott szerezni. Tevékeny életének egy véletlen baleset vetett véget ötvenegy éves korában.

A fiatal nemzedék nem szerette szerencsétlen Petőfi-bírálata s a *Magyarkák* c. gúnyirata[21] miatt és mert tehetségtelen, s a kelleténél többre becsült írónak tartotta. Ma már tudjuk, hogy ha nem volt is kiváló tehetség, nagyműveltségű, nagymunkásságú, érdemes s irodalmunk ügyéért lelkesedő s érte sokat áldozó író volt.

1835 óta írt novellákat. Ezek közül 24 jelent meg negyvennyolc előtt, 16 utóbb. Az előbbieket németes, érzelgős romantika jellemzi, az utóbbiakban a német hatás a francia romantikáéval vegyül. 1852-ben folytatta novellaíró munkásságát két kötet eredeti és fordított beszély kiadásával,[22] de azután is írt elbeszéléseket egészen haláláig, melyek azóta sem jelentek meg összegyüjtve.

Jelentéktelen történeti elbeszéléseinél (melyeket láttunk), a társadalmiak valamivel jobbak. Három (*A vetélytársak, A falu violája, Két hulla egy sírban*) ezek közül is igen gyenge, érzelgős és kopott romantikus indítékokból szőtt történet. *A gályarab* s *A halászcsalád* címűeket olasz tárgyuk teszi valamivel értékesebbekké. Amaz Livornoban, emez Abbazia környékén

---

[21] Litványi László: *Cs. F. élete és irodalmi munkássága.* Bpest. 1931. c. tanulmányában bebizonyította, hogy Kovacsóczyval együtt ő volt a szerzője.

[22] *Cs. F. beszélyei.* III. IV. (az I. és II. 1846-ban jelent meg), alcíme: *Cs. F. eredeti és külföldi beszélyei.* I. II. Bpest. 1852. Az eredetiek kettő kivételével negyvennyolc előttiek.

játszik. Főmotívumaik: leányrablás, erőszak, gyilkosság, öngyilkosság, ártatlanul gályára jutás, hajótörésből való megmenekülés. *A szerelem csillagá*ban s *Az ősz trombitás*ban is csak a tárgyválasztás kelt némi érdeket. Amabban egy magyar gróf leányát francia anyja magyar-gyűlöletre akarja neveltetni egy francia nevelőnővel, de apja mégis jó honleánnyá neveli, s egy, a szabadságharcban résztvett grófhoz adja férjhez. A nevelőnő intézetet nyit, s itt folytatja „átkos" működését. Emebben kedvelt arisztokratavilágából a kis emberekébe száll alá, s két főpincér vetélkedését mondja el Nanette szobalányért. Nanette félreértésből nem annak lesz a felesége, akit szeret. Férje mint huszárőrmester elesik a szabadságharcban, másik imádója, ki trombitás lett, megsebesül, megbénul. Most az ő koldulásából tengetik életüket.

Legfigyelemreméltóbb novellája *Gizela* s *A kőfejtő*. Az első egy agglegény barátjának ifjúkori naplója. Nevelő volt vidéken egy grófi családnál, s egymásba szerettek Gizela grófkisasszonnyal. Szerelmük reménytelen, a leány egy könnyelmű gróf menyasszonya. Menyegzője napján hal meg, szerelmese agglegény marad. Császár, kinek *Álom és valóság* c. elbeszélése (1842—3) a negyvenes évek legfeltűnőbb *Karthausi*-utánzata, ebben is ugyanilyent írt. A napló tele van gondolatokkal, elmélkedésekkel (az igazi lélekrajzot ezek pótolják), hangja érzelmes és mélabús. Érdekesen írja le benne, hogy a vidéken kedélyes, egyszerű mágnáscsalád Pesten milyen léha, üres életet él, társaságuk beszéde is magyartalan, németes-franciás.

A kőfejtő érzelmességében is mutatkozik némi *Karthausi*-hatás. Szépek benne a verőcevidéki hangu-

latos vidékleírások (a Migazzi-kastélyt is leírja), s érdekes a megyei hivatalos és pörös gazságok részletezése. Ezek juttatják tönkre a kőfejtő apját. A mese folytatása: a szerb lázadás s szerelme egy szerb leány iránt majdnem azonos Obernyik *A szép rác leány* c. elbeszélésének meséjével (mint már említettük). A derék fiatal munkást később hóvihar éri utol, megfagy, fiatal özvegye utána hal.

Császár kétségkívül jelentősebb lírikus volt, mint novellista. Egyenetlen komponáló módja, kevés eredetisége, különféle hatásokra való reagálása miatt csak a közepes elbeszélők közt foglalhatott helyet, de jelentős irodalmi szereplése miatt mégis kissé részletesebben kellett szólanunk ezekről a munkáiról is.

*

A régi gárda egyik legrokonszenvesebb és legszorgalmasabb tagja volt *Degré Alajos*. 1843-tól kezdve 17 novellát írt s egy részüket *Kedélyrajzok* címen kötetben is kiadta. A szabadságharcot honvédszázadosként küzdötte végig, megsebesült, s a fegyverletétel után egy ideig Aradon élt internálva, rendőri felügyelet alatt. Csak 1852-ben költözhetett ismét Pestre és folytathatta írói munkásságát. Május közepén adta ki első novelláját. Egyike volt legtermékenyebb íróinknak. Vígjátékai, mint negyvennyolc előtt is, egymásután kerültek színpadra. Hét év alatt 48 novellát írt. 1853-ban jelenik meg *Két év egy ügyvéd életéből* c. kétkötetes regénye,[23] majd 1854-ben, június elején *A kalandornő* (két kötetben), 1855 január ele-

[23] A H. már 1852. dec. 24-én jelenti megjelenését.

jén a *Salvator Rosa* (három kötetben), 1856 júniusában pedig *A sors keze* (két kötetben). Novelláiból két gyüjteményt adott ki: egyik: *Degré Alajos novellái* (1854. február, három kötetben), a másik: *Novellák* (A Hazai Beszély- és Regénytár 3. kötetében, 1857 májusában).[24]

1856 decemberétől 1857 májusáig[25] hosszabb külföldi utat tett s huzamosabban időzött Párizsban. 1857 nyarán megnősült,[26] s ettől kezdve a heves, bohém fiatalemberből a kortársak tanúsága szerint példás családapa lett, ki irodalmi működése mellett csak családjának élt. Különben kedves embernek, jó barátnak, jó hazafinak, s szeretetreméltó világfinak rajzolják, ki, noha demokrata volt, szerette a szalónéletet, az előkelők társaságát, a fínom szivarokat és pezsgőt — akárcsak novellahősei s mindíg divatosan öltözött.[27]

[24] A *Delejesség* címűt a Pester Sonstagblatt is közölte (Di. 1853. 73.), egyet pedig a bécsi Humorist közölt (H. 1858. 166.). Még *Két év egy ügyvéd életéből* c. regényéről jelenti a H. (1854. 29.), hogy „német fordítás alatt van", de többet nem tudunk erről.

[25] A D. dec. 14-én írja, hogy elutazott, dec. 21-én már drezdai levelét közli, a H. dec. 30-i száma szerint már Párizsban van, 1857. márc. 20-i számában pedig hazaérkezéséről értesít. Úti naplója a D.-ban jelent meg (1857 jan.—ápr.).

[26] A H. 1857. aug. 27. jelenti, hogy tegnap vezette oltárnoz Koller Amáliát. Gyermekkoromban sokszor láttam jóságos arcú feleségét a Kalap-utcában (ma Irányi-u.), ott volt sarokházuk a mai tiszti kaszinó helyén. Magára Degré Alajosra is jól emlékszem. Akkor már kissé elhízott, szakállas öregúr volt. Édes apámmal gyakran megálltak az utcán beszélgetni mint régi honvédbajtársak.

[27] Vadnai: *Irodalmi emlékek*. Bpest. 1905. Arcképe először a Divatcsarnokban jelent meg (Barabás rajza, 1854. 31.), Lisznyay Kálmán hosszú tréfás verset írt róla: *Degré arcképéhez* (Di. 1854. 54.).

A *Salvator Rosa*n kívül nem írt történeti elbeszélést, az ő témabányája a jelen, ennek eseményeit és alakjait dolgozza fel komoly vagy víg novellaformában. Ezúttal csak a komolyakkal lesz dolgunk.

Lássunk először két jellemző példát közülük.

Az öreg Alvay komolyan szemére hányja Artúr fiának, hogy férjes asszonyt ostromol szerelmével. Br. Rideky Leóna erényes nő, s Artúr levelét átadta férjének, ez pedig neki. Ráparancsol fiára, hogy utazzék külföldre. Artúr nem érti a dolgot. Leóna ártatlanságba burkolt kacérságával feljogosította lépésére. A bárónéhoz rohan, ki nem tagadja, hogy ő adta át a levelet férjének. Artúr félreértette nyájasságát. A fiatalember ekkor veszi észre Leóna szobájában Hamvay Jenő melltűjét. Hamvay tehát itt töltötte az éjtszakát. Most már érti az egészet: a szerelmesek, hogy magukról elhárítsák a gyanút, őt használták fel erre. Belép a férj, ő is megismeri a melltűt, de mint lovagias ember, azt mondja Artúrnak, hogy ő kapta Hamvaytól. Feleségétől elválik, szeretőjét pedig párbajban agyonlövi *(Lovagias férj)*.

Szent Andori Vince egy ködös délután a Nagyhíd-utcában (Deák Ferenc-u.) egy izgatott szép nőt lát, ki az Országút (Károly- és Múzeum-körút) felé siet. Utána ered és követi. A nő, mikor látja, hogy a tolakodót nem tudja lerázni nyakáról, szembeszáll vele a Széna-téren (Kálvin-tér) s elutasítja. Vince szemtelenül udvarolni kezd neki. Szavait meghallja az asszonynak mellettük elmenő férje. A nő előre siet s a Józsefvárosban besurran egy házba. A gavallér megjegyzi, hogy holnap tudakozódhassék. Másnap betör hozzá a féltékeny férj, ki tegnap együtt látta őket, s különben is gyanúsnak tartja egy idő óta felesége

viselkedését. Neve Csurgói. Vince megdöbbenve hallja az ismerős nevet. Elmondja tegnapi esetét s a férjjel együtt a józsefvárosi házba hajtat. Valóban ott találják Csurgóinét, de Csurgói haldokló hugával s ennek kis gyermekével. Vilma ballépést követett el, s ezért bátyja tudni sem akart róla. Csurgói megbocsát neki. Kiderül az is, hogy Vince volt a csábítója. Felébred benne a jobb érzés, s megeszküszik a haldoklóval. Így lett rövid idő alatt férj, apa és özvegy *(Így akad a jó szerencse!)*.

A többiek is mind ilyenek. Tárgyuk többnyire könnyelmű nők és ifjak szeretkezése, bonyodalmuk apró véletlenekre van alapítva.

Az egyikben a férj kényszeríti az udvarlót, hogy vegye el feleségét, azután leleplezi az asszonyt, hogy volt más szeretője is. Az új férj megvetéssel hagyja ott *(Nászajándék)*. A másikban a megkínzott udvarló le akarja leplezni a férj előtt a feleség viszonyát, de a kacér asszonynak szerencséjére a férjnek is viszonya van egy divathölggyel, s így ő kerekedik felül *(Nagyvilági erény)*. Ugyanígy akarja a másik udvarló leleplezni szerencsés vetélytársát, de minden ellene fordul: a férj kiutasítja, a másikkal pedig párbajoznia kell *(A mellcsat)*. Máskor a férj kigyógyul féltékenységéből, mert mesterkélt bonyodalmak után meggyőződik felesége ártatlanságáról *(Az utazó férj)*. Az öreg férj fiatal felesége egy ideig küzd ugyan szerelme ellen, de aztán mégis megcsalja férjét ennek fiatal rokonával. A férj párbajban agyonlövi a szeretőt, feleségét pedig hazaküldi apjához *(Ilyen a boldogság!)*. A durva, öreg férj fínomlelkű felesége ugyanígy szeret bele egy fiatalemberbe, de ugyancsak kiábrándul ideáljából, mikor megtudja, hogy az kül-

földön barátnéjának volt a szeretője. Még nagyobb lesz mindkettejük kiábrándulása, mikor búcsúleveléből azt is megtudják, hogy nős ember *(Ilyenek a férfiak!)*. A könnyelmű Jenő házasodni akar, de táncosnő szeretője elküldi szerelmes leveleit menyasszonyának. A házasság meghiúsul, Jenő egykedvűen von vállat a dologra *(Szerencsés utat!)*. Ezekhez hasonlók: a *Két estély, Boldog viszony, Nőm tárcája.* Egy-kettő érdekházasságokról, vagy ilyen tervekről szól *(Egy fényes házasság, Az arszlán gazda, Dús vőlegény!)*, mások könnyelmű vőlegényekről, kik hamar elfelejtik menyasszonyukat *(Csakugyan nem színész, Báli eszmény)*, vagy könnyelmű leányokról, kik hamar cserélnek udvarlót *(Örökké! Magas pártfogó)*. *A külszín csal* címűben *A kaméliás hölgy* tárgyát ismétli: a színésznő kedvese apjának kérésére úgy ábrándítja ki magából a fiút, hogy férjhez megy egy angolhoz. Kedvese megveti és sohasem tudja meg hősies önfeláldozását. Néha érzelgős hangot üt meg *(Rögeszme, Tizennyolc év, Bús Bandi* — egyetlen parasztelbeszélése —, *Kék szalag)*, máskor valami furcsaságot örökít meg *(Férfi ne legyen nőies, A jó öreg, Egy heti kacérság, Nősülés művészetből, Valpói lélek,* az utóbbi személyes élmény: Horvátországban járva megálmodja Czakó Zsigmond halálát). Egyetlen életképe van *(Főváros)*, melyben a tapasztalt pesti író végigvezeti vidéki barátját a városon: az utcán jellemzi a járókelőket, megmutatja neki a „fagylaldákat", a városligetet, utazik vele zsúfolt omnibuszon, elviszi a Nemzetibe s utána Patikárust hallgatni a Vadászkürtbe. Másnap reggel még az Újpest felé épült nyomortanyákat is megnézik. A Pestért lelkesedő ifjú kiábrándulva utazik haza. A régi, Nagy Ignác-féle

fanyar humor. Valamennyi közt ez érdekli a mai olvasót legjobban, mert ebben van régi magyar élet. A többiben alig találunk egy-egy magyar vonást. A *Rögeszmé*ben leírja a Maros vidékét, a *Magas pártfogó*ban a tiszttartó úrék táncmulatságát, mely a kályhára és szekrényekre helyezett gyertyák fényében s nagy porfelhőben zajlik; az öreg urak bor mellett kártyáznak, az asszonyok kávéznak. Legtöbb közülük Pesten játszik, de alig van bennük helyi színezet. Gavallérjai ugyan a pesti utcákon sétálnak, az Európa szállodában táncolnak, a Vadászkürtben vacsoráznak, a Tigrisszállóban találkoznak kedvesükkel, de éppen úgy sétálhatnak Párizs utcáin, s mulathatnának ennek fogadóiban. Ők is Medocot, Madeira-dry-t és pezsgőt isznak, Cacadores vagy Carvajal-szivart szívnak, mint a párizsi léhűtők, s másban sem igen különböznek tőlük.

Degré, ki annyira szerette a francia regényeket, hogy a Nemzeti Színházban felvonásközökben is olvasta őket,[28] írás közben sem tudott hatásuktól szabadulni. Scribe, akit mint vígjátékíró is utánzott, Dumas, Sue, sőt Paul de Kock voltak a mesterei. Ő is sokeseményes, mesterkélt, véletleneken, külsőségeken alapuló bonyodalmú, kevés lélekrajzú, könnyeden mulattató, pillanatnyilag érdekes elbeszéléseket vagy életképszerű rajzokat írt. A franciás iskolát Greguss szerint legjobban ő képviseli (Kelet Népe. 1856. I. évf. 4. f.). Történeteit franciás, rövidmondatos, rohanó párbeszédekben mondja el. Ilyenformán beszélteti személyeit: — Zoltán! mi lőn belőled? — Nevetség tárgya. Haha! — Az nem, de kedélyed? — Meghalt. — Elmésséged? — Helyt adand az őrültségnek.

---

[28] Vadnai id. munkájában említi.

— Huszonnégy óra alatt hagyja el Pestet. — Kész vagyok. — Ide két évig vissza nem térendő. — Úgy legyen! — Biztosítékot. — Becsületszavam... — Értéktelen. — Esküszöm. — Nem ér semmit. — Hát mit tegyek? — Térítvényt adjon...

Távozzék. — Lehetlen! — Kérem. — Én is kérem... — Óhajtom, akarom. — Tehát reményt. — Holnap látjuk egymást. — Kőszívű! — sóhajtá Olivér.

Így sohasem beszéltek egymással az emberek sem Párizsban, sem Pesten. Az elbeszélések mesterkéltségének, ürességének érzését ez a felszínesen könnyed, pongyola stílus is fokozza. A szerző mintha állandóan színpadra képzelné alakjait, s ott tologatná őket ide-oda, mint a bábokat. Életszerűségükkel nem sokat törődik,[29] s azzal sem, hogy valószerű környezetbe állítsa őket, s így egészséges levegőt teremtsen körülöttük. Ritkaságszámba megy nála az olyan hangulatosabb környezetrajz, amilyent a *Báli eszmény*ben találunk. Itt élénken írja le az Európa előkelő báljá. A végéről ezt mondja: „Mennyi költészet rejlik ebben is! A stearingyertyák le- és kiégtek, s a terem mintha ragyogó világítását a haza tünedezett szép női szemek tüzétől nyerte volna, most csak bágyadt fényt áraszt; a virágok, mintha nyugalomra tért testvéreikhez kívánkoznának, lankadtan csüggesztik le fejeiket.“ Itt-ott köpenyében andalog egy szerelmes ifjú, s megáll egy

[29] A mesterkéltség hatását kelti az is, hogy alakjainak erőltetett csupa i-re, y-ra végződő neveket ád: Vérmey, Rejtélyi, Herdey, Vánai, Balday, Rideky, Szeley, Vihary, Gédey, Futaki, Felhősy. Ezt már akkor is megrótták (PN. 1854. 65.), egyhangúnak találták, s az ilyeneket magyarosított neveknek érezték.

helyen kedvesére gondolva, ki itt rátekintett. A mellékteremben az ifjak fogyasztják a pezsgős „csövegeket . . .“

A *Budapesti Hírlap* elég szigorúan ítélte meg elbeszéléseit (1854. 356.): „A művek azon osztályába tartoznak, melyek sem nagy, sem maradanló hatásúak nem lehetnek.“ Greguss a *Pesti Napló*ban (1854. 65.) védelmébe vette Degrét. Szerinte nem vét a költői igazság ellen, a jót nem teszi nevetségessé, a rosszat nem szépíti. A mélyebb költői felfogást a természetes, eleven előadás, keresetlen élc, jóakaró kedélyesség pótolja nála. — Jóakaró bírálat, mely a novellák jó oldalait emeli ki, gyöngéiket pedig csak érinti. Ezek a novellák bizony nem kiváló alkotások, de akkoriban számot tettek, élénkséget vittek bele elbeszélő irodalmunkba, s írójukat mint kellemes mulattatót kedveltté tették.

Regényeiben nagyobb feladatra vállalkozik. Lássuk, milyen sikerrel. A *Két év egy ügyvéd életéből* hőse a cím után ítélve Fénylaky Jenő volna. Ő az ügyvéd, a felvilágosult, szabadelvű, jellemes ifjú. Ellentéte apjának, a maradi, gőgös, eladósodott és gyenge jellemű vén táblabírónak. Ez fiát az újdonsült nemesnek és földbirtokosnak, Hirschzweig zsidó uzsorásnak csúnya leányával akarja összeboronálni s alispánná választatni. A terv balul üt ki. Hirschzweig megválasztatja Jenőt (tízezer forintjába került), de ez nem fogadja el az alispánságot s előmozdítja az ellenzék győzelmét, a neki szánt gazdag menyasszony pedig megszökik öccse nevelőjével. Az uzsorás még jobban is pórul jár. Jenő, ki beleszeretett br. Romváryné leányába, Laurába, mint ügyvédjük, leleplezi, hogy hamisított szerződés alapján forgatta ki vagyonából a

bárónét, s a derék embert börtönbe juttatja.[30] Az öreg Fénylakyt, kinek része volt a hamisításban, guta üti. Az erről szóló fejezet címéből (Egy utolsó táblabíró) azt látjuk, hogy a szerző vele együtt akarja eltemetni a régi, romlott, maradi táblabíró-világot. — A jámbor olvasó most természetesnek találná, hogy a báróné hálából Jenőnek adja leányát, de ez nagyon egyszerű megoldás lenne. Degré kedvelt írójának, Sue-nek[31] példájára titkokkal teljes, igen bonyodalmas regényt akar írni,[32] tehát nem elégedhetett meg egy titokkal (a hamisítás esetével). A még elég fiatal báróné is szemet vetett Jenőre, s féltékenységében és bosszúból elszakítja egymástól a szerelmeseket. Laurát Don Colloradoshoz, a gazdag spanyol grandhoz akarja adni. A szerelmesek kétségbeesnek. Sajnos, ennél többet nem is tesznek. Jenő, ki azóta jeles országgyűlési követ lett, jeles voltához nem méltó tehetetlenséggel szemléli az eseményeket. Két barátja, a könnyelmű Reményi Aladár, s Adolf, a külföldet bejárt eszes kalandor, cselekesznek helyette, s különféle cselszövények és bonyodalmak után kiharcolják a szerelmesek boldogságát. A bonyodalmak közé tartozik a spanyol donnak mint csalónak leleplezése. Ez Hirschzweig felbujtására meg akarja ölni Jenőt, de tőrével magát sebzi halálra.

---

[30] Degré, noha liberális volt, nem osztozott kortársainak filoszemitizmusában. Az I. k. 268. lapján pl. ezt olvassuk: „ebben a zsidó világban, ebben az uzsorás életben, ebben a XIX. században".

[31] Párizsi titkait igen szerette (Visszaemlékezéseim. I. 114.).

[32] Kovács János *(Sue hatása a m. regényirodalomra.* Kolozsvár. 1911.) ebben a regényében s *A kalandornő*ben mutat ki Sue-hatásokat, de ezek többnyire a francia romantika közös motívumai.

A zsidó újra börtönbe kerül. A bonyodalom másik szála Adolf születési titkának kiderítése. Adolf br. Romváryné sógorának eltűnt fia, s a báróné birtokának jogos örököse. Adolf azonban nagylelkűen lemond birtoka feléről, ha Romváryné Jenőhöz adja Laurát.

A bonyodalom általában véve elég érdekes, bár nem egyszer kezdetleges és erőltetett. Jenő csak eleinte tevékeny, de azután érzelgő, passzív alakká válik. Laura is ilyen. A két barát a mese fő mozgatója. Ez a két könnyelmű és mozgékony fiatalember elég jó figura. Mindenütt ott vannak, sokat tesznek-vesznek, kalandokba keverednek. Aladár könyvtárt örököl egyik rokonától, s eladogatásából éldegélnek Adolffal együtt. Cervantesért pl. hét forintot kapnak, s ezt rögtön elmulatják az Angol királynőben. Máskor egy vidéki fogadóban vándorszínészekkel mulatnak, Aladár elmakaózza pénzüket, s Adolfnak ott kell maradnia zálogban, míg számlájukat ki nem fizetik. Aladár még arra is vállalkozik, hogy a szerelmesek ügyének támogatására viszonyt szőjjön a bárónéval, ki elegáns lakást rendezett be számára.

Sokeseményes elbeszélés ez is, mint novellái. Lélekrajz kevés van benne, s ami van, az is inkább érzelgős monológ vagy érzelem-leírás. Az igazi érzéseknek, pl. a szerelemnek festésére nincs ereje az írónak. Alakjainak belső életét kevéssé tudja feltárni, s így megeleveníteni őket. Még a két barát s Szálkay, a részeges, gyáva és züllött jegyző alakjai a legvalószerűbbek.

A magyar élet rajza több benne, mint novelláiban. Sikerült Fénylaky táblabíró úr elhanyagolt birtokának, ütött-kopott kúriájának humoros leírása, mely *A falu jegyzőjé*nek némi hatására vall. Ugyanilyen Hirschzweig statúciójának (nemessége kihirde-

tésének és birtokába való beiktatásának) mozgalmas leírása, csak a fiatalemberek durva duhajkodása és rombolása valószínűtlen és rikító. A megyei tisztújítás mozgalmainak és kortesfogásainak elbeszélése (kedves témája íróinknak), a vándorkomédiás-élet néhány genre-jelenete, az 1847-i pesti életnek lelkes leírása — mind sikerült részletek. A pesti lebujé már Sue-utánzat.

Egészben véve elég mulattató olvasmány, mely abban az időben kielégíthette a kisebb igényű olvasókat. A *Divatcsarnok* (1853. 4.) szerint „szerző saját egyénisége több alakjain észrevehető". A kalandos és komikus jelenetek néha nagyon is keresettek és hatásra számítók. A szerelmi kalandoknak helyenkint „igen is éles ecsetelése" bántó. Nyelve pongyola. Különben dícsérettel szól róla.

A kalandornő c. regényében is sok alakot szerepeltet és sokféle meseszálat bonyolít össze. Nőalakjai: Adél, a gazdag tímár lánya, ki egy elszegényedett mágnáshoz, br. Robayhoz ment férjhez (ő a „kalandornő"), Andafy Janka, az ártatlan és érzelmes leányka, s Helén grófnő, gr. Rendeyné. Férfialakjai az életunt, hidegvérű Hidasy Ottó, a szenvedélyes és kalandos természetű Gerédy Alfréd, a beteges, gyámoltalan Dáray Aurél, a gyáva, haszontalan gr. Rendey, s a vén piperkőc Andafy, Janka apja.

Adél könnyelmű, romlott nő, aki Ottót szereti, de azért elfogadja Dáray udvarlását, viszonyt sző Gerédyvel, s anyagi okokból Andafy felesége lesz. Ottó Janka vőlegénye, de ez Dárayba szerelmes, erre Ottó szívesen fölbontja eljegyzésüket. Gerédy párbajban súlyosan megsebesíti Ottót, kit betegsége és anyagi bukása kigyógyít életuntságából. Dolgozni kezd, író

lesz s belátja eddigi élete helytelenségét és üresség̀ét. Különben örököl és hamarosan újra gazdag lesz. Janka is kiábrándul az ájuldozó és epileptikus Dárayból (ki a végén megőrül), Ottóba szeret és boldog lesz vele. Gerédy otthagyja Adélt, s régi szerelmesét, Helént veszi el, aki elvált nyomorult férjétől. Andafy elveszi Adélt, de ez nemsokára a faképnél hagyja, s új udvarlójával Olaszországba utazik.

Greguss Ágost erről is dícsérő bírálatot írt (PN. 1854. 154.). Ő Ottót tartja a regény hősének, nem Adélt, s ezért a címet hibásnak találja. A jellemek szerinte élethűek. A szerző az életet, „ha mélyére nem ereszkedik is, igen érdekesen és élénken tudja rajzolni". Különben az „ifjabb francia iskola" híve[33] érdekfeszítés, bonyolítás és előadás dolgában. Nyelve is franciás modorú, „aphoristicus", könnyed és sietős, de azért nem hanyag. Minden eddigi munkájánál jobb.

Greguss valószínűleg azért vélekedik így, mert Degré ebben a regényében nagyobb gondot fordít a lélekrajzra. Adélban olyan nőt akarna bemutatni, aki szebb, nemesebb életre vágyik, s csak körülményei s szenvedélyessége vitték rossz útra, de erről csak hallunk. Látni csak azt látjuk, hogy nemcsak könnyelmű, silány, érzéki asszony, hanem rosszlelkű, bosszúvágyó és alantas, közönséges cselszövő is. Ottó és Janka lelki átalakulását érthetővé akarja tenni, de lélekrajza nem elég meggyőző. Többi alakjai még ennyire sem sikerültek és érdekesek (Pali inas humoros alakja sablo-

[33] Ugyanezt állapítják meg róla mások is: a Di. szerint (1854. 35.) genre-ja „az újabb iskolájú francia romantika", a H. szerint (1854. 118.) „egyike azon kedves olvasmányoknak, mikkel az újabbkori francia irodalomban találkozunk; jellegei: kedves könnyűség, folytonos érdekben tartás."

nos). Beszélnek és cselekszenek, de külső életük nem következik igazi lelki indítékokból. Üresek s így nem érdekesek. Ezt a munkáját is kieszeltség, szárazság jellemzi. Kevés benne a költőiség, hangulatosság, csupa eseménytorlódás, esemény kúszálás. Minden történhetnék egészen másképen is. Stílusa pongyola s a tartalomnak megfelelően száraz és színtelen.

Előbbi regényénél azért is gyengébb, mert a magyar élet rajza egészen hiányzik belőle. Magyar nyelven írt gyönge francia regény.

A Nemzeti Színház előcsarnokában tolongó tömegnek, vagy az ugyanott tartott operabálnak leírásában nincs semmi eredeti vagy jellemző. Leír egy bálványutcai kártyabarlangot és találkahelyet is, ahol „marquis Lansquenet", „vicomte Passé", „Baron Manqué" stb. neveken (kártyaműszók) jelentik be a vendégeket. Az inas csak azokat bocsátja be, akiknek nevei az ő névsorán szerepelnek. A selyembe, bársonyba öltözött nők szemtelen bizalmaskodással beszélnek a férfiakkal. Nagy kártyázás folyik, majd Lignerolles Luiza legcsiklandósabb jeleneteiből összeállított operaelőadásban és élőképekben gyönyörködnek. A pazar vacsora után mind szabadabb lesz a mulatozás. Nagyon párizsi-ízű ez is. Lehet, hogy Pesten is volt ilyen előkelő lebúj, de a benne folyó élet nem volt magyar, hanem a léha emberek nemzetközi élete.

Harmadik társadalmi regénye, *A sors keze* sokban hasonlít az előbbihez. Meséjét két történetből elég lazán fonja össze. Az egyik Bárday Géza földbirtokos és br. Dervay Etelka szerelmének története. Etelka azt a különös fogadalmat tette, hogy annak lesz a felesége, aki valami kiváló tettel változást idéz elő családi viszonyaikban. A dervai birtok örököse a gyenge

elméjűnek látszó Zoltán. Etelka apja családjának szeretné megtartani a birtokot, s elhanyagolja unokaöccse nevelését, csak a leány törődik vele. Géza megszökteti Zoltánt, s barátjával, Elemi Sándor zongoraművésszel titokban külföldön nevelteti. Évek mulva hazahozatja s bemutatja a családnak a derék ifjúvá fejlődött gyermeket. Dervay belenyugszik a dologba, s Etelkát Gézához adja feleségül. A másik, bonyolultabb történet Kelendy Leonáé, ki nagyravágyásból visszautasítja a derék Sándor szerelmét, jó tanácsait és komoly erkölcsi intelmeit. Először operaénekesnő akar lenni, de csúfosan megbukik. Ezután Almafi Imrének szeretője lesz, ki pazar életmódot biztosít neki. Közben egy iparlovag hálójába kerül, majd Almafi vagyoni bukása után kénytelen Wucher uzsorás szeretője lenni. „Hová és kire jutottam! — elmélkedik szomorúan — ámde mégis jobb, mint nélkülözni.“ Utóbb Wucher is túlad rajta, pénze elfogy, új udvarlója nem akad, a himlő tönkreteszi arcát. Kénytelen kávéházakban énekelve koldulni. Így találja a külföldről híres művészként hazatérő Sándor. A leány könnyelmű, kerítő anyja azzal mentegetődzik, hogy nem ők az okai szerencsétlenségüknek. „Nem, *a sors keze* — mond Sándor“, ki pénzt ad nekik, hogy boltot nyithassanak. A züllött Almafi végül a gaz Wucheren áll bosszút: „Wucher fölpattant, s kétségbeesetten ragadá torkon Almafit. Ez hasonlót tőn és a haláltusa megkezdődött. Viadal közben a sajka megbillent, egy erőszakos zuhanás, s mindkettő fölött a Duna tükre összecsapott.“ Egyikért sem kár, mondta rá minden ember.

Mi is ezt mondjuk, de hozzátesszük, hogy kár volt ennek a két gazfickónak viselt dolgait ilyen részletesen kiteregetni. Wucher aljas pénzügyleteivel minden-

kit behálóz és tönkretesz. Sötét alakját nem teszi elfogadhatóbbá az a nevetséges törekvés, hogy mint Jókai Krénfyje, gavallért akar játszani, meg hogy zeneszerzői babérokra vágyik. Almafi is aljas ember, ki még szeretőjét is meglopja. A fokozatosan lezüllő Leona alakját sem teszi sokkal rokonszenvesebbé lelkifurdalása és bukása miatt érzett szégyenkezése.

A regény egykorú bírálója (Mészáros Károly) azzal menti az írót, hogy ő az életet rajzolja, s az ilyen. „Kik ismerik a pesti életet, kénytelenek szerzőnknek kiszolgáltatni az igazságot" (PN. 1856. júl. 26.). Bizonyára voltak Pesten is uzsorások, züllött nők és férfiak, de ezeket az alakjait mégsem az életből merítette az író, hanem közepes francia-romantikus regényekből. A St. Julient, bordeauxit és Sutaine-pezsgőt ivó uracsok nem magyarok, hanem franciák. Többi alakjaiban sincs semmi magyar vonás, a mesében sincs, úgyhogy bátran történhetnék az egész bárhol külföldön.

Látjuk, hogy Degré regényeiben is ugyanaz a könnyed mulattató, aki novelláiban. Komoly problémákat nem mozgat, lelki mélységekbe nem hatol, s a magyar élet jellemzőbb rajza iránt is kevés az érzéke. Víg elbeszélései, melyeket majd utóbb látunk, ezen a megállapításunkon semmit sem fognak változtatni.[34]

*

Egy erdélyi is volt a negyvennyolc előtt működő romantikus elbeszélők között: gróf Lázár Kálmán.

Szárhegyi *gr. Lázár Kálmán* Bencencen (Hu-

[34] A H. szerint (1858. 88. 147.) Jósikával együtt egy „2000 év" c. regényt tervezett, de erről semmi mást nem tudunk.

nyad megyében) született, s otthon, Nagyenyeden, majd Kolozsvárt elvégezvén iskoláit, honvéd lett és a fegyverletétel után mint százados törökföldre menekült. Nemsokára hazatért, s rövid fogság után az oláhok által elpusztított birtokára vonult. 1850-ben kiadta törökországi élményeit, amiért újabb néhány hónapi fogsággal büntették. Megnősülvén, nagy családjával birtokán élt. Jókai az ötvenes évek elején vele együtt utazta be a székelyföldet. Inkább természettudománnyal foglalkozott, szenvedélyes ornitológus és vadász volt, Brehmmel is levelezett és sokat utazott külföldön.[35]

1847-ben kezdett novellákat írni. Ezeken a francia romantika s Jókai hatása érzik, egyiken pedig a *Karthausié (Egy napló)*. A korszakunkban írt 19 elbeszélésén ugyanezek a hatások mutatkoznak. Történeti novellái, mint láttuk, gyengék, a társadalmiakról sem mondhatunk sok jót.

Az *Armand, Emléklapok* (III.), *Halott menyasszony, Egy őrült jegyzetei* (Kandalló mellett. II.) és *Aurélia* címűek egészen jelentéktelenek. Ilyen tárgyaik vannak: Armand ártatlanul gyanúsítja kedvesét, s mire tévedése kiderül, már megmérgezte magát; a boldogtalan leányt a virágok illata öli meg; Károlyt tréfából féltékennyé teszik barátai, de a tréfa komolyra fordul, mert menyasszonya, kinek visszaküldte jegygyűrűjét, meghal bánatában; Mari is meghal, mert anyja ellenzi szerelmét, kedvese ravatalon találja: a leány fölkel s megesküszik vele (ez természetesen csak lázas álom); egy őrült ifjú elmondja kedvese történetét, ki szülei kedvéért eladta magát; a zül-

[35] Később akadémikus, képviselő s árvaszéki elnök.

lött színésznő beleszeret egy festőbe, szerelme megnemesíti, újra elbukik, újra meg akar javulni, de a festő ekkorra már beleőrült a játékba. — Dagályos pátosz, vagy reflexiós érzelgősség jellemzi őket.

Az előbbi csoportba tartozik *Az első köny*, mely Jókai exotikus novelláinak hű utánzata tengeri romantikájával, tropikus paradicsomával, s a hajótörött francia és egy vad leány idilljével. A *Sylvester éje* viszont szilveszteri hangulatokkal és elmélkedésekkel átszőtt érzékeny és szomorú történet.

Van azután három elbeszélése, melyek értékesebbek a föntebbieknél, mert regényes meséikbe több lélekrajzot sző, s némi magyar hátteret fest nekik. *A nagyvilág betege* egy földbirtokos felesége, kit a nagyvilági élet és ragyogás utáni vágya ront meg. Derék férjét megcsalja egy báróval. Mikor kiderül, hogy az előkelő modorú világfi nem báró, hanem egy szatócs fia, szégyenletes csalódása sem téríti jobb útra, hanem tovább folytatja könnyelmű életét. Párja ennek a *Hiú álmok*, mely ugyanolyan nagyravágyó, mulatni szerető és ábrándozó nőről szól. Ezt azonban hamarább utoléri a büntetés, mert férje hazaküldi szüleihez, s ott kesereg fényes életének emlékein. *A nő szerelme* érzékeny történet két nő önfeláldozásáról. Először Ida grófkisasszony áldozza fel magát: konzervatív atyja kedvéért lemond szerelméről. Hédery Ottó, ki hűtlennek hiszi, elveszi Zengey Vilmát. Mikor kiderül, hogy Ida nem volt hűtlen s még mindíg szeretik egymást Ottóval, Vilma áldozza fel magát. Elválik, hogy boldogok lehessenek, s maga meghal bánatában. — A lélekrajzra törekvés csak a többiek közül emeli ki őket, de nem teszi jó novellákká. Érzelgős és meglehetősen üres történetek ezek is.

Egyetlen figyelemreméltó munkája van, az *Emma* című regény. Ez azonban a lélekrajzi regények közé tartozik, s ezért azokkal együtt fogjuk tárgyalni.[36]

[36] A H. jelenti (1858. 148.), hogy egy *Vardár Ali* c. regényt fejezett be, de erről semmit sem tudunk. — Elbeszélései nem jelentek meg összegyüjtve.

II.

Az ifjabb romantikus nemzedék novellistái. — Tanács Márton. — Bulyovszky Lilla. — Madarassy Klotilda: Astrea *c. regényszerű elbeszélése. — Kempelen Riza:* Kibékülés *c. regénye. — Br. Jósika Júlia. — Bajza Lenke. — Reményi Katalin. — Br. Jósika Kálmán. — Roboz István. — Rózsaági Antal:* Kisvárosi titkok. *— Helfy Ignác. — Óváry Lipót. — Deák Farkas. — A műkedvelők: Szollár Mihály:* A gyémántos virág. *— Kmetty István:* A cigánynő. *— Kovács Mária:* A kaméliák a sírboltban. *— Kubínyi Lajos:* A haladók és maradiak csatározásai. *— Erdélyi József. — Kiss László. — Várady Luiza. — Juraszek József. — Huszár Gyula. — Endrefi Károly. — Drávai Sándor. — A többi műkedvelők munkái. — Önálló kötetek. — Érdekesebb magyar milieurajzok. — Egyéb okoknál fogva figyelemreméltó elbeszélések. — Általános jellemzésük.*

Az ifjabb nemzedék közül sokan folytatták a régiek munkáját és csatlakoztak a romantikus irányhoz. Kuthy Lajoshoz fogható elbeszélő egy sem akadt köztük, neveik ma már többnyire ismeretlenek, de munkásságuk azért több tekintetben figyelemreméltó, s kortörténeti szempontból sem mellőzhető.

Legtehetségesebb volt köztük *Tanács Márton,* kinek nevét ma már az irodalomtörténet sem ismeri, úgyhogy róla szóló megemlékezésünk szinte fölfedezésszámba megy.

Tanács Márton Vácon született polgári családból.[1] Valószínűleg szülővárosában tanult a piaristáknál, azután 1844-ben belépett a rendbe. 1844—46-ig novicius volt Kecskeméten, 1846—47-ben az első nyelvtani osztály tanítója Máramarosszigeten, 1847—48-ban bölcsészethallgató Kolozsvárt.[2] 1848 őszén beállott honvédnek, s 1849-ben a főhadnagyságig vitte. Az osztrákok őt is besorozták. Két évet töltött Felső-Olaszországban, azután hazatérve gr. Károlyi Györgyéknél lett nevelő. 1855 végén s 1856 elején Velencében járt, honnan leveleket küldött a *Délibáb*nak.[3] 1857-ben megnyerte a *Családi Lapok*nak elbeszélésre kitűzött 16 aranyos pályázatát (*A falu árvája* c. elbeszélésével), s újra Olaszországba készült.[4]

Első elbeszélése *(Egy proletárius kéjútja)* 1852 decemberében jelent meg a *Hölgyfutár*ban, melynek ettől kezdve hűséges dolgozótársa maradt (novelláinak több mint a fele itt jelent meg). 1853-ban 11 novellát írt, s a következő években is állandóan dolgozott. 1854—1856-ig *Cserhalmi* néven adta ki elbeszéléseit. Ezeknek fele nagyobb terjedelmű, többnyire fejezetekre osztott. A *Szeretet és szerelem* című pl. 23 folytatásban jelent meg. Ezt figyelembe véve őt a leg-

---

[1] 1826. szept 23-án, atyja Márton, anyja Dányi Anna, unokabátyja T. János pap volt, később váci kanonok.

[2] Ezeket az adatokat Friedreich Endre kegyesrendi tanár úr szívességéből közölhetem. Eddig születési évét senr tudtuk.

[3] D. 1856. I. 4. 5. Az 1. levél 1855. dec. 19-ről, a 3. 1856. jan. 2-ról keltezve, mikor már hazautazott. Itt ír le egy nagyszerű Fenice-színházbeli Donizetti-előadást, s említi, hogy öt évvel azelőtt (tehát 1850-ben) hosszabb ideig lakott Velencében.

[4] H. 1857. 100. — Később Vácon aljegyző, városi tanácsos, majd Pesten a Magyar Állam c. politikai lap korrektora. Meghalt 1888. márc. 27.

szorgalmasabb elbeszélőink közé sorozhatjuk. Korszakunkban összesen 26 novellája jelent meg. A Hölgyfutár 1854-ben (165.) figyelmezteti olvasóit, hogy az új név alatt (Cserhalmi) „egy régibb kedvenc írójukkal találkoznak", 1857-ben pedig (74.) felhívja a figyelmet *Szeretet és szerelem* c. *szép* novellájára a szerzőnek, kitől a H. eddig is több „köztetszést nyert novellát" közölt. Mindössze ennyi a korabeli kritika elismerése a derék író munkáiról, de kétségtelen, hogy ezek akkor feltűnést keltettek írótársai s az olvasók körében.

Elbeszélései két csoportra oszlanak: magyar- és olasz-tárgyúakra. Amazok a gyengébbek, emezek az értékesebbek.

A magyar-tárgyúakkal röviden végezhetünk. Ilyen romantikus témákat dolgoz föl: két fiatalember vetélkedik Gizeláért, ki azé lesz, akit nem szeret, mikor férje erről megbizonyosodik, megmérgezi magát, Gizela eltűnik *(Gizela)*; a szerelmes, szegény ügyvédbojtár ideálja feleségül megy gazdag ügyvéd-principálisához *(Emlékezések)*; két fiatalember szeret egy leányt, az egyik nagylelkűen lemond róla s agyonlövi magát *(Ész és szív)*; egy néma fiatalember szereti Bertát, félreértés elszakítja őket, Berta elhervad, mindez a választott és lefutó csillagokkal naív, romantikus kapcsolatban *(Csillagfutás)*; Gyula beleszeret Leonába, de ez Zádor ügyvédet szereti, Kövesi is udvarol a leánynak, s névtelen leveleivel eselt ső ellenük, Leonáék tönkrejutnak, az anya Gyulához akarja kényszeríteni leányát, de Gyula megtudván szerelmüket, Leona húgát veszi el *(Leona)*; egy uracs a fényképésznél meglátja Bella arcképét, másolatot készíttet róla, ezt meglátja nála Bella vőlegénye s felbontja el-

jegyzésüket, a végén kiderül a tévedés, s a szerelmesek boldogok lesznek *(Az arckép)*. Ilyenforma *A sakk-estély*, *A falu árvája* s *A fogadás* is. Legjobb köztük az *Anya és nő*, mely a hervadó szép asszony, Zalai báróné s a nála fiatalabb Tárnoki gróf szerelméről szól. Leánya, Virginia is beleszeret a grófba s kolostorba vonul, anyja csak halálos ágyán tudja meg, hogy tönkretette leányát önző szerelmével, elhervad bánatában, Tárnoki pedig, ki szintén megszerette Virginiát, az orosz-török háborúban esik el *(Anya és nő)*.

Tanács elhasznált regényes indítékokból szövi meséjét, de nyers vázlatait iparkodik szép leírásokkal, élénkebb környezetrajzzal, lélekrajzi részletekkel kitölteni. Leírja a kapola-polyánai (Máramaros m.) szép vidéket s a kolozsvári Strauss-hangversenyt *(Gizela)*, a hontmegyei kastélyt *(Ész és szív)*, Visegrádot, a csónakázást Visegrádtól Vácig s a Migazzi-kastélyt *(Csillagfutás)*, a budai hegyek május reggeli panorámáját az Angol-királynő ablakából, a Nemzeti múzeumi virágkiállítást, a lipótvárosi fényes lakást, s a zivataros idő komor hangulatát *(Leona)*, a Vértes-vidéki kastélyt késő-őszi hangulatban *(A sakk-estély)*, a fényes lipótvárosi szalont a tavaszi alkonyat hangulatában, a kastélyt gyönyörű angol-parkjával *(Anya és nő)*, a tiszai utazást s a fényképészműtermet *(Az arckép)*. Az utóbbiban az alföldi vidéket egyhangúnak találja. Petőfi tájköltemények — úgymond — költőileg szépek, de hamisak. A fényképész műtermét (ez akkoriban újdonság volt) egy művész műtermével szemben sivárnak, laboratóriumszerűnek látja.

Történeteiben sok az érzelgés, nem egyszer *Karthausi*-szerű hasonlatos, reflexiós stílussal párosulva *(Gizela, Anya és nő)* és sok a lélekrajz, de ezek

ritkán meggyőzőek s inkább regényesen patétikus szóáradatok.

Már ezek a gyengébb novellái is kiemelkednek a korabeli sablonos, száraz papiros-elbeszélések közül, de nem mindennapi tehetsége az olaszországi-tárgyúakban nyilatkozik meg igazán.

Legyen szabad ezek közül a *D'Arezzi Violetta* című műnek tartalmát részletesen elmondanunk, hogy ebből a példából világosan láthassuk Tanács elbeszélő módjának minden jellemző vonását.

Falvay Aladár így beszéli el a bonyolult történetet:

Milánóba érve a dóm megtekintése után a Santa Maria delle Grazie kolostorba megyek Lionardo da Vinci Úrvacsoráját megnézni. A kolostor előtt egy hintóból lefátyolozott hölgy száll ki. Csengetek. A nő megszólít, beszédbe eredünk. Öreg szerzetes vezet az ebédlőterembe. Bámulom a képet, de a gyönyörű nő arcát is. Merész bókomért szemtelennek nevez. Kérem, hogy vonja vissza sértését. Kacéran azt feleli, hogy ha esetleg még egyszer találkozunk, majd visszavonja. A szerzetestől megtudom, hogy Arezzi Violetta marchesa volt. Óva int tőle: „átka az emberi szívnek". A Hotel Italiában álmatlanul töltöm az éjt. „Lelkem a leáldozott nap eseményét ezerszer élte át, taglalta annak részleteit, kitüntette áruló részrehajlással fényoldalát, csillogó szivárványfátyolt vont gyanúira. Majd segédül csatlakozott a képzelem is, feltárta a költői világ aranykapuit, s egyetlen éjen át a szerelem évezredes életén vezetett keresztül . . ." Másnap a corso fái alatt látom elhajtatni egy ifjú lovas társaságában. Észrevesz, de kicsinylően fordul el. Bosszankodom. Ekkor inasa jelenik meg, s asszonya nevében a „fagylaldába" hív. Boldogan lépek a grottaszerű kioszkba, a marchesa kedvesen fogad, visszavonja a sértését s karonfogva sétál velem a corson végig. Beszélgetünk. Lelkesen festem hazámat, s tagadom, hogy az igazi férfi mindent el tud felejteni szerelméért. A nőnek mindene a szerelem, a férfi hitvallásáért, hazájáért szerelmét is fel tudja áldozni.

A marchesa elbúcsúzik: ön sokkal büszkébb s én sokkal hiúbb, hogysem összeférhetnénk, ezért ne találkozzunk többé. Ha ön mégis keresné a találkozást, nem felelek a következményekért. Lovagját, Malatestát előttem szeszélyesen megkínozza és megszégyeníti. — „Naplóm előtt ülök s Violettáról gondolkozom. Még mindíg fülembe cseng minden szava, melyet a sétány lombjai alatt a bizalmasság melegével, a kacérság olvadékonyságával s a nőiség hideg méltóságával magyarázhatatlan szeszélyességben mondott." Iparkodom talányos jellemének mélyére hatni, elemzem kacérságát: visszautasított, de ez kihívás is volt. — A hotel „főtermében" a társaság ebédre vár. Három előkelő ifjú Violettáról beszél. A legkíméletlenebb kacérnak és zsarnoknak rajzolják, ki imádói szívét kegyetlenül eltiporja. Egyikük nem ismeri a marchesát, ennek kedvéért Guido elmondja történetét. — Az Arezzi-palota a Via Orientalen harminc év óta lakatlanul állott, az öreg marchese Nápolyban élt. Egyszer egy öreg lovas érkezett Milánóba, s a kíváncsi tömeg láttára kinyitotta a kaput, melyen át az elvadult növényzetű udvarra lehetett látni. A marchese udvarmestere a palota átalakításához fogott. Guido egy festőt megvesztegetve, mint legénye bejutott a palotába s megtudta, hogy a hetvenéves, különc agglegény megházasodott. Violettát, ki egy olasz emigráns árvája volt, tízéves korában fogadta örökbe Velletriben, fényesen neveltette a szaleziánus nővéreknél, azután feleségül vette. Milánói palotájának csak udvari részét rendeztette be pazar fénnyel, az udvart gyönyörű kertté varázsoltatta. Az elpusztult utcai lakosztályok érintetlenül maradtak. Fiatal feleségét rejtve tartotta. Senki sem hatolhatott be a palotába, csak a halál, mely hat hónap mulva elvitte az agg férjet. A temetésen mindenki a gyönyörű, fiatal özvegyet csodálja. Három hónapi gyász után megnyitotta pazarul átalakított palotáját s a comoi tó partján épült pompás villáját. Rejtélyes nő. Kacér, de undorral fordul el győzelmeitől. Szeszélyes, de ez kiszámított modor nála. Kalandornőnek is tartják, pedig nem az, tiszta, feddhetetlen életű. Valami titka lehet, ez a kulcsa jellemének. Imádói iránt kedves, de mikor eljutnak a vallomásig, attól kezdve halálra kínozza őket. Az uracsok ebéd alatt is folyton róla

beszélnek. Elmesélik szegény Malatesta lovag kalandját, kit a multkor a marchesa virágért küldött s azalatt egy idegennel sétált bizalmasan. Malatesta annyira megzavarodott, hogy nem is tudta provokálni az idegent. Bemutatkozom, s megkérem egyiküket, hogy vigye el névjegyemet Malatestának. A szép estén sétálok a „légszeszfényben csillogó" utcákon. — Három napig hiába várom Malatesta kihívását, akkor Silvio Vittorini tengerészkapitány látogat meg, ki multkor tanúja volt férfias föllépésemnek. Igen rokonszenvesnek talált, most barátságát ajánlja. Örömmel fogadom, s megemlítem, hogy holnap Comoba utazom a marchesa látogatására. Ő is odakészül, mert két évvel ezelőtt a szalezián us zárda növendékei közt látott egy angyali leánykát. Azóta nem tudja feledni, az után megy tudakozódni. Violetta is ott nevelkedett, mondom neki, hátha ő az ismeretlen, de Silvio elutasítja ezt a lehetőséget. Szeretném, ha boldoggá tehetném a rokonszenves ifjút. — Comoban Silvio rokonaihoz, Volterráékhoz szállunk: tisztes öreg hölgy s fia Giulio. Házukba antik épületrészek vannak beleépítve. Az olaszok szeretik ezt, „e nép multja dicsőségével takargatja sebeit... virágokkal hímzi özvegysége gyászfátyolát, s gyémántokkal hinti be a koporsót, melybe meghalni fekszik". A bizalmas családi körben „a gyanús óvakodást, melyre e népet politikai élete kényszeríti, álarcként veték el magokról". A magam családi körére gondolok, s végtelenül jól érzem magam. — A dóm mellett találkozom Violettával. Ismét eltilt magától: nem vagyok neki ellenszenves, de jellememet becsüli, s nem akarja, hogy szeszélyének áldozata legyek. Megígérem, hogy nem keresem fel többé, legfeljebb messziről üdvözlöm. Este a tavon csónakázunk Silvióval s élvezzük csodálatos esti hangulatát. A marchesa társasága közeledik csónakon, erre visszafordulunk. Otthon nagy meglepetésemre a marchesa meghívója vár. Giulio, ki jár hozzá, igen vonzó képet fest róla. Silviót is el akarjuk vinni az estélyre, de az nem akar menni. Éjjel a tó hangulatos képét bámulom ablakomból. — Giulióval a Paradiso-villába csónakázunk, mely már messziről ragyog felénk. A pazar termekben folyik a mulatság. Violetta kedvesen fogad s az első négyest velem táncolja. Átellenesem Malatesta, kivel ellenséges szókat váltok,

de a marchesa megtiltja, hogy verekedjem. Vele. Giulio kártyázni hív, Malatesta játék közben folytonosan bosszant, úgyhogy elvesztem önuralmamat s gorombán mondom meg neki véleményemet. A marchesától is haraggal válok el, mert neki tulajdonítom a kellemetlenséget. A reggel bájos fényében fürdő tavon térek haza. Beszélünk a tegnapi esetről. Bizonyosan a kacér marchesa keze van a dologban. Mégsem lehet Silvio ideálja. Malatesta segédei Giulióval és Silvióval pisztolypárbajban állapodnak meg. — Borús, esős reggel. A varesei úton egy elhagyott helyen van a párbaj. Malatesta golyója fülem mellett sivít el, ő az enyémtől összerogy. A marchesa sikoltva fut elő. Silvio utána rohan. Ellenfelem sebe nem veszélyes, hazahajtatunk. Silvio rohan be boldogan. Valóban Violetta az ő zárdában látott ideálja, s úgy látszik, szereti őt. Megkérdi tőlem, hogy én is nem vagyok-e bele szerelmes, de én nemmel felelek, s őt is vigyázatra intem. Violetta engem is látni akar, tehát együtt csónakázunk el villájába az enyhe tavaszi estén. Itt a marchesa elbeszéli élettörténetét. Annak idején ő is meglátta Silviot s megszerette. Mindíg őt várta, ez a magyarázata különös, szeszélyes viseletének. Ha férjhez megy, le kell mondani vagyonáról, de ezzel nem törődik. Különben kijelenti, hogy engem mindíg becsült s kéri barátságomat. Silvio boldogan száll hajóra Genuában menyasszonyával. A szívemben támadt ürt három drágakő tölti be: a hit a női szív szentségében, a forró barátság s a szelíd emlékezés.

Tanács Márton szép novelláján világosan felismerhető br. Kemény Zsigmond kiváló lélekrajzi elbeszélésének, *A szív örvényei*nek hatása. Violettájának a talányos jellemű Agatha a mintája, s Falvay éppen úgy fokozatosan kezd iránta érdeklődni, mint gr. Szeredy Anselm. Lélekrajza természetesen nem vetekedhetik a nagy mesterével, de vannak fínom, helyenként Keményre emlékeztető részletei, mint idézeteinkből s az egész tartalomból kitűnik. Violetta iránt élénk érdeklődést tud kelteni, s ezt Falvay megfigyeléseivel s érzelmeinek rajzával állandóan ébren

is tartani. A befejezésben már kitűnik alakító művészetének gyengesége. Főereje a történet ügyes, érdekes elbeszélésében s főként a rendkívül hangulatos olasz környezetrajzban mutatkozik, mely sokszor elfeledteti velünk alakjainak s meséjének romantikus csinálságát, s a lélekrajz igazi mélységének hiányát.

Ugyanezek az erényei és hibái jellemzik többi elbeszéléseit is.

A gályarab velencei történet, melyet egy öreg gondolás beszél el neki. Ő viszont egy gályarabtól hallotta, mikor sok évvel azelőtt a bagno maritimoban őrködött. Valamikor ő is jóravaló gondolás volt, s beleszeretett Luciába, kit halászleánynak hitt, pedig álruhás előkelő hölgy volt, egy fiatal nobili menyasszonya. Szerelmi csalódása tette boldogtalanná és gonosztevővé. A bonyodalmas és titokzatos történetnek szép velencei hátteret fest (a bagno, a lagunák holdas éjjel, St. Giorgio szigete stb.). — *A színésznő* Bresciában játszik. A temetőben halottak napjának előestéjén látja a tizennyolc évet élt Fioretta Fontini sírját. A temetőőr elbeszéli neki történetét. A bresciai színház ünnepelt drámai művésznője volt, Meloni Leonardo darabjában játszott, s a fiatalok egymásba szerettek. Meloni megtudta, hogy Fioretta Delfininek, a gazdag kéjencnek palotájában lakik, tehát kedvese. Fioretta azonban megfejti a talányt: leánya Delfininek, s azért költözött hozzá, hogy haldokló anyja kérésére jobb útra térítse. Delfini, ki még nem tudja, hogy Fioretta kicsoda, betör Meloni lakására, rájuk lő s Fiorettát találja. Megöli magát, Meloni pedig lemond a dicsőségről s temetőőr lesz. A temető, Delfini palotája, Meloni lakása egy romladozó házban, a színház, hol Fioretta játszik, hangulatos keretbe foglalja

a regényes történetet. *A szobrász* meséjének Verona a színhelye. Marini Angelo, a fiatal szobrász a szép Canozzi marchesába szeret, aki azt ígéri neki, hogy feleségül megy hozzá, ha híres művész lesz. Marini lázasan dolgozik Venus-szobrán, melyhez Benitta, az ártatlan kávéházi pénztárosleány áll neki modellt önfeláldozó szerelemből. A marchesa szerelmese, Cavalloni lovag megvesztegeti a szállító embereket, s ezek elejtik és összetörik a remek szobrot. Marini megőrül, Benitta megmérgezi magát. A kacér marchesa nászútján férjével együtt a tengerbe vész. — A kávéház élénk leírása a szép Benittával s a mulató művészekkel, a Piazzetta képe holdas éjjel, s egy szép tavaszesti hangulat adnak színes hátteret a mesének. — *A hárfás leány*ban Zanetti Fernando velencei festő s Elvíra, az árva hárfásleány között gyöngéd barátság szövődik. Sabelli lovag, a híres műgyüjtő Garda-tó melletti villájába hívja Zanettit, hogy húgát, Ottaviát lefesse. A festő beleszeret Ottaviába, de bántja a lelkiismerete Elvíra miatt. Pedig ezalatt a leányka is meggyőződött róla, hogy nem szerelmes Fernandoba, hanem Sabelli tetszik neki. A festő visszatér Velencébe, keresi Elvírát, de ezt Sabelli magával vitte. Biztosra veszi, hogy a lovag elcsábította, s hogy Ottavia is részes a cselszövényben. Sabelli azonban feleségül veszi Elvírát, mert tisztasága és ártatlansága kigyógyította embergyűlöletéből, húgát pedig Zanettihez adja. — Ez is tele van velencei hangulatokkal: a Florián-kávéházban énekel Elvíra, a Lidón vacsorálnak, a Giudeccán gondoláznak, szép a Garda-tó tavaszi hangulatú leírása s a pazar villáé is. A *Szeretet és szerelem* című is velencei történet. Kamilla, egy gazdag bankár özvegye, s húga, Bianca, a züllött, játékos Kamozzi gróf felesége, bele-

szeretnek gróf Várhegyibe, a nemes jellemű, érdekes magyar gavallerba. Kamilla leküzdi szerelmét, s húgát teszi boldoggá, miután Kamozzi hitelezőjének, Kamillának tett ígéretét beváltja s öngyilkos lesz. Maga férjhez megy egyik udvarlójához, mert Bianca máskép nem fogadná el áldozatát. — Egyik legjobb novellája itt-ott br. Keményre emlékeztető lélekrajzával s igen szép velencei környezetrajzával. Itt egészen kedves Velencéjében él s bennünket is oda tud varázsolni a víg farsangi néptömeg közé, a Fenice idegenekkel telt pompás nézőterére, a holdfényben úszó tündéries Márkus-térre, a Rivára, Kamilla fényes estélyére s a titkos kártyabarlangban ruletterző társaságba.

Többi elbeszéléseiben is érdekes bonyodalmú szerelmi történeteket mond el hangulatos képek keretében. Egyik Montechiaroban történik *(Az alvajáró)*, a másik Treviso környékén és Velencében *(Rang és szív)*, a harmadik ismét Velencében *(Egy éj Velencében)*, a negyedik Milanóban s a hajón Velence és Trieszt között *(A festész)*.[5] A magyar-tárgyú *Kornélia* című be is olaszországi történetet és vonatkozásokat sző, az *Egy éjfél Cilliben* pedig egy Laibach—trieszti vasúti utazás keretébe van foglalva, egy része Grácban történik, szereplői trieszti olaszok.[6]

Tanács novelláit, mint a mondottakból kitűnik, három tulajdonságuk teszi értékesekké: lélekrajzuk, meseszövésük és környezetrajzuk.

Lélekrajzai, noha Keménytől is tanult, sokszor

---

[5] Részletes tartalmát l. Szinnyei Ferenc: *Novella- és regényirodalmunk a Bach-korszakban* (Budapesti Szemle. 1933. és Kisfaludy-Társaság Évlapjai. 1936.).

[6] Két figyelemreméltó történeti novelláját láttuk, ezeken kívül még két jelentéktelen víg elbeszélést írt.

csak lélekrajzi kísérletek, nagyon romantikusok (érzelgősek vagy patétikusak), sohasem egészen kielégítőek, nem egyszer valószínűtlenek. Lehetetlen pl., hogy a marchesa házassági ígéretet tegyen a szegény szobrásznak *(A szobrász)*, vagy hogy az ezredes unokaöccsével párbajozzon *(Kornélia)*, vagy hogy Fioretta nem mondja meg azonnal Delfininek, hogy ő a leánya *(A színésznő)*.

A meseszövésben ügyes. Meséiben sok a lelemény, az ötlet a részletekben, s az elsépelt indítékok újakká öltöztetésében. Párbeszédei sokszor elegánsak, fordulatosak, lelki hátterűek, s nem üres szócséplések. Általában kellemesen és érdekesen tud elbeszélni.

Környezetrajzai jóval fölötte állnak az átlagosaknak, különösen olasz elbeszéléseiben. Tanács Olaszországnak első szerelmese elbeszélőink között, ki igazán átérezte, lelkébe szívta ennek a csodálatos országnak hangulatát, s ezt éreztetni is tudta olvasóival.

Ma már legkevésbbé élvezhető a stílusa, mely nekünk igen virágos és dagályos. Egyik udvarlójával pl. ezt mondatja:

„Nagysád élete most még ezüst csermelyként foly alá, gyöngyeibe illatos virágok mártják kelyhüket, nyugodt tükrére tavaszi nap édes mosolya száll, hadd maradjon sokáig zavartalanul e szép álom boldogsága, majd eljövend az idő, mely zivatarral fogja fölzavarni a szív szunnyadó érzéseit..." *(Kornélia)*.

Nem mindig írt ilyen virágosan, de a stílus művészi egyszerűsége iránt nem volt érzéke, mint legtöbb romantikus kortársának.

Novelláit a hatvanas években összegyüjtve is ki akarta adni, de terve, sajnos, nem valósult meg, s így ezek a lapokban szétszórva feledésbe merültek. Ma már

senki sem tud róluk, ezért tárgyaltuk őket részletesebben, hogy igazságot szolgáltassunk ennek a nem nagy, de érdekes és nem mindennapi tehetségnek.

*

Érdekes tagja volt a romantikus elbeszélő csoportnak *Bulyovszky Lilla,* vagyis Bulyovszky Gyuláné, szilágysomlyói és horogszeghi Szilágyi Lilla, a híres színésznő, Szilágyi Pál vidéki színésznek, majd a Nemzeti Színház tagjának leánya. Apácaiskolában nevelkedett Pesten, s már kis korában fellépett a Nemzeti színpadán gyermekszerepekben. 1848-ban lett Bulyovszky Gyulának, az újságírónak felesége, s néhány év mulva már a Nemzeti Színház ünnepelt tagja. A bájos, igen eszes és művelt színésznő a tollat is jól forgatta. Számos francia darabot fordított a színház számára, többek közt Dumas *Gauthier Margit*ját (A kaméliás hölgy), mely híres szerepe volt. Ristori vendégszerepléséről írt fínom méltatása kiváló intelligenciára vall,[7] éppen úgy, mint rendkívül érdekes külföldi úti naplója.[8] 1857-ben ugyanis nagy külföldi utat tett, s főként Párizsban tanulmányozta a színházi életet. Janin Jules magasztaló tárcát írt róla, az öreg Dumas pedig ebédet adott tiszteletére.[9] 1859-ben megvált a Nemzeti Színháztól, Németországba költözött, s 1860-

---

[7] *Egypár jegyzet Ristori előadásairól* (PN. 1856. dec. 4—5.).

[8] *Bulyovszky Lilla úti naplójából* (H. 1857. 223—5. 235—8.) s *B. L. úti naplója* (a Nefelejtsben 1859. októberétől kezdve). Önállóan csak németül jelent meg: *Mein Reisetagebuch.* Pest. 1858. Későbbi útirajza: *Norvégiából.* Pest. 1866.

[9] H. 1857. 206., Nő. 1857. 37., Di. 1857. 10.

tól kezdve tizenöt éven át volt német színpadoknak kedvelt, s a jeles német íróktól magasztalt művésznője.[10]

Első novellája a *Szikszói Enyhlapok*ban jelent meg 1853 januárjában, s ettől kezdve 1857-ig 13 elbeszélést írt, melyeket egy kivételével *(Szegény Ferke)* összegyüjtve is kiadott négy kötetben.[11]

Közülük hét magyar,[12] hat pedig külföldi-tárgyú.

Az előbbiek indítékai a romantika ősrégi kelléktárából valók: egy előkelő gavallér tönkretesz egy szép divatárusleányt, legújabb ideálja büntetésből a leány halottas szobájában ád neki légyottot *(Légyott)*; a a híres nőcsábító ugyanígy halálba kerget egy leányt, azután beleszeret nővérébe, s most ez őt teszi tönkre bosszúból *(Bűnhődés)*; a szegény fiatalember gazdag vénasszonyt vesz el, a szegény leány pedig gazdag vénember felesége lesz, később megszeretik egymást, öngyilkosok akarnak lenni, de rejtett kincset találnak, boldogan élnek, majd nyomorban pusztulnak el *(Gusztáv és Jenny)*; a kertészlegény a kertész leányába szeret, de ez a fiatal gróf szeretője lesz: azt sírba viszi a bánat, ez pedig hervadtan egy durva emberhez megy feleségül *(Szegény Ferke)*. A *Kacérság és szerelem* ugyanilyen papiros-történet. — Ami ér bennük vala-

---

[10] Gragger Róbert: *Lilla von Bulyovszky und der Münchener Dichterkreis* (Ungarische Rundschau. 1914. és kny.). A drezdai és müncheni színház szerződött tagja is volt.

[11] *Bulyovszky Lilla novellái.* Pest. 1855. aug. közepén (két kötet) és *Újabb novellák.* Pest. 1857. május elején (Csekonics Lipthay Leona bárónőnek ajánlva, két kötet). Ebben néhány művészeti cikke is megjelent. Maga adta ki őket s mint a közölt névsorokból látjuk, igen sok előfizetője volt.

[12] Köztük két víg novella.

mit, az a közbeszőtt néhány magyar környezetrajzi vonás (a császárfürdői gőzhajó, Madame Nanette koronautcai divatárus boltja, nyaraló-keresés a Svábhegyen, Stuwer városligeti tüzijátéka, dunai csónakázás) és az ügyes, könnyed előadásmód. A történeteket többnyire úgy mondja el, ahogy hallomásból vagy a szereplőkkel megismerkedve lassanként megtudta.

A külföldi-tárgyúak között több a sikerült. A *Miben áll a boldogság?* a maga bécsi élményeként van elmondva. Ristorit megy megnézni s a szállodában szerzett tapasztalataiból látja, hogy sem a pénz, sem a szerelem, sem a dicsőség nem boldogít. Az *Egy anya* londoni könnyfacsaró történet egy előkelő úr s egy szegény leány szerencsétlen házasságáról, s a fiatal anya emberfölötti önfeláldozásáról. A többi párizsi történet egészen az újabb francia-romantikusok modorában írva.

Egy színésznő szerelme című novelláját Arany János is „különösen érdekes"-nek s „ügyesen írt"-nak tartotta.[13] *A kaméliás hölgy*re emlékeztető történet a következő.

A Théâtre-Français színfalai között színészek és színésznők éles nyelven csipkedik egymást és pletykáznak. A fő szóvivő Margit néni, „Thalia e kiszolgált papucsa". Rút, vén színésznő, szükség esetén kerítő is, kitől rettegnek, mert akinek ellensége lett, „annak becsülete foszlányait Páris valamennyi rongyszedői sem tudták volna összeszedni". Elmeséli Blarose Camilla történetét. A bájos, fiatal színésznő sokáig nem kapott szerződést, mert megközelíthetetlen volt. Ő is mindenféle fényes ajánlatot tett neki, de hiába, még a dúsgazdag lordot is visszautasította. Camilla kétségbeesett helyzetében széngázzal megmérgezi magát, de ő még idejé-

[13] Arany levelezése, I. 278.

ben érkezik s megmenti. A leány egy időre eltűnik, azután szerződtetik. Margit néni most egy levelet mutat be a társaságnak, mely Camilla zsebéből az imént esett ki. Ebben azt írja gróf Montvermeille ezredes, ki régen szereti a leányt, hogy holnap feleségül veszi. Lusanne herceg ezt a hírt rögtön elmondja Montvermeille tábornagynak, Artúr nagybátyjának. A tábornagy pörben áll a herceggel. Ez a pör koldússá tenné családjukat, amin csak úgy lehetne segíteni, ha Artúr feleségül venné a herceg húgát. A tábornagy kérdőre vonja unokaöccsét, ki hosszasan elbeszéli szerelmük történetét. Ebből kiderül, hogy Camilla a legeszményibb, legnemesebb-lelkű és legönfeláldozóbb nő. A császárné (III. Napoleon neje), kinek Artúr a kamarása, s kinek Camilla anyja egykor szolgálatában állott, helyesli házasságukat. A tábornagyot meghatja a történet, de azért feltárja helyzetüket Camilla előtt. A leány nemes önfeláldozással Lusanne herceg kedvese akar lenni, hogy Artúrt kiábrándítsa. Erre a hősies áldozatra azonban nem kerül sor, mert a herceg az előbb említett lorddal vívott párbajban elesik, az akadályok elhárulnak, s a gróf-ezredes elveheti Camillát.

Az *Elhamvadt szerelem* ennél is sikerültebb s Bulyovszkyné legjobb novellája. A bonyolult s lélekrajzilag is fínoman kidolgozott mesének az a lényege, hogy Regina, az ünnepelt színésznő s Bertrand, a jeles költő és kritikus egykor szerették egymást, de Regina szerelmi ballépése tönkretette boldogságukat. Később is szeretik egymást, de Bertrand nem tudja feledni a multat. Regina leányát, ki szintén tehetséges színésznő, elveszi Bertrand festő-fia, s a két régi szerelmes az ő boldogságukban talál vígasztalást. — A *Therbencoet marquis*[14] s az *Estély* című́ek is érdekesek, de túlságosan mesterkélt, kiagyalt bonyodalmú történetek.

[14] Novellagyüjteményében: Therbecoet.

Az egykorú kritikusok nem nagyon dícsérték az ünnepelt művésznő novelláit. Az egyik nem tartotta „nagy céljával" (művészetével) megegyezőnek „ilyen könnyed, csupán mulattatási célra szánt novellácskák" írását,[15] a másiknak az nem tetszett, hogy a művészéletnek sötét oldalait rajzolja, bár erkölcsi irányúakat is talál köztük,[16] a harmadik szerint nincs bennük mindig határozott erkölcsi irány, de megvan az ügyes bonyolítás, a párbeszédek élénk menete, s a jellemek hűsége.[17] Legszigorúbban Greguss Ágost írt róluk (MS. 1855. 72.). Ijesztően sötétek, Sue, Dumas és Hugo Viktor-reminiscentiák, csupa vétkes szerelem, szerelmi bosszúállás. Különösnek tartja, hogy egy nő ilyen tárgyakat választ. „Bomlásnak indult elvek és érzület visszképei ezek." Csupa „théâtrecoup". Akik szeretik Dumast, s nem aggodalmaskodók a lélektani indokok s „erkölcsileg tartalmatlan viszonyok" dolgában, szívesen olvassák az ilyeneket. Előadását „franciás könnyűség, eszesség" jellemzi.

Bulyovszky Lilla túlzottan sötét, sokszor vadromantikus történetei kétségkívül francia-utánzatok, de ügyes utánzatok. Sok a jó megfigyelés és realizmus főleg a színészalakok s gazdag léhűtő barátaik életének rajzában. Nem egyszer fínom lélekrajzi vázlatokkal lep meg, máskor az ügyes kerettel (egyéni élményeinek beleszövésével). Legerősebb oldala az élénk, könnyed, csevegő elbeszélő modor, mely néha fínom iróniával vegyül és a franciásan felszínes, de igen szellemes dialogus. Ez sokszor jellemző is (ilyen pl. az

[15] Nő. 1857. 23.
[16] CsL. 1857. II. 2.
[17] Di. 1857. 6.

elméskedő uracsoké, a félelmes-nyelvű színésznőé, vagy a becsípett, közönséges kis loretté).

A kiváló színésznő mint novellista csak működvelő volt, de elbeszélésein meglátszik, hogy egy művelt, élénk képzeletű és igen elmés nőnek munkái.

Akkori írónőink közül még négyen tartoznak a romantikusok közé: Madarassy Klotilda, Kempelen Riza, Jósika Júlia és Bajza Lenke.

Gojzesti és mezőmadarasi *Madarassy Klotilda* (Szigethy Béláné) életéről csak annyit tudunk, hogy Egerben született 1832-ben, hol atyja líceumi jogtanár volt. A század végén még élt betegen és a világtól elvonulva.

Első novellája *(Két huszár jegyese)* 1850. január elején jelent meg a *Hölgyfutár*ban M. K. . . t . . .a betűk alatt. Kilétét akkor a szerkesztő sem tudta. Szilágyi Sándor így említi: „azon szellemdús írónő — még eddigelé mindnyájunk előtt straniera" (H. 1850. I. 12.). 1850-ben még öt novellát írt: *A völgy ibolyája, A száműzött, A két pisztoly, A csók, Gabriela.* Mind szabadságharci-tárgyú, s a föntebbi betűkkel jelzett. A következő évben s 1853-ban megjelent egy-egy elbeszélését M. Klotida névvel írta alá. 1854 elején használja először teljes nevét. Majdnem négy évig hallgat, s csak 1857 őszén adja ki igen hosszú elbeszélését *(Astrea)* a *Hölgyfutár*ban Doloresz álnéven. A szerkesztő siet hozzáfűzni, hogy „legismertebb írónőnk . . . A száműzött s annyi szép beszély szerzője . . . huzamos hallgatás után lapunkban szólalt meg . . ." (200. sz.). A novella egész szeptember hónapban folyt. A szeptember 15-i szám Budapesti Hírharangja már elárulta nevét, az utolsó folytatás pedig már így volt aláírva: Doloresz — Madarassy Klotild. Utolsó novel-

lái Madarassy Klotild néven jelentek meg. Összes számuk 13, s 4 kivételével a *Hölgyfutár*ban láttak napvilágot. Összegyüjtve nincsenek.[18]

Hat szabadságharci-tárgyú elbeszélése mind szomorúan végződő, sablonosan romantikus szerelmi történet,[19] melyeket csak hátterük néhány valószerű korrajzi vonása tesz némileg érdekesekké: Etelka az ostrom alatt a budai várban marad családjával, s a pincében hallgatja a bombák robbanását s fél, hogy összeomló házuk eltemeti őket, később a parancsnok engedélyével Óbudára menekülnek, mely zsúfolva van honvédekkel, a Márczius Tizenötödikében olvassa a csornai csata hírét s kedvese elestét; a daliás kapitány balmellére jól illik a vörös szalag az ezüst cserkoszorúval *(Két huszár jegyese)*; a konzervatív Árday grófot mint hazaárulót megölik a honvédek délvidéki kastélyában *(A száműzött)*; Teodóra egy váciutcai boltban Kossuth-kalapot kér „öccse számára", de maga próbálja fel, mert utóbb férfinak öltözve beáll katonának *(A két pisztoly)*; 1849. május 21-én a budai vár bevételekor a Dísz-téren, melyet akkor Diadal-térnek neveztek el, még folyik a küzdelem *(Gabriela)*.

Mondanunk sem kell, hogy mindegyik tele van a szabadság ügyéért lelkesedő honleány érzelmességével és néha Jókaira emlékeztető föllengős pátoszával. Legjobb köztük *A száműzött*, mely gondosabb lélekrajzával tűnik ki.

Többi elbeszéléséből hiányzik a magyar környezet-

---

[18] Hosszú szünet után csak 1873-ban jelent meg egy *Valeria* c. regénye.

[19] Kettőnek *(A két pisztoly, A völgy ibolyája)* tartalmát röviden elmondtuk a szabadságharci-tárgyúak ismertetésekor.

rajz, csak elcsépelt és légüres térben történő meséket kapunk bennük, melyekben nincs eredetiség, sem alakító ügyesség, de annál több a bőbeszédűség és érzelgősség. Különben elég símán és kellemesen vannak elbeszélve.

A három nőszív történetében három apáca beszéli el boldogtalan szerelmét az apácának készülő fiatal leány okulására (az egyiknek pl. esküvőjén derült ki, hogy vőlegénye anyjának szeretője volt, tehát az ő apja). A *Női szerelem* is vadromantikus szerelmi történet, a *Cernagora gyöngye* is, mely csak azért érdekes, mert benne a szerző az orosz-török háború hatása alatt a montenegróiaknak a törökökkel való küzdelmét választja hátteréül a különben kopott indítékokból szőtt mesének. A *Hogy szeretnek a kis világban* érzelgős álnépiességgel elmondott történet a derék ifjú „pór"-ról, ki páratlan önfeláldozással és lemondással teszi boldoggá a szeretett leányt. Marci a romantikus demokráciának nemeslelkű papiros-pórja. Ugyanilyen jelentéktelen a *Három rózsa, A költő csókja* pedig inkább novella-formájú kis visszaemlékezés Garayról, ki a költészetért lelkesedő fiatal leánykát megáldja, s megcsókolva „eljegyzi a múzsával". Bizonyára személyes élmény.

Az elsorolt novellák közül magasan kiemelkedik az *Astrea* című, huszonöt fejezetre oszló igen nagyterjedelmű elbeszélés, mely regénynek is beillik. A fejezetek címei (Új Aspásia, Egy szív érintetlen húrja, A rózsa szúr, November 20-a, Angyal és démon, Őrült szerelem, Végre nyugalom! stb.) már előre jelzik, hogy romantikus történettel lesz dolgunk, s valóban ez bizonyítja legmeggyőzőbben, hogy Madarassy Klotild a francia-romantikusok hű tanítványa.

Föllengős kis előhang után, melyet Jókai hatását tárgyalva idéztünk, a következő történetet beszéli el a huszonöt éves szerző.

Daunitz Astrea grófnő Bécsben a szalonok királynéja, gyönyörű, művelt, a művészetekben is jártas nő. Származása homályos, Párizsból jött, s azt beszélik róla, hogy egy igen előkelő úr leánya vagy kedvese. Fényűzéséből ítélve igen gazdag, férjének anyagi ügyeit is ő hozta rendbe. Astrea szobájában egy Regina nevű, apácaruhás leányt ábrázoló festmény előtt mereng, s megesküszik, hogy meg fogja boszszulni. Csak ezért él, pedig szívesen menekülne a halálba ebből a fényes életből. Titkos ajtón át belép a herceg, Astrea szerelmet mutat iránta s panaszkodik, hogy férje szerződésük ellenére újabban szerelmével kezdi ostromolni. Titkos megbízottja értesíti, hogy a marquis Párizsban van. Astrea tüstént oda akar utazni, mert találkoznia kell vele. Csupa titokzatosság, mely azután fokozatosan érthetővé válik az olvasó előtt. Férje, Daunitz gróf, elmondja, hogy Párizsban tönkrejutott, s akkor a herceg azt az ajánlatot tette neki, hogy rendezi adósságait, ha feleségül vesz egy fiatal leányt, de vele szemben előre lemond minden férji jogáról. Így vette el Astreát s folytatta addigi könnyelmű életét. Lassanként azonban beleszeretett feleségébe s egészen más emberré vált. Nem bírja tovább ezt a kínos helyzetet, s el akar menekülni Astrea köréből. Astreát meghatja az őszinte vallomás, becsülni kezdi férjét, s viszonzásul most ő tárja fel multját. Először megmutatja neki Regina arcképet. Ez a Regina, kiért bosszút akar állni: ő maga. Anyja Zarándyéknál volt nevelőnő Magyarországon. Halálos ágyán elárulja neki, hogy egy francia marquis neje s egy fiú anyja volt, mikor férje távollétében bűnös viszonyt kezdett egy Brown nevű fiatal kreollal. A marquis megölte kedvesét, őt pedig arra kényszerítette, hogy álnéven éljen távol Franciaországtól. Regina ennek a titkos viszonynak gyümölcse. Megesketi, hogy apáca lesz, így talán majd Isten meg fogja neki bocsátani nagy bűnét. Anyja halála után Zarándyéknál él tovább s apácának készül. Zarándy Jenő külföldi útjáról hazatérve magával hozza egy francia barátját, Albertet. A

fiatalok szenvedélyesen megszeretik egymást, de Albertet atyja sürgősen hazahívja. Megígéri, hogy néhány hét mulva visszatér s elveszi Reginát. Nem váltja be ígéretét, hírt sem ád magáról. Regina Pesten a Dunába akar ugorni, de egy idős olasz festő megmenti s Bécsbe viszi. Az újságok halála hírét hozzák. Nem akar multjára emlékezni, s azért veszi fel az Astrea nevet. A festő lefesti. Hercegi pártfogója szeretné látni a kép eredetijét. Így ismerkedik meg a leánnyal, ki, mikor hallja, hogy a herceg Párizsba utazik, elfogadja ajánlatát, hogy mint leányát Párizsban fogja neveltetni. Ezt abban a reményben teszi, hogy Párizsban talán megtud valamit Albertről. A herceg Párizsban nyelvekre és művészetekre taníttatja. Megtudja, hogy Albert, ki atyja halála után marquis lett, züllött, mulatós életet élt szeretőivel. Tehát vele csak játszott, nem szerette igazán. Ekkor határozza el, hogy bosszút áll rajta. A herceg ezalatt beleszeretett s titkon feleségül akarja venni. Astreának bosszúja keresztülvitelére nagy vagyonra van szüksége, de szabadságra is, így csak szeretője lesz a hercegnek, ki utóbb, hogy nevet adjon neki, elvéteti Daunitz gróffal. Évekig érleli bosszúját: Albert lelkét akarja tönkretenni: magába bolondítani, azután megvetően eltaszítani. Akkor majd ő is szakít eddigi útált életével, csak Istennek s a bűnbánatnak fog élni. — Daunitz megígéri, hogy barátja, testvére lesz. Estélyén váratlanul megjelenik Lancade marquis, kiben Albertre ismer. Nem kell tehát Párizsba mennie, hogy bosszút álljon. Albertet megdöbbenti Astrea hasonlósága Reginához, de kérdezősködései meggyőzik, hogy nem lehet Regina. Astrea végrehajtja bosszúját. Albert őrülten beleszeret, s elárulja, hogy egy titkos társaság tagja, s kezébe adja szerelme bizonyítására a titkos terveiket tartalmazó iratokat. Astrea küzd régi szerelmével, de mégis átadja az iratokat a hercegnek. Ekkor derül ki, hogy Albert annak idején megtudta atyjától s egy más bizonyítékból, hogy Regina mostohatestvére. Regina anyja az övé is. Súlyos beteg lesz, s mikor Magyarországba jöhet Regináért, halálhírét hallja. Ezért keresett feledést a vad tivornyákban, majd később a titkos politikai összeesküvésben. A kétségbeesett Astrea meg akarja menteni testvérét az üldöző rendőrségtől, de Albert halálra sebzi

magát tőrével, mert nem akar tovább élni, mint titkos ügyük árulója. Astreát megtöri Albert halála, súlyos láz öli meg. Halálos ágyán bocsánatot kér Istentől, hogy maga akart igazságot szolgáltatni és büntetni. Alberttel közös sírba temetik. Férje a ráhagyott vagyont szétosztja a szegények között, s Amerikába költözik, hogy ott Astrea emlékének éljen. A herceg Párizsba utazik feledni.

Ízig-vérig francia-romantikus, s helyenként (mint a tartalomból kitűnik) valószínűtlen mese, de egyrészt ügyes és érdekfeszítő bonyolítása, másrészt környezetrajza és lélekrajza értékesebbé teszik a szerző többi elbeszéléseinél. Astrea fényes szobájának és társalgótermének, az erdei alkonyatnak leírása hangulatos, a szereplőké élénk. Daunitz vallomása lelki átalakulásáról (Astrea rejtélyes lénye iránt fokozódó érdeklődése, mely szenvedélyes szerelemmé változik), Astrea anyjának története, kiszámított fogásai: szeszélyes hangulat-váltásai, kacérsága, gúnyolódása, melyekkel Albertet hálójába keríti, az utolsó nagy jelenet köztük — mind figyelemreméltó lélekrajzok. Általában az egész mese lélekrajzi nyomokon halad, s ez teszi a hősnő alakját érdekessé. Párbeszédei franciásan választékosak.

Kempelen Riza Tóth Kálmánnak, a költőnek volt a nénje s Kempelen Győző tanár felesége. Írói működése mindössze nyolc évig tartott. A huszonnyolcéves asszony és anya 1858 január 1-én meghalt Jászberényben öt napi betegség után. Tudta, hogy meg fog halni. Utolsó szavai ezek voltak: „Isten veled szép világom“.[20]

Első novellája, a negyvennyolcas-tárgyú *Hontalan* 1850 november végén jelent meg a *Magyar Írók Albumá*ban, a második *(Frida)* 1851-ben a *Hölgyfutár-*

[20] H. 1858. jan. 5. és 8. „Béllobban“ halt meg.

ban, mindkettő Riza aláírással.[21] Egyiket sem vette fel novelláskötetteibe. 15 társadalmi, 1 történeti és 2 víg novellát írt. Többnyire terjedelmesek, 14 novellája hat kötetet tölt meg. Első gyüjteményük: *Kempelen Riza beszélyei* (Szeged, 1855., négy kötetben),[22] a második: *Kempelen Riza újabb beszélyei* (Szeged. 1857., két kötetben május elején). *Kibékülés* című regényét halála után férje adta ki Szegeden 1858 augusztus közepén.[23]

A buzgó írónő munkáiról, sajnos, kevés jót mondhatunk. Egyes elbeszélései *(Hontalan, Frida, Három székely huszár, Lord Wayward, A hideg férj, Csak grófnő legyen!)* egészen jelentéktelenek. A többieket meséik néhány motívumának elsorolásával jellemezhetjük legjobban.

A tizenhét, címes fejezetre oszló *Zolnaiak* mesének főbb indítékai: ártatlan, szegény leány csábítása, kiderül róla, hogy született grófnő, testvérgyilkosság, mellyel ártatlant gyanúsítanak, de utóbb leleplezik az igazi gyilkost, s az kerül vérpadra. A rémtörténetbe egy oda nem illő humoros életképet sző a meggazdagodott timármester-háziúrról. Az elején a haldokló öreg kezében égő viaszgyertyát tart, a pap

---

21 Ezt a nevet még csak egyszer használta, többi novellái Kempelen Riza néven jelentek meg.

22 Az I. és II. július elején, a III. és IV. december elején. A Di. írja (1855. szept. 15.), hogy az első két kötet iránt tanúsított részvéttől bátorítva további kettőre hirdet előfizetést.

23 Borítékja a gyász jeléül fényes, fekete papiros ezüst betűkkel. Az előfizetők névsora után elszámolás következik (egyetlen ebben az időben): 297 előfizető 297 frtot fizetett be, a 145-lapos könyv nyomása 150 frt., fűzése 16 frt. 40 kr., szétküldése 20 frt. volt stb., a tiszta jövedelem: 88 frt. 20 kr.

meg akarja gyóntatni, de már nem tud beszélni. Az ilyen katolikus vonatkozás igen ritka akkori irodalmunkban. A *Névtelenek* (gyüjteményében *Lelencház* a címe) motívuma: véletlen apagyilkosság, ideiglenes megőrülés, anyai önfeláldozás, egy grófnő régi bűne (titokban szüli meg gyermekét). A *Végzet*ben Stern Móric nagy örökséghez jut, s hogy ezt eltitkolja, sírásó lesz(!), s a temetőben rejti el pénzét, a boldogságát egykor tönkretevő családon bosszút áll, különben még egymást nem ismerő testvérek szerelmi viszonya, öngyilkosság és születési titkok szerepelnek a mesében. Móric leányát egy jeles költő veszi el, kinek „lelkét végtelen boldogítá a szerelmében boldog héberhölgy birtoka". Egy nőnevelő intézet belső életéről rajzol benne sötét képet s a megyei viszonyokról (főbírói és alispáni zsarnokoskodás és visszaélések) valószínűleg br. Eötvös hatása alatt. *Egy kacér férfiú* című novellájában Guido elcsábít egy férjes asszonyt s meg akar rontani egy iparosleányt. Blanca, kit férje elűzött, mérges port kever Guido teájába, mitől ez megőrül, de megőrül a leány is, mert ő is ivott a teából. A dühös apa botjával agyonüti Blancát. — Salamon Ferenc azt írta róla, hogy a szerző nagyon szereti a borzasztót, de ez csak kölcsönzött modor, novelláiban nincs semmi természetesség (BH. 1856. 2.). A többi is ilyen indítékokból van szőve. Magyar élet alig mutatkozik bennük. Az egyikben egy volt konzervatív követ szerepel, kit a szerző a régi liberális recept szerint gyáva és komikus alaknak rajzol. Ugyanebben a következő nálunk ritka zenei célzást olvassuk: az arszlán még a vadászkürtöt is megtanulná, „hogy jövő évben a philharmoniai hangversenyek e mindig csütörtököt mondó hangszere is szakavatott kézben le-

gyen" *(Rosz világban élünk)*. A *Szélsőségek* francia nadálykereskedője (!) egy vagyonos, tűzről pattant szegedi menyecskét vesz el, s ez férje ábrándos és művelt leányából magyar gazdasszonyt akar faragni. Egy másikban *(Nő teremti a család sorsát)* is csak a vidéki élet rajza ér valamit. Erdész-családokat ír le benne, s kigúnyolja a nagyravágyó, műveletlen asszonyokat, kiknek főmulatságuk a pletykázás, az étel-receptírás s a pazarló vendégeskedés. — A *Szán-verseny*ben szereplőit Németországban, Svájcban, Francia- és Angolországban utaztatja, s így ád némi hátteret sablonos meséjének.

Legjobb elbeszélése a *Pazar jutalom*, melyben egy igen szép, művelt és gazdag leányt mutat be, kinek hidegsége és hihetetlen egykedvűsége, mellyel kellemeset és kellemetlent, jó és rossz könyvet vagy zeneművet egyforma közönnyel fogad, érthetetlen udvarlói előtt. Gróf Szilvay Vilmos fogad barátaival, hogy egy év alatt megismeri Elmát, s szerelmet vagy legalább barátságot kelt a leányban. Mindenféle eszközzel megpróbálkozik, de hiába. Hogy féltékennyé tegye, a bájos gróf Imrey Jertának udvarol, majd sértően elhanyagolja a leánykát. Végre megfejti a titkot: Elma különös viselkedésének csak mérhetetlen hiúsága az oka. A hiú nő végre szerelmes lesz bele, de a gróf otthagyja s visszatér Jertához.

Lélekrajza (a gróf megfigyelései s Elmára vonatkozó lelki elemzései) mindvégig érdekes, de mégsem egészen kielégítő. Elma hidegsége érthető, ez hiúságának védekezése az esetleges kudarc ellen, de roppant közönyössége nem, hiszen ezzel csak unalmassá válhatik a férfiak előtt. A gróf ingadozása a két leány között sem elég valószínű.

A *Kibékülés* „irányregény"-nek van nevezve talán azért, mert a bányászok sanyarú sorsáról, s ennek könnyítéséről is szó esik benne. Meséje különben, mint a novelláké, sablonosan romantikus, naív és valószínűtlen.

Jolán férjét, Kunoss Kálmán grófot szereti, de szívesen időzik a nemeslelkű költővel, Ottóval, mert az irodalom igazi barátja. A gróf tönkrejut, de Jolán örömest követi a szegénységbe s boldogan él vele. Ennek a boldogságnak megrontására azonban két sötétlelkű cselszövő szövetkezik: dr. Rombai, mert Kálmán legénykorában feldúlta családi boldogságát, s Ottó nénje, Judit, mert Kálmán jegyese volt és elhagyta. Mindenféle aljas és agyafúrt cselszövénnyel elidegenítik egymástól a házastársakat. Jolán eltűnik, Kálmán iszákos lesz, majd ő is eltűnik. — Évek mulva Jolán, ki azóta örökölt és újra gazdag lett, kis fiával és hű lovagjával, Ottóval meglátogatja esztergommegyei új bányáit. Itt a bányászok között megtalálja Kálmánt s boldog lesz vele, noha már majdnem férjhez ment Ottóhoz. Ez Amerikába költözik, Juditot pedig a grófék nagylelkű bocsánata öli meg.

A föntebbi tartalom-töredékek fölöslegessé teszik az elbeszélések bővebb jellemzését, legfeljebb még annyit jegyezhetünk meg róluk, hogy sok bennük az érzelgés, hosszadalmasság, az erkölcsi irányzat s a dagályosság. Stílusa kezdetleges még korához mérten is. Íme egy mutatvány: „Én volnék képes elhagyni önt, éltem angyalát? ki Ariadnekint vezette az élet sötét, érdek nélküli utain tévelygő lelkemet a szerelem édenébe?" *(Rosz világban élünk).*

Kempelen Riza munkáiban nincs eredetiség, sem művészet, francia-romantikus tucattermékek. Csak azért foglalkoztunk vele kissé részletesebben, mert abban az időben emlegetett és olvasott írónő volt.

Az ötvenes években *br. Podmaniczky Júlia,* br. Jó-

sika Miklós nemeslelkű és művelt felesége is a nőírók sorába lépett. Eleinte férjének munkáit fordította németre, majd eredeti munkákkal is megpróbálkozott. 1855 végén kiadott egy *Közlések külföldről* c. fiatal leányok számára írt vegyes tartalmú gyüjteményt magyar és német nyelven, hogy nyelvgyakorló könyvül is használhassák, azután különféle cikkeket és tudósításokat írt a lapokba. A *Nővilág*nak rendes dolgozótársa volt, s majdnem minden számába írt divattudósításokat és ismeretterjesztő cikkeket Brüsszelből.

Első novellája *(Egy lövés ára)* a *Vasárnapi Ujság*ban jelent meg 1855-ben (május—június). Korszakunkban mindössze négy elbeszélése látott napvilágot, a többi és három regénye a későbbi évekre esik. Munkáit Jósika Júlia néven adta ki.

Első novellája egy brüsszeli történet egy könnyelmű angol követségi titkárról, ki nagy kártyás s feleségéhez is hűtelen. Tönkremenetele és párbaja észretéríti, nagybátyja örökbe fogadja s azontúl boldogan él feleségével. *Varga János* paraszt-rémtörténet egy „sátáni" anyósról, ki derék menyét agyonkínozza (kétszer is vízbe dobja unokáját, hogy elpusztuljon), míg fia fölindulásában agyon nem üti. Börtönbüntetését kitöltvén, nyugodtan él feleségével, de megtört emberré válik, aki sohasem mosolyog többé. A szerző szerint igaz történet. Elhisszük, de ez csak azt a régi igazságot bizonyítja, hogy az élet való eseményeiből így „puszta nyersen feladva" nem lehet művészi elbeszélést írni.

Sokkal sikerültebb másik két novellája. *A cigány leány* debreceni történet Gergely gombkötő-legényről, ki szereti a szép Ankát, egy öreg mosónő húgát, de mestere szeretné, ha derék és szép leányát, Trézsit

venné feleségül. Ankáról kiderül, hogy cigányleány. Gergelyt bántja a dolog, vonzalma hűlni kezd. Anka érzi ezt s önfeláldozóan lemond róla és eltűnik. Gergely boldog lesz Trézsivel. Elkövetkezik 1848, „mely vérrel és lánggal borította el szegény hazánkat". Gergely mint nemzetőr-hadnagy Erdélyben egy oláhokkal vívott csatában súlyosan megsebesül. Anka éppen arra kóborol nagyapjával, rátalálnak a sebesültek közt, ápolják, azután örökre eltűnnek. Gergely és családja azóta hálásan és kegyelettel emlékeznek Ankára. A *Magyar Sajtó* szerkesztője a következő nagyképű megjegyzést fűzi hozzá: a bárónő példát adott az ifjú magyar íróknak arra, hogy „mikép kelljen regénynek vagy elbeszélésnek bármily rétegében a társadalomnak aesthetikai alapot vetni". — A novella kissé érzelgős, a cigányok alakja romantikusan megszépített, de reális környezetrajza (vidéki iparos-élet), s itt-ott fínom lélekrajza (pl. Gergely elhidegülése) az értékesebbek közé emelik.

Ugyanezt mondhatjuk *A tanár neje* című elbeszéléséről.

Halmosi Judit gróf Várhegyiéknél nevelkedik, Viktor, a fiatal gróf igen érdeklődik a leány iránt, amit apja nem lát szívesen s fiát hosszabb külföldi útra küldi. Judit Selmecbányára megy nagynénjéhez, s itt megismerkedik Benkővel, az akadémia tudós tanárával, ki negyvenéves, de jó megjelenésű, derék és vagyonos ember. Judit felesége lesz. Öt évig élnek doldogan, amikor Benkő tudásvágytól sarkalva egy Californiába készülő társasággal Amerikába hajózik. Hosszú idő mulva az a hír érkezik róla, hogy egy családot mentett meg a rablóktól s a küzdelemben halálos sebet kapott. Judit férje vagyonát örökölve hazaköltözik apjához s újra jár Várhegyiékhez (az öreg gróf már nem él). Viktor, ki nem házasodott meg, örömmel látja viszont Juditot, ennek is felébred régi szerelme, s a fiatalok boldo-

gok lesznek. Két gyermekük is van. Egyszer este éppen együtt ülnek szalonjukban, mikor Judit az ablakon át megpillantja férjének redős, komor arcát. Megrémül, de a látomás eltűnik. Benkő t. i. nem halt meg, a megmentett Mahlmann-család kigyógyíttatta, de fejsebe következtében elvesztette emlékezőtehetségét. Mahlmannék öt év mulva hazautaznak Sziléziába. A tengeri viharban Benkő fejét újra ütés éri, s visszanyeri emlékezetét. Mi lett Judittal öt év alatt? Hazatérve Steiner néven száll meg Selmecbányán. Megtudja, hogy Judit eladta házukat, elköltözött s most gr. Várhegyiné. Vissza akarja követelni feleségét, de mikor meglátja a boldog családot, megváltoztatja szándékát. Mahlmanékkal Boroszlóban nagy borkereskedést alapít. Évek mulva Várhegyiék háromszázezer tallérnyi örökséget kapnak Steiner boroszlói borkereskedőtől. Várhegyi odautazik, talán meg is tudja a valóságot, de Juditnak sohasem mondja el.

Símán, érdekesen van elmondva, jó, nem működvelő elbeszélő technikával, mely hasonlít a Jósika Miklóséhoz. A hű feleség mint író is követte férjét.

Bajza József leánya, *Bajza Lenke*, a nőolvasók későbbi kedvelt regényírója is ebben a korban kezdte meg működését. Mindjárt önálló, kétkötetes művel lépett föl 1858-ban (június elején), a *Beszélyek*kel. Csak két hosszú, regényterjedelmű beszély van benne: első kötetében *A különc*, a másodikban *Az eskü*. A fínom papiroson, nagy betűkkel nyomtatott munka „a szerző tulajdona" volt, s hamarosan elkelt.[24] Egy hónappal később még egy novellája jelent meg a *Nővilág*ban.

A három fiatalkori kísérlet közül az első lélekrajzi elbeszélésnek indul: egy szeszélyes, különc fiatal grófot rajzol benne, ki tele van byroni életuntsággal, megveti az embereket, a nőket nem becsüli, cinikus, mindenen

[24] H. 1858. jún. 22.

gúnyolódó s léha mulatságokban keres szórakozást. Ebből érdekes lélekrajzi bonyodalmat várnánk, de csak ellaposodó, sablonos történetet kapunk. Beleszeret egy özvegy grófnőbe, az is szereti, de ragaszkodik férjének tett esküjéhez s nem lesz a felesége. Vérző szívvel válnak el, az asszony elhal, a gróf később főbelövi magát. *Az esküben* két leány szerelmes egy hódító gavallérba. Egyikük nagylelkűen visszalép, de belebetegszik a lemondásba, ekkor a másik mond le, eltűnik, apáca lesz. A beteg meggyógyul s feleségül megy ideáljukhoz. A *Fekete szemek* viszont két férfi küzdelme egy nőért. Az egyik haszontalan, jellemtelen ember, ez veszi feleségül, de később elválnak, s az asszony a derék és jellemes vetélytárssal lesz boldog. — A tizennyolc éves szerző iparkodik lélekrajzokkal valószínűekké tenni meséit, de ez nem sikerül neki. Bizony ezek érzelgős, naív, papiros-történetek maradnak kopott motívumokból összeférvelve (mennyi párbaj, szerelem-okozta betegség!). A későbbi regényeit jellemző bőbeszédű folyamatosság már ezekben is megvan. Alakjai szeretnek önmagukkal és másokkal vitatkozni, könnyeden, de meglehetős üresen csevegni. A főúri környezet rajza is megvan bennük, mint a későbbiekben. Szereplő személyei arisztokraták vagy legalább is előkelő, vagyonos nemesek, kik fényes és pompás kastélyaikban élik úri életüket. Jellemző magyar vonatkozás igen kevés van bennük. *Az esküben* ilyen a csárdás leírása és hazafias dícsérete, meg L.-né (Lonovicsné Hollósy Kornélia) fellépte a Nemzeti Színházban, a *Fekete szemek*ben pedig a vidéki kúria leírása.

Érdekes, hogy a kritika milyen elfogult szeretettel fogadta Bajza szépséges leánykájának irodalmi próbálkozását. A bírálók nem hallgatják ugyan el hibáit,

de kímélettel szólnak róluk, viszont nem fukarkodnak a magasztaló dícséretekben. Bírálataik szokatlanul hosszúak is. Vadnai szerint a *Beszélyek* „sokat ígérő szép nyitánya Bajza Lenke irodalmi pályájának".[25] A *Divatcsarnok* azt véli, hogy „eljöhet az idő, midőn kedves novellistája lesz a magyar olvasóközönségnek".[26] Jókai is hosszan méltatja, Gyulaival szemben védi a nőírókat, s az a véleménye beszélyeiről, hogy „igen szép költői tehetségről tanúskodnak".[27] Vajda János bírálata is hosszú és elismerő,[28] ugyanilyen a *Budapesti Hírlap*é,[29] s a *Szépirodalmi Közlöny*é.[30] Az öreg Toldy Ferenc rímtelen jambusos versben (!) üdvözli a bájos írónőt.[31] Versét így fejezi be:

Ez a nehéz pályán kiséretül
Öreg barátod áldó szózata.

A romantikus nőírók közé sorozhatjuk *Reményi Katalint*, Reményi Edének, a világhírű hegedűművésznek testvérjét is, ki néhány novellát írt ebben a korban. Naív, leány-műkedvelőre való szerelmi történetkék, szokott motívumokból szőve s helyenként kedves könnyedséggel és fínomsággal elcsevegve, s személyes élményekként előadva. Egyikben pl. elmondja, hogy mit beszélt Hugo Viktorral Jersey szigetén.[32]

---

[25] H. 1858. 140.

[26] 1858. 28.

[27] MS. 1858. 75—9.

[28] Nő. 1858. 26.

[29] BH. 1858. 147—8 (16-hasábos!).

[30] SzK. 1858. 54.

[31] *Bajza Lenkéhez midőn velem első beszélyét közlé.* MS. 1858. 66.

[32] Elbeszélései: *Egy reggel a Zugligetben* (N. 1857. 17.), *Etelka* (N. 1858. 3—4.), *A köny hatalma* (Nő. 1858. 24.),

Az akkor ismertebb írók közül még néhányat a romantikusok közé sorozhatunk.

Branyicskai *báró Jósika Kálmán*, Jósika Miklós unokaöccse, Kolozsvárt és Bécsben tanult, 1849-ben mint tizenkét éves gyermek, résztvett a szabadságharcban, azután a jogot végezte el. Művészi becsvágya először az irodalom művelésére ösztönözte, majd zongoraművész akart lenni, s 1855-ben hangversenyt is adott a pesti Lloyd-teremben, de naturalista játékával nem volt nagy sikere.[33] 1857-ben színész lett, valószínűleg erdélyi mágnás-társa, Bethlen Miklós (Bolnai) példájára, s fellépett a pesti német színpadon Hamlet szerepében, de nem nagy sikerrel.[34] Külföldön is éveket töltött, azután évtizedekig író és hírlapíró volt.

1853-tól 1857-ig mindössze tíz novellát írt, melyek közül a történetieket már láttuk. Hetet összegyüjtve is kiadott *Báró Jósika Kálmán beszélyei* (I. kötet) címen (Pest. 1856.).[35]

Társadalmi novellái közül csak kettő, a *Szerelem és feláldozás* és *A szív ördöge* értékesebb valamivel a többinél, mert ezekben lélekrajzzal próbálkozik. Az elsőben a hős tönkrement író, kit az öngyilkosságtól tart vissza, hogy egy másik öngyilkost ment ki a Dunából. Ez a széparcú, de nyomorék Evelin grófnő, kit azután elvesz, de később másba szeret. Felesége rá-

---

Nem válok el férjemtől (Di. 1859. 31—2.), *Jersey legszebb hölgye* (H. 1859. 108—9.). 1857-ben a N.-be Londonból írt leveleket.

[33] H. 1855. 57.

[34] H. 1857. 6. 9. 10.

[35] Június elején. D. 1856. 22., H. 1856. 130., CsL. 1856. 15. A II. kötet nem jelent meg.

hagyja vagyonát és öngyilkos lesz, de ezzel az önfeláldozó tettével az ő boldogságát is tönkreteszi. A másodiknak egy szerencsétlen fiatalember a hőse, kit beteges bizalmatlansága és mindenkiben való kételkedése tesz tönkre. — A többi három (*Worchesi kastély, A romok titkai* s *A Gondviselés)* borzalmas és sötét eseményeivel, s furfangosan kiagyalt, túlzott bonyodalmaival már a ponyvaromantika színvonalára süllyed. Az első hipnotikus csodával és kísértetiességével a félszázad-előtti kísértetes románokra emlékeztet.

Jósika, de még inkább a francia-romantikusok hatása alatt írt műkedvelő munkák.

Jókai hatását tárgyalva említettük *Roboz Istvánt*, ki egyik leghűbb utánzója volt a nagy mesternek, de — sajnos — csak régi novelláinak föllengős modorát utánozta, s ebben olyan túlzásokra vetemedett, amelyek jóformán példátlanok elbeszélő irodalmunkban.

A somogymegyei születésű Roboz (1828—1916), ki Pápán Petőfi és Jókai tanulótársa volt, elvégezte a jogot, szolgálta a negyvennyolcas kormányt, az ötvenes években újságíróskodott, majd 1856-ban vizsgálóbíró lett Kaposvárott, utóbb megyei főjegyző és lapszerkesztő.

Novellái és rajzai 1851 és 1854 között jelentek meg a lapokban.[36] Igazi novella kevés van köztük,

---

[36] *Egy talált napló töredékei.* PN. 1851. 280—9. *A hóhérnak is van könye.* H. 1851. II. 167. *Fekete könyvemből:* I. *Az utolsó miatyánk.* H. 1851. II. 236., II. *Egy koldús végrendelete.* U. ott 245., III. *Tépett liliom a Balatonparton.* U. ott 249., IV. *Ne bántsátok...* U. ott 287. *Egy agg leány párbaja.* H. 1851. II. 264. *Vannak még Romeók és Júliák.* H. 1851. II. 283. *Egy őrült színész.* H. 1852. 17. *Költészet a Sióban.* H. 1852. 87. *Búcsú egy kalaptól.* H. 1852. 105. *Örvények.* H.

inkább kis rajzok, hangulatképek lírai ömlengésekkel, reflexiókkal s főként egetverő és sziklarepesztő pátosszal. Íme egy jellemző mutatvány *(Fekete könyvemből:* I. *Az utolsó miatyánk).*

Mindenféle borzasztó emléket írt fekete könyvébe. „Olvasom a fekete sorokat... S nekem sírnom kell! de nem tehetek róla!!!!“ Vadregényes vidéken egy dombon remetelak romjai állanak. Alant falu volt, de a döghalál egész lakosságát kipusztította, csak Angela, egy gyönyörű leány maradt élve s kedvese sírján imádkozott. Az őszszakállú remete szerelmet vallott neki, de a leány „egy fricskát adott arcára“ s elfutott. A remete eldobta keresztjét, bosszút esküdött, leszúrta a leányt, majd magát szúrta agyon. A remetelakot „megütötte az istennyila“. „Sírnom kell! de nem tehetek róla!!“ — Mi sem tehetünk róla, hogy kacagnunk kell ezen a naív szörnyűségen, melyet még az egykorú érzékeny közönség sem olvashatott gyönyörűséggel.

A többi is ilyen. Szereplőik: egy mindenkiben megcsalatkozott, átkozódó koldús, egy hóhér, ki saját fiát végzi ki, egy őrült színész, egy szerelmi epedésben elhervadó cigánymuzsikus s más szerencsétlen szerelmesek, kiket csalódásuk sírba visz vagy őrültségbe kerget. Semmi valószerűség bennük, valóságos „phan-

---

1852. 192—8. *Fekete könyvemből:* V. *Egy muzsikus temetése.* H. 1852. 218—9., VI. *Imádkozom.* U. ott, 236. *Az utolsó templárius ábrándjai.* H. 1852. 245. *Zene alatt.* H. 1852. 251. *Phantomok:* I. *Hét könyvem.* BV. 1852. II, 26., II. *Egy delejes csillagjós álma.* H. 1853. 103., III. *Négyféle virág legyen síromon.* H. 1853. 127. *A solothurni rózsaszál.* H. 1853. 27—8. *La Chouette.* H. 1853. 51. *Egy csattogány halála.* H. 1853. 168. *A virágok temetése.* H. 1854. 57—67. *Fekete könyvemből: A temető lelke.* BV. 1854. 28.

tomok" (néhánynak ez a címe), s szörnyű tartalmuk, s talán még szörnyűbb, képtelenül dagályos stílusuk miatt novellairodalmunk „fekete könyvébe" valók.

Csak egyikben-másikban mutatkozik egy kis magyar valóság: balatonvidéki (keszthelyi és füredi) hangulat *(Örvények)*, a lékai vár leírása *(Az utolsó templárius ábrándjai)*, Sárközi Ferkó muzsikája *(Zene alatt)*, vidéki farsangi mulatság *(A temető lelke)*. *A solothurni rózsaszál* című azért érdekes, mert tele van bécsi hangulatokkal és aktualitásokkal. Az elbeszélő megnézi a „karinthiai színház" csalogányát, Wildauer kisasszonyt, meglátogatja Saphirt, megnézi a Belvedere-t s a Schwarzenberg-palotát, a bástyán lesi ideálját, ki meghívja a Kolowrat-palota melletti házukba. Estélyükről a gázlámpáktól fényesen világított Glacis-n át megy haza „kékes bodor füstöt eregetve echt portorico"-jából. Hitzingbe rándulnak, a Donmayer-kaszinóban Strauss zenekarát hallgatják, ki koszorút kap a közönségtől. Szerelmében csalódva tér haza, s csak Lauka túrós haluskája, s a „kemenesi cimbalmos" dalai feledtetik el vele egy kissé „az idegen hazának hitszegő leányát". Ebből látjuk, hogy Roboz tudott természetesen is írni, ha akart, de — sajnos — legtöbbször nem akart.

Rózsaági (Rosenzweig) *Antal* (1829—1886), kevésszámú zsidó-íróink egyike, is ekkor kezdi meg működését. Sajóládi (borsodmegyei) születésű, eleinte zsidó vallást tanul, majd gimnáziumot végez Miskolcon és Pesten, s mint honvéd résztvesz a szabadságharcban. Az ötvenes évek elején nevelő, majd Bécsben jár az egyetemre. Győrött rövid ideig újságíró és tanár a katolikus, majd a kir. gimnáziumban (ekkor már áttért a katolikus vallásra), azután 1858 elején Pestre

költözik[37] francia nyelvmesternek és újságírónak. Élete későbbi folyamán is tanár és újságíró.

Korszakunkban csak egyetlen regénye jelent meg, a *Kisvárosi titkok* (Pest. 1859., megjelent 1858 november végén), melyet „Jókai Mór érdem-koszorúzott írónknak barátság jeléül" ajánlott. A merész ajánlással bizonyára hangulatot akart kelteni, a „titkok" címmel pedig kapóssá akarta tenni regényét. A Sue *Mystères*je után egész Európában felburjánzó „titkok"-irodalom kései hajtása ez a regény is, mely azonban messze mögötte marad magyar elődeinek *(Magyar titkok, Hazai rejtelmek)*. Meséje egészen jelentéktelen és érdektelen. Főszereplője Hajnaldy Győző, ki Barna Malvint szereti, s különféle akadályok után feleségül veszi. Szerepelnek benne más szerelmesek is, továbbá egy Hutter nevű uzsorás, nőcsábító és hamisító, kit hat évre becsuknak, egy Kökényesy Frigyes nevű gaz ügyvéd, Stern Márkus „faktor" vagy „hajhász" (ügynök), leánya, Róza s még mások. Az egészben alig van valami jellemző a magyar kisvárosi életből, kopottan romantikus eseményhalmaz tővel-heggyel össze, mintha magától íródott volna. Párbeszédei laposak és hosszadalmasak, reflexiói még laposabbak és nagyképűek, stílusa idegen-ízű és pongyola. Az egykorú kritika[38] erősen kikelt mint silány fércmunka ellen, s fejezetről-fejezetre kimutatta rosszaságát. Nemcsak rossz könyv, hanem rossz cselekedet is, mert a közönségnek, mely a lapok ajánlásaitól megtévesztve elolvassa, elmegy a kedve a könyvvásárlástól. — A *Család ördöge* címen ígért folytatását nem írta meg.

[37] D. 1858. márc. 28.

[38] H. 1858. 268—71. Vadnai és Balázs Sándor írták *Irodalmi visszaélések* címen.

Még ebben a nagyon rossz regényben is van azért egy és más, ami bennünket, mai olvasókat érdekel. Az elején pl. részletesen leírja, hogyan ünnepli meg a húsvétot Stern Márkus. Ez ritkaság elbeszélő irodalmunkban, bár nem új, mert már a negyvenes években is írtak efféle zsidó-életképeket (Szegfi Mór és mások). Sternnel a gentry-fiúk lenézőleg bánnak, noha segítségére szorulnak: ők szobájukban ülnek, az pedig előszobájukban áll, így tárgyalnak vele. Hutter estélyén egy Blaustein Móric nevű gazdag gyáros is zongorázik (egyveleget Mendelssohn műveiből). Stern Rózáról nem nagy tisztelettel beszél egyik fiatalember, de Malvin védelmébe veszi a zsidó nőket. „Mi köze van — úgymond — a nőnek vallási vagy politikai elvekhez? ő női és honleányi hivatásán kívül nem ismer más felekezetet . . .“ Érdekes a zsidó író óvatossága, mikor egy nagyurat játszó kisbirtokost, meg egy léha, pénzvadász mágnást mutat be. Az irányzatos rajzot azzal enyhíti, hogy ilyen földbirtokos nem sok van, az arisztokraták közt pedig sok a kiváló hazafi.

Szépíróknak indultak, de később más irányban folytatták működésüket Helfy Ignác, Óváry Lipót és Deák Farkas.

A zsidó-származású *Helfy* (Helfer) *Ignác*[39] szamosújvárt született, a szabadságharc előtt Pesten, Bécsben és Páduában tanult, majd honvéd lett, Kossuth irodájában dolgozott, 1850-ben Pestre internálták, később Bécsben, majd Olaszországban lakott mint tanár és író.[40]

Ebben a korban, 1850-től kezdve megjelent novel-

[39] Eleinte Helfinek írta a nevét.

[40] Később Kossuth bizalmasa és függetlenségi-párti képviselő (1830—1897).

lái[41] rendkívül gyenge kísérletek. Nincs bennük semmi egyéniség, Jókai fellengős modorát s a francia-romantikusokat utánozza. Motívumai kopottak: a szerelmes ifjú megőrül kedvese halálán, vagy elhal bánatában; a parasztlegény agyonüti a kedvesét elcsábítani akaró urat, azután fölakasztja magát, a hiú parasztleány, ki boldogtalanná tett egy legényt, kegyelemkenyérre jut; a cigányasszony jóslata teljesül; a költőt ünneplik halála után, özvegye koldul. A két népies-tárgyúban nyoma sincs a népiességnek. Az exotikus-tárgyú *(Az elátkozott sziget)* csak gyenge Jókai-utánzat.[42]

A szintén zsidó-származású *Óváry* (Altstädter) *Lipót* Veszprémben született, itt és Pápán járt gimnáziumba, honvéd lett; Pesten, majd Bécsben járt egyetemre. 1856-ban a *Délibáb* belső dolgozótársa, 1859-ben az *Aradi Híradó* szerkesztője lett, s az év végén Olaszországba költözött.[43] 1858-ban kezdett novellákat írni, így csak négy eredeti elbeszélése jelent meg ebben a korban.[44] Inkább fordított angolból és

---

[41] *Hattyúdal.* H. 1850. II. 119. *Egy régi történet.* U. ott, 142. (csattanója Heine ismert verse). *A puszták gyermekei.* H. 1851. I. 27—30. *A világ folyása.* H. 1851. I. 66. *Naplómból.* D. 1853. II. 13. *Piroska.* Di. 1853. 63—4. *Két boszorkányos.* VU. 1854. 11. *Talált regény.* H. 1854. 125. *Az elátkozott sziget.* H. 1854. 196. *Libánszky Júlia, vagyis a tudomány haszna.* H. 1859. 107. *Alásszolgája!* Nő. 1859. 49.

[42] Említettük a Jókai-hatások között, egy történeti novelláját a történetiek között.

[43] Garibaldista volt, majd történeti kutatásokkal foglalkozott, később hazatérvén, az Országos Levéltár tisztviselője, majd igazgatója (1833—1919).

[44] *Egy órai álom története.* D. 1858. 35. (az Emlényben *Egy óra* címen). *A párbaj.* D. 1858. 38. *Júlia.* Aradi Híradó. 1859. 2—5. (az Emlényben *Malvin* címen). *Farsangi kaland.* Emlény. 1859.

franciából. *Emlény* (Óváry Lipót eredeti és külföldi beszélyei. I. kötet) című Aradon 1859-ben kiadott gyüjteményében 11 a fordított novellák száma.

Ügyesebb elbeszélő, mint Helfy, novellái nem olyan sablonosak, romantikájuk nem olyan üres, kissé több közük van a való élethez.

Az egyikben egy vándorló kereskedősegéd az országút mellett leheveredik és elalszik. Az arra menők, kiket egy pillanatra érdekel a csinos ifjú, talán mind megváltoztathatnák a sorsát, ha beszélhetnének vele, de mind tovább mennek. Rabók is ki akarják rabolni. Ha felébredne, megölnék. Mind erről nem tud semmit s tovább vándorol. A másik egy párbajt ír le, mely előtt a kereskedő kötelezvényt irat alá úri ellenfelével, hogy biztosítja felesége és gyermekei jövőjét, ha ő el találna esni. A harmadikban egy gróf elhagyja feleségét s törvényes leányát egy könnyelmű nő kedvéért, kitől szintén születik egy leánya. A törvényes leány nem érvényesíti jogait, hanem nagylelkűen jó testvére lesz a törvénytelennek. A negyedik a Nemzeti Színház álarcosbálján történik. Az elbeszélő megment egy leányt a könnyelmű szökéstől.

A marosvásárhelyi születésű köpeci *Deák Farkas* (1832—1888) szülővárosában tanult, résztvett a szabadságharcban, majd folytatta tanulmányait. A Török—Gálffy-összeesküvésben való részvétele miatt ötévi várfogságot szenvedett. 1857-ben kiszabadulván, Kolozsvárt élt tanításból és nevelősködésből.[45]

Első novellái, melyek korszakunkra esnek,[46] még

[45] Később Pesten élt, elvégezte a jogot, igazságügyminisztériumi tisztviselő s neves történetíró lett.

[46] *Újévi ajándék.* K. 1858. 1. *Bárándi Lajos.* K. 1859. 12—4. *A szerelem bohóság.* Nefelejts. 1859. 10—12.

csak gyenge kísérletek, s nem sejtetik a későbbi ügyes elbeszélőt. Az egyik *(A szerelem bohóság)* csak kolozsvári környezetrajzánál fogva érdekesebb.[47]

*

[47] A romantikusok közé tartoznak még a következők: *Kuthen* (Barina Vendel, 1835—1875) katolikus pap és lírai költő, szabadságharci hátterű, hallucinációkkal telt rémtörténetével *(A fehér ruhás ember.* CsL. 1855. I. 9—10.), *Bulcsu* (Paltsó) *Károly* (1823—1865) református pap és tanár (szintén lírikus, kinek nevét Arany János pompás bírálata tartotta fenn) hasonló dilettáns rémtörténetével *(A nőszív viharai.* BV. 1853. 21—4.), *Lonkay Antal* (1827—1888), a jeles, katolikus hírlapíró és szerkesztő *Túlvilági levelek* című (H. 1850. I. 82—4. 87—8. 91. 99—100. 111. 114. 118. 121. 124.) csodálatos fantazmagóriájával, melyet a szabadságharci-tárgyú elbeszélések közt említettünk. Folytatását a cenzúra akadályozta meg. Mint Dante-hatás érdekes. *Hegedüs Lajos* (1816—1860) drámaíró, a Nemzeti Színház tagja is ide tartozik. Történeti novelláját láttuk *(Trón és szerelem.* Di. 1853. 32—5.), ezen kívül csak egy Jókai-pátoszú, zavaros és erőltetett „tündérregét" írt *(Csilla, a Balaton leánya.* Di. 1853. 53—6.), melyben az agg Kisfaludy Sándort is szerepelteti, s egy *Szép Mariska* c. novellát (Müller Gyula Nagy Képes Naptára. 1855.), mely egy Pestre csábított parasztleány rémséges története (bordélyházba csalják, álompor segítségével erőszakot tesznek rajta, gyermekét farkasok falják fel; régi kedvese elveszi, de utóbb mégis megőrül és meghal; férjét, ki csábítóját megvakítja és megöli, felakasztják). Ennyi szörnyűséget egy novellába még a francia-romantikusok is csak ritkán zsúfolnak. — Nem kevésbbé rémes Szily Kálmánnak (1838—1924) novellája *(Kedves kedvesért.* Részvét Hangjai. 1854.), melynek mind a négy szereplője elpusztul: egyik főbelövi, a másik megmérgezi magát, a harmadik bánatában hervad el, a negyedik megőrül. A későbbi kiváló természet- és nyelvtudós akadémikus akkor csak nyolcadik gimnazista volt. — Úrházy György (1823—73), a jeles újságíró *Iléna* c. novellája (D. 1856. 52.) a szerző bolgárországi élményeként van előadva. Csak helyi szinezete miatt érdekes.

Az ifjabb romantikus elbeszélő nemzedék munkásságát ismertetve lefelé haladtunk az értékek lépcsőzetén, s e közben már elég dilettantizmussal találkoztunk. Az eddig tárgyalt írók azonban mégis nevesebbek voltak vagy korukban, vagy azokká lettek később, vagy pedig más téren szereztek maguknak írói érdemeket. Most elérkeztünk a névtelenekhez, az egészen műkedvelőkhöz, az értékek mélypontjára. Itt már tárgyalásunkat rövidebbre kell fognunk, hiszen ezeknek munkái irodalmi szempontból igazán nem nevezhetők értékeseknek, legfeljebb kortörténeti vagy egyéb szempontokból esetleg megemlítendőknek.

Áttekintésünket négy regénnyel kezdjük,

*Szollár Mihály*nak[48] *A gyémántos virág* című regényét (H. 1854. 219—54., önállóan nem jelen meg) már röviden jellemeztük a Jókai hatását tárgyaló részben, mint a francia-romantikus irány végső elfajulását. Az ott mondottakat legfeljebb azzal egészíthetjük ki, hogy a regény titkoknak, gyilkosságoknak, gazságoknak és borzalmaknak zavaros halmaza. Tulajdonképpen hihetetlenül bonyolult bűnügyi történet a rögtönítélő bíróság tárgyalásával a végén, mikor a főgazembert halálra ítélik. Túlzott figura benne Pokrai Menyus, a megvesztegethető ügyvéd-táblabíró, ki szörnyű rigmusaiért s pohárköszöntőiért népszerű. A rémtörténet a Balaton vidékén játszik, melyet elég szép leírásokban mutat be a szerző (kilátás a Balatonra, a Bakony egyik völgye, átkelés a viharzó tavon), többi leírásai (nyomorult falu, rozzant csárda, elhagyott házak, borzasztó állapotban haldokló nő stb.) túlzottan sötétek és rikítóan naturalisztikusak. Különös fur-

[48] Életéről semmit sem tudunk.

csasága az is, hogy minden fejezetnek népdal-jeligéje van.

Ugyanilyen *Kmetty István* (1833—1887) volt honvédnek és vidéki újságírónak *Czigánynő* című kétkötetes ponyvaregénye (Pest. 1858.), melynek jellemzésére elég a következő kis tartalmi vázlat.

Báró Széplaky Ernesztnek viszonya van Johannával, kitől leánya születik (Vilma) és Marinával, a cigányleánnyal, kitől fia születik (Gyula). Széplaky sok évvel utóbb el akarja venni Vilmát (nem tudja, hogy a leánya), ki Gyulát szereti (nem tudja, hogy a testvére). Széplaky párbajt vív Gyulával, ki belehal sebébe (tehát a maga fiát ölte meg). Mindez természetesen csak a végén derül ki, valamint az is, hogy Széplaky egy Kinga nevű cigányasszony fia, kit születésekor kicseréltek Széplaky báróné leányával (ez Marina). Széplaky annak idején megölette Kingát, hogy születésének titka ki ne tudódjék (tehát saját anyját ölette meg). A titkok tudója s a mese bonyolítója Kinga testvére Betty (később Mála néven szerepel). Ő a „cigánynő".

A ponyvatörténetből kirínak az író végtelen hosszú és lapos ömlengései és „gondolatai" a szerelemről és más egyébről (sokszor történelmi példákkal megtüzdelve), ez a regény érzelgős eleme. *A karthausi* hatása ponyván.

Kovács Mária (1788?—1874), a Nemzeti Színház nyugalmazott komikája is írt egy naív, dilettáns regényt, nem hiúságból és „dicsszomjból", — mint utószavában írja — „csak élni akart". Tehát afféle „önsegélyző" regénnyel van dolgunk. Ez *A kaméliák a sírboltban* (három kötet, Pest, 1858., a borítékon 1859.). Levelekben van írva. Két arisztokrata nő hihe-

tetlenül bonyolult szerelmi története: az egyiknek férje egy olasz gróf, a másiknak ideálja egy francia festőművész (kiről kiderül, hogy hercegi sarj). Születési és egyéb, lassan kiderülő titkoknak hosszú láncolata az egész. Az olasz gróf később eltűnik, s felesége családi sírboltjába zárkózva pusztul el, s így a grófné férjhez mehet régi, hű szerelmeséhez. Csak azért érdekes, mert a legdilettánsabb regény, amit ebben az időben írtak. A szerző a regényírásnak még a legelemibb technikai követelményeivel sincs tisztában. Zavarosan, sokszor befejezetlen mondatokban ír párbeszédet és elbeszélő részt összekeverve. Stílusa rettentően avult, dagályos, érzelgős és bőbeszédű. A helyesírás is nagyon gyenge oldala az öreg írónőnek. Kötetei tele vannak ilyen hibákkal: arcal (arccal), bünnül (bűnül), ellenszenvve (ellenszenve), elhadja, nyugott, ojat (olyat), lázza, jobbadjaim (jobbágyaim), pihennyek, üllök (ülök), carai (carrarai), advócem (ad vocem), Luver (Louvre), chaul (sál), duelom (duellum), virtuosz stb., stb. Csodálatos, hogy a nyomdai szedésjavító még ezeket sem tüntette el a szövegből.

Ennél a három ponyvaregénynél is különösebb furcsaság *Kubinyi Lajos* „irányregénye", *A haladók és maradiak csatározásai* (három kötet, Pest, 1858).

A szabolcsmegyei előkelő családból származó Kubinyi Lajos (1821—1880) okleveles ügyvéd és földbirtokos az ötvenes évek elején sok időt töltött Párizsban és Londonban, majd Nyugat-Európa egyéb városait járta be Hámos Gusztáv barátjával együtt.[49] Kü-

[49] Útjukat megírták *Uti jegyzetek* (1854) c. munkájukban.

lönben közgazdasági író és újságíró volt haláláig. Ebben a regényében is közgazdasági reformeszméit akarta népszerűsíteni, de igazán kevés sikerrel. Csodálatos, hogy ez a világlátott, olvasott, sok nyelvet tudó [50] szakíró ilyen lehetetlen és zagyva munkával kísérletezett a szépirodalom terén.

A mese lényege az, hogy Tényfy Gyula és Becsülletes Ákos földbirtokosok reform-társulatot alapítanak. Birtokot bérelnek s ezen 145 családot telepítenek le. A birtokon okszerű gazdálkodás folyik: van rajta csatorna, gyár stb. Pesten a Városligetben (!) mezőgazdasági gépgyárat alapítanak, s a Légszeszutca 00. számú házában „országos tárlatot" rendeznek. A lapok ünneplik, s a „gyármunkás ifjak" fáklyászenével tisztelik meg őket. Ellenfeleik az eladósodott, haszontalan és maradi Pangáry grófok és Vízvári Vyz Ádám, ki a reformerek törekvéseinek ellensúlyozására, s az ősi hagyományok ápolására „Rococo-társulatot" szervez. A reformereket föl is jelentik a kormánynak, mert „fel akarják forgatni az államot, ezek communisták, ezek socialisták — ezeket be kell csukatni, ezeket főbe kell lövetni, fel kell akasztani". A „csatározások" változó szerencsével folynak, a reformerek börtönbe is kerülnek, de azután kiszabadulnak és Amerikába vándorolnak. Pangáryék tönkremennek, Vyz Ádám úr a bolondok házába kerül, s ott is a hűbériség visszaállításáról szónokol.

A rikító irányzatosság s a dagályos elmélkedésekben nyilatkozó rajongás Vajda Péter egykori zavaros bölcselkedésére és reformtörekvéseire emlékeztet. A

---

[50] Regénye tele van a legkülönfélébb nyelvű fejezet-jeligékkel és idézetekkel.

MAGYAR

regényt az teszi még furcsábbá és felemássá, hogy ezek a gyakorlatias reformeszmék a legzavarosabb, legtúlzóbb ponyvaromantikájú mesébe vannak szőve, mely lehetetlen szerelmi bonyodalmakból, titkokból és szörnyűségekből áll (még vivisectio is van benne). A szereplők üres papirosalakok, kik ilyen vad neveket viselnek: Muza comtesse, Memphis bankár, Knownothing („Semmit sem tud") amerikai ifjú, Daemon Bálint, Vadonfy Martyr gr., Penészfaló Jeremiás, Vyz Bianca, Tűz Pepita, Lég Zephir, Iparfy, Cicoma Bóba, Álmos Frigyes („sarjadéka a régi jó táblabíráknak"). Stílusa avult és művészietlen, hol szárazan értekező, hol dagályosan romantikus.

A *Budapesti Hirlap* (1858. 189.) talpraesett bírálatot írt róla. A bíráló szerint Tényfy és Becsülletes Cabot és Babeuf-féle ideológok (francia szocialisták), kik szeretnének egy államot romba dönteni s abból egy boldog Icariát alkotni, boldogságát gőzekére és kaptafára alapítani. Kubinyi ebben a regényében is, mint közgazdasági cikkeiben, „abstract elméletfaragó", kit a társadalmi osztályok elleni elfogultság vezet.

*

A novellisták közül Erdélyi József, Kiss László és Várady Luiza nevével találkozunk leggyakrabban az egykorú lapokban.

Az egri születésű *Erdélyi József* (1827—1869), ki a szabadságharcban huszárkapitány volt s később Heves megye főjegyzője lett, 1850-től kezdve 13 társadalmi novellát írt. Ilyen tárgyakat választ: Margit nem szereti férjét, hanem az „Ernani-kalapú", feketeruhás Rombai Leonardot, a nagy művészt. Soká küzde-

nek szerelmük ellen, Leonard mellbedöfi magát, de meggyógyul, a férj viszont meghal, s így boldogok lesznek *(Margit.* H. 1854. 54—6.). A férj pénzért el akarja adni feleségét, de ez szíven szúrja magát. *(Darnói Anna.* N. 1857. 42.). Aladár, a szegény festő Malvint, a varróleányt szereti, de a gazdag Elvírát veszi el. Feleségét azután elteszi láb alól, hogy boldog legyen Malvinnal, de ez megtudja, hogy Aladár gyilkos és megmérgezi magát. Aladár egyedül menekül Amerikába. „A hajó vidáman úszott az alvó tengeren, s őt nem egy szebb világba, hanem az önvád kárhozatába vitte... mindig mélyebben... mindig mélyebben..." *(A könnyelműség örvényei.* H. 1858. 210—18.). Stílusuk dagályos, vagy franciásan rövidmondatos. A többi elbeszélés is ilyen. Van bennük kerítőnő, aljas zugprókátor, gaz zsidó uzsorás, szerelmi bánat okozta természetes vagy erőszakos halál, megőrülés, de magyar élet annál kevesebb.

Egyikben egy 1847-i követválasztást ír le elég élénken *(Auréi.* H. 1855. 108—21.), a másikban egy komikus, maradi táblabírót szerepeltet *(Egy nevelőnő.* H. 1856. 13—16.), a harmadikban egy betyárrá lett parasztlegényt, kit aztán a pandúrok agyonlőnek *(Villám Bandi, a rengeteg fia.* VU. 1859. 1—5.), a negyedikben pedig egy ronda, műveletlen, pletykázó kisvárost ír le korhely, eladósodott uraival *(Rachel.* D. 1857. 40—1.).

A fehérmegyei Vízkeleti *Kiss László* (1835—1887) az ötvenes években egyetemi, majd gazdasági akadémiai hallgató és gazdatiszt volt (később Pápa polgármestere). 1853-tól kezdve 10 társadalmi novellát írt, melyekben Jókai s a francia romantikusok patétikus stílusát utánozza, s egyikben a *Hétköznapok*at

(Egy őrült. H. 1853. 33—4.). Még annyit sem érnek, mint Erdélyi novellái. Csupa vadromantikus rémség. Hatot közülük önálló kötetben is kiadott *(Élet és költészet.* Székesfehérvár. 1855.). Munkáin nem látszik meg, hogy gimnazista korában a jeles Szvorényi tanítványa volt.

Várady Luiza (életéről semmit sem tudunk) 1854-től kezdve 9 társadalmi elbeszélést írt. Az a jó oldaluk, hogy legalább nem rémhistóriák, hanem szerelmes női szívek rajzai. Különben kezdetleges lélekrajzú, érzelgős, ponyvastílusban írt mesék, ötlettelen, unalmas női kézimunkák. Egyetlen, tárgyánál fogva érdekesebb novellája van *(Uriela.* Alább idézett gyüjteményében. 1857.), mely egy fennkölt-lelkű zsidóleányról szól. Apját a fellázadt pozsonyi csőcselék öli meg, őt pedig egy keresztény úrileány menti meg s akarja minden áron boldoggá tenni, ez azonban nem sikerül. Beleszeret egy fiatalemberbe, de győz benne fajának és vallásának szeretete, s hogy meneküljön szerelmétől, hirtelen egy zsidóhoz megy férjhez. A filoszemita irányzaton kívül érdekes benne a pozsonyi környezet rajza, mint egy másik novellájában is *(Egy férfi, aki nem hiú.* H. 1855. 99—111.). *Az álom* című (Müller Gyula Nagy Naptára. 1855.) egy felvidéki kisvárosban játszik, s a szereplők német szavakkal kevert beszéde jellemző benne (Euer Gnaden, leider, nobel, te zweite Kleopatra stb.). A *Fehér gyöngyök*nek (Di. 1854. 26—30.) a megáradt Tiszán való átkelés leírásával, *A szív- küzdelmei*nek (Erdélyi Múzeum. 1857. 113—34.) a szabadságharc eseményeivel ád némi magyar hátteret.

Négy beszélyét *Női-szív élete* című kötetében adta ki (Pest. 1857.).

A veszprémi Telekesi *Győrffy Gyula* (1835—1885),[51] a debreceni *Orbán Pető* (1824?—1869),[52] s *Perlaky István*[53] dilettáns s többnyire vadromantikus elbeszéléseiről nincs semmi mondanivalónk.

Juraszek József[54] *Boszú* c. kezdetleges novellájában (H. 1850. II. 22—5.) a Balaton vidékét írja le és magasztalja, a *Sors játéká*ban (H. 1850. II. 142—8.) pedig pesti hátteret fest Sue-féle rémtörténetének.

A fiatalon elhalt Baráthi *Huszár Gyula* (1838—1858)[55] 1855-től kezdve mindössze 4 társadalmi novellát írt. Egyiknek meséje *A kaméliás hölgy*ére emlékeztet *(Két nő.* Di. 1855. 20—3.), a másiknak patétikusan reflexiós előadása *A karthausi*éra *(Egy hősnő.* H. 1858. 32—40.). Egyik pozsonyi országgyűlés idejében történik. A *Hétköznapi történet* (Di. 1856. 11—16.) Balatonfüreden játszik s lélekrajzi szempontból érdekes. A csalódott és embergyűlölő gr. Kálnay fogadást köt gr. Talányiné meghódítására. A hiú nő, noha mást szeret, belemegy a játékba s ezzel eljátssza boldogságát. A történet valószínűtlen és kigondolt, de a szerelmi párbaj leírása elég sikerült.

Beszélyek című gyüjteményében (Pest. 1857) három elbeszélése jelent meg.

Endrefi Károly (1826?—1885) negyvennyolcas honvédfőhadnagy, ügyvéd, 1857-től kezdve 7 társa-

51 Az ötvenes években jogász, később megyei aljegyző, ügyvéd (2 társ. novella).

52 Ügyvéd (5 t. novella).

53 Életéről semmit sem tudunk (5 t. novella).

54 Semmit sem tudunk róla (3 t. novella).

55 A bécsi Polytechnikum hallgatója, de betegsége miatt abbahagyta tanulmányait s nógrádmegyei birtokukon élt (4 t. novella).

dalmi novellát írt, melyek elnyujtott, lapos és valószínűtlen történetek. Az egyikben pl. Rényi Gyula erdélyi nemes párbaja miatt külföldre menekül, majd álruhában ideálja birtokára szegődik csikósnak. A falusi környezet rajza s az elég természetes, magyaros párbeszédek teszik a többinél valamivel jobbá (*A szép csikós.* H. 1858. 252—69.). A másikban egy szeszélyes leány játékot űz egy derék ifjúval, de azután mégis az övé lesz. Hogy bonyolultabb legyen a mese, még Hamburgba is elutaztatja szereplőit. Lélekrajzzal is megpróbálkozik, de kísérlete gyengén sikerül (*Egy fogadás dacból.* H. 1859. 138—46.). A *Város és falu* című̈ben (MN. 1857. 90—5. Czigány álnéven) két külföldre menekült s onnan visszatérő honvéd szerepel. A pesti élet rajza (fogadók, bálok) teszi valamivel reálisabbá, az *Izlés dolga* című̈t pedig (N. 1858. 43—4.) néhány magyar alakja (volt főispán, jurátus, fertálymágnás, szépirodalmi lap dolgozótársa).

Drávai Sándor[56] egyik novellája Pétervárадon játszik s néhány szereplője horvát (*A keresztes hegy.* D. 1853. II. 15—7.), két novellája pedig részben Bácsmegyében (*Csalárd világ.* SzK. 1857. 7—8. s *Jolán.* SzK. 1858. 67—72.). Az utóbbiban elmondja, hogy Tovarisevo nevű szerb faluban vagy harminc magyar család él, de tengődnek, pusztulnak, elfeledik nyelvüket s felolvadnak „a falu szerb többségében". *A nép árvái*nak elején (H. 1855. 285—97.) a felsővidéki éhinséget rajzolja, a *Visszaemlékezés* című tanulságos, moralizáló történetének (BV. 1855. 1—4.) pedig Vas Gerebenére emlékeztető stílusa feltűnő („azt gondoltam ... annyi a boldogságom, hogy másnak is adhat-

[56] Életéről semmit sem tudunk (5. társ. novella).

nék belőle, pedig most oly szerencsétlen, oly szegény vagyok, hogy még a búbánatnál is volna mit koldulnom").

*

Az eddig ismertetett írókon kívül még 87 működvelő társadalmi elbeszélő nevével találkozunk az egykorú lapokban. Többen álnevek, betűk alatt vagy névtelenül írtak (összesen 54).[57] Működvelő voltukat az is

[57] Balogh Melanie, Bányay László, Bartók Gábor, Bene István, Beliczay Elek, Benedek József, Benkhard Ágost, Berecz Imre, Besze János, gr. Bethlen Zsigmond, Bírányi (Schultz Ákos, Szirondi álnéven), Bocskay Lajos, Bodnár János, Bokor Ferenc, Bótori Riza, Büky Miklós, Csepeli Sándor, Csiszár Amália (gr. Nemesné), Csúthy Zsigmond, Dálnoky Barna, Dömény József, Döry Irén, Édes Vince, Friebeisz Ferenc, Gánóczy Flóris, Garanvölgyi Kálmán, Győri István, Halász Dezső, Hamari D., Hamvay Mór, Hármas Mátyás, Hatvani Gábor, Haynal Lidia, Hegedűs Irma, Hinár János, Honfi Géza, Horváth Flóra, Horváth Imre, Huszt Jenő, Junga Lajos, Kállay István, Kálmán Ferenc, Kanizsay Zsigmond, Karajcsik Ferenc, Kazinczy L. Adolf, Kis Ignác, Kovács Ágoston, Kovács Ödön, Kulini Benő, Kullmann L. J., Kürcz Antal, Lehoczky, Lovászy S., Lukácsék János, Májer Károly, Meskó, Molnár István, Nagy Ferenc, Nagy Zoltán, Németh János, Oláh Gyula, Oláh Károly, Ordódy J. K., dr. Oroszhegyi Józsa, Ozoray Árpád, Porcsalmi Soma, Riskó Sándor, Rivnyák Sándor, Sárkány János, Sárréti Szidónia, Sas (Sausek) Elek, Sepsy Károly, Sipos Orbán, Székely Ádám, Szilágyi Pál, Szombathy Ignác, Szuper Lajos, Thalabér Lajos, Tomor Ferenc, Török Sándor, Vallér Sándor, Vámosy Mihály, Vári Boldizsár, Végh János, Veréczy Júlia, Veress József, Vörös Eszter.

Álnevek (a föntebbi nevek között is akadhatnak álnevek): Alexandrin, Anda, Aranka, Aranyosi, Atelközy, Bodosy, Bodrogi, Csitt Olivér, Ede, Emma, Hajdani, Ida, I—falvy, Ilma, Káldor, Kálnási, Kund, Kunhalmi, Márk, Némafi, Ozul, Ötevényi, Rábai, Thőbey, Tibor, Vadormy, Vén sas, Zelek, Zörényi.

bizonyítja, hogy legtöbben csak egyetlenegy társadalmi elbeszéléssel próbálkoztak (141 közül mindössze 21-en írtak 2, 7-en pedig 3 novellát).

Önálló kötetekként a következők jelentek meg. Szirondi (Bírányi Schultz Ágost): *Forradalmi képcsarnok.* I. füzet. Pest. 1850. (2 novella), Bányay László: *Barsi Emlény.* Pest. 1851. (versek és 1 novella), Némafi: *Erkölcsi beszélyek.* Pest. 1851. (3 novella).

K. G.:[58] *Egy ember élete vagy a tékozlók.* Regény két kötetben. Vác. 1853.[59] Rettenetes, romantikus zagyvaság hihetetlenül dagályos, homályos és zavaros stílusban írva, tele helyesírási és sajtóhibákkal. „Irtam öngyakorlásul saját élvezetemre" — mondja róla a szerző. Sajnos, hogy másokat is részesíteni akart ebben az élvezetben, s kiadta munkáját. Csak kuriózum.

Szilágyi Pál: *Beszélykék és firkák.* Pest. 1854. (3 novella és visszaemlékezések). Bulyovszky Lilla

---

Betük: B. B., Cz... A..., E*, G. E., G. L., H. Viola, H.... Sándor, K. Béla, K. G., M. Gyula, M., P. Ede, —rr—, ...r. (Wiener Salamon), S. Ilma, V. Júlia, Dr. V. L., 8 novella névtelenül jelent meg.

A föntebbiek közül 18-an történeti novellát is írtak: Berecz I., gr. Bethlen Zs., Bocskay L., Csúthy Zs., Dálnoky B., Halász D., Hinár J., Kállay I., Karajcsik (Karajtsi) F., Májer K., Riskó S., Rivnyák S., Sepsy K., Székely Á., Thalabér L., Végh J., Ötevényi (Nagy Ferenc) és Thőbey.

[58] Petrik Bibliographiája gr. Kuun Géza munkájának tartja, ami nyilvánvaló tévedés. A későbbi kiváló tudós 1853-ban csak tizenöt éves volt, tehát tizenhárom-tizennégy éves korában kellett volna írnia ezt a „regényt". Ilyen szörnyűséget még gyermekfővel sem írhatott.

[59] A PN. csak 1854. nov. 3-i számában említi a megjelent könyvek között (tehát, úgy látszik, csak ekkor került a könyvpiacra), s a nov. 12-i számban közöl róla tréfás ismertetést.

apja, a nyugalmazott öreg színész írta. A művészethez kevés közük van, de kedves közvetlenséggel vannak elbeszélve.

Benkhard Ágost: *Szerelem emlékjele.* Beszély. Pest. 1858. Egy magyarul rosszul tudó számvevőségi tisztviselő egészen kezdetleges irodalmi kísérlete. Van egy kis pesti háttere (svábhegyi vidék, mulatság a Fácán-vendéglőben stb.), s egy nemesszívű zsidó szerepel benne.

Szombathy Ignác: *Szépirodalmi dolgozatok.* Székesfehérvár. 1858. (4 fiatalkori kísérlet, 2 közülük 1847-ben jelent meg). Veress József: *Dalok és beszélyek.* Pest. 1858. (a borítékon; a címlapon: 1857.; 3 novella, közülük 1 1841-ből). Csak az érdekes benne, hogy br. Kemény Zsigmond adta ki,[60] nem azért, mert értékeseknek tartotta Veress működvelő kísérleteit, hanem, hogy anyagilag támogassa.

Érdekesebb magyar milieurajzok: Brassó, kirándulás a Cenkre, erdélyi ősi kastély (gr. Bethlen Zsigmond: *Aladár.* Kolozsvári Közlöny. 1857. 125—38); Balassagyarmat, palócos és tótos beszéd (Bokor Ferenc: *Khrakovin úr vagy házasság házért.* H. 1853. 216—9.); követválasztás az adminisztrátori rendszer idejében, a konzervatívok és szabadelvűek harca, korteskedése (Riskó Sándor: *Az alispán leánya.* H. 1859. 136—41.); debrecenvidéki tanya részletes leírása (Kálnási: *Alföldi kép.* H. 1850. II. 19—21.); felsőbányai bányászok (Bodnár János: *A sors hatalma.*

[60] Papp Ferenc szerint *(Báró Kemény Zsigmond.* II. 1923. 308.) azért adta ki, mert V. J. akkor szabadult ki a fogságból. Még megemlíthette volna, hogy V. J. régebben Torda megye követe volt az erdélyi országgyűlésen, tehát Kemény régi ismerőse lehetett.

K. 1858. 16—7.); a balatoni Berek (Nagyberek) óriási nádasai, ahol a világtól elvonulva él egy francia emigráns, ki Pesten egy zsidó leányt vett feleségül (Lukácsék János: *Gradica vagy Berekvár.* MN. 1858. 96—104.).

Van néhány elbeszélés is, mely tárgyánál, egyes motívumainál, a benne mutatkozó irodalmi hatásnál, vagy más egyéb oknál fogva figyelemreméltó.

Egy fővárosi festőiskolában a novella hősnője egy Claude Lorrain-képet másol, jellemző az akkori tanítás módjára (Balogh Melanie: *Egyesült szívek.* Di. 1859. 13.). A fényképezés mint újdonság szerepel I—falvi *Daguerrotyp* c. novellájában (H. 1851. I. 36—7.). Egyik novellának az a csattanója, hogy egy leány a torony párkányán mászkáló fiúcskát akarva megmenteni, leesik, de krinolinja ejtőernyőként működik, s így a gyermekkel együtt sértetlenül ér le a földre (Vörös Eszter: *A krinolin mint életmentő.* N. 1859. 51—2.). A *Lélekvándorlás* című̈ben (névtelenül, H. 1852. 243.) egy kapitánynak meghal a menyasszonya, azután megjelenik neki, s megígéri, hogy még egyszer eljön. Később egy leánnyal találkozik, ki volt menyasszonyának szakasztott mása, s azon a napon született, mikor az meghalt.

Romantikus novelláinkban elég ritka polgári hősök szerepeltetése, azért említjük meg Berecz Imre *Gáspár uram háza* c. elbeszélését (CsL. 1856. 18—9.), melynek egy derék asztalosmester a hőse, kit nagyralátó felesége és fia majdnem tönkretesz és Friebeisz Ferencét *(Szeget szeggel.* Di. 1859. 36—7.), melyben egy szorgalmas munkájából meggazdagodott mészárosmarhakereskedő van szembeállítva a züllött gróffal.

Érdekes alak a kisvárosi zsidó kocsmáros, ki lenézi

és gyűlöli a nála iddogáló és tervezgető polgárokat, s így elmélkedik: „Pimaszok, vastagfülűek... semmit sem nyertek, lenézitek a zsidót...", s elhatározza, hogy megvesztegeti a befolyásos embereket s házát négyszeres áron sózza a tanács nyakába (Huszt Jenő: *Vásártér*. H. 1856. 182—8.).

Talán Tanács Márton hatása alatt rajzolnak egyesek olaszországi, főként felsőolaszországi hátteret regényes meséiknek. Így leírják a Lago Maggiore vidékét (Garanvölgyi Kálmán: *Egy boldog óra*. D. 1857. 36.), Milánót s a Como-tavat (Kulini Benő: *A szobrász*. Di. 1858. 50—1.), Velencét (Alexandrin: *Kiábrándulás*. H. 1855. 116—123.), Velencét, Flórencet, Nápolyt (Márk:[61] *Aloe és ciprus*. H. 1853. 188—9.).

A kaméliás hölgy a mintája Kovács Ödön önfeláldozó színésznőjének *(Színésznő*. BV. 1855. II. 23.). *A karthausi* hatása érzik a következő novellákon: Nagy Zoltán: *Egy szenvedő naplótöredéke* (N. 1858. 14—5.), Ordódi: *Egy sorsüldözött nő naplójából* (N. 1858. 42.), V. Júlia: *Mult, jelen, jövő* (Di. 1858. 6—10.), Sepsy Károly: *Kastély és kunyhó* (H. 1850. I. 140—2.). Gaal József régi betyártörténeteit utánozza Végh János *(Pusztai kaland*. H. 1853. 67.), *A népdalok hősét* Bocskay Lajos *(Szerelem áldozatai*. H. 1852. 102—4.), Degré könnyed, rövidmondatos elbeszélő modorát Németh János *(Csalódások*. Nő. 1859. 4.) s Vas Gereben stílusát Bartók Gábor *(Az álnok anya leánya*. MN. 1857. 72—4.).

Tengeri romantikával találkozunk Junga Lajos

---

[61] Nem azonos a negyvenes évekbeli Márkkal (Barthos János), stílusa, elbeszélő módja más.

Hajótörés c. „eredeti tengeri beszélyében" (D. 1857. 30.). A szerkesztő szerint „egy jeles készültségű tengerész hazánkfia műve", tehát ez az egyetlen ilyen beszély, mely talán személyes tapasztalat alapján készült.

Egész regény Csitt Olivér nagyterjedelmű elbeszélése *(Egy vörös kalap, mely elázott.* Győri Közlöny. 1859. 40—103.), mely Fáy András „tanregényére" *(A Bélteky-ház)* s Lafontaine Ágost regényeire emlékeztet roppant hosszadalmas elmélkedéseivel, irányzatos vitáival, családtörténeti részleteivel, mesterkélt bonyodalmával és sok személyével, humorával és érzelgősségével. Divatjamult, ósdi dolog. Lehet, hogy valami német regény átdolgozása.

Furcsaságként említjük P. Ede „ige nélküli" beszélyét *(Családi életkép.* H. 1854. 39.), s *A két sír* címűt (szerzője: Ede, H. 1852. 26.), mely csupa egytagú szóból áll. Befejezése: „Két év mult, s most már két bús fűz és két sír van ott".

A 28 népies-tárgyú novellában népiesség alig van. Naív, sablonosan regényes történetek ezek is úgy, mint a nem-népiesek, csak a szereplőik parasztok, de lehetnének akár grófok is. Ez semmit sem változtatna lényegükön.

Külföldi tárgyút (külföldön játszót) mindössze 14-et találunk a sok novella közt.

Ezeknek a műkedvelő elbeszéléseknek általános jellemző vonásai: a vad, ponyvaromantika, az érzelgősség, valószínűtlenség, kiagyaltság, a hosszadalmasság, laposság, néha a tanulságos irányzatosság. A tanulság olykor naivul a novella végére van biggyesztve ilyenformán: „a nő, ki könnyelműen elfeledi az oltár előtti esküt, még könnyelműbben el fogja feledni azt,

melyet kedvesének fogadott. A sors átka fekszik mindig ily szerelmen" (Riskó Sándor: *Egy mindennapi történet.* H. 1858. 215—20.).

Motívumaik a romantika avult kelléktárából valók: boldogtalan szerelem okozta elhervadás (8),[62] szívrepedés (4), kolostorba vonulás (6), megőrülés (14), öngyilkosság (13), mérgezés, megfojtás, lelövés, leszúrás s más gyilkosság (20). Lássunk még néhány példát a szerzők képzeletének jellemzésére: a párbajban levegőbe lő, de gyáva ellenfele azért ijedtében szörnyethal; a kunyhóba villám csap, bennégnek; megöli a boldogság; kapzsi zsidó a maga lányát viszi sírba s így bűnhődik; a gaz feleség férjének s szeretője feleségének halálát okozza; mint ügyész elhagyott és gyermekgyilkos kedvese ellen mond vádbeszédet s megőrül; a színésznő Romeo és Júlia előadásán mérget vesz be s igazán meghal; a férj agyonlövi magát, hogy felesége boldog lehessen; a sok sírástól elveszti szeme világát stb., stb.

Mondanunk sem kell, hogy a novellák rosszaságát még fokozza elavult, pongyola, magyartalan, dagályos és mindenféleképpen szörnyű stílusuk. Íme néhány mutatvány:

„De viszont a szerelem édenmalasztja fog-e rám üdvözítő hatással bírni, ha a tények s érdem névörökítő pályájáról visszavonulva, pulya tétlenségbe süllyedek?" (Szirondi: *Szerelem és dicsőség.* Forradalmi képcsarnok. 1850.). „Elvírát szerettem a szenvedély élvsóvárával, a szőke hölgyet a lélek szellemszívének dobbanásával" (Hinár János: *Én és nőm.*

---

62 A zárójeles szám azt mutatja, hogy hány novellában szerepel az illető motívum.

D. 1853. II. 8—11.). „Még a gyermekkor, a leányiság alig csirázó korszakában kezdé a leány, képzelmekkel megrakott keblében, a jövő messze távolába ábrándképeit körrajzolni" (V. Júlia: *Egy pár vonás a női életből.* Nő. 1857. 9.). „A csendes lak most gyakorta korhely csarnokká lőn, hol minden neme a tékozlásnak képviselve volt ... kártyaasztal és minden ledér fickó mosdatlan társalgása karöltve működtek itt a házibéke megrendítésén" (Győri: *A kalmár leánya.* Aradi Híradó. 1859. 19—26.).

Mutatványainkat a korszak különböző éveiből vettük. Látjuk, hogy nincs javulás. Meg kell azonban azt is jegyeznünk, hogy a műkedvelők nem írnak mind így, vannak köztük ügyesebb stiliszták is.[63]

Mindenesetre feltűnő, hogy mikor Jókai a romantikus társadalmi elbeszélést tetőpontjára emelte, a gyenge és leggyengébb írók ilyen mélypontra süllyesztették. Azt sem mondhatjuk, hogy munkáikat csak jelentéktelen vidéki lapok közölték, mert legtöbb közülük a fővárosi szépirodalmi lapok hasábjain jelent meg. Csak azzal magyarázhatjuk ezeket a végleteket, hogy íróink és közönségünk nagy részének művészi ízlése még ebben a korszakban is meglehetősen kiforratlan volt. Évtizedek kellettek, míg ez a színvonal fokozatosan emelkedett, s a jelesebb és gyengébb elbeszélők íráskészsége között mutatkozó óriási különbség mind kisebb és kisebb lett.

[63] Ezek közt a gyenge novellák közt akad egynéhány (12-t találtunk ilyent), melyet egy és más okból gyanús eredetiségűnek kell tartanunk. Lehet, hogy átdolgozások, magyarítások. Elsorolásukat bátran mellőzhetjük, hiszen irodalmi értékük úgy sincsen.

III.

Humoristáink és történeti elbeszélőink régebbi nemzedékének társadalmi novellái. — A humoristák: Beőthy László, Frankenburg Adolf, Lauka Gusztáv, Lévai József, Szilágyi Sándor, Csatáry Ottó (Telegdi Kovách László). — A történeti elbeszélők: Dózsa Dániel, Ney Ferenc, Remellay Gusztáv s a többiek. — Az új nemzedék történeti elbeszélői: P. Szathmáry Károly, Győry Vilmos, Halmágyi Sándor, Virághalmi Ferenc. — A humoristák: Kövér Lajos, Babos Pál, Forster Rudolf, Gajzágó Salamon, Kelemen Mór s a többiek. — Egykorú nyilatkozatok romantikus elbeszéléseinkről. — Romantikus elbeszéléseink száma. — A társadalmiak kevésbbé értékesek a történetieknél. — Haladás e téren is a realisztikus irány felé.

A komoly társadalmi elbeszélés művelői után lássuk végül azt is, hogy a történeti elbeszélés művelői és a humoristák közül kik írtak mellesleg társadalmi novellákat, s vannak-e ezen a téren figyelemreméltóbb munkáik.

A régibb, már a szabadságharc előtt működő nemzedék közül legelőször a humorista *Beőthy László*t kell kiemelnünk, ki sikerrel próbálkozott a történeti regénnyel és novellával, s mint azonnal látni fogjuk, a társadalmi novella terén is az átlag-írók fölé tudott emelkedni.

Egyik legsikerültebb ilyen elbeszélését, *Ördög Róbert*et, korszakunk legelején, 1851-ben írta. Ebben egy fiatal férjet Amerikából visszatért sógora, kit sohasem látott, kigyógyít kártyaszenvedélyéből. A különös idegen az ördög cimborájaként mutatkozik be, s valóban ördöngősen mindentudó, mert a férj családi titkait ismeri, s igen heroikus kúrával téríti jó útra. A mese érdekesen szövődik s a francia romantikára jellemző heves, izgalmas párbeszédekben gördül le előttünk. A hős démonikus jellemvonásait: elmésségét, fölényességét, erőszakosságát, cinizmusát és sugalló erejét ügyesen emeli ki az író. Jól van elbeszélve s valószínűtlensége ellenére leköti érdeklődésünket.

A *Hagymázbeteg*ben is egy titokzatos különc szerepel. Az a titka, hogy pesti, félreeső házában hamis ezreseket gyárt. A bankóprés a küszöbe alatt van, s minden küszöbére lépő működésre indítja. Mindezt egy szabadságharc után bujdosó és nyomorgó fiatalember naplójából tudjuk meg, akit magához fogad. Egyszer leitatják, elárulja titkát, párbajt vív és halálosan megsebesül. Halála előtt átadja vagyonát pártfogoltjának, ki Amerikába szökik. — A tiszamenti csárda leírása ád neki valamelyes magyar hátteret. A titokzatos, furcsa viselkedésű, különcködő beszédű főalak elég érdekkeltő, csak nagyon prózai titka, a bankócsinálás, nem elégít ki bennünket. Valami lélekrajzilag érdekesebb megoldást várnánk.

A *St. Pierre-testvérek* könnyed bonyodalmú párizsi történet egy fűszeres fiatal özvegyének s a szegény irnoknak szerelméről. Csattanója egy nagy amerikai örökség, s az asszony holtnak hitt tengerészbátyjának váratlan hazaérkezése. Az elbeszélésnek

szerző saját megállapítása szerint „a regényességből jóval több jutott, mint a valószínűségből".

Ez a három Beőthy legkerekebben komponált elbeszélése. A következő három szétfolyóbb, töredékesebb szerkezetű, de tartalmasabb, sikerült részletekben gazdagabb.

Legnagyobb közülük a *Comoedia és tragoedia*, melynek önálló kiadása kötetnyi terjedelmű. Meséjének lényege az, hogy Korondi Géza földbirtokos öröksége miatt Pestre utazván, egy gaz ügyvéd s szép, de züllött felesége, Hortensia karmai közé kerül, elfeledi hű feleségét, Margitot, adósságokba merül s végül tífuszban pusztul el. A nemeslelkű Margit megbocsát neki, s később a derék Szántai Sándor felesége lesz. Hortensia is megbűnhődik. Beleszeret egy fiatalemberbe, pénzeli, de az megcsalja, s a csalódott, könnyelmű asszony végül egészen zsarnok, vén férje gyámsága alá kerül. — A bonyodalmas történet meglehetősen valószínűtlen, kieszelt, lélekrajzilag kevéssé érdekes, de egyes alakjai és részletei sikerültek. A Csiga „söröde" (a híres Csiga-vendéglő) fölötti nyomorult szobában lakik három kártyás szerencsevadász, kiknek egyike a később megjavuló Szántai Sándor, a másik Hortensia hűtlen szeretője, a harmadik híres ferblista, kiből később vándorszínész lesz. Könnyelmű életük rajzában sok a humor. Szintén humoros a folyton „izé"-vel beszélő, jóízű vidéki Szántai urabácsi. Sikerült alak még a vén, részeges silentiarius ügyvéd, aki eladja feleségét, aztán annak összeharácsolt pénzéből él.

A *Regény a padlásszobácskában* egy nyomorgó, élhetetlen fiatal zongoramester önéletrajza. Reménytelenül szerelmes Matildba, egy úri leányba, s ezért híres

ember szeretne lenni. A leány egy báró felesége lesz. Mari húga elzüllik, s mint egy előkelő úr kedvese, jó módba jut és segíteni akar bátyján, de az elutasítja. A sok nyomorgásba végre belepusztul éppen, mikor egykori ideálja szánalomból állást tudna neki szerezni. A végén azt is megtudjuk, hogy Matild férje, a báró volt Mari szeretője. A mesében sok a romantikus sötétség, melyet nem derít fel a szerencsétlen flótás keserű akasztófahumora sem. Az *Első szülött* meséjének az az alapja, hogy Zokoli elsőszülött fiát, kit nem tart a magáénak, rossz neveléssel tönkre akarja tenni, hogy a vagyon második fiáé legyen. Sötét terve nem sikerül, mert a szélhámos korhely, kire a fiú megrontását bízza, megcsalja s pénzével Amerikába szökik. Csak humoros részletei teszik érdekesebbé, pl. a tudós Maszlagi János professzor vonzó, de a kollégiumi diákok előtt nevetséges figurája, meg az elbeszélő szubjektív közbeszólásai.

Többi elbeszélései ezekhez képest jelentéktelenek: *A Puncs írója álmában megházasodik* című kísérteties álom (halott menyasszony), az *Ahogy Isten akarja* című kenetes és érzelgős történet a haláláig szenvedő, de Isten akaratában mindig megnyugvó szegény leányról, s az *Asztaltól és ágytól* című a hűtlen férjétől elváló, majd erkölcsében megtántorodó s férjéhez megint visszatérő grófnő valószínűtlen, de jól elbeszélt története.

Valamennyi Beőthy nem mindennapi, de kiforratlan elbeszélő tehetségének terméke.

*Frankenburg Adolf*nak, a negyvenes évek termékeny humoristájának, társadalmi novellái és rajzai Beőthyéihez képest novellatörténeti szempontból egészen jelentéktelenek.

Egy nőnek szerelme (előbb Levelek Saroltához. I. címen) érzelgős bécsi történet egy száműzetésbe küldött kapitány családjáról. A feleség beleszeret férje ezredes-barátjába, de ezt csak halálos ágyán vallja be neki. Leánya züllésnek indul, de az ezredes (akkor már tábornok) visszatéríti a kötelesség útjára. Háttere a magyar szabadságharc. A *Valami a régi életből* szintén szerelmi történet: egy gyilkos komornyik bárónak adja ki magát s két leányt tesz tönkre. Egyikük megőrül, a másik kolostorba vonul. A bécsi környezetrajz (a népkertben Strauss muzsikál, kirándulás Schönbrunnba) teszi kissé érdekessé. *A nő angyal, vagy — ördög* című bécsi rémhistóriát s *Egy kötél históriáját* a szabadságharci- és Bach-korszakbeli tárgyú elbeszélések között láttuk.

A többi még ezeknél is jelentéktelenebb. A *Linzben* s a *Furcsa ismeretségek* útirajzba szőtt kis kalandok. A *Mulatságos estély* bécsi hátterű, két zavaros, kísérteties, álomszerű fantazmagória, az *Utazás a pamlagon* rémes álom.

A maga-szerkesztette Bolond Miska Albumába írt hat kis elbeszélése *(Valaki, aki minden áron boldog akar lenni, Megtérés, A szemorvos, Lassan járj, később érsz, A meggyógyított szerelem, Egy darab életemből)* régi, szubjektív modorában írt történetke. A *Lassan járj, később érsz* című önéletrajzi érdekű.

Lauka Gusztáv, a negyvenes évek másik kedvelt humoristája, már abban az időben írt komoly novellákat, ezek azonban gyenge kísérletek voltak, s nem versenyezhettek humoreszkjeivel.[1] Ezt a mű-

[1] Szinnyei F.: *Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig.* II. 1926. 175—6.

ködést korszakunkban is folytatta, s gyakran próbálkozott ezen az egyéniségétől olyan távol eső területen. Próbálkozásai nem sokkal sikerültebbek a régieknél.

Az *Orion* című̈ben az erdélyi oláh-lázadást írja le patétikus hangon, s kiegészíti a halott-vőlegény ismert mondájával: az elesett magyar katonatiszt eljön kedveséért, átöleli s ez halva rogy le. A *Bevezetés*ben (Comoedia és tragoedia c. kötetének bevezetése s címének mintegy magyarázata) egy olasz komédiáscsapatot mutat be, melynek igazgatója halálugrás közben nyakát töri. Az *Álom* című kísérteties álomleírásnak liberális és demokratikus bevezetése jellemző, amely szerint a gót-stílusú templomnak „külseje sötét, mint a század, melyben alapköveit letették", s körülötte nyugszanak a vidéki urak, kik évszázadok alatt semmi érdemet nem szereztek. A *Sans argent vous ne l'aurez pas*-ban egy fiatal orvos eped a Nemzeti Színházban látott olasz táncosnőért, de hiába, mert a díva, mikor megtudja, hogy szegény, a faképnél hagyja. A fiatalember ideális lángolása, amint messziről figyeli a leány minden lépését s eped utána, elég jó lélekrajz. A *Zam-Midi* egy szerecsen leány, ki halálra korbácsolt kedvese után hal (magára gyujtja a házat). Valószínűleg *Tamás bátya kunyhója* hatása alatt készült. *Az ismeretlen ismerős, és ismerős ismeretlen* s a *Perdita* regényes bűnügyi történetek. A *Homoródi éjszakák*ban zavaros és túlzottan romantikus modorban írja le különös szerelmi kalandjait a rejtélyes Terézzel. Furcsa és rikító, mint Lauka legtöbb elbeszélése. Komoly történet, de mintha maga sem venné komolyan. Furcsaságokat hajhászó képzeletére jellemző *A viaszalakok műterme*, melyben elmondja, hogy 1851-ben megnézi

Szerafin dunaparti bódéját, hol viaszfigurákat mutogat (panoptikum). Ezek közt látja viszont a leányt, kit egykor el akart venni, s ki azóta álmában megfojtotta férjét. Ilyen a *Zakariás*, melyben egy Erdélybe menekült olasz rablógyilkos urat játszik, szerelmes lesz Máriába, s már majdnem elveszi, mikor leleplezik. Mária egy gróf felesége lesz s később meghal. Az olasz tíz év mulva ki akarja rabolni a grófot, behatol hálószobájába s Máriát pillantja meg. Ezen annyira megrémül, hogy elfogják és felakasztják. A gróf ugyanis „Máriát mindjárt halála után gypszbe lenyomatta, s minden éjszaka menyasszonyi ruhájában ágyához helyezte".

A többiben még ilyen furcsaságok sincsenek, csak sablonos romantikus indítékok. A szökevény szerelmesek az üldözők golyóitól találva pusztulnak el *(Az erdődi pagony. Teréz)*, vagy farkasok támadják meg őket, s a férfi lelövi a leányt, aztán magát lövi agyon, hogy a borzasztóbbik haláltól megmeneküljenek *(Lóra ünnepe)*. A gróf megöli hűtlen feleségét, s hogy becsületét megmentse, csábítójával látszólag barátságban él *(Fenela)*. A nőt tönkreteszi és elhervasztja szerencsétlen házassága *(Rövidke történet. Teréz)* — nem azonos a föntebbi u. ilyen című novellával.[2]

Legtöbb elbeszélését hamis és sablonos romantika, túlzás, valószínűtlenség, érzelgés, csináltság és erőltetettség jellemzi. Egyénisége csak humoros elbeszélései-

---

[2] Többi komoly elbeszélése: *Margit szigete, Athea, Fenill Katalin, Fenice, Menny és pokol, Álarcos bál, A fehér rózsa, Erzsike kapriczczai, Kelet regéiből* (ezt *Miréna* címen már 1848-ban kiadta a *Hazánk*ban (171—4.), *Külön és együtt*, Képek keret nélkül. IV.: *Torta Tortata.*

ben nyilatkozik meg, a komolyak csak a romantika divatját követő tucattermékek.

Ez a jellemzés körülbelül ráillik a többi humorista komoly elbeszéléseire is.

Lévai Józsefnek, a jeles lírikusnak mindössze négy ilyen elbeszélése van. *A szegény asszony* Jókai patétikus modorában írt érzelgős, negyvennyolcas novella a szegény özvegyről, kinek honvéd-fiát idegen országba viszik katonának. Ott meghal, ő nyomorba jut s szintén elhal. Ugyancsak Jókai-stílusú, érzelgős novella a *Szenvedések*, mely egy szerencsétlen szerelme miatt gyilkossá, bujdosóvá majd őrültté váló parasztlegényről szól. A *Fővárosi szerelem* három nő története, kiket egy szép színész bolondít. A nők kiábrándulnak, s megszégyenítik a léha nőcsábítót. A *Mila* című̈nek az a meséje, hogy Hermann, egy gazdag, de csunya és szánalmas külsejű fiatal kereskedő kimenti a nyomorból a szép Milát, Teréz asszony, a kerítőnő segítségével. Elhalmozza minden jóval s meg akarja nyerni szerelmét. Mila esküdözik neki, de azért megszökik egy Löwe nevű arszlánnal, kivel szintén Teréz asszony hozta össze. Hermann bánatában agyonlövi magát, Mila pénzét és ékszereit pedig Löwe úr herdálja el. Most Teréz mohos tetejű, külvárosi házának kapufélfáját támogatja és árulja magát.

Szilágyi Sándor, a későbbi jeles történetíró, mint már említettük, 1850-ben sok elbeszélést és történeti rajzot írt a szabadságharcról. Komoly elbeszéléseiben sablonosan regényes szerelmi történeteket költött s szabadságharci hátteret rajzolt nekik. Ez a háttér vagy az erdélyi oláh-lázadás *(Egy guerillavezér, Székely huszár jegyese, Philhungara, Mindennapi történet)*, vagy a szerb-lázadás *(Két szomszéd)*, vagy a szabad-

ságharc egyéb eseményei *(Klaudia, Két magyar hölgy, Áldozat, Látogatás a budai sírkertben).*[3] A történeti események legtöbbször szárazan és nyersen, igazi művészi alakítás nélkül vannak beleszőve a kigondolt és kevéssé érdekes szerelmi bonyodalmakba. Csak a *Falusi képek I. II.* (BV. 1852. II. 9 és 11.) nem negyvennyolcas-tárgyú. Az első kis falusi hangulat (őszi szántás), a második csinált-népességű parasztttörténet.

Csatáry Ottó (Telegdi Kovách László) *Két halott* s *A temetés* c. negyvennyolcas elbeszéléseit a maguk helyén említettük. Mind a kettő rettenetes stílusú és rettenetes tartalmú (oláh borzalmak stb.).[4] *Egy kastély lakói* (H. 1850. II. 149—51.), melynek egy része Triesztben játszik, kezdetleges szerelmi történet. *Az elkárhozott férj és nő* (R. 1851. 2. f.) Erdélyben játszik s egy derék fiatalemberről szól, kit fényűző felesége adósságokba, hamisításokba kever s börtönbe juttat. Innen kiszabadulva bányász lesz, a nő elzüllik s nyomorban hal meg. Elég ügyesen van elbeszélve, s érdekes benne a marosújvári sóbánya leírása. Az *Egy nap Mödlingben* (Női ostromállapot. I. főcímen, H. 1851. II. 148—51.) akkoriban ritka, érzékies színezésű szerelmi kaland, melyet a mödlingi és bécsi környezetrajz tesz némileg érdekessé.

A történeti elbeszélés művelői közül *Dózsa Dániel*, Ney Ferenc és Remellay Gusztáv írt néhány társadalmi novellát.

Dózsa novellái közül a negyvennyolcas *A . . . y Terka*, a népművelő irányzatú *A legboldogabb hely-*

[3] Mindegyiket említettük (s megjelenési helyüket is idéztük) a szabadságharci-tárgyú elbeszélések közt.

[4] *A füvészet és napfogyatkozás* (Beszélyek és életképek. I. 1852.) szintén szabadságharci hátterű.

ség, s a franciásan vadromantikus *A szerencsétlenség határa* jelentéktelen novellák, csak a *Fedeles pipa* című ér valamit nem meséje miatt, mely nehézkes, ügyetlenül és naív módon bonyolított, hanem marosvásárhelyi hátterénél fogva. A királyi tábla jurátusai szerepelnek benne, kik udvarolnak, pasquillusokat gyártanak, e miatt pörbe kerülnek, gúnyképeket rajzolnak (a „fedeles pipa"), báloznak. Dózsa, a volt marosvásárhelyi diák, jól ismerte ezt a milieut.

*Ney Ferenc*nek, a derék pedagógusnak novellái mind erkölcsi és tanító irányzatúak, s ennek kedvéért vannak írva. Többnyire jó, erkölcsös férfiakról vagy nőkről szólnak, kiket tömérdek, többnyire gonosz cselszövények okozta megpróbáltatás ér, de erkölcsüket, Istenbe vetett bizalmukat nem tudja megrendíteni *(Szendike, Egy őrangyal,* melyet a negyvennyolcas elbeszélések közt említettünk, *Kebelrém, A serleg, A családfa).* Az *Egy fehér holló* című is ezek közé tartozik, de korjellemző részleteinél fogva érdekesebb a többinél. A fiatal gróf Várlaki s a polgári származású Szilár Elemér testi-lelki jóbarátok, minden szépért lelkesülnek, s vitatkoznak az időszerű kérdésekről, pl. arról, hogy a magyar műzenét a népzenéből kellene kifejleszteni, meg hogy a mágnásoknak pártolniok kellene sanyarú helyzetben lévő íróinkat és művészeinket. Gr. Várlaki ezt meg is teszi s minden nemes intézménynek Maecenása lesz (ő a „fehér holló"). Megyei kortesjelenetek is vannak benne, s le van írva a ravatalon fekvő József nádor (1847). A mese maga francia-romantikus.

Remellay Gusztáv elbeszélései éppen olyan gyengék, mint történeti novellái, akár népiesek *(Huszárboszú, Marinka),* akár szabadságharci-tárgyúak *(A*

szerelem segélye), akár vadromantikusak *(Hitves és szerető, A moré hálája)*, akár külföldi-tárgyúak *(A sír melletti párbaj)*.[5]

A többi történeti elbeszélő vagy humorista egyké társadalmi novellája szintén jelentéktelen. Ilyenek: Székely József *Kis Kleopatrája* (szatirikus életkép egy kacér nőről) s *A gyermek is mélyen érez* c. művészietlen népies története; Vahot Imre *A nőidomító* c. száraz és laposan moralizáló novellája s *A sérvitéz* c. negyvennyolcas hátterű, irányzatos elbeszélése; Dálnoki Medve Imre novellája, *Leona* (Emléklapok. 1856.), melynek a felvidéki koleralázadás a háttere.

Kőváry László Első szerelem c. beszélyének tartalmát csak azért mondjuk el, mert egyike a korszak legvadabb romantikájú meséinek. 1817-ben nagy éhség volt Erdélyben (ennek különben semmi köze sincs a meséhez). Egy grófné s egy ifjú áll a vérpadon, s csak

---

[5] A történeti elbeszélők közül még Szőllősy Benő és Úrváry Lajos írt több társadalmi novellát. Szőllősy Benő *Egy őrült naplójából* (H. 1851. II. 255—6.) Dickens hasonló című novellájának utánzata, *A sivatag hőse* (H. 1852. 166.) pedig *A népdalok hőséé (A vadon hőse* címen újra megjelent Müller Gyula Nagy Naptárában, 1856.). A *Falusi képek. II.* (H. 1852. 293.) egy falusi úri lakodalom leírása, *Az öreg harangozó* (Mátyás Diák Naptára, 1857.) pedig egy református temetésé. *Egy sorsüldözött nő emlékirataiból* (N. 1858. 26.) *A karthausira* emlékeztető, reflexiós, érzelemfestő levelekben írt szerelmi történet, *Az én menyasszonyom* (BV. 1853. 18—21.) is az, de Jókai patétikus stílusában írva. *A garancsi tó tündére* (N. 1859. 10—11.) egészen jelentéktelen. — Úrváry Lajos elbeszélései még kevesebbet érnek. *A bíró leánya* a Magyar Néplap számára készült, mondvacsinált népies ponyvatörténet. Az öreg bíróné a Magyar Néplapot olvassa és urának bölcs intelmeket ád belőle. A *Végzetteljes óra, A vén leány* s a *Tanórák a kacérságból* üres, francia-romantikus történetek.

az utolsó percben derül ki ártatlanságuk. — Reményi Szerafina grófnő kastélyába kerül nevelőnek. Szerafina férje gutaütötten sínylődik. A nevelő s a grófné megszeretik egymást, de ez nem akar hűtlen lenni beteg férjéhez, úgyhogy Reményi lemondva szerelméről távozni készül. Ekkor meghal a gróf s őket vádolják meggyilkolásával. A bakó Reményiben fiára ismer s halva rogy össze. Ekkor derül ki, hogy a gróf, látván a fiatalok nemes lemondását, öngyilkos lett (Szerafin medaillonját nyelte le!!). A bakó egykor herceg, tábornok volt (a gróf bajtársa), ki embergyűlöletében lett hóhér.[6]

*

Az új (a Bach-korszakban fellépő) történeti elbeszélő- és humorista-nemzedék közül is többen írtak társadalmi novellákat.

P. Szathmáry Károly Egy zuáv viszontagságai című elbeszélésében korszerű tárgyat választ, mint Jókai, az orosz-török háborúból. Egy lelkes francia egyetemi hallgató önként csap fel katonának és sok regényes kalandon megy keresztül egy általa megszabadított, önfeláldozó görög leánnyal együtt. A hős amazon elesik, ő pedig fél karral tér vissza Párizsba szerelmes Marijához. A háború egyes fontosabb eseményeit ügyesen szövi bele érdekes meséjébe. A *Júlia*

[6] Teljesen értéktelenek: Berecz Károly: *Ablakismeretség* (H. 1852. 146.), P. F. (Pataki Ferenc?): *A cimborák* (M. Futár. 1857. 135—41.), Szabó Márton: *A pásztorlegény* (VU. 1855. 38—41.), Tassy Ede: *A gyémántpor története* (MN. 1858. 67—9.), Tóth Ferenc: *Nőerény* (H. 1852. 68—9.), *Férj és nő* (H. 1852. 215—6.), *Világ folyása* (H. 1853. 21—3.), *Dadai csárda* (H. 1853. 68—9.).

című̈ben rendes elbeszélő modorától eltérve a könnyed párbeszédű és könnyű fajsúlyú francia novellákat utánozza. *Az ábrándozók* gyenge szerkezetű s erősen irányzatos elbeszélés a Bach-korszakból. A folyton újságot olvasó s a krími háború híreit leső Divényi Menyhértnek van egy hozzá hasonló ábrándozó és könnyelmű leánya, Melánia, ki költekezésével csődbe juttatja a családot, s egy derék, dolgos mérnök-fia, ki okos, házias húgával, Rózával együtt a józanságot képviseli. Boldogok is lesznek, míg Melánia boldogtalan. A család egyik törtető és önző tagja Bach-huszár lesz (mint a maga helyén említettük). A mese komolyságát humoros fejezettartalmak enyhítik.

Győry Vilmos, úgy mint történeti novelláiban, néhány társadalmi elbeszélésében is mesterét, Jókait utánozza. Említettük a maga helyén, hogy *Árva rózsája* *A népdalok hősének*, *Egy lelkész életéből* *A rézpataki lelkésznek*, *Egy kép hidegországból* pedig Jókai krímiai történeteinek utánzása. A *Gyuri bácsi, az én kedves urambátyám* inkább csak címével és egyszerű, kedves, derék falusi urabácsi alakjával emlékeztet kissé Jókaira. *A kedves utitársnő* egy álom leírása vasúti utazás közben. Az álomba ügyesen szövi bele az ébrenlét tapasztalatait s érezteti az álom irrealitását. *A két szerelem* egy fiatal falusi tanító szerelme a földesúr leánya iránt, kiábrándulása s boldog házassága egy derék iparos leányával. Érzelgős, kissé hosszadalmas történet, de lélekrajzi részletei sikerültek. Különben védelmezi benne a falusi kántorokat, kiket minden színdarabíró és novellista kifiguráz.

Két temetés című érzelgős rémhistóriája s *A kísértet* Vas Gereben elbeszéléseire emlékeztető tanulságos falusi története jelentéktelenek.

Halmágyi Sándor Boldogtalan szerelem című elbeszélését a lélekrajzra törekvés s a reálisabb környezetrajz teszi értékesebbé. Tárgya egyébiránt nem új: nagybátyja fiatal feleségébe lesz szerelmes, de a nő megőrzi hűségét, s szerelmüknek szomorú lemondás a vége. A *Fata paduri* (az erdő tündére) színhelye egy vadregényes vidéken fekvő nyomorult erdélyi oláh falu, hol a csalódott, ábrándos Izidort megvígasztalja új szerelme. A forrásban fürdő „tündér"-be szerelmes oláh legény — mint említettük — Jókai *Török világ*ából került a novellába. A szintén Erdélyben játszó népies beszélye *(Az öregség napjai)* nem különbözik az akkori sok sablonos falusi történettől.

Virághalmi Ferenc társadalmi elbeszélései is a jobbak közé tartoznak. *Egy katona naplójából* s *Egy éj a börtönőrségen* romantikus olaszországi történetek, mint a többi, de az elbeszélő személyes, katonakori élményeként előadva közvetlenséget és érdekes keretet nyernek. Az első a milánóvidéki Sommában, a második Bresciában történik. *Egy halott saját elbeszélése* Amadeus Hoffmann kísérteties, félig valószerű, félig irreális novelláira emlékeztet. A tudatos utánzás abból is nyilvánvaló, hogy elején Hoffmann elbeszéléseiről beszélnek. *Egy éj a vaspályán* rémes, érdekfeszítően elbeszélt álom a megőrült mozdonyvezetőről. Szabadságharci keretéről a maga helyén emlékeztünk meg éppen úgy, mint a *Tiszteletes úr leánya* címűnek hátteréről (erdélyi oláh-lázadás). Maga a mese, melynek egy része Milánóban játszik, sablonos és zavaros lélekrajzú. *Egy pezsgőspalack dugasza* jelentéktelen kis szerelmi történet.

A humoristák közül a következők próbálkoztak komoly novellákkal.

Kövér Lajos Egy légyott Velencében című elbeszélése egy fiatal magyar festő s egy olasz táncosnő különös szerelméről szól. A táncosnő játszik vele is, grófi udvarlójával is, s végül Velencébe rendeli légyottra, de oda csak levele érkezik meg, melyben elbeszéli életét, tragikus szerelmét, s megfejti rejtélyes viselkedését. Azóta megmérgezte magát. A legjobb romantikus novellák közé tartozik érdekes lélekrajzával, elmés, szenvedélyes dialógusainál, s valószerűbb hátterénél fogva. *A kék Hortensia* már nem ilyen sikerült, erősen érzelgős, de helyenként fínom lélekrajzú történet a fiatal grófba ábrándosan és reménytelenül szerelmes kertészleánykáról.

Babos Pál, az egykori bécsi testőr, regényes szerelmi históriáit szívesen játszatja Bécsben (*Rencontre.* H. 1850. II. 109. — *Claudia.* H. 1853. 1. — *Visszaemlékezés.* H. 1853. 169.). *A becsület megmentése* (H. 1852. II. 208—10.) egy bécsi testőr titokzatos szerelmi kalandja, a *Hagyjatok álmodozni!* (H. 1858. 212—4.) ugyancsak egy bécsi testőr rémes álma elhagyott szeretőjéről. Élénk benne a bécsi utcai élet rajza. Maguk a mesék kopott, elcsépelt romantikájúak éppen úgy, mint a nem Bécsben játszók (*A majom mint békítő.* H. 1850. II. 83. — *Nem mindig a roszabb bizonyos.* H. 1855. 133—5. — *A különc palotája.* H. 1853. 62.). Gyenge, műkedvelő munka *Az elveszett és megtalált gyermek* is (H. 1851. I. 100—1.), de van benne egy kis magyar élet (az elhanyagolt falu, s ugyanolyan kocsmájának leírása, az aratóünnep). Legérdekesebb benne a ma már csak Arany János *Képmutogató*jából ismert komédiás bemutatása. Ez egy sípládás, ki póznára akasztott, vászonra mázolt képet mutogat, s hozzá ponyva-verset énekel

egy gyilkosságról, azután a verset lapra nyomatva árulja.[7]

Forster Rudolf a *Két korzárban* (H. 1853. 139—41.) egy Jókai *Kalóz királyára* emlékeztető nemeslelkű tengeri rabló-kapitányt rajzol, ki Elsát, a szép árvaleányt megmenti vad kormányosától, Glagoltól. Ez boldogan követi Milos kapitányt, de Glagol bosszút forral, s egyik kalózhajójával megtámadja Milos hajóját. A kapitányt ágyúgolyó találja, de Elsa mégsem lesz Glagolé, mert egy iránta hálás kis, nyomorék szerecsen fiú levegőbe röpíti a hajót. *A dugárusok* (H. 1853. 173—82.) még bonyodalmasabb rémtörténet, mely Havasalföldön kezdődik s Nápolyban végződik. Szereplői csempészek és olasz komédiások, kik hamispénzverők. A dugárus fiáról kiderül, hogy Moquitara marquisnak csecsemő-korában kicserélt fia, a marquis leányáról pedig, hogy a dugárusé. Jellegzetesen francia-romantikus mese. A hős pl. a komédiások nápolyi házában titkos ajtóra bukkan, mely egy szobor mellébe szúrt tőr megnyomására nyílik. Sok lépcsőn lemenve egy boltozatos pincébe ér, itt van a pénzverőműhely, mellette pedig egy szoba, melynek falain az árulóvá lett s ezért kivégzett cimborák arcképei függenek. Nem kevésbbé vadregényes és bonyodalmas a Palermóban és Flórencben játszó *Anna* című (H. 1854. 22—37.), melyben két ifjú szerepel, kik kölcsönösen egymás gyilkosának tartják magukat. Az egyik hosszadalmas cselszövényekkel (hamis esküvő stb.) öngyilkosságba kergeti az iránta hűtlenné lett marchesát. Ezek a hosszú novellák fordítás-ízűek, de „eredetisé-

[7] Novelláit a maga neve, vagy B . . . s P. betűk alatt közölte.

gükben" még sincs okunk kételkedni, hiszen ilyen francia-utánzatokat a mi novellistáink is könnyen írtak akkoriban. A *Két karácsonyi ajándék* című „karácsonyi története" (H. 1855. 293—6.) kissé Dickens hasonló elbeszéléseire emlékeztet.

Gajzágó Salamon Irén című negyvennyolcas novelláját (H. 1850. II. 27—30.) a maga helyén említettük. A *Leonina* (H. 1852. II. 186—92.) is negyvennyolcas hátterű. A végén minden szereplője elpusztul. A *Hattyúdal* (H. 1857. 242—5.) némi *Karthausi*-hatásra vall. A tüdővészes, haldokló ifjúnak Albach imakönyvéből olvassák fel a haldoklók imádságát, a pap imádkozik a halott fölött s a feszületet csókra nyujtja a gyászolóknak. *Meggyőződések* című regénymutatványa (H. 1855. 219—22.) zavaros, szinte érthetetlen szerelmi történet. Hosszabb, gondosabban írt elbeszélés az *Isten ujja* (H. 1853. 75—89.), mely egy könnyelmű, szeretőket tartó, később nyomorba jutott nőről szól, kit egykori nemeslelkű vetélytársnője térít vissza az erény útjára. Párbeszédeiben van némi elmésség és fordulatosság, de bőbeszédűsége, érzelgőssége és erkölcsnemesítő célzata művészietlenné teszik. Az *El kell válni!* (H. 1859. 24—30.) egy elkényeztetett, tékozló és könnyelmű asszony története, ki elhagyja derék férjét. Ez hiába akarja visszaédesgetni, végre megtöri a sors, s férjével kibékülve hal meg. Nem egészen értéktelen, lélekrajza itt-ott sikerült, de mintája az egyenetlen, dilettáns, nem művészi kompozíciónak: humoros stílusban kezdődik, majd keserűen gúnyossá, utóbb érzelmessé, végül tragikussá válik. Ilyen stílus-törés van a humorosan kezdődő és kettős halállal végződő életképében is *(Emlékezetek. II.* H. 1850. II. 72—3.), mely egy megyei tisztújítást raj-

zol. Jó benne a híres ló- és birkatolvaj kortes, Kucsi Mucsy Péter alakja. Lauka Guszti barátját is említi benne, kinek Pozsonyban tartott egyetlen spanyol leckéjén elaludt. — Bennünket legjobban *Emlékezetek* (H. 1850. II. 47—8.) című kis elbeszélése érdekel nem szabadságharcbeli harctéri halállal végződő meséje, hanem az 1847. évi pozsonyi élet élénk rajza miatt. A gőzhajó délután négy órakor érkezik, nagy a nyüzsgés mindenfelé. A sétatéri kávéház előtt arszlánok és jurátusok sétálnak. Az utóbbiak dühösek a zsidókra, kik kaszinójuk számára lefoglalták előlük a Hollinger-kávéház első emeletét. A Hollinger-kávéházban sok a zsidó, Jóska bácsi, a kávés „lutrizik" velük (tombola), az emeletet már elfoglalták a jurátusok, kártyáznak s a pamlagokon heverésznek. Ugyanígy kártyáznak a hon atyjai a Halász-kapu melletti követi körben. Leírja a schlossbergi piszkos, jurátus-szobát, hol éjjel kilencen alusznak szalmazsákokon, nappal pedig a rettenetes pipafüstben ülnek s lármásan huszonegyeznek.

Kelemen Mór elbeszéléseiről nem sok jót mondhatunk. *Az éjszaki fény* (H. 1851. II. 262—3.) Jókai patétikus, ossianias modorában írt szabadságharci történet. *A kikelet gyásza* (H. 1852. 229.), a *Fehér asszony* (Di. 1854. 37—9.) s *Egy sípládás vallomásai* (Di. 1854. 72.) érzelgős mesék halállal, megőrüléssel, megvakítással. *A karácsonyi ajándok* (H. 1853. 277.) karácsonyi, *A cigány fiú* (H. 1854. 1.) Szilveszter-esti könnyfacsaró történet. *A javas asztal* (H. 1854. 50—2.) romantikus kuriózum. Flóra vetélytársa, Judit házában asztalt táncoltatnak. Flóra megkérdi az asztalt, hogy Gyuláé lesz-e, akit szeret. Judit szerint az asztal nemet mond. Flóra erre bánatában meghal, Gyula pedig „kénégenyt" szí be, s így lesz öngyilkossá.

Ugyanilyen furcsaság *A borfejtés* (H. 1852. II. 260.), melyben a falusi szerelmes pár lemegy a pincébe bort fejteni, s mindketten meghalnak az öldöklő „bor kén szesz"-től. A *Mindennapi történet* (H. 1856. 211—6.) is érzelgős szerelmi história, de laposságát valószerű részletek enyhítik. A pesti jogász Tischmann asztalosnál lakik. A mesterrel alszik egy szobában s a legényekkel együtt eszik. A majszterné sajátkezűleg tördeli a cukrot kosztosa kávéjába. Kedves benne a jogász-gyerek szerelmi idillje a kis varróleánnyal. Mire külföldi útjáról hazatér, a „száraz betegségben" elhalt leánynak már csak sírját látogathatja meg „az új temetőben, mely a Kerepesi-út felé fekszik".

A többi történeti elbeszélők és humoristák csak egy-két társadalmi novellával próbálkoztak, melyekkel nem igen mozdították elő a romantikus elbeszélés fejlődését.

Talán legsikerültebb köztük Czanyuga József *Boszú* című novellája (H. 1851. I. 71—4.), mely egy kereskedősegédnek s a nagykereskedő leányának szerelméről szól. A történetet a szabadságharc eseményei teszik élénkké és érdekessé. Szigeti Józsefnek, a jeles színésznek, népies novellája, *A babona* (1854) csak azért érdekes, mert ennek alapján írta egy év mulva híres népszínművét, a *Vén bakancsos és fia a huszárt* (1855). Vértesi Arnold két erőltetett bonyodalmú és túlzott romantikájú elbeszélése *(A dicsőség útja, Egy szerelmes ember története)* gyengébb történeti novelláinál, de az egykorú tucatnovelláknál jobb. Kiséri (Péter Dénes) *Szegény öreg* című elbeszélése is ilyen. Egy féleszű, folyton római költőkből szavaló öreget rajzol benne, kit egy derék zsidó segélyez. Később ez tönkrejut, ő pedig örököl s most ő tartja el jóltevőjét.

Különben ez csak kerete az öreg fiatalkori szerelme történetének. Bús Vitéz (Matkovich Pál) *Ebéd utáni vizit* c. „psychologiai tanulmány"-át csak előadása teszi érdekessé. A báró elbeszél a grófnőnek egy szomorú szerelmi történetet, melyen mindketten mulatnak és elméskednek. A léha párbeszédet s a komoly tárgyat keserűen humoros ellentétbe állítja. *A vén bolond,* mely humorosan indul, aztán rémhistóriává válik, már erőltetett és ízléstelen.

Ábrai Károly, Bulyovszky Gyula, Dervarics Kálmán, Ördög Endre, Papp Miklós, Pataky József, Paulikovics Lajos, Szokoly Viktor, Szulyovszky Ignác (Sólyom), Válkai Imre, Virág Lajos és Zlinszky István gyenge társadalmi novelláiban semmi említésreméltó sincs, úgyhogy még címeik elsorolását sem tartjuk szükségesnek.

*

Hogy a romantikus történetek mennyire érdekelték a közönséget, a *Nefelejts*nek következő közleménye is mutatja (1859. 19.), mely a *hírek* közt jelent meg: Egy velencei polgárleány szerelmi viszonyban élt egy régi patricius-család utolsó ivadékával, de ennek szülői ellenezték a viszonyt. Az ifjú megbetegedett, s mivel kettejük közeledését megakadályozták, a leány semmi bizonyosat sem tudott kedvese állapotáról. Néhány ismerősével Murano szigetre menet útközben kiszálltak S. Michele szigetén, hogy misét hallgassanak. Mise után a temetőt nézegették. A leány egyszerre egy gyönyörű, új síremléket lát s rajta kedvese nevét. Ájulva rogy le, s azóta mint veszélyes őrültet ápolják.

Íme, kész novellatárgy elbeszélőink számára, kik bizonyára nem egy ilyen valóban megtörtént esetet dolgoztak fel és színeztek ki novelláikban.

Az akkori kritika, mint tárgyalásunk folyamán láttuk, általában helyesen ítélte meg a francia romantikának ezt a hajhászását. Lássunk erre vonatkozólag még néhány egykorú nyilatkozatot különböző időkből. A *Divatcsarnok* szerint (1853. 25): „Beszélyirodalmunk nagy részben csak oly *romantikai,* csak úgy járkel nem látott országokon, mint akár Dumas úr sodronybábjai... regény- s novellairodalmunk gyér kivételekkel alig képviseli mással a magyar nemzeti életet, mint jobb-rosszabb nyelvével".

Bérczy Károly *A Baradlában* c. novellisztikus útirajzának (1854) egyik alakja azt mondja elbeszélőinkről, hogy keveset utaznak, nemcsak a külföldet, hanem hazájukat sem ismerik, keveset forognak a világban, az életből alig ismernek valamit. Ezért írnak olyan kopott, fantasztikus történeteket.

Gyulai szerint (Bérczyről írt bírálata PN. 1854. 171.): „Könnyeden írni annyi, mint nem gondolkozni... élénken írni annyi, mint szökdelni ide-oda; hatásosan írni annyi, mint összehalmozni a lehetetlen és frivol kalandokat, érzelgőn, borzasztón, piquantul, de mindenesetre a leghanyagabb nyelven... E mesterség titka: pár reminiscentia Dumasból, rövid mondatok szétmetélve, felpontozva, egy lapon tíz kikezdés, két három szóból álló párbeszéd és csevegés, folytonos csevegés, mi az embernek épen eszébe jut".

Arany János tréfásan vigasztalja Gyulait (1854. jan. 21-i levelében), hogy tervezett regényét a cenzúra „megbuktatta": „Szerelmetes atyámfia! Hogy a te reményed... akarom mondani: *regényed* buxit, azaz megbukott, végtelenül sajnálom. Megmondtam, Angyalbandi, ne menj az alföldre! Nincs China? Shiras? Japán? México? Otahaiti? Miért játszatod regé-

nyedet Erdélyben és pedig anno... Ha mégis Decebalust szerepeltetnéd, vagy az akaczirokat, herulokat, scyrrusokat, és több efféle jó keresztény lelkeket."

A *Budapesti Hírlap* szerint (1857. 89.): „Novelláink úgy nőnek, az igaz, mint gomba, de addig is tartanak, meddig a gomba." Legtöbbjükből hiányzik az élet- és emberismeret, a józan erkölcsi irány, hiányzanak az egészséges képek, jó jellemrajzok, az igazi érdekes bonyodalom.

Válkai Imre *Női ajkak, női szívek* c. humoreszkjében (Győri Közl. 1859. 3.) Kari barátja újmódi novellának való tárgyat ígér neki. A szerző azt kérdi tőle: „Van-e benne cliquot, meg majonaise, nemkülönben sok ki- s berohanás, vívás, öldöklés, hitetlen hívő asszony, Arthur, Alfréd, Eulália és Virginia? Nem szűkölködik váltókban, létezik benne adósok börtöne... van benne migrain, nervóza, nátha, hurut és más hasonló érdekes delnői betegség?"

Csak a *Nővilág* lát némi javulást (1857. márc. 22.): „Hazánkban már is csillapodik a francia rém- és bűnregények olvasási láza, az angol regényeké pedig, habár fájdalom igen lassan, de mégis emelkedőben van."

*

Romantikus társadalmi novelláink és regényeink áttekintése után igazolva látjuk a jóízlésű kortársak panaszait.

Történeti novelláink (663) s regényeink (42, Kemény 2 regényét leszámítva) mind romantikusok, társadalmi novelláink száma (Jókai s Jósika munkáit is beleértve) 713, a regényeké 20. Romantikus (legnagyobbrészt francia-romantikus) novelláink száma így

összesen 1376, a regényeké pedig 62, tehát *összes novelláinknak kb. fele, regényeinknek pedig jóval több mint fele romantikus.*

Ha a történetieket s a társadalmiakat összevetjük, azt találjuk, hogy amazok értékesebbek emezeknél. Ennek egyik oka az, hogy történeti elbeszéléseinkre a francia-romantikusokon kívül Jósika és Jókai is erősen hatott, s ez az irányító hatás javukra vált. Másik oka az, hogy történeti novelláinknak több mint egy harmadrésze magyar-tárgyú, s így, ha sokszor gyengén is, de mégis a magyar mult alakjait és eseményeit rajzolja, tehát szorosabb a kapcsolata a magyar élettel.

Romantikus társadalmi novelláink közül ezzel szemben mindössze 98-at mondhatunk igazán magyar-tárgyúnak, s csak 220-at olyannak, melynek legalább valamelyes kapcsolata van a magyar élettel (háttere, környezetrajza némileg magyar) összesen tehát 318-at, a regények közül pedig 7-et. 395 novellában és 4 regényben semmi magyar élet sincs, tehát *a novelláknak jóval több mint fele nem magyar,* még ha Magyarországon játszik is, s szereplői magyar nevűek is. Legtöbbjük kiagyalt, papiros-történet, ügyes vagy gyenge francia-utánzat.

Azért, mint láttuk, ezen a téren is vannak tehetségesebb elbeszélőink, így Jósika, Kuthy, Degré, Tanács Márton, Bulyovszkyné, Beőthy László s mások.

Természetesen, ha Jókai 68 romantikus társadalmi novelláját is figyelembe vesszük, ezen a téren is nagy emelkedést és haladást kell megállapítanunk. Kár, hogy hatása nem volt olyan jelentős, mint a történeti elbeszélés terén.

Tárgyalásunk folyamán mindig szándékosan kiemeltük a romantikus novellák realisztikusabb (kör-

nyezet- és lélekrajzoló) részleteit, hogy rámutassunk elbeszélőink realizmus iránti érzékének fejlődésére.

A következő fejezetek feladata lesz bemutatni elbeszélő irodalmunk másik, értékesebb felét, mely az előbbivel párhuzamosan fejlődött, s melyben az egészségesebb, reálisabb irány uralkodik. Romantika még ezekben is van bőven, de már nem uralkodó, s a realizmussal vívott küzdelmében álul marad.

A REALIZMUS.

XI.

Br. Kemény Zsigmond.

I.

A realisztikus irány. — Előzményei a szabadságharc előtt. — Br. Kemény Zsigmond élete. — Elbeszélései és regényei.

Midőn realizmusról, elbeszélő irodalmunk realisztikus irányáról beszélünk, előre kell bocsátanunk, hogy realizmuson nem értünk teljes és tökéletes realizmust, hanem csak a romantikával ellentétes, realisztikusabb irányt, vagy legalább erre való komolyabb törekvést.

Ennek a realisztikus iránynak két fő jellemző vonása van: először a gondosabb lélekrajz, vagyis a jellemeknek s a cselekvénynek lélekrajzi elmélyítése, és másodszor a gondosabb környezetrajz (milieurajz), mely a sokszor légüres térben mozgó romantika helyett a környezetnek valószerűbb megfestésével a mesének reálisabb hátteret, egészségesebb levegőt ád. Így jutnak az elbeszélések szorosabb kapcsolatba az emberi lélekkel és a valódi élettel, nálunk leginkább a magyar élettel.

A romantikus és realisztikus irányt lehetetlen mereven elhatárolnunk egymástól. Mint láttuk, amabban is volt realizmus, s mint látni fogjuk, emebben is van romantika.

Látunk majd írókat, kik erősen áldoztak a romantikának, de egyéniségük mégis inkább a realizmus felé vonzotta őket, úgyhogy ebben a csoportban kell őket tárgyalnunk. S látunk műveket, melyekben a két irány keveredik, de a realizmus felé hajlás jellemzőbb, s ha van valamelyes értékük, az éppen ebben áll.

A realisztikus iránynak két jellemző vonása közül hol a lélekrajz, hol a környezetrajz uralkodik. Egy-egy elbeszélést vagy gondosabb lélekrajzánál, vagy környezetrajzánál fogva sorolunk a realisztikusak közé, legfőképpen pedig azokat sorozhatjuk ide, melyekben a kettő összhangzóan egyesül.

A realisztikus irány a romantikussal egyszerre és párhuzamosan fejlődött, s előzményei szabadságharc előtti elbeszélő irodalmunkban éppen úgy megvoltak, mint emennek.

Mikor ezeket az előzményeket röviden áttekintjük, ezúttal csak a komoly-tárgyú elbeszéléseket vesszük figyelembe.

Pap Gábornak *Történetek a mai időkből* című gyüjteményében (1823) számos reális megfigyelést találunk a magyar életből, Kiss Károly egy-két elbeszélésében pedig (1826. 1830.) komolyabb lélekrajzratörekvést veszünk észre. *A Bélteky ház* (1832), Fáy nagy regénye, bár német minták után készült, de magyar lélekkel van írva, s tömérdek benne az akkori magyar életből vett valószerű megfigyelés. Alakjai közt is sok az igazi magyar. Bajza *Ottiliája* (1833)

lélekrajzi elbeszélés magyar irodalmi vonatkozásokkal. Kései *Werther*-utánzat.

A Balzac s más franciák hatása alatt dolgozó Csató Pál elbeszélései (1834—40) első valódi realisztikus novelláink művészi lélek- és környezetrajzaikkal. Kiváló és egyedülálló alkotások abban a korban, br. Kemény Zsigmond elbeszéléseinek nem méltatlan előfutárjai.

Petrichevich Horváth Lázár Bulwer modorában írt regénye, *Az elbújdosott* (1836) első szalonregényünk sok érdekes megfigyeléssel az erdélyi mágnáséletből. Formátlan és művészietlen, de lélek és környezetrajzaival szintén Kemény munkáinak őse.

Bérczy Károly is Bulwer tanítványa, kinek néhány (1838 és 1848 közt írt) elbeszélése ugyancsak lélekrajzra való törekvésével s az előkelő világ rajzával tűnik ki a korabeliek közül. Táncsics Mihály *Pazardi*ja (1836), ez a nemesség-ellenes és filoszemita novella, irányzatosan rajzolja a magyar életet. Korrajzilag érdekes, de nem igazi műalkotás. Vajda Péter *Máriá*ja (1842) is ilyenforma liberális-politikai szellemű, aktuális elbeszélés.

Kölcsey két novellájának (*A vadászlak*. 1837. s *A karpáti kincstár*. 1838.) mind lélekrajza, mind magyar környezetrajza meglepően szép.

Br. Eötvös regénye, *A karthausi* (1839—41), a francia szubjektív regények magyar rokona, már hatalmas alkotás. Első lélekrajzi regényünk, melynek tárgya az ember lelki életének sokoldalú, elmélyedő és tanulmányszerű rajza.

Br. Jósika Miklós társadalmi regénye, *Az élet útjai* (1844) s *A béke nemtője* (1839) s a *Gazdagság nem boldogság* (1847) c. novellái mint lélekrajzi elbe-

szélések tartoznak a realisztikusabbak közé, néhány pedig mint a magyar életnek valószerűbb rajzai (*Vész és üdv.* 1841. *A völgy rózsája.* 1841. *A falusi lelkész.* 1843. *Tibod a jegyző.* 1844., az utóbbi kettő irányzatos, népnevelő novella).

Br. Eötvös második nagy regénye, *A falu jegyzője* (1845) a magyar életnek szépirodalmunkban legelső igazán gazdag, színes és sokoldalú rajza. Garay János megírja első irodalomtörténeti-tárgyú novellánkat Dayka Gáborról (*A koszorútlan koszorús.* 1840.), Petőfi pedig a korszak két legjobb komoly népies elbeszélését (*A nagyapa. A fakó leány és a pej legény.* 1847.).

Mint látjuk, a Bach-korszakbeli realisztikus iránynak a megelőző korszakban nemcsak jelentékeny, hanem kiváló előzményei is vannak.

*

A realisztikus iránynak legkimagaslóbb alakja br. Kemény Zsigmond.

Szabadságharc előtti pályakezdésével többször idézett nagy munkánkban részletesen foglalkoztunk, írói egyéniségének teljes kibontakozása, s elbeszéléseinek legnagyobb része azonban a Bach-korszakra esik. Ez a munkásság annyira egyedülálló a maga nemében, s oly nagyjelentőségű, hogy hosszú és elmélyedő tanulmányt kíván éppen úgy, mint a Jókaié.

Életének csak néhány fontosabb mozzanatát említjük. Munkánkban annak idején elég részletesen vázoltuk egyéniségének kifejlődését, most ezt a vázlatunkat fogjuk folytatni és kissé kiegészíteni.

A szabadságharc idején képviselő, a *Pesti Hirlap*

szerkesztője, belügyminiszteri tanácsos, a mérsékeltebbek békepártjának tagja. A kormányt követi Debrecenbe, Pestre, majd Szegedre és Aradra, azután bújdosik és vidéken lappang. Az 1849. év végén Pesten jelentkezik a haditörvényszék előtt. Ügye sokáig húzódik, úgyhogy csak 1851 őszén szüntetik meg ellene az eljárást.

Tekintélye, politikai súlya folytonosan emelkedik, a mérsékelt irodalmi párt is őt tekinti szellemi vezérének. A legtekintélyesebb politikai lappal, a *Pesti Napló*val az egész korszakon át összeköttetésben van, hol mint főmunkatárs, hol mint szerkesztő. Kapcsolatát a lappal nem egyszer megszakítja, de 1851-től 1860-ig egy év sem múlik el a nélkül, hogy ne támogatná. Százával írja bele a vezér- és más cikkeket. Ezenkívül dolgozik Csengery *Magyar szónokok és státusférfiak* c. gyüjteményébe (1851), kiadja Szalárdi János *Siralmas krónikáját* (1853), szerkeszti Csengeryvel együtt *A magyar nép könyvét* (1854—56), dolgozik a *Budapesti Szemlé*be. Kiváló történelmi, irodalomtörténeti és esztétikai tanulmányokat ír.

Magánélete is elég mozgalmas. 1854-ben Bécsben mulat, 1857-ben Németországban, 1859-ben Németországban és Svájcban utazik.

1850-ben kezdődik a szép, szellemes és ünnepelt özv. Tahy Károlynéval való barátsága, 1852-ben pedig szerelme a bájos és művelt Lónyay Mária iránt. A nagy szerelmet kiábrándulás és lemondás követi.

A lelki válságokon kívül, melyeket a gyér adatokból s műveiből sejthetünk, testi bajok is gyötrik. Hol bél- és májbajról, hol vértódulásról és epeömlésről, hol lázról és gerincfájdalomról panaszkodik, de legfőbb baja az idegbaj, mely állandóan ostromolja szer-

vezetét és ránehezedik kedélyére.[1] Gyenge egészségét a megfeszített éjjeli munkán kívül rendetlen életmódja, sokszor mértéktelen evése és ivása, s egyéb excesszusai is rombolják. E mellett anyagi gondjai is szüntelenül zaklatják.[2]

Sokoldalúságáról, rengeteg tudásáról, bámulatosan éles, boncoló és mélyreható elméjéről munkái tanúskodnak, éppen úgy, mint rendkívüli érzékenységéről, lelki fínomságáról, gyöngédségéről és emelkedettségéről.

Heves, érzéki, szenvedélyes véralkatát, mint már Gyulai Pál megállapította, a legtökéletesebb önismerettel figyelte, és erőszakosan akarta legyőzni, vagy legalább mérsékelni. „Eszével folyton zsarnokoskodott szívén." Ebből a sokszor meddő küzdelemből magyarázható sok különcsége, híressé vált szórakozottsága, határozatlansága és passzivitása, a lázas munka utáni elernyedése és látszólag könnyelmű mulatozása, komor ábrándozása, zárkózottsága, önkínzó tépelődése, szkeptikus és pesszimista kiábrándultsága. Valóban „belső tragédia hőse" ő, mint Péterfy Jenő mondta róla. Az is tragikus, hogy szüntelenül forrongó, ki nem egyensúlyozott egyénisége nem tudott megállapodni vagy a politika, vagy a szépirodalom terén s mind a kettőt művelte. A politika, az újságírás sok idejét elrabolta, melyet maradandó alkotásokra fordíthatott volna.

[1] Kortársa és jó ismerőse, Pálffy János már az ötvenes évek elején ijesztő képet rajzol idegességéről, s már akkor megjósolja, hogy, ha életmódján nem változtat, meg fog őrülni (Erdélyi Helikon. 1930.).

[2] Életének minden mozzanatáról bőven tájékoztat Papp Ferenc kitűnő monografiája: *Báró Kemény Zsigmond.* I—II. Bpest. 1922—3.

Tudjuk, hogy politikai munkássága akkor nagyjelentőségű volt, s részben a korviszonyok hatalma s a hazafiúi kötelesség kényszerítette a publicisztikára, de ma azért fájdalommal kell látnunk, hogy a szépirodalom terén milyen keveset alkotott. Mi, késő utódok sokért nem adnánk, ha a tömérdek, ma már elavult, össze sem gyüjtött s így ismeretlen politikai cikk helyett regényeket, novellákat és esszéket írt volna.

*

A szabadságharc előtt, mint tudjuk, már négy regényt írt, de ezek közül csak a *Gyulai Pál* (legnagyobb terjedelmű regénye) jelent meg teljesen. A négy közül három történeti regény volt, s csak egy társadalmi. Novellát egyet sem írt.

Munkásságának legnagyobb része a Bach-korszakra esik. 1850-ben nem folytatja szépirodalmi működését, s csak 1851 vége felé adja ki első elbeszélését, *A szív örvényeit* a *Nagyenyedi Album*ban (160—270. l.). Ezt a hosszú társadalmi novellát egy rövidebb történeti „beszély" követi, a *Két boldog* a *Budapesti Viszhang*ban (1852. I. 4—7. máj. 30—jún. 20.). 1851-ben kezdett *Férj és nő* című regényének megírásához, mely 1852. augusztus végén jelent meg két kötetben *(Kemény Zsigmond regényei és beszélyei.* I. II.).

Valamivel előbb kezdte meg *Visszaemlékezések* című „novella-cyclus"-át a *Budapesti Viszhang*ban (1852. II. 8. aug. 22.), melynek közlését a 25., december 19-i számban fejezte be. Ez nem más, mint a *Ködképek a kedély láthatárán* c. hosszú, regényterjedelmű elbeszélésének körülbelül fele (az első 13 fejezet).

Következő novellája *Alhikmet, a vén törpe* („Beszély"), mely a *Szépirodalmi Lapok*ban jelent meg

(1853. 18—24. márc. 3—24.). Ezt követte *Poharazás alatt* című „beszélyfüzér"-e. Ennek első része (külön cím nélkül) a bevezető elbeszélés, a II. *Egy kaland a Missouri mellől* (mindkettő a *Délibáb*, 1853. I. 19. máj. 8-i számában), a III. pedig az *Erény és illem* (u. ott, 1853. I. 21—2. máj 22—9.). Ugyancsak a *Délibáb*ban jelent meg a *Szerelem és hiúság* (1853. II. 1—8. júl. 3—aug. 21.). 1853 decemberének közepén jelent meg a *Ködképek a kedély láthatárán* („Beszélyfüzér") önállóan és teljesen, mint *Kemény Zsigmond regényei és beszélyei*nek III. kötete.[3] A sorozat IV. kötete a *Szerelem és hiúság*ot (1854), az V. pedig a *Szív örvényeit* s az *Erény és illem*et (1854) foglalta magában. Mint látjuk, munkáinak gyüjteményébe nem vette fel a *Két boldog*ot, *Alhikmet*et[4] s a *Poharazás alatt* első két részét (az utóbbi azóta sem jelent meg sehol). A munkáinak előfizetési felhívásában (1853)[5] ígért *Szent Margit szigetét* nem írta meg.

1854-ben új „beszély-füzért"kezdett meg *A szerelem élete* címen a *Divatcsarnok*ban (30—5. máj. 30—jún. 25.). Három fejezet jelent meg belőle. Ez a szerkesztő közlése szerint (35. sz.) „a beszélyfüzér első novellája", melyet a szerző ígérete szerint a második fog követni, de Kemény ezt sohasem írta meg, s az elbeszélés töredék maradt.

A társadalmi elbeszélések után visszatért a történetiekhez. A *Budapesti Hírlap* 1855. évfolyamában

---

[3] Két részben és füzetben jelent meg: az 1—241. lap 1853. dec. 20-án (a PN. szerint), a második a 241—361. lap 1854. febr. 26-án (a PN. szerint).

[4] Ezeket a Budapesti Szemle közölte újra Kemény halála évében 1875-ben.

[5] D. 1853. 25. Di. 1853. 24.

(699—750. ápr. 19—jún. 21.) közölte *Deborah* című elbeszélését[6] („Történeti novella a XVII.-dik századból"), melynek 13 fejezetét (az egész 19-re terjedt) utóbb beledolgozta *A rajongók*ba, úgyhogy ez sem jelent meg munkáinak későbbi gyüjteményében.

Az *Özvegy és leánya* I. és II. kötete (*K. Zs. regényei és beszélyei.* VI. és VII. kötet) 1855 május végén jelent meg, a III. azonban késett szerkesztői elfoglaltsága miatt, s csak jó másfél év mulva, 1851 februárjának második felében került ki a sajtó alól (*K. Zs. regényei és beszélyei.* VIII. köt.).

A *Budapesti Szemle* 1857-i, első évfolyamában kezdte meg *Zord idő* című regényének közlését (az 1., októberi füzetben) s folytatta 1858-ban a februári, 4. füzetben. Ez a regény első része volt, mely 1858-ban önállóan is megjelent.[7] Az egész regény csak évek mulva, 1862-ben látott napvilágot.

A rajongók I. és II. kötetét 1858. július elején adta ki, a III-at és IV-et pedig csak nyolc hónap mulva, 1859 március elején.

A felsorolt munkák megjelenési keleteiből látjuk, hogy Kemény szeszélyes, halogató és késedelmes dolgozási módja ugyancsak próbára tehette nemcsak a szerkesztők és kiadók, hanem az olvasók türelmét is és bizony nem mozdította elő népszerűségét.

---

[6] Előbb *Saaron rózsája* címen a Délibábnak szánta.

[7] *Zord idő.* Történeti regény, írta B. Kemény Zsigmond. Pest. 1858. Pfeifer Ferdinand kiadása (199 lap). A címlapon nincs jelezve, hogy ez csak az első rész, s hogy a regénynek folytatása is lesz. Az Új Magyar Múzeum 1858. aug.—szeptemberi füzetében jelenti megjelenését. Ez az első rész németül is megjelent Veber Ottó fordításában *Rauhe Zeiten* címen 1859-ben (PN. jan. 9. és H. jan. 11.).

A Bach-korszakban tehát 1 társadalmi regénye, 6 teljes és 1 befejezetlen társadalmi novellája, 2 teljes és 1 befejezetlen történeti regénye és 2 történeti novellája készült el.

A társadalmiak a korszak első felében, 1851 és 1854 között, a történetiek egy kivételével a korszak második felében, 1855 és 1859 között jelentek meg.

II.

Társadalmi elbeszélései: A szív örvényei. — Ködképek a kedély láthatárán. — Szerelem és hiúság. — Alhikmet, a vén törpe. — Poharazás közben: I., II. Egy kaland a Missouri mellől. — III. Erény és illem. — A szerelem élete.

Kemény *Gyulai Pál*jában emelte a lélekrajzot mélység és árnyaló fínomság dolgában addig nem sejtett magaslatra. Itt azonban a bonyolult korrajz s a mesének romantikus elemei még ránehezednek a lélekrajzra, s nem engedik szabadon kibontakozni, hogy egészen önálló életet élhessen.

A szabadságharc után egyelőre elfordul a történeti tárgyaktól, s a társadalmi elbeszélést és regényt műveli, s megteremtője lesz irodalmunkban a modern lélekrajzi novellának és regénynek.

Irodalmi elődei közül csak Csató Pállal van szellemi rokonságban, ki szintén Balzac s a francia realisták tanítványa volt, s először vitte bele elbeszélő irodalmunkba az előadás franciásan könnyed, közvetlen előkelőségét, a gondosabb környezetrajzot és lélekrajzot. Kemény körülbelül másfél évtized mulva az ő kezdeményezését folytatja, mikor megírja *A szív örvényeit*. Ez a legelső nagyszabású, szinte kis regénnyé kerekedő lélekrajzi novellánk, melyben a fönt említett három tulajdonság hasonlíthatatlanul fokozottabb mértékben van meg, mint Csató elbeszéléseiben,

Tartalmát elég néhány mondatban összefoglalnunk az olvasók emlékezetének fölfrissítésére.

Gr. Szeredy Anselm barátjával, Pongráccal Velencében időzik. Megismerkedik Agathával, Albanoni gróf fiatal özvegyével. Az udvarlóktól körülrajongott szépség jegyese lesz, mikor azonban megtudja, hogy Wranich Izidor őrnagy sógora Anselmnek, felbontja az eljegyzést s eltűnik. Ekkor tudjuk meg multját. Mery kapitány özvegyének, gr. Rosenhalm Teréznek leánykáját, Agathát rokonuk, a közkatonából tisztté lett Wranich Izidor, neveli s halálosan beleszeret. A leánynak gr. Dévény ulánustiszt udvarol, de a féltékeny Wranich s a körülmények meghiúsítják egybekelésüket, s Agatha az öreg Albanoni gr. nyugalmazott altábornagy felesége lesz. Dévény újra megkörnyékezi a szerelemre sóvárgó nőt. Agatha légyottot ád neki, de a légyotton Wranich jelenik meg, szerelmet zsarol tőle s később is üldözi. Agatha, ki anya lesz, mindent bevall férjének. Ez nagylelkűen megbocsát neki, párbajt vív Wranich-hal s elesik. A dúsgazdag özvegy szeszélyes szórakozásokban és kalandokban keres feledést. Ekkor ismerkedik meg Anselmmel. — Szakításuk óta három év telik el. Wranich elesik a negyvennyolcas olasz hadjáratkor. Agatha haldokolva látja viszont s megbocsát neki. Pongrác tanúja a jelenetnek, melyet elmond Anselmnek s Agatha megbízásából átad neki egy szekrényt. Anselm sejti a titkot, de nem olvassa el a szekrényben lévő önéletírást. A szív „csalálmai — úgymond — ezerszer szebbek, mint amily hasznos lehet kiábrándulása... Imádom Agathát. Ő istennőm. Hinni akarok benne, s a hitnek nincs tudásra szüksége".

Keménynek eddigi előadásbeli nehézkességét köny-

nyedség, fínom hang, párbeszédbeli elmésség s helyenként némi humor váltja fel. Alakjai s maga is bizonyos arisztokratikus nembánomsággal beszélnek. Ezt a „gyöngéd, fínom saloni" stílust kortársai is észrevették (MH. 1851. 602.). Ehhez az előadásmódhoz símul a műnek szinte keresetten keresetlen szerkezete is, mely ellen a bírálók eddig kifogásokat tettek. Ezek azonban csak részben jogosak. Nem szabad elfelednünk, hogy Agathának érdekes jellemét és életét Anselm szemével látjuk, ahogy a gróf velük lassanként megismerkedik különféle forrásokból, véletlenek s a maga tapasztalatai útján. Agatha iránt fokozódó érdeklődésével együtt a mienk is fokozatosan növekszik, s így az első pillanatra szeszélyesnek, töredékesnek tetsző szerkezet tulajdonképpen céltudatosan művészi. Ez a rész a novellának több mint fele (I—IV. fej.). A második fele Agatha és Anselm szerelme, melyet részben Anselm Pongrácnak írt leveleiből s naplójának egy kis részletéből tudunk meg (V—VI.). Itt szövi közbe Agatha élettörténetét (VII—IX.), mikor érdeklődésünket rejtélyes egyénisége iránt már erősen fölkeltette. Ezt sem kifogásolhatjuk jogosan. Rendes regényírói eljárás, miért ne volna szabad éppen Keménynek követnie? Ez a visszapillantás különben nem is hosszú, hiszen csak egy ötödrésze az egész novellának, inkább rapszodikussága, sietős vázlatossága ellen lehetne kifogásunk, hogy Kemény itt szinte kis regényre való anyagot szorít bele egy rövid elbeszélés keretébe. A X. fejezet a szakítás után eltelt három év rövid története s ügyes befejezése az elbeszélésnek.

A velencei környezetrajzot Kemény 1847-i velencei útjának erős benyomásai sugallták (Papp Ferenc megállapítása). Érdekes, hogy a novella is pontosan

1847 őszén kezdődik, amikor Kemény is Velencében járt. Agatha alakja Tahynéről, az író vonzó és excentrikus barátnéjáról van mintázva, mint ezt már Szász Károly is észrevette.[1]

A Balzacra valló realizmussal elég sok romantika vegyül, mely a mesének egyes részeiben, az alakok jellemében, s a helyenként szenvedélyes, sőt dagályos nyelvben nyilatkozik, de a romantikus elbeszélésektől élesen megkülönbözteti páratlanul fínom lélekrajza és környezetrajza.

A lélekrajz mélysége és sokoldalúsága nem lephet meg bennünket. Kemény már *Gyulai Páljában* olyan nagy mesternek mutatkozott ezen a téren, hogy lélekrajzoló tehetségének fejlődéséről alig lehet szó. Csak technikája lett fejlettebb. A túlságos bonyolultságot és aprólékosságot világosság, egyszerűség, biztosabb vonalvezetés, a sokszor nehézkessé váló súlyosságot könnyedség és formai fínomság váltotta föl.

Agathának, e rejtelmes, érdekes és sokárnyalatú jellemnek, e multjának tapasztalatai következtében szétzilált, de alapjában véve nem romlott léleknek rajza igen művészi és a többi szereplők megfigyelései, történetkéi s az író elbeszélése által sokoldalúan megvilágított, bár van benne némi valószínűtlenség is. Wranich-hal való szerencsétlen találkozását pl. nem tudja az író megokolni és elfogadhatóvá tenni.

Anselm jelleme az övéhez képest nem elég érdekes (könnyelmű, erősen hiú, de mély érzésű, ábrándozásra hajló fiatal arisztokrata), de lelki rajza annál érdekesebb s legnagyobb értéke az elbeszélésnek. Sér-

[1] Emlékbeszédében (Kisfaludy-T. Evlapjai. 1876/7.).

tett hiúságának kitörései (IV. 41—2.),[2] éji hangulatai és álma (IV. 43—4.), ábrándozása, mikor Agathát különböző alakokban képzeli el (IV. 49.), Carlo Dolce Magdalénájának Agathára vonatkoztatott elemzése (IV. 74—5.), mélabús visszaemlékezése a multra (IV. 115—6.) s levelei Agatháról, melyek a hiúság, szerelem és kételkedés sajátszerűen egybevegyülő hangulataival vannak tele, fínom lélekrajzi mesterművek.

A harmadik főalak, Wranich sivár, alantas jellem, romantikus ördög, kit vad szenvedélye és féltékenysége sem menthet és tehet vonzóbbá; a gondos lelki elemzés ellenére (pl. IV. 90—5.) sem valószínű.

Kiváló szépsége a novellának a pompás velencei háttér, mellyel az író meséjének rendkívüli realitást tud adni. Nemcsak a szép leírásokra gondolunk itt, melyeknek koronája egy csodásan hangulatos kis éji kép (IV. 40.), hanem a sok apró, az akkori velencei életet jellemző megjegyzésre, utalásra, leíró vonásra: Lagrange asszony énekel a Fenice-színházban, fagylaltozás a Florian-kávéház előtt, illatszeres, ékszeres és csipkés-boltok, a művásárló angol lord, a Malibran-színházba készülnek s előbb egy trattoriába vacsorálni, a Márkus-tér éjjeli élete, gondolázás, Byron emléke a gondoliere fecsegésében stb.

Mindez közvetlenül, könnyedén, szinte pongyolán odavetve s az elbeszélésbe szőve teremti meg a novella igazi velencei levegőjét.

Magyar élet kevés van benne (hazai hírek. IV. 41—2., a Buziás-fürdői élet IV. 45.).

---

[2] Az idézett kötet- és lapszámok *Báró Kemény Zsigmond összes műveire* (1896—1907) utalnak.

Hibái, a lélekrajz egy-két valószínűtlensége, a jellemek egy-két ellenmondása, s meséjében itt-ott a romantika hamisabb világítása keveset von le a novella értékéből. Mennyire eredeti, érdekfeszítő és zseniális munka mégis, mennyivel több benne az egyéni élményeknek s az élet élesen megfigyelt mozzanatainak művészi alakítása, mint eddigi munkáiban s mint bármelyik kortársának elbeszéléseiben! Csak Gyulainak ugyanabban az évben megjelent *Vén színésze* fogható hozzá, de ez sokkal józanabb, egyszerűbb, kiegyensúlyozottabb stílusú, míg Kemény novellája izgatóbb, szenvedélyesebb, színesebb s sziporkázóbb elmésségű.

Az egykorú bírálat nagy dícsérettel szólt róla. A *Magyar Hírlap* szerint (1851. 596.) „irodalmunk legjobb, legkiválóbb termékei közé tartozik . . . mind mese, mind öntet, mind nyelvben egyenlően kitűnő". Kőváry László is nagy elismeréssel szól róla (MH. 1851. 602.), bár hibákat is talál benne. Kifogásolja pl. szerkezetét, „némi tudományos homály"-át(?) és idegenszerű keresettségét(?). A *Pesti Napló* (1852. 554.) szerint: „Lélektani studium veti itt alapját minden helyzetnek, minden cselekvésnek elöntve gyakran a legmegkapóbb költői színvegyülettel. És talán e nagy kedvvel folytatott studium, a hosszas búvárlat az egyes lelki állapotok kimagyarázása körül, okozza, hogy az egésznek menete kissé lassú s hosszadalmas."

*

A *Ködképek a kedély láthatárán* majdnem kétszer akkora terjedelmű, mint az előbbi, de mégsem regény, mint többen állították, hanem „novella-cyclus", vagy „beszélyfüzér", két novellának összefűzése. Nincs rá

okunk, hogy magának a szerzőnek e megállapításától eltérjünk.

Szerkezete még az előbbinél is különösebb és szeszélyesebb, úgyhogy érdekes lesz, ha tartalmi vázlatával párhuzamosan ezt is pontosan figyelemmel kísérjük.

Az elbeszélés bevezetésében Várhelyi elmondja, hogy milyen meghitt barátja a szép Czeczilnek, ki másodszor egy idősebb hivatalnokhoz ment férjhez. Czeczil nyugtalan hosszas elmaradása miatt, s ő azzal mentegetődzik, hogy öreg barátja, az elhagyott Jenő Eduárd gróf halálos ágya mellett virrasztott. Czeczil kéri, hogy mondja el neki a gróf élettörténetét, s Várhelyi megkezdi elbeszélését. — Jenő gróf Napoleon bukása után lemond ezredesi rangjáról, hazatér erdélyi birtokára, Fehérhalomra, s elhatározza, hogy rendet és jólétet teremt hét falujában. Hatból mintafalut csinál, de a hetediknél megakad, mert az ottani különc birtokos, gr. Villemont Randon, az öreg francia emigráns, nem egyezik bele a rendezéshez szükséges tagosításba. Jenő hiába küszködik a makacs öreggel, az sem változtat a helyzeten, hogy időközben feleségül veszi szép leányát, Stephaniát. Apósa halála után sem jut a birtokhoz, mert az Párizsban élő fiát, Florestánt tette örökösévé s meghagyta neki, hogy a birtokot soha el ne adja Jenőnek. Stephania családi kincseiket, Jenő az öreg önéletrajzát örökli. — Czeczil a Florestán névre megdöbben, érdeklődik, s Várhelyi észreveszi, hogy valami titkos kapcsolat van az elmondottak s barátnője sorsa között (I—IV.). — Villemont önéletrajzában elmondja, hogy ő is lemondott a fényes udvari életről, s jobbágyait akarta boldogítani, mint Jenő. A forradalmi eszmékért lelkesülve felszabadította őket, sőt a Bastille ostromában is résztvett.

A forradalom eseményei csakhamar kiábrándították, s meggyőződött róla, hogy a népet nem lehet erőszakkal boldogítani. — Itt mondja meg Várhelyi a gróf nevét, mire Czeczil felsikolt s könnyekben tör ki. Férje, az öreg tanácsos is hazaérkezik azzal a hírrel, hogy meg fogja kapni a Leopoldrend régi óhajtott kiskeresztjét (VI.). Másnap Czeczil tegnapi felindulásának magyarázataként elbeszéli „barátnőjének", Amelinenek és Florestánnak történetét. Boldog házasok, kis leányuk van s Amelinenek éppen fia születik, de a rút gyermek látása felháborítja a férjet. — A különös esetet szándékos homályba burkolja az elbeszélő (VII.). Florestán gyűlöli az újszülöttet, kit Amelinenek ki kell adnia dajkaságba. Anyai érzése küzd szerelmével. Férjével együtt szenved. Leánykájuk meghal, ami végképpen feldúlja Florestán lelkét. Fásultságba süllyed, a fiú halálát kívánja, s ez Amelinet, ki szereti a szegény gyermeket, borzadállyal tölti el. A kis fiú, kit Ameline távollétében nem gondoztak, vörhenyben meghal. Florestán nem titkolja boldog örömét, új szerelemről, új örökösről álmodozik, de Ameline borzadva hagyja ott, Párizs mellett él egy darabig, nem válaszol férje leveleire, majd örökre eltűnik. — A családi dráma tulajdonképpeni okára csak homályos célzásokat tesz Czeczil. Ez a titkolódzás és homály fárasztó az olvasóra (VIII—XI.). A következő fejezetek kapcsolják össze Várhelyi és Czeczil elbeszélését: a jelen rajza a két multat. — Várhelyi találgatja a történet nyitját, de Czeczil nem mond többet. Ez különben természetes, hisz a finomlelkű nő nem is mondhatja el az alább következő visszataszító esetet. Várhelyi visszaemlékszik Jenő gróffal való megismerkedésére, barátságukra, beszélgetéseikre, s különösen

egy elbeszélésére, mely Florestának szép szobalányának, Ágnesnek esetéről szólt. Ennek alapján világos lesz előtte a történetnek Czeczilről elhallgatott része. — Florestának kastélyában a szép Ágnes igen kedvelt egyéniség. Don Jágó, a sötétbőrű mór- vagy cigányszármazású szolga nagyon jár utána, de a grófnak is szemet szúr. Kétszer ád neki légyottot a leány, de megcsalja. Harmadszor a gróf a kísérteties vörös szobába rendeli. Ágnest meghatja asszonya jósága s mindent megvall neki. A grófnő, hogy megleckéztesse kikapós férjét, maga megy a találkára. A gróf, hogy megtréfálja Ágnest s megbüntesse eddigi makacsságáért, maga helyett don Jágót küldi a vörös szobába. Íme a tragikomikus magyarázat (XII.). Várhelyi el akarja mondani Czeczilnek a történetet, de a tanácsos megérkezik Bécsből Leopoldrendjével. Boldog, de most meg kamarás szeretne lenni. Fecsegése közben elárulja, hogy Czeczil első férje gr. Villemont Florestán volt. Várhelyi most már elhallgatja történetét, hiszen Ameline: Czeczil (XIII.). Folytonosan Czeczilre és sorsára gondol s egész éjjel nem tud aludni. Másnap meglátogatja. A tanácsos boldogságában jövendő, fényesebb életüket színezgeti, utóbb kéri Várhelyit, hogy folytassa Jenő gróf történetét, melyet ő is ki fog valamivel egészíteni (XIV.) Jenő vendégszerető házát sokan látogatják. A maradi erdélyi úri családoknak azonban nem tetszenek az előkelő házban tapasztalt újítások, az pedig, hogy a gróf adósaitól pontos fizetést követel, annyira felháborítja őket, hogy lassan elmaradoznak. Jenő mind erélyesebben s erőszakosabban folytatja népének bollogítását, de mind több és több meg nemértéssel és akadállyal találkozik. „Éjjel-nappal őrködött, hogy úrbéresei az ő jól átgondolt terve nyomán

okvetlenül és szüntelen boldogok legyenek; de az úrbéresek szerették volna, hogy saját tetszésük szerint lehessenek néha boldogtalanok is.“ Faluiban minden szép és tökéletes, a nép jólétben él, de azért mindenki elégedetlen s gyűlöli a javukat akaró földesurat (XV—XVI.). Jenő gróf szegény rokonát, Márton Adolfot titkárává fogadja. A fiatal ábrándozó beleszeret Stephaniába. — Várhelyi félbeszakítja elbeszélését, mert az idő későre jár — (XVII.). Stephaniát elcsüggesztik férjének hóbortjai, szerelme hűlni kezd iránta. Unalmát szórakozással, jótékonykodással űzi el. Adolf apjára sikkasztása miatt börtön vár. Jenő kifizethetné a hiányzó pénzt, de elvből nem akar segíteni a könnyelmű emberen. Stephania elzálogosítja ékszereit s kifizeti az összeget. Ez az eset s más jelek féltékennyé teszik Jenőt. Jobbágyaival is mind több a baja: elköltöznek, károkat okoznak neki. Ingerültsége fokozódik. Megfogadja pl., hogy aki leszakít egyet szép őszibarackjai közül, annak kihúzatja egy fogát. Adolf nem tud erről s leszakít egy barackot. Stephania, hogy kimentse kellemetlen helyzetéből, maga is szakít egyet s mind a kettőt magára vállalja. Jenő rajta is végre akarja hajtani a kemény ítéletet, Adolf védelmére kel, ami a gróf alaptalan féltékenységét dühvé fokozza. Feleségét könnyelműnek és kacérnak nevezi, Adolfot párbajra hívja és megsebesíti. Stephania elhagyja a kastélyt (XVIII—XX.). Jenő hiába várja vissza feleségét. Féltékenységét gyanúsításokkal, gyűlölködéssel táplálja. Stephania valópört indít ellene, s mikor elválasztják őket, a szebeni zárdában apáca lesz. Jenő látja, hogy fanatizmusával tönkretette mindkettejük boldogságát. Ettől kezdve megtört, meghasonlott emberré válik, ki vad örömet talál eddigi

alkotásainak összeomlásában, birtoka pusztulásában. „Ily hangulatban hagytam el őt, — fejezi be Várhelyi elbeszélését — hogy évek mulva még egyszer láthassam, — kimúlásakor...“ (XXI.). A tanácsos egy adomával egészíti ki a történetet, hogy adta vissza Jenő minden adósának kötelezvényét. Várhelyi távozik s otthon ezt írja naplójába: „Rögeszméink gyakran vétkesebbé tesznek bennünket és szerencsétlenebbé mást, mint bűneink“ (XXII.).

Ez a rendkívül érdekes elbeszélés valóban „beszélyfüzér“. Várhelyinek Jenő grófról szóló terjedelmes történetébe fűződik a Czeczilé, mely sokkal rövidebb (csak öt fejezet). Az elbeszélést meg-megszakítja Várhelyi, Czeczil s a tanácsos beszélgetése. Ez az összekötő rész tulajdonképpen a harmadik elbeszélés: Czeczil (Ameline) új, csendes házasélete és Várhelyivel való barátsága. Kétségkívül túlságosan bonyolult szerkezet, de miért kívánjunk helyette az „egység“ szent nevében kerekebbet, símábbat, könnyen áttekinthetőt, mikor ennek is megvan a maga eredetisége és érdekessége. Közvetlenségével és szeszélyességével az élet bonyodalmasságát, különös szövevényeit szemlélteti, s tömérdek lelki megfigyelésre ád alkalmat. Keményt pedig ezek érdekelték legjobban.

Eddigi kutatóink ebben az elbeszélésben is több egyéni tapasztalaton alapuló elemet mutattak ki. Gyulai szerint Jenő gróf erőszakos reformjainak rajzában sokan a Bach-rendszer erőszakosságaira éreztek célzásokat. Angyal Dávid és Papp Ferenc szerint Márton Adolf alakjának Gyulai Pál lett volna a mintája. Ezt csak általánosságban fogadhatjuk el. Gyulai ugyan szintén grófi titkár volt, s mint költőt őt sem érdekelhették száraz, hivatalos teendői, de egyálaltában nem

volt olyan fellegekben járó, naív és holdvilágos ábrándozó, mint Adolf. Papp Ferencet Czeczil és Várhelyi barátsága a Keményére és Tahynééra emlékezteti. Ennél a kissé erőltetett analógiánál érdekesebb az a megállapítása, hogy Jenő gróf kastélyának és környékének rajza Wesselényi Miklós zsibói birtoka után készült.

Ameline esete a szerecsen szolgával Jósika Miklós *A könnyelműek* című regényének hasonló epizódjára emlékeztet még a részletekben is. Ez föltétlenül hatott Keményre. A mulatt gyermek, a házastársak elhidegülése ott is megvan. Az önmaga által felszarvazott férj („vir sibi cornua promovens") különben nemzetközi vándor-anekdota, melyet Kemény Kónyi János *Democritus*ában (1782—5), vagy máshol olvashatott. Kónyi szobaleány-esete ízről-ízre egyezik Kemény elbeszélésével, csakhogy nála a pajkos adomából tragédia lesz.[3]

Legérdekesebb Csűry Bálintnak az a megállapítása, hogy a hóbortos Jenő grófnak br. Dujardain József volt a mintaképe. Ez Franciaországból származott be Erdélybe (a XVIII. században) s híres mintagazda lett, ki valóságos csodákat művelt birtokán, s jobbágyait rendre és munkára szorította. Később azonban már olyan kegyetlenül bánt velük, hogy e miatt börtönbe csukták. Felesége, kinek két szelet dinnyéért két fogát húzta ki, otthagyta és kolostorba vonult. A róla szóló adatokat és mendemondákat, melyek Erdélyben szájról-szájra jártak, három erdélyi író is feljegyezte.

[3] Az anekdota-forrásra Dengi János és Csűry Bálint mutattak rá. Minderről: György Lajos: *A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai.* Bpest. 1934, 220. és *Világjáró anekdoták.* Bpest. 1938. 99.

Kétségtelen, hogy Kemény belőle formálta Jenő alakját, bár jellemét megnemesítette.[4]

Jenő gróf tragikus jellem. Nemesszívű, eszes erélyes katona, kiben sok a gyöngéd szeretet (neje iránt), tapintatos előzékenység (vendégei iránt) és sok az önzetlen jóakart (népe iránt). Hibája — mint maga is megmondja — „a szigor és túlságos rendszeretet". Apósa szerint nemes-jellemű zsarnok, ki erőszakkal akarja a világot boldogítani. Ez az emberboldogító jószándéka s túlságos rendszeretete fajul lassanként rögeszmévé, melynek mindent alárendel. Ez teszi mind merevebbé jellemét, mind komorabbá kedélyét, s dönti végre romlásba.

Ellentéte a különc, öreg arisztokrata és volt forradalmár, ki a szabadság, egyenlőség és testvériség eszméiből kiábrándult ugyan, de az egyéni szabadság föltétlen híve s a nép barátja maradt. Orvosa, segítője, lelki tanácsadója lesz parasztjainak. Abban hasonlít vejéhez, hogy elveihez és bogaraihoz éppen oly makacsul ragaszkodik. Rokonszenves és humoros alak, mintha Dickens regényeiből került volna a komor történetbe. Ugyanilyen dickensi alak a derék, de igen hiú, kicsinyes öreg tanácsos.

Adolfot rendetlen nevelése és zavaros családi viszonyai tették félénkké és erélytelenné. Nem tudja rendes emberré fegyelmezni magát. Hol lázasan tevékeny, hol ábrándozó henyeségbe, fásultságba merül. Költői lélek, naivul ábrándozó és érzelgős idealista.

Stephania atyjától örökölte makacsságát, függetlenségre törekvő egyéniségét s kissé regényes és költői

[4] *Kemény Zsigmond regényforrásaihoz.* Erdélyi Irodalmi Szemle. 1926.

hajlamait. Különben szerető, hű feleség, eszes, bájos és fínomlelkű nő, ki más férj mellett élete végéig boldog lehetett volna.

Czeczil érzékenysége ellenére is erős jellem, kit a szenvedések és a keserves kiábrándulás nem törtek meg. Lelke gyöngéd és derült maradt, s a fényes, főúri élet után a szerény polgári körben, egyszerű férje oldalán is nyugodt és boldog tud lenni, s ragyogó szépségét és szellemességét nem használja hódításokra.

Florestán gróf kennyelműsége mellett sem rossz férj, szereti feleségét és gyermekét, de maniakussá lesz ő is, mint Jenő, családja jóhírének és emelkedésének maniakusává. Ő ezzel teszi tönkre boldogságát.

Ezeket az érdekes jellem-kereteket a lélekrajzoknak szinte pazar bőségével tölti ki az író. Mivel Keményről mint elbeszélő művészről később részletesen szólunk, itt ismét csak rámutatunk néhány kiválóbb lélekrajzára.

Stephania kedves, fiatal leánylelkét még fínom, angolos humorral rajzolja (IV. 153—4. 161—3.), de később a rajz mind komolyabbá (277.), mind mélabúsabbá válik. Leánykorának boldog emlékeire gondol (275.), s mikor régi házukat meglátogatja, mely egészen megváltozott, ő a változásokon keresztül is a régi, kedves képeket látja (281—2.).

Czeczil történetének háttere romantikusan sötét és bizarr, kellemetlen, sőt kínos hatású, de Kemény izzó képzelete az anekdotában (Jósika irányító hatása alatt) tragikus, mély lelki problémát kutat: egy ártatlan asszony mástól esik teherbe, nem tudja elnyomni anyai szeretetét. Ez küzd szerelmével és férjének az ő érzelmeit meg nem értő gyermek-gyűlöletével. Ezt a megoldhatatlan tragikus meghasonlást a

lélekrajzok egész szövevényével világítja meg és elemzi (Czeczil anyai érzelmei 187—9. 204., amint éji utazáskor emlékei megrohanják 206—7., amint férjével együtt szenved 190—3., fájdalma. melyet férjének kitörései okoznak 196—9., s elborzadása ennek szerelmes közeledésére 211—3.). Ezzel párhuzamos és szoros kapcsolatban lévő Florestán lelki háborgásainak rajza (188—9., 190—3., 196—9., 200—5., 209—10., 215.). Adolf lélekrajzában is sok a fínom megfigyelés (267., 275—6., 289—93., 299—300., 302.).

Legnagyobbszabású a Jenő gróf jellemének fokozatos megváltozását, elsötétedését kísérő és magyarázó lélekrajz, mely végigvonul az egész elbeszélésen. A XXI. fejezet valóságos kis tragédia rohamos fokozatossággal fejlesztve a lelki katasztrófáig. — Nem hallgathatjuk itt el azt az észrevételünket, hogy Jenő gróf tragédiáját nem csupán rögeszméje okozza, hanem szerelme és féltékenysége is. A reformátorból a történet végén már csak a féltékeny férj marad. Ez nincs kellően előkészítve. Méltán kérdezhetjük, hogy a rögeszméjének élő, feleségét elhanyagoló s kissé langyosan szerető grófot vajjon ennyire tönkre tudja-e tenni feleségének elvesztése.

Az elbeszélés erdélyi környezetrajza is nagyértékű. Az író megeleveníti előttünk az oláh- és magyarlakta faluknak életét Jenő reformjainak keretében, a tendencia kedvéért talán túlságosan is tudatlanoknak és maradiaknak rajzolt falusiak lelkét, Jenő kastélyának modern életét, melyet szembeállít a régi erdélyi nemesi szokásokkal és vendéglátással, s az ősrégi igények alapján megindúló igazi magyar pörösködés fonákságait.

Ebben a magyar környezetrajzban sok az irónia

és humor, valamint Jenő gróf sisyphusi népboldogító erőfeszítéseiben is, Jenő és Villemont gróf vitáiban, s mint említettük, az öreg francia s a tanácsos alakjában.

Kemény nem humorista, mint Jókai, de van érzéke a humor iránt, ezért munkáit nem szabad csupa zordon, humortalan tragédiáknak tartanunk. Ennek az elbeszélésének komorságát is nem egyszer enyhíti derűvel és humorral.

A remek novelláról az egykorú kritika külön nem emlékezett meg, csak Gyulai említette röviden Kemény munkái III—V. kötetéről írt összefoglaló bírálatában (PN. 1854. 50.).

*

Harmadik, arisztokrata-környezetben játszó elbeszélésének, a *Szerelem és hiúság*nak meséje a reformkor harmincas éveiben történik, vagy másfél évtizeddel előbb, mint *A szív örvényei*é. Első fejezetében könnyed vonásokkal pompás kis korképet rajzol. Pest élete megélénkül, a mágnások közül sokan oda költöznek, a kaszinóban időszerű kérdésekről vitatkoznak a Széchenyi és Wesselényi körül csoportosuló tagok. A vasút tervét még korainak tartják, angol kopók vásárlására társaságot alapítanak. Wesselényi merészebb politikát hirdet, Széchenyi csípős élccel vet véget a politizálásnak, s mindnyájan a budai magyar színházba indulnak. Különösen sikerült a sportoló, lovakért, vadászatért lelkesedő, előkelő nonchalance-al csevegő és pletykázó akkori mágnások életéről adott kép (pl. V. 104—10., 121—6.), melybe sok humoros és fínoman ironikus vonást vegyít az író éppen úgy, mint a felvidéki fürdői életnek (V. 81—2.) vagy a pesti és

vidéki téli életnek hangulataiba (V. 127—8.). Ilyen a háttere a következő mesének.

A szép és ünnepelt Gévay Sarolta a felsőbb körökben kedvelt sportembernek, Coranini Róbertnek lesz a felesége. Boldogan élnek kelenföldi bérletükön, közel Pesthez (Tasziló gr. a sóháztól 36 perc és 59 másodperc alatt lovagol házukig!). Az érdekes, nagy nőhódító hírében álló Romvaynak hideg közömbössége azonban fölkelti Sarolta hiúságát, s elhatározza, hogy meghódítja. A fürdőn ismerkedik meg vele, a kacérság és hódítás minden fegyverét kipróbálja a hideg lovagon, de hiába. Ez vérig sérti és kudarca folytonosan ingerli. Egyszerre váratlanul hazaérkezik. Férje különös változást vesz rajta észre, de okát nem tudja kifürkészni. Az ittas mágnástársaság fecsegéséből gyanút fog, féltékenysége fölébred, s végre Romvay és Sarolta kihallgatott párbeszédéből megtudja felesége titkát. Sarolta hiúságból elbukott, noha csak férjét szerette. Meglepi őket, Romvayval tíz darab tízezerforintos kötelezvényt írat, s mindenét pénzzé teszi, hogy Sarolta jövőjét biztosíthassa. Külföldre fognak utazni, honnan neje később visszatérhet mint özvegy, ő pedig örökre eltűnik. Sarolta hiába könyörög. „A kétségtelen hűtlenség megbocsátásán túl nincs házi-élet — mondja Coranini — hitvesedet csak szeresd, vagy taszítsd el magadtól! Ez az igazi szenvedély hitvallása". Sarolta visszaküldi Romvaynak a kötelezvényeket és eltűnik. Senki sem látta őket többé, ők sem egymást. „Oly nagy a föld, hogy elég biztos menhelyet nyujt azoknak, kik csak feledni és meghalni akarnak".

Sarolta érdekes jellem. Férje azt gondolja róla, hogy „tetszelgő, de ártatlan modorban. S érdekes

lenne-e a nélkül?" Kivételes és talányos lénynek tartja. Sarolta jellemében valóban sok a rejtélyes ellentét: szenvedélyes és szemérmes, komoly és szeszélyes, kacér és kifogástalan, szereti férjét, de nem tud mások hódolata nélkül ellenni. Kemény ezt a különös lelket is gondosan elemzi. Látjuk fejlődő vonzalmát Coranini iránt, majd szerelmét (V. 63—5. 85.), mind jobban növekvő érdeklődését Romvay iránt, fokozodó ingerültségét hidegsége miatt (V. 77—8., 84—8., 101—3.), ártatlan kacérkodását (91—3.), majd lelki küzdelmét ballépése után (110—18.) és igaz megbánását Romvayval való nagy jelenlétében (131—8.), végül kétségbeesett és feldúlt lelkiállapotát, mikor imádott férjét közönséges, kalandor zsarolónak hiszi (141—4.). Sarkalatos hibája és hiánya azonban a lélekrajznak, hogy Sarolta ballépését nem készíti elő, s nem teszi érthetővé. „Én önt nem szerettem — mondja Romvaynak — én férjemet szerettem, mindíg őt szerettem". „Hát hűtlensége, Sarolta?" — kérdi Romvay. „Nem szívemé volt". — „És a légyott?" — „Csak az ön közönye ingerelt. Elvesztém eszemet és... sodortattam, vonattam. Átok hiúságomra!" (137.) Ez az odavetett, néhány szónyi magyarázat igen kevés, szokatlanul kevés, szinte gyámoltalan a nagy lélekbúvártól. Éppen ilyen érthetetlen és megokolatlan a férfias, lovagias, jellemes, feleségét imádó Coranini zsarolása, bármily nemes indokból történik is. Csúf és visszataszító a szép novella végén.

Coranini lélekrajzában egyébiránt sok az érdekes részlet, Romvayéban is. Sikerült mellékalak a félénk, tehetetlen, pletykázó és kedvesen kacér Júlia grófnő, s a fecsegő és szellemeskedő Tasziló gróf.

*

E nagyobb és komoly lélekrajzi tanulmányokon kívül egy derült hangulatút is írt, mely milieujénél fogva az előbbiekkel rokon, de humoros fantasztikuma mégis elválasztja tőlük. Terjedelme a *Szerelem és hiúság*énál nem sokkal kisebb. Ez az *Alhikmet, a vén törpe.*

A történetet maga a hős, Bánházy Arthur mondja el, s így megfigyeléseivel és reflexióival az egésznek egyéni, lélekrajzi alapszínezetet ád.

A szomszédos Bánházy- és Alpáry-család I. Lipót király óta viszályban áll egymással. A végtelenbe nyúló pörösködés sok pénzükbe került, s most azzal akarnak bölcsen véget vetni neki, hogy Arthurt és Alpáry Amaranthát, a családok két utolsó sarját, összeházasítják. A fiatal jegyesek szeretik is egymást, bár a regényes hajlamú Arthur a józan és nyugodt leányt nem találja elegendően eszményinek. Fellengős levélben arra kéri Amaranthát, hogy félévre váljanak el, s így próbálják ki szerelmük valódiságát. Rögtön el is utazik, s Pápán, Mosonyon át Bruckba igyekszik, hol vasútra akar ülni (I.—III.). Hintajának kereke azonban eltörik a rossz úton (gyakori motívum a régebbi magyar novellákban), s kénytelen betérni egy régi pajtásához. Itt ismerkedik meg egy különös öregúrral, Sankansakhanrah Telhat Almalekkel, vagy más néven dr. Justus Amadeus Feniente de Sacovidoval,[5] kit a poharazó társaság röviden csak Taddé doktornak nevez. Ez a titokzatos öreg gondolat-

[5] „Nevemnek fele komoly, fele pedig komikai hangzatú" — mondja maga a doktor (V. 221.). Valóban a „feniente" és „sacovido" szabálytalan és önkényes összetételű olaszforma szavak kb. semmitevőt s üres-zsákút (zsebűt) akarnának jelenteni.

olvasó és jósló tehetségével erős hatással van Arthurra. Elmondja, hogy életének java részét keleten töltötte s ott Alhikmettől, a törpe bölcstől és bűvésztől, s nagytermetű bátyjától, a rendkívül tapasztalt Tedzsribettől igen sokat tanul (IV.). Éjjel csodálatos álmot lát: tündéri kertbe jut, hol megjelenik előtte Alhikmet s egy varázsgyűrűt ád neki. Ennek köve szenvedélyének fokozódásával párhuzamosan mind ragyogóbb lesz, de a kiábrándulás első pillanatában szétpattan. Díjul azokat a napokat kéri életéből, melyek „a kiábrándulás kezdetétől fogva az utolsó illusio szétoszlásáig nyúlnak". Ezeket Tedzsribet életének meghosszabbítására fordítja. Keletre utaznak tüneményes gyorsasággal. Karaván jük sivatagon vergődik át Tedzsribet vezetésével. Végre gyönyörű oázishoz érnek. Itt Alhikmet eltűnik.[6] Arthur beleszeret az oázis gyönyörű királynéjába, a szeszélyes és vidám Szelénebe,[7] ki kérőit, mint Turandot hercegnő, rejtvényekkel gyötri. Szeléne felesége lesz. Úsznak a boldogságban, a gyűrű vakítóan ragyog, de fénye halványodni kezd. Arthur már nem látja nejét olyan szépnek, mint azelőtt. A gyűrű elpattan. A közbeeső napok kiestek életéből és emlékezetéből. Minden prózaivá alakul körülötte. Szeléne arcképe helyén Alhikmet levelét találja, melyben többek közt a következő bölcs tanácsokat olvassa: „Ne akarja se elcsábítani, se nőül venni azt, ki ábrándos

---

[6] Mindez átlátszóan jelképes értelmű. A bölcseség kicsiny (Alhikmet), a tapasztalás nagy (Tedzsribet). „Ő mindent a világtól kölcsönöz. Nincs semmi sajátja" (V. 198.). A sivatag a prózai valóság, az oázis az illúzió. Az oázison kezdődik a szerelem, tehát a bölcseség, a józan ész (Alhikmet) eltűnik.

[7] Görögül: hold. Arthurt a ragyogó holdvilág ringatta álomba.

vagy őrült szenvedélyeinek tárgya volt; mert eszményképünk bírása soha ki nem elégítette várakozásainkat, s az ő karjai közt töltött kéjórák háta mögött, a bölcsek éles szemei mindíg észrevevék vagy a közöny álmos arcát, vagy a csömör torzalakját . . ." Szolgájától tudja meg, hogy Szeléne mással kacérkodott, s ezért arra ítélte büntetésül, hogy annak neje legyen. Mikor új férjével szerelmeskedni látja, végképpen kiábrándul belőle. „Eleget láttam" — mondja Alhikmetnek. „S tán többet is, mint amennyit látni lehetett; monda ez. Mert eszményképeinkben, míg szerelmesek vagyunk, minden tökélyt összpontosítva lelünk; de viszont, ha ők szivünk bálványai lenni megszüntek, már akkor nemcsak azon hibákat vesszük észre, melyekkel bírnak, hanem azokat is, melyeket csalatkozásainkért, saját képzelődésünk ajándékoz nekik". Kéri a kis bölcset, hogy vigye haza. Köpenyébe fogódzva repül, de az kisiklik kezéből, lezuhan és . . . fölébred. A mellékszobában nagybátyja s Taddé doktor beszélgetését hallja. A titokzatos varázsló is prózaivá válik. Kitűnő katona volt, de otthagyta pályáját. Kitűnő zenésznek, költőnek, diplomatának, orientalistának és bűvésznek tartották és mégsem vitte semmire. Arthur siet Amaranthához. Most boldog férj s két gyermek atyja (V.—VII.).

Már Péterfy Jenő észrevette[8] s Galamb Sándor mutatta ki részletesebben,[9] hogy Keménynek ezen a novelláján Hoffmann Amadeus csodás, fantasztikus elbeszéléseinek hatása látszik,[10] de meg kell állapíta-

[8] *Péterfy Jenő összegyüjtött munkái.* III. 1903. 529.

[9] *Kemény Zsigmond Alhikmetje.* Irodalomt. Közl. 1916. 179.

[10] Taddé dr. Amadeus neve is mintha erre utalna.

nunk, hogy ez a hatás leginkább Taddé doktor titokzatos és fantasztikus alakján érezhető leginkább, mert egy varázslatos álomképnek a mesébe-szövése a romantika rendes és gyakori fogása. Helyesen mutat rá Papp Ferenc arra is, hogy míg Hoffmann novelláiban a realitás és fantasztikum különösen összevegyítve, elválaszthatatlanul együtt szerepel (éppen ez a jellemző sajátságuk), addig Kemény a valóságot s az álomszerűséget pontosan elhatárolja egymástól. Az álommal való kijózanítás motívuma megvan Grillparzer darabjában *(Der Traum ein Leben)*, — szintén Papp Ferenc észrevétele — de tegyük hozzá, hogy ez is általánosan kedvelt romantikus indíték. A gyűrű szerepeltetése Galamb Sándor szerint a Balzac regényében *(Le peau de chagrin)* előforduló bőrdarabéra emlékeztet, melynek összezsugorodásával párhuzamosan ugyancsak megrövidül tulajdonosának élete. A regény fantasztikus regényessége is emlékeztet az Alhikmetére.

Keménynek ez az egyetlen novellája, mely mindvégig derülthangú és humoros. Ez a kedves, játékos, ironizáló humor a legfőbb jelessége.

Humoros alak főként maga az elbeszélő. Felsőbbséges mosollyal tekint egykori énjére, a carbonari-köpönyeges, szenvelgően pózoló Arthurra, ki a *Honderű*be verseket ír, ki Amaranthával „magas stilben" társalog, s szomorúan konstatálja, hogy szép menyasszonyának „nincsenek lávázó érzései". A regényes ifjú eszményétől „a szíven kívül szépséget, e szépség mellett kellemet, a kellem kíséretében szikrázó észt, az ész szövetségében gyermeteg átengedést, és mindig égő szenvedélyt" kíván. „Vajon hol lakik — kérdi magától — a valódi, az egyetlen, ki az én örök, az én kimeríthetetlen szerelmemre van teremtve?" —

„Magas-stílű" társalgása (V. 163—6.) s búcsúlevele (V. 178—81.), melyről maga megállapítja, hogy talán ez a legostobább levél életében, a dagályosan romantikus stílus pompás paródiája.

Kedvesen humoros gyermekkori eljegyzésük leírása, gyermek- és ifjúkori beszélgetésük, melyben a humor a regényesség és józanság ellentétéből fakad, hosszú birtokperük mulatságos története, magának az álomnak leírása, Taddé szereplése és leleplezése. Kemény humora kissé kesernyés, az illuziókból kiábrándult emberé, de mindvégig mulattató, nem sötét és nem túlságosan irónikus.

Arthur humoros elbeszélésében természetesen sok a fínom lélekrajzi önmegfigyelés, mely elmélyíti a különben víg és egyszerű történetet. Milyen csodásan szép az ébrenlétből az álomba való átmenet rajza (V. 191—2.) s az álomszerűség folytonos éreztetése!

Külön szépsége a novellának a keleties színekben és hangulatokban gazdag álomleírás, melyben Kemény képzelete a Jókaiéval versenyez.

Fantasztikus elbeszélésének reformkorbeli magyar hátteret is fest. A két család pörének, az Alpáryak magyaros vendégszeretetének, vendégeiknek, a gazdatiszt poharazó vidéki társaságának, a cigányok komikus szereplésének leírása és a sok közbeszőtt futó megjegyzés igazi magyar levegőt áraszt. Így a mese erős regényessége ellenére is reális marad.

Kemény csapongásra hajló képzelete és azt folyton fékező józansága és tapasztaltsága küzd benne. Ezért lett egyik legegyénibb novellája az Alhikmet. S mennyire egyéni és jellemző az is, ahogy Alhikmetnek a regényes szerelemről szóló kiábrándító bölcselkedéseivel, melyek a történet tanulságaiként szerepel-

nek, Kemény a maga szerelemre vágyó, szokszor csalódott és mindíg sajgó szívét akarja megnyugtatni!

*

A *Poharazás alatt* című „beszélyfüzére" *Alhikmet* folytatása exotikus romantikájával s Tadde[11] doktor jelentős szerepeltetésével.

Említettük, hogy első két része egészen feledésbe merült, s az 1853-as *Délibáb*ban eldugva ma már alig hozzáférhető. Legyen szabad ezért kissé részletesebben ismertetnünk, bár értékük meg sem közelíti az eddigiekét.

Az első résznek nincs külön címe, s tulajdonképpen csak bevezetése, kerete a következő két novellának.

Tamás bácsinál ültünk — meséli az elbeszélő — jó somlait iddogálva, de csak módjával, „élénkek, közlékenyek valánk, de az illem korlátai közt". Ott volt Andor barátunk, Gyula is, kinek anyja Lilienthal lány volt, érzelgős fiú, Bécsben egy csinos bankárnénak hódol s egy balett-táncosnőt pártfogol, ott volt a fiatal házas Bánházy Arthur[12] s a tudós Tadde dr., a nagy utazó, ki elmerülve ül s alig hallgat beszédünkre. A szép nőkről van szó. Tadde elmondja, hogy Pesten látott egy nőt, kit karcsúságáért bámulnak s Kínában egyet, kit vastag derekáért tartottak szépségnek. Párizsban látott egy kékszemű, szőke szépséget, a Senegal partján egy néger királyleányt, kit ott tartottak Vénusnak. Nem hisz a szépség általános szabályaiban. De azt csak elismeri, kérdezzük, hogy európai nőink mennyi eszközzel tudják magukat bájosakká varázs-

[11] Itt már így írja s nem Taddénak.

[12] Ez is összeköti az *Alhikmet*tel.

zsolni? Erre azt feleli, hogy a mi nőink az oldalukat horpasztják be, a kínaiak lábukat torzítják el, másutt tetováljják magukat s alsó ajkukat lyukasztják át. Nem tudja, melyik igézőbb. Ismét szórakozottá lesz s ábrándjaiba merül, majd azzal lep meg, hogy jellemem titkos vonásait érinti, majd a szótlan házigazdához fordul, s az ő gondolatát találja ki, hogy holnap jó lenne a szentlőrinci pusztán agarászni s kipróbálni új agarát. Tamás bácsi elbámul, de Tadde megmagyarázza, hogy ördöngősnek látszó gondolatolvasása logikus következtetéseken alapul (a titokzatosság józan leleplezése, mint *Alhikmet*ben). Áttérünk a házasságra. Társaim azt állítják, hogy a nőtől szerelem nélkül nem lehet hűséget várni, én viszont azt, hogy a hűséget a nem-szerelmi házasságban is megtalálhatjuk. Rám olvassák prózaiságomat. Döntsön Tadde, ki öt világrészt bejárt. Tadde a véleményszabadság híve, nem akar bíráskodni, csak véleményt mondani. Feleletül két történetet fog elbeszélni úti élményei közül.

Első elbeszélése: *Egy kaland a Missouri mellől*, melyet természetesen első személyben mond el.

Ellis több indián törzs nyelvén tudott beszélni, vakmerő és ravasz volt, s így hazájában nagy diplomatának tartották. Egyszer egy tárgyalásra hívja, melyet a vörösbőrűek dühös miko-jával (fejedelmével) készül folytatni. Figyelmezteti a veszélyre, de Tadde azért vele megy. Másnap hajnali négy órakor a sárga, iszapos Missourin eveznek, mely ifjú, szeszélyes és vad erkölcsű folyam, nem olyan elvénhedt, mint a mi szabályozott európai folyóink. A folyó szeszélyes medrének leírása után elmondja, hogy tíz nap mulva hegyektől körülvett rónán kötöttek ki, hol kalaúzuk, egy félig amerikaivá vált vörösbőrű lakott. Két jó vadász-

lovon elérik a vörösbőrűek kunyhóit, melyek az erdélyi oláh viskókhoz hasonlóan szanaszét hevertek. A fejedelem Ellis szerint éppen skalpok kikészítésével foglalatoskodott, de Tadde nem kel ki e régi nemzeti szokás ellen. Őfelsége országnagyjaival házának eresze alatt fogadta, majd meg is vendégelte őket. Taddet a fejdelem nagyobbik fiánál szállásolták el. Mataba,[13] fiatal felesége bájos, fínom ízlésű és modorú, s férjéhez határtalanul ragaszkodó nő volt. Örömmel viselte az indián nő nehéz sorsát, s mindent megtett férje kényelmére. Ellis hiába tárgyal, a miko ellenséges hangulatú, s úgy látszik, hogy a szomszéd törzsekhez is bujtogatókat küld. Addig vad-bivalyra vadásznak. A vidék leírása után elmeséli, hogy megközelítik a buffalo-csordát, ez menekül, ők utánavágtatnak s belekeverednek. Ő egy óriási bikára süti puskáját, a többiek tovább vágtatnak. Lova a megsebzett állat körül táncol, míg ő rajzolja különféle helyzetében. A fiatal főnök dícséri bátorságát, s kéri, hogy hagyják ott a már kimúlt vadat, mert húsa vén kora miatt úgysem ehető. Barátságot kötnek, a főnök átadja pipáját s hazatérve feleségét is. Mataba derülten engedett a parancsnak. A miko fia rábeszélésére elfogadja a yankee-k igazságtalan követeléseit. Távozásukkor Mataba, kibe egészen szerelmes lett, közönyös iránta, csak férjét nézi epedve és lesi minden intését. Három évvel utóbb viszontlátta. Férje halála megtébolyította s a szép nő egészen elhervadt. Nem is ismert rá, nevét is elfeledte. — A társaság megjegyzéseket tesz az elbeszélésre. Andor pezsgőt bont, s mindnyájan kérik a

[13] Jósika *A könnyelműek* c. regénye Motabu neve után csinált női névnek látszik.

doktort, hogy mondja el második történetét. „Tadde új szivarra gyujtott, s következő kalandot mesélt."

Papp Ferenc kimutatta, hogy Kemény a környezetrajzot, s a bivalyvadászat leírását Catlin „vadászképeiből" vette, de nem nevezte meg pontosan a forrást. Catlin George (1796—1872) amerikai író és festő volt (ezért szerepel Tadde is rajzolóként), s nagy, kétkötetes, illusztrált munkája, melyet Kemény olvasott: *Letters and notes on the manners, customs and conditions of the North American Indians* (New York. 1841.).

A novella nem nagyértékű, romantikusan exotikus, egyes részletei másodkézből valók, de Kemény reális alapot vet neki, s a sokat tapasztalt, kiábrándult és cinikus Tadde dr. szájába adja, s a nőkről folyó vita keretébe illesztve mégis érdekessé tudja tenni. Keményre magára is jellemző: szeszélyes kirándulása a romantika világába, mely azonban mégsem válik igazán romantikussá, mert Jókaival ellentétben józan realizmusával s fanyar humorával mérsékli képzeletének merészebb röptét.

Tadde második elbeszélése, az *Erény és illem* jóval tartalmasabb és értékesebb.

Tartalma röviden annyi, hogy Tadde a magyar testőrségből kilépvén, utazni ment s Dublinben barátságot kötött Eduard hadnaggyal, egy tábornok rokonával. Velük ment Bengalba mint angol katona. Egy elűzött királyt visszahelyeztek trónjára, de alaposan gyámkodtak is felette. Sudev, a ravasz diplomata vezette a tartomány kormányát. Az angolok iránt hihetetlenül előzékeny volt, s főleg Eduardot hálózta be. Megismertette rokonával, a gyönyörű Nandanaval, a vén Borg feleségével. Eduard őrülten beleszeret, s nem

törődik semmivel. Borg szemére lobbantja feleségének hűtlenségét, de Nandana minden istenre esküszik, hogy ártatlan, rokonai is rátámadnak Borgra. Nandana még azt is megígéri neki, hogy halála után követi a máglyára. A vén férj megmérgezi magát, s erre Nandana, hogy jeles családja hagyományait kövesse s tiszta hírét megóvja, a lángok közé rohan. Eduard már nem tudja megmenteni. Közbelépéséből hadjárat lesz, melyben Eduard annyira keresi a halált, hogy megalapítja hősi hírnevét. A hinduk pedig búcsút járnak a szent Nandana sírjához.

A mesés Indiába íróink Kemény előtt is többször elkalandoztak. Már Kazinczy lefordított egy indiai-tárgyú szomorújátékot (*Lanaszsza.* 1793.), melyben egy fiatal hindu özvegyet akarnak megégetni, de egy angol generális megmenti. Vajda Péter négy indiai-tárgyú elbeszélést írt (*Vajkoontala.* 1835. *Manahor, a rabszolga.* 1837. *A két bramin.* 1838. *Akbár szultán.* 1841.). Vajdának „fölvilágosult" fölényessége és gúnyos mosolya, mellyel a hindu előítéleteket, ősi szokásokat nézi és rajzolja, sokban emlékeztet a Tadde doktoréra. A *Vajkoontalá*ban pl. leírja a hinduk önsanyargatásait: „ötvenkilenc a pukkanásig ivott a forrásból, kétszázhuszonhét a tóba fulasztá magát, hetvenhárom a szent szikláról ugorva tört agyon, huszonöt késsel metszé föl hasát..." Kemény ugyanilyen szánakozó humorral emlékezik meg Nandana őseinek hőstetteiről: „Egyik közülök, hogy fején a madarak fészket rakhassanak, fülig ásatta a földbe magát... Némelyek a hegyi hévvizeket... választották az önkéntes kínzás eszközévé és halálra főzték testöket..." (V. 235.). Jósika Miklós Vajdával versenyezve két indiai novellát írt (*A mohilok gyöngye.* 1837. *A szuttin.*

1837.). Az özvegy-égetés mind a kettőben fontos mozzanat, a másodiknak címe is ezt jelenti. Ebben egy bennszülöttből lett angol tiszt menti meg az öreg férj özvegyét a megégetéstől. Jókai Kemény előtt két évvel írt egy fantasztikus indiai novellát (*A láthatatlan csillag.* 1851.), Bérczy Károly pedig egy évvel előbb. *Hindu románcában* (1852) is egy angol katonatiszt szerepel s egy táncosnő, ki férjének több álomport ád a kelleténél, s az meghal. A tiszt e miatt elűzi. Ez, mikor meg akarják égetni, angol kedvesét is a máglyára rántja.

Ezek az elbeszélések tárgy- és milieu-választás dolgában bizonyára hatottak Keményre. Ő is vegyít novellájába színes, néprajzi leírásokat, mint amazok (pl. az indiai ünnep, V. 231., a búcsújáróhely, 237.), de megkapóan hangulatosakat is (az indiai éjtszaka, a vadregényes hegyes vidék, 234—6.!). Hindu alakjait fellengősen ékes, indiai-zamatú, sok isten- és egyéb hindu névvel kevert nyelven beszélteti. A szerelmi mámorban élő Eduárd ábrándozását (239. 251.) éles ellentétbe állítja Tadde hideg, fásult, fölényes és cinikusan gúnyolódó életszemléletével. A novella címét is vele magyaráztatja meg: „végre is lehetnek nők, kik gyengébbek az erény, mint az illem megóvása körül" (242.).

Ezzel az elbeszéléssel le is zárta fantasztikus novelláinak sorát, a Tadde-ciklust, melyben a bizarrságra és érzékiségre hajlamos képzeletének szabadabb játékot engedett ugyan, de Tadde doktor álruhájában a kiábrándult realista öniróniájával maga hűtötte le ennek a képzeletnek túlságos forróságát. Ez választja el élesen novelláit az igazi romantikusok elbeszéléseitől.

*

Új „beszélyfüzérében", *A szerelem életé*ben a távoli világokból újra visszatér a hazai földre, még pedig szűkebb hazájába, Erdélybe, szülőföldjének, Alsó-Fehér megyének jól ismert vidékeire. Az elbeszélt történet színhelye az érdekes kis bányaváros, Zalatna. Ennek katolikus iskolájába járt Kemény kb. hatéves korától kilencéves koráig, mikor a nagyenyedi kollégiumba került. Ikfalvi Barók Dániel bányatörvényszéki elnök házában lakott, ki apjának testvérét, br. Kemény Katalint vette feleségül.[14] Novelláját gyermekkori emlékeiből szőtte.

Tárgya a székely Bikfalvi Szánthó Dániel udvari tanácsos, bányatörvényszéki elnök (felesége br. Adorján Katalin), s a szász Gráber Mátyás kamarai administrator pártjának kisvárosi, kicsinyes cselszövényekből álló harca, mely Szánthó bukásával végződik (nyugdíjaztatta magát). Ennek keretébe van foglalva fiuknak, Eduárdnak gyermekkora, gyermek-szerelme a kis Mari iránt. Mikor utoljára látja Marit, az már egy gróf felesége. „Mily szép volt a kis Mari vén férje karján, s mily szerencsétlen én! Legyőzhetem-e bánatomat? Az első szerelem örökké él. De melyik az első szerelem?..." Így végzi elbeszélését Eduárd. A novella folytatását Kemény nem írta meg, de mi így is befejezettnek érezzük, hiszen a kisvárosi pártok versengésének komikus hőskölteménye véget ért, s vele együtt a kis Eduárd gyermek- és kamaszkora is.

Ez a szinte önéletrajz-számba menő elbeszélés, ha nem is legjobb novellája Keménynek, de kétségkívül a legbájosabb s legmelegebb humorú. Papp Ferencnek

[14] Papp Ferenc: *Báró Kemény Zsigmond.* I. Bpest. 1922. 17—27.

igaza van, mikor Thackeray-nek, a nagy angol humoristának hatását födözi föl benne, de bizonyára mi sem csalódunk, ha azt állítjuk, hogy humorában a Thackerayé s a Dickensé vegyül össze a maga egyéni humorával.

A kisvárosi társadalmi életnek rajzában inkább Thackeray-féle csípős humor van. Hogy is beszélhetné el az író másképpen a kisemberek nevetséges béka-egér-harcát? A két párt azon vitázik, hogy kié az elsőbbség rang dolgában és egyébként is, Szánthóé-e vagy Gráberé. A harcot főként Aurélia szítja, az administrator unokahúga, ez a „csípős, éles, kedélytelen és mívelt" vénkisasszony, ki Szánthónéval verseng a kis kör első asszonyának pozíciójáért. A kicsinyes küzdelmet kicsinyes eszközökkel vívják: pletykákkal, rágalmakkal, apró cselszövényekkel. A két pártnak vannak lelkes bajnokai, de kétkulacsosai és árulói is. Ilyen Szánthó legjobb barátja, a ravasz Stein tanácsos, ki az elnököt kitúrja hivatalából.

Szánthóék családi életének rajzán már melegebb, inkább dickensi humor ömlik el. A derült kedélyű, nyugodt-természetű elnök csak tudományos kutatásainak élő, kissé gyámoltalan és rövidlátó tudós-típus, ki mellett gondviselő angyalként áll nála sokkal fiatalabb, okos és derék felesége, ez a vallásos, jólelkű és egyszerű asszony, ki tapintatos gyöngédséggel, de erélyesen uralkodik otthon.

De legmelegebbé válik Kemény humora, mikor a kis Eduárdot mutatja be, ezt a szórakozott, ábrándozó, képzelődő fiúcskát, ki elkerüli az unalmas iskolát, hogy a Bartalicsék almafájának lombjai közé bújva álmodozzék s beszélgethessen ideáljával, a kis Bartalics Marival. Ilyen lehetett ő maga gyermekkorában. A

fiúcska csodásan hangulatos természeti képekbe olvadó lélekrajza (I. fej.), mely az elbeszélés további folyamán sem veszít fínomságából (elkeseredése V. 337., beszélgetése Marival 345—6., élete falun 347., bánata Mari eltűnésén 348—51.) a világirodalom legszebb gyermeklélekrajzaival versenyez.

Külön említésre méltó a kis erdélyi bányavárosnak és vidékének, s az ottani tisztviselők életének pompás, s elbeszélő irodalmunkban új rajza.

Ezt a „töredéket", mint már mondottuk, nem érezzük töredéknek, s tulajdonképpen nem is az. A tervezett „beszélyfüzér" első novellája, melyet még néhány követett volna, ezzel az elsővel többé-kevésbbé összefüggő. Talán folytatta volna a kis Mari történetét, vagy más ifjúkori szerelmi tapasztalatainak regényes rajzát. A cím is arra utal, hogy a beszélyfüzér központi tárgya a szerelem lett volna.[15]

Ezek a modern-tárgyú novellái a magyar realista lélekrajzi elbeszélésnek legelső s a Gyulai Páléival együtt legnagyobb, s e korban utol nem ért remekei.

---

[15] A kissé homályos címet (A szerelem élete) talán a befejező mondat magyarázza meg („Az első szerelem örökké él").

III.

A Férj és nő. — Meséjének vázlata. — Irodalmi és egyéb hatások. — Jellemei. — Környezet- és lélekrajza. — Jelentősége. — Az egykorú bírálatok.

Arisztokrata-körökben játszó, reformkori hátterű és bonyolult szerelmi problémákkal foglalkozó elbeszélései közé tartozik a *Férj és nő* is, mely már nagyszabású alkotás, s Keménynek első, igazán kitűnő regénye.

Ez a munkája már a mai olvasók előtt is ismeretesebb, úgyhogy tartalmát elég vázlatosan áttekintenünk. Vázlatunk a szerkezetet is feltünteti.

Az első fejezet a báró Kolostory-család ősi várának, Keselykőnek s vidékének leírása és a család története. A kissé hosszadalmas bevezetést azzal élénkíti az író, hogy már itt felléptei Norbertet, a regény egyik jelentős alakját. A mese a II. fejezetben indul meg br. Kolostory Albert és gr. Srahlenheim Adél szerelmének történetével. Adél eljegyzésének hírére, melynek valóságáról Albert a romantikus elbeszélések hőseinek rossz szokása szerint nem győződik meg, sértett hiúságból olaszországi útra indul (III.). Génuából Rómába utaztában különös kalandja akad egy ismeretlen hölggyel, kiről Iduna keresztnevén kívül egyebet nem tud meg (IV.). Római élményeit levelekben közli Tamás bátyjával. Megismerkedik a magyar

születésű Norbert Lipót bankárral, bájos leányával, Elizzel, s özvegy sógornéjával, Polidórával (V—VI.). Eliz beleszeret Albertba (VII.). Tamás bátyja otthoni híreket ír neki, többek között azt is, hogy feleségül fogja venni Strahlenheim Adélt. Erre a hiúságában mélyen sértett Albert, hogy Adélon bosszút álljon, megírja Tamásnak, hogy ő meg Norbert Elizát fogja elvenni, noha még akkor meg sem kérte a leányt (VIII—IX.). Norbert nem szívesen adja leányát arisztokratához, de azért beleegyezik egybekelésükbe, mely hamarosan meg is történik (X.). Adél mátkaságának hírét csak azért terjesztették, hogy Albertet vallomásra bírják, de a fogás balul ütött ki. Ekkor lett Tamás menyasszonya. A házasságból azonban nem lesz semmi, Adél a lakodalom napján visszalép, s Tamás csúf botrányt csapva távozik (XI.). A lakodalmas nép között van gr. Szendery, ki élvezi a botrányt és Terényi tanácsos, ki a grófot egy olaszországi élményével mulattatja. Ez Iduna grófnő szerelmi botránya. Szendery a tanácsos szörnyű zavarában gyönyörködve kijelenti, hogy Iduna grófnő, ki azóta özvegy lett, az ő mostohatestvére (XII.). Eddig tart a regény első része (pontosan fele az egésznek), mely tulajdonképpen előkészítése a második rész drámai bonyodalmának. Ez a szerkezet emlékeztet Bourget regényeire, melyek szintén lassan indulnak az előzmények aprólékos elmondásával, a bonyodalom szálainak tüzetes felfejtésével, hogy azután érdekfeszítően és rohamosan siessenek a drámai befejezés felé.

A második rész Albert és Eliz házasságának története. Boldogan élnek Virányoson, fehérmegyei új birtokukon. Eliz Polidórához írt leveleiben áradozva beszél idilli életükről. Leányuk is születik (I.). Albert

megnézi a szomszédos Szentágostán a Zörény grófok nagyszerű, lakatlan kastélyát, s egy katonatiszt ismerősétől, gr. Onofreditől sokat hall özv. gróf Manfrednéről, az érdekes Zörény Iduna grófnőről. Pesti útjáról visszatérve megismerkedik a szép asszonnyal (II.). Érdeklődése mind jobban fokozódik iránta. Azt is megtudja, hogy tengeri kalandjának titokzatos ismeretlenje Iduna volt. A grófnő is érdeklődni kezd Albert iránt (III.). A kölcsönös érdeklődés szerelmi viszonnyá válik. Eliz Onofredi révén megtudja férje hűtlenségét. Titkolja bánatát, s abban reménykedik, hogy Albert vissza fog térni hozzá, de ez mind jobban elidegenedik tőle. Norbert megtudván leányától a történteket, s látva, hogy Albert már nem szereti feleségét, válást sürget, majd Idunát próbálja lemondásra bírni, de ez tagadólag válaszol. Alberttel való viszonyát már nem bonthatja föl (IV.). Albert sürgeti az elválást, s bevallja Eliznek, hogy sohasem szerette igazán. Hogy a válópör évekig ne húzódjék, Albertnek protestáns hitre kell térnie, ami még jobban feldúlja lelkét, Eliznek pedig azt kellene vallania, hogy nem szerette Albertet, s csak atyja kényszerítette a házasságra. Ezt a csúf hazugságot felháborodva utasítja vissza. Albert kétségbeesik. Hogy mentse meg Idunát, kinek gyermeke lesz tőle? Lázas állapotában már Eliz meggyilkolásának gondolata kísérti (V.). Egy reggel Polidóra a francia lapokból felolvassa Praslin herceg bűnesetét, ki hű és szerető nejét megölte egy másik asszony miatt, azután a börtönben megmérgezte magát. Albertet iszonyúan felizgatják a hallottak. Távozik. A jószívű Eliz férje feldúlt lelkiállapotát látva elhatározza, hogy beleegyezik a kényszerítés hazug bevallásába. Éppen meg akarják ezt Albertnek mondani,

mikor szobájából lövést hallanak. Albert szétzúzott fejjel hever pamlagán. — Terényi tanácsos, ki mindent tud, kijelenti, hogy elveszi Idunát. Ez kénytelen hálásan fogadni a gyöngéd ajánlatot. „Szivem! — mondja neki a rossznyelvű Szendery gróf — egy pár hónappal siethettél volna e ceremóniával. Azonban így is jer testvéri karom közé! Fogadd szerencse-kívánatomat.“ Ezzel a cinikus megjegyzéssel végződik a regény.

Papp Ferenc kimutatta, hogy Kemény elveszett regényének *A hírlapszerkesztő naplójá*nak egyes részleteit beledolgozta ebbe a munkájába (hőse annak is gr. Kolostory Albert volt), hogy felhasználta br. Jósika Miklós válópörének egyes mozzanatait (pl. a vallásváltoztatás okozta lelki küzdelmet), s hogy Idunát — úgymint annak idején Agathát — Tahynéról mintázta, természetesen több jellemvonást megváltoztatva. Megerősíti Papp Ferenc föltevéseit Pálffy Jánosnak föntebb idézett elfogult megemlékezése Keményről, melyben azt írja, hogy regényében egy barátnéját, ki udvarlását visszautasította, s egy jó barátját állította pellengérre. Ez csak Tahynére és Jósikára vonatkozhatik.

Ifj. Dengi János rokonságot fedezett föl a *Férj és nő* meséje s egy Balzac-regény közt.[1] Ez a *La maison du chat qui pelote,* melyben egy rőföskereskedő leánya egy grófhoz megy feleségül. Ez utóbbi egy hercegnőbe szeret s elhanyagolja feleségét. A szegény fiatal asszony hiába akarja visszahódítani elpártolt férjét, s bánata sírba viszi. A két mese közt van hasonlóság a részletekben is, de azért nem állíthatjuk,

[1] *Kemény és Balzac.* Bp. Szemle. 1910.

— mint egy neves irodalomtörténetírónk — hogy „innen vette regénye törzsét, a cselekvény megalapozását, a mese vázát, a bonyodalom fordulatait, az előtérben álló személyek jellemének körvonalait . . .“ Ez szinte plágium-vád volna Kemény ellen. Azt megengedhetjük, hogy a mese alapgondolatát innen vehette (hogy egy arisztokrata polgárleányt vesz el, azután egy maga-fajtájabeli nőhöz pártol), bár ez közkeletű tárgya a regényirodalomnak, de hogy tökéletesen más regényt írt erről a tárgyról, mint Balzac, az is kétségtelen. Az esetleges egyezések (pl. a francia hősnő is hű, szerető és fínomlelkű, mint Eliz) a tárgyból természetesen következnek, s nem tekintendők okvetlenül átvételeknek. Kemény nem szorult rá ilyen szellemi mankókra. A Praslin-bűnpör, melyet regénye végén kibonyolító motívumként használ, szintén hozzájárulhatott a mese alakításához, pl. a hercegnő megható naplója és levelezése szerelméről s lelki küzdelmeiről. Ezeket is közölték az egykorú lapok.

Végül csak utalunk rá, mert úgyis nyilvánvaló, hogy *A szív örvényei*nek gr. Szeredy Anselmje és Agathája Kolostorynak és Idunának igen közeli irodalmi rokona. Szinte jellemrajzi előtanulmányok regényének ehhez a két alakjához.

A reformkorbeli magyar környezetrajz nem mondható jelentősnek. A politikai mozgalmak inkább csak jelezve vannak Kolostory politikai szereplésével kapcsolatban. Kemény irónikus elmésségeiből, célzásaiból és a politikusokra tett csípős megjegyzéseiből nem kerekedik ki valami tiszta korkép. Érdekesebb a magyar arisztokrata-élet élénk és megfigyelésekben gazdag rajza.

Kemény, a szegény erdélyi mágnás, erős kritiká-

val nézi a magyarországi arisztokratákat s irónikusan, sokszor keserű gúnnyal bírálja tékozlásukat, léhaságukat, gőgjüket s fennhéjázó előítéleteiket (ezért regénye elején a volteriánus és forradalmár Norbert pártjára áll). Kolostorynak arisztokrata érzelmeit s ezek ellenére a szabadelvűséggel és demokráciával való kacérkodását, hiúságát, érzékiségét, könnyelmű tékozlását s ábrándosan regényes föllengését szintén fölényesen és irónikusan rajzolja (pl. III. 35—6.). Csak buzgó katolikusságát, a vallás misztériumaiért való rajongását nem gúnyolja, ami a protestáns írónak fínom ízlésére vall, s fényes bizonysága annak, hogy más, neki idegen lelkiségbe is mennyire bele tudta élni magát. Pompásan írt római leveleiben nagy lélekelemző művészettel és szellemesen mutatja be jellemének legkülönfélébb árnyalatait. Humoros ellentétei ezeknek a fínom s kissé föllengős leveleknek a Tamáséi, melyek leleplezik előttünk a műveletlen, durva, alacsonylelkű, fukar bátyát, ki inkább beillenék parasztnak vagy zsidó bérlőnek. Ezek a levelek jól előkészítik „nagy jelenetét", mikor nagy botrányt csap kikosarazásakor s otthon dühöng a kárbaveszett sok költség miatt (I. 11. fej.). Az éles szatirával rajzolt alakok közé tartozik a cinikus, kajánlelkű és rossznyelvű gr. Szendery, ki akkor a legboldogabb, ha másnak kellemetlenségén vagy baján örülhet, és a hidegen számító, szívósan kitartó, jellemtelen törtető Terényi tanácsos, valamint gr. Onofredi, a léha, üres katonatiszt. Jól mondja Papp Ferenc, hogy ezeknek jellemzése Thackeray keserűen gúnyos és pesszimista modorára emlékeztet. Talán hozzátehetjük, hogy Norbert bankár pedig dickensi alak. Ilyen talpig becsületes, jellemes, jovális, józan, kissé bogaras, de egyszersmind nagyon jó-

szívű és gyöngéd polgáremberekkel gyakran találkozunk Dickens regényeiben. Mondanunk sem kell, hogy ez a szabadgondolkozó, munkás polgár irányzatos ellentétbe van állítva a konzervatív, előítéleteikhez ragaszkodó és léha mágnásokkal.

A derék apának méltó leánya a bájos Eliza, a szinte túlságig szerény, hófehér-lelkű, szerető, hű feleség, aki lelki szenvedéseit nemesen tűri, s annál jobban felmagasodik, minél jobban lesiklik férje az erkölcs szilárd talajáról. Mennyire eltörpül mellette a hódító külsejű és szellemű, de kevély, kacér férfibolondító, sivár-lelkű Iduna grófnő!

Kemény ezekből a mesterien megrajzolt jellemekből fejleszti szigorúan logikus következetességgel regényének érdekes cselekvényét a tragikus befejezésig, mely egyszersmind a legteljesebb költői igazságszolgáltatás is a sablonos moralizálás minden művészietlensége nélkül.

A jellemek s a mese reális környezetrajzba foglalása és lélekrajzi aláfestése Kemény művészi alkotóerejének teljességét mutatja.

A keselykői fantasztikus lovagvárat s a benne folyó prózai életet, Kolostory külföldi útjának reális részleteit (a tengeri út!), Rómának és környékének hangulatos képeit, melyek az akkori romantikus festészet olasz tájképeit juttatják eszünkbe, éppen olyan felsőbbséges művészettel rajzolja, mint a szerelmi dráma hátterét, a virányosi ízléses, bájos kis családi fészket s ennek ellentétét a büszke, pompázó, de hideg szentágostai kastélyt.

Lélekrajzai közül nehezen tudunk néhányat kiemelni, hiszen annyifélék, s mindenik tökéletes a maga nemében. Kolostory római levelei éppen olyan művé-

sziek, mint Elizéi, melyek Virányosra érkezésükről s boldog napjaikról szólnak. Az ártatlan leány szerelmi ábrándjainak rajza a holdvilágos albanoi kertben éppen olyan hangulatos (III. 81—2.), mint amilyen mélyreható Iduna tettei lelki indítékainak kutatása (III. 215—21.), vagy amilyen érdekes Terényi elbeszélése Idunáról telve éles s magát az elbeszélőt is jellemző megfigyelésekkel.

Minél jobban közeledik a tragédia vége, annál jobban belemerül az író a lelkek elemzésébe. Különösen a szegény Eliz lelkének csendes vívódásait látjuk a legkülönfélébb módon megvilágítva: majd leveleivel, melyekben elmondja barátnőjének boldogtalanságát s férjét illető megfigyeléseit, majd külsejének fínom leírásával (III. 251.), majd atyjával, később férjével folytatott párbeszédével, s egy szinte szónokiasan ékesszóló kitörésével (III. 276.). Ez a sokárnyalatú lélekrajz talán leggyönyörűbb része a regénynek. Ezzel párhuzamosan s vele összefonódva halad a Kolostoryé, mely nyomról-nyomra kíséri a jó és rossz indulatok közt hányódó, mind jobban elsötétülő, kétségbeesetten vergődő lelket egészen tragikus összeomlásáig. Általában a három utolsó fejezet a lélekrajzoknak csodálatosan fínom szövedéke, s a lélekbúvár Keménynek egyik legremekebb alkotása.

A férj és nő az első, igazán modern lélekrajzi regény irodalmunkban. Regénytörténeti szempontból ez a nagy jelentősége.

*

A regény előfizetőinek névsorában sok a mágnás, a többi név majdnem csupa ismeretlen. Emich könyvkereskedése 150 példányt foglalt le. Megjelenése után

néhány nappal azt jelenti a Hölgyfutár (1852. 201.), hogy már fogytán van. Ennek ellenére csak 1878-ban ért második kiadást.[2]

A *Magyar Hírlap* azonnal jelentette megjelenését dícsérő kis ajánlás keretében (1852. 857. aug. 31. — a hírek között). Megjelenése után néhány nappal Szilágyi Sándor (Alpári álnéven) már rövid bírálatot írt róla, s magasztalva dícsérte jellem- és lélekrajzát (BV. 1852. II. 10. szept. 5.).

A könyvárusi hirdetés (reklám) szerint azért ajánlható, mert „mint lélektani nyomozatokon alapuló munka a magyar irodalomban ritka jelenés" (MH. 1852. 881. szept. 28.).

Bulyovszky Gyula hosszú, komoly bírálatban számolt be róla.

„Nem nevezhetek hirtelen körünkből — úgymond — szépirodalmi olvasmányt, melyben annyi ízlés, oly komoly szépségek és a tartalom reális becse mellett annyi ép s valójában költői phantasia lenne, mint a két kötetben." Elmondja részletes tartalmát, s kiemeli a különösen szép lélekrajzi részleteket. Dícséri „lélektani következetességét", jellemeinek mélységét, szépségét és igazságát. Kolostory jellemében csak azt kifogásolja, hogy olyan elvi nézeteket vall, mint ellenzéki, melyeket politikai történetünk nem igen mutat föl. Az ellenzék tagjai az egyházzal szemben inkább túlságosan rationális nézeteket vallottak, s inkább

---

[2] A regényt Szilágyi Sándor adta ki. A Pesti N. ezt kétségbevonja s azt állítja, hogy Szilágyi csak a kiadással járó lótás-futást intézte bizonyos osztalékért (1853. jan. 16.). Szilágyi erre azt feleli, hogy a regény első kiadása az ő költségén jelent meg, a kéziratot megvásárolta Keménytől (U. ott jan. 23.).

vallástalanságra hajlottak, mint túlságos vallásosságra. Nem érti, hogy miért vette fel ezt az író hősének jellemvonásai közé. A regény szerkezete egységes, arányos, előadása nemes, ízletes, leírásai a képzelődésre és kedélyre egyaránt hatnak. „Nyelve eszmedús és *könnyenfolyó*, mely utóbbi tulajdont Keménynek bírálói nem mindíg adják meg“ (MH. 1852. szept. 24—5.).

A *Pesti Napló* szerint a regényből „sok élet- és emberismeret, mélyebb psychologiai tapintat tűnik elé, a bonyolítás, kifejtés egyaránt nagy ügyességgel van benne kezelve, s előadása világos, könnyen folyó“ (1852. nov. 12.).

Csak a *Családi Lapok* bírálta meg igen kíméletlenül, főként valláserkölcsi szempontból. Szerinte a hitgúnyoló Norbert a leggyöngédebb atya, a vallásos Albert bűnből bűnbe rohan. „Ez valódi irodalmi botrány!“ A férj nejének, vagy a nő férjének és gyermekeinek óvakodjék ezt a regényt kezébe adni. „Ilyen természetlen phantasia csak egy szánalomra méltó kebelben képes megszülemleni . . .“

Mint látjuk, az egykorú kritika (az utóbbi egyoldalú lerántást nem tekintve) örömmel fogadta Kemény regényét, észrevette és helyesen emelte ki nagy értékeit.

IV.

Történeti novellája: a Két boldog. — *Az* Özvegy és leánya. — *Tarnóczi Sára története Szalárdi krónikájában s novella-irodalmunkban. — A regény meséjének vázlata és szerkezete. — Korrajza. — Jellem- és lélekrajzai. — Humora. — Az egykorú bírálatok.*

Kemény, a nagy történeti regények mestere, mint láttuk, otthon érezte magát a modern világban is, és éppen úgy el tudott mélyedni a maga kora embereinek lelkében, mint a történeti személyekében, de történeti búvárlatai, s különös szeretete és érdeklődése a mult iránt megint csak visszaédesgette régi szerelméhez, a történeti elbeszéléshez.

Már modern-tárgyú novelláival egy időben (1852) írt egy rövidebb történeti elbeszélést, ez a *Két boldog*. Ekkoriban rendezte sajtó alá Szalárdi János *Siralmas Krónikáját* (1853-ban jelent meg), ebben találta Csiaffer budai basa történetét s ezt dolgozta fel novellájában.

Csiaffer basát mindenki boldognak tartja, s valóban az is: vallásos, igazságos, bölcs, kegyelmes, dúsgazdag, háremhölgyei szeretik. A hatalmas szultán parancsa azonban véget vet ennek a hosszantartó boldogságnak. Hivatalát át kell adnia a belgrádi basának, ki gondoskodni fog megfojtásáról, kincseit pedig a

szultánnak. Csiaffer habozás és zúgolódás nélkül engedelmeskedik és útnak indul. A másik boldog Kún Kocsárd. Bethlen Gábor fiaival együtt neveltette, külföldön utaztatta, nagy vagyont örökölt. Csiaffer basával való sikeres tárgyalása óta I. Rákóczi Györgynek kedves embere lett, harci dicsőségben is volt része, s most szerelmes Széchy Máriába, ki szintén vonzódik hozzá, bár már Kún István felesége. Reá is lecsap a végzet. A fejedelem elfoglalja egy kis birtokrészét. Kocsárd nem sokat törődnék a dologgal, de bántja a jogtalan erőszak, s Mária előtt sem akar gyávának látszani. Elhatározza, hogy szembeszáll a fejedelemmel. Elindul sereget toborozni s útközben találkozik az öreg basával. Ez le akarja beszélni esztelen tervéről, Kocsárd pedig őt biztatja ellenszegülésre és menekülésre. Mind a ketten hiába fáradnak. A basa elmegy Belgrádba meghalni, Kocsárd pedig visszafoglalja birtokát, s mint a fejedelem ellen lázadó hét esztendőre a fogarasi börtönbe kerül.

A Jósika s Jókai hatására valló[1] romantika háttérbe szorul a vázlatosságában is pompás, realisztikus korrajz mellett. A tizenhetedik század különös török-magyar világa tárul itt fel előttünk. A törökvilágot a basa udvara az italos csillagjós humoros alakjával, a kalandor lantos-diákból lett renegát csauz, egy közbeszőtt keleti mese, a mohamedán mennyország leírása, a belgrádi basa s a szultán fermánjának keleties, szóvirágos nyelve képviseli, az erdélyi magyart pedig

[1] L. a Jókai hatását tárgyaló fejezetet. — Csiaffer basa esete Szalárdiban részletesen le van írva (102—4.). „Boldog állapotban éltem", mondja itt magáról. Barátai itt is menekülésre biztatják. — Széchy Mária *idézett* esetét is innen vette (92—3.).

Kún Kocsárd marosvölgyi várának élete, a szép Mária tiszteletére rendezett vadászat, csónakázás, lakoma és táncmulatság, s Kocsárdnak Muntyán Dumitruval, a leányrabló oláh hajdúval, való tárgyalása, mely belevilágít az akkori zűrzavaros időkbe.

De mindez csak háttér, melyből ennek a kétféle világnak két jellemző alakja emelkedik ki: az Allah s a szultán akaratába föltétlenül belenyugvó, s rendületlen fatalizmusából ki nem mozdítható öreg török, s a legkisebb sérelemért rögtön fejedelme ellen lázadó, szenvedélyes és nyakas erdélyi főúr. A fínom lelki vonásokkal rajzolt két jellem ellentétességénél fogva élesen megvilágítja egymást.

Úgy érezzük, mintha Kemény versenyre akart volna kelni Jókaival a törökvilág rajzában. Kissé egyenetlen szerkesztő s nehézkesebb elbeszélő módjával nem éri utol annak mesélő művészetét, de mélyebbre hatol a mult szellemébe s az emberi lélekbe.

*

Szalárdi krónikájában talált azonban regényességénél fogva érdekesebb s kerekebb formájú mesetárgyat is: a Tarnóczi Sára történetét. Szalárdi mindössze ennyit jegyez fel az esetről elég kevésszavúan (Kemény kiadásában a 97—100. hasábon).

Zabolai Mikes Zsigmondnak, Bethlen és I. Rákóczi György akkor már nyugalomba vonult vice-lovászmesterének, négy fia volt. Az „öregebbiket", buzgó pápista lévén, a bécsi jezsuiták kollégiumában neveltette. Egyik fia, János megszerette néhai Tarnóczi Sebestyén szép leányát, Sárát, anyjától „nehány uttal" (tehát többször) meg is kérte, de „a leányasszonynak sem le-

vén kedve hozzá, az anyja sem igérné neki". Ezt a kudarcot nagyon szégyellvén, Mihály bátyjokkal János és Kelemen fegyveres szolgáik élén betörnek a szentléleki kastélyba, mikor Tarnócziné nincs otthon, a síró-rívó Sárát kihurcolják s Zabolára viszik szüleikhez. Sára ott is éjjel-nappal sír és jajgat. Az anyja, aki „csak nem hal vala meg keserűségében", a székbeli vice-tisztekkel Zabolára siet, de Mikesék nem adják ki Sárát, s azzal biztatják, hogy majd megszereti fiokat, s boldogok lesznek. Tarnócziné ekkor a fejedelemhez megy Fehérvárra. Ez szigorúan veszi a dolgot, s a fiscalis directorral országgyűlés elé idézteti a leányrablókat, kik azonban Lupul moldvai vajdához menekülnek. Az országgyűlés kimondja rájuk a fej- és jószágvesztést. Vagyonukat s jószágaikat elkobozzák, azokat „másoknak conferálván, donálván, eladatván". Néhány év mulva kegyelemért folyamodtak, „gratiát" nyertek, „s azután való szolgálatjokkal promoveáltattak volt". Sára Haller Péternek, „már meghanyatlott idejű, de különben becsületes úri főembernek" lett a felesége, s később „micsoda kísírtetbül nem tudatik, de maga megmetszvén torkát magának, megölte volt magát nyavalyásul Szeben városában" urának ottani házában.

Szalárdi elbeszélését gr. Kemény József, a regényíró tudós rokona, már 1835-ben közölte az *Árpádia* c. zsebkönyv II. kötetében két oklevéllel együtt, melyek egyikéből még az derül ki, hogy Hallernek Sárától egy Péter nevű fia született, s hogy Tarnócziné másodszor is férjhez ment Nemeskürti Vitéz Lászlóhoz.

Ezt a történetet, mint már láttuk, Kemény előtt ketten is feldolgozták: Pálffy Albert *A szebeni ház* (1853) és Halmágyi Sándor *Szívek harca* (1855) című

novellájában. Szalárdi hézagos adataira mind a ketten egészen képzelt mesét építettek. Egyik sem hatott Kemény regényének meséjére. Mikor Halmágyié megjelent, a regény két első kötete már készen volt, Pálffyé jóval előbb látott ugyan napvilágot, de legfeljebb annyiban hathatott Keményre, hogy újra és erősebben ráirányíthatta figyelmét az érdekes tárgyra, s mintegy versenyre ösztönözhette.[2]

Kemény, úgy mint két előde, igen szabadon bánt Szalárdi adataival. A jezsuitáknál nevelt „öregebbik" fiú nála jezsuitává lesz (Mikes Móric), s Mihály a Mikes-fiúk nagybátyjává. Sárát Kelemen szereti s kéri meg, s az ő számára rabolják el. Az elrablás sem történik olyan durva erőszakkal, mint a valóságban. A mese, melynek így csak némi történeti alapja maradt meg, egészen Kemény képzeletének alkotása. A krónika neveiből (mert csak nevek) egészen új, tisztára képzelt alakok születtek. A Mikesek és Tarnócziak, noha valóban éltek, nem voltak történeti alakok, így az író képzelete szabadon formálhatta őket és sorsukat. Szalárdi hézagos és homályos elbeszéléséből logikus fejlődésű s lélekrajzilag megokolt, tragikus szerelmi történet bontakozott ki, mely nem való ugyan, de igazabb a valóságnál,

A regény a szentléleki vár életének s vakbuzgó, sivárlelkű úrnőjének bemutatásával kezdődik, ki váltig korholja a szép és kedves Sárát világi hiúságokra való hajlandóságáért (I. fej.). Mikes János, ki tizenkét évet töltött a krakkói udvarban és a moldvai vajda seregében, hazatér s Mihály nagybátyjától megtudja

[2] L. Szinnyei Ferenc: *Kemény „Özvegy és leányá"-nak tárgya novellairodalmunkban.* Budapesti Szemle. 1932.

Kelemen esetét. Szereti Tarnóczi Sárát, a leány apja neki is ígérte, de Tarnócziné ellenzi házasságukat, mert a Mikesek katolikusok, s a leányt az öreg Haller Péterhez akarja adni. Kelemen is megérkezik, s hárman elhatározzák, hogy megszöktetik Sárát (II—IV.). Tarnócziné Szebenbe utazik s leányát vígkedélyű sógorasszonyára, özvegy Naprádinéra bízza. Ez mindenféle hívságos történettel és világias csevegéssel mulattatja a szigorúan nevelt leányt, öltözködésre, lovaglásra kapatja és szíve titkát is megtudja: Sára nem Kelement szereti, hanem egy ismeretlen lovagért eped, kit Bethlen Istvánné, Széchy Mária udvarában látott (V—VIII.). Mihály és János meglepi a két nőt. Páncélba vannak öltözve leeresztett sisakrostéllyal. Sára védekezik, de mikor megpillantja János arcát, nem ellenkezik többé (IX.). János is ismerősnek találja Sárát s balsejtelmek kezdik gyötörni. Naprádiné nagy zavarban van. Zavara növekszik, mikor Haller Péter állít be a várba, hogy Sárával megismerkedjék. Megtudja a leányszöktetést, lemond a tervezett házasságról s megígéri, hogy mindent elkövet Sárának boldoggá tételére (X—XV.). — Eddig tart a regény első része (az első kötet), mely — mint látjuk — az expositio: a főszemélyek bemutatása, s a bonyodalom művészi előkészítése.

Mikes Móric, a jezsuita álruhában Erdélybe érkezik hosszú távollét után szülei látogatására. Kassai István korlátnok erdőmesterével mint néző résztvesz a fejedelem vadászatán (I.). A fejedelem kíséretében van Horváth Ferenc és Kapronczai György, Csulai udvari pap és Döme diák, kivel a vadászat alatt is bel- és külpolitikai ügyeket intéz. Különösen Radzivil herceg üzenete ejti gondolkozóba, ki a lengyel trónnal

biztatja s közbenjárását kéri Lupuj vajda leánya, Mária kezének elnyerésére. A fejedelmet óriási medve támadja meg, Móric lelövi s megmenti Rákóczi életét. Jutalmat nem fogad el, nevét sem árulja el. A fejedelem gyűrűjét adja neki, s megígéri, hogyha egyszer valami kérése lesz, teljesíteni fogja (II—IV.). Mikesvárban Zsigmond úr feleségével éppen boldogságukról beszél, mikor János állít be Sára elrablásának hírével. A leány mindenáron haza akar menni, hiába kérleli Kelemen. Jánost küldik hozzá, ki látja, hogy a Sára szereti. Fájó szívvel határozza el, hogy elmenekül előle Kelemen kedvéért. Sára előtt azt mondja, hogy visszatér Moldvába jegyeséhez, Máriához. Tarnócziné eljön Sáráért, s kiönti haragját és gyűlöletét a Mikes-családra. Zsigmond úr tagadja, hogy a leány náluk volna. Most újabb baj támad: a fejedelem érkezik meg vadászkíséretével. Igen kegyes, náluk ebédel s Zsigmondot főlovászmesterévé szándékozik kinevezni. Ekkor jelenik meg Tarnócziné az alkirálybíróval s előadja panaszát. Minden kiderül. A fejedelem el akarja simítani a dolgot, de Sára határozottan állítja, hogy erőszakkal rabolták el. Rákóczi erre szigorú megtorlást ígér. Tarnócziné leánya jóhírének elvesztésén kesereg, mire a fejedelem kíséretéhez fordul: ki akarja Sárát feleségül venni? Többen jelentkeznek, de Tarnócziné Hallert választja. Sára megtörve mond igent. — Mihály Jánossal és Kelemennel együtt ezalatt Moldvába menekült. Móric azzal vígasztalja szüleit, hogy ő biztosan ki tudja eszközölni a fejedelem kegyelmét (V—XIII.).

A regénynek ebben a rövidebb második részében megindul a bonyodalom, s élénk, fordulatos, sokszor drámai jelenetekben gördül le előttünk. János és Sára

szerelme tragikussá válik, a Mikes-családra lesujt a végzet, Tarnócziné diadalmaskodik.

A fejedelem Kapronczait Moldvába küldi, hogy követelje a vajdától a Mikesek kiadását, de titokban egy levelet adat át neki Döme diákkal Mikes János számára. Sára, kinek már kelengyéjét készítik, elárulja Naprádinénak, hogy Jánost szereti. Kelemen nem tud belenyugodni Sára elvesztésébe, nem érti viselkedését s vissza akar menni Erdélybe, hogy megtudja tőle visszautasításának igazi okát. Végre abban állapodnak meg, hogy János térjen vissza (I—V.). Útközben Kapronczaival találkoznak, ki János után ered, hogy átadja neki a levelet. Nem éri utól, s hosszas tanakodás után maga olvassa el. A levélben Döme diák azt írja Jánosnak, hogy a fejedelem kegyelmet fog neki adni, ha kiviszi, hogy a vajda Radzivil herceghez adja leányát. Kapronczai Mikes Mihállyal szövetkezik a terv megvalósítására. Mikes Móric, kinek menekülnie kell a jezsuita-üldözés elől, Kassai erdőmesterével elküldi atyjának a fejedelem gyűrűjét, mely kegyelmet jelent az üldözöttek számára. Zsigmond urat kétségbeeséséből felrázza Móric üzenete. A visszatért János, mint ismeretlen, meglátogatja Naprádinét s mindent megtud Sáráról. Tarnócziné örömmel jelenti leányának, hogy a Mikesek birtokait neki adja a fejedelem. A jólelkű Haller, ki tudja, menynyire irtózik Sára ettől a vagyontól, titkon megbecsülteti a birtokokat, s árukat elküldi a száműzötteknek. Így tréfálja meg kapzsi anyósát. A lakodalmat megtartják, Sára megpillantja Jánost, elájul, de a szertartást azért bevégzik (VI—XI.). Az erdőmester Móric elfogásának hírével riasztja meg Mikeséket. Már most melyik fiokat mentsék meg a fejedelem gyűrűjé-

vel? Mikes Zsigmond végre Móric érdekében ír a fejedelemnek. A levelet s a gyűrűt az erdőmester viszi Fehérvárra. János bolyongása közben meglátogatja Haller szebeni házát, mely ezentúl Sára otthona lesz, Girguc Bogdán ebesfalvi kocsmájában pedig két nemesi testőrrel, Horváthtal és Kerekszegivel találkozik. Az utóbbi tiszteletlenül beszél Sáráról. János pisztolypárbajt vív vele, Kerekszegi meghal, ő súlyosan megsebesül. Hallerék Naprádinével együtt megszállnak a fogadóban. Sára megtudja, hogy János érte vívott s lázas álmában folytonosan az ő nevét emlegette. Megtört szívvel kél útra (XII—XV.). Tarnócziné a befolyásos embereket Móric ellen izgatja. Az erdőmester átadja Zsigmond úr levelét s a gyűrűt, Rákóczi elrendeli Móric szabadonbocsátását. Ez felajánlja fejét a fejedelemnek s testvérei számára kér kegyelmet. Rákóczi sejteti, hogy meg fog nekik kegyelmezni s elbocsátja Móricot Tarnócziné rettentő hüledezésére. Kapronczai értesíti a fejedelmet, hogy Radzivil tervezett házassága meglesz, s hogy a siker főként Mikes Mihály ügyességének köszönhető, Döme diák pedig János esetéről tesz jelentést. A fejedelem egészen más színben látja most a nőrablást, s a Mikesek iránt mind engedékenyebb lesz (XVI—XVII.). Tarnócziné újra éled arra a hírre, hogy az országgyűlés kimondta a fej- és jószágvesztést, Jánossal is találkozik, kit fegyveresek kísérnek fogságba. Haller azt akarja, hogy Sára Fehérvárt a fejedelmi udvarban ragyogjon és mulasson, s mikor megtudja, hogy Mikes János a megsebesült lovag, kit az ebesfalvi kocsmában hagytak, megígéri, hogy megmenti. Ekkor jön Tarnócziné azzal a hírrel, hogy a Mikesek birtokai most már Sára tulajdonai, hogy Jánost elfogták s ő

megátkozta. Az agyonkínzott Sára tőrt döf szívébe (XVIII—XXI.). Tarnóczinét még ez sem sujtja le, tovább szövi ádáz terveit, Mikesvárra hajtat, hogy János elfogásának hírével gyötörje az öregeket, bár arra is gondol, hogy talán Zsigmondot azóta szélütés érte az országgyűlés ítéletének hallatára. A vár valóban ki van világítva, de nem gyász-, hanem örömünnepet ülnek. Mikor megtudja, hogy a Mikesek kegyelmet kaptak, halva rogy le (XXII.). A történetet rövid tudósítás zárja be a Mikesek megkegyelmezéséről s János haretéri haláláról (XXIII.). A bonyodalom a regénynek ebben a harmadik (leghosszabb) részében kissé meglassúdik és aprólékosabbá válik, de azért következetesen és fokozódó emelkedéssel halad a tragikus vég felé.

Sára és Mikes János szomorú szerelme, melyet viharfelhőként kísér Tarnócziné sötét bosszúterve, állandó középpontja a cselekménynek, mely drámai gyorsasággal bonyolódik és fejlődik, s feszültsége sokszor hatalmas jelenetekben robban ki.[3] Kemény regényei közül kétségkívül ennek szerkezete a legegységesebb és legkönnyebben áttekinthető. Képzelete ebben szárnyal legkönnyedebben, de a legfegyelmezettebben is.

Korrajzoló művészete, melyet már *Gyulai Pál*jában bámultunk, semmit sem veszített erejéből. Szalárdi krónikájából a mese vázlatán kívül más adatokat is merített.[4] Az ő jellemzésén alapul Rákóczi

[3] A krónika évekre terjedő eseményeit művészileg néhány hónapra tömöríti.

[4] L. részletesebben Loósz István: *Kemény Zsigmond „Özvegy és leánya" című regényének forrásaihoz.* Egyet. Phil. Közlöny. 1905.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

György alakjának rokonszenvvel való megrajzolása. Erős vallásosságát, mindennapi biblia-olvasását, szigorú rendszeretetét, igazságosságát, élénk, folytonosan tevékeny szellemét a krónikás is említi. Szenvedélyes vadásznak is ő rajzolja és a fukarságig takarékosnak. Horváth Ferenc, Kapronczai György, a „nemes társaság" (testőrség) tagjai és Csulai György udvari káplán, később püspök szintén szerepelnek a krónikában. Az eszes, sokat tudó és diplomata-ügyességű Vosodi Döme diák nem történeti alak, de a krónikásnak a munkával agyonhalmozott fejedelmi íródiákokról szóló megemlékezéséből született. Azt hiszem, — s ezt még eddig nem vették észre — hogy mintája maga Szalárdi, ki a fejedelem levéltárának „conservatora" (őre), bizalmas íródiákja volt,[5] s mint munkájából is látjuk, eszes s a kor politikájának, életének és embereinek alapos ismerője.

Kemény másik forrása Kemény János erdélyi fejedelem Önéletírása[6] volt. Ennek alapján jellemzi Kassait rettentő fukarnak, ki azért nem viseli a korlátnoki (kancellári) címet, hogy megkímélje az ezzel járó reprezentációs költségeket. Innen vette Radzivil lengyel királysággal biztató levelét s házasságának tervét, melyet Rákóczi valóban támogatott. Kemény ezt mint jelentékeny motívumot szőtte meséjébe. — E két krónikán kívül más forrásokból is meríthetett egy-két adatot, de ezeknek felkutatása csak azt bizonyítaná, hogy Kemény alaposan ismerte Erdély történetét, amit úgyis jól tudunk.

---

[5] Maga mondja magáról krónikájában (244. l.).

[6] Eredeti kézirata a Kemény-család birtokában volt. Első (hibás) kiadása a Rumyé a *Monumenta Hungarica*ban (1817), a második a Szalay Lászlóé (1856).

Erdély akkori belpolitikáját (pl. a Rákóczi uralma elleni titkos mozgalmakat) és külpolitikáját (a Törökországhoz, Ausztriához, Moldva- és Oláhországhoz való viszonyát) csak röviden érinti főként a fejedelem és Döme diák beszélgetésébe szőve könnyedén és művészien s nem értekezve és szárazan, mint sokszor Jósika teszi.

A korrajz nála általában nem valami külsőleges, a meséhez mesterségesen odatámasztott, színfalszerű díszlet, hanem az alakok jellemébe, lelki rajzába s beszélgetésébe beleágyazott s tőlük el nem választható elem.

A kor protestáns szelleme át- meg áthatja személyeit, kiknek mindennapi kenyere a biblia. Beszédjük tele van bibliai nevekkel, bibliai eseményekre és alakokra tett célzásokkal, pontos idézetekkel. Ezekkel könnyedén bánnak, látszik, hogy a biblia vérükké vált s belőle merített ismereteik rendelkezésükre állanak. A túlzó, fanatikus, türelmetlen protestantizmus Tarnócziné és Csulai lelki rajzában nyilakozik, a szilárd hit és bölcs türelmesség a fejedelmében. — A középkor nemes, lovagi szelleme is él még nemcsak Jánosban és Kelemenben, hanem a jezsuita Móricban is, kivel a fejedelem nem mint pappal, hanem mint lovaggal beszél és bánik.

Feltárul előttünk az udvari élet a vadászat érdekes jeleneteiben, a nemesi társaság szereplésében, az udvari emberek csevegéseiben és pletykáiban, általában az urak világi élete.

Mert a vallásosság annak a kornak sem volt egyedüli jellemző vonása. Mikes Zsigmondék a vagyonos nemesek patriarchális életét élik, sőt fiatalabb koruk-

ban vendégszerető kastélyuk igen is jókedvű s Tarnócziné szemében léha és bűnös mulatozások tanyája volt. Mikes Mihály típusa a könnyűvérű udvaronenak és gavallérnak, női mása, Naprádiné pedig egy akkori világias gondolkozású dámának, aki nem épületes vallásos könyveket és vitairatokat olvas, mint sógorasszonya, hanem széphistóriákat, a *Vitéz Franciscoról*, *Volter és Grizeldiszről* szólókat és egyebeket. Képzelete tele van a széphistóriák és lovagregények alakjaival és eseményeivel, úgyhogy magáról és Mikes Mihályról is valóságos lovagregényt képzel végig, melyben azoknak minden vadregényes motívuma szerepel (*Br. Kemény Zs. Művei.* VI. 267—70.). Mihály úr dícséri a régebbi fejedelmek idejét, szidja a fukar Rákóczi puritán és unalmas udvarát, lelkesedve emlegeti Jánossal együtt Széchy Máriát, a hódító amazont, kedvtelve mutogatja öccsének paripáit, fegyvereit, ékszereit, talizmánjait és vadászemlékeit. Csevegése éppen olyan korjellemző, mint Döme diáknak körmönfont, kuriális-stílusú levele.

Külsőségek leírásával keveset bíbelődik, de azért leírja Haller díszruháját és sok meleg holmiját, Rákóczi vadászruháját, a leányrablók régimódi fegyverzetét, Sára lakodalmát a falusi tiszteletes esetlen beszédével s Haller zordon szebeni házát.

Ebből a sok különböző elemből alakul ki az a pompás korkép, mely elképzelt volta ellenére is annyira valószerű. Minden vonása és színe művészi egységbe olvad, s hangulata ellenállhatatlan erővel ragadja meg képzeletünket.

Keményt azonban még a régi kor szelleménél is jobban érdekli az emberi lélek. Itt is legfőbb gondja, hogy ennek mélyébe tekintsen s titkait fürkéssze. Így

lesz ez a regénye nemcsak történeti, hanem lélekrajzi regény is.

Mellékalakjai közül Rákóczi jellemén kívül különös gonddal rajzolja Csulaiét. A kegyes udvari pap bizony nem rokonszenves ember. A reformált hit rettenthetetlen védőjének mutatkozik, de alapjában véve gyáva, mint a vadászaton kitűnik. Kegyes bibliássága mögött haszonlesés lappang, hiszen legfőbb célja a püspökség elnyerése. Sóhajtozik, hogy megszűnik az udvar „tisztasága", ha a pápista Mikes Zsigmond odakerül, de azért az udvaronc óvatosságával elnyeli mérgét, sőt képmutatóan a szeretet és türelem parancsait hangoztatja. Tarnócziné, ki a káplán úr türelmetlenségét és dörgő prédikációit ismeri, meg is botránkozik a circumspectus köpönyegforgatón. — Jellemző Kemény szabadelvű gondolkozására, hogy protestáns létére ilyennek rajzol egy kálvinista papot. Természetesen ezzel nem a maga vallását ítéli el, hanem vakbuzgó, korlátolt és türelmetlen szolgáit. Ugyanez a gondolkozás rajzoltatja vele olyan rokonszenvesnek a jezsuita Mikes Móricnak alakját, kiben a veleszületett lovagiasság s nemes önérzet a világról való lemondás mélabújával s rendületlen hittel egyesül. Jellemzése Kemény azon különös tehetségének bizonysága, mellyel bele tudja magát élni egészen idegen lelkiségekbe is.

Mikes Mihály egyenes ellentéte aszkéta unokaöccsének. Örökké ifjú agglegény, ki víg mulatozások és könnyelmű lovagi kalandok közt töltötte életét. Még mindíg poharazó cimbora, táncos-kedvű, a nőknek hévvel udvarló, kellemes mulattató, kihez a szép Naprádiné szívesen feleségül menne, s ki Lupuj vajda udvarában egyszerre kedveltté s a társaság központ-

jává lesz. Naprádiné, a szép Judit, kiról már föntebb szóltunk, szintén jól megrajzolt alak. Könnyelműségét jó szíve és Sára iránti szeretete teszi rokonszenvessé.

Az öreg Mikes Zsigmond jókedvű optimista, ki boldogan építgeti légvárait, különben heves, meggondolatlan, végletek közt hányódó természet. A csapás hirtelen kétségbeejti, de egy jó hír újra kitörő örömmel tölti el s a legvérmesebb reménykedésre ragadja. Derék, hű feleségében sokkal több a mély érzés, a nyugodtság, s a megpróbáltatás idejében annyira szükséges megfontoltság és erély. — Az őszinte, becsületes Kelemenben csak azt a meggondolatlan hevességet kárhoztathatjuk, mellyel a Sáráról terjesztett rágalmat rögtön elhiszi, s megvetéssel fordul el tőle. Ezt a tulajdonságát apjától örökölte.

A csúf és göthös öreg Haller a legmelegebb szívű ember s méltó minden rokonszenvünkre. Tudatában van rútságának, s fáj neki, hogy életében senki sem szerette. Keveset tart magáról, rögtön kész lemondani Sáráról, mihelyt megtudja, hogy mást szeret, de kész elvenni a leányt, hogy megmentse jóhírét. Tőle telhetőleg iparkodik boldoggá tenni, s a lehető leggyöngédebben teljesíti minden kívánságát. — A groteszk öregnek inasa, Zakariás is érdekes csodabogár. Lassú és megbízható szolga, de szeret családi titkokat kifürkészni, hogy azokat begyében tartsa, esetleg jó pénzen eladja. Ha egy kissé pityókos, furesa monológokban hangosan gondolkozik.

A három főalak közül Sárát Papp Ferenc szerint ideálja, Lónyay Mária után mintázta olyan szépnek, szerénynek, kedvesnek, igénytelennek és költői léleknek. A szinte kolostori életre kényszerített leányka en-

gedelmeskedik ugyan anyjának, de azért megőrzi vídámságát, s titkon vágyik az életnek egyszer már megízlelt ártatlan örömeire. Szenvedélyesen szeret, de van benne annyi lelki erő, hogy kibírja a csalódást, s szembe mer nézni sivár és örömtelen életével. Ha a rázúduló csapások öngyilkosságba nem kergetik, talán végig tudta volna élni ezt az életet. — János, a komoly, lovagias gondolkozású, nemeslelkű, költői ábrándozásra hajló ifjú méltó eszménye Sárának. Csak túlságos nagylelkűségével követ el hibát, mikor Kelemen javára lemond róla, s akkor is következetesen ragaszkodik lemondásához, mikor már tudja, hogy a leány viszont szereti. „Tartalmatlan" nagylelkűségét, „roszszul alkalmazott erényét" a sors kegyetlenül bünteti. „A szerencsétlenség magva nem mindíg a bűn, s a bűnnek társképe a rossz tapintatú jóság" (VI. 293.).

Tarnócziné vakbuzgó puritán. Szája folyton kerepeli a biblia szent igéit, de szívében nincs egy szikrányi szeretet. Gyűlöli a katolikusokat és a szombatosokat, kiket szívesen kiirtana a világból Isten dicsőségére. Házsártos, veszekedő, átkozódó, pörösködő és mérhetetlenül kapzsi, titokban még uzoráskodik is. Hitsorsosaitól bámult kegyessége így tulajdonképpen képmutatás. Vad fanatizmusa és gyűlölködő bosszúvágya már-már az őrültség határát érinti. Kétségkívül túlzott jellem, mint már Péterfy Jenő megállapította, de az is bizonyos, hogy romantikus túlfeszítettsége ellenére nagy realizmussal van megrajzolva, s a maga nemében monumentális.

Ezeket a jellemeket nagyszerű lélekrajzokkal mélyíti el s teszi sokárnyalatúakká. E tekintetben mellékalakjait sem hanyagolja el, s az ő lelkükbe is belebelevilágít, ha ritkábban és rövidebb időre is. Ilyen

lélekrajzok: Naprádiné ijedelme Haller érkezésekor (VI. 77—8. 81.), vagy lovagregényektől táplált képzeletének csapongása (267—70), Hallernek komor tünődése vénségén, rútságán, szomorú életén (101—4.), Mikes Móric elmélkedései a világról való lemondáson, a világról, melyet „odahagyni könnyű; feledni nehéz" (165—6.), Mikes Zsigmond percenként változó hangulatai (260—6.), Kapronczainak, a kezdő diplomatának, töprengései kényes helyzetén (246—52.), vagy Csulai lelki háborgása, mikor a plebánus szobájában megpillantja Loyola arcképét (221—3.).

A főalakok lélekrajza természetesen végigvonul az egész regényen s állandó fejlődést, emelkedést mutat. Tarnócziné lelkét a legkülönbözőbb körülmények között mutatja be, de ez a lélek mindíg ugyanaz marad: zsoltárokat énekelve s bibliai mondásokat mormolva szövögeti bámulatos kitartással és eréllyel bosszúterveit, folytonosan anyagi ügyein töpreng, Sárának gazdaggá tételén s házasságán, sőt már esetleges özvegységén vagy Hallertől való elválásán. Hiszen neki újra férjhez kellene mennie, hogy gyermekei legyenek, kik majd nagy vagyonát örököljék. Különösen remek részlete ennek a lélekrajznak, mikor legtitkosabb gondolatait tárja ki, s a Mikesek elleni gyűlöletének legfőbb okát. Az ő vidám mulatozásaik idegenítették el tőle férjét, ki szívesebben időzött náluk, mint otthon, s szívesebben mulatott Herodiás könnyelmű leányaival, mint vele. S még ki is nevették őt istenességéért és szigorúságáért! (194. 216—7.). Különösen grandiózusak azok a részletek, mikor a történet végén bosszúterveinek apródonként való omladozásán tépelődik és háborog, s mikor végső összeomlásuk halálát okozza.

E sivár lélek harcaival párhuzamosak a két nemes, szerelmes lélekéi. Különös szerelem a Sáráé és Jánosé. Egyszer találkoztak Bethlenné udvarában, mikor együtt játszottak a színjátékká alakított *Vitéz Franciscoban*. János volt Francisco, Sára csak kis apród, kit a lovag alig vett észre, de azért a leány titokban ábrándozik róla. Naprádiné beszélgetése felidézi akkori emlékeit, nem is reméli, hogy Francisco (kinek igazi nevét sem tudja) tudomást vett róla, de azért boldogan gondol a szép lovagra. Ez a lehelletfínom éji hangulat legremekebb része Sára lélekrajzának (49—51.). Még csak kétszer találkoznak: az elrablás kor, mikor Sára boldogan ismer elrablójában titkos eszményképére, s a Mikesvárban, mikor szembenállnak egymással. Csak néhány szót váltanak, — ez az egyetlen beszélgetésük az életben — s ez a néhány szó dönti el sorsukat (178—9.). Sára ettől kezdve megtört szívvel sodródik az események árjában, s mikor megtudja, hogy János szereti, „szíve már nem megsértve, szétszúzva volt". Feltűnő, hogy Sára lelki küzdelmeinek rajzában milyen kevésszavú az író, ritkán szól róluk s akkor sem sokat. Ezt hiánynak érezzük, s valóban az is. Szívesen elengednénk cserébe egyes részleteket Tarnócziné lélekrajzából. — Mikes Jánosé sokkal részletesebb és elmélyedőbb. Meggondolatlan tettéből fakadó önvádja és boldogtalan szerelme kínozza, álomjáróként lézeng, távolról kíséri a szeretett leányt, régi lovagi kedve s erélye odavan, életének semmi célja többé. Mint Papp Ferenc észreveszi, a szerelméről lemondó Kemény a maga érzéseit is belevegyíti rajzába. S valóban Kemény különös, zárkózott, érzelmeit elrejtő, magában évődő egyéniségéből sok van a szótlan, befelé vérző Mikes Jánosban.

Itt említjük meg, hogy a regénynek igen kevés-számú természeti leírása mind a lélekrajzokkal olvad össze, így pl. a csodás éji hangulat Sára ábrándozásával (49—51.), az alkonyaté s a beálló éjtszakáé Sára és Judit meghitt párbeszédével s az elrablás izgalmaival (65. és 76.), a téli éjé (252—4.) Mikes Móric tünődésével. A korrajziak közül Haller házának leírása egyszersmind János lélekrajza.

A történet komorságát sokszor enyhíti Keménynek mindez ideig keveset méltatott humora. Csulai, Haller, Mikes Zsigmond, Naprádiné, Zakariás jellemzésében sok a humor, sőt még Tarnócziné kegyes átkozódásait és égi s nagyon is földi dolgokat furcsán összevegyítő szavait és tetteit is nem egyszer kíséri az elbeszélőnek humoros vagy fölényesen gúnyos mosolya. Különös szeszélyből az egész regényt is néhány humoros mondattal fejezi be, azt találgatva, hogy vajjon férjhez ment-e a szép Judit és kihez.

*

Az egykorú kritika melegen fogadta a regényt. Már két első kötetének megjelenésekor, 1855-ben írtak róla. A Hölgyfutár (64. sz. márc. 20.) szerint: „Kemény regény-irodalmunkban egyetlenül áll, csábos phantazia, s néha kiviteli könnyűség nélkül, de csudálatos lélektani boncoló erővel, páratlan ismeretgazdagsággal, szerkesztési művészettel, mik őt Európa bármelyik irodalmában első rangúvá emelik.“ A *Pesti Napló* (jún. 15.) részletesen méltatja az alakok kitűnő jellemrajzait, festői leírásait és egészséges humorát. A káplán kisszerű töprengései — úgymond — „a humor

hatalmas jellegével bírnak". Dícséri korrajzát s korjellemző nyelvét is.[7]

1857-ben, mikor a III. kötettel befejeződött a regény, a lapok ismét több dícsérő ismertetést közölnek róla. A *Pesti Napló* március 3-i számában azt véli, hogy eddigi regényei közül „ez fog leginkább tetszeni". Az elbeszélés drámailag, érdekébresztően s gyorsan fejlődik. A korrajz és lélekrajz „nagyobb tárgyilagossággal vannak beolvasztva költészetébe". Április 12-i számában Greguss méltatja. Ma csak két írónkra lehet — úgymond — a művész nevet alkalmazni: egyik Kemény, a másikat nem kell megnevezni (Jókai), ki mint művész az első helyet foglalja el, Keményt a második illeti. Benne a bölcsész uralkodik a művész fölött. Ez a regénye azonban szinte megcáfolja ezt a Keményre vonatkozó egyéni véleményét. Az egész bírálat különben igen elismerő. A *Budapesti Hírlap* ugyanazon a napon (ápr. 12.) ismerteti igen lelkesen, szinte magasztalóan. „A dandyszabású szellemtelenségek, élcnek és humornak mondott szócsépelések, mosolygó ürességek, ködképes allegoriák, csattanós valótlanságok, terpeszkedő középszerűségek özöne után, özöne közben" végre egy maradandó becsű munka! Dícsérő bírálatát azzal fejezi be, hogy a forradalom óta prózai szépirodalmukban „ez kétségkívül a legjelesebb".[8] — Két igen terjedelmes bírálat is jelent meg

[7] A *Budapesti Viszhang* (23., jún. 10.) így jelenti megjelenését: „Megjelent K. Zs. regényének két kötete. A regénynek címe: *Özvegy és leánya!* Az olvasóközönség azon kellemes kényelmetlenségbe került, hogyha a leányt akarja, az özvegyet is meg *kell venni.*"

[8] Valószínűleg Salamon Ferenc írta. Erre mutat az is, hogy 7-es számmal van jegyezve, s Salamon neve 7 betűből áll.

róla, az egyik Székely Józsefé (H. 1857. 114—9., máj. 19—26.), mely zavaros és homályos elmefuttatásokba burkolja kritikáját. Hibáztatja, hogy a hitújítást Tarnóczinéban s az udvari pap alakjában visszataszítóan rajzolja, s nem szerepelteti Lorántfi Zsuzsannát, hogy a rossz hatást ellensúlyozná, hibáztatja a reflexiókat, mert a reflexiók nem valók regénybe(!), különben dícséri a jellemrajzokat, a lélekrajzot s a jelenetek drámai élénkségét. Értékesebb a Danielik Jánosé, Kemény jóbarátjáé *(A regény tekintettel b. Kemény Zsigmond „Özvegy és leányá"-ra.* PN. 1857. 149—60. jól. 3—16.), mely a regény jellemrajzait irodalmunkban legjobbaknak mondja.

V.

A rajongók. — *Tárgyának első feldolgozása: a* Deborah *című novella.* — *Történeti forrásai.* — *A regény tartalma és szerkezete.* — *Korrajza.* — *Jellem- és lélekrajzai.* — *Humora.* — *Jelentősége.* — *Az egykorú bírálatok*

Az *Özvegy és leányá*ban feldolgozott adatokon kívül Szalárdi és Kemény János történeti munkáiban I. Rákóczi György korából másokat is talált Kemény, melyek képzeletét megragadták: a szombatosok üldözésének történetét, Pécsi Simon és Kassai István érdekes alakjait, Pécsi elítélését szombatossága miatt, s leányának a fejedelemnő által való kiházasítását. Pécsi történetét s énekköltő működését Lugossy József már 1850-ben megírta,[1] s ez is fokozhatta Kemény érdeklődését a szombatosok és vezetőik iránt. 1853-ban a *Délibáb*nak ígért egy *Saaron rózsája* című történeti novellát, mely Pécsi leányáról szólt volna,[2] de ez akkor csak terv maradt. 1855-ben „nagy szükségében" előleget vett fel a *Budapesti Hírlap*tól egy nagyobb történeti novelláért,[3] melyet sürgősen meg kellett írnia,

[1] *Egy szombatos énekeskönyvről.* Új Magyar Múzeum. 1850—1. L. Papp Ferenc: *Báró Kemény Zsigmond* II. 1923. 343.

[2] U. ott II. 94. 172. 345.

[3] U. ott II. 260. 346.

úgyhogy kénytelen volt miatta az *Özvegy és leányának* írását a III. kötetnél egy időre félbeszakítani. Ekkor vette elő két évvel ezelőtti tervét s megírta *Deborah* című elbeszélését, mely a *Budapesti Hírlap* 1855. évfolyamában április 19-től június 21-ig jelent meg. A végét sietve írta, mert június 22-én át kellett vennie a *Pesti Napló* szerkesztését.[4]

Mit talált forrásaiban tárgyára vonatkozólag?

Szalárdiból vette Géczy András esetét, a fejedelmi palota leírását, Dayka János püspöknek, Rákóczi Györgynek, Csulainak s Báthory Zsófiának, György menyasszonyának alakját s a szombatosok üldözésének egyes mozzanatait: a fiscalis director „inquisitio által kikerestetvén őket", az 1638-i dési országgyűlés kimondja rájuk a fej- és jószágvesztést, bebörtönözik őket, de a fejvesztést később elengedik.

Pécsiről legtöbbet Kemény önéletírásában talált. E szerint Pécsi művelt, bőkezű, előkelő és tudós ember volt. Bukása után csak szenterzsébeti kis jószága maradt meg. Első feleségétől hat gyermeke volt, második felesége túlélte őt (a regényben Pécsi özvegy), s ettől született Margit nevű leánya (a regényben Deborah), kit Gyulai Ferenc vett feleségül 1639-ben. Szalárdi csak mint „tisztes hajadon leányát" említi (135.). — Pécsi könyörgő levelét Mikó Imre munkájából vette.[5] Kassairól is Kemény önéletírása emlékezik meg részletesebben. Rosszlelkű, fukar embernek jellemzi, ki a fejedelemnek rossz tanácsadója volt. Nagy megvetéssel ír róla, betegességét, köszvényét is említi. Bukása később következett be. A fejedelem rokonáról, Szeredi-

[4] U. ott II. 234.

[5] *Erdélyi történelmi adatok.* 1858. III. 353.

ről (v. Serédiről) is megemlékezik mint nem őszinte, rossznyelvű, de különben „igen udvari játékos és beszédes" emberről.[6] A vallásháborúra vonatkozó adatokat (a felvidéki protestánsok sérelmeit stb.) Szalay László *Magyarország történetében* (IV., 1854.) olvasta.[7] — A történelem adatait itt is szabadon használja fel, évszámokat változtat meg, eseményeket koncentrál művészi célja szerint.[8]

A *Deborah*ban Pécsi leányának s Kassai Elemérnek (ki nem történeti alak, csak Kemény képzeletének szülötte) szerelmét, majd Gyulai Ferenchez való férjhezmenetelét választotta tárgyul, de ennek a szerelmi történetnek igen széles korrajzi alapot vetett. Ezzel elnyomta magát a mesét s elhomályosította főszereplőinek jellemét. Novellájának aránytalanságát az utolsó öt fejezeten mutatkozó elsietés, elnagyolás csak fokozta. Így ez a — különben értékes — elbeszélés torso maradt. Kemény maga is érezte, hogy itt egy nagy regényre való anyagot vesztegetett el, ezért később újra elővette és nagyszabású regénnyé alakította. Ez *A rajongók*. A novella első 13 fejezetét kevés változtatással[9] belefoglalta regényébe mint ennek első

---

[6] L. Loósz István: *Adatok Kemény Zsigmond „Özvegy és leánya" című regényének forrásaihoz.* Egyet. Phil. Közlöny. 1910.

[7] Papp Ferenc id. munk., II. 369.

[8] U. ott 351.

[9] Pl. ilyen oda nem való szubjektív megjegyzéseket hagyott el: mi is odamegyünk a tömeget megfigyelni, hogy mindent lássunk és halljunk „hübben, mint akik akkor éltek, s valószerűbben, mint ahogy ők élményeiket szájról szájra adák, vagy henye napjaikban, midőn lekötötték a kardot oldalaikról, a papírra jegyezték föl" (az 1. fej. végén).

12 fejezetét, a 14—19. fejezetet pedig egészen elhagyta.[10]

A rajongók négy részre (négy kötetre) oszlik.[11] Általánosan ismert meséjét inkább csak a szerkezet áttekintése céljából röviden foglaljuk össze.

Az első rész hat első fejezete nagyszabású korrajz. A felvidéki protestánsok I. Rákóczi Györgyhöz fordulnak segítségért. A rendek egy része a háború megindítását sürgeti Dayka János püspökkel együtt, Kassai István, a katonáskodástól irtózó kancellár, ellenzi. Dayka a templomban izgat a háború mellett, a rendek a palotában tanácskoznak. A néptömeg izgatottan hullámzik s várja a történendőket. Közben kihirdetik a szigorú rendeletet a szombatosok ellen. Megtudjuk, hogy ez Pécsi Simont is fenyegeti, kinek nagy vagyonára a fukar Kassai vágyik. A tömeg Pécsi s a szombatosok ellen fordul. Báthory Zsófiát, György herceg menyasszonyát, protestánsnak nevelik, de a leányka buzgó katolikus még most is. Nem akarja úrvacsorakor a kenyeret magához venni s azt a tervet eszeli ki, hogy a kenyeret Kassai Elemér tüntesse el, ki háta mögött fog állni. Mikor betegségét hallja (pár-

[10] Csak a 19-ből vett át egy részletet a regény negyedik részének 18. fejezetébe, de művészien átdolgozva. — A novellát azért nem ismertetjük részletesen, mert nagy része (1—13.) azonos *A rajongók* első 12 fejezetével, tehát ott úgy is tárgyaljuk, a 14—19. fejezetet pedig a maga helyén jegyzetben ismertetjük.

[11] Az első kiadás fejezetszámozása: I. 1—15. II. 16—35. III. 1—15. IV. 16—34. *Összes Műveiben* (VII. kötet): I. 1—15. II. 1—20. III. 1—15. IV. 1—19. Mi ezt a számozást tartjuk meg. Nb. a harmadik részben a fejezetszámozás hibás: két IX. fejezet van benne, úgyhogy az összes fejezetek száma így nem 69, hanem 70.

bajban sebesült meg), Gyulai Ferencet szemeli ki erre a kényes feladatra (I—VI.). A mese tulajdonképpen csak a VII. fejezetben indul meg. Deborah, Pécsi leánya ápolja beteg nagynénjét, Géczy Andrásnét, kinek férjét igazságtalanul és csúfosan kivégezték. Azóta őrült. A csőcselék Pécsi halálát követeli s az utcára kilépő Deboraht is sértegeti. A beteg asszony kijön a lármára s halva rogy össze, Deborahnak védelmére kel a nemesi társaság egyik tagja (VII—X.). A XI. fejezet folytatása a IV-nek (Báthory Zsófia tünődése), azután Elemér s Deborah szerelméről hallunk. Kassai örökbe fogadta Elemért, hogy így majd a Pécsi-vagyon az övével egyesüljön, de Pécsi, ki különben hozzá adta volna leányát, most mint Kassai fogadott fiát visszautasítja s Deboraht egy rokonához küldi.[12] Kassai ettől fogva még jobban gyűlöli Pécsit s ellene tör. Most a 10. fejezet folytatódik: a megmentő Elemér volt, ki három éve nem látta Deboraht, s betegágyából kelt fel a zaj hallatára. A tömeg ellene fordul, Gyulai Ferenc menti meg őket a dühöngőktől (XII.).[13]

---

[12] Ez a novellában a 11. és 12. fejezet.

[13] Eddig tart a *Deborah*ból átvett rész. A novella 14—19. fejezete már nincs meg a regényben, Kemény *Összes Műveiben* sem jelent meg, ezért itt közöljük rövid tartalmát.

Deborah ismét Géczyné házában van, a halottat öltöztetik. Találkozik Elemérrel s kéri, hogy hagyja el örökre, mert Kassainak apja ellen irányuló gonosz intrikái miatt nem lehetnek egymáséi. Hazatérve Elemérről s Gyulairól gondolkozik. Gyulai előkelő s bátor viselkedése nagy hatást tett rá. Pécsi szombatosokat fogad csillagvizsgáló termében, s orgona mellett a maga énekeire tanítja őket (két xersszakot közöl is az író). Fegyveresek szállják meg a palotát, Pécsit „honesta custodiá"-ba, társait a kazamatákba viszik. A szombatosokat elítélik. Deborah mind jobban érdeklődik Gyulai iránt, pedig a nagyravágyó ifjú

A szombatosok nyiltan akarnak föllépni, de Pécsi nem helyesli tervüket s Balázsfalvára hívja őket tanácskozásra (XIII.). Laczkó István, a „sardisi angyal" (kézdivásárhelyi szombatos pap) boldogan él bájos feleségével, Klárával. Kassai kideríti, hogy az ő szökött jobbágya, Szőke Pista, elfogatja s börtönbe vetteti (XIV—XV.).

A második részben folytatódik Laczkó története. Kassai szabadon bocsátja, de ettől fogva valami sötét titok nyomja a szegény pap lelkét. Klárának sem árulja el, hogy mi bántja s Fehérvárra indul. Klára csecsemőjét egy fiatal özvegyre bízza, kinek kis gyermeke nem régen halt meg, s szintén útnak indul (I—V.). Deborah Elemér előtt keserűen fakad ki Kassai ellen, és iránta is igazságtalan. E miatt utóbb lelkifurdalást érez (VI—VII.). Pécsi dacból, s hogy megvetését éreztesse Kassaival, fejedelmi pompával temetteti el Géczynét (VIII.). Elemér, hogy szerelme elől

---

aligha venné el a szegénnyé vált leányt. Kassai örül, hogy Pécsit tönkretette. Meg nem öleti, legyen koldús, az nagyobb büntetés számára. Hetven falut vesztett, csak a kis erzsébetfalvi részjószág maradjon az övé. Felosztja Pécsi birtokait: a fejedelem s maga kapna belőlük legtöbbet. A fiatal fejedelmi jegyespár a harmadik kihirdetéskor szintén kérne valamit: Zsófia Györgynek a nagyváradi főkapitányságot, György neki a fogarasi birtokot. Zsófia nem szereti Kassait, s elhatározza, hogy azért sem fogja tanácsát követni, hanem azt kéri, amit Elemér tanácsolt neki titokban. Az udvari ünnepélyen Kassai kétségbeesésére Gyulai számára kéri az andrásfalvi és erzsébetfalvi birtokokat, György pedig hozzáteszi, hogy Gyulai csak azzal a föltétellel kapja meg, ha elveszi Deboraht. — A háború török engedéllyel megindul, Elemér elesik Kassa bevételekor. Deborah ünnepelt hölgy volt, de némelyek büszkének, hidegnek s kedélytelennek tartották. „Idősb korában ritkán mosolyga s ritkán volt leverve."

meneküljön, Kassaitól áthelyezését kéri a mezei hadakhoz. Ez beleegyezik s olyan kapitányságot ád neki, mely közel van Balázsfalvához, Pécsi birtokához. Az a titkos terve, hogy majd vele fogassa el Pécsit (IX—XII.). Klára nagyobbik gyermekével Balázsfalvára ér s Pécsi kastélyában száll meg (XIII—XIV.). Gyulai gyakran jár Pécsiékhez, Deborah vonzódni kezd hozzá, bár hiúságát sérti Gyulai udvarias tartózkodása. Atyja miatt is aggódik, kihez mind gyakrabban járnak a szombatosok énekelni és tanácskozni (XV—XVII.). Kassai búcsúlakomát ad Elemér tiszteletére, ki gyanakszik, hogy Pécsi ellen akarják felhasználni. Deborahról fájó szívvel mond le végképpen. Pécsi Laczkóval tanácskozik, Deborah gyanakodva támad a papra, ki lesujtva távozik. Szeredi, a fejedelemnő rokona, Elemér és Gyulai előtt Laczkót, kit Pécsitől kijönni látnak, Kassai kémjének nevezi. Klára hallja a vádat és elájul. Laczkó feldúltan rohan Kassaihoz s kijelenti, hogy nem lesz többé kém, vesse újra börtönbe. Kassai titkon Rápoltra viteti (XVIII—XX.).

A harmadik részben folytatódik Laczkónak s családjának története. Elemér hazakíséri az ájulásából felocsúdó Klárát, azután Fridrik pékhez siet, kinél Laczkó lakik, hogy megtudja, Kassai kéme-e valóban. Laczkó eltűnt s levelet hagyott neje számára. Elemér elviszi neki, Klára lassanként kitalálja férje viselkedésének titkát s elhatározza, hogy megmenti. Laczkó lelke mind jobban megzavarodik. Elemér, ki nagybátyját bűnösnek kezdi tartani a Pécsi elleni üzelmekben, búcsú nélkül távozik Fehérvárról (I—IV.). Klára Dayka püspöktől kéri, hogy eszközöljön ki számára kihallgatást a fejedelemasszonynál. Magát csak Bodó Klárának nevezi, a püspök bukott nőnek tartja. Együtt

mennek a palotába. Itt elmondja történetét, s a fejedelemnő a palotájában lakó nemes leányok közé rendeli, gyermekeit biztonságba helyezteti s Szeredit megbízza Laczkó felkutatásával (V—VII.). Gyulai résztvesz Pécsi születésnapi ünnepélyén, melyen a fejedelem fia is megjelenik. Gyulai Pécsit figyelmezteti Laczkóra, de ez nem hiszi, hogy kém volna. Deborah kacérkodik vele. Kassai megtudja, hogy Pécsit ellene akarják kijátszani. Elhatározza megbuktatását. Titkárát, ki jelentést tesz neki az eszelős Laczkóról, kémkedni küldi a szombatosok ellen (VIII—X.). Zsófia hercegnő igen megszereti Klárát s mindenféleképpen kitünteti. Kassai hiába puhatolja kilétét. Klára az árvízhez rohan gyermekeiért aggódva. A fejedelemnő visszahozza. Gyermekeinek nincs semmi bajuk, s férjéről nemsokára hallani fog (XI—XV.).

A negyedik rész első fejezeteiben Gyulainak Klára iránt ébredő vonzalmáról, Kassainak Pécsi megbuktatására irányuló cselszövényeiről s titkos intézkedéseiről hallunk (I—III.). Pécsi leányával beszél elhibázott életükről. A háborús-párti urakkal s Kassai más ellenségeivel nem szövetkezik, hanem vissza akar egészen vonulni a közélettől (IV.). A fejedelemnő megveszi Kassaitól a rápolti birtokot, hogy Laczkót felszabadíthassa. Kassai észreveszi, hogy kezdenek belelátni titkaiba. Az őrült Laczkó megszökik az őt gyógyító öreg javasasszony házából. Szerediék Klárával akkor érkeznek Rápoltra, a fejedelemnőtől neki ajándékozott birtokra, mikor Laczkót üldözik. Ez a Maroson átúszva menekül, Szeredy emberei nem érik utól. Klára boldog, hogy visszakapta két gyermekét (V—VII.). Balázsfalván sok szombatos gyülekezik össze. Pécsit aggasztja izgatott viselkedésük, de azért meg akarja

tartani a tanácskozást. Valóban összegyűlnek a vár földalatti rejtekében s Pécsi mind nagyobb aggodalommal látja fanatizmusukat s beszélni készül. Elemér, kit Kassai titkára értesített a történtekről, Balázsfalvára indult Pécsit megmenteni. Pécsi hiába csillapítja a szombatosokat. Megjelenik az őrült Laczkó, vádolja magát s menekülésre inti őket. A belépő Elemért ellenségnek hiszik s megölik. Fegyveresek törnek be, harc, Laczkó is elesik, Pécsit láncra verik (VIII—XI.). Deborah Balázsfalvára siet. Elemér holttestével s megláncolt atyjával találkozik, kit börtönéig kísér. Palotájukat kifosztotta a tömeg (XII.). Kassai szeretné tudni, ki értesítette Elemért. Sivár tervei. A szombatosokat jószágvesztésre ítélik, fejüket megválthatják. Kassai Pécsi andrásfalvi birokát akarja megkaparintani. Zsófia tünődik, hogy mit kérjen a fejedelemtől menyegzőjére. Kassai titkára urától féltében, Magyarországra menekül (XIII—XVII.). Zsófia az udvari ünnepélyen Gyulai számára az andrásfalvi birtokot kéri, György pedig azt, hogy vegye el Deboraht. A fejedelem kihirdeti, hogy a szultán nem ellenzi tovább a háborút, tehát a magyarországi protestánsok segítségére fognak sietni. Kassai lemond hivataláról, s bukása nemsokára sírba viszi. Gyulai, noha Klárát szereti, Deborah jegyese lesz. Klára gyermekeinek, gyászának s a szegényeknek él (XVIII—XIX.).

A rajongók Keménynek kétségkívül legnagyobbszabású kompozíciója, de technikai fölépítése nem olyan szilárd, mint előbbi regényéé. Kitérések, visszapillantások, közbeiktatott részek zavarják az elbeszélés síma menetét. Mint vázlatunkból látjuk, az első rész IV. fejezete a XI-ben, a X. a XII-ben folytatódik (Deborah és Elemér kiszabadulása a tömegből), ez

pedig a második rész VI. fejezetében(!), mikor Elemér Deboraht Mikóékhoz kíséri, — Laczkóék hosszú története után. A második rész XII. fejezetében halljuk, hogy Laczkó bebörtönzése és kiszabadulása (I. 14—15. II. 1—4.) jóval előbb történt.[14] Fölöslegesen rajzolja Kassai titkárának szökését, de Elemér és Laczkó halálát csak egypár szóval érinti (ÖM. VII. 452—3. 454.). Ugyanígy elejti a végén Kassai bukását. Itt nagyszabású s Kassai tragikumát festő lélekrajzot várnánk, s helyette csak néhány mérges szavát kapjuk ezzel a mondattal megtoldva: „Kassai nem soká élte túl e rettenetes percet" (VII. 501.).

A mesét több szálból szövi: a háború- és békepártiak küzdelme, a szombatosok üldözése, ezzel kapcsolatban Pécsi sorsa s Laczkóék tragédiája, Deborah vonzalma Elemér, majd Gyulai iránt, s Kassai cselszövényei a maga hatalmának megerősítésére és Pécsi megbuktatására. Ennek a túlságos szövevényességnek az a következménye, hogy érdeklődésünket hol erre, hol arra vonja.

A háború ügye iránt az elején nagy figyelmet kelt, de azután ezt a fonalat majdnem egészen elejti. A szombatosok ügyét sem teszi igazán érdekessé, nem fejleszti cselekvénnyé, nem rajzolja behatóbban vallásos életüket. Ezt nem pótolja Laczkó lelki meghasonlásának s családja sorsának igen mozgalmas, de talán a kelleténél jobban részletezett története (70 fejezet közül 29-ben szerepelnek). Deborah sorsa meglehetősen háttérbe szorul mellette, Pécsié szintén. Tulajdonképpen Kassai politikai és vagyonszerző tervei,

[14] „Olvasóim tudják már, mert előre elbeszéltem, hogy Laczkó István... a börtönt szabadsággal cserélte föl..." (ÖM. VII. 188.).

cselszövényei és tettei érdekelnek bennünket legjobban. Ő a regény legcselekvőbb alakja és mindennek legfőbb mozgatója. Az ő kezében van a háború ügyének irányítása, a szombatosoknak, Pécsiéknek, Elemérnek és Laczkóéknak sorsa. A mesében mindvégig szerepel. A cselekvény az ő politikai fellépésével (a háború ellenzése) s a szombatosok ellen kiadott rendelettel kezdődik, Pécsi elleni szívós küzdelmével folytatódik, s az ő bukásával végződik. A szerteágazó cselekvénynek ő az összetartó középpontja, a regénynek legérdekesebb alakja, sőt azt is mondhatnók, hőse, bár sokan hős-nélküli regénynek tartják *A rajongók*at. Ez a kérdés különben nem fontos.

Ugyanazt a kort rajzolja ebben is, mint előbbi regényében, de korrajza itt nagyobbszabású.

Sokszor megállapították már, hogy Kemény a korrajz külsőségeivel nem törődik annyit, mint Jósika. Ez igaz, de azért ezeket sem mellőzi. Ruhaleírás alig van regényében (pl. a fiatal Rákóczi Györgyé), de már a fejedelmi palotát Scottra és Jósikára emlékeztető részletességgel írja le (VII. 26—31.), ugyancsak bemutatja Géczyné, Pécsi és Kassai házát (57. 59. 91—2. 168—70.), Pécsi kastélyát (195—6.) s ennek titkos rejtekét (435—6.), a fejedelemnő szobáit (280—2.). Géczyné temetésének pompás leírása (148—56.) is gazdag korrajzi részletekben.

Legfőbb gondja azonban a korrajz lelki oldalának, a XVII. századbeli emberek lelki életének bemutatása. A történeti alakok jellemrajzait a történelem s a krónikák adataira alapítja.

A harmincéves háború történetét s az erdélyi fejedelmek addigi szerepét a regény legelején kissé szárazon és értekezően beszéli el, de azután legművészib-

ben, legdrámaibban mutatja be a háborús és háborúellenes hangulatot a néptömeg naív politizálásában, Dayka prédikációjában, Kassai beszédében s a főurakkal folytatott vitájában. Zülfikárnak, a renegát csausznak Daykához intézett levele (269—70.) is pompásan megvilágítja az akkori bonyolult török-magyar politikát.

Még gondosabb a kor vallásosságának rajza. Látjuk a fejedelmi udvar szigorú erkölcsű protestantizmusát (vallásos iratok gyakori olvasása stb.), ezzel szemben Zsófia hercegnő titkos ellenszegülését és mély katolikus hitét. Látjuk, hogy a vallásszabadság védői milyen szigorúsággal nyomják el a szombatosok lelki szabadságát, mennyire elítélik a „hitvány rajongókat" (Kemény János szavai VII. 51.), s a felbújtott nép is mennyire átkozza, gyalázza őket. Látjuk a szombatosok néhány jellemző képviselőjét: az óvatos Pécsit, ki nem meri nyiltan bevallani szombatosságát, a fanatikus vén Kádárt, ki elátkozza leányát, mert szerelméért elhagyta igaz vallását, a gyenge jellemű Laczkót, kit megőrjít hitsorsosai ellen elkövetett bűne, s feleségét mélységes hitével, melyben kevés a fanatizmus, de annál több a keresztényi szeretet. — Pécsinek a csillagjóslatokba vetett rendületlen hite is egyike a kor jellemző vonásainak.

Az egészet áthatja a kor levegője. Az embereknek: a fejedelmi párnak, a főuraknak és hölgyeknek, a papoknak és a népnek gondolkozásában és párbeszédeiben sok-sok utalást és célzást találunk a kor politikájára, társadalmi viszonyaira és embereire. Apró, reális vonások ezek, elsorolni lehetetlen volna őket, de együttvéve tökéletes korhangulattá olvadnak.

De a korrajz itt is háttérbe szorul az alakok jel-

lem- és lélekrajza mellett. Mind koruk fiai, de Keményt jobban érdeklik mint egyének, emberek. Sorsuk, gondolkozásuk, érzelmeik és szenvedélyeik elválaszthatatlanok koruktól, de jellemrajzaikban mégis általános emberi tulajdonságaik lesznek uralkodókká.

Az erszénykötő fiából kancellárrá lett Kassai shakespeare-i erővel és Balzac Grandet-jára emlékeztető realisztikus részletrajzzal kiformált jellem. Testileg megrokkant, köszvényes, csúf külsejű, de szelleme ép és borotvaéles. Csupa ész-ember, ki hideg és ravasz számítással szövi terveit. Mindent tud, mindenre ügyel s mindent jelentősége szerint mérlegel. Óvatosan, nagy diplomáciával, de könyörtelen eréllyel cselekszik. Hallatlanul kapzsi és piszkosan fukar, cinikus, szívtelen és kaján, hatalmának biztosítására a legaljasabb eszközöktől sem riad vissza. Csak Elemérhez vonzódik egy kissé, de halála után zavartalanul folytatja birtokszerző terveit. Pénz- és hatalomvágyán kívül a gyűlölet irányítja tetteit. Gyűlöli Pécsit, mert nem olyan, mint ő, gyűlöli, mert előkelő szellemű, főurat játszó, fényűző és pazarló, mert főúri barátai vannak s vele megvetően bánik, — Elemért is azért utasította el, mert őt útálja — s mert politikai ellenfelének tartja s fél befolyásától. Egyike a legművészibb s legsokoldalúbb jellemrajzoknak, de egyszersmind a legsivárabbaknak is. Regényhős, kiben egyetlen rokonszenves vonás sincs.

Pécsi, ki szintén szegény sorsból emelkedett magasra, szűcs fiából lett Bethlen Gábor kancellárja, ellentéte Kassainak. Vonzó külsejű, művelt, tudomány- és művészetpártoló, költői-lelkű ember, de nemes tulajdonságai több jellemhibával párosulnak. Hiú, pazarló, rajongó, rabja a csillagjóslásnak, titkos szom-

batos, de gyáva hitének nyilt megvallására. Különben egészen passzív, semmi mást nem tesz, mint hogy végleg lemond a politikáról, s a szombatosokat le akarja beszélni a nyilt fellépésről. Kassait megveti s nem törődik vele, így küzdelmük egyoldalú, csak Kassai törekszik megbuktatására, de ő semmit sem tesz ennek megakadályozására.

Elemér közeli rokona Mikes Jánosnak s magának az írónak. Lovagias, tiszta jellemű, mélyen érző, túlságosan szerény ifjú, de nincs benne semmi becsvágy. Erélytelen, nem tud a szeretett leányért küzdeni, csak fájó szívvel lemondani szerelméről. Gyulai Ferenc ellentéte Elemérnek s Eötvös nagy történeti regénye Ártándi Páljának rokona. Felszínesen elmés udvaronc, hiú, elkényeztetett barátja a nőknek, törtető és nagyravágyó, ezért óvatos és számító. Ábrándos és reménytelen vonzalma Klára iránt szinte meglep bennünket. Ez büntetése egyszersmind a hideg és eszes lovagnak.

Laczkó, a nemesszívű és rajongó szombatos pap, gyönge jellem. A szégyentől és nyomortól való félelme árulóvá teszi, de lelkifurdalása őrületbe kergeti. Feleségének, Klárának sorsa jobban érdekel és jobban meghat bennünket. Az író elhalmozza rokonszenvével ezt a törékeny, mélyen hívő, bájos és erőslelkű nőt. Ő is passzív jellem, ki a mese elejétől végéig hősiesen tűr és szenved. Ez egy kissé egyhangúvá teszi. A ragyogó szépségű Deborah már nem ilyen rokonszenves. Alapjában véve ő is nemes- és fínomlelkű leány, de a gazdagság és hízelgés hiúvá és kacérrá tette. Nem tudjuk neki megbocsátani, hogy olyan könnyen lemond igaz szerelméről s hiúságból másé lesz, aki nem szereti. Ebből a ballépéséből eredő lelki bűnhődését csak sejthetjük.

Csupa érdekes és sokárnyalatú jellem. A mellékalakok éppen ilyen sikerültek. Legkiemelkedőbb közülük a kis Zsófia hercegnő, ez a heves, szeszélyes, elkényeztetett, makacs, de jószívű, vidám s rendkívül bájos gyermek. Úgy látszik, maga az író is megszerette, mert aránylag gyakran szerepelteti, noha szereplése a cselekvény irányítására alig van hatással. A fejedelemnőt erélyes, eszes, jószívű, mélyen vallásos, de nem türelmetlen s kissé rideg asszonynak rajzolja, a fejedelem alakja meglehetősen elmosódott *Özvegy és leányá*beli mása mellett. A kálvinista papságot itt nem Csulai képviseli (alig szerepel), hanem a tisztes, jószívű öreg Dayka püspök, ki ugyan bátor védője a protestánsok ügyének s Kassaival is szembe mer szállni, de azért kissé aggodalmaskodó és óvatos. Az író fínom humorral jellemzi. Humoros alak Kassai alázatoskodó és roppantul circumspectus titkára, kit éppen ez a nagy körültekintése buktat meg. A többi, keveset szereplő mellékalaknak is tud egy-két érdekes, egyéni vonást juttatni.

A regény nagy terjedelme megengedte Keménynek, hogy mint *Gyulai Pál*ban, itt is szabadjára eresztheese lélekelemző kedvét. *A rajongók* valóban lélekrajzok dolgában leggazdagabb műveinek egyike.

Közülük legsokoldalúbb a Kassaié. Mikor Elemérrel beszél, hosszú monológokban önti ki gyűlöletét Pécsire, s egyszersmind önigazolásként felfedi gyűlöletének minden titkos indítékát, ugyanekkor látjuk fukarságának küzdelmét ritkán tapasztalt bőkezűségével (168—79.). Máskor bosszútervén tűnődik, hogy Pécsit éppen Elemérrel fogassa el, kit a dölyfös nagyúr iránta táplált megvetésből utasított vissza (185—7.), majd vagyonáról elmélkedik, s arról, hogy

Elemért teszi örökösévé, elmélkedésébe némi lelkiismeret-vizsgálat is vegyül (236—8.). Az ellene irányuló politikai cselszövények szálait éles elmével bogozgatja ki, s titkárának adott utasításaival ellenük működik (318—33.), Klára kilétén is azért töpreng (367.), mert ellenséget sejt benne. Mikor látja, hogy Pécsi kisiklik kezéből, dühre lobban, de hamar visszanyeri rendes hideg józanságát, s élénken elképzeli Pécsi leendő nótapörének egyes mozzanatait, melyek kellemetlenek lehetnek neki. Elcsügged, de azután új erőre kapva intézkedik (379—85.). Mikor mégis megbuktatta ellenfelét, örül diadalának, de fájdalommal érzi, hogy Elemér halála az ő terveit is tönkretette. Családja kihal. Szeretné feltámasztani a halottat s megmagyarázni neki, hogy milyen ostoba volt, mikor a kacér Deborahra pazarolta szerelmét, s milyen hálátlan ő iránta, mikor Pécsit akarta megmenteni (467—75.). Különben mindegyik lélekrajzában sokféleképpen és állandóan megnyilatkozik fukarsága, gyűlölete, cselszövő ravaszsága és erkölcsi elvekkel nem törődő cinizmusa.

A többi alakok lélekrajzából elég, ha csak egyetkettőt említünk. Ilyen a Pécsié, mikor Géczyné temetésén hintajában ülve megvetéssel gondol Kassaira s a népre, mely nemrég átkokat szórt rá és durván megtámadta ártatlan leányát, most meg süvegeli s földre szórt pénzéért dulakodik (148—56.). Ilyen Laczkó lelki háborgása börtönében (103—12.), vagy Kláráé, mikor férje homályos, töredékes szavaiból iparkodik kitalálni titkát és sejtelmei mind világosabbakká válnak (258—66.). Ilyen a Deborahé, ki Elemér sértő és igazságtalan elutasítása után magába száll s lelkiismeretének vádló szavára iparkodik önmagát meg-

érteni (143—8.), vagy Eleméré, ki betegen fekve s az éjtszaka hangjait hallgatva szerelmétől búcsúzik, sivár életére gondol s aggodalmaival küszködik (156—68.), vagy mikor Pécsi várában Deborah szobáinak láttára egykori boldogságának kínos és mélabús emlékei rohanják meg (440—6.).

A tragikus történet elbeszélésének komor hangját ritkán cseréli fel a humoréval, de mégis akad itt is egy-egy mosolya, derültebb ötlete. A tömeg naív politizálásában s fonák nézeteiben sok a humor, éppen úgy Kassai házatájának (168—70.), vagy búcsúlakomája előkészületeinek (216—8.) leírásában, vagy Klárának beszélgetésében a furcsa fogadóssal, kinek semmije sincs, de azért mindent megígér (191—4.). Humorosan rajzolt alakok Dayka püspök, Kassai titkára, Fridrik pék, sőt a bájos Zsófia is szeszélyes ötleteivel és bogaraival, pl. mikor titkon elhatározza, hogy az őt kegyes oktatásaival gyötrő Csulait legalább két évre gályára fogja küldetni, ha majd trónra jut.

*A rajongók*at Kemény „legnagyobbszerű", „leggazdagabb", „legelevenebb" regényének tartják (Beőthy Zsolt, Császár Elemér), Papp Ferenc „regényköltészetének tetőpontját" látja benne.

Gazdagság dolgában csak a *Gyulai Pál* vetekedhetik vele, de kiforrott elbeszélő technikájánál fogva *A rajongóké* az elsőség.

Korszakunk regényirodalmának Jókai *Nábobja* és *Kárpáthy Zoltánja* mellett kétségkívül ez a leghatalmasabb alkotása.

A *Férj és nő* csodálatosan modern lélekrajzával talán legközelebb áll a mai olvasó lelkéhez, az *Özvegy és leánya* meséjének érdekességével s kerek szerkezetével emelkedik ki Kemény regényei közül, *A rajongók*

pedig mélységes tragikumával, kor- és lélekrajzának gazdagságával és sokoldalúságával.

A nagyszerű regény az olasz háború okozta politikai izgalmak évében (1859) nem keltett akkora hatást, amilyent megérdemelt volna. A *Budapesti Hírlap* március 24.-i számában csak néhány melegen elismerő sort ír róla. Utána a *Szépirodalmi Közlöny* (27—36. ápr. 3.—máj. 5.) közöl róla (valószínűleg Székely József tollából) hosszú, de zavaros bírálatot, melynek megállapításai mai szemmel nézve furcsák és nem helytállók. Szerinte a regény „eszméje" az, hogy Rákóczi segítse-e a magyarországi protestánsokat. Pécsi alakja azért nem sikerült, mert nincs kapcsolatban az „eszmével". Kassai túlságosan közönséges zsugori. Az az állítása különösen téves, hogy „Kemény csak kivételesen tud regénye egyik vagy másik alakjába egész odaengedéssel átolvadni, ő mintegy nagyító üvegen szemléli az embereket ... észlel, de nem érez velök". A *Kolozsvári Közlöny* névtelen bírálója (24. márc. 24.) a regényt „az európai regényirodalom magas színvonalán állónak" tekinti, s „végtelen örömérzettel" olvasta végig. Nehézkes dícséretei s kifogásai nem jelentősek. Tóth Kálmán a *Hölgyfutár*ba (40. ápr. 5.) a föltétlen magasztalás hangján írt róla megértő bírálatot, a *Budapesi Hírlap* (131. jún. 2.) szintén lelkesen dícsérte, bár néhány jelentéktelen kifogást is tett ellene.[15]

---

15 Kemény utolsó regényének, a *Zord időnek* csak első része jelent meg korszakunkban a *Budapesti Szemle* lapjain eldugva s önálló kötetben is. Hatást nem tehetett, hiszen az első rész csak expozíciója a nagyszabású regényes korrajznak. A teljes munka csak 1862-ben látott napvilágot, tehát részletes méltatása kívül esik tárgyalásunk körén.

VI.

Kemény világnézete és képzelete. — Világnézetének komorsága. — Gyulai és Péterfy véleménye. — Reflexiói. — Világnézete nem annyira vigasztalan, mint amilyennek tartják. — Humora. — Képzelete a Jókaiéval ellentétben a belső világ felé fordul. — Leírásai, mint ennek bizonyságai.

Kemény *Eszmék a regény és dráma körül* című tanulmányában (1853) így jellemzi korának világnézetét: „Korunk láthatárán sok világosság s kevés meleg van. Az előítéletekkel együtt, melyeket eszünk szétboncolt és tartalmatlanságuk miatt megvetett, csökkent keblünkben a hit az igazságok iránt is. Vizsgálunk és kétkedünk". Nem tudunk sem igazán materialisták, sem igazán vallásosak lenni. Mindent meg akarunk érteni, s ezért egyéniségünket szinte megtagadva iparkodunk „idegen érzésekbe... idegen gondolkozásmódba olvadni". „Szóval a mi korunk gondolkodásában vizsgáló és kétkedő; érzéseiben blasirozott s erős hatások után vágyó; jellemében pedig több utánképzési ügyesség, mint merev sajátságok, több fogékonyság, mint kitartás, több méltánylat a mások cselekedeteinek indokai iránt, mint szigor önmagához" (ÖM. X. 206—7.).

A kiemelt jellemvonások magában Keményben, mint korának fiában, szintén megvoltak. A boncoló

elme folytonos vizsgálódása egyik főtulajdonsága. Sokszor hangoztatja politikai műveiben az önismeret fontosságát, akár csak Széchenyi, s ezért szigorú önvizsgálatot követel. Állandóan figyeli és vizsgálja a maga és mások lelkét. Ez érdekli legjobban, ezért lesz a legnagyobb lélekelemzőnk, ezért éli bele magát annyira alakjainak lelkébe. Mikor a legkülönbözőbb lelkek titkait kutatja, mintha akkor is a magáét akarná mind jobban és jobban megismerni.

S megvan benne korának szkepticizmusra és érzelmi fásultságra való hajlandósága is, s ezt erősen táplálta életének sok szomorú körülménye, melyekre fejezetünk elején már rámutattunk. A sok csalódás és lemondás, fizikai és anyagi bajai, ábrándjainak az élet rideg realizmusával való kijózanító küzdelme, s „szívén" zsarnokoskodó esze" mind kételkedőbbé és pesszimistábbá, mind kiábrándultabbá és fásultabbá tették. Így alakul ki világnézete, melynek feltűnő komorságát bírálói már korán észrevették, s később is állandóan hangoztatták.

Gyulai Pál már 1854-ben írt nagyszerű bírálatában[1] ezeket írja: „Ő alapeszméiben és jellemeiben nagyrészt szkeptikus és polémikus. Szeret megtámadni eszméket, mikbe a tömeg vakon hisz s boldogítóknak képzelt elvek oly hatásait tünteti föl, melyek csak azért válnak boldogtalanság eszközeivé, mert szigorúan s minden következményeikkel alkalmaztattak... Mintha mondani akarná az embereknek: nemcsak bűnötök tesz boldogtalanná, de még inkább korlátoltságtok, nemcsak a rossz szív, közöny, kaján indulat hoz

[1] *K. Zs. regényei és beszélyei.* PN. 1854. 50. márc. 2. *(Gyulai Pál kritikai dolgozatainak újabb gyűjteménye.* 1927. 30—7.).

a világra rosszat, de a lelkesülés, ábránd, nemes kedély is, nemcsak szenvedélyeitekben rejlik nemezis, de erős meggyőződéstök- s büszke elveitekben is. Az ő költészete nem az erény és bűn, hanem az emberi gyöngeségek költészete. Ő kétkedni tanít. Kérlelhetlenül széttöri a szemüveget, mely az életet eszményi fényben csillogtatja... Kemény kihűt, józanná tesz, de legtöbbször vigasztalhatlanná is, mert oly oldalról mutatja be az életet sötétnek, melyet kevésbbé hiszünk annak s a ledöntött eszmények helyébe csak a kétkedő kérlelhetlen észt ülteti". Fölveti a kérdést, hogy az élet ilyetén szemlélete nem „egy kiégett szív elfogultsága-e", nem az ész és szív küzdelméből eredő meghasonlás-e. „Vajjon költői tárgyilagosság-e ez egészen s nem erőszakos visszahatás-e a túlvitt alanyiság ellen a nélkül, hogy valami ténylegesben, legyen az akár érzés, akár eszme, kinyugodni bírjon?" Rámutat világnézetének a Balzacéval és a Thackerayével való hasonlóságára, s azzal végzi, hogy „Kemény az emberi gyöngeségekből szövi költészetét s bár bír még illúziókkal, de nincs bennük mély hite".

Greguss Ágost Gyulaival egy időben [2] szintén kiemeli „bizonyos elégedetlen szkepsisét", s hogy munkái „az olvasó kedélyére oly üresítő, negativ hatással folynak be, mintha az író gazdagítás helyett kifosztotta volna lelkünket".

Gyulai Kemény fölött mondott emlékbeszédében (1879) régi kritikájának bátor és kissé éles megállapításait enyhébben, de lényegükben változatlanul ismétli.

---

[2] *Irodalmi és színészeti állapotaink 1854-ben.* Vahot Imre Nagy Képes Naptára 1855-re. — A naptár 1854 vége felé jelent meg, tehát jóval Gyulai bírálata után.

„A skepsis és pessimismus bizonyos árnya vonul át iratain" — mondja róla. Regényei „a legtragikusabb magyar regények, tragikaiabbak, mint tragédiáink... nem annyira a bűnök tragikumát rajzolja, mint inkább a nemes szenvedélyek, mondhatni, az erény tévedéseit... Az emberi viszonyokon, a hatás és ellenhatás természeténél fogva, vas kényszerűség uralkodik... Muzsája a Nemesis: félelemmel eltelve hallgatja, hirdeti sugalmait s döbbenve tárja fel a tragikum mysticismusát, amely szerint bűnhődésünk soha sincs arányban tévedéseinkkel... előszeretettel fordult az élet sötétebb oldalai felé, meg-megáradt pessimismusa, bár ritkán, érinté az iszonyatos határait is, s majdnem a groteszkbe tévedt".

Gyulai remek emlékbeszéde után három évvel jelent meg Péterfy Jenőnek Keményről írt mély tanulmánya,[3] mely sok tekintetben Gyulai megállapításait fejleszti tovább. Kemény világa szerinte komor világ és csonka, mert hiányzik belőle a derű. Az osztó igazság „benne minden erőt, hatalmat a sorsnak, minden vakságot, gyöngeséget az egyénnek mért". Hősei „a sors prédái, rabszolgái", az egyén küzdelme „csak látszólagos, mert hiábavaló". Alakjai „passiv emberek, kiknek ‚eredendő' bűne az érzékenység". Morálja: „Tűrj. Annál erősebb vagy, minél büszkébben, annál jobb, minél nyugodtabban tűrsz; mert tűrnöd kell". A végzet hatalmával szemben csak az egyén érzékenysége áll, ezért „jó indulatai által, nemes részeiben" szenved legtöbbet. Ez világnézetének egyoldalúsága, hiszen „a jó bennünk le is győzi a sorsot, a nemes ben-

---

[3] *Báró Kemény Zsigmond mint regényíró.* Budapesti Szemle. 1881.

nünk győzedelmeskedik is a végzet fölött". Kiemeli végül Kemény világának mély erkölcsiségét. Kétkedése „soha sem támadja meg az erkölcsi lét alapjait". „A tragédiának, melyet velünk a végzet játszik, mindíg van értelme. A romok fölött új fejlődés nyílik s míg lesznek szenvedők, lesz erény is a földön".

A későbbi kutatók Gyulai és Péterfy nyomain haladva váltig hangsúlyozzák Kemény pesszimizmusát, alakjainak hiábavaló küzdelmét a végzettel, nemes jellemeinek tragikumát, de emberszeretetét is.

Lássuk most, hogy Kemény világnézete miként nyilatkozik meg reflexióiban, melyeket gyakran sző elbeszélésébe, vagy szereplőinek beszédeibe.

A szerelem elhomályosítja eszünket: „az úgynevezett örök és óriás" érzések mellett „az ésszel rosszul szoktunk gazdálkodni" (V. 197.). „Aki igazi szerelmes, az ritkán szokta eszét használni" (V. 212.).

A kielégített szenvedélyt kiábrándulás követi: a szenvedélyesen szeretett nő „karjai között töltött kéjórák háta mögött a bölcsek éles szemei mindig észrevevék vagy a közöny álmos árcát, vagy a csömör torzalakját" (V. 217.).

Érzéseink többnyire homályosak és érthetetlenek: „Örömeinkből és bánatainkból az étheribb elem oly anyagokból gyűl, melyekre rámutatni nem lehet, s ki érzéseit mindig érti, sohasem fog azok közt említésre méltót találni" (V. 364.).

Sorsunk tragikus: „A szerencsétlenség magva nem mindig a bűn, s a bűnnek társképe a rossz tapintatú jóság" (VI. 293.). „Nagy szerencsétlenségünk új erély forrása lehet, ha küzdve buktunk, s a porból kezünkkel mutathatunk ellenünkre, ki a diadal gőgjét

élvezi. De hol vegyünk reményt, ha dúlt szívünkért senkit sem okolhatunk? Tetterőnk legkönyebben szétẗörik, ha veszteségeinket nem kíséri joga a boszúnak, emlékezete a csalatásnak" (VI. 294.). Rögeszméink tönkreteszik boldogságunkat: „Ah! mily különösen bánnak rögeszméink szívünkkel, s egy rosszul választott és makacsul védett elv mennyire kiforgatja sarkaiból egész lelki világunkat!" (IV. 256.).

Képzelődésünk hazug, csalóka vagy kínzó: „a legveszélyesebb démon, a bősz álmokat történetekké hazudó képzelődés, mely a néplázadások karvezetője szokott lenni, és csalfa állításokkal vérfagylaló bűnöket nemz s az aljasra az erény álarcát vonja" (VII. 23.). „Ah! mennyi változás történt három év alatt, s mily átok a képzelődés, mely minden fegyelem mellett sem tud lemondani azon jogáról, hogy a gyönge pillanatokban a jelen ellen lázítson" (VII. 445.).

A nő ballépése végzetes: „a nő egy ballépésből, melybe könnyelműsége vonta, alig menekülhet új tévedések vagy félreértetés nélkül, s hogy a bűn miatt nemcsak a lélekcsend vész el, de azon varázs is, mely az illem korlátait fönn tudja tartani és minden vakmerőséget visszatilt" (V. 134.). „A kétségtelen hűtlenség megbocsátásán túl nincs háziélet, csak együttlakás" (V. 147.). A nők „szünetlenül szívök űrjét akarják betölteni, s miután abba a házi csendet, megelégedést és léleknyugalmat bedobták, akkor veszik észre, hogy szívök épen e kisérletek miatt vált feneketlen űrré" (V. 239.).

Ezek a sötét gondolatok megerősítik Gyulai és Péterfy felfogását. Kemény világnézete kétségkívül komor, szkeptikus és pesszimisztikus, s annál inkább az, mert — amit kitűnő elemzői nem emelnek ki —

hiányzik belőle a vallás vigasztalása: a lélek halhatatlanságának bizonyossága s a túlvilági életnek fölemelő, az emberi élet céltalannak és értelmetlennek látszó küzdelmeit és szenvedéseit megértető, ellentéteit egy magasabb harmóniába feloldó hite. Ez, ha homályosan megvolt is, de világosan és megnyugtatóan nem élt a liberalizmus és szkepticizmus kora fiának lelkében.

De vajjon igaz-e az, hogy Kemény világnézete egészen vigasztalan? Igaz, hogy legtöbb alakjának élete tragikusan alakul, s inkább ballépéseik és hibáik buktatják meg őket, mint súlyosabb bűneik. Agathát, Saroltát, Nandanát, Deboraht és Kolostoryt könnyelműsége vagy hiúsága sodorja örvénybe, Jenő grófot, Florestánt és Kún Kocsárdot túlzó makacssága, Laczkót és Pécsit gyöngesége. Tadde doktort elhibázott élete teszi rideggé és cinikussá. De ez gyakran van így az életben. Hibáztak kisebb-nagyobb mértékben, s bűnhődnek érte. Ebben nincs semmi túlzás. A büntetés mértéke sohasem pontos megfelelője az elkövetett bűnnek vagy hibának.

Legfeljebb akkor zúgolódhatnánk az író kegyetlensége ellen, mikor olyan angyali nőket vagy derék, ártatlan férfiakat büntet, mint Ameline-Cecil, Stephania, Eliz, Sára, Laczkóné, Mikes János, Kassai Elemér vagy a jámbor kamarai elnök, de tudjuk, hogy az életben a jókra is igen sok szenvedés van mérve, majdnem több, mint a rosszakra. Elvégre az élet küzdelem, s nem csupa öröm és boldogság.

Az kétségtelen, hogy Kemény inkább az élet szenvedéseit rajzolja, mint örömeit, s ezzel lehangol bennünket, de ha jobban szemügyre vesszük elbeszéléseit, azt kell látnunk, hogy pesszimizmusa nem teljesen sötét s világnézete nem teljesen vigasztalan. Maga

mondja, hogy amíg élünk, sohasem hágy el bennünket a remény, bármilyen szomorú helyzetbe kerültünk is: „csak a bezárt koporsóba nem hathat egy csillám is a világosságból. A barlang, hova üldözőink elől menekszünk, s a börtön, hova üldözőink hurcolnak, bír oly nyílással, melyen a derűből valami parány áttévedhet“ (VII. 137.).

Kemény jó szíve tele volt emberszeretettel. Ha éles esze rá is világít alakjainak gyengeségeire és hibáira, résztvevő és szerető szíve mindíg észreveszi erényeiket vagy jó tulajdonságaikat. Egészen rossz vagy sivár lelkű embert csak néhányat rajzol. Ilyenek: Iduna, Tarnócziné, Kassai, Terényi, Csulai. A többiekben sok a jóravalóság, sőt nemes tulajdonság, az egészen jókban pedig annyi a vonzó erény, hogy bukásuk legfeljebb elszomorít bennünket, de egyszersmind föl is emel, hiszen lelkük tisztán és eszményien ragyog előttünk. Amíg ilyen nemes és tiszta lelkek teremnek, érdemes élni, hiszen ezek egymaguk földerítik az élet sötétségét. Kemény ezeket az alakjait rajzolja leggyöngédebben, legnagyobb szeretettel, s ebből látjuk, hogy sok csalódása nem rendítette meg a jóságba, igazságba, általában az emberi erényekbe vetett hitét.

S történetei sem mind tragikusak. Csiaffer basát nagy lelki harmóniája valóban boldoggá teszi, Kún Kocsárdot sem buktatja el egészen oktalansága, az öreg kamarai elnök, kit az emberi komiszság buktatott meg, bizonyára boldog lesz derék, okos feleségével s fiával, Agathát viharos élete után igaz szerelme teszi boldoggá, Bánházy Arthur, miután belátta ábrándjainak hiú voltát, megelégedett családapa lesz, Cecil csöndes családi életben talál megnyugvást. Alakjai sem mind tragikusak, így Rákóczi s a nemeslelkű feje-

delemasszony, a bájos és vallásos Zsófia, a jószívű Haller, Mikes Zsigmond és vallásos, erőslelkű felesége, Mikes Móric, Krisztus bátor harcosa, Norbert bankár s az öreg Villemont gróf és az életrevaló Mikes Mihály és Judit, kik az elpusztíthatatlan életkedv képviselői.

Van tehát derű is Kemény komoly, sokszor komor életszemléletében, mely — mint látjuk — nem annyira egyoldalú, mint Péterfy gondolja.

Az sem egészen igaz, amit humoráról mond, hogy az erőltetett, hideg, csak „az epe játéka; fékétől szabadult sarcasmus", olyan, mintha „skelettek táncát látnók". Lássunk ennek az egyoldalú jellemzésnek cáfolatául néhány humoros helyet Kemény elbeszéléseiből.

„Később az öregúr, mert — mint mondá — minden *formásságnak barátja*, a vidék orvosait tanácskozásra magához gyűjteté, és *ezeknek összhangzó közremunkálásával szenderült a jobb létre*" (IV. 166.).

„Kassai az unokaöcs távozása előnapján *roppant* búcsúlakomát rendezett. Azon *egészséges elvből indult ki*, hogy ily *nagy* alkalmakkor *célszerűbb az ételek halmaza és finomsága helyett* a terítékek és evőeszközök drágaságát, mennyiségét tüntetni föl, s *inkább a cynizmus, mint a takarékosság szabályai ellen véteni*. Hadd gondolják, *ha már lehetetlen a félreértést kikerülni*, őt, az egyszerű erszénykötő fiát, inkább dölyfös aristocratának, mintsem *higgeszű* pazarnak, ki *torkosságba merült* és e *rossz korban rossz példával* akar előljárni!" (VII. 216.).

„A káplán *gyanúsan szaglált*. Úgy vélte, hogy valami már alig érezhető illat *üté meg orrát*. Bizonyosan kifüstölte a szobát a gazdasszony, s a légbe ve-

gyült szag a tömjéné. S a falon a megváltó körül néhány más kép is függött, mely *távol volt attól, hogy a Melanchtoné, vagy Zwinglié legyen, s annál kevésbbé Kalviné.* Csulai uram *elég méltányos* ugyan arra, hogy egy plébános lakában ne követelje a hitujítók arcával találkozást; de *vallásos buzgalma* mégis kizáróbb természetű és türelmetlenebb vala, *hogysem szemeit* a keresztyénség első századainak szentatyáin, s *a mitrán, thiarán, dicskörön, és görbe boton, örömmel legeltette volna.* Miután pedig a falon függő képek — mint az első és röpkén odavetett pillantás már fölfedezé — *egyháziak és jelvényesek* voltak, Csulai a *szűz hajadonnál is gyakrabban tartá lesütve szemét,* vagy úgy hordozá, hogy ritka alkalma lehessen *botránkozásra*" (VI. 221.).

„De a szentkép, melyet Mari ajándékozott, *sehogy sem akart elveszni.* Évről-évre valamelyik könyvemben *lappangott.* Előbb a farkas és bárányróli mesék közt *élt,* aztán Himfy *Kesergő szerelmé-be költözött,* s végre az *Ezeregyéj*-be, honnan csak akkor *menekült ki,* még pedig a *gondviselés különös kegyéből,* midőn mama a könyvet asztalfiókomban lelvén, a helyett hogy atyushoz, kitől kaptam, visszavigye, egyenesen a kandallóba dobta. *Ily veszélyes tapasztalat után* az én szentképem *óvakodó lőn, s került minden rosszhírű szállást.* Leginkább tehát imakönyvekben *tanyázott,* vagy a *nagyon tisztelt* római remekíróknál, s ha jól emlékszem, legutoljára *egy bölcsészetben találkoztam vele,* épen midőn szünnapokra a kolozsvári lyceumból haza indulék" (V. 351.).

Látjuk, hogy Kemény humora nem olyan derült, meleg, közvetlen és magyaros, mint Jókaié, kesernyésebb és irónikusabb, s inkább az angolokéval, főként

Thackeray-éval rokon. A humor nyelvi kifejező eszközeit, melyekről Jókai tárgyalásakor szóltunk (s melyeket föntebbi példáinkban dűlt betűkkel emeltünk ki), ő is használja, de stílusának nehézkessége itt is megnyilatkozik, s nem éri utól Jókait a magyar néphumor nyelvi eszközeinek ismeretében és felhasználásában, sem az egyéni stílus-ötletek pazar bőségében.

Elvégre Jókai kiváló humorista, Kemény pedig nem az. A humor Jókainak természetes adottsága, előadásának jellemző sajátsága, Kemény csak ritkán kerül humoros hangulatba. Ő is tud gúnyosan, mélabúsan, néha jóízűen mosolyogni, de ez a mosoly nála olyan, mint a szürke felhőkön olykor-olykor át-átvillanó napsugár.

Részletes tárgyalásunk folyamán rámutattunk sok humoros alakjára, s általában arra, hogy mikép nyilatkozik meg humora alakjainak jellemzésén és lélekrajzán kívül leírásaiban, reflexióiban, környezetrajzában, s rámutattunk két egészen humoros elbeszélésére *(Alhikmet, A szerelem élete)*. Ez a humor nem mindíg sötét, nem egyszer derült és kedves is (pl. gyermeklélekrajzaiban).

Különben nincs egyetlen munkája sem, melyben humoros részletek ne volnának. — Az élet neki sem volt — Arany szavaival élve — „húmor-nélküli puszta nyomorúság".

Ezek a világnézetéről szóló fejtegetések nem akarják Gyulainak és Péterfynek lényegében helytálló, kitűnő jellemzéseit megcáfolni, csak enyhíteni. Csak azt bizonyítottuk, hogy Kemény világnézete nem annyira komor és vigasztalan, mint amilyennek általában tartják.

*

Kemény képzeletéről nem sokat írtak. Gyulai szerint „képzelme erős és gazdag" Péterfy kiemeli a fantasztikus iránti hajlamát, melyet lényében gyökerezőnek tart, s nem csupán a nyugati romantika utánzásának. Bizarr hangulatok különös játékra ösztönzik, s néha az iszonyatos vagy érzéki jelenetek felé terelik. Különben nem könnyen hevül, s könnyen kihül, megdermed. Császár Elemér szerint[4] nem olyan termékeny, mint Jókaié vagy Jósikáé, de nem is szegényes. Főereje alakok teremtésében érvényesül, de azért mese-elemeket is tud költeni.

Jókai képzelete — mint láttuk — romantikus képzelet, mely szereti a rendkívülit, borzalmasat, furcsát s néha szinte betegesen túlzó. Kemény képzeletében is van ilyen romantikus hajlam, mint Péterfy megállapítja, s mint ezt tárgyalásunk folyamán többször láttuk. Sok benne a bizarr, groteszk, démoni vagy érzéki, de mint realista költő, s mint az önfegyelmezés mártirja, ezt a „legveszélyesebb démont", ezt az „átkos képzelődést" iparkodik féken tartani. Jókai sohasem gondol erre, legtöbbször szabadjára ereszti, s legszeszélyesebb röptét is nyomon követi. Kemény ritkán engedi át magát képzelete uralmának. Ha nagyon hevül, tapasztalataival, szkepticizmusával, éles logikájával, iróniájával hűtögeti. Ezért találja Péterfy lassan hevülőnek, merevnek. Tulajdonképpen nem is az, csak mesterségesen lefojtott, lehűtött.

Jókai képzeletének rendkívül nagy a kombináló és teremtő ereje a mesealakításban, újszerű meseelemek alkotásában, vagy régieknek újszerű felhasználásában. E téren sem Kemény, sem más írónk nem éri

[4] *A magyar regény története.* 2. kiad. 1939. 207.

utol. Univerzális képzelet, melyet az emberi élet, a külső világ végtelen változatossága érdekel, Kemény képzelete — s ebben van főereje — az ember lelki világa felé fordul, csak ez köti le, érdekli igazán, ezt vizsgálja, fürkészi. Jókai képzelete az egész világot bejáró utazóhoz, Keményé a rejtett összefüggéseket és törvényeket kutató tudóshoz hasonlít.

A külső világ változatossága végtelen, de a belső világé is az, a gondolatok és érzelmek világáé. Ha a földnek szinte megszámlálhatatlan sok a vidéke és tartománya, a lelki világnak még többje van, hiszen minden egyes emberi lélek külön tartomány telve ezernyi érdekességgel és egyéni színnel. Kemény képzelete ezekben a lelki tartományokban otthonos, itt szárnyal igazán szabadon, s ereje itt növekszik olyan hatalmassá, hogy más íróké nem fogható hozzá.

Képzeletének ez a főtulajdonsága mindjárt nyilvánvaló lesz, ha leírásait vizsgáljuk.

Jókai leírásaiban (hogy a külföldieket most ne említsük) megörökíti Magyarország tömérdek táját és helyét. Kemény nem törekszik erre. Nála sohasem maga a vidék a fontos, hanem hangulati hatása. Jókai tömegleírásainak változatossága, színessége szinte határtalan, Kemény a tömegek lelkét rajzolja. Jókai a magyar világ külsőségeit mutatja be rendkívüli megfigyelő erővel, Keményt ezek kevésbbé érdeklik az ember lelki életének érdekességei mellett.

Lássunk néhány példát Kemény leírásai közül.[5]

„Az Albergo Italiano majdnem szomszédja a

---

[5] A festő (elképzeltető) szavakat és azokat, melyek a lelki vonatkozásokra utalnak, dűlt betűkkel emeltük ki.

Festő szó Kemény leírásaiban sokkal kevesebb van, mint Jókaiéban, azért színtelenebbeknek, elvontabbaknak tetszenek.

Márktérnek. A *víz tükrében* a komor márvány-épületek *kísérteti árnyai,* ... távolabb az *álmadó* laguna s a szigetek *határozatlan körvonalai,* ... fönn az *azurkék ég szikrázó csillagszemeivel,* ... az evező lapát körül *fényes habgyűrűzet* s *olvatag ezüstcseppek,* ... az ablakerkélyek mögül *méla lantpengés,* ... a nyugvó halász-csolnakokon *egy megkezdett dal,* melynek második rímét már a szomszéd matróz zengi, hogy tovább adhassa, míg ajakról-ajakra költözvén, a végső refrain nesze a tenger habjai közül *a lagunán bágyadtan érkezik vissza, ... mindez egy perc benyomása* és élve; mert Antonio gondolája már a mellékcsatornához lejt, s az Albergo Italiano ajtólépcsőjénél köt ki" (IV. 40.).

Látjuk, hogy nem festi a paloták formáit, színeit, nem Velence külső képét, csak általános hangulati képet ád róla élénken elképzeltető nyelvi eszközökkel (dűlt betűkkel emeltük ki őket). Tulapdonképpen az esti Velencének a gondolázókra tett hatása. Impresszionista hangulatrajz, de tökéletes a maga nemében.

Ugyanilyen a szép nyári éj leírása Eliz levelében *(Férj és nő)*: „Együtt ültünk a verandán. Udvarunkban és kertünkből *semmi nesz,* a *kis mezei tücskök danáin* s azon *rejtélyes suttogáson* kívül, mely, midőn a virágok kelyhe *titkos erőktől feszül,* midőn *egy érezhetetlen lehellet* levelet levélhez közelebb von, midőn a *szendergő madarak alatt meginganak a zöld ágacskák,* s midőn a fűben a *szentjánosbogár lámpája nyugtalan mozgást hoz* a homályban fekvő piciny férgek közé, oly *lassú,* oly *kétséges hangvegyületbe terjed szét,* hogy *nem tudjuk, képzeletünkben halljuk-e csak, vagy szokatlanul élessé vált érzékeink által?*" (III. 168.). Ebben is van vizuális vonás, de inkább az éj csendjének és apró neszeinek fínom éreztetése. Ke-

mény, az éjjel dolgozó író, az éjtszakának különös kedvelője s hangulatainak kiváló éreztetője, mint Péterfy is észreveszi. Ugyanilyen az indiai éjtszaka csodás csendjének és nyugalmának leírása (V. 234.).

A következőkben már több az igazi leíró elem: „A hálóterem, s mellette egy kis öltözőszoba azon állapotban maradt, mint akkor vala, midőn a szép nő útra indult... *Egy flórenci kerek nyári kalap,* s a *balsacon felejtett batiszt zsebkendő néhány azalea-virággal az elválás előtti alkony emléke volt,* midőn Tasziló, az utolsó vendég is, kocsira ült, és Sarolta férjének nyujtván karját, »végtére, végtére magunkra vagyunk!« sóhajtá ragyogó arccal, könnyült kebellel, s vele sétált a kertben, ezer érdekes apróságokról fecsegve, míg a hold ezüst fénye elönté a láthatárt, és a röpke gondolatokat mélyebb érzésekkel cserélte be.

A vetkező asztalon a kendőzés titka mellett *Az áhitat órái* kinyitva hevertek, *úgy mint akkor valának,* midőn estve az édes imádkozót a belépő Róbert tekintete az égből a szerelemhez, a mennyországból a földi paradicsomba idézte vissza.

A *hervadt japáni rózsa azon perc benyomásait őrzé,* melyben Sarolta kibontott fürtei vállára omoltak.

A karszéken *egy kecses háló-főkötő* maradt, *az utolsó tündér-éjé.* S *a reggeli papucs egyik fele társától messze tévedten* hevert ama *nyugtalan és gyors öltözködés bizonyságául,* mely a Róberttel beszélgetés közt elröppent időt akarta visszapótolni.

Mily kéjes emlékek!

Ah! az eltávozott nő magán-szobái, melyekben csekély rendetlenségek dacára is, csín, tisztaság és nemes izlés uralkodott, a búcsú perce óta *Róbert szentélyévé váltak,* hová csak akkor lépett, midőn a köznapi

ügybajokból menekült, s *midőn lelke* — mint a sivatagban elfáradt madár egy magányos pálma zöld koronáján — *a szerelem örömein, s a háziélet boldogságának tanújelei közt akart kipihenni, megfrissülni . . .“ (V. 80—1.).* — Csupa fínom, reális megfigyelés, de céljuk nem az, hogy Sarolta hálószobáját el tudjuk képzelni, hanem, hogy a nejét imádó férj ábrándozó, szerelmük emlékein merengő hangulatát érezzük.

Lássunk még egy utolsó példát a hangulatos intérieur-leírásra (Mikes Móric az erdőmester erdei házában):

„A darutollas lovag . . . az alkonyhomály miatt félre téve könyvét, melybe egész figyelemmel merült volt, s még egy hasábot vetve a kandallóba, a karszékből gondolkodó tekintettel nézett a *föstvényes lángra,* s *ez viszonzásul kedélyes világát a lovag szép arcán játszodtatá,* és még átlátszóbbá, túlvilágiabbá, vagy legalább szellemiebbé tevé a fínom, de bágyadt és korán fonnyadó vonalakat.

A szobában csend, a rengetegben csend volt, benn némább, künn mélyebb és döbbentő. Az erdőrém légben ugató kutyáival fölfedezhetlen barlangokba vonult, farkas *nem üvöltött,* hollók *nem mozdíták meg a száraz gallyakat, szellő nem forgatá a hervadt levelet,* bölény *nem csattogtatá a sűrű harasztközt,* s messzebb hangzott ugyan a *nesz,* mellyel a nyugvó dámvad az avar füvet leszakítá, de a vadászlakig még sem érhetett el. Csak *a hegyi erek és patakok távoli zúgását* hallhatta volna az a fül, mely az *éj halk és rejtelmes beszédét* érteni megtanulta.

Mert éj volt a szobában; *csak a kandalló által világított csendes néma éj.*

A fal- és deszkarepedések piciny népe oly nyu-

godtan viselte magát, mint a veszélyes kandúr, mely a lovag lábai előtt a medvebőrön hosszan nyujtózva hevert, fejét a tűzhöz fordított mállára görbítve.

Csak a *vidám tücsök* unta e hallgatást meg, a rejtekéből kilépvén a karszék felé szökdelt, s *egész készséggel csicsergett* a lovagnak talán a tücsök-család egészségéről, megelégedéséről, gondtalan életéről, derült kedélyéről. Közleményei háznépét mélyen érdekelheték, mert a kis üregből *hol egyik, hol másik szólamlott meg,* mintha ki akarná egészíteni a becsületes családfő társalgását az érdemes lovaggal, *ki velök már gyakran virraszta,* s kinek mindig szüksége volt egy kis szórakozásra, hogy gondjaitól menekülhessen.

A fali óra *nehezékeinek harsány zörömbölése* s a *kalapács csengő ütései,* lyukába riaszták a furcsa kis állatkát, s midőn a kilenc elverése után az idő hirdetője megint *régi apathiájába sülyedt,* és csak az inga *egyforma, halk ketyegésével adott ébrenlétéről jelt,* még sok percnek kellett eltelnie, míg a vadászlak apró zsellérkéi ismét vigadni, mulatozni és csevegni bátorkodtak" (VI. 253—4.).

Ebben is csodás éji hangulat van. A rengeteg csendjét úgy érzékelteti, hogy elmondja, milyen zajok némultak el benne, s így valóban mélyebbnek érezzük és képzeljük a csendet. Az erdő félelmes csendjével azután ellentétbe állítja a kandalló tüzétől megvilágított szoba meleg és barátságos csendjét, melyet csak a tücsökcirpelés s az óra ütése és ketyegése szakít meg. A tücskök vidám muzsikájáról Dickensre emlékeztető humorral emlékezik meg s ezzel az ellentéttel viszont az ábrándozó és gondokba merült lovag lelki nyugtalanságát emeli ki.

Kemény leírásai nem érik utol Jókai leírásait ra-

gyogó színezés, izgalmas élénkség és formai változatosság dolgában, de gyakran fölülmúlják mélységben és hangulatosságban.

Ha végignézzük valamennyi leírását, azt látjuk, hogy ezek kevés kivétellel a jellem- és lélekrajzba olvadnak, ami a leírás leghatásosabb, legművészibb módja.

Alakjai arcának és külsejének rajza mindíg vagy a jellem- vagy a lélekrajzot egészíti ki. Ezekre még visszatérünk.

Vidék- és intérieur-leírásai is lélekrajzi hátterűek, tömegrajzai szintén. Még pompás állatleírásai is ilyenek (pl. a medvéé: V. 130. vagy a hollóké: VII. 189.).

A külsőségekre vonatkozó apró, reális megfigyelésekben is gazdagok, de ezeknél mindíg fontosabbak neki a lelki fínomságok. Ezért találunk elbeszéléseiben igen kevés önmagáért való leírást, az övéi tulajdonképpen lélekrajzok.

Kemény képzelete, még ha a külső világot nézi is, azon keresztül is a lelki világ felé irányul. Alkotó erejét és munkáját ezért csak jellem- és lélekrajzainak elemzése világíthatja meg igazán.

VII.

Az eddigi bírálók véleménye Kemény jellem- és lélekrajzairól. — Jellemrajzai sokárnyalatúak. — Jellemeinek három főtípusa. Közös vonásaik. — A jellemzésnek minden eszközét és formáját alkalmazza. — Lélekrajzai, lélekrajzoló eszközei és formái. — Ezeknek művészi összevegyítése. — A lélekrajzban nagyobb, mint a jellemrajzban.

Kemény jellem- és lélekrajzainak mélységét és szépségét mindjárt kezdetben észrevették és méltatták. *Gyulai Páljának* megjelenésekor (1847) a *Pesti Divatlap* (I. 20.) már ezt dícséri, az ötvenes évek elején pedig *A szív örvényeiről* s a *Férj és nőről* írva megint csak a „lélektani studiumot" (PN. 1852. 554.), lélekrajzának következetességét, jellemeinek mélységét és igazságát emelik ki (MH. 1852. nov. 12.). Maga Kemény 1853-ban írt tanulmányaiban *(Eszmék a regény és dráma körül. Élet és irodalom)* mintegy a maga regényírói eljárását magyarázza és védi, mikor kijelenti, hogy „általában minden poesisnek tárgya a szív, azaz érzéseink, indulataink és szenvedélyeink", s a mesehajszoló, sokeseményes romantikus regény helyett realisztikus lélekrajzi regényt követel.

Gyulai Pál 1854-ben megjelent bírálatában Keményt mint a jellem- és lélekrajz nagy mesterét ünnepli, először méltatja alaposan ebbeli érdemeit s út-

mutatója lesz minden későbbi kritikusnak és irodalomtörténetírónak.

Egy évvel később a *Hölgyfutár* magasztalja Keménynek „csudálatos lélektani boncoló erejét“ (1855. 64.), 1857-ben a *Pesti Napló* „a lélektan s emberismében legjártasb regényírónk“-nak mondja (52. sz.), 1858-ban Válkai Imre magasztalja műveinek lélekrajzi értékeit *(Irodalmi és művészeti Daguerrotypek)*, az ugyanebben az évben megjelent arcképalbum *(Magyar írók arcképei és életrajzai)* pedig nagy érdemének tartja, hogy „közönségünket a hiú ábrándozás és képzelmi ingerek helyett a valódi lélektani búvárlatokban s életbölcseségben gyönyörködő nemesebb élvezetekhez szoktatja“.[1]

Látjuk, hogy Keményt már ebben a korban is legnagyobb lélek- és jellemrajzolónknak tartották, s ez az irodalmi közvélemény azóta sem változott és végleges szentesítést nyert Gyulai emlékbeszédében (1879) s Péterfy tanulmányában (1881). Ők elemezték legalaposabban és legfínomabban Kemény műveinek ezt a legerősebb oldalát. Fejtegetéseik lényegén az irodalomtörténetírók kutatásai a mai napig sem változtattak sokat.

Egyes jellemrajzairól részletes tárgyalásunk folyamán s világnézetével kapcsolatban már sokat el-

[1] Csak egy névtelen kritikus akadt (állítólag egy grófné), aki a Pesti Naplóban meg akarta tépdesni Kemény babérjait *(Vélemény Kemény Zsigmondról mint regény- és beszélyíróról*, mely sok részben eltér Gyulai Pálnak... nézeteitől. PN. 1854. 101.) s többek közt jellemeit is rosszul rajzoltaknak, vagy mint ő mondja, „igaztalanok“-nak tartotta. Gyulai a cikkhez írt jegyzeteiben természetesen könnyen megcáfolta a műkedvelő bíráló kifogásait, s megvédte Keményt az „igaztalan“ vádak ellen.

mondtunk, itt inkább összefoglaló áttekintést kívánunk róla adni, s jellemzésének módját és formáit akarjuk megvilágítani.

Kemény jellemei először is érdekesek, mert egyéniek és többárnyalatúak, mint láttuk és alább is látni fogjuk. A szimpla, egyrétű, sematikus jellemek nem lehetnek érdekesek, mert szinte egy pillantással áttekinthetők. A csupán jószívű, vagy gonosz, egyeneslelkű vagy ravasz, erős vagy gyenge, okos vagy ostoba emberek nem érdekesek, mert mindíg egyformák, semmi meglepetést sem tartogatnak számunkra, mindíg egyenesen, egy irányban haladnak, nem változnak, nem fejlődnek, elejétől fogva végig következetesen egyformán beszélnek és cselekszenek. Ilyen emberek azonban csak a rossz regényekben szerepelnek, a valóságban nincsenek is. Minden emberi jellem többékevésbbé bonyolult, azért a realista író csakis ilyeneket rajzolhat valószerűen.

Kemény jellemei három főtípusba sorozhatók: derék, jó- vagy nemes lelkek, könnyelműek, sötét vagy sivár lelkek.

Az első típusba tartozó férfiak közül kevés aktív jellemet találunk. Ilyenek Jenő gróf, a nagy népboldogító, a tevékeny és gyakorlatias Coranini, Norbert bankár, gróf Villemont Randon, az öreg emigráns és I. Rákóczi György, a többiek passzívok sokszor az erélytelenségig, ábrándozásra, tépelődésre, önelemzésre hajlók. Ilyenek a Mikes-fiúk, Kassai Elemér, Pécsi Simon, Laczkó, a szombatos pap, a regényes hajlamú Bánházy Arthur, Adolf, Jenő gróf titkára, Haller Péter, a légvárépítő Mikes Zsigmond, a gyámoltalan tudós Szánthó Dániel, a fatalista Csiaffer basa, a szerelmében elvakult Eduárd hadnagy, vagy névrokona, a

kis Szánthó Eduárd. De ezen a típuson belül mennyi árnyalati különbség! Mennyire különbözik a praktikus, síma és ügyes Coranini a fanatikusan és erőszakosan gyakorlatias Jenő gróftól, a nevetségesen regényes hajlamú Bánházy Arthur a költői lelkű Adolftól, vagy Pécsi Simon, a nagyműveltségű és ábrándozó főúr Laczkótól, a szegény, rajongó szombatos paptól! Még a két legrokonabb alak, Mikes János és Kassai Elemér jellemében is vannak fínom árnyalati különbségek.

Az első típusba tartozó nőalakok is egytől-egyig egyének. Mind szépek, jószívűek, nemes- és fínom lelkek, de a költői, regényes hajlamú, kissé makacs és önálló Stephania más, mint a nagy lelki viharok után megnyugvó, szellemes Cecil, vagy a hőslelkű fiatal szombatos-papné, Klára; Eliza, a túlságosan szerény, tiszta és hű feleség más, mint a kedves, vídámlelkű, de végül lelkileg összeroppanó Tarnóczi Sára.

A többi is mind érdekes, önálló egyéniség: Alpáry Amarantha, Mataba, az indián-nő, az okos kis Mari, Lorántfy Zsuzsánna és Báthory Zsófia, Mikesné és Szánthó Dánielné.

A második típus a könnyelműeké. Ide tartozik a különben mély érzésű, ábrándozó Anselm, a családját még nejénél is jobban szerető Florestán gróf, a fásult és hidegen számító nőhódító, Romvay, a makacs, szenvedélyes, lázadó Kún Kocsárd, a törtető és nagyravágyó Gyulai, a hiú, szerepelni vágyó, föllengős és vallásos, de gyönge-jellemű Kolostory, a szellemeskedő és fecsegő Tasziló gróf, az ügyeskedő udvaronc, Kapronczai, s az örök-ifjú Mikes Mihály.

A nőalakok közül ide tartozik a homályos-multú, de lelkileg nem romlott Agatha, az ellentétekből össze-

tett jellemű s hiúságból ballépést elkövető Sarolta, a hiú és kacér, de különben tisztalelkű Deborah, s a mellékalakok közül Júlia grófnő, Nandana, Széchy Mária, Strahlheim Adél, Naprádiné s Szeléne, a tündéri álomvilág szülötte.

A harmadik típus az egészen sötét, vagy legalább is sivár lelkeké. Ide tartozik Wranich Izidor, Tadde dr., Terényi, Csulai, Kassai s még néhány jelentéktelenebb szereplő, a nőalakok közül pedig Tarnócziné, Iduna s Aurélia kisasszony, a kicsinyes és szárazlelkű cselszövő.

Látjuk, hogy az első típusba tartozik legtöbb alakja, ugyanannyi, mint a másik kettőbe tartozók együttvéve.

Van még néhány mellékalakja (pl. Döme diák, Zakariás, Kassai titkára), melyek nem tartoznak a föntebbi típusok egyikébe sem, ezek között nincs jelentős.

Hogy mindvalamennyi egyén és sok- vagy legalább is többárnyalatú jellem, azt a mondottak után nem kell bizonygatnunk, sem azt, hogy egyes romantikus vonásaik ellenére is egészen valószerű jellemek.

Amit Péterfy említ, hogy legtöbb alakja élénk képzeletű, érzékenylelkű és lelkiismeretű s magánykedvelő, az magának az írónak jelleméből következik. Maga is ilyen volt, tehát az ilyeneket értette meg legjobban s rajzolta legtökéletesebben.

S még egy közös vonásuk következik az író jelleméből. Kemény arisztokrata volt, az előkelő köröket ismerte legjobban, ezért legtöbb alakja ezekből való: vagy arisztokrata, vagy vagyonos nemes, vagy legalább is előkelő körökben otthonos. Polgárt vagy pa-

rasztot alig rajzol. De nemcsak születésénél fogva vonzódik az előkelőbb, nagyobb műveltségű, differenciáltabb-lelkű emberekhez, hanem azért is, mert mint lélekbúvár köztük találhat leginkább bonyolultabb lelkeket, melyek érdeklik és elemzésre izgatják.

Így Jókainak tősgyökeres magyar alakokat teremtő gazdagságával nem vetekedhetik. Alakjai, kis körre szorítkozván, nem tüntethetik fel — mint Jókaiéi — a magyar élet száz- meg százféle típusát, de a külső sokféleségért alakjainak lelki sokféleségével kárpótol bennünket.

Kemény a jellemzésnek minden eszközét és formáját [2] használja, mégpedig kiváló művészettel.

A főjellemvonások rövid, tömör összefoglalásának nagy mestere. Íme hogyan jellemzi néhány sorban Kolostory rokonságát!

„Mert kikből állott híres arisztocratikus fajának egész létszáma? A *zsobrák* és *ronda* Tamásból, ki egy kopott örmény szatócsnak látszott; továbbá nagyobbik testvérének *szelíd*, de inkább egy *kalvinista lelkésznéhez*, mint a szalónvilág úrhölgyeihez *hasonlító* özvegyéből, hat *lármás, gondviselés nélkül hagyott, sárban, porban hentergő* gyermekkel együtt; aztán az alispánból, ki jövedelmét, közhit szerint, nem mindig tiszta helyekről gyüjti, s kit barbár bánásmódja miatt már a hírlapokban ütlegvirtuóznak neveztek el a Sárrétypárt megyei tudósítói; végre a *betegesen érzelgő* és *ábrándozóan kacér* alispánnéből, ki falun nagyvárosi igényei miatt szerencsétlennek képzeli magát, a nagy városokban pedig falusi szokásaiért nevetséges alakban tűnnék fel“ (III. 153—4.).

[2] L. munkám I. kötete 359.

Két férfit, két nőt és egy csomó gyereket jellemez itt találó jelzőkkel (ezeket dűlt betűkkel emeltük ki), az alispán jellemét azonkívül a közvéleménnyel, feleségéét szellemes ellentéttel világítja meg. Rövidke és vázlatos jellemsorozat, de tökéletes bemutatása a kellemetlen családnak.

Széchy Máriáról csak ennyit mond: „Az ország legszebb könnyelműje, a könnyelműek legbájosabbja, a bájos nők leghősiebbje, a hősérzelmű amazonok legolvadékonyabb, legesengőbb (sajtóhiba lesz: legesendőbb) Évalánya“ (V. 18.). Négy jellemvonásnak füzérré való összefonása. Szellemes és találó.

Coraninit így jellemzi: „Róbert azon *szokatlan* egyének egyike, kik ahol megjelennek, akaratjok ellen is *nélkülözhetetlenek*, kik *ábrándozóknak* látszanak, ha a jövendőre vetik tekintetöket, *gyakorlatiaknak*, ha figyelmök a jelenen összpontosul; kik a *külső ügyességet szellemi tökélyre* emelték; kik *eszmékkel* bírnak, de *tettekben gondolkoznak, elhatározások által éreznek*, s kiknek fősajátságuk: hogy épen *azon tulajdonokat pótolják ki, melyek másokban hiányzanak*, s ennélfogva akkor is használtatnak, midőn magok iránt rokonszenvet nem támasztanak“ (V. 66—7.). Pregnáns szavakkal, könnyed, de mélyre világító ellentétekkel való tömör összefoglalása a legfőbb jellemvonásoknak.

De Kemény ritkán szokott, legfeljebb a mellékalakok bemutatásakor, ilyen leíró jellemzésekkel megelégedni, hanem felhasználja a jellemzés többi eszközeit is.

Ezek egyike a jellemzett alak külsejének leírása (szem, arc, test, testmozgás, hang, öltözet). Íme egy találó példa erre is.

„Sarolta ragyogóbb vala, mint leánykorának leg-

virágzóbb éveiben. *Kéjtelt* mozdulatai, *ingerdús, beható* s *egy kevéssé bizarr* szépsége, melyet *szőke* fürtei, *egyenlőn halvány* arcszíne, és *mély tüzű fekete* szemei tündériessé, majdnem földön-kívülivé tettek, megragadták a hideg képzelődésű és szigorú jellemű férfiút is. *Középnagyságú, karcsú, hajlékony, lebegő* termetén az öltözék — a kelmék és színek változtatásánál, s valami *elbeszélhetetlen* tapintatnál fogva, mit érezni könnyű, de értelmezni soha sem sikerült — az egész alak kiegészítője lőn, s minden *egyszerűsége* mellett, a *legszellemibb* coquetteriának *utánozhatlan, irigyelt* és *leigéző* költészetévé vált. E bűbájt növelték még *ideges* arcvonalai, melyeken az érzésárnyalatok és a szeszély *legfinomabb* rezzenetei hűn tükrözték vissza magokat, s mégis rejtélyes homályban borongtak" (V. 68—9.).

Az elképzeltető jelzőkkel, szuggesztív erejű pregnáns szavakkal (ragyogó, tündéries, majdnem földönkívüli, utánozhatlan, irigyelt, leigéző, rejtélyes homály) tökéletesen elénk varázsolják a bájos és érdekes asszonyt. A külső (testi) leíró vonások és fiziológiai jelek (az ideges arcjáték) művészileg olvadnak össze a lelki tulajdonságok jelzésével. Utolérhetetlenül fínom leírás.

Egy alak jellemének megértéséhez kitűnő eszköz az illető rövid életrajza, mely feltárja előttünk életének előbbi, a cselekvény megindulása előtti folyását, jellemének addigi fejlődését. Ilyenek pl. Kolostory politikai pályájának (III. 21—4.), Kún Koesárd szerencsés és ritka közéleti érvényesülésének (V. 15—8.), Adolf nevelésének (IV. 267—8.) rajza, vagy a Stefániáé (IV. 157—9.), melyet Jenő gróf nyomoz ki és mond el. Ezek, vagy pl. Wranich (IV. 88—9.), Cecil

(IV. 183—4.), Iduna (III. 215—8.) vagy Kassai Elemér (VII. 79—80.) életrajza mind kiváló példák a jellemzésnek erre a módjára. Mindegyik telve van fínom megfigyelésekkel s az illetők életének legjellemzőbb eseményeit művészileg csoportosítja.

A jellemzés másik fontos eszköze, ha az illető szereplő körülményeit, szokásait beszéli el az író, vagy házatáját írja le. Így beszéli el Kemény, hogy mivel szórakozik Sarolta falusi magányában (V. 63.), hogyan lesz Coranini nélkülözhetetlen előkelő barátainak körében (V. 66.), milyen különös gyöngeségei vannak Júlia grófnőnek (V. 92.), s milyen furcsa szokásai a tudós Szánthó tanácsos úrnak (V. 340—1.), milyen fény és köztisztelet környezi a „boldog" Csiaffer basát (V. 7—15.), vagy hogy milyen volt az életmódja a mulatós néhai Tarnóczi Sebestyénnek, mellyel annyi „szeget vert felesége koporsójába" (VI. 8.).

Így írja le a bogaras vén francia emigráns házát és kertjét, mely különösségével annyira jellemzi gazdáját (IV. 135—8.), vagy Kassai házát és házanépét (VII. 169—70.), mely egymaga elég volna a fukar főúr jellemzésére.

A leíró jellemzésen kívül a drámainak is nagy mestere Kemény, vagyis mikor beszédükkel (monológban vagy dialógusban) jellemzi alakjait. Ez a leghatásosabb jellemző mód, önmagában is elegendő, s nélkülözhetővé teszi a másikat (pl. a drámában).

A jó dialógus majdnem mindíg jellemző, hiszen a szereplők gondolatait és érzelmeit tolmácsolja, s természetes, hogy Keménynek, a kiváló jellemzőnek dialógusai mind ilyenek. Ezért mindeniket idézhetnők találó például. Lássunk csak egy kis részletet Kassainak Elemérrel folytatott hosszú párbeszédéből (VII. 172—9.).

Kassai, mikor Elemér kéréssel járul hozzá, rögtön pénzre gondol s így vág közbe:

„Hm! amennyire e szűk időben, hm! amennyire mostoha körülményeim közt lehet (mert az ember csak addig nyujtózzék, ameddig a pokróc ér), örömmel szolgálok, öcsém. Hm! pénz kell? most drága a pénz, a gabnának semmi ára, nagy a luxus, a parasztok is kucsma helyett forintos süveget hordanak. Hm! lóra kell a pénz? adósságra? Van egy fiatal nyerges paripám, elhozatom számodra, hm! Talán csak nem csináltál sok adósságot? Eddig nem voltál szeleverdi, mint a főnemesek fiai, kik ha dénárjuk nincs, jobbágytelkeket vetnek a kockára, ha vadászebök nincs, őseik díszkardján cserélnek egyet, ha lovuk megsántul, címeres levelöket adják a kupecnek zálogba, s ha egy ledér pórlány szemökbe mosolyog, lovagi sarkantyújokon vásárolnak a szatócstól piros szalagot. Hm! te nem tartozol e csürhe, de gőgös néphez. Egyszerű, rangtalan házból származtál. A porból felcseperedettek hiúságával sem bírsz. E szemétdombon termő ostoba gombák még rosszabbak a kétszersült úrfiaknál is. Hm! adósságod van? Remélem nem sok és nem könnyelmű. Száz tallért talán még nélkülözhetnék. Szép összeg! Rendelkezésedre áll, öcsém, hm!“

Szavaiban benne izzik a felkapaszkodott ember gőgje és gyűlölete a születési arisztokrácia, valamint a parvenük költekező fajtája ellen (célzás Pécsire), s nagyszerűen fejeződik ki jellemének alapvonása: óriási fukarsága, amint rokona iránti vonzalmával küzd.

Ugyanígy mutatkozik meg a dialógusban pl. Kolostory Tamásnak (III. 32—4., 127—30.), gr. Villemontnak és Jenő grófnak (IV. 141—3.), Arthurnak és menyasszonyának (V. 163—6.), Szánthó tanácsosnak

és feleségének (V. 366—73., 378—9.), Csiaffernak és Kún Kocsárdnak (V. 40—50.), Tarnóczinénak és Mikes Zsigmondnak (VI. 190—6.), Széchy Máriának s Kún Istvánnak jelleme (V. 35—7.). Az utóbbi, minthogy Kún Kocsárdról vitatkoznak, az ő jellemzése is, s példa egyszersmind a jellemzésnek arra a formájára, mikor nem az író jellemez valakit, hanem mással jellemeztet. Ilyenek pl., mikor Kolostory levelében Norbertet jellemzi (III. 56—8.), vagy gr. Onofredi Idunát (III. 181—6.), Coranini Saroltát (V. 67.), Szeredi Kassait (VII. 293.), vagy a számtartó Pécsit (VII. 198—9.).

Ilyen jellemzési formák még: az önjellemzés (mikor pl. Jenő gróf IV. 156., vagy Cecil IV. 183—4. a maga jelleméről beszél), a közvéleménnyel való jellemzés (pl. Romvay V. 71—7., vagy Szánthó tanácsos V. 360. a pletykák tükrében), a szónoklattal való jellemzés (Kassai beszéde az országgyűlésen VII. 41—7., vagy Tarnóczinéé a fejedelem előtt VI. 205—6.), két ellentétes jellem párhuzamos rajza (pl. Kassai és Pécsi VII. 84—6.), a levéllel, naplóval való jellemzés (pl. Anselm naplójának részlete IV. 71., Kolostory levelei III. 51—6., 96—100., vagy Eliz levelei III. 160—9., 237—40.).

A sokféle módot, eszközt és formát mind felhasználja Kemény s a legkülönfélébb módon és mértékben vegyíti. Így tudja alakjainak jellemét minden oldalról megvilágítani. Hogy milyen öntudatos művésze volt a jellemzésnek, mutatják erről írt elméleti fejtegetései.

Láttuk, mennyi passzív jellemet rajzolt, mintegy a maga lelki alkatát mintázva meg bennük. Erre szerinte a regényírónak joga van. „A regény hősei —

úgymond — lehetnek passiv egyéniségek is, kik benyomásokat fogadnak el a nélkül, hogy azt tetté alakítsák, s kik a véletlen vagy az események hullámai által, mint könnyű sajka vettetnek a tenger közepére vagy a révpartra" (X. 217.). „Ő foglalkozhatik a passiv szívűekkel is, kik az illem és bevett eszmék fegyelme alatt tanulnak érezni vagy érzéseikről lemondani; kik beleélik magokat a társadalomba, sebzettek és hallgatók, s kik mosolygó arccal takarják el fájdalmaikat, hogy körülök nesz ne támadjon, s hogy helyzetök kivételessége elenyésszék" (X. 305.).

Az is igen figyelemreméltó, amit a jellemek fejlődéséről mond:

„A valódi életben, a mi hétköznapi viszonyaink közt, az egyenesnek rémlő, bár folyvást változó útvonalhoz hasonlít az emberek óriási többségének jelleme. Szorosan véve senki sem marad multjához következetes... A jellem e változása igen gyakran hallgatag, észrevétlen, csattanás nélküli... Másokká csak azért leszünk, mert láttunk, tapasztaltunk, mert éltünk. Fogékonyságunk a napok haladása és az apró élmények által veszt vagy nyer, és ízleteinkkel, vágyainkkal, tanulmányainkkal, sőt a körrel együtt, melybe lépünk, egész lényünkbe lassanként idegen sajátságok mennek át, hogy a jellem organikus részeivé váljanak, mint a testben a táplálék. Az ily átalakulás, melynek minden magyarázata csak a lefolyt időből áll, épen nem a könnyelműség bélyege, nem a változékonyság tulajdona, hanem jellemünknek oly természetes processusa, mint egy fa organikus életében a növés, vastagodás, érdülés(?), kérgesedés, s utóbb a torhulás, taplósodás, rothadás. És a regényíró — ki a művészetet legközelebb hozhatja a valódi élet-

hez — ha regénye évek alatt folyt le, akkor minden jellemeinél visszatükrözteti eme természetes fejlődést is, mely ujjal mutatható indokokra nem támaszkodik, sőt a cselekvényeket is, melyek a jellem nagy hajlításait eszközlik, mindíg ezen mediumon fogja átszűrni" (X. 220—1.).

Ő mindíg így tesz, így fejleszti a jellemeket s a jellemekből a cselekvényt.

Eljárása a realista-regényíróé. A fent vázolt jellemző módszerrel éri el ő és minden jó jellemrajzoló a jellemeknek tökéletes valószerűségét.

Természetes, hogy ezeknek a módszereknek használata még nem teljesen elegendő a művészi jellemzéshez. Ő sem azért nagy művésze a jellemzésnek, mert ezeket használja, hanem mert nagy gondolkodó, nagy emberismerő, ki élete folyamán állandóan figyelte a maga és mások lelkét, s ebben az irányban kifínomodott, éles, boncoló eszével tömérdek — másoktól észre sem vett — emberi dokumentumot gyüjtött, s ezeket használta fel jellemrajzaiban utolérhetetlen bőséggel.

*

A nagy jellemrajzoló nagy lélekrajzoló is egyszersmind, mert a jellem- és lélekrajz csak elméletileg választható el egymástól, a gyakorlatban szoros kapcsolatban állanak, hiszen a jellemzés azt tünteti fel, hogy milyenek egy léleknek állandó tulajdonságai, a lélekrajz pedig azt, hogy ennek a léleknek milyenek az állapotai bizonyos körülmények között. Ezeknek a lelkiállapotoknak rajzai kiegészítik a jellemzést, kitöltik mintegy a jellem kereteit. Ezért beszélünk lélekrajzzal

„aláfestett", „alátámasztott", „fínoman árnyalt" jellemzésről.

A lélekrajznak is sokféle eszköze és formája van. Lássuk ezeket is sorban, s hogy miként él velök Kemény.

A lélekrajz a gondolatok és érzelmek rajza.

A gondolatok rajzának legegyszerűbb formája az, mikor az író elmondja valakinek gondolatait. Így beszéli el Kemény a hidegen számító Terényi tanácsos gondolatait, melyek Kolostory és Iduna viszonyára vonatkoznak: „Nem hiheté, hogy gyönyörű, kedélyes és vagyonos nejét Albert oktalanul a faképnél hagyja; sőt arra számított, hogy, ha majd a határozó perc üt, a grófné fog irgalom nélkül feláldoztatni, s épen e feláldoztatás alatti zavarra, boszúra, szégyenérzetre, kiábrándulásra és elárvultságra építé Iduna előtt nagylelkűnek látszó, de önző tervét" (t. i. hogy feleségül kéri, III. 256.). Így fűzi azután gondolatait tovább logikusan, a tényeket és lehetőségeket mérlegelve.

Ugyanilyen módon rajzolhatja az író az érzelmeket. A hiú Anselm megtudja, hogy kacér kedvese más udvarlójához pártolt; gyorsan változó érzelmeit így rajzolja Kemény: „Majd a boszú villant meg lelkén, majd a közöny híves szárnylegyintése csillapítá vérereit, majd undort érze szilajul átnyargalni idegein, majd a dac ébredt föl zsarnokkényt űzve a többi benyomások felett, majd pedig az emlékezet gyujtá meg egyenként lámpavilágait, hogy az elégületlenség komor szemeivel a mult idők üres emlékeire nézhessen" (IV. 43.). Egész érzelemsorozat. Az előbbi egyszerű, prózai előadást itt erősen képes beszéd váltja fel, mellyel az író jobban tudja éreztetni Anselm izgatottságát. A képes beszédnek, általában a szemléletesség

stiláris eszközeinek, igen fontos szerepe van a lélekrajzban, főként az érzelmek rajzában. Csak ezekkel közelítheti meg az író a legfínomabb árnyalatokat.

A gondolatok és érzelmek rajza így külön-külön ritkán fordul elő, leggyakrabban egyesülnek, összefonódnak, hiszen lelki életünkben olyan szoros kapcsolatban vannak egymással, hogy ritkán van gondolatunk érzelmi, hangulati színezés nélkül, bármily halvány legyen is az, s talán még ritkábban tölti el lelkünket valamilyen érzelem a nélkül, hogy ugyanakkor gondolataink is ne volnának. A regényíró ennek következtében legtöbbször együtt rajzolja őket.

Jelentős eszköze a lélekrajzolásnak a lelki folyamatok testi jeleinek rajza. Ezek a jelek: a szem kifejezése, a sírás, az arcjáték, a mosoly, elpirulás vagy elsápadás, a taglejtés és hanglejtés s a kellemes vagy kellemetlen testi állapotok és érzések. Kemény az angol és francia realisták (főként Balzac) hatása alatt s a maga erős megfigyelő hajlamát követve nagy gondot fordít erre. Alakjainak érzelmei, szenvedélyei, különféle hangulatai és lelki állapotai rendesen ilyen külső, testi jelekben is megnyilatkoznak. Kolostory „ajkai megmozdultak a nélkül, hogy szólhatna, feje szédülni kezdett, s a falhoz támasztva hátát, mellén összefogott karokkal nézett hol Polidorára, hol Elizre. Vad tekintetében őrjöngés és düh olvadtak föl. Melle küzdeni látszott vagy az érzésekkel, melyek ostromlák, vagy a testi akadályokkal, melyek a tüdő szabályos működését gátolták. Végre egy hosszú lélekzetet vett, s gyors, de ingatag lépésekkel oda hagyta a szobát" (III. 278.). Sára szemei „mereven, mozdulatlanul, kiterjedt szemfénnyel néztek és néztek oda, mígnem a térd hirtelen összeroskadt, s az egész test arccal om-

lott a pap elé a templom kövezetére" (VI. 283.). Mikes Zsigmond „szórt tekintettel, kábultan, tompán hallgatá, félig értve, félig nem, Ágnes asszony intézkedéseit. Nyilt ajkain erősen húzta a leget, szokottnál vörhenyesebb arcának dúlt vonásai megdöbbentő hatásúak voltak, s hólyagos nagy kék szemének száraz, könnytől nem fátyolozott tükre, bősz élével, téveteg járásával vagy merev nyugalmával olynemű fájdalomnak volt tolmácsa, mely a helyett, hogy a lélek mélyébe fúrta volna magát, gyors rohamával a szervezetet dúlhatá szét, s könnyen végződheték szélhüdésben" (VI. 286.).

Kemény azonban sohasem esik a naturalisták egyoldalúságába, kik ezt a módszert túlbecsülik, mert nem hisznek a lélekben. Nála ez alárendelt jelentőségű, s csak egyik kifejező eszköze a lélek rajzának.

Ennél sokkal fontosabb a lélekrajzolásnak az a módja, amikor az író azt rajzolja, hogy a külső világ hogyan hat valakinek lelkére: hogyan hat rá egy ember, egy vidék, egy szoba, általában a külső világ bármilyen tárgya, jelensége. Erre Kemény leírásait tárgyalva több jellemző példát láttunk, melyek mind a külső világ hatását rajzolják a lélekre, tehát tulajdonképpen lélekrajzok voltak. Legyen szabad erre még egy gyönyörű példát idéznünk, mely a külső világ hatásainak s a lélek hangulatainak egymásba olvadását szinte tökéletesen érezteti.

A szerelmes Eliz albanoi villájuk kertjében ábrándozik: „Magányt keresett, hogy erőt nyerjen rendbe szedni kedélyét. Ah! de mikor vezetett erre a magány?... A világos est, mely a magas fák lombjait s a lombok egyes leveleit kiemelte, millió tanút idézett Eliza körébe. Minden fénylett, nézett, hallgatózott,

susogott! A kis szentjánosbogár a sötétebbre árnyalt fűszálak közül, a mezei tücsök a növénygyökerek mögül, a nagy tölcsérű virágok ingó kelyhökkel a vízerecskék szegélyein, a csillagok az ég kárpitjáról, a pásztortüzek a távol erdők sátora előtt: minden csak Elizát látszott kémlelni, mintha versenyezne az ő első bánatának, az ő első titkának kifürkészésében. Eliza, hogy könnyeit vagy visszatarthassa vagy elrejthesse, egy pavillonba vonult, mely regényes körrajzú olajligetekre és a szendergő tóra nyitott kilátást. A hold platán-levelek s repkényágak közül nézett le aranysárgán, áradón, delejesen, mint a szép nyáréjeken szokott, midőn levíhatatlan varázs von hozzá, és érteni kezdjük ama titkos erőt, mely a beteg alvajáró idegein uralkodik. Eliza nem volt érzelgő, nem kényeztette kedélyét ábrándos német versekkel, de azért még sem küzdhette le a bűvös hatást, mely az alkonyégből felé lengett, s kifáradt vonalain és sápadt arcán át szívébe szűrődött, hogy lelkivilágát keresztül rezegje" (III. 81—2.). A leggyöngédebb lélekrajzok egyike, mely világosan mutatja, hogy a külső világ rajzának a lélekrajzba való ilyetén beleolvasztása mennyire színesekké, megkapóakká és elképzelhetőkké teszi az érzelmeknek különben elvont, nehezen megfogható változásait, s mennyire, szinte a végtelenségig kitágíthatja a lélekrajz határait. Hiszen maguk az érzelmek igen korlátolt számúak, a külső világ jelenségeinek száma pedig végtelenül nagy. A föntebbi részlet Elizának fejlődő szerelmét, s ennek reménytelenségén érzett szelíd bánatát rajzolja. Ha az író csak ezt elemezné, hamar kifogyna a szóból, s előadása akaratlanul is elvonttá, szárazzá válnék. Így pedig a gyönyörű természeti képekkel az egyszerű érzelmek rajzát színessé, hangula-

tossá, újjá, egyénivé, minden más ilyentől különbözővé tudja varázsolni. Hasonló példákat százával idézhetnénk Kemény munkáiból (többet említettünk is részletes tárgyalásunk folyamán). Az ilyenféle lélekrajznak akkor ő volt a legnagyobb művésze.

Néha az illető alak tetteinek elmondása (akcióleírás) is lehet a lélekrajzolás eszköze. Így érezteti Kemény Strahlenheim Adél feldúlt lelkiállapotát zongorajátékának leírásával: „A hangok *zúgtak, sikoltának, epedtek, elhalának, emelve, hordva, sodorva, lengetve* a phantasticus eszméket, melyek e költemények *holdvilágos szöveteiből tisztán* és *homályosan, ijesztve* s *megindítón* hatottak a képzelődésre és érzésekre . . .

Schubert dallamaiból áttért *csodálatos, fájó* és *vad* hangokra, melyeknek egész *összefüggése hiányzott,* s melyek visszaemlékezésekből és rögtönzésekből valának teremtve; de oly rémes befolyást gyakoroltak a társaságra, *mint egy lázbeteg álma,* melyet az forrósága alatt beszél el, rezgő ajakkal, csapongón s megtévedt eszmékkel“ (III. 121.). A zenét jellemző szavak (melyeket a szövegben kiemeltünk) s a találó hasonlat egyszersmind Adél lelki háborgását is kifejezik.

Kemény tépelődő alakjai gyakran küszködnek emlékezetüknek kedves vagy kínzó képeivel. Így elevenednek meg Cecil lelkében házaséletének eseményei (IV. 206—7.), Stephaniáében boldog leánykora (IV. 281—2.), vagy Elemérében egykori boldogsága Pécsi várában (VII. 440—6.). Íme egy kis részlet az utóbbiból: „Mennyi eltünt remény, mennyi szétoszlott álom emlékei közt haladott el Kassai István öccse! Mintha a kinyilt és rögtön elhervadt tavaszt látná szétszórt virágok között halottan heverni és érezné a hideg őszi szelet, mely a virágillat fellegeit hajtja tovább, hogy

ne maradjon semmi jele a fűszeres, a meleglégű multnak!... Minden zugot ismert a várban! hisz annyi boldog órát töltött ott! És ez incselgő, csábító órák, a folyosók oszlopai mögül, az ablakok leeresztett függönyei közül, a még lombtalan fák távoli körrajzaiból, az egész láthatár keretéből kilépve, könnyű szárnyakon lebegtek elébe, körültáncolták őt, s bűvös tükreiket csillogtatták, melyekben a mult árnyai éltek, mosolygottak, összeölelkezének és együvé olvadtak, hogy egy nagy emlékképpé váljanak, s megfosszák az ifjút, kit játszva üldöznek, a szív hajótöréséből megmentett egyetlen kincsétől, — a lemondás erélyétől." A képes előadás fínommá, lehelletszerűvé teszi az egész rajzot.

Kemény alakjainak képzeletük is rendkívül élénk és izgékony. Anselm Agathát mindenféle alakban maga elé tudja idézni (IV. 49.), Deborah elképzeli, hogyan dobja el Elemér a tőle kapott szerelmi zálogot (VII. 145.), Kassai elképzeli a nótapör kellemetlen eshetőségeit (VII. 380—1.) stb.

A különös, lélekbe világító álmokat is nagy művészettel rajzolja. Kolostory nyomasztó álmában őseinek lelkeivel lakomázik (III. 90.), máskor meg vallási, kínzó aggodalmai folytatódnak álmában, mikor a vatikáni könyvtárban a szentatyák mind fejére olvassák bűnösségét (III. 279—80.). Mikes Kelemen atyját látja bilincsbe verve, vérző fejjel (VI. 235.). Az *Alhikmet* nagy része álom az álomszerűség legművészibb éreztetésével.

A beteges lelkiállapotok rajzának éppen ilyen mestere. Kolostorynak szinte az őrültséggel határos lelkiállapotát éppen olyan kitűnően és megdöbbentően rajzolja (III. 281—2.), mint az eszelős beteg asszony rémlátásait (VII. 63—6., 73—5.), s mint Laczkó őrült-

ségének különféle lelki árnyalatait (VII. 267—8., 321—2., 327., 413—7.).

Az elbeszélő lélekrajzokkal szoros kapcsolatban van a drámai, vagyis a dialógusban írt. A párbeszéd nemcsak valakinek jellemét tárhatja elénk, hanem lelkiállapotait is. Az elbeszélőben a lelkiállapotok leírását és elemzését kapjuk, a dialógusban a beszélők gondolatai és érzelmei közvetlenül nyilatkoznak meg.

Kemény dialógusai nemcsak mindíg jellemzők, hanem lélekrajzolók is, hiszen alakjai nemcsak jellemükhöz híven beszélnek, hanem sokszor elmondják legtitkosabb gondolataikat, s szavaik világosan éreztetik érzelmeiknek, lelkiállapotaiknak legkülönfélébb változásait.

Eliznek és atyjának párbeszédében (III. 242—4.), melyben emez az elválást sürgeti, Eliz pedig bevallja, hogy még mindíg ragaszkodik hűtlen férjéhez, mindkettejük mély fájdalma is megnyilatkozik; Kolostory és Norbert hideg és mérsékelt szavaiban (III. 244—8.) mindkettejük nagy felindulása. Jenő gróf és Stephania izgatott szóváltása (IV. 305—6.) elárulja Jenő oktalan féltékenységét, s a hű feleség mélységes sértődöttségét, Laczkóé és Kláráé (VII. 119—26.) a szerencsétlen pap feldúlt lelkiállapotát, s a férje titkát fürkésző nő aggódó bizonytalaságát és lelki szenvedését. — Még tömérdek példát idézhetnénk Kemény dialógusai közül, melyek mind azt bizonyítanák, hogy a drámai lélekrajznak éppen olyan mestere, mint az elbeszélőnek.

A lélekrajz külső formái közül különösen a monológot szereti, mely legjobban illik magányt-szerető, tépelődő, önmagukkal vívódó alakjaihoz. Még a durva-

lelkű, fukar Kolostory Tamás is monológban önti ki a kárbaveszett menyegzői költségek okozta mérgét:

„Ruinálva vagyok, ... ruinálva! sóhajtá Tamás, pipájának hamvát tenyerére vervén. Bár csak az a tolvaj Zakariás jönne haza! Ő némely lomon illő áron adhatna túl. A semmirekellő örökké kószál. Mit tegyek? Belemártottam magamat. Legalább hét évi jövedelmem siratja e tréfát ... De hiszen majd várhat az a Kammerlohe, míg árjegyzékét kifizetem. Borzasztó pontossága ezer pengőmbe került, a fuvarbért oda sem értve. Ha csak néhány napig késik munkáival, nyakán hagyhattam volna. Rettentően üldöz a sors!" (III. 113.). — Így monológizál azután tovább is, s így tesz Keménynek majdnem mindenik alakja. Legjobban szeretik önmaguk társaságát, legszívesebben önmagukkal beszélik meg fontos lelki ügyeiket, mondják el rejtett gondolataikat, vizsgálják a maguk érzelmeit, vitatkoznak önmagukkal, néha egy képzelt ellenféllel, mint pl. Deborah megszemélyesített lelkiismeretével (VII. 146—7.).

Levél- vagy naplóformájú lélekrajzot is szívesen ír, hiszen ez is nagyon alkalmas gondolatok és érzelmek bizalmas közlésére. A jellemzés tárgyalásakor említett levelekben bőven vannak lélekrajzok is.

Kemény, a nagy gondolkodó, természetesen nem mulasztja el, hogy lélekrajzaiba reflexiókat ne szőjön, melyek élettapasztalataiból leszűrt általános megfigyelések, mondhatnók: lelki szabályok. Az ilyenekkel nem egyszer hathatósan erősíti, támogatja a lélekrajzot, mintegy dedukálja belőlük az éppen rajzolt lelki folyamatot. Deborah önvádjait pl. ilyen általános lelki megfigyelésekkel világítja meg:

„Oh Istenem, mily kín magányosan lenni, midőn

vádak vagy emlékek nyomják lelkünket! midőn álmokból, ferde benyomásokból és démoni érzésekből egy bősz sokadalom támad, fölvert rajként zsibong körülünk, fullánkjaival fenyeget, s védve vagy elhagyva magunkat, egyaránt lehetünk bántalmaiknak kitéve! és százszor kín e magány, ha sejtjük, hogy idegeink izgatottsága oly tükröt tarthat elénkbe, mely által önbecsülésünk csökken; holott ha nyugodtabb percekben lepne meg az egyedüllét, hidegvérünk és részrehajló eszünk oly vonásokban rajzolná le énünket, melyek letörölnék vagy szelidítnék lelkünk arcáról a sötét, a kísérteti árnyakat! Aki néhány percet úgy élt át, hogy magát nem becsülhette, a gyémántként, mely törést kap, sohasem fogja úgy összegyüjteni és visszaragyogtatni a sugarakat; sohasem képes úgy örvendeni, mint addig tevé" (VII. 144.).

Látjuk, hogy ezeknek az általánosító reflexióknak nem kell szárazaknak, értekezőknek lenniök. Ha ilyenek, megzavarják az olvasó hangulatát. Kemény ért hozzá, hogy ezeket is költői módon adja elő, hangulatosakká tegye.

A lélekrajznak ezek az eszközei és formái, úgy mint a jellemzéséi is, a legkülönfélébb módon fonódhatnak össze, egymást támogatják, kiegészítik, s végül egységes lélekrajzzá egyesülnek. Éppen ezeknek sokféle kombinálásával, vegyítési arányaival adhat az író lélekrajzainak erős hullámzást, mozgalmasságot és változatosságot. Legyen szabad a mondottak megvilágítására egy utolsó példát idéznünk és elemeznünk mintegy az eddig mondottak összefoglalásául.[3] A részlet a *Rajongók*ból való, s Laczkónak, a szombatos

[3] L. Szinnyei Ferenc: *A regény*. 1926. 10—2.

papnak lelkiállapotát festi Kassai börtönében (VII. 105—6.).

Élettani külsőségek, vagyis testi jelenségek elbeszélésével kezdi, melyek mély levertségének jelei:

A rab tompán, fásultan hevert a nedves földön, hátát a penészborított falnak támasztva. Feje mélyen hajlott keblére. Arcának kifejezés- és majdnem érzésnélküli vonalait a börtön félhomálya elől is rejtegetni látszott, mintha a tanútlan magánynak ezer szeme volna, mellyel néz, ítél, gúnyol.

A vége már hasonlatba megy át, mely érzelmét (szégyen) világítja meg. Most az író magyarázó szavai következnek, melyekkel mintegy megokolja a rajzolt lelkiállapot bekövetkezését:

Mennyi kínnak és őrjöngő eszmének kellett a kedélyben tombolni, az arcon átviharzani, míg egy pár rövid óra alatt a túlizgatott idegek ily aléltsága bekövetkezett.

Ismét egy fiziológiai külső jel:

Szőke Pista nyelve majdnem szájpadlásához tapadt a szomjúság miatt.

Most ezt világítja meg egy hasonlattal:

A vándor, ki rekkenő nyárban, szellőtlen rónán, csillogó, égő fövényben utazik, nem lehet tikkadtabb, nem sóvároghatná az ég harmatát, a forrás cseppét inkább, mint e szegény fogoly, kit tél közepén egy nedves üreg árnya vesz körül.

Majd külső(hang)benyomások rázzák fel a rabot dermedtségéből (a külső világ hatásának s testi állapotának rajza összeolvasztva):

Testi aléltsága már a legfelső fokra hágott, midőn az utcazaj, mely a beteg asszonyt ágyából ki és a halál karjaiba szólítá, az ő börtöne ablakain is besivalkodott, hogy a dermedt érzékeket bősz erejével föloldja megkötöttségökből.

Amit hall, nagy hatással van rá:

Szőke Pista figyelni kezdett, s amit hallott, amitől zengett az utca, a szombatosok káromlása, a szombatosok ellen szórt átok és fenyegetés volt. A népvéleménynek e felekezetét üldöző iránya megrendíté őt s éppen váratlanságával nagy hatást gyakorolt kedélyére.

Az író megokolja megdöbbenését. Kissé száraz közbevetés, hatásosabb volna, ha mint Szőke Pista gondolatait adná elő:

Mert Székelyföld azon vidékein, hol ő és társai az új igét — bár titokban — hirdették, a bevett vallások követői iránt kirívó gyűlölséget nem tanúsítottak. Erdély többi részeiben pedig annyira ismeretlenek voltak a szombatosok, s babonáiknak oly kevés fontosságot tulajdonítottak, hogy még e secta létezése is ritkán jött szóba. S éppen a türelem, a közöny félreértése nyujtott a hevesebb vérmérsékű szombatosoknak reményt a bevett vallások közé soroztatásra. Csekélységök bizonyítékában jövendőjök kezességét vélték. Mekkora csalódás!

Ezért kell azután ezzel a kis átmenettel összekötnie a lélekrajz elszakadt fonalát:

Szőke Pista tehát most hallotta először hitsorsosai dühös szidalmazását.

Most egy kis akció-leírás jelzi érdeklődését:

Amennyire láncai engedék, közel vonult az ablaknyíláshoz.

A hangbenyomásokból elképzeli, mi történhetik künn:

Lázas figyelemmel kapott föl minden hangot, s hő képzelődése e töredékekből egészíté ki a künn történteket. Észrevevé, hogy a szombatosok elleni gyűlölet a tömegeket megtámadásokra vezette. Gyanította, hogy valaki e dühnek áldozatul esett, sőt eshettek többen. Hallá, különösen a Pécsi nevet, szidalmak közé vegyíttetni, s a nép szétoszlásának folyama és a rögtön beállott csend sejteté, hogy katonaságnak kellett a szombatosok védelmére sietni.

Következik monológja, melyben feltárja sötét gondolatait és kínos érzelmeit:

Ah! Tehát minket a kormánynak kell a széttépéstől oltalmazni? Nem a törvény, de a közvélemény kövez-e meg? Hát nem is bakó lesz bakónk, hanem a gyönge leány körmeivel, a reszkető agg átkával, az erőtlen gyerek az uteasárral? s csak azért prédikálok új hitet, hogy hahoták közt vettessék családom az utolsó ítéletig rabigába? Mivel érdemlem büntetésedet, Izrael és Jákob Istene! kiről mondják, hogy nemcsak bosszúálló, de igazságos és irgalmas is vagy? Óh! a börtön sötétsége elhomályosítja lelkemet! Jehova, oltalmazz a bűnös gondolatoktól!

Ismét élettani külsőség, mely keserűségét kétségbeesését jelzi:

Szőke Pistának sűrűn omlottak könnyei orcájára, a kézbilincsre s a különben is nedves földre.

Az író még egy általános reflexióval világít rá a rab lelkiállapotára:

A vértanúságot a hiú ember is gyakran hetykén fogadta el, midőn a máglyához vagy bárdhoz kísérte a nép rokonszenve, de a legszilárdabb jellem sem hallhatja megrázkódás nélkül a polgári hatalom és a közvélemény egyértelműleg hozott halálítéletét.

Tehát ebben az aránylag nem hosszú lélekrajzban tizenhárom mozzanatot különböztethetünk meg, melyek híven festik az egész lelki folyamatnak egymás után következő változásait. Van benne élettani rajz (lelki állapotok testi jelei), fejtegető rész, a külső benyomások hatásának rajza a lélekre, akció-leírás, képes beszéddel és reflexióval való megvilágítás, gondolat- és érzelemfestés az illető saját szavaival (monológ). — Íme, milyen művészien vegyíti Kemény egyetlen lélekrajzban a lélekrajzolásnak majdnem minden módját és eszközét!

De itt is ismételnünk kell, amit a jellemzés tárgyalásakor mondottunk, hogy nagy lélekrajzolóvá Keményt nemcsak ezeknek a módszereknek biztos ismerete és alkalmazása teszi, hanem rendkívüli emberismerete, s a folytonos lélekkutatás közben gyüjtött tömérdek új megfigyelése. Hogy milyen nagy fontosságot tulajdonít a lélekrajznak, s milyen öntudatos művész volt e téren, bizonyítják következő fínom elméleti megjegyzései: „. . . . aki valaha a lélek természete körül búvárkodott, ki a feldolgozandó anyagért valaha kénytelen volt az indulatok és szenvedélyek részleteit vizsgálni, s az apró árnyalatokat megkülönböztetvén, művészileg visszaadni; aki ugyanazon érzésnek a csekély külhatások általi ezer módosulásait látja, maga körül zsibongani hallja, a teremtő szellemével mások által is látható, felismerhető alakokba tudja varázsolni: az oly regényíró, midőn a szoros egység törvényei szerint készült munkát állít is elő, nem örömest száll többé le a jellemek vázolásához, nem hajlandó fínom részletek helyett nagy vonalú festményeket adni, s inkább szereti a szenvedélyek általános typikus formái helyett, azok rejtettebb sajátságait, lassú növekedéseit, egyéni megtöréseit, szétágazásait, összegyűlését, s úgy aztán egy katasztrófba átömlését rajzolni" (X. 222.). Ezzel a néhány mondattal Kemény szebben jellemzi a maga lélekrajzoló művészetét, mint mi eddigi hosszas fejtegetéseinkkel.

Keménynek írói nagysága és művészi ereje kétségkívül a jellem- és lélekrajzokban mutatkozik legjobban, de az is bizonyos, hogy műveit néha túlterheli ezekkel. A mellékalakok lelki elemzéseit nem egyszer fölöslegeseknek érezzük, s a főalakokét túlságosan hosszúaknak, s nagyon is aprólékosaknak. Gyulai szerint

„az összetett szenvedélyek ... tömkelegében néha eltévedni látszik, fínom részletezése nem mindíg emeli a költői hatást". Így „jellemrajzainak körvonalai biztosak, de árnyalatai nem mindíg elég élénkek" *(Emlékbeszéd)*. Mi inkább azt mondanók: jellemeinek árnyalatai biztosak, valószerűek, de körvonalai nem elég élesek. Bírálatában (1854) Gyulai is határozottabban nyilatkozik erről: „a túlvitt boncolgatás miatt jellemei nem domborodhatnak ki mindíg plasztikai alakokká ... Nála alig lehet kimutatni lélektani botlást, oly mélyen ki van számítva, átgondolva minden, de igen jellemet, mely bár indokolt, de mert csak felboncolva van, nem állhat előttünk életfrissen, szabadon mozogva".

Keménynek valóban kevés alakja van, amely igazán plasztikus és emlékezetünkbe vésődő volna (amilyen pl. Tarnócziné, Kassai). Hiányzik belőlük a nagy regényíróknak az a csodálatos megelevenítő ereje, mely szinte élőkké s elfeledhetetlenekké teszi őket.

Kemény nagyobb lélekrajzoló, mint jellemző, emberteremtő, de azért ezen a két téren egyetlen korabeli író sem közelíti meg, s a későbbiek közül is nagyon kevesen.

VIII.

Korrajzai, kompozíciója, elbeszélő módja, nyelve. — Külföldi mesterei. — A realista regény. — Balzac, Dickens, Thackeray. — Hatása korának elbeszélőire. — Jelentősége.

Kemény korrajzairól egyes műveinek tárgyalásakor elég részletesen szólottunk,[1] tehát szükségtelen, hogy itt hosszasabban foglalkozzunk velük.

Kemény a történeti regénytől a „kor szellemének", „az elmult idők eszmevilágának" művészi bemutatását követeli (X. 240.). Minél ismertebb történeti személyt szerepeltet, annál hívebben kell jellemeznie, de ne másolja szolgailag, mert akkor esztétikailag érdektelen s lélektanilag megokolatlan lesz. A történelem motiválása a regényben nem elegendő (X. 275.). Ezért kell a regényírónak az emlékiratokat és krónikákat tanulmányoznia, mert csak ezekből ismerheti meg a kor szokásait, erkölcseit, házi életét, erkölcsi fogalmainak a maiaktól való eltéréseit, ezeknek ismerete nélkül nem tud reális jellemeket rajzolni (X. 265., 269., 270—2.). A történeti tények feldolgozásában nagy szabadságot enged a regényírónak (X. 274.), mert a főszabály szerint: „Teremtsd ... vissza a mul-

[1] És *Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig* című munkámban (II. 1926. 292—4.).

tat, a történetírónál hűbben, mert művészileg“ (X. 210.).

Jellemző, hogy a korrajzról szólva többnyire a jellemrajzzal foglalkozik. Neki ez a legfontosabb, mert ha a jellemrajz történetileg hű, szerinte a korrajz is az lesz. Jól mondja Gyulai emlékbeszédében, hogy Kemény: „Összeolvasztja a művészeti célt és a történeti igazságot, az egyénekben rajzolva a kor eszméit, szenvedéseit. E módban rejlik a valódi történeti regény titka, mert az egyének iránt fejlődő költői érdek közelebb hozza a kort is szívünk- és értelmünkhöz egyaránt.“

Valóban így van. A kor külsőségeinek rajza is fontos, Kemény sem mellőzi ezt, mint láttuk, de legfontosabb a kor embereinek lelkéé. Ő az alakok lelkén keresztül láttatja a kor „lelkét“, „szellemét“, hiszen ez nem más, mint a régi emberek vallási, erkölcsi, politikai, tudományos, művészi s egyéb eszméinek, hogy úgy mondjuk, eredője, összege. Különféle emberek lelkét, lelki tartalmát feltárva feltárja egyszersmind a kor szellemét is, még pedig nem egyoldalú, hanem különféle árnyalatú megvilágításban. A történelemből ismeri meg a régi kort, de lélekrajzoló művészetével lehel bele új életet, s így megelevenítve hozza hozzánk közelebb. Sokat dícsért kitűnő korrajza tehát — mint látjuk — ezen a tehetségén alapszik.

A történeti regények és novellák korrajzai mindíg két elemből alakulnak: a történelem adataiból, s az író képzeletének kiegészítő, megelevenítő hozzáadásaiból. Egyik elemnek sem szabad túltengenie, mert akkor talán hű, de száraz és élettelen lesz a korrajz, vagy pedig talán eleven, érdekes, de nem hű. Csak e két elemnek művészi összeolvadásából kerekedhetik jó

korrajz. Kemény egyformán merít a történelem és a költői képzelet forrásaiból, s így lesznek korrajzai a leghívebbek, legmélyebbre — a lelkek mélyére — világítók s a legművésziebbek a magyar elbeszélő irodalomban.

Részletes tárgyalásunk után kompozíciójáról sincs sok új mondanivalónk. Láttuk, hogy két leghosszabb elbeszélésének szeszélyes, különös, bonyolult a szerkezete, de éppen ezért eredeti és érdekes is. Kisebb novelláié rendes, nem jobb és nem rosszabb más jobbfajta novelláknál. A *Férj és nő* meséje lassú, gondos előkészítés után rohamosan haladó. Világosan áttekinthető szerkezet. Az *Özvegy és leánya* legegységesebb, *A rajongók* legbonyolultabb szerkezetű, de az utóbbinak hibái sem igazán lényegbevágók.

Gyulai s utána a többi műbírálók nehézkességet, egyenetlenséget vetnek szemére. Néha valóban elnyujtja epizódjait, egyes helyeken túlságosan részletező lesz (főként lélekrajzaiban), másutt meg sietve elnagyol fontos mozzanatokat (pl. Kassai Elemér halálát, Kassai bukását, Mikes János és Sára döntő fontosságú párbeszédét). Az elbeszélés folyamatosságát kitérésekkel, visszapillantásokkal, közbeékelt részekkel zavarja meg, úgyhogy olvasása néha megfeszített figyelmet kíván.

Maga Kemény sokat gondolkozott a regény szerkezetének szabályain s a külföldi jeles regényeket tanulmányozva arra az eredményre jutott, hogy a dráma szabályait „képtelenség“ a regényre alkalmazni, s hogy a regényíró kompozíció dolgában szinte

korlátlan szabadsággal élhet (X. 214—5.).[2] Különben szerinte nem válik nagy becsületére a kritikusoknak, hogy a szépirodalom e legnépszerűbb és legelterjedtebb műfajának „szervezeti törvényeit kikémlelni és összeállítani nem tudták" (X. 301.).

Bizony azóta sem tudták (csak próbálgatták), s aligha is fogják. Hogy miért nem, elmondtam Jókai kompozíciójáról szólva (I. 373.).

Kemény nem tartozik a gyenge komponálók közé, találunk munkáinál jóval nehézkesebb kompozíciókat is a világirodalom jeleseinek (pl. Balzacnak s másoknak) regényei között. A modern írók pedig szinte vetekednek egymással furcsa és lehetetlen szerkezetek kitalálásában. Aldous Huxley pl. *Eyless in Ghaza* c. regényében három évtized eseményeit úgy beszéli el, hogy folytonosan ide-odaugrik az időben: az 1935. évet követi pl. az 1902., ezt az 1926., ezt az 1912. stb. Egy eseménynek először a végét, azután az elejét, azután a közepét írja meg. Az ilyenhez képest Kemény szerkezetei a legnormálisabbaknak és legáttekinthetőbbeknek látszanak.

*

A kritikusok legtöbb gáncsolnivalót Kemény elbeszélő módján és nyelvén találnak. Gyulai szerint „az előadás és elbeszélés különösebb báját megtagadta tőle a természet" *(Emlékbeszéd)*, Péterfy Kemény munkáiban nemcsak erőt, hanem „megerőltetést" is érez, Császár Elemér „lassúságot és vontatottságot".[3] Amilyen mestere a monológ-formának, éppen

[2] L. föntebb idézett munkámban II. 289.

[3] *A magyar regény története.* 2. kiad. 1939. 206.

olyan gyenge dialógus-író. Ezt a sajátságát különösen Péterfy emelte ki. Szerinte alakjait monologizáló hajlamuk „majdnem képtelenné teszi... a párbeszédre“... „bizony rossz causeur-ök“... „néha párbeszédei nem egyebek, mint álcázott monológ“. Legjobb párbeszédei azok, mikor személyei két szélső hangulatának adnak kifejezést: ha hevessel a hideg, a kitörővel a sarcasticus, az álmodóval a gúnyos áll szemben. „Ilyenkor a beszélgetés Keménynél is szikrát vet“. Szerb Antal szerint[4] különösen bántó, hogy történeti alakjait nem beszélteti régies (kissé archaizáló) nyelven.

Lássunk néhány jellemző példát párbeszédei közül. Deborah így beszél atyjával Gyulairól:

— Te nem akarsz igazságos lenni iránta, szólt ilyenkor az öreg.

— Te pedig, atyám! az ő részére vagy elfogult.

— Te hibáit nagyítod.

— Te jó tulajdonait fölpiperézed képzelődéseddel.

— Mivel bánthatott meg, leányom?

— Mivel babonázott meg, atyám?

— Szeszélyed lehangolja.

— Hiúságát nevelik dícséreteid. (VII. 201.)

Természetellenes, szentenciákkal riposztozó beszéd. Ugyanilyen gr. Szendery és Terényi párbeszéde Adélról:

— S ön bohónak tartja észrevételemet?

— Okvetlen, mondá Terényi tréfás hangon.

— De nem látja-e, mily derült Adél?

— Mint a kétségbeesés.

---

[4] *Magyar Irodalomtörténet.* Kolozsvár. 1934. II. 24.

— Mosolyganak ajkai.

— Az öröm rózsalevelei közt is lappanghat a fájdalom viperája.

— Szemei bűvösen sugárzanak.

— Mert a boldogság, mint a nap, midőn letűnt, a legszebb színt hagyja maga után.

— Ez, édes Terényim! csak költői hasonlatosság.

— Én lelektani észrevételnek hiszem. (III. 119.)

Szellemeskedő és erőltetett.

Ameline és Florestán következő párbeszéde dagályossága miatt nem természetes:

— Akkor a majoratus megint ködképpé oszlik.

— Már azzá oszlott, Florestán! szólt a nő leírhatatlan iszonnyal. Az átok teljesült. Keblemben csak egy érzés él irántad, melyet, hogy szemedbe ne dobjak, szemed elől örökre eltávozom.

— Talán csak nem haragszol komolyan? kérdé a férj hüledezve.

— Van oly önzés, van oly kedélytelenség, mely felette áll a haragnak, s útjában mélyebb, de hallgatagabb szenvedélyekkel ütközhetik össze. (IV. 213.)

Ugyanilyen dagályos Sarolta és Romvay párbeszéde (V. 132—8.).

Ez a dagályosság, mely gyakori Keménynél, részben a francia romantika hatása, részben a maga izgékony képzeletéből, szenvedélyes természetéből ered.

Néha a rövidmondatos, rohanó, izgatott franciás dialógus-formát használja (pl. IV. 231. V. 139.), de alakjait legtöbbször hosszabb monológokban beszélteti. Rendesen csak az egyik beszél, a másik csak rövid mondatokat vet közbe. Ilyen pl. Elemér és Kassai párbeszéde (VII. 173—9.).

A jellemzetes, vagyis az alakok jellemét kifejező beszédre nem fordít nagy gondot, pedig ehhez is ért. Kassait és Tarnóczinét többnyire jellemzetesen beszélteti, a főrangú társaság tagjait is a *Szerelem és hiúság*ban. Csiaffer basa pompás törökös beszéde is jellemző. A népies beszéddel is sikerrel próbálkozik (bár igen ritkán). A székely góbék beszélgetésében (VI. 14—8.), a várnagy elbeszélésében (VI. 79.), vagy Fridrik pék vallomásaiban (VII. 243—50.) sok a jó ízű, népies szó és szólás. De alakjai legtöbbnyire egyformán, az író nyelvén beszélnek: választékosan, néha elvontan, néha nagyon is képesen, ritkán közvetlenül és természetesen, és gyakran vetnek oda egy-egy (a kevésbbé művelt olvasónak nehezen érthető) politikai, irodalmi, művészeti, tudományos, bibliai vagy mitológiai vonatkozást.[5]

Az elbeszélésben nem egyszer él ilyen nehézkes, már akkor is avultaknak tetsző és Jósikára emlékeztető átmenetekkel: „S miután eleget mulattunk Virányoson, tegyünk egy rövid sétautat Szent-Ágostára, hová a Kolostory lakától gyalog ösvényen fél óra alatt kényelmesen elérkezhetünk, míg kocsiban jó lovak

---

[5] Ilyen vonatkozások egy rövidebb novellájában, a *Szerelem és hiúság*ban (több közülük akkor aktuális): Liverpool—manchesteri vasút, Turandot hercegnő, *Regélő*, Mink asszony énekesnő, Wild tenorista, Kántorné, Lendvayné, Thalia temploma, Shafetsbury kisasszony, Pirco és Kuchenreiter-pisztoly, Hunyadi gróf, a nagy lótenyésztő, arkadiai hasonlítás, Yorkshire, Kent, a Godwin-chasm legmeredekebb oldalain, Wellington herceg, Pückler-Muskau, Alcibiad, *Wiener Zeitung*, *Nemzeti Ujság*, Guido Reni, Penelope, Mahomed, Atalanta, Veszta-szűzek, Cyrene, Peneus leánya kit Apollo Afrikába szöktetett, a stoicusok, Philemon és Baucis, Casanova, Jago, Aurora, gordiusi csomó).

mellett is néhány perccel többre volna szükségünk" (III. 170.). „Míg itt feszült figyelemben vannak, látogassuk meg Rákóczi Györgyöt" (VI. 125.). „Most visszakell egy kevéssé térnem; mielőtt e kalandot tovább szőném" (VI. 147.). „Ekkora megkülönböztetés bennünk is ébreszthet egy kis részvétet Elemér iránt. Szenteljünk tehát számára elbeszélésünkben annyi helyet, amennyit tettei által maga szerzett" (VII. 78—9.).

Ha az ilyen átmenet humoros, nem bántó, mert a humoristáknak rendes szokása, hogy szubjektív megjegyzéseket vetnek közbe. Ilyenek pl. a következők: „Ez a bájos nő, ki ilyen ártatlan s mégsem érdektelen kaland szerzője lett, az általam most rajzolt vadászatkor csak növendék leányka, s alig tudja: hol van, hol nincs szíve tájéka, mit részemről igen sajnálok, mert regényemből a gyermekszobákban semmi sem történvén, a kis csintalant lehetetlen az olvasóval megismertetnem" (VI. 127.). „Sára abból egyenesen öltözködő szobájába mehet, melynek titkait a csinos külsejűvé alakított Jutka tudná Zakariásnak elbeszélni. De hogy teszi-e, hitelesen nem állíthatjuk. Általában a komornákig ritkán terjed ki kíváncsiságunk, és csak inkább hírből, mint tapasztalásból mondhatjuk, ha mondtuk, hogy látnak is, beszélnek is, amikor alkalmuk van rá" (VI. 337.).

Az előadásbeli nehézkességet és hosszadalmasságot néha valami sietős, különös, balladai rapszodikussággal cseréli föl. Ilyen részlet *A szív örvényei*ben: „Mindent elbeszélt.

Az altábornagy vázujjait arcára téve hallgatá ki.
Szótlanul inte nejének távozásra . . .
Agatha beteg levén nem ment ki estére.

A férj nem jött ki a hálószobába. Mint komornyika mondá; karszékén aludt.

Hajnalban a dermedt nőt lódobogás veré föl lázas álmaiból.

Tizenegy órakor már a férj holttestét hozták.

Izidor is veszélyes sebet kapott a párbajban" (IV. 112.).

Mintája lehetne egy fontos esemény száraz, elnagyolt, hatástalan elmondásának.

Reflexiói ritkán zavarják meg az elbeszélés menetét, rendesen szoros kapcsolatban vannak a tárggyal (többnyire a jellem- és lélekrajzokkal), ritkán hosszadalmasak, sohasem laposak és untatók, hanem eredetiek, elmések, mélyek, nem egyszer képekkel, hasonlatokkal élénkítettek. Kemény világnézetéről szólva több példát idéztünk közülük.

Kemény elbeszélő technikája messze mögötte marad a Jókaiénak. A nagy mesélő előadásának rendkívüli mozgalmassága és változatossága, természetes könnyedsége és közvetlensége, kedves elmössége és humora, zökkenés nélküli folyamatossága mind hiányzik, vagy csak igen kis mértékben s szinte kivételesen van meg Kemény előadásában. Az övé nehézkes, igen komoly, a folytonos lélekrajz miatt egyszínű, de azért, ha megszokjuk, nem találjuk fárasztónak. Egyenetlenségein átsiklunk, figyelmünket pedig lekötik a tartalom mélységei és nagy szépségei. Ezek bőven kárpótolnak bennünket a formai fogyakozásokért.

Az előadás szoros kapcsolatban van magával a nyelvvel, s tőle tulajdonképpen el sem választható.

Keményt nyelve miatt is sok gáncs érte. Gyulai szerint „midőn stílje rendkívüli szépségeket áraszt is,

oly gondatlanságokat követ el, amelyeket középszerű író is el szokott kerülni". Többi méltatói is vagy nehézkesnek, vagy nem eléggé színesnek, vagy darabosnak találják stílusát.

Eddig idézett sok példánkban a figyelmes olvasó valóban sok hibát födözhetett fel, több magyartalanságot, pongyola mondatfűzést, száraz prózaiságot, nehézkességet és feszességet. A gondolat és érzelem nehezen alakul nála szavakká. Hol túlságos tömören, szinte homályosan, hol nagyon elvontan ír, hol igen hosszú mondatokba bonyolódik.

Ilyen nehézkes, zavaros mondatfűzés nem ritka nála: „Ah! vannak történetek, melyeket röviden elbeszélhetnénk, a nélkül, hogy a hang torkunkban az iszony miatt megfagyna; de a benyomásokról, melyeket azok, míg rendre megtudatnak, egy anyai szívben okoztak, csak az érzéketlenek szólhatnának, kiknek szavok a szeretet vértanúskodásainál szentségtelenítés" (IV. 208.). Ez tömörségénél fogva válik homályossá.

„Gyulai a párbajra szabott szigorú büntetéstől mentette meg őt, de mit használ a büntetést az önvád magasabbra fokozásával kerülni ki!" (VII. 161.). Ez száraz. A következő mondat nagyon elvont: „Mohó, sovár, kielégíthetetlen lett e mostanig gyöngéd és költői színezetű indulat, s nemcsak anyagiasb alapízet nyert, hanem élvei közé nyugtalan, rémes és idegenszerű elemek is vegyültek oly lélekállapotból, melynek titkai sejtetlen mélységben laktak" (VII. 116.).

A következő mondat roppant hosszúsága miatt lesz nehézkessé s nehezen áttekinthetővé: „De most... most, amikor Deborah, kit istennőként imádott, maga rombolta le az oltárt, melyet számára az ifjú rajongó emelt; most, amikor nemcsak szerelmét vonta el tőle,

hanem nemesebb, fensőbb természete iránti hitét is néhány kedélytelen szavával meggyilkolá; most e sivár elhagyottságban úgy rémlik Elemérnek, hogy az ő árva szívétől kezdve minden tárgy elvesztette életjelentőségét, s valamint keblében nincs meg többé a drága eszménykép, mely a helyet, hol őrizé, szentté tette, úgy az egész érzéki világ is e perctől kezdve valamit sirat, mi belőle elraboltatott, mi soha vissza nem kerül, s mi azt a kellem igézetétől és a vídámság mosolyától örökre megfosztotta" (VII. 157.).

Néha stílusának dagályossága bántó, pl. a következőkben: „A belépő alig tizenkilenc éves, s ez időszak másoknál az élettavasz rózsás pünkösd-napja, midőn a nőszív virágai már mind kinyiltak, hogy kelyheik fölött az öröm hajnalának legtisztább sugára, a bánat est-egének legábrándosabb holdvilága és a szerelmvágy legkéjesebb illatárja felváltva rezegjen. De Agatha a szétzilált tavasz hófátyolában, liliom a jég gyémántjaival..." (IV. 46.). „Taposs szét — rimánkodott a kétségbeesés hangján a nő — tedd lábadat nyakamra, hogy haragod súlya zárja el rögtön lélekzetemet s oltsa ki az életet testemből. Óh! én téged most gondolatomban bűnösnek neveztelek, ...férjem! jóltevőm! büntesd meg a hűtlen rágalmazót" (VII. 119.).[6]

De van azért stílusának sok szépsége is. Bírálói is kiemelik, hogy sajátszerű, egyéni és nem művészietlen (Császár), hogy nagy monológjaiban „páratlan, magával ragadó fortossimokba emelkedik" (Szerb Antal), hogy mélyén „elfojtott szenvedély rejtőzik" (Martinkó

[6] Pedig Kemény nem szerette a dagályosságot s pompásan ki is paródiázta Arthur föllengéseiben (*Alhikmet*, V. 163—6.) és nevetséges levelében (V. 178—81.).

András),[7] hogy „tömör, sötét színekben csillogó" (Baránszky-Jób László).[8]

Valóban Kemény stílusa minden nehézkessége ellenére is erősen kifejező, hol súlyos, érc-csengésű, hol nyugtalanul foszforeszkáló és hangulatokhoz simuló, képes. Ezt világosan láthatjuk a leírásai közül idézett példákon. Képei és hasonlatai egyenesen képzeletéből, hangulataiból sarjadzanak, s a tárgyat mindíg eredetien és élesen világítják meg. Lássunk erre is néhány példát:

Agatha jókedve, „melytől olykor felsugárzik arca, nem hasonlít-e azon keletindiai ünnephez, midőn sötét és csendes éjjelen a Ganges hullámai közt egyszerre számtalan mécs lejt és táncol, mert akinek halottja vagy nagy vesztesége van, tartozik a partról emlékül egy mécset vetni a szent habokra. Ott minden világ egy kialudt boldogság jele!" (IV. 72—3.). Jenő gróf szerette rögeszméjét, „e pygmalioni szobrot, mely magát a szobrászt őrültségig megbabonázta" (IV. 273.).

„A napok oly rövidek voltak, mint egy serdülő leánykával folytatott társalgás. S viszont az éjek oly rövidek, mint beszéd közben egy kacér nő kézszorítása, melyet másokkal észrevétetni nem akar" (V. 198.). „Az időt az unalom egy vén banyának képzeli, ki ideoda tipeg, de előre haladni alig tud; míg ellenben a

---

[7] *Báró Kemény Zsigmond pályafordulata.* 1937. 86—95. Szépen fejtegeti ebben, hogy régebbi lírai, fegyelmezetlen stílusa a szabadságharc után lehiggad, egyszerűbb, reálisabb lesz. Legalább is ilyen stílusra törekszik sokszor nagy önfegyelem árán.

[8] *A magyar szépprózа története szemelvényekben.* Év n. (1937. 211.)

kéj őt egy pajkos leánykának hiszi, ki táncolva rohan el, mielőtt jóformán arca közé is nézhetnénk" (V. 214.). „Ruhája neszét, midőn kezével megmozdítá azt, levélhullásoknak képzelte, melyek a légben hervadásról suttognak" (V. 78.). „Mint a déli napból a sugár, ömlik arcáról a hiúság" (V. 79.). „Tarnócziné, mint a három fedélzetű nagy hajó, mely veszélyes tengerútból Indiák kincsével rakottan és koszorúzott árboccal közelít a kikötőhöz, oly büszkén és felfútt tekintettel halad előre" (VI. 345.). „Parányi e remény, de a mérhetetlen csillagok közül melyik volt valaha olyan kedves, oly megható fényű, mint az a kicsiny sugár, mely egy friss falrepedésen véletlenül a börtön éjébe tör!" (VII. 363.).

Kemény stílusa, s ezt nyomatékosan kell kiemelnünk, igen eredeti és egyéni, s minden más írónkétól különbözik. Ha említett hibáit eltűntetve átdolgoznánk, símábbá, könnyedebbé változtatnánk, elvesztené érdekességét és különös zamatát.

*

Láttuk, hogy Keményre több magyar és külföldi regényíró hatott. Részletes tárgyalásunk folyamán több nevet említettünk vele kapcsolatban: Scottot,[9] Balzacot, Thackerayt, Dickenst, Amadeus Hoffmant, Jósikát, Jókait, Vajda Pétert, Bérczyt s a francia romantikusokat.[10] Tárgyi hatást alig lehet munkáiban ki-

[9] Szinnyei Ferenc: *Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig.* II. 1926. 277.

[10] Hugo Viktor hatását különösen Császár emeli ki (id. munk. 207—8.), Langheim Irma *Kemény Zsigmond nőalakjai* c. tanulmányában (Komárom. 1909.) szintén. Papp Ferenc Sand hatását említi *(Báró Kemény Zsigmond.* II. 1923. 83.).

mutatni, s ami mutatkozik, az sem fontos. Gyulai Pál mutatott rá itt is először a dolog lényegére. 1854-ben írt bírálatában Balzacot és Thackerayt tartja Kemény irodalmi rokonainak. „Nincs is — úgymond — a világirodalomban három oly költő, kiknek világnézetei annyira rokonok legyenek, bár azok költői feldolgozásában nagy köztük a különbség. Balzac mindíg a bűnt juttatja diadalra és rossz szenvedélyű emberekkel dolgozik, Thackeray a világ legkiábrándultabb költője és keserű humorával egyaránt nevetségessé teszi a jó és rossz embert, Kemény az emberi gyöngeségekből szövi költészetét s bár bír még illuziókkal, de nincs bennök mély hite."

Gyulainak igaza van. Kemény a francia és angol realista regényírók tanítványa. A korában még mindíg hódító francia-romantikus regények helyett a realista-regényt állítja mintaképül regényíróink elé:

„Ha a regényírónak joga van egy hosszas munkában igen kevés mesét adni, és a bonyolítás általi érdeket, mihelyt céljához tartozik, mellőzheti, ... akkor viszont legalább annyit kívánhatunk tőle, hogy a mese helyett valódi életet, mely csendes menetével is tud vonzani, a bonyolítás helyett pedig mindíg mozgó és fejlődő érzéseket, indulatokat, szenvedélyeket és tetteket láthassunk; szóval a hűn rajzolt emberi természetet, mely a viszonyok érintései által rendre az erénytől lehajlik a bűnig, vagy a bűntől fölemelkedik az erényhez. Ez út, mely az égtől az alvilágig vonul, s melyen a lelkek járnak a sorstól és akarattól mozgatva, épen e kettős hatás költőileg megrendítő természeténél fogva oly érdekes, hogy szeretni fogjuk a regényt, ha az erény és bűn felé tett lélekvándorlás pontjaira nézve, semmi köznek kitöltését sem bízza képzelődé-

sünkre, s az egész útról folytonos naplót viszen, midőn aztán okvetlenül kell feláldoztatni mind a tartalmas mesének, mind a mesterséges bonyolításoknak" (X. 263—4.). „Örvendjünk, ha az ideális térről a valódira száll le, s ha a képzelem üres játékai helyett lélektani alapokat keres magának, részletekbe merül, művészileg igyekszik fölfogni az életet és hűn visszaadni. Midőn a csattanások és mesterkélt bonyolítások, midőn ködbe takart alakok, csillogó phrasiologia, valószínűtlen események és tarka-barka tableaux helyett, nálunk is gyakran fognak ép szövegű, lélektanilag fejlesztett, szabatos jellemekkel tündöklő, széparányos és aránylag kevés eszközökkel nagy hatást támasztó regények előállani" (X. 307.).

Keménynek ezek az észrevételei tulajdonképpen a realista-regény jellemzését adják.

Ha visszaemlékszünk a francia-romantikus regényről mondottakra (I. 147—61.) s Balzacnak, Dickensnek és Thackeraynek regényeire, melyeket mindnyájan ismerünk, világosan fogjuk látni a romantikus és realista irány különböző jellemvonásait.

A romantikusok lehetőleg rendkívüli, sokszor szinte emberfölötti lényeket választanak regényhősökül, a realisták egyszerű, mindennapi, lehetőleg normális embereket. A romantikusok ellentéthajhászását a jellemekben a realisták kerülik. A romantikusok túlhevített érzelmeket, tomboló szenvedélyeket rajzolnak, a realisták egyszerű érzelmeket, de fínoman árnyalva. A romantikusok érdekfeszítő mesebonyolításra, színpadias nagy-jelenetekre törekszenek, a realisták egyszerű meséket szőnek, s nem csattanókkal, meglepetésekkel, hanem az alakok jellem- és lélekrajzával teszik meséjüket érdekessé. A romantikusok túlzottan színes

leírásaikban, általában környezetrajzaikban a rendkívülit, szokatlant, sokszor exotikusat kedvelik s fantasztikus tájakra kalandoznak, a realisták a mindennapi életet rajzolják aprólékos, gondos és éles megfigyelésekkel. A maguk által jól ismert milieut rajzolják, s inkább pontos valószerűségre, mint az olvasó elkápráztatására törekszenek. A romantikusok patétikus, szónokias, sokszor dagályos vagy izgatottan szakadozott stílusban írnak, a realisták kerülik a túlzásokat, s nyelvükben is iparkodnak egyszerűek, természetesek és bensőségesek lenni.

A realisták főtörekvése a valószerűség: valódi embereket ábrázolni valódi környezetben.

Mondanunk sem kell, hogy a romantikusok egyes sajátságai néha megvannak a realistákban, a realistáké pedig a romantikusokban. A föntebbi jellemző vonások csak a két irány főtendenciáit jelentik.

A francia realista regény legnagyobb mestere Balzac (1799—1850), ki tudvalevőleg Scott Walter gondos korrajzoló módszerét a jelenre alkalmazva a maga korának igazi történetét akarta megírni nagy regénysorozatában (a „Comédie humaine"-ben), s embereinek természetrajzát. Regényeinek meglehetősen romantikus meséi nem fontosak, nála a legfőbb a páratlanul, szinte túlzottan pontos és valószerű környezetrajz s a nagyszabású lélekrajzokkal kapcsolatos jellemzés. Képzelő ereje hihetetlen mértékben megelevenítő. Alakjai éppen úgy élnek, mint környezetrajzai. A fukar, vén Grandet éppen olyan feledhetetlen, mint háza s maga az egész Saumure, Goriot papa éppen úgy él, mint a külvárosi szálloda, melyben lakik.

Regényei sötét, sivár történetek, főalakjai szenvedélyeik maniakusai, szívesen rajzolja az élet csúf

oldalait, a gazságot, durva érzékiséget. Kompozíciója egyenetlen, stílusa nehézkes.

Kemény sokat tanult tőle, nehézkesség, sötétebb világnézet dolgában is rokona, de — mint láttuk — nem követi durvaságaiban, nyers érzékiségében, s túltengő leírás-óriásaiban. Fínomabb, emelkedettebb lélek. Leginkább a jellemzéseiből és lélekrajzaiból tanult sokat, de ezen a téren sem válik utánzójává. Ebben is önálló és eredeti marad, inkább csak technikai fogásokat les el tőle.

Az angol realisták közül Dickens (1812—1870) és Thackeray (1811—1863) hatottak rá leginkább s többi elbeszélőinkre is.

Az ő világuk erkölcsileg tisztább a Balzacénál, életfelfogásuk emelkedettebb, páratlan humoruk is élesen megkülönbözteti őket tőle, de mégis rokonai aprólékosan valószerű környezetrajzaikkal, nagyszerű jellem- és lélekrajzaikkal, emberteremtő művészetükkel. Kemény kesernyés humora hasonlóbb a Thackerayéhez, világnézetük is rokon, de azért Dickens megindítóan meleg érzelmessége és emberszeretete sem hiányzik belőle. Kemény mint humorista meg sem közelíti őket, de mint realista közeli rokonuk, csakhogy az ő realizmusa nem annyira a környezetrajzban, hanem legfőképpen a jellem- és lélekrajzban nyilvánul.

*

Még egy kérdés van hátra, melyre felelnünk kell. Hatott-e Kemény kortársaira?

Erre röviden azt felelhetjük, hogy alig. Hatása a Jókaiéhoz képest elenyészően csekély.

Legtöbbet tanult tőle Gyulai Pál, amint majd méltatásakor látni fogjuk.

Tanács Márton *D'Arezzi Violetta* s *Szeretet és szerelem* című novelláiban — mint kimutattuk — a fínom lélekrajzok éreztetik Kemény modern-tárgyú elbeszéléseinek hatását. Az utóbbiban egészen Keményre emlékeztet az a részlet, mikor Bianca emlékeivel és szerelmével vívódik. Elvonul előtte boldog ifjúkora, szomorú házassága. Zongorázással akarja csillapítani felindulását, de a zene még jobban felizgatja. Kilép erkélyére a holdas éjtszakába, alatta gondolák lámpái suhannak el s a tenger felől gyenge szellő lebeg.

Abonyi Lajos *Bande grófnő*jében a következő kis részlet is Kemény elbeszélő modorát juttatja eszünkbe: Floretta nem akar olvasni: „Dumas a multat juttatná mindíg eszébe, Souvestre szerelemről beszélne, Balzac komolysága keserűen bántaná, Sue pásztori boldogságról álmodoztatná, Soulié az életről beszélne neki... a gyermeki illusiókról."

Balázs Sándor beszélyében *(Amit szerelemnek neveznek)* Melanie Kemény rejtélyes, érdekes nőalakjaira emlékeztet, Szegfi Mór *Kis bajok, nagy gondok* c. regényében pedig az a lélekrajzi részlet juttatja eszünkbe Keményt, mikor Clarisse megdöbbenve látja tükrében, hogy öregszik (II. 11. fej.). Ugyanannak egy novellacíme: *A szív rejtélyei A szív örvényei*re emlékeztet.

Szilágyi Virgil *Szelid fájdalmak* c. regényében az öreg Blumenthal bankár, aki jó üzletember, de e mellett felvilágosult, becsületes, nemeslelkű, s mert leányát nagyon szereti s boldoggá akarja tenni, azért nem keres neki gazdag vagy arisztokrata férjet, Kemény Norbert bankárjának gyenge másolata.

Pálffy Albert *Az itélőmester leánya* című regényének egyik alakja, a fiatalosan ábrándozó Székely György, emlékeztet Kemény ábrándozóira.

Hogy a lélekrajzra törekvés, a lélekrajzi fínomságok iránti érzék erősbödik egyes elbeszélőinkben, nem merjük csupán Kemény példaadásának tulajdonítani, mert lehet a külföldi realisták hatása is.

Kemény nem volt népszerű író. Ennek sokféle oka, azt hiszem, az eddig mondottakból eléggé kitűnik. A bálványozott, olvasott, népszerű Jókait érdemesnek tartották utánozni, egyes felötlőbb tulajdonságait könnyen lehetett is. Kemény különös egyénisége, mély lélekbúvárlata, zordon világa, szeszélyes stílusa nem csábított utánzásra. Különben is azok közé a magános írók közé tartozik, akiket alig lehet utánozni.

Magános kőszírt ő, aki a francia-romantikus irány zavaros és nyugtalan folyamából szilárdan emelkedik ki, s nyugodtan tekint a tövét csapkodó iszapos hullámokra.

Ő lett korszakunkban a realista-elbeszélésnek legnagyobb mestere. Nem ő az úttörő, előtte már mások is próbálkoztak ezen a téren, de ő emelte ezt az irányt legmagasabb színvonalra.

Megteremtette az igazi modern lélekrajzi regényt és novellát, s megteremtette az igazi realista és lélekrajzi történeti regényt.

Működésének ez a nagy műfajtörténeti jelentősége. Korszakunk elbeszélő irodalmának Jókaival együtt ő a legnagyobb alakja, s minden idők magyar elbeszélőinek tanító mestere.

XII.

A realista társadalmi elbeszélés.

I.

Gyulai Pál élete, jelleme s a Bach-korszakban írt elbeszélései. — Három beteg. — Egyszerű történet. — Fanni. — Jó éjszakát! — Varjú István. — *Életképei:* A fösvény halála, Glück-Szerencse úr, Az első magyar komikus. — *Két legjobb elbeszélése:* A vén színész, Egy régi udvarház utolsó gazdája. — *Gyulai mint elbeszélő.* — *Jelentősége.*

A realista elbeszélésnek Kemény után legnagyobb művésze Gyulai Pál. Élete küzdelmesebb, de boldogabb, mint főúri barátjáé és mesteréé. Ő is Erdély fia, Kolozsvárt született 1826 január 10-e táján sokgyermekes, szegény nemes családból. Atyja, a kormányszéki kis-tisztviselő, korán elhal, úgyhogy a református kollégium szegény diákja tizenhét éves korától kezdve maga tartja fönn magát, mint instruktor. Elvégzi a bölcsészetet, jogot és teológiát, bebarangolja Erdély szép vidékeit. Rajong a színészetért, s ha nem olyan kistermetű, bizonyára színész lett volna belőle, mint bátyja, Ferenc, a később híres drámai hős. Rajongásának másik tárgya az irodalom. Jóformán gyermek még, mikor a *Regélő Pesti Divatlap*ba érdekes ko-

lozsvári tudósításokat küldöz, melyek sokoldalú érdeklődésre és érett ítélőtehetségre vallanak.

Viszonzatlan szerelme a művelt alispán-leány, Pataki Emilia iránt nagy szívfájdalmakat okoz neki, s szép versek írására ihleti, de erélyes természete megvédi az elcsüggedéstől s a hiábavaló érzelgéstől. Tevékeny részt vesz, mint az ifjúság vezére, az Erdély és Magyarország unióját kivívó mozgalmakban. 1848-ban mint gr. Teleki Domokos titkára Pestre kerül, sűrűn jár az országgyűlésre, hallgatja Kossuthot, lelkesedik a szabadságért, de nem lesz forradalmár, ettől visszatartja mérsékelt természete s konzervatív környezete. A viharos 1849. esztendőt Telekiékkel Gyömrőn tölti, s csak 1850 végén költözik velük Pestre. Sok a dolga: titkári, nevelői, irnoki s egyéb teendőket végez havi húsz forintért, úgyhogy a szükség is rákényszeríti az írásra. De első sorban tehetsége s az irodalom iránt egyre fokozódó érdeklődése és lelkesedése vonzza ellenállhatatlanul az írói pályára. A pesti írók társasága és barátsága s a színház mind nélkülözhetetlenebbé válik számára. Ezt főként akkor érzi, midőn Telekiékkel 1851 május havában Erdélybe költözik Gernyeszegre. Folytonosan levelez pesti barátaival, s ezek egyre biztatják, hogy költözzék a fővárosba. Végre 1852 végén megválik a grófi családtól, s aránylag kényelmesebb és biztosabb helyzetét felcseréli az önálló író küzdelmes szegénységével. Tanári állást vállal egy magán-iskolában, 1853-ban Pákh Alberttel együtt szerkeszti a *Szépirodalmi Lapok*at, egy ideig dolgozótársa az új *Vasárnapi Ujság*nak, s dolgozik a többi lapokba is. A legkiválóbb íróknak, Aranynak, Keménynek, Jókainak s másoknak megbecsült barátja, tekintélye egyre emelkedik.

Petőfi Sándor és lyrai költészetünk című tanulmánya (1854) Petőfinek első nagyszabású és alapvető méltatása. Ugyanekkor írja Keményről az első értékes bírálatot, s 1855-ben híres *Szépirodalmi Szemléjét* költő-kortársairól. Ebben a *Toldi estéjéről* szóló tanulmánya Kemény Zsigmondnak a *Toldi*ról írt bírálatával (1854) együtt Arany első remek értékelése. Ezek s jeles színi bírálatai korának legkiválóbb s egyszersmind legfélelmesebb s legtöbbet támadott kritikusává emelik az alig harmincéves Gyulait.

1855 októberétől 1856 végéig mint a fiatal Nádasdy Tamás gróf kísérője Berlinben, Párizsban és Münchenben időzik, hol kiváló alkalma nyílik szellemi látókörének jelentékeny szélesbítésére. A fiatal gróf váratlan halála véget vet szerencsés helyzetének, újra Pesten él már kedvezőbb anyagi körülmények közt. Tanítani csak az evangelikus-református teológiai főiskolán tanít, s visszautasít egy kínálkozó tanári állást, amint régebben is visszautasította két vidéki gimnázium meghívását. Az írói függetlenséget csak szerelméért áldozza fel. Megszereti a bájos Szendrey Marit, Petőfiné húgát, s hogy családot alapíthasson, elfogadja a kolozsvári református kollégium tanári állását. Így hagyja el ifjú nejével 1858 nyarán Pestet, hogy csak négy év mulva költözzék oda vissza.[1]

---

[1] Legrészletesebb életrajza Papp Ferenc *Gyulai Pál* c. nagy munkájában (I. köt. 1935.), melynek adatait felhasználtuk, s melyre később is gyakran hivatkozunk. L. még: Angyal Dávid: *Gyulai Pál.* Bp. Szemle. 1911. és Olcsó Kvt. 1912. — Riedl Frigyes: *Gyulai Pál.* Bp. Szemle. 1910. és Olcsó Kvt. 1911. — Voinovich Géza: *Gyulai Pál emlékezete.* Akad. Ért. 1926. Kny. és az Irodalomtörténeti Füzetekben is. — Novelláiról legrészletesebben: Galamb Sándor: *Gyulai Pál no-*

Gyulai szenvedélyesen szerette az igazságot, s amit igaznak tartott, azt bátran, szinte vakmerően ki is mondta, mint kritikus az írókról vagy művészekről, s mint magánember, bárkiről, de mindíg nyiltan és szemtől-szembe. „Az életben nem tudott színészkedni" — mondja róla Riedl Frigyes. Valóban nem értett az udvariasság síma és kíméletes formaságaihoz, és sohasem titkolta rokon- vagy ellenszenvét. Sokszor volt elfogult és kíméletlen, de nem gyűlölködésből vagy rosszakaratból, hanem fanatikus igazságkeresésből. Nem törődött a világ ítéletével. „Magammal akarok békében élni, nem a világgal", szokta mondani. Ez volt a meggyőződése fiatal korában, s ez maradt késő vénségéig. Nyolcvanegy éves korában is ezt írta:

Jobb, ha szívünk önmagával
Él békében, csendesen;
Nem gondol a nagyvilággal
S nem lankad küzdelmiben.

Nem kereste a népszerűséget, sőt mintha örült volna a népszerűtlenségnek, ezért fordult mindíg szembe a lapos, átlagos, túlzó vagy igazságtalan közvéleménnyel. A nemzeti irodalom ügye szent ügy volt előtte, melyért mozgékony szellemének elmésségével, izgékony vérmérsékletének hevességével, éles logikájának félelmes fegyverével mindíg kész volt harcba szállani. Legádázabb ellenfelei is kénytelenek voltak elismerni puritán erkölcsi érzését és megvesztegethetetlen becsületességét. Minden hazugságot, nagyképűséget, hiúságot, reklámhajhászást, minden frázis-

---

vellái. Irodalomt. Közl. 1921. és Papp F. idézett munkája. Ezekre alább csak a szerzők nevével hivatkozunk.

puffogtatást, hazafias és más szájaskodást gyűlölt és szigorúan megrótt. Ezek a tulajdonságai azonban korántsem párosultak valami fölényes, tudákos szárazsággal, kelletlen bírálói fanyarsággal, hidegséggel vagy gyűlölködéssel. Derült, kiegyensúlyozott lélek volt, erős a sors csapásaival szemben, telve mély és igaz érzésekkel, jószívű emberszeretettel, gyöngédséggel és valódi humorral.

Ilyennek ismertük őt mi, kik tanítványai voltunk, ilyennek ismerték barátai, s ilyennek mutatkozik minden munkájában. Emberi és írói egyénisége ritka harmóniában egyesült: igaz ember volt, s mindíg megírta, amit igaznak tartott. „A költészet célja — mondotta egy Kisfaludy-társasági elnöki beszédében — mindíg a szép marad, de e szépet épen úgy nem alkothatni meg erkölcsiség, mint igaz nélkül." A szépnek, jónak és igaznak ezt az összhangját valósította meg életében, költői, kritikai és tudományos műveiben.

Gyulai a szabadságharc előtt 1843—1848-ig csak négy elbeszélést írt *(A testvérek. Hegyes-Domb. Férj és nő. Az aranycsináló)*. Ötödik novellája, a *Három beteg* már korszakunkban jelent meg (1850. a *Magyar Emléklapok* 5., májusi füzetében).[2] Ezt követte *Vén színész* című nagyobb terjedelmű elbeszélése *(Losonczi Phőnix.* II. augusztusban), mely utóbb *A vén színész* címen vált ismertté. 1852-ben nem jelenik meg novellája. Mikor 1853-ban önálló író lesz, két elbeszélést ád ki, ezek az *Egyszerű történet* (Beszély. *Szépirodalmi Lapok.* 1853. 4—7. jan. 13—23.) és a *Fanni (Nők könyve.* 1853. április).

[2] Ez után írta *Egy kaland* c. novelláját, melynek közléséről a cenzúra miatt mondott le. Utóbb sem jelent meg (Papp F.: *Gyulai Pál.* I. 314.).

1853 nyarán regény írásához fogott. A *Pesti Napló* már szeptember 25-i számában jelenti erről, hogy Gyulai irányregényen dolgozik, melyet még Kecskeméten mulatása közben kezdett meg, s melyet a *Pesti Napló* tárcája fog közölni. A *Hölgyfutár* egy nappal később (szept. 26.) már címét is elárulja: *Egy történet napjainkból,* s hogy „befejezéséhez áll közel". A *Délibáb* (1853. II. 14. okt. 2.) mutatványt közöl belőle: *Mutatvány „Egy történet napjainkból" című regényből.* A *Pesti Napló* december 22-én jelenti, hogy a jövő évben Gyulai legújabb regényét fogja közölni, a *Divatcsarnok* pedig (76. dec. 22.) azt, hogy Gyulai *Egy történet napjainkból* c. kétkötetes regényét nemsokára be fogja fejezni. A *Hölgyfutár* szerint (dec. 29.) Gyulai „elkészült" regényét Számwald kiadó vette meg.

Aranynak 1853. november 15-én azt írja, hogy aggódik regénye sorsáért a cenzúra miatt. Aggodalma alapos volt, mert 1854. január 16-án már azt írja neki, hogy regényét a cenzúra „megbuktatta". A *Pesti Napló* 1854. január 15-i számában nyilatkozatot tesz közzé, hogy „kényszerítő körülmények" miatt nem adhatja ki ígért regényét, s hogy kötelezettségének később tesz eleget „egy másik regényt szolgáltatván a kiadó kezei közé".

A regény, mely Gyulai saját vallomása szerint nem volt még készen, sohasem jelent meg. A *Délibáb*-ban közölt mutatványt később *A fösvény halála* címen vette fel novellái közé.

1854-ben három elbeszélése jelent meg: *A legelső magyar komikus* (később *Az első magyar komikus* címen) a *Vasárnapi Ujság*ban (2—4. márc. 12—26.), *Varju István A magyar nép könyve* 1. és 2. füzetében

MAGYAR

(június és augusztus elején) s a *Jó éjszakát!* a *Budapesti Viszhang*ban (19—35. szept. 10—dec. 31.).

Három év mulva jelent meg legnagyobb terjedelmű elbeszélése *Egy régi udvarház utolsó gazdája,* melyet csodálatosképpen „rajz"-nak nevezett *(Magyar Posta.* 1857. 6—35. júl. 7—aug. 9.), 1857 végén pedig *Magyar bál Berlinben* című „rajza" *(Szépirodalmi Album.* 1858., megj. 1857. dec. közepén), melynek utóbb *Glück-Szerencse úr* címet adott.

Gyulainak tehát ebben az évtizedben 9 novellája s egy regényrészlete jelent meg.

*

Gyulai szabadságharc előtti novellái csak ifjúkori kísérletek. A *Hegyes-Domb* s *A testvérek* című „népregéi" az akkor divatos romantikus rege-irodalom termékei. A néhány évvel utóbb készült *Férj és nő* s *Az aranycsináló* már értékesebb alkotások, de túlzó meséjükkel és dagályos stílusukkal nem sokban különböznek a francia-romantikus iskola többi elbeszéléseitől. A későbbi realistára csak az erősebb lélekrajzratörekvés vall.[3]

A Bach-korszakban írt elbeszéléseit nem megjelenésük sorrendjében tárgyaljuk, mert ez a sorrend nem tünteti fel novellaírói fejlődését. Az aránylag még gyenge *Három beteg* után *A vén színész*ben egyszerre a novellaírás legnagyobb művészeként mutatkozik be, azután többi elbeszélésében nem éri el ezt a magas színvonalat, mint *Egy régi udvarház*ában el-

[3] Szinnyei Ferenc: *Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig.* I. 1925. 81., II. 1926. 211. 248—9.

beszélő művészetének tetőpontjára emelkedik. Ezért inkább a következő rendben ismertetjük elbeszéléseit.

Először öt kisebb értékű novelláját tárgyaljuk *(Három beteg. Egyszerű történet. Fanni. Jó éjszakát! Varju István)*, azután három genreszerű rajzát *(A fösvény halála. Glück-Szerencse úr. Az első magyar komikus)*, s végül két remekművét *(A vén színész. Egy régi udvarház utolsó gazdája)*.

A *Három beteg* a *Magyar Emléklapok* számára készült, tehát szükségképpen negyvennyolcas tárgyúnak kellett lennie, úgymint Jókai ugyanitt megjelent novelláinak. Gyulai, ki eddig maga is romantikus volt, nem utánozta népszerű íróbarátját, hanem ebben az elbeszélésében már határozottan a realisztikus irányt választotta. A romantika túlzásait, ragyogó színezését, színpadi világítását és stílusbeli dagályát mind jobban erősödő igazságérzete már hamisnak érzi. Lemond a hatáskeltésnek ezekről a csábító eszközeiről, s egyszerű emberekről mond egyszerű történetet lehetőleg egyszerű, cicomátlan nyelven.

1848 szeptember 10-én négy órakor megérkezik a bécsi hajón a magyar küldöttség rossz hírekkel. Ócsay Béla (az első kiadásban: Bárkai Béla) is velük jön s egyenesen a nádorutcai toborzó-tanyára megy s közhuszárnak jelentkezik. Ezután, Jánossal, öreg inasával hazalovagol falujokba. Szülei szomszédjuknál, Abonyiéknál vannak. Örömmel fogadják, különösen Abonyiék szép leánya, Júlia, kivel régóta szeretik egymást. A konzervatív Ócsay hevesen kikel fiának lépése ellen, de mégis kénytelen belenyugodni a dologba. Béla másnap Jánossal együtt bevonul. Nemokára egy fiatal tüzértisztet hoznak Abonyiék házába, ki Szent Tamás ostromakor elvesztette balkarját. Gábort, a béna honvédet, kinek anyját és húgát megölték a rácok, Júlia gondosan ápolja. Az a gondosságot vonzalomnak gondolja s beleszeret a szép leányba, pedig annak most is Béla a leg-

főbb gondja. Gábor nem mer nyilatkozni. Júlia himlőbe esik s ez tönkreteszi szépségét. Gábor most még jobban remél, így talán ő, a nyomorék is elnyerheti kezét. Béláról azt a hírt kapják, hogy megsebesült, s egyszer csak beállít Jánossal együtt. Júlia menekül előle, hogy meg ne lássa, de Béla megvakult, nem láthatja többé arcát. Boldogan borul jegyese keblére, ki szintén aggódott, hogy őt, a vakot, fogja-e majd szeretni. Boldogok, csak a szegény Gábor, a harmadik beteg, boldogtalan és újra a harctérre siet.[4]

Mint látjuk, még ebben is van romantika és érzelgés (mint már említettük: I. 259.), lélekrajza sem elég elmélyedő és biztos még, de a mese mégis lelki mozzanatok egymásutánja. Legjobban sikerült a fiatal írónak a sokoldalú, friss megfigyelésekben gazdag, s már egészen valószerű környezetrajz, mely a negyvennyolcas események zűrzavarának kellő közepébe ragad bennünket. — A horvát bán betörésének híre nagy izgalmat kelt a fővárosban. „Tudja az Isten, mióta kijött a szabadság, az egész világ megbolondult" — mondja az öreg János. Az utcákon nemzetőrök hemzsegnek, a kocsmák szabadságdaloktól hangosak, itt-ott Petőfi *Nemzeti dalát* is szavalják. Béla megmagyarázza Jánosnak, hogy mi lesz a respublika: dupla lénung s nincs király. A szomszédos falvakban is nagy az izgalom, hazafelé menet vonuló újonccsapatokkal

[4] A Magyar Népdal (1857. 55. júl. 11.) egy névtelen szerzőtől *Himlő és vakság* címen a következő tartalmú elbeszélést közli. Mintegy harminc-negyven évvel ezelőtt gr. Hadik Tódor (András fia) együtt nevelkedik gr. Amade Konstanciával, később meg is szeretik egymást. Tódor vitézül harcol, Mária Terézia-rendet kap. Konstancia himlőbe esik s arca elrútul, Tódor vakon tér haza a háborúból. Boldog házasságukat semmi sem zavarja. Bécs minden zenei előadásán ott vannak, T. szemei fekete szalaggal vannak bekötve, felesége arca pedig le van fátyolozva.

találkozunk. Az öreg Ócsay és szomszédja nagyokat politizálnak s megvitatják az időszerű kérdéseket. Ócsayt leginkább az bosszantja, hogy egyik párthoz sem csatlakozhatik, mert egyik a királyt, másik a hazát támadja. Júlia várja a híreket harcba szállt jegyeséről s vigasztalja az öreg parasztasszonyt, kinek fia elesett a rácok elleni harcban. A bíró nem köszön a földesúrnak, mert most már ő is polgártárs... Ez a reális háttér, mely jórészt a párbeszédekből alakul ki, életet és levegőt ád a különben sovány történetnek, ez teszi művészivé és korrajzilag érdekessé. Stílusa már közeledik Gyulai későbbi egyszerű s mégis művészi stílusához, de még nem egészen kiforrott. A *Pesti Napló* dícsérettel emlékezett meg a novelláról (1850. jún. 13.). Gyulai utóbb erősen áldolgozta, úgyhogy ma ismert formája tartalmi és stiláris tekintetben különbözik ettől az első kiadástól.

Egy kaland című meg nem jelent novellája Papp Ferenc megállapítása szerint szintén szabadságharci tárgyú volt, s jegyzőkönyvében még sok negyvennyolcas tárgy és motívum várt kidolgozásra.[5] Mégsem írt több ilyent. Valószínűleg azért fordult el ettől a témakörtől, mert látta, hogy Jókai már erősen kiaknázta, s az utánzók kezdték elcsépelni.

Az *Egyszerű történet* már egészen lélekrajzi elbeszélés.

Maros mentén a patakfalvi kálvinista lelkész boldogan él szép Anna leányával. Életük idilli egyszerűségű, csak apró házi dolgokon vitáznak néha. A pap feljár a földesúri kastélyba, de Anna csak ritkán, mert bántja a fiatalemberek szabad udvarlása s a nők irigységgel vegyes

[5] L. Vértesy Jenő: *Gyulai Pál tervei.* Irodalomtörténet. 1912.

lenézése. Egy reggel az uraság új nevelője, Térei Mór látogatja meg őket, azután mind gyakrabban ellátogat hozzájuk. Szabadszellemű, kissé volteriánus, nem is igen vallásos s vitatkozik a tudákos öreg pappal. Anna bámulja, sokat tanul tőle, végre beleszeret. Egy este a kertben ülnek, az öreg elszunnyadt karosszékében. Térei feltárja lázongó lelkét. Nemtelen születésű, pedig magasra szeretne emelkedni, gyötri a nagyravágyás, de Annát is szereti, s szívesen temetkezne vele boldog magányba. Szenvedélyes szavai és vallomásai elszédítik a szegény leányt. A hold... „megszerette a lelkész ezüst fürteit, nyugodt arcát s az édes mosolyt, mi ajkai körül játszott. Sugáraival hosszasan merengett rajta. Majd bepillantott a kis kertbe is s mintha szánná az öreget, gyászfelhőt vőn magára. Csak néha pillantott ki a templom fölött, mélán, mint az ábránd, gúnyosan, mint a kétely s egykedvűen, mintha Heine dalát fütyölné: Es ist eine alte Geschichte..." Az öreg ezalatt leánya esküvőjéről, majd unokáiról álmodik. Anna éjfélkor összetörve, kétségbeesve megy be házukba s zokogva rogy össze.

Közeledik karácsony ünnepe. Anna anyának érzi magát. Térei házasságot ígért neki, apja előtt is, de az nem szereti a házasság előtti szerelmet, s folyton erkölcsi oktatásaival gyötri leányát, ki szinte már gyűlölni kezdi rideg apját. Téreinek terhes kezd lenni a viszony. Anna észreveszi ezt s kétségbeesetten igyekszik megtartani szerelmét. Ez egy előkelő politikus mellett kap állást s elutazik. Anna levelére nem válaszol, ez kétségbeesik, fél a szégyentől, de erőt merít a biblia szavaiból: megbocsáttatnak bűnei, mert igen szeretett.

Atyja rettentően felindul, mikor bevallja neki ballépését. Íme háza a bűn tanyája lett. Hogyan állhat ezentúl az emberek elé erényt prédikálni? Kemény szavakat mond, átkozódik, s leányát undorodva taszítja el magától. Anna a drámai jelenet után eltávozik. Az öreg imádkozik, lecsillapul, megbánja keménységét, de az imádság sem tudja megnyugtatni. Reggel a molnárok kifogják leánya holttestét a Marosból. „A templom harangja megkondul karácson első napjára."

Ez a történet Galamb Sándor szerint Hebbel drámájára, *Mária Magdalénára* emlékeztet, melyben szintén az apák szigorú erkölcsi elvei kergetik halálba a leányokat, de még inkább Kemény sötét, tragikus elbeszéléseinek hatása látszik rajta. Erre mutat a gondos lelki elemzés, mely valóban gazdag fínom részletekben (főként Anna lelki küzdelmeinek rajza). Megkapó benne az idilli boldogság s a tragikus összeomlás közötti ellentét. Ez, valamint a szép erdélyi környezetrajz (mely Papp Ferenc szerint Gernyeszeg környéke) s a tömör szerkezet enyhíti a történetnek nagyon is „egyszerű" voltát és régi témáját. De még ezzel sem tudja újjá és egészen eredetivé alakítani tárgyát. Így fínom, de kissé szentimentális történet marad. Később érezte gyengéit s kihagyta novelláinak gyüjteményéből, talán még azért is, — ez Galamb Sándor megfigyelése — mert a műnek kissé lázadó szellemét s a bukott leány védelmét erős erkölcsi érzéke később nem találta helyesnek.

A maga korában mindenesetre jeles novella volt. A *Pesti Napló* szerint (1853. márc. 30.) „igen sikerült beszély, mélyebb lélektani búvárlattal s nemesen egyszerű előadással van írva". Ifjabb íróink példát vehetnek róla.

A *Fanni* szintén lélekrajzi novella, de jóval értékesebb az előbbinél. Ez is egy naív, falusi leány szerencsétlen szerelmének története. Tárgya igen régi, de feldolgozása a legművészibb. Hogy lélekrajzi fínomságait jobban éreztethessük, tartalmát kissé részletesebben mondjuk el a nagyközönség előtt ma már ismeretlen elbeszélésnek.

Tolnai Károly, a gazdag és csinos ifjú pesti gavallér s a szép Etelka szeretik egymást, de szerelmüket könnyelmű

vídámsággal leplezik s vígan mulatnak. Egy téli délután Károly szerelmet vall Etelkának, de a leány gúnyolódása mindíg kizökkenti érzelmes szerepéből. Károly könyörög neki, hisz tudja, hogy Etelka is szereti, de ez boszúsan tagadja a valóságot. Erre Károly nevetve jelenti ki, hogy az egész vallomás csak tréfa és színészkedés volt. Titokban mindketten bosszankodnak, de nem akarnak kibékülni. Másnap Károlyt meghívják Pektari, gazdag kereskedő házibáljára. Pektari nem közönséges szatócs, hanem minden szépért és jóért áldozó hazafi, akárcsak Kemény Norbert bankárja. Károly az első polkát kéri Etelkától, de ez azt Zalányinak, másik udvarlójának ígéri. Biztosra veszi, hogy Károly a bál végén bűnbánóan fog visszatérni hozzá. Ez dühös és kedvetlen, s elkezd udvarolni a bájos Fanninak, Pektari faluról jött unokahúgának. Az ártatlan és igen fiatal leányka komolyra veszi Károly széptevését s kedvesen beszél neki szép és boldog falusi otthonukról. Etelka is tüntetőleg mulat, de ő is kedvetlen. Kibékülés nélkül térnek haza. Fanni arról álmodik, hogy Károly, amint ígérte, meglátogatja falun. Harmadnap boldogan fogadja Károlyt, kinek hízeleg hódítása, s ettől kezdve gyakran ellátogat Pektariékhoz. Etelkát bosszantja a dolog, Fanni pedig szerelemnek hiszi Károly udvarlását. Tovább szövi szerelmi ábrándjait s egy „signet" (könyvjelzőt) hímez neki. Etelka komolyan kezd aggódni Károlyért, kit szeret s jó partienak is tart. Elmegy látogatóba Pektariékhoz. Károly összehasonlítja Fannival s az összehasonlítás az elegáns és elmés Etelka javára üt ki. Etelka apró, titkos jelekkel adja tudtára, hogy nem neheztel rá. Károly hazakíséri s kijelenti, hogy csak kétségbeesésében udvarolt Fanninak. Újra mindennapos lesz Etelkánál. Ez örül diadalának, de szeretné meg is alázni vetélytársát. Néha az a gyanúja támad, hogy Károly talán cselt sző Fannival az ő megalázására. Fanni ezalatt hiába várja Károlyt. Mentegetni kezdi a hűtlent, s magát vádolja. Talán megfeledkezett magáról s ő kínálkozott neki. Talán nagyon is hiú volt, mikor elhitte, hogy olyan szép gavallér mindjárt meghódolt neki. Károly egy Etelkának vitt könyvben benne felejti a könyvjelzőt. Utóbb kéri tőle, de Etelka nem adja vissza neki. Mikor Fanni

Pektarinéval látogatóba jön hozzájuk, feltűnő helyre teszi a könyvet a jelzővel együtt. Mindenképpen ki akarja vallatni Fannit Károllyal való viszonyáról. Fanni fájdalommal látja Etelka rosszakaratát s szerényen válaszol a tolakodó kérdésekre. Károly nem udvarolt neki, semmi komoly dolog nem történt köztük. Etelkát most az a gondolat bántja, hogy Károly talán mint Fanninál megbukott udvarló tért vissza hozzá. Fanni most látja meg a könyvjelzőt s hirtelen elsápad. Most válik igazán boldogtalanná: Károly tehát ki is gúnyolta szerelmét s áldozatul dobta vetélytársának. Talán jóhíre is odavan? Visszaveszi a jelzőt s szemére veti Etelkának csúf kárörömét. „Ne mondd, hogy igazán szereted Károlyt, mert úgy kíméltél volna engem s jobban becsüléd vala őt, mintsem örülj oly tettén, melyet megneveznem fáj.“ Bevallja, hogy csak ő szerette Károlyt s ez őt nem. Etelka boldog lehet, de ne mondja el neki ezt, mert Károly talán becsülni kezdené őt, s ez megzavarhatná boldogságukat. „Ekkor a signe után nyúlt. Mielőtt keblébe rejtené, még egyszer elmerengett rajta. Mint hervadó virágról leszálló illat emelkedett hozzá a signe hímzetéről az első felindulás varázsa, az édes gond, a gyermekies öröm, a boldog ábránd. Az emlékezet nyájas őszi napként meleg sugarakat hintett a haldokló szívre, a tavasz képeit szövén az enyészet álmaihoz.“ Etelka bánni kezdi tettét, lesujtja s lefegyverzi Fanni fájdalma és lelki felsőbbsége. — Fanni másnap, a szép májusi reggelen szeretettel gondol falusi otthonára, ottani ismerőseire, anyjára, kedves apró házi gondjaira s a falu kedves hangulataira, de ezek a szalonok képeivel keverednek. Fájdalom és remény küzdenek lelkében. El akarja feledni szerelmét, nyugalmat keres, de hiába. Pektariék budai villájának kertjében sem tud felüdülni. Haldoklik, s ezt maga sem veszi észre. — Pektari meglátogatja Károlyt. Azt hiszi, hogy Károly és Fanni közt komoly viszony volt, s most a szégyen gyötri. Károly megnyugtatja és keserűen vádolja magát könnyelmű játékáért. Meglátogatja Fannit, ki lázában is boldogan öleli meg halála előtt. Károly feldúltan megy Etelkához, visszaadja neki jegygyűrűjét s elutazik. Etelka hiúságból férjhez megy Zalányihoz s nem boldog.

Az elbeszélés vége, mint látjuk, elnagyolt. Károly hirtelen átalakulása víg, könnyelmű gavallérból tragikus hőssé valószínűtlen, Fanni halála is nagyon hirtelenül következik be. Amilyen sikerült és lélekrajzilag igaz a novella eddig, ez a vég papirosízű. Gyulai maga is így látta, azért nem vette fel ezt sem novellagyüjteményébe. Szentimentalizmusát is sokallhatta később, bár ezt a lélekrajz erősen mérsékli. Az egykorú bíráló (SzL. 1853. 40. máj. 19.) sem találta kifogástalannak. A jellemek szerinte nincsenek kereken kivíve, Etelkát éles ridegséggel ábrázolja stb. (Papp Ferenc szerint Sükei Károly írhatta).

Galamb Sándor Kemény sötét életfelfogásának hatását érzi a bűnbánó Tolnai szavain, mikor azt mondja, hogy a sors bábjai vagyunk, sem másokat, sem magunkat nem ismerjük, a bűn sokszor csak tévedés, de a sors ezt is megbosszulja. Gyulai tulajdonképpen távol áll ettől a pesszimizmustól, hiszen a következő évben már megrója Keményt, hogy csak kételkedni tanít s „a ledöntött eszmények helyébe a kétkedő, kérlelhetlen észt ülteti". Galamb fejtegetéseihez hozzátehetjük, hogy *Fanni*jában a női lélek mélységeit kutatja ő is, mint Kemény. Következő sorait pl. ő írhatta volna: a szerelem „sokszor nem egyéb, mint hiúság, szeszély, gyöngeség, de azért épen oly mértékben, ha nem is oly hosszan boldogító, mint midőn önmegtagadás, mély érzés, és minden akadállyal megküzdő erő alapjai".

Galamb csak röviden utal arra, hogy Kármán *Fanni hagyományai* is némi hatással volt a novellára. Mi ezt határozottan ki merjük mondani. A két Fanni gyöngéd, érzelmes, ártatlan jelleme s szerelmi bánatban való elhervadása feltűnően hasonló. A hatás való-

színűségét megerősíti a Gyulainál szokatlan, erősen szentimentális hang Fanni lélekrajzában. Talán Vörösmarty *Szép Ilonkája* is előtte lebegett bájos leányalakjának megteremtésekor. Erre mutatnak a novella következő szavai: „Hervadása a liliomé volt, mely az ártatlanság hófehér színét mindvégig megtartja".

A novellában sok a fínom és kitűnően sikerült lélekrajzi részlet, ilyen pl. Károly és Etelka párbeszéde az elején, Fanni és Etelka összecsapása s főként Fannié elejétől végig. Ezeket Kemény sem írhatta volna meg szebben. Egyike a korszak legjobb lélekrajzi elbeszéléseinek.

Gyulai *Az aranycsináló* után hét év mulva, 1854-ben ismét történeti novellával próbálkozik. Mint erdélyi ember, erdélyi tárgyat választ. Erdély, mint tudjuk, Jósika óta nagyon divatos témabányájává lett elbeszélőinknek. Az ötvenes években mind több és több erdélyi tárgyú történet jelenik meg: így Kemény *Két boldog*ja (1852), Jósika *Nagyszebeni királybírója* (1853), Pálffy Albertnek *A szebeni ház* című novellája (1853) s még sok más. Jókai 1851-től kezdve fordul erdélyi tárgyak felé s rendkívüli sikereket arat ezen a téren. A *Béldi Pál, A két szász, Erdély aranykora, Törökvilág Magyarországon, A kétszarvú ember,* a *Koronát szerelemért, A nagyenyedi két fűzfa,* a *Petki Farkas leányai,* a *Háromszéki leányok* mind 1851 és 1853 között jelennek meg. Gyulaira egyéni hajlamain s Erdély alapos ismeretén kívül bizonyára ez a divat is hathatott.

A *Jó éjszakát!* keretes elbeszélés. Az író 1851 őszén Erdély egyik Maros-melléki falujába ér s grófi barátjának „a forradalom alatt kipusztított" kastélyában száll meg. Elmereng a multakon, s különösen két arc-

kép vonja magára figyelmét, egy kiélt férfié s egy gyönyörű, csalfán mosolygó nőé. Mikor jó éjtszakát kíván házigazdájának, a férfi-arckép leesik a falról s kerete eltörik. Különös, mondja a gróf, ezelőtt százharminc évvel ez a szó ölte meg dédősömet, s most ez töri össze arcképét. Másnap elbeszéli történetét. — A keretet a végén csak ezzel az egy mondattal zárja be: „Eddig tartott barátom elbeszélése".

A hosszú novella bonyolult meséjét csak röviden foglaljuk össze.

Judith nagyasszony férje mint Rákóczi Ferenc híve esett el a zsibói csatában. Fiai, Dénes és Boldizsár is vele voltak. Dénest elfogják és Bécsbe viszik, hol labanc lesz belőle, grófi rangot kap, s feleségül veszi gr. Falkenstein Amáliát. Mikor kinevezik Torda-megye főispánjának, hazatér kastélyába. Boldizsár, ki nekibúsult s elkeseredett kuruc, valamint hasonló érzelmű anyjuk idegenkedéssel fogadja a császárpárti Dénest és német feleségét. Boldizsár el akarja bolondítani a magyarokon gúnyolódó, kacér Amáliát, hogy bátyját megalázza, Amália pedig őt, hogy ártalmatlanná tegye. Veszedelmes szerelmi játékba kezdenek (Amália férjét is beavatja tervébe), de a játék komolyra fordul. „Játszottak a szerelemmel, s a szerelem kijátszotta őket". Igazán egymásba szeretnek. Szerelmi mámorukban elárulják előbbi terveiket. Erre mindegyik kételkedni kezd a másik őszinteségében. Amália végre csak úgy tudja meggyőzni Boldizsárt, hogy éjjelre találkát ád neki szobájában. Ha Boldizsár magyarul mondott „jó éjtszakát"-jára ugyanúgy felel, akkor várja. A kínos lelki küzdelemnek mind a ketten véget akarnak vetni, s elhatározzák, hogy a találkán lemondanak bűnös szerelmükről s örökre elválnak. Dénes azonban megelőzi őket. Bizonyosra veszi neje hűtlenségét, maga megy a találkára, s Amáliát azonnal Bécsbe küldi atyjához, Boldizsárral pedig párbajra kel, melynek végzetes kimenetelét csak haldokló anyjuk közbelépése akadályozza meg. A két testvér tizenöt évig nem beszél egymással, ekkor Dénes magához kéreti Boldizsárt, s rábírja, hogy ne engedje

kihalni családjukat, házasodjék meg. Mikor az „jó éjtszakát" kíván neki, szélütés éri s meghal. A borzasztó éj emléke megölte. Boldizsár megházasodik ígérete szerint.

A mese, mint látjuk, romantikus. Azzá teszik a nagy drámai jelenetek, a szenvedélyek túlságos nagy feszültsége, s az izgatott, patétikusabb dialógus, de a kiváló lélekrajz s a környezetrajz valószerűsége kiemelik az átlagos romantikus elbeszélések közül.

A főszereplők: a régimódi, magyar-érzésű, konzervatív, menyét gyűlölő s fiainak komoly összetűzésétől remegő nagyasszony; a gyengejellemű, hatalomra vágyó, magyar érzését megtagadó és féltékeny Dénes; a nyakas, idegent gyűlölő, de szerelmében majdnem idegenné váló vad kuruc Boldizsár érdekes és egyéni jellemek. Amália Kemény rejtélyes és bonyolult női jellemeire emlékeztet. „Finom ajkai körül kéjvágy remegett szűzi mosolyba szőve, nagy, kék szemei mély tüzéből csapongó vidor lélek szórta nyilait. Ha mosolygott, vonzott és visszadöbbentett, mert démonian kacér lőn, s még folyvást szűzien kedélyes maradt." Férjét nem szereti, csak szerelmében csalódva, dacból ment hozzá. Bájos, elmés, kacér, hódító nő, ki nagyszerűen színészkedik: elbolondítja Boldizsárt, de férjét is. Mikor végre igazi szerelem ébred szívében, s démonból szerető asszonnyá válik, ez buktatja meg.

Félreismerhetetlen a bonyolult jellemek rajzában s tragikus összeütközésükben a nagy mesternek, Keménynek hatása, valamint a lélekrajzok aprólékos kidolgozásában és sokszor kínos túlfeszítettségében. Ilyen Keményre emlékeztető részlet a következő: „Hiúságok s büszkeségök romján az ifjuság elpazarlott és visszafojtott érzései ébredtek föl jogukat követelve. Egymás vesztére törve úgy vágytak boldogítani egymást, s a

két bűnös szív jobbnak, nemesebbnek érezte magát egy új bűn küszöbén". Az érzelmek csatája mindvégig érdekfeszítő s fokozatosan fejlődő a tragikus összeomlásig. De nemcsak a szerelem rajza ilyen művészi, hanem a férj vívódásaié is, ki eleinte, könnyen veszi Amália és Boldizsár különös viszonyát, utóbb gyanakszik, féltékeny lesz, majd ismét megnyugtatja magát s nem tudja elhinni, hogy felesége igazán meg akarná csalni. Milyen remek lélekrajz az is, mikor a félévi betegségéből fellábbadó nagyasszony bejárja a kastélyt s elszörnyed a sok újításon. Nem találja régi cselédeit, ősi képeit, asztali készleteit. Az ebédlő pogány istenek képeivel van telefestve. Átkozza menyét. A társalgó új bútorokkal van tele, keresi a régieket, imádságos könyveit, a feszületet s a többi tárgyat, melyekhez annyi régi emlék fűzte. Kinéz a kertbe. Ebből franciaparkot csináltak, még a százados hársfákat is kivágták!

A novella korrajza is figyelemreméltó. Élénk képet ad a kuruc idők utáni Erdély társadalmi életéről, a kuruc- és labanc-érzelműek torzsalkodásáról, a régi és új szokások keveredéséről — valószínűleg a Bach-korszakbeli viszonyokra való titkos utalással, mint Galamb véli. Apor Péter *Metamorphosis Transsylvaniae*-je alapján leírja az akkori pompát, lakomázást, mulatozást, táncokat.

Szerkezete egyenetlen: meséje kissé elnyúlik, sokszor regényszerűen aprólékos, a vége pedig elsietett. Okát Galamb és Papp Ferenc eléggé megvilágították. Gyulait anyagi bajai kényszerítették megírására, betegeskedése pedig akadályozta munkájában. Arany tréfásan írja Tompának (1854 novemberében) a hosszúra nyujtott elbeszélésről: „A haldokló *Viszhang*ra az a legújabb vicc, hogy megszűnik ugyan, de azért Gyulai

beszélye folytattatik benne. Tudniillik szegény Pali novellába kezdett, a nélkül, hogy bevégezte volna, elvitte tőle Gereben, s az elejét nyomatta; most Pali, nem tudván bevégezni, folytatja, folytatja, úgyhogy erre is el lehet mondani, mit a palóc mondott, midőn egy hajóhúzó kötelet akarván a Dunából kivonni, mivel a kötél oly hosszú volt, hogy már végét kivárni alig győzte, így kiáltott fel: „ejnye, az ebatta! valaki levágta ennek a veegit!“

Maga Gyulai is restellte, hogy írótársai mulattak rajta, s hogy novellája, mely művei „legjobbika lehetett volna, legrosszabbá vált“, s utóbb ezt is kihagyta gyüjteményéből.[6]

A szigorú kritikus igen kegyetlenül ítélte el novelláját, mely, ha kelleténél jobban engedett is benne a romantika csábításainak, mégis értékes és kitűnő elbeszélés abban a korban. A lélekrajz mélységét ekkora drámai feszültséggel és lendülettel sohasem párosította többé.

Kemény és Csengery Antal 1854-ben megindította *A magyar nép könyve* című füzetes vállalatát, mellyel magas irodalmi színvonalon álló olvasmányt kívánt a népnek nyujtani a gyenge és selejtes népművelő kiadványok helyett. Ennek számára írta Gyulai a *Varju Istvánt*, melynek tárgyát, hangját és irányát a vállalat célja szabta meg.

Megírásához felhasználta kecskeméti nyaralásakor gyüjtött megfigyeléseit.

Varju István kecskeméti tehetős gazda fiával, Miskával Szűcs Marcsát akarja elvétetni, mert familiája jobb az övénél. Miska ellene szegül, mert egy szegény szűrszabó

[6] Csak 1922-ben adta ki Galamb Sándor az Olcsó Könyvtárban.

leányát, Erdősi Erzsit szereti. Apja e miatt elűzi házától. Erdősi, kit a Varjuval folytatott pör tett szegénnyé és iszákossá, meghal, s Erzsi Szűcsékhez kerül szolgálónak. Varju István sértett apai önérzetében elhatározza, hogy ő veszi el Szűcs Marcsát, aki pedig kikapós s egy Ladányi nevű voltdiákkal szeretkezik. A tönkrejutott Szűcsék örömmel fogadják a gazdag vőt, még Ladányi is, ki reméli, hogy Marcsa hamarosan özvegyen marad s az ő felesége lesz. Varju végrendeletet tesz, fiát kitagadja, s menyasszonyára hagy mindent. Lakodalma napján guta üti s megnémul. Felesége nem törődik vele, Ladányival mulat. Vagyonát tékozolják. Varju mindezt látja, s keservesen megbánja, hogy fiát kitagadta. Csak a jószívű Erzsi ápolja, gondozza, úgyhogy nagyon megszereti a jó leányt. Miska ezalatt Nagyváradon asztalosleg ény. Első mesterénél sanyarú a sorsa, a derék Kenderesiéknél azonban jóra fordul. Ladányi, Kenderesi mostoha fia, hazavetődik, anyját zsarolja s rákényszeríti, hogy lopjon számára pénzt mostoha apjától. Miska megakadályozza a lopást s megtudván apja állapotát, hazaindul. Varju ezalatt felgyujtja Szűcsék házát, hogy a testamentum elégjen, Szűcsék félnek, hogy a néma öreg valahogyan mégis ellenük vall a törvény előtt, ezért a gaz Ladányi el akarja tenni láb alól. A hazatérő Miska menti meg. Az öreget elválasztják feleségétől s Miska elveszi Erzsit.

Meséje minden különösebb romantika nélkül egyszerűen és természetesen van szőve. Angyal Dávid kifogásolja benne a házfelgyujtást, mint túlságosan borzalmas motívumot, de Galamb ezt sem találja hibának, mert Varju jellemében következik. Papp Ferenc szerint a véletlen kelleténél jobban szerepel a meseszövésben. Ez sem különös hiba. Legfontosabb minden elbeszélésben a jellem- és lélekrajz, s ez itt kitűnő. Az egykor híres betyárkergető, kemény Varju István öreg korában is erős akaratú, konok, káromkodó ember. Nagy pénzszerző is és gőgös a vagyonára. Fiát szereti, de csak úgy, ha engedelmeskedik neki. Mikor szembeszáll

vele, kitagadja, de a szíve fáj érte. Különösen az bántja, hogy fia egy leány kedvéért hagyta el. Apai bánatát borba fojtja s dacos keménységgel takargatja. Mikor az a bolond gondolata támad, hogy elveszi a kívánatos Marcsát, vére fölpezsdül, legénykedni kezd, s hiúsága és fia elleni haragja meggondolatlanságokra ragadja. A betegség és keserves csalódása megtöri, s lassanként jobb érzései kerekednek fölül: apai szeretete és vonzalma a jó Erzsi iránt. Belátja igazságtalanságát és bolondságát, s egyetlen vágya, hogy Szűcséken bosszút álljon s jóvá tegye hibáját. — Pompás jellemrajz, mely művészi lélekrajzzal van igazzá és teljesen valószerűvé téve. Angyal Dávid szerint az ő lelki küzdelme s megjavulása „főérdeke" a novellának. Ez igaz. A keserves tapasztalatok és csapások okozta lelki ellágyulás kissé Dickens keményszívű Dombey-ja jellemének hasonló megváltozására emlékeztet.

Többi alakja is sikerült: a könnyelmű és kikapós Marcsa, a nyelves és ravasz Szűcsné, aki ügyesen fonja be a hiú vén embert, az anyagi gondokkal küzdő, gyönge Szűcs, Erdősi Péter, az elzüllött szűrszabó, az uraskodó, haszontalan, leánybolondító Ladányi, kit könnyelműsége gaztettekre visz, az egymással folyton pörlekedő, de egymást szerető Kenderesi-házaspár. A derék Miska s a jószívű Erzsi már sablonosabb alakok, de nem túlságosan eszményítettek ezek sem. A lélekrajzi elmélyítés egyiknél sem hiányzik. Varju részletesen kidolgozott lélekrajzán kívül sok a kitűnő megfigyelésekben gazdag kisebb lélekrajzi részlet is.

A történet komorságát jóízű humor enyhíti, mely az angolokéra emlékeztet, általában az angol realisták hatását érezzük az egészen.

Legkitűnőbb népies elbeszéléseink egyike. Erkölcsi

irányzata nem tolakodó. Stílusa egyszerű, tiszta, népies szólásokban gazdag magyar nyelv, de kissé fínomabb, irodalmibb s nem olyan tősgyökeres népies, mint a Jókaié.

A sajtó méltán dícsérte. A *Pesti Napló* hű és szép „népies lélektanát" (1854. jún. 8.), majd művészi szerkezetét, „nem a francia irodalomból merített" humorát, s élénk, valódi magyar alakjait emeli ki (1854. aug. 5.). A *Budapesti Hirlap* (1854. jún. 22.) is dícsérőleg ír róla.

Maga a szerző azonban ennek a novellájának sem kegyelmezett, s nem vette fel gyüjteményébe. Csak halála után adta ki újra a Kisfaludy-Társaság (1912. önálló kötetben).[7]

*

A fösvény halála, tervezett regényének töredéke, Gyulai saját megállapítása szerint „genrekép", ezért soroztuk mi is azok közé.

Fenyüsd, hova Ákos elindult legényével, Torda megyében van, nem messze a görgényi havasoktól. Nyomorult falu, Torjai Farkas udvarháza sem valami díszes, de gazdája annál gazdagabb. Ispán korában szedte meg magát, mert grófja ugyan alig adott neki fizetést, de a szabad lopásban nem korlátozta. Vén gazdasszonyával, Sárával él együtt. Száraz, magas ember, ki folyton köhög, de rokonai nagy bosszúságára még mindig él. Hiába látogatják és hízelegnek neki, nem kapnak tőle semmit. Ákos nevű unokaöccsével mégis kivételt tett, mert apja a kormányszéki titkár ügyesbajos dolgaiban segítségére volt.

---

[7] A Varju név különben sűrűn szerepel irodalmunkban. A Varju-nevű írók közül csak Varju István ref. papét említjük, ki Gyulai novellájával egy időben (1854) vallási elmélkedéseket, utóbb pedig népszerű „földmivelésťant" adott ki.

Halála után ő lett Ákos gyámja. Ennek kis vagyonát jól forgatta, s a fiú nevelésének költségeit ebből fedezte, de azért mindenki azt tudta, hogy a maga költségén nevelteti. Az új idők, midőn jobbágyaival többé nem dolgoztathat, adót kell fizetnie s nem igen süvegelik, nagyon kedvét szegik, hát még mikor az oláh lázadás nagy károkat okoz neki. Az sem vigasztalja, hogy Ákos az új kormánynál fényes hivatalt kapott. — Egy éjjel egy nyugalmazott őrnagy özvegye kér nála szállást leányával, Katalinnal együtt. A beteg asszony nemsokára meghal, s Katalin ottmarad Torjainál. Dolgozik, kicsinosítja a csúf lakást. Az öreg megszereti, s jobban bízik benne, mint Sárában, ki ezért alaposan megkeseríti a szegény árva életét. Farkas úr beteg lesz s rokonai sietnek ápolására: József unokaöccse, az elcsapott ispán, testvére, Sámuel, a falusi iskolamester, s Torjai Zsigmond esperes úr felesége. Ákosról azt mondják, hogy elesett, pedig csak besorozták. Olaszországból írt, hogy nagybátyja váltsa ki, de József elsikkasztotta a leveleit. Egyet-mást elemelnek a beteg ember holmijából, Katalinnal rosszul bánnak, de az öreg vígasztalja s csak őt tűri meg maga mellett. Az atyafiak szeretnének végrendeletet tétetni vele, de haragosan kikergeti őket. Pénzzel telt vasasládáját is hiába keresik, s dühösen szidják a vén zsugorit. Végre eltávolítják Sárát és Katalint, s halálos fenyegetéssel akarják a vasas láda hollétének titkát kicsikarni tőle, de a ravasz öreg külön-külön beszél velük. Egyikkel elhiteti, hogy egy fa alatt ásta el, a másikkal, hogy a pince falába rejtette, s kajánul mulat rajtuk, hogy hiába keresik. Ajkán gúnyos mosollyal hal meg s titkát sírba viszi. Csak Katalin siratja.

A rajz rövidebb, bevezető része Farkas életpályájának története s mostani életének, szokásainak életképszerű leírása, a második, hosszabb rész a kapzsi rokonok harca a haldokló öreggel. Fő benne Farkas úr kitűnő jellemzése. Ravasz vén zsugori, ki mulat éhenkórász atyafiain, veszekszik gazdasszonyával, fél a haláltól, de nem hiszi komolyan, hogy meghaljon.

Önző, rideg agglegény, de a maga módja szerint tud egy kissé vonzódni is valakihez. Ezt a jellemrajzot csak Kemény Kassai Istvánjáé múlta fölül, de ez regényének főalakja. Genreképben ő sem rajzolhatott volna tökéletesebbet.

Az atyafiak is sikerült jellemvázlatok: a durva és haszontalan ispán, a sápítozó, bőbeszédű, kövér papné, s az ostoba mester, ki alig beszél, de annál derekasabban iszik. Sára, a kellemetlen, szájas vén boszorkány, méltó gazdasszonya a kellemetlen vén embernek.

Papp Ferenc Balzac Grandetjának s Thackeraynek hatását érzi Gyulai életképén. A realisztikusan aprólékos jellemzésmód valóban Balzacra, a keserű, sötétebb humor pedig Thackerayre emlékeztet. Ez a humor főként a tragikomikus nagy jelenetben érvényesül hatalmasan, mikor a haldokló kárörvendő furfangossággal diadalmaskodik gyűlölt rokonain.

Mikor utóbb felvette gyüjteményébe, egy-két változtatást tett rajta. Kihagyta Ákos említését az elejéről, valamint a magyarra, zsidóra és cigányra vonatkozó következő mondatot: „Egyik csalja, másik muzsikál neki, ő pedig mindenkinek parancsol és sírva vigad". Stílusát tömörebbé tette. A leány nevét Margitra, Fenyüsdöt Fenyűdre változtatta. Ákos nem Olaszországból, hanem Csehországból ír. A *Délibáb*ban közölt részlet Farkas halálával végződött, ehhez utóbb hozzácsatolta kitűnő befejezésül, hogy míg Farkas koporsójában fekszik, miképpen veszekszenek, esznek-isznak, pazarolnak az atyafiak, mit szól haláláról a falusi közvélemény s mennyire nem törődik vele senki.

A *Glück-Szerencse úr* is életkép, még pedig a javából.

Elmondja benne, hogy Berlinben meghívják az iparosok alapította magyar egyletnek mulatságára, melyen néhány egyetemi hallgató honfitársával meg is jelenik. Tisztelettel fogadják őket, s egyszerre mindegyiknek eszébe jut hazája. Egyik Debrecenről, a másik Budáról, a többi Aradról, Székesfehérvárról, Nagyváradról, Győrről kérdezősködik. Vígan folyik a mulatság, a németek is „tschártász"-t táncolnak, s e „magyar-német és német-magyar kedvcsapongás" különös vegyületbe olvasztja a sok „hej huj, éljen, teremtette, ach, ei, hurrah, hoch, sapperment kiáltásokat". A vígságba azonban valami komoly elfogultság vegyül. „A zene mindenkiben felkölté az édes szülőföld, a drága haza emlékét: a délibábos pusztákat, a vadregényes bérceket, a négy folyam tündérvölgyeit, melyeket talán sohasem láthatnak többé; a templom tornyát, a nádfedelű kis házat, a kerítetlen udvart, melyek mintha most is előttök állanának, az útszéli csárdákat, vagy a falu korcsmáját, honnan még füleikbe hangzik a hegedű, cimbalom s a szép leány nevetése s annyi mindent, mit képzelni is alig tudnak már, de mélyen érzik emlékét. Reám is elragadt e hangulat, én is elszomorodtam, s mind azon tünődtem: vajjon eljön-e valaha az az idő, mikor otthon Magyarországon is így fogunk mulatni."

Megismerkedik Glück úrral, a derék szűcsmesterrel, kit valamikor Szerencsének hívtak s kecskeméti születésű. Német felesége van s két gyereke, külseje semmiben sem különbözik a berlini nyárspolgárokétól, de még jól beszél magyarul, s mikor megtudja, hogy ő járt Kecskeméten, egészen hozzászegődik, elhalmozza kérdésekkel, s Kecskeméten töltött boldog ifjúságáról kezd neki mesélni. Vacsora után félrevonja egy ablak-

nyílásba, s itt felesége elől elbújva borozni kezd vele. Elmondja két nagy szerelmének történetét, melynek tárgya a szép kecskeméti Zsuzsi s a még szebb berlini Clärchen volt. Mind a két lány bolondult utána, mert akkor még nyalka legény s nagy nőhódító volt, de azért mindkettő máshoz ment férjhez. Így vette aztán feleségül a nem nagyon szép, de derék Lieschent. — A bőbeszédű, bizalmaskodó, lódításokban és hetvenkedésben gazdag elbeszélés a fokozatosan lerészegedő embernek pompás lélekrajza is. Glück úr először letűri vatermörderét, ledobja nyakkendőjét, majd leveti frakkját és felgyűrkőzik. Társát, kit addig nagy tisztelettel tekintetes-urazott, lassanként öcsém-uramnak, majd kis-öcsémnek kezdi titulálni, mind bizalmaskodóbb és gorombább lesz. Szóval a berlini polgár „egy kifordított kiadású kecskeméti civissé" válik. A végén duhajkodni kezd, s jámbor feleségének rémületére nagy botrányt csap. — Később újra látja, amint családjával és komáival a Thiergartenban sörözik. Már ekkor megint a régi gutgesinnt német polgár és engedelmes papucshős. „Sokáig elnéztem, — ő, úgy látszott, felesége kedvéért, nem akart észrevenni — s mind azon gondolkoztam: vajon, ha a kecskeméti ember is így elmívelődhetik, mit remélhetünk még; ha egy asszony is így elcivilisálhat egy szilaj magyart, mi lesz belőlünk, kiket annyi tudós és vitéz férfiú vett gondjai alá."

Angyal Dávid és Papp Ferenc tanúsága szerint Glück-Szerencse úr valóban élő alak volt s tagja a berlini magyar egyletnek. Hogy ez az igazi Glück mennyire volt Gyulai Glückjének mintája, nem tudjuk s nem is fontos. Az a fő, hogy Gyulai nagyszerű humoros genre-alakot teremtett belőle, s a félig elné-

metesedett magyar iparosok alakjainak s mulatságának száz találó megfigyelésben gazdag rajzával a legmulattatóbb s korrajzilag is nagyon érdekes keretbe állította. Az életkép Dickens és Thackeray legjobb ilynemű rajzaival vetekszik humor és realizmus dolgában, de azért tökéletesen eredeti és magyar. Szerkezete a főalak lélekrajzának s a mulatság hangulatának nagyszerű fokozásával mesteri.

Salamon Ferenc (PN. 1858. jan. 16.) annak idején igen megdícsére. Ilyen — úgymond — az igazi humor. „Gyulai humorában mindíg túlnyomó a komoly, s mondhatni sentimentalis elem."

Salamonnak ez az állítása még inkább vonatkozhatnék Gyulai harmadik életképére, *Az első magyar komikus*ra. Ez tulajdonképpen kis életrajz, Gidófalvi Jancsó Pálnak, az első kolozsvári magyar színésztársulat népszerű komikusának jellemrajza s pályafutásának története, de az író a hiteles életrajzi adatokat annyi költöttel vegyíti, s annyira novellisztikusan adja elő, hogy mégsem igazi életrajz, hanem művészi életkép, amilyenhez fogható kevés akad a magyar irodalomban. Gyulai jól ismerte az öreg urat, kit gyakran meglátogatott diák korában, s ez barátságával tüntette ki a színészetért lelkesedő, komoly ifjút. Ezért tartja szinte kötelességének, hogy megörökítse emlékét: „De ha mindenki megfeledkezett az öreg úrról, pályatársai, a színházi almanach-szerkesztők, a conversationslexicon írói, nekem emlékeznem kell róla. Nekem pártfogóm, jó barátom volt..."

A kis rajz három részre oszlik: a második az elsőnek és harmadiknak keretébe van foglalva. Az elsőben bemutatja az öreg urat körülbelül nyolcvan éves korában (amilyennek ő ismerte), s a külföldi és magyar

életképírók rendes módszerét követve elmondja egy napjának eseményeit: hogyan alkudozik reggel a kofákkal, hogyan takarítja ki egyetlen szobácskáját sűrűn eddegélve a mennyezetről függő kosárban rejtőző elemózsiából, hogy rendezgeti könyveit, írja naplóját, hogyan megy ebédre grófi pártfogójához[8] útközben veszekedve a lármázó iskolásgyerekekkel, a színészekkel s az *Erdélyi Híradó* munkatársaival; milyen nehezen várja a kései ebédet, hogyan mulatnak rajta és vitatkoznak vele az ebéd alatt, melyen sokat eszik, iszik és sok ennivalót zsebrevág, s végre hogyan tér haza kissé elázva és elbúsulva.

Ebből az elbeszélésből egy mogorva, házsártos, mindennel elégedetlen, nagyétű s roppantul komoly öreg úr alakja bontakozik ki, aki a grófi ebéden olyan udvari-bolondféle szerepet játszik, bár öntudatlanul. — A második részben mondja el azután, hogy ki volt valamikor ez a furcsa és nevetséges öreg. Nagyenyeden diákoskodik, Nagyszebenben kántor lesz, de összevész mindenkivel, s beáll egy báróhoz tiszttartónak. Az alakulófélben lévő magyar színtársulat tagjai rábeszélik, hogy álljon közéjük. Ott is hagyja azonnal a tiszttartóságot s színész lesz. Először mint tenorista próbálkozik, de komikus külseje miatt kinevetik. A drámai szerepekkel még jobban megbukik, így lesz kénytelenségből komikussá s egyszerre a közönség kedvencévé. De ő nem örül sikereinek. Hiszen ő komoly ember, kántor volt, meg tiszttartó, s hazafiságból lett színész. Restelli, hogy folyton kacagnak rajta. Komikus szerepeit legnagyobb komolysággal játssza, ez teszi ellenállhatatlanul nevetségessé. „Mily szomorú volt az öreg

[8] Gróf Kemény Sámuel.

úr előtt ez a világ! Mindíg csak nevetnek rajta! Bár ütne közikbe a mennydörgős ménkű, hogy tanuljanak már búsulni is". Meg is házasodik, de hamar eltemeti feleségét, majd fiát. Tovább játszik, veszekszik társaival, direktorával s mindenkivel, s mint Erdélynek ünnepelt színésze hetvennégy éves korában mond búcsút a színpadnak.

A befejező rész, mely az elsőnek folytatása, az öreg úr utolsó napjait, halálát mondja el, s hogy miért nevettek ismerősei még temetésén is. „Szegény öreg úr, — mondja befejezésül az író — ha olvasná e sorokat, mint megharagudnék reám azért, hogy azt írtam róla: nagy komikus volt az életben és színpadon egyaránt. Mily vádló arccal kérdezné: — Ugyan, öcsém, mivel érdemlettem ezt tőled? De én meg tudnám engesztelni az öreg urat. Azt mondanám: Urambátyám nemcsak nagy komikus volt, de a magyar színművészet egyik első és legkitűnőbb bajnoka, hazafi, ki megtette a magáét. Oh édes jó öregem, miért hogy többé nem bosszankodhatol meg reám, miért hogy többé nem békülhetek ki veled!"[9]

Mint bírálói egyértelműleg elismerik, ebben a rajzában legmélyebb, legmelegebb Gyulai humora. Meleggé teszi mélabús emlékeinek lírai hangulata, kegye-

[9] Beőthy László *A kék macskához* c. regényében ezt a hangot utánozza (az I. k. bevezetésében). Gyermekkorából emlékszik a züllött öregre, kit az utcán kigúnyoltak. „Szegény öreg ... Beh máskép viselném most magamat, ha még élnél! Hogy meg tudnálak becsülni! hogy megvédnélek! ... sokszor szidott bennünket... Beh sokszor elmondtad: hát erre tanítanak benneteket az iskolában? ... Gombos végű sétapálcájával nem egyszer megrakott bennünket... Én szegény öregem!" (Jancsó Pál is ráhuzogat az iskolásgyerekekre s ugyanezt mondja.)

lete és szeretete az egykor híres s öregségében elhagyott, elfeledett, szegény színész iránt. Csodálatosan fínom, bensőséges, könnyezve mosolygó, valódi humor ez. Gyulai itt egészen egyenlőrangú társa a külföldi nagy humoristáknak, s a magyarok közül Jókainak.[10]

*

Vén színésze korszakunk elején, 1851-ben jelent meg, s benne Gyulai néhány kísérlete után egyszerre ugrásszerűen meglepően magas művészi színvanalat ért el. Nagy figyelmet is keltett vele. A *Pesti Napló* (1851. 459. szept. 19.) igen megdícsérte, a *Remény* (II. 3.) is kiemelte a benne feltűnő „nemesebb költői irány"-t s a novella „összhangzó egész" voltát, csak azt kifogásolta, hogy csupán a színészélet sötét oldalait rajzolja, „így csak egy éjszakai kép az, hold- és csillag-sugár nélkül, az ember dícséri a művészt a lefestett tájban, de nem szeretne benne lakni".

A bemutatott kép valóban sötét, hiszen egy elzül-

---

[10] Kőváry László a *Hetilap* 1854. 78. szept. 30-i számában közölte Jancsó Pál szerződését 1805-ből s egy jegyzetben néhány kifogást tett Gyulai „csinos humoreszk"-jére. Hogy pl. Jancsó nem volt nőtlen, mint Gy. írja, fia is volt, ki tanuló korában halt el (ezt Gy. később meg is változtatta). „Jellemzésének azon alaptétele, mintha öntudatlan alkotta volna komikai jellemeit, hasonló állítás". Ebben is igaza lehet Kőváry nak, de Gyulai célja nem pontos életrajz írása volt, hanem egy művészileg igaz jellemrajzé. — A *Vasárnapi Ujság* 1859-ben (20. máj. 15.) Miklós Miklóstól közölt egy cikket: *Adomák Jancsó Pál színész életéből*. Mulatságos esetek, anekdoták ezek, melyek J. P. goromba, tüskés, különc modorát jellemzik. Ilyennek rajzolta Déryné is naplójában. — Gyulai mindkét életképét átdolgozta később.

lött vén színész tárja elénk, kit szerelmi csalódása gyilkossá, őrültté és földönfutóvá tett. A vén Dávid maga mondja el élettörténetét. Az író ezzel a monológformával nehéz feladatot rótt magára, s ennek a nehézségnek művészi megoldása már maga egyik nagy szépsége a novellának.

Az elején a monológ-formában is hangulatos környezetrajzot tud adni, s néhány vonással elénk állítja a rongyos csárdát, s az imbolygó gyertya-fénytől megvilágított csaplárost, a kifestett csaplárosleányt, a kicsapott diákot, az asztalost és a sírását, akik hallgatják (kissé romantikus, de rembrandti kép!). Jellemző színészies dicsekvéssel emlegeti sikereit, átkozza a közönséget, magasztalja a színpad tündérvilágát és bölcselkedik. A romantikus pátosz egészen stílszerű itt s később is, hiszen színész beszél. Szavai rapszódikusak, egyik tárgyról a másikra szökellők. Ez nem az a bizonyos mesterkélt, összefüggéstelenségében is összefüggő őrült-stílus, melyet régebbi novelláinkban megszoktunk. Keserű, mélabús, bölcselkedő, még mindig lelkes és patétikus beszéd ez, a lezüllött, megzavarodott öreg komédiásé, kinek lelke utolsókat lobban.

Ezután kezdődik az elbeszélés, amely tulajdonképpen Dávidnak itt a kocsmában megírt életrajza. Ebből olvas fel hallgatóságának. Ezáltal előbbi izgatott, szakadozott beszéde megcsillapszik, hiszen nehéz is volna ezt egy hosszú elbeszélésen keresztül következetesen végigvinnie az írónak s elviselnie az olvasónak. Azért az elbeszélés gyors, lázas ütemű, az események filmszerű sietséggel peregnek le előttünk: szegésy özvegy anyja, gyermekkora, iskola, nyomorúság, de jókedv, egészség. Anyjának legszebb álma, hogy a fia kálvinista pap legyen. Egy vén muzsikus egyszer elviszi a

színházba, azóta nem tud másra gondolni. Nagy diák korában legnagyobb boldogsága, ha a szabadban bolyonghat és Shakespeare-szerepeket szavalhat. Ez a hangulatos leírással összeolvasztott lélekrajz meglassítja a képek rohanását, meg az, mikor anyja átkától kísérve elhagyja a várost s régi emlékei visszavonják. Anyját sírba viszi a bánat. „Mi az ördög! Hát a sírásó elaludt? Hejh, kelj föl, áss sírt! Anyámat temetem". Ezzel s az ehhez hasonló közbeszólásaival a maga elbeszélésébe,[11] vagy egy-egy szenvedélyes kitörésével vissza-visszaeszmél a sivár jelenre, s bennünket is visszaragad a csárda milieujébe. Elbeszélése különben nem tisztán felolvasás. Úgy kell képzelnünk a dolgot, hogy olvasását meg-megszakítja s szabadon is beszél, emlékei kitörésekre ragadják. Ezek lélekrajzi szempontból mesteriek s mint a novella két főmotívumának, a művészetért való rajongásnak s a szerelemnek zenei vezérmotívumokként való visszatéréseként hatnak.

Most derültebb képek következnek. Anyja halálát lassan elfeledi, hiszen fiatal és szabad. Felcsap színésznek. Egyszerre előttünk áll a nagyszerű direktor: Vámospircsi Bodáki Pál hencegve, dicsekedve, magát magasztalva, fölényesen pózolva és dagályosan szónokolva (remekbe készült humoros genre), látjuk a marakodó, korhely színészeket, a kacér direktornét, a rettenthetetlen súgót, ki nem súg, míg hátralékos huszasát meg nem kapja. Végignézzük a próbát, halljuk

[11] Ilyenek pl.: „Mindegy! elég, hogy bolond valék. Mindjárt meglátjátok, miért. Különösen te csaplárleány, figyelj, téged érdekel leginkább: szerelemhistória". „Hát már mindnyájan elaludtatok? Kiáltsam-e, mint a római színész: plaudite? Derék, műértő közönség! derék, ájtatos hallgatóság! Csak a falaknak beszélek, csak az erdő vadainak játszhatom..."

a színészek tanácsait. Milyen pompás rajza a régi vándorszínészéletnek!

Először a *Haramják* Moor Károlyát játssza művészietlenül, de éppen azért nagy sikerrel. Az első föllépés izgalmát újra átéli s megkapóan rajzolja. — Híres színész lesz, persze csak a városban és a megyében, de kezd magába szállni s látja, hogy amit művel, az nem igazi művészet, újra a természetben és Shakespeareben keres felfrissülést s elmélkedik az igazi színművészet titkairól. Ez a kis rész elüt az elbeszélés izgatott hangjától. Itt Gyulai a későbbi nagy kritikus és tanulmányíró mondja el erre vonatkozó igen fínom megfigyeléseit.

Egy év telik el, a direktor és felesége ellenségeivé lesznek, de eladósodik, nem mehet más társulathoz. Legjobb barátja a súgó. Ennek tanácsára nélkülöz, hogy adósságait hamar letörlesztve otthagyhassa a ripacs-társulatot. Egy özvegyasszonyhoz költözik. Bizonytalan, sejtelmes vágy kezdi gyötörni a szerelem után (lehelletszerű fínom lélekrajz), melynek tárgyát csakhamar megtalálja háziasszonya leányában, a bájos, ártatlan Kornéliában. Szerelmének rajza megint igen fínom, csak némi mesterkéltséget érzünk benne. Megszökteti a leányt s Kassára megy vele a súgóval együtt. Le akarja beszélni a színészi pályáról, s eléje tárja a színésznő szomorú sorsát kissé szárazon s az írót jellemző józansággal, de Kornélia nem tágít. A kassai direktor szerződteti őket, a leány gyorsan tanul, s hamarosan kedvelt színésznő lesz. Boldogok s együtt nevetnek a sok szerelmes levélen, melyet mind a ketten kapnak, de Kornélia unatkozni kezd, ruhákra, társaságra vágyik, benne pedig féltékenység, gyanakvás kezd gyökeret verni. Innentől kezdve az elbeszélés

hangja mind izgatottabb lesz, s mindinkább szaporodnak benne a francia romantikus modorra emlékeztető kérdések és felkiáltások. — Kornélia nem jó színésznő, s a közönség még jobban elrontja kényeztetésével. Dávid látja kacérkodását s féltékenysége nőttön nő, de tiszta ártatlanságot lehellő leányszobájában megnyugszik (ez is gyönyörű lélekrajz). Mégis itt történik első nagy összecsapásuk. A sok keserűség kitör a szívükből, s szinte gyűlölettel válnak el egymástól, hogy hamarosan kibéküljenek a színpadon. Kassát s a leánynak titokban udvarló direktort otthagyják s egy erdélyi gróf meghívására Kolozsvárra szerződnek. A gróf, a nagy Maecenás, udvarol Kornéliának, s őt el akarja távolítani. Kisebb szerepekre szorítják, a közönség is elhidegül iránta. Súgó barátja éleszti féltékenységét, de ő kétségtelen bizonyságot akar. A grófot is felelősségre vonja, de az fölényes gőggel, bár látszólag udvariasan, elutasítja. Párbeszédükben Galamb Sándor bizonyos „dumasi erőszakos kihegyezettséget" érez s ebben igaza is van. Példálódzva, leplezett szavakkal beszélnek egymással, ami különösen a fölindult, szenvedélyes színész részéről valószínűtlen.

Este *Othellót* játsszák. Dávid még mindig reménykedik Kornélia ártatlanságában. Hátha minden jóra fordul? Nagyszerűen játszik, Kornélia rosszul, de azért őt tapsolják. Nem baj! Majd az ötödik felvonásban megmutatja nekik, hogy mi a művészet hatalma. Sírni fognak! Ekkor adja át neki a súgó Kornéliának a grófhoz írt levelét, mely kétségtelen bizonyítéka bűnösségének. Végigjátssza a nagy jelenetet Desdemonával. Szerepét pontosan mondja, csak kendő helyett beszél levélről, s a végén igazán megfojtja Kornéliát. Lehetséges-e, kérdezzük, hogy Kornélia nem veszi

észre Dávid nagy felindulását, s ha észreveszi, nem menekül az őrjöngő elől, nem kiált segítségért. Valószínű, hogy arra mégsem gondol, hogy Dávid rögtön, ott a színpadon áll bosszút, s így a jelenet elfogadható. — Börtönbe vetik, majd szabadon bocsátják mint őrültet. Még a grófon szeretne bosszút állni (csodáljuk, hogy eddig nem tette). Beszéde mind zavarosabbá válik s shakespearei mondatokkal vegyül. „Csöngessetek! Vége a tragédiának!" Az eszelős vén színész ezzel végzi elbeszélését, s ezzel véget ér a novella, mely valóban beillik tragédiának.

A huszonöt éves Gyulai ezzel az elbeszélésével egyszerre legnagyobb elbeszélőink sorába emelkedett. Munkáján még érzik a francia romantika hatása, de már a francia és angol realisták környezet- és lélekrajzoló művészetével párosulva. Az igazi művészetért rajongó idealista és boldogtalan szerelmes színész nagyszerű jellemrajz. Hosszú, gyermekkorával kezdődő élettörténete a novella szűk keretébe szorítva rendkívül tömörré válik. Nem lesz azért vázlatossá, mert a történet egyetlen fontos mozzanata sem hiányzik belőle. A lélekrajz vezetése mindvégig biztos és határozott, pedig nehéz művészi feladat volt a fiatal Dávidnak, mint a történet hősének, s az öreg tébolyodott Dávidnak, az elbeszélőnek kettős lélekrajzát egységes egésszé olvasztani.

Mint minden jó elbeszélés, ez is egyéni élményeken alapszik. Ezeket mind kinyomozta Papp Ferenc. Dávid anyjának mintaképe a maga anyja volt, a színészetért rajongó, színház körül ődgelgő diáké önmaga Gyulai. Dávid Shakespeareért való rajongása is a Gyulaié. Különben bátyja, a szülői házból megszökött Ferenc életéből merített legtöbbet. Ő is szenvedélyesen

szerelmes és féltékeny ember volt, Othelló neki is kedves szerepe. Viszonya Prielle Kornéliával szintén szolgáltathatott indítékokat Dávid és Kornélia szerelméhez. Gyulainak saját nyilatkozata (Szilágyi Sándorhoz írt levelében) legdöntőbb bizonyíték erre. „Szegény Feriről írtam ama novellát. Nagy része nem költemény, megtörtént vele; őt is a nők ölték meg." Ugyancsak Papp Ferenc vette észre, hogy *A vén színész* meséje és Dumas *Kean* című drámájának cselekvénye között több feltűnő hasonlóság van.

Riedl Frigyes a novella különös szépségeként emeli ki a színész jellemét, „melyben a valódi érzelem a mesterséges exaltatióval úgy összeolvad, hogy már nem is lehet őket megkülönböztetni". Voinovich szerint Gyulai vén színésze „a színpad szenvedélyét lehozza az életbe, szerepe túlfokozza való fájdalmát s tragikusan összetéveszti a játékkal a valóságot". Gyulai valóban a legmélyrehatóbb lelki elemzéssel hatol itt a színészlélek titkaiba, s a legnagyobb realistákéval vetekedő valószerűséggel és humorral rajzolja meg az akkori vándorszínész-életet és alakjait. Ezen a téren csak Arany érte utol később a *Bolond Istók*ban.

Különös, hogy ezt a kitűnő munkáját sem vette fel novellái első, 1867-es gyüjteményébe, s csak 1876-ban adta ki az *Olcsó Könyvtár*ban, majd novelláinak második kiadásában (1901).[12]

A vén színész hatásának érdekes bizonysága, hogy

[12] Egy év mulva már Saphir *Humorist*ja is közölte fordítását (H 52. 118. máj. 24.), 1859-ben pedig a *Wanderer* közölte Sturm Albert fordításában (H. 1859. 120. okt. 8.). Később megjelent a Reclam-féle *Universal-Bibliothek*ban. Francia és olasz fordítását is ismerjük.

Gyulai írótársai közül többen utánozták tárgyát és előadását.

Legelső utánzata Dobsa Lajosnak elbeszélése (1853): *Egy ifjú színész naplójából.* A napló romantikusan patétikus modorban mondja el egy úri családból származó fiatalember színészéletét s szerelmét Helén színésznő iránt, ki eleinte igazán szereti, de aztán egy gróf kedvese lesz, akár csak a vén színész menyasszonya. Az elbeszélést Gyulai módjára ilyen kitörések szakítják meg: „Ó napok! Eltüntetek, édes kínos napok! Melyik, ah melyik adja vissza őt?"

A következő évben (1854) három utánzata jelenik meg. Legértékesebb köztük Szász Károly *A nagy dobos* c. novellája. A cirkuszi nagydobossá züllött, korán megvénült színész beszéli el történetét az írónak egy kisvárosi kocsmában. Ő is református diákból lesz színész, majd a direktor leányának, Oféliának kedvese, s őt is boldogtalan szerelme (Ofélia mással szökik meg) teszi szerencsétlenné. Különösen az elbeszélés módja emlékeztet *A vén színészre.* Szaggatottan, romantikus és színészies pátosszal beszél Szász Károly színésze is, és a történetet megszakítják az elbeszélő és hallgató szóváltásai. A fecsegő színidirektor alakja is Gyulai-reminiscencia.

A harmadik elbeszélés Komáromy Ferencé: *A puszták leánya,* már csak gyenge utánzat, s csak mint utánzat érdekes. Itt egy elzüllött, tüdővészes színésznő beszéli el élettörténetét a falusi kocsma udvarán híven utánozva Gyulai hősének modorát: „Én beszélek — és ti alunni fogtok. — Mit tudjátok ti, hogy mi a városi élet? — Te hetyke ispán... Ti, becsületes dudás és mogorva erdőcsősz... Te pedig agg huszár... Hasztalan nevetsz, te szemtelen csapláros... azért szép voltam..." Közbe-közbe így szakítja félbe önmagát: „Mi a patvar! hát már elaludtatok? nem halljátok, hogy vége a komédiának?... Csapláros, dörzsöld ki szemedet, bort ide a gyepre! A végén haldokolva naplóját adja át hallgatóinak: „A mécses alvófélben — gyujtsatok világot! — oly borzasztó e fekete setétség... Ah, ah! — ki mondja meg nekem, értem-é valamit? — voltam-é szép — voltam-é művésznő?" Az elzüllés oka itt is szeren-

csétlen szerelem. Még ebben az értéktelen novellában is van valamelyes lélekrajz és realizmus, ami szintén Gyulai hatása.

A negyedik elbeszélés Győry Vilmosé: *Egy kórházi beteg naplója.* Egy kórházban meghalt szerencsétlen, elzüllött színész naplója vagy inkább emlékirata. Felesége is színésznő, együtt játszanak, mind a ketten kapnak szerelmes leveleket, s együtt mulatnak rajtuk, mint Gyulai Dávidja és Kornélia. Felesége szintén egy gróf kedvese lesz, s Keant játszva tudja meg ő is hűtlenségét. Izgatott előadása is olyan, mint *A vén színészé.*

Andrásavics Imre *A hárfás* című elbeszélésében (Részvét Naptár. 1856.) egy elzüllött színész szintén a kocsmában beszéli el szörnyen hányatott életét szaggatott, lázasan patétikus modorban. Negyven éves, de hetvennek látszik. A végén megmérgezi magát.

P. Szathmáry Károlynak *Az utolsó tárogatós* c. történeti novellája, mint már említettük (I. 508.), szintén *A vén színészre* emlékeztet előadás tekintetében.

Balázs Sándor *Nagybátyám regénye* (1859) c. beszélyének szintén csak előadása hasonlít Gyulai novellájához. A hős itt is a kocsmában beszéli el barátainak szerelmi csalódása történetét, s helyenként így monologizál: „Bocsássatok meg, ha néha elérzékenyedem, lássátok, Róza olyan szép volt és én úgy szerettem őt!... De hol is hagytam el? Igen... Oh miért, hogy mindaz, mi e földön szép és jó, csak álom és önámítás!"

Gyulai legnagyobbszabású alkotása, elbeszélő művészetének tetőpontja *Egy régi udvarház utolsó gazdája,* melyet szerényen csak „rajz"-nak nevezett. Harmadik kiadásához írt gyönyörű előszavában (1883) maga mondja el keletkezését.

A forradalom lezajlása után visszatérvén Erdélybe, mélyen megindította szülőföldjének szomorú állapota. „Épületek romjai, feldúlt köz- és magánviszonyok, megtört szívek és csüggedőző lelkek között bolyongtam. Sokan, akik régebb a közéletben élénk részt vettek, többé-kevésbbé a fásultság, tétlenség és álmodozás

karjaiba vetették magokat s még gazdaságukat is elhanyagolták. Inkább a multban vagy jövőben éltek, mint a jelenben s nem igen gondoltak arra, hogy férfiasan megküzdjenek az idő mostohaságával, mind magok, mind a haza érdekében." Ilyen benyomások között fogamzott meg lelkében novellájának alapeszméje, főszemélye és cselekvénye. Búskomor humor töltötte el. „Vonzott e hangulat s még inkább főszemélyem és néha úgy tetszett, mintha volna benne valami a magyar nemzet akkori lelki állapotjából. Hátha ez is szenvedései közt fásulva senyved el vagy hiú lázálmokban emészti föl erejét. S mintegy hazám képeként tűnt fel előttem a pusztuló udvarház, amely elvégre idegen kézre jut". Mintegy hat évig hordozta magában elbeszélésének tervét, de nem merte megírni, mert a cenzúra miatt úgysem adhatta volna ki. Mikor Úrházy György barátja új napilapja, a *Magyar Posta* számára beszélyt kért tőle, mégis rászánta magát megírására. Kétszer írta meg, egyszer kedve szerint, egyszer pedig úgy, hogy a cenzor nagyon meg ne botránkozzék rajta. Az előbbi kidolgozást eltette jobb időkre s a másodikat adta ki, de a cenzor még ebben is talált törölni valót, s azt üzente neki, hogy ne merje kötetben kiadni, mert elkoboztatja. Csak 1867-ben adhatta ki a teljesebb első kidolgozást.

Ez nem különbözik lényegesen a másodiktól. Az ebből kimaradt, nem nagyterjedelmű részek többnyire a Bach-korszak politikai és közigazgatási viszonyaira vonatkoznak.

Az egész elbeszélés tulajdonképpen az öreg Radnóthynak nagyszabású lélekrajza (talán ezért is nevezte rajznak). A korrajz, a környezetrajz s a mellékalakok jellemzése mind ezt szolgálja, ebbe olvad.

Következő vázlatunk ezt a lélekrajzot szeretné végigkísérni, nagy szépségeit, ha tökéletlenül is, éreztetni. Gyulainak ez a munkája elbeszélő irodalmunk egyik legnagyobb remeke, legyen ez mentsége vázlatunk hosszúságának.

Az elbeszélés Radnóthy Elek Kis-küküllő-menti udvarházának hosszas leírásával kezdődik. Nemcsak a négy saroktornyos, emeletes, kőcímeres épületet látjuk, hanem az udvart is a konyhaépülettel, az ebédre hívó csengetyűt, melyet a kis sánta Mányi olyan gyönyörűséggel húz, az „eredeti magyar" kertet, mely a virágágyaktól kezdve az erdőig, a pálinkafőzőtől és malomtól kezdve a családi sírboltig mindent magába foglal, végül az alsó udvart a gazdasági épületekkel. Ez a korrajzilag is igen érdekes leírás szintén a lélekrajzot szolgálja. Csak a régi állapot rajza értetheti meg a pusztulás okozta elkeseredést. Az udvarházban majdnem mindig volt vendég, de különösen név- és születésnapokon, vagy tisztújításkor volt vidám és zajos a megye első alispánjának háza. „Mindez csak volt és oda van". Radnóthy a forradalom alatt Kolozsvárt feküdt súlyos betegen, s hosszas lábadozás után most látja viszont másfél év mulva elpusztult birtokát. Maga is megrokkant, megfogyott, nem a régi erélyes alispán többé, arcáról eltűnt a régi vídámság. Megdöbbenve szemléli a pusztulást és szomorúan emlékszik vissza a régi boldog időkre, mikor még jó felesége, a gondos nagyasszony élt, s két szép gyermekében gyönyörködhetett. Öreg István huszárját, ki szintén búsan nézi az elárvult, elhagyatott udvarházat, gorombán torkolja le, de szíve fáj, hogy senki sem siet üdvözlésére, mint régen, csak a kis nyomorék Mányi. Új tiszttartója (a régit megölték az oláhok) telebeszéli a

fejét panaszaival, s dicsekszik a maga érdemeivel. Radnóthy elméláz az összetört kőcímeren, majd dühbe jön a tiszttartó bizalmaskodó és tiszteletlen fecsegésén s azonnal elcsapja. Ez gúnyolódva, szemtelenkedve, handabandázva távozik. Az öreg nemes megalázottnak érzi magát, először életében. „Azután elfásult, nem érzett, nem gondolt semmit, s arcára némi buta érzéketlenség ült ki. Az esti homályba merülő táj visszamosolygott utoljára; mind nézte-nézte s nem látott semmit; csípős tavaszi szél fútt; nem érezte, nem húzta összébb mentéjét, az éledni kezdő falusi korcsmából vidor zene hallatszott ki; nem hallotta, arra sem fordult; csak midőn vacsorára szólalt meg a csengetyű, kezdett ébredezni ... ezt hallgatta, mind hallgatta, mint a gyermek a csengő játékszert — oh az ismerős régi hangok — és szemébe könnyek facsarodtak."

Így érkezett vissza ősi fészkébe az öreg táblabíró s megkezdte magános, szomorú életét. „Hánykódott a mult és jelen között; nem tudott feledni, mert minden a multra emlékeztette és örömest feledte a jelent, ha a multon mélázhatott." Minden megszokott aprósága hiányzik. Hol csengetyűjét, hol a felesége hímezte házisipkát, hol a cukros szelencét keresi. Nem találja családi iratait, szerződéseit, adósainak kötelezvényeit. Folytonosan a szobákban ődöng. Rettentő pusztulás mindenütt: sok minden hiányzik, sok minden összetörve, s ami megmaradt a bútorok közül, rendetlen összevisszaságban áll. Minden darabot hosszasan elnézeget, hiszen mindegyik régi, kedves emlékeket kelt benne. „E folytonos felindulás és évődés fölemésztették lelki ereje maradványait. Az egykor tevékeny férfiú méla, álmodozó és ingerlékeny különc lett. Se mun-

kára, se mulatságra nem tudta magát összeszedni; mindkettőt megkisérlé ugyan, de mindannyiszor visszasülyedt boszúságába és merengésébe, ami aztán egész elemévé vált." Ritkán betérő vendégeivel a régi jó időkről s a Bach-rendszerről beszél. Méregbe jön, sírva fakad, s mulat a Bezirkerekről szóló gúnyos adomákon. A vasárnapi istentisztelet csak lehangolja. Az elcsapott tiszttartó pörrel fenyegeti. Nem törődik vele s egy gazdát fogad számtartónak. Hiába keresi régi szakácsát, gazdasszonyt fogad, össze-vissza intézkedik, majd nem törődik semmivel. Olvas és elmélkedik a régi és mai állapotokról, a legutóbbi események a demokrácia ellen hangolják, s a megye és nemesség dícsérőjévé teszik az egykor szabadelvű embert. Sétál gazdaságában, cselédeivel a multról beszélget, s elfelejt intézkedni. Magános ebédje alatt is a mult képei üldözik: mindíg az eltűnt kedves arcokat keresi. Délután a tornácon üldögél, nézeget és unatkozik, éjjel az üres épületben kószáló szél sóhajai és huhogásai miatt nem tud aludni.

Géza fiáról, ki honvédtiszt volt, semmit sem tud, hiába ír ide-oda. Leánya Erzsi két évvel ezelőtt Bécsbe ment néhány hónapra felesége egyik testvéréhez, az özvegy ezredesnéhez, s ott rekedt. Ezek sem írnak. Az öreg Istvánnal állandóan a gyerekekről beszélgetnek: milyen szépek, okosak, kedvesek voltak. Végre levél jön Bécsből a sógorasszonytól, Erzsi csak néhány sort ír, mert bálba kell mennie, hol a mulatságos Kahlenberger kapitány is ott lesz, különben pénzt kér. A másik levelet Milánóból írja Géza katonapajtása, hogy Géza betegen fekszik a kórházban, de már jobban van. Ez is pénzt kér. Az öreget bántja leánya részvétlensége, sógorasszonya hóbortossága. Pénz után

jár. Erdélyben akkor alig van pénz, kölcsöneit nem tudja behajtani. A számtartó azt ajánlja, hogy adja el a hintót és lovakat, vagy adjon el egy darab földet. Radnóthy hallani sem akar róla. A pálinkafőzőt sem akarja helyreállíttatni. Hogy ő a finánccokkal vesződjön? Mért nem tanácsolja neki mindjárt, hogy Bezirker legyen? Végre is kénytelen eladni egy darab erdőt. „Ez az örökös összetévesztése a multnak és jelennek, hol büszkeségből, hol bánatból, hol bosszúságból, ez az örökös tervezés, tétlen álmodozás, zavarba hozták minden dolgát és szakadatlan keserítették... Kettőzött hévvel fogott gazdasága rendezéséhez és kettős hévvel rontott el mindent, amit a jó számtartó valahogy rendbe hozott." Curialistáitól, kik nem fizetnek, vissza akarja venni földjeit. Pörrel ez nehezen menne, tehát brachiumot használ. Volt kertészén kezdi, ki jó gazdasszonyát feleségül vette s a rabláskor összejátszott a parasztokkal. Sikerül is cselédeivel házából kivettetni. A csatának nagyszerű, tragikomikus jelenete pompás humorral van leírva.

Csendőrök jönnek, letartóztatják a cselédeket s magát Radnóthyt is, hiába protestál heves szónoklatokban nemesi jogaira, kiváltságaira s a régi törvényekre hivatkozva. Két hónapi vallatás után kezességre cselédeivel együtt hazabocsátják. Többféle pöre is folyik, veszekszik ügyvédjével, ki hiába akarja megértetni vele, hogy a régi idők elmultak, a régi törvények nem érvényesek. Dühösen vitatja az új törvények érvénytelenségét. Szabadonbocsátása sógorasszonya közbenjárására történt, ez is bosszantja és megalázza. Nagy memorandumot ír a Bach-rendszer törvénytelenségéről és hibáiról, de visszakapja azzal a megjegyzéssel, hogy németül terjessze be, s a bélyegtelen be-

advány miatt bírságot rónak rá. Elhanyagolja magát és gazdaságát. „Egész álomvilágban élt, amelyben csak az volt való, hogy szenved, haragszik, fárad és vénül." Az ezredesné és Erzsi megérkezik. Radnóthy alig ismeri meg leányát, annyira megváltozott Bécsben. Zsémbel rá s keményen összeszólalkozik sógorasszonyával. Ettől kezdve még többet bosszankodik. Erzsi egészen német leány lett, németül beszél nagynénjével, Saphir *Wilde Rosen*-jét s a *Fremdenblatt*ot olvassa és feleségül akar menni Kahlenberger kapitányhoz. Az öreget mindez ingerli, s napjaik folytonos veszekedésben telnek. Látogatásaik is rosszul ütnek ki, bécsi elveik egyenesen gyanúsakká teszik őket. Otthon unatkoznak. Erzsi Kahlenbergerről ábrándozik, az ezredesné boldogult férjéről, s mindketten idézgetik Saphir émelygős szerelmes verseit. Kahlenbergert áthelyezik egy közeli városba. Házuk kezd benépesülni németekkel. Kahlenbergerrel együtt fiatal tisztek látogatják őket és hivatalnokok feleségeikkel, leányaikkal. Ebédeket, uzsonnákat adnak, sőt katonamuzsika mellett táncolnak is. Radnóthy nincs otthon. Perköltségei és háztartásának kiadásai növekednek, ezért egy kisebb szerzett jószágát kell eladnia. Milánóból megint levelet kap: fia ismét súlyos beteg. Balsejtelmek gyötrik: családja kihal, Erzsi bizonyosan némethez fog menni, majd újra remélni kezd. Nagy dáridóra érkezik haza. Nem csinál botrányt, üdvözli vendégeit s szobájába vonul. A vendégek mulatnak és elméskednek a vad magyaron. Míg a mulatság folyik, megírja végrendeletét (pompás, jellemző írás). Leányát kitagadja benne, ha nem megy magyar nemeshez feleségül. Mikor a vendégek elmennek, átmegy hozzájuk. Az ezredesnének kétezer forintot ad át az eddigi

nevelési költségekre s felolvassa végrendeletét. Az ezredesné szörnyű jelenetet csinál, de Radnóthy ügyet sem vet rá, csak Erzsivel beszél szívreható nyájassággal. Vissza akarja hódítani, régi emlékeket újít fel, fiatalembereket emleget, kiknek Erzsi valamikor tetszett. Azzal kecsegteti, hogy boldog, új életet fognak kezdeni. Erzsi nagynénjéhez pártol s a mélyen sértett apa lesujtva távozik. Másnap dél felé ébred s hallja, hogy Erzsi elutazott nagynénjével. Ez hosszú levelet ír neki telve panasszal és fogadkozással, hogy Erzsit Kahlenbergerhez fogja adni. Radnóthy lemond hálátlan leányáról, hiszen van fia és örököse. Imádkozik, hogy mielőbb gyógyuljon meg. Ekkor kapja meg fia halálhírét. Eleinte fásultan fogadja, aztán sírva borul öreg huszárjára, „földúlt családja s az elsüllyedt mult ez egyetlen maradványára".

Rövid betegség után fölkel, de egészen megöregedve, megtörve, szinte gyermekessé válva, mint az öreg Lear király. Csak Istvánt tűri maga mellett. Folyton az elmult időkről beszélgetnek megfeledkezve a jelenről, olykor még tréfálkoznak is. István beteg lesz, lefekszik s a kis Mányinak százféle utasítást ad, hogyan gondozza gazdáját, ha ő meghal. Radnóthy belép, az öreg hű szolga megcsókolja kezét és megnyugodva hal meg. „Mily könnyűvé tette halálát a kézcsók s néhány búcsúszó. Betelt utolsó vágya és fájdalom nélkül halhatott meg. Torzuló vonásain erőt vett egy édes mosoly s a homályosuló szemekből még fölcsilloghatott a szeretet és hála utolsó szikrája." Ez a csodálatosan szép, mélyen megindító, őszi és téli hangulatokkal vegyülő lélekrajz (az egész VII. fejezet) legszebb és felejthetetlen része a novellának, s világirodalmi remek.

István nagyon hiányzik öreg gazdájának, az ügyetlen, szegény Mányi nem pótolhatja. Egyre jobban összeroskad bús magányában, siratja Istvánt. Váltig jósolja közeli halálát, s az be is következik. Temetésére kétezer forintot hagyott, s az valóban nagy egyházi pompával megy végbe. A csendőrök már hiába jönnek elfogására, nem vihetik börtönbe, melyet erőszakosságai és vakmerő feliratai miatt mértek rá. A curialisták elleni pöre azonban javára dőlt el, kilakoltatják őket. A kertész bosszúból felgyujtja a régi udvarházat, mely elpusztul. A birtokot Erzsinek és Kahlenbergernek ítéli a törvény. Mányi elbujdosik, a hű komondort agyonlövik. Kahlenberger otthagyja a katonaságot s gazdálkodni kezd új elvek szerint. Majdnem csődbe kerül, de ekkor örökölnek az ezredesnétől, így tovább folytathatja a reformokat és civilizálást, akár csak Bach az idegen kézre került Magyarországon. Különben az asszonyok most is szeretik a „famoser Kerl"-t, felesége gyakran sír s a legérzékenyebb verseket szavalja a *Wilde Rosen*ből.

Ez a befejezés kissé prózai a hangulatos novella végén, de Gyulai, úgy látszik, el akarta kerülni a szentimentális vagy romantikusan csattanós véget.

Az elbeszélés igazán realisztikus, ment minden romantikától. A jellem- és lélekrajz szépségeit és művészi voltát vázlatunk után fölösleges külön kiemelnünk. Radnóthy jelleme nem annyira bonyolult, mint Kemény alakjaié, de összetett, többárnyalatú, egyéni, s a maga nemében monumentális. Igazi magyar Don Qixote, ki meddő harcot vív a Bach-rendszer hatalmas szélmalmaival, de fantasztasága és különcsége ellenére nemeslelkű és vonzó alak, mint spanyol hőse. Maga tragikusan elbukik, de a magyar igazság halála után

sok évvel mégis diadalmaskodik, s a szélmalmok összeomlanak.

Az ő alakja mellett a többi nem is igen fontos, csak neki statisztálnak. Erzsi alakja elmosódott, az ezredesné kissé túlságosan torzított, a kis sánta Mányi, kit élő minta után rajzolt (Papp F.), egy-egy pillanatra tűnik fel, s csak a végén jut igen apró, de kedves szerephez. István alakjában azonban zavartalanul gyönyörködhetünk. Ez remekbe készült.

A jellemzően magyar környezetrajz, mely részben gernyeszegi emlékeken alapszik (Papp F.), pontosan megfigyelt vonásaival valószerű, rendkívül hangulatos és remek keretbe foglalja Radnóthy alakját, s mint mondottuk, kiegészíti lélekrajzát.

Szerkezete áttekinthető, tömör, s egy-két bágyadtabb vagy szárazabb részletet nem tekintve egységes.

Feltűnőbb hatások nem érezhetők rajta. Angyal Dávidot Radnóthy makacs szenvedélyessége és bizarrsága Kemény regényhőseire emlékezteti, Papp Ferencet egyenesen Jenő Eduárd grófra. Erőszakos fellépése curialistája ellen Galamb szerint az idősebb Wesselényi Miklós hasonló erőszakosságát juttatja eszünkbe, melyet Kemény örökített meg Wesselényi-tanulmányában. Papp Ferenc Gogoly első magyarul megjelent novellájának *(Egy kép a régi jó időkből.* 1853.) némi hatását látja benne. Jelentősnek látszik a *Toldi estéjé*nek hatása, melyre Galamb csak röviden utal. A világtól elmaradt öreg Toldi s hű, öreg szolgája, Bence, valamint Radnóthy és István között valóban sok a hasonlóság. Radnóthyt is el akarják fogni erőszakossága miatt, mint Toldit, de haláluk megakadályozza börtönbe hurcolásukat. A kis Mányi ugyanazokat mondja a haldokló Istvánnak, mint

Bence Toldinak: „Ne hozzak egy pohár borsos meleg bort? Csak a hideg borzongatja István bácsit. Hátha megkenné a gazdasszony? Talán megcsömörlött, István bácsi . . .[13] A *Toldi estéjé*nek humoros hangulatán kívül az angol humoristák is kétségkívül hatottak az elbeszélés humorára, de ez legfőképpen a tárgyból magából, s Gyulai mély emberszeretetéből fakadt, s az egész elbeszélést át- meg áthatva egyik fő szépségévé és vonzóerejévé vált.

Gyulainak ez a novellája, mint eddigi bírálói is vallják, minden elbeszélése között a legszebb és legnagyobb értékű, s elbeszélő irodalmunk egyik fő dísze.[14] Jókai *Az új földesúr*ban a Bach-korszaknak sokoldalúbb és szintén mesteri rajzát adta, Gyulai az egész korszakot *egy* lélek tükrében mutatta be. Amaz talán ragyogóbb és színesebb alkotás, de nem mélyebb és igazabb a Gyulaiénál.

Még két novellát írt később *(Nők a tükör előtt. Egy anya)*, de ezekben már nem érte el ezt a művészi magaslatot.

---

[13] Várdai Béla R. és István búcsújelenetének s a király és Toldiának hasonlóságát emeli ki (Irodalomtörténet. 1935. 1.).

[14] Gyulainak ez a legnépszerűbb novellája. Nyolc kiadást ért (három önálló, illusztrált kiadást is). A magyar első kiadással majdnem egy időben német fordítását közölte az Österreichische Zeitung (PN. 1857. szept. 29.). Megjelent az *Universal-Bibliothek*ban is. Dán nyelvre és angolra is lefordították (Voinovich).

Korszakunkban némi hatását csak Balázs Sándor *Sylvester éjszakája* c. novelláján (1859) látjuk. Az öreg Kompolti Péter itt is elpusztult erdélyi házában él, az ő fia is eltűnt a szabadságharcban, ő is a régi jó időket emlegeti nagy búsan. A történet azonban jól végződik: fia hazatér, az öreg boldog lesz, a régi ház fölépül.

Sajnos, az ő elbeszélő pályája is rövid volt, mint a Keményé. Szigorú önbírálatára jellemző, hogy — míg nála hasonlíthatatlanul kisebb írók majdnem mind siettek novelláikat összegyüjtve kiadni — ő erre olyan későn szánta el magát. Pedig erre már 1855-ben buzdítják barátai (*Nefelejcs.* 1855. 4.), s a *Hölgyfutár* jelenti is, hogy ki fogja adni őket (1855. 93. ápr. 24.), 1858-ban pedig már sajtó alá adásukról beszél (1858. 59. márc. 13.). Mindez nem volt igaz, s a *Vázlatok és képek*nek két kötete csak 1867-ben látott napvilágot (I. k.: Egy anya. A nők a tükör előtt. A fösvény halála. II. k.: Az első magyar komikus. Glück-Szerencse úr. Egy régi udvarház utolsó gazdája). Mint látjuk, a korszakunkban megjelent tíz elbeszélés közül csak négyet vett fel gyüjteményébe.

*

Gyulai a romantika irányában tett egyes kilengései ellenére is igazi realista elbeszélő. Amit a realistákról mondottunk, mind ráillik.

Egyszerű, sokszor túlságosan egyszerű meséket sző nem nagy találékonyságra való képzelettel. Nem a mese fontos előtte, hanem a művészi és valószerű emberábrázolás, mint Riedl mondja: „biztos, szabatos jellemrajz és szerető, mindenlátó elmélyedés személyeibe". Szeretete az egyszerű, mindennapi emberek felé vonja. Ezeket szereti rajzolni, főként az elesetteket, elhagyottakat, szenvedőket, kikkel a sors mostohán bánt. Ezeknek lelkébe mélyed: észreveszi hibáikat és jó tulajdonságaikat, titkos szenvedésüket, furcsaságaikat és mély érzéseiket. Hol mélabúsan, hol humorral szemléli őket, de sohasem hideg „impassibilité"-vel, hanem beleélve magát sorsukba, érdeklődéssel és szeretettel.

Humora meleg, de inkább a mélabú és kesernyésség felé hajlik, mint az Aranyé, vagy Thackerayé. Azért szerette az utóbbit és nem az érzelmesebb és sokszor torzításra hajló Dickenst, de ennek hatása alól sem szabadulhatott egészen.

Jókai mellett ő a legkiválóbb humoristánk.

Láttuk, hogy Kemény tanítványa s méltó mesteréhez. Keménynek sokszor túlságosan is bonyolult jellemeihez képest az övéi egyszerűbbek, de fínom árnyalás dolgában nem maradnak azok mögött, sőt néha elevenebbek és határozottabb körvonalúak. Nem szabad azt sem elfelednünk, hogy Kemény inkább regényeket és regényszerű elbeszéléseket írt, Gyulai pedig novellákat, melyekben a hosszabb lélekelemzés nem is volna helyénvaló. Éppen úgy hiba volna, ha a főalakon kívül a mellékalakokról is részletes jellemrajzot adna. Gyulai sohasem esik ebbe a hibába, s mindíg meg tudja őrizni elbeszéléseinek egységét, s egy határozott irányba való haladását. A szerkesztésnek nagyobb mestere Keménynél és Jókainál. Jól mondja Galamb, hogy „külső formáján valami fölényes biztosság és előkelőség látszik".

A környezetrajzra, mint realista, különös gondot fordít. Csak olyant rajzol, amit jól ismer, sohasem kalandozik a romantika exotikus vidékeire. A mindennapi, mások által is jól ismert milieut azonban a közönségesnél nagyobb megfigyelő, s új vonásokat feltüntető erővel, s a költői képzelet hangulatok iránti fogékonyságával és megjelenítő készségével tudja élénk tárni.

Elbeszélő módja nem olyan megvesztegetően elragadó, sok színben ragyogó, mint a Jókaié, de művészien könnyed, kellemesen és símán gördülő, ízigvérig magyaros, ritkán száraz, majdnem mindíg me-

leg és hangulatos. Nyelve is ilyen. Nincs meg benne a Jókaiénak közvetlensége, zamatossága és sziporkázó ragyogása, kissé túlságosan kiegyensúlyozott, kicsiszolt, józan stílusművészettel arányossá, numerózussá [15] képzett, s ellentétekkel szívesen játszó.[16] Ezek a sajátságai teszik éppen eredetivé és egyénivé.

---

[15] Példák arányos, numerózus mondataira (a lapszámok a Vázlatok és Képek 3. kiadására utalnak): Te kicsapott diák, aki sohasem forgattad Sophoklest. Te sírásó, aki csak a katastroph után jelensz meg, midőn a lehulló függöny már elfödte a tragédiát. Te aszťalos, aki a színpad deszkáit gyalulva, távolról sem sejted, hogy kinpadot készítesz... (63.) — Az Isten, az árvák és özvegyek atyja, megvigasztal, ád munkát és hozzá türelmet; ád jó kedvet s mellé reményt (68.). — E sátánnő megbüvölt, elvette eszemet. Nyomorult valék, mint egy rabszolga, szánandó, mint egy tébolyodott (120.). — Én is épen úgy szenvedtem, mint te, s épen oly boldog voltam, mint te lészsz (359.). — Egyik sem tudta feledni ezt az időt. Radnóthy hallani vélte a hódoló nemesség zaját, István megemlékezett a nagy ebédre, amelyre ő hívta meg a vendégeket; Radnóthy kocsijában képzelte magát, amint ovatiókkal fogadják a kortesecsapatok, István pedig a kocsi bakján, honnan oly büszkén nézett le, mintha érte történnék minden (388.).

[16] Példák ellentétező stílusára: mert ura és szolgája vala egyszersmind önmagának, még pedig szigorú ura és engedelmes szolgája (194.), — kiktől mindezt drága pénzen vásárolta, vagy olcsó ajándékba kaptą (195.). — Ivott az öreg úr, kegyetlenül ivott, de mentül többet ivott, annál hallgatagabb, komorabb lőn (201.). — Szerepeit rég elfeledte, a közönség tapsa rég elhangzott, de a szent énekek, az orgonahang még mind éltek szivében. Nem igen járt a színházba, de a templomban mindig megjelent (225.). — Furcsa érzés az öcsém, midőn az ember elég józan, hogy tudja, hogy részeg és részegebb, mintsem józanon beszéljen és cselekedjék (262.). — Még mindenből érdekelte valami, de csak félig, még fellángoltak szenvedélyei, de csak mint az emlékezet világa; még élt, de csak álmodozott, mindennap haldokolva (387.).

Az igazi novellaformának ő a legnagyobb mestere ebben a korban. Az ő novellái nem elnyomorított regények, regényvázlatok, sem hevenyészett rajzok, hanem terjedelmes, de azért tömör, gondosan szerkesztett, valódi elbeszélések. Ezen a téren Kemény és Jókai sem múlták fölül, legfeljebb az ő színvonalát érték el, amaz ritkábban, emez gyakrabban.

II.

Br. Eötvös József élete és működése a szabadságharc után. — Novellái: A molnár-leány, Egy tót leány az Alföldön, Téli vásár. — A nővérek. — *Meséje főtekintettel lélekrajzára. — Környezetrajza. — Jellem- és lélekrajza. — Reflexiói. — Stílusa. — Milyen hatásokat mutattak ki benne az eddigi kutatók? — Megállapításaik bírálata.* — A nővérek *mint irányregény. — Fő lélekrajzi problémája. — Az egykorú bírálatok. — Az irodalomtörténet véleménye róla. — Mellőzése nem méltányos. — Jelentősége.*

Br. Eötvös József a forradalmi eseményektől (Lamberg meggyilkolása stb.) megdöbbenve 1848 szeptemberének végén családostul Bécsbe s onnan Münchenbe utazott, hol nővére férjnél volt. Itt töltött több, mint két évet szorgalmasan dolgozva nagy állambölcseleti művén, s csak 1850 december elején tért vissza Magyarországra.[1] Szenttornyai birtokán gazdálkodott, vagy Pesten lakott és állandóan folytatta irodalmi működését. *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra* 1851-ben és 1854-ben jelent meg (magyarul és németül). Az Akadémia működésében tevékeny részt vett, 1855-től mint másodelnök. Itt

[1] B. Eötvös tegnap este érkezett gőzhajón Pestre (MH. 1850. dec. 10.).

mondja emlékbeszédét Vörösmartyról (1858) és Kazinczyról (1859). Szépirodalmi tervekkel is foglalkozik. A lapok 1851-ben azt hírlik, hogy történeti regényt ír (PN. 1851. okt. 31. H. 1851. okt. 31.), már címét is emlegetik: „Mohácsi veszedelem" (R. 1851. 1. f.), sőt befejezését jelentik (H. 1852. jan. 15.). Ezekből a hírekből alig volt valami igaz. 1854-ben a *Hölgyfutár* (jan. 31.) újra jelenti, hogy Eötvös nagyobb szépirodalmi munkán dolgozik, utóbb pedig (márc. 4.), hogy bevégezte többször emlegetett munkáját. „Ez nem annyira regény, mint egyes genreképek, karrikatúrák, s más hasonlókból szerkesztett, de nem összefüggésnélküli mű lenne, minőkkel jelenleg leginkább az angol irodalomban találkozunk". Ez a hír már közelebb jár az igazsághoz, s valószínűleg Eötvös három népies elbeszélésére vonatkozik, melyek utóbb *A magyar nép könyvé*ben jelentek meg. Ezek: *Egy tót leány az Alföldön* (1854. 4. füzet, szept. 21.), *A molnárleány* (1854. 5—6. f. nov. 17.), *Téli vásár* (1855. 3—4. f. máj. 20.). Ezeket 1859-ben *Elbeszélések* címen összegyüjtve is kiadta (megjelent már 1858. október közepe táján).[2]

1856-ban október végén a *Magyar Sajtó* (okt. 28.) új regényének befejezéséről ád hírt. Ez *A nővérek*, mely 1857 június vége felé jelent meg két kötetben (H. jún. 20. PN. jún. 20.).[3] Nemsokára azt írják a lapok, hogy ez az első kiadás egészen elfogyott, s már készül a második (H. 1857. szept. 1. Nő. 1857. szept.

---

[2] A H. szerint (1855. jan. 18.) új vígjátékon dolgozik, a BV. szerint (1856. okt. 2.) Liszt Ferenc számára szándékozik operaszöveget írni. Ezek alaptalan híresztelések voltak.

[3] Alig jelent meg a regény, a H. 1857. jún. 23. számában megkezdi a belőle készült aforizma-gyüjtemény közlését: *Gyöngyszemek B. Eötvös József Nővérek c. legújabb regényéből.*

6.). Ez a hír sem bizonyult valónak, mert a regény második kiadása csak 1862-ben látott napvilágot. Német fordítása 1858-ban jelent meg *(Die Schwestern*, ford. Dux Adolf).[4]

A karthausi népszerűsége sem csökkent ebben a korban. 1852-ben harmadik kiadást ér, 1856-ban pedig már negyedik kiadása jelenik meg. 1861-ig ennek is elfogy ezer példánya,[5] úgyhogy 1862-ben újra ki kell adni. A *Hölgyfutár* szerint (1856. okt. 23.) 7000 példányban forog közkézen.[6]

A köztudat Eötvös szépirodalmi munkásságát *A nővérek*kel lezártnak tartja, pedig nagy politikai és államférfiúi munkássága közepette is vissza-visszatért első szerelméhez, a szépirodalomhoz. 1861-ben jelenik meg *Novella* című elbeszélése, 1865-ben *Egy gazdasszony levelei* című regénye, melyet azonban nem fejezett be. Kéziratban maradt *Puszta-lak* című novellája, *Magyar élet* című novella-töredéke s *A XIX. század bárói* című regénytöredéke, mely legutolsó éveiből való. Ezek már nem jelentenek emelkedést

---

[4] *A karthausi* és *A falu jegyzője* már 1848 előtt megjelent németül. A *Magyarország 1514-ben* fordítása *(Der Bauernkrieg in Ungarn)* 1850-ben, *A falu jegyzője* másodszor is. Mailáth János gr. fordításában. Angol fordítása: *The village notary* 1850-ben (Ferenczi Zoltán: *Báró Eötvös József*. 1903. 195.). Helfy Ignác olasz fordítását a veronai *Gazzetta Uffiziale* közölte (MS. 1855. dec. 14., H. 1855. dec. 12.).

[5] Ferenczi Z. id. munk. 195.

[6] A Divatcsarnok (1859. 1.) mint furcsaságot említi, hogy a Vapereau-féle *Dictionnaire Universelle des Contemporains* Eötvös életrajzát is közli s *Karthausi*jának címét *Le chateau des cartes*-nak fordítja, a német *Karthäuser*t Kartenhäusernek értvén.

Eötvös szépírói pályáján, s munkánk körén is kívül esnek.

*

Eötvös regényíró munkásságának tetőpontját már a szabadságharc előtt elérte. *A karthausi*, *A falu jegyzője*, s a *Magyarország 1514-ben* akkori regényirodalmunk három kimagasló csúcsa, s műfajtörténeti szempontból nagyjelentőségű.

A karthausi első lélekrajzi regényünk. Első elmélyedő rajza irodalmunkban egy bonyolult lelki életnek áthevítve a fiatal író elragadó líraiságától. *A falu jegyzője* a magyar társadalmi életnek első nagyszabású és sokoldalú rajza, a *Magyarország 1514-ben* Kemény *Gyulai Pál*jával együtt akkori történeti regényírásunk tetőpontja. A leggondosabb, tudós tanulmánnyal megalapozott, de erős képzelettel és kiváló művészettel felépített hatalmas korrajz. — Az elsőben a lélekrajz, a másodikban a környezetrajz, a harmadikban a korrajz kiváló, s irodalmunkban addig el nem ért magas színvonalú.

Bach-korszakbeli munkái nem ilyen nagyjelentőségű alkotások, de értékük azért nem csekély. Ferenczi Zoltán szerint (id. munkája 192.) Eötvös már 1845-ben indítványozta, hogy az akkoriban nagyon népszerűekké vált Auerbach-féle népies elbeszéléseket adják ki magyar átdolgozásban, de akkor ez a terv nem valósult meg. A zsidó származású német írónak, Auerbach Berchtoldnak (1812—1882) schwarzwaldi falusi történetei *(Schwarzwälder Dorfgeschichten)* a negyvenes évek elején váltak rendkívül népszerűekké, s nem csodáljuk, hogy a demokrata Eötvösnek, a nép igazi barátjának, igen tetszettek éppen úgy, mint Sand

George-nak (1804—1876) velük egy időben megjelent népies elbeszélései *(François le Champi, Le mare au diable, La petite Fadette)*. Eötvös ismerte ezeket, s lehet, hogy részben hatásuk alatt határozta el ilyenek írását. Demokratikus irányzatuk, parasztidealizálásuk, érzelmességük, s finomított népeis realizmusuk legalább is rokon az ő novelláinak modorával.

Népies elbeszéléseinek meséi nem sokban különböznek a többi erkölcsnemesítő efféle átlag-történetek meséitől. Egyszerűek, sablonosak, csak azért emelkednek ki amazok közül, mert mégis kiváló szellem művei.

A molnár-leány meséje csak annyi, hogy Mariska, egy sajómenti gazdag molnár leánya és Zátonyi Lajos, a rektor fia, gyermekkoruk óta szeretik egymást. A molnár, kinél Lajos kitanulja a molnármesterséget, szintén neki szánja leányát. Lajos egy évi vándorútra indul, s ezalatt Ékesy esküdt úr kezd udvarolni Mariskának. A nagyralátó molnár kapva-kap az úri vőn, s hozzá erőlteti a leányt. Ez hiába könyörög neki, hogy ne tegye szerencsétlenné, s az esküvője előtti éjjel a Sajóba ugrik. Lajos elesik a szabadságharcban, a molnár tönkremegy, s folytonosan leányát siratja.

A történet kissé valószínűtlen: nehéz elhinnünk, hogy a molnár feláldozza hiúságának leányát, kit nagyon szeret, meg hogy egyszerre elfeledje sok évi barátságát a tanítóékkal. Ez erős csavarintás jellemrajzán. Különben a számító, gőgös és hiú ember jól van rajzolva, éppen úgy, mint Zátonyi, ki Tengelyinek hasonmása: éppen olyan idealista, komoly és nehéz-természetű. A köpködő, hetyke esküdt s az ékesszavú főbíró *A falu jegyzőjé*ből kerültek ide.

Egy tót leány az Alföldön meséje a következő. Apostagi János baleset következtében elszegényedvén,

kukoricát morzsolni szegődik kis fiával, Pistával együtt. Egy tót napszámos, ki velük dolgozott, meghal, s kis leánykáját, Juliskát János hazaviszi, noha van elég gyereke. Az Isten meg is jutalmazza jóságáért, mert vagyonos ember lesz belőle. Gyermekei már mind elszéledtek, csak Pista nem akar házasodni, mert Julist szereti, anyja azonban nem akarja, hogy a jöttment leányt elvegye. Julis azonban olyan derék leány, s Pistát nagy betegségében olyan híven ápolja, hogy a rátartós asszony sem ellenzi többé a dolgot. — Kedves, naív paraszttörténet ez is. A falusi életnek csupa jó oldalát rajzolja. A jószívű és munkás emberek jutalma boldogság és jólét.

A *Téli vásár* szintén alföldi történet. Özvegy Kerekesné leánya, Vikta tehenüket behajtja a városba eladni, mert nincs takarmányuk. Szegények, azért Pista módos szülei nem akarják, hogy a fiú elvegye Viktát, akit szeret. Vikta hazatérőben hóviharba kerül, eltéved, s megfagyna, ha egy vén gulyás meg nem mentené. Ez elmondja, hogy leánya húsz évvel ezelőtt elhagyta, mert nem akart beleegyezni, hogy az urasági hajdú felesége legyen. Mikor Viktát hazaviszi, kiderül, hogy Kerekesné az ő leánya. Pista most már bízvást elveheti a tehetős gulyás unokáját. — A vásár rajza kissé vázlatos. Az öreg gulyás igazi magyar alakja sikerült rajz. Itt is enyhe, hamar elsímuló bonyodalom, derék, jó emberek.

A *Pesti Napló* dícsérettel emlékezett meg róla (1854. szept. 30.): „legkedvesebb idyll, bájos képekkel s oly életvidor világnézettel, mely nem emlékeztet a Karthausira".

Eötvös mint alföldi birtokos jól ismerte a magyar parasztokat, mint már *A falu jegyzőjé*ben lát-

tuk, s emberszerető, emelkedett lelkű idealista lévén, melegen érdeklődött sorsuk iránt. Ismerte erényeiket és hibáikat, de inkább az előbbieket látta meg s szerette rajzolni. Törhetetlen optimizmusával hibáikat megjavíthatóknak hitte, s bízott az emberi jóságban és derékségben. Ezekkel az elbeszéléseivel is az volt a célja, hogy lelküket, erkölcseiket nemesítse, s követendő vagy elijesztő példákat állítson eléjük. Ez a nemes irányzatosság magyarázza meg, hogy a faluról adott képe csak részleteiben reális, egészben véve idealizált és rózsaszín-világítású.

A novellák stílusa egyszerű, kissé egyhangú, ünnepélyesen komoly és választékos. Nem igazi népies nyelv, de nem is Eötvös reflexiós, szónokias, körmondatos nyelve. Középút a kettő között. Íme, hogy elmélkedik Pista terhes gazdagságukról: „Bár szegény volnék, nem is kívánok egyebet. A szegény mind egyforma. Szabadon választ szíve szerint, s nem kérdi senki, hogy a falu melyik végéről hozza feleségét, s hány darab marhája volt apjának. Mihelyt vagyon van a háznál, meggyűl a nyomorúság is. A telkes gazda lenézi, akinek csak fél telke van, a féltelkes a zsellért, a zsellér azt, akinek háza nincs. Hej, Vikta, nem ér ez a világ egy hajító fát!“

Eötvösnek ezek az elbeszélései regényeihez képest nem jelentősek, de nemes lelkének kedves kis alkotásai, s legjobb népies novelláink közé tartoznak.

*

A karthausi, Eötvösnek első regénye, lélekrajzi regény volt, negyedik és utolsó, befejezett regényével, *A nővérek*kel ismét visszatért ehhez a műfajhoz, de

ezúttal másfajta, modernebb, realista lélekrajzi regényt írt.

Tartalmát már az egykorú bírálók, köztük Jókai, részletesen elmondták, újabban legrészletesebben Ferenczi Zoltán Eötvös-életrajzában. Mi röviden foglaljuk itt össze, s inkább csak a mese lélekrajzi mozzanatait emeljük ki.

Gróf Ormosyéknak az 1831. évi felvidéki koleralázadáskor menekülniök kell ormoslaki kastélyukból a fellázadt nép elől. Egyik leánykájukat, a kétéves Margitot, magukkal viszik, a másikat, ki még csecsemő, kénytelenek dajkájára bízni. Ez meghal kolerában, s a gyermek eltűnik. Hiábavaló minden nyomozás. Ormosyné nem tud belenyugodni leánykája elvesztésébe s nem tudja visszanyerni lelki egyensúlyát. Ez elkeseríti férjét, ki nem érti ezt a makacs anyai szeretetet. Látja, hogy, noha egész életét felesége boldogítására szentelte, nem tudja igazán boldoggá tenni. A grófné pedig fájlalja, hogy férje nem érti meg. „Ha annyira szeretne, mint hittem, nem lenne olyan vigasztalhatlan! — így gondolkozott Ormosy. Ha értené e szívet, nem neheztelne bánatom miatt — sóhajtott Anna, — s e két oly nemes, oly szerető szív, lassanként távozott egymástól". Hosszú külföldi útjuk sem teszi őket boldogabbakká. Ormosy meghal, s a grófné hazatér a tízéves Margittal. A gyászos emlékű Ormoslak helyett a grófné dunántúli vérthalmi birtokán telepednek le, hol Margitnak kedves kis barátnéja akad kulcsárnéjuk, Galambosné unokájában, Mariskában. A leánykák elválhatatlanok lesznek s együtt nevelkednek fel. — Ez az első „könyv" bevezetése a tulajdonképpeni regénynek, az egésznek egy ötödrésze.

Mariska megszereti Fekete András, egy vagyo-

nos parasztgazda fiát, Margit pedig szomszédjukat, gr. Káldory Adorjánt. Káldory azért menekült birtokára, mert szakítani akar szép kedvesével, br. Dárdaynéval. Szívesen jár Ormosyékhoz, Margit tetszik is neki, de még nem gondol házasságra. Régi viszonya azonban kezd mindjobban terhére válni, látja, hogy Margit szerelmes bele, maga is mind erősebb vonzalmat érez iránta, úgyhogy döntő lépésre szánja el magát. Megkéri Margit kezét s búcsúlevelet ír Dárdaynénak. A két barátné egy napon tartja esküvőjét, az ifjú grófi pár külföldre utazik (II. könyv).

Külföldi tartózkodásuk majdnem három évre nyúlik a szabadságharc mozgalmai miatt, melyekben Káldory nem akar résztvenni. Margit nem helyesli férje közömbösségét, ez pedig felesége elveit. Olaszországból, hol a tüdőbajra hajlamos Margit miatt időztek, Emsbe utaznak, hogy onnan végre hazatérjenek. Margit megismerkedik Dárdaynéval, s öccsével, Vámosy Vilmossal. Dárdayné, ki éppen akkor lett özvegy, mikor Káldory cserbenhagyta, meg akarta hiúsítani házasságát, de ezt nem tehette jóhírének feláldozása nélkül. Azóta bosszúvágya csillapodott, s szerelme közönnyé vált, legalább maga azt hiszi. Most újabb megpróbáltatás éri. Öccse, Vilmos, kihez szenvedélyesen ragaszkodik, beleszeret Margitba. Az eddig könnyelmű fiatalembert szerelme egészen kiforgatja magából. Margitot untatja a zajos fürdői élet, Káldoryt mulattatja. A fiatal asszony ebből arra következtet, hogy férje már nem szereti, sőt talán mást szeret. Viszonyuk mind feszültebb lesz, de egy heves jelenet után kibékülnek. Káldory elpanaszolja Irmának (Dárdaynénak) felesége szeszélyeit. Ez örül, hogy Káldory nem boldog, s azt hiszi, hogy, ha Margitot fél-

tékennyé tudja tenni, elválaszthatja őket, s akkor Vilmos boldog lehet, sőt talán még maga is. Margitnak és Káldorynak adott tanácsaival rosszabbá teszi helyzetüket. Margitnak pl. azt tanácsolja, hogy foglalkozzék többet öccsével, s tegye féltékennyé férjét. Káldory rögtön észreveszi, hogy feleségének mi a terve, s azzal bünteti, hogy egyáltalában nem mutat féltékenységet. — Vámosy bevallja szerelmét Margitnak, ki ijedten tiltakozik s visszautasítja a tolakodót, ez meg szemére hányja, hogy játszott vele, mikor érdeklődést mutatott iránta. Margit kéri férjét, hogy azonnal utazzanak haza (III. könyv).

Mariskának már két leánygyermeke van, urával is jól élnek. Margit szomorúan látja boldogságukat s elpanaszolja a maga nagy baját, melyet anyja előtt eltitkolt. Már gyermek után sem vágyik, mint azelőtt, hiszen bizonyára az sem lenne boldog. Vámosy, ki külföldre akart utazni, hogy Margitot elfelejtse, Káldory meghívására lejön vadászni (az ő kis jószága is ott van a közelben). Régebbi viszonya Viktával, a szép molnár-leánnyal felújul. Ez szenvedélyesen szereti Vámosyt, s nem törődik semmivel. Káldoryék a téli évadot Pesten töltik. Margit nem szereti a fényes társaság mulatságait, s bántja, hogy férje más véleményen van. Vámosy szerelmi bánata is kellemetlenül hat rá. Gyengélkedés ürügye alatt kerüli a társaságot, ami bosszantja férjét. Vitáik mind élesebbekké válnak, s Margit bizonyosra veszi, hogy férje nem szereti. A házastársak szívesen közelednének egymáshoz, de ez egyiküknek sem sikerül. Káldory Bécsbe utazik. Irma régi szerelme fellángol, s most még jobban szeretné, ha Káldoryék elválnának. Vámosy ismét szerelmével ostromolja Margitot s elárulja neki férje

és Irma régi viszonyát. Margit megvetéssel fordul el tőle, s Irmától is, kinek sértő szavakkal veti szemére kétszínű játékát. Ez megmutatja neki Káldory búcsúlevelét, melyben azt írta neki (szorultságában s a botránytól való félelmében), hogy csak őt szereti, s csak kényszerűségből, családi okokból házasodik meg. Margit lesujtva utazik Vérthalomra. — Vámosyt kétségbeejti a gondolat, hogy Margit megveti, s levélben búcsútalálkozásért könyörög. Margit válaszol levelére s fogadja (ez valószínűtlen, s a lélekrajz legsebezhetőbb pontja). Káldory, ki feleségének végleges szakításra célzó levelére sietve hazatér, s a féltékeny Viktától megtudja a találkát, meglepi őket. A két férfi sértő szavakat vált. Margit olyan méltósággal viselkedik, hogy Káldory nem kételkedik ártatlanságában. Minden áron ki akar békülni feleségével, de ez megmutatja neki búcsúlevelét. Káldory látva, hogy mennyire fel van indulva, elhalasztja a magyarázatot. Vikta arra kéri Margitot, hogy akadályozza meg a két férfi párbaját. Elárulja Vámosyval folytatott szerelmi viszonyát. Szemére hányja, hogy miért hitegette Vámosyt, ha nem szerette, s elmondja, hogy Káldory milyen szeretettel beszélt Margitról, kiben egy percig sem kételkedett. Margit gyengélkedése ellenére Káldorfalvára lovagol, s ott megtalálja férje búcsúlevelét, melyben őszintén elmond neki mindent, s hogy mindíg szerette. Margit Vámosy jószágára lovagol, hogy megakadályozza a párbajt. Ezalatt Vikta Vámosyt akarja rábírni, hogy kérjen bocsánatot Káldorytól, különben ő öngyilkos lesz. Vámosy el akarja tőle venni a pisztolyt, de ez elsül, s őt sebzi halálra. Margit súlyos beteg lesz, Káldory nagy szeretettel ápolja. Fel is épül, s végtelenül boldog, hogy férje szereti. Régi

tüdőbaja azonban kiújul és sirba viszi a boldog jövőről ábrándozó fiatal asszonyt.

Dárdayné eladja mindenét s eltűnik. Hír szerint egy külföldi kolostorba vonul. Vikta kútba öli magát, Káldory keleti útra indul, s lelke lassanként megnyugszik. A mély bánatba merült Ormosynét nagy öröm éri. Kiderül, hogy Mariska nem Galambosné unokája, hanem az ő elveszett gyermeke. Boldogságát azonban kétségek zavarják meg. Vajjon kiragadja-e Mariskát szerény helyzetéből, melyben tökéletesen boldog? Nem tenné-e boldogtalanná ezzel? A vele folytatott beszélgetés teljesen meggyőzi róla, hogy az szerencsétlenné válnék sorsának váratlan fordulata által, azért megőrzi titkát, s csak arra kéri, hogy szólítsa ezentúl anyjának, gyermekei pedig hívják nagyanyjuknak (IV. könyv).

A mese, mint látjuk, romantikusan indul (a lázadás izgalmai és borzalmai, a gyermek eltűnése), realisztikusan folytatódik, a vége felé újra romantikusabb színezetűvé válik (csupa heves, hatásos, érdekfeszítő jelenet). A szép, de kigondolt, irányzatos és valószínűtlen befejezés, mely szintén romantikus (születési titok kiderülése), nem elégíti ki várakozásunkat, de azért keveset árt a regénynek. Ez hibái ellenére is értékes alkotás.

Realisztikus környezetrajz aránylag kevés van benne. Az elbeszélést helyenként szép leírások színezik, ilyenek Ormoslak vidékének s a parknak (I. 1.),[7] az erdő hangulatának s a viharnak (I. 2.), Vérthalom vidékének (II. 2.), Galambosné szobájának (II. 10.), a káldorvalvi várkastélynak (IV. 3.), Káldoryék fényes

[7] A „könyv" s a fejezet számai.

pesti termének (IV. 4.) s a téli tájnak (IV. 6.) leírása. Érdekes környezetrajzok: a lázadó parasztok jelenete (I. 2.), a vadászlak ostroma (I. 4.), a molnár beszélgetése a malomban Káldory kocsisával (II. 3.), majd az öreg Feketével (II. 8.), — jó népies, s humorral színezett jelenetek — az emsi fürdői élet (III. 4.) s Mariska házatája (IV. 1.).

Mindezek alárendelt jelentőségűek, az írónak legfőbb gondja a jellemzés és lélekrajz.

A fínomlelkű, érzékeny, de zárkózott, érzelmeit mint feleség és mint anya eltitkoló, csak gyermekének élő Ormosyné rokonszenves jellem éppen úgy, mint lánya, a szenvedélyes, ábrándozásra hajló, s csak szerelmében élő Margit, kit túlságos idealizmusa, tapasztalatlansága és túlságos érzékenysége tesz az élet megpróbáltatásaival szemben védtelenné.

A harmadik igen rokonszenves alakja a regénynek Farkas Máté plebános. Valamikor gr. Ormosy ezredes dragonyos ezredének volt tábori lelkésze s az öreg gróf életének megmentője. Így lett a fiatal Ormosy nevelője s a család hű barátja. Állandóan mellettük van mint tanácsadó, ügyeiket irányító és gondozó jóbarát, ki együtt örül és bánkódik, együtt töpreng és aggódik velük. Különben szigorú, egyenes, katonás, szókimondó, érdes modorú, de melegszívű ember. Nem szenteskedő, szívesen tarokkozik és vadászik, s néha inkább katonának látszik, mint papnak, de azért kitűnő pap, ki igazán törődik híveivel, s fáradhatatlan tevékenységgel végzi lelkipásztori teendőit. Jellemzésébe némi humor is vegyül (konzervatív zsörtölődései a modern újítások ellen). Ő a regény „raisonneur"-je, ki egy kissé túlságosan is bölcs és fáradhatatlan tolmácsa Eötvös gondolatainak, de azért,

ha néha unalmassá válik is, nem puszta szócsöve az írónak, hanem egyéni és melegen rajzolt alak. Szinte ritkaságszámba megy mint rokonszenves, felvilágosult katolikus pap elbeszélő irodalmunknak szinte egyoldalúan és feltűnően sok derék protestáns papja között.

Nem ilyen rokonszenves, de jól rajzolt Káldory jelleme is. Gazdag, elkényeztetett, csak élvezetei után járó arisztokrata. A közügyekkel nem foglalkozott, hivatalt nem vállalt, „részint, mert egész életében erőfeszítéshez nem szokva a fáradságot kerülte, és az alárendelt szerepet, melyet, ha közügyekre veti magát, kezdetben viselnie kellett, restellé; részint, mert ezen pályára semmi hivatást sem érzett magában, mi szintén csak nevelésének vala tulajdonítható". Nem spártai jellem: Dárdaynét cserben hagyja, s szerelmet hazudik neki, mialatt házasodni készül. Azért nem szívtelen ember, belátja hibáit, lelkifurdalást is érez miattok, de nem sokáig. Feleségét szereti „mindazon szeretettel, melyre szíve képes volt", de nem oly mélyen, mint az őt. Nem közönséges ember, de nem is kiváló. Igazán ráillik az író reflexiója: „Természetünk oly tökéletlen, hogy belőlünk egy jóravaló ördög ép oly kevéssé telnék ki, mint egy csak középszerű angyal sem." — Dárdayné sem romlott, csak könnyelmű nő, ő is csak szerelmének él, mint Margit, ez vezeti helytelen utakra, s teszi végül boldogtalanná. Jellemének főhibája, hogy az író nem tudja sem elég rokonszenvesnek, sem elég érdekesnek rajzolni. Még kevésbbé sikerült alak Vámosy, ez a könnyelmű szoknyavadász, kit olyan nagy szerelemre alig tarthatunk képesnek, s ha ezt elfogadjuk valószínűnek, nem értjük, hogy tud azzal egy időben egy parasztleánnyal szeretkezni. Sorsa

nem érdekel bennünket, lélekrajzait erőltetetteknek érezzük.

A többi alak, köztük a Mariskáé is, egészen jelentéktelen mellékszereplő. A „nővérek" címből azt következtethetnők, hogy ő lesz a másik főszereplő, de ebben csalódunk. Szerény, kedves, jelentéktelen alakja egészen háttérbe szorul a Margité mellett.

Az író gondos lélekrajzokkal festi alá jellemeit, mint tartalmi vázlatunkból kitűnik. Sok bennük a fínom megfigyelés, mely az emberi szívnek és léleknek mély ismeretéről tanúskodik. Keménynek rendkívüli lélekelemző ereje azonban hiányzik belőlük. Eötvös annyira a gondolatok embere, hogy minden jelenség rögtön gondolatokat kelt benne, ezért egy-egy lelkiállapot rajzában is rendesen általános reflexióból indul ki, s közben is reflexiókkal világít meg mindent. Ez némileg hidegekké, szárazakká teszi lélekrajzait, s árt közvetlenségüknek, különösen az érzelmek rajzában. A gondolatoké természetesen jobban sikerül neki.

Reflexióinak áradata nemcsak a lélekrajzi részleteket önti el, hanem az egész regényt. Maga is érzi ezt a hibáját s bocsánatot kér érte: „bocsássák meg, ha néha a helyett, hogy előre haladnék, reflexiókkal szakítom félbe előadásomat, ez volt hibám a gyakorlati élet mezején, és ez fog valószínűleg hibám maradni, míg az irodalmi pályán működöm". Gondolatai között van sok közhelyszerű, de sok eredeti és figyelemreméltó is. Ilyenek pl. a gyermeknevelésről szólók, amelyek miatt az iskolás irodalomtörténetek helytelenül és alaptalanul „neveléstani" regényként könyvelték el *A nővéreket*; ilyenek a gyermek- és népies irodalomról, az idegességről (melyből ma minden hibánkat meg akar-

ják magyarázni), a paraszt- és úri birtokosnak a földhöz való viszonyáról, a modern lakásberendezés irányairól szólók, vagy arról, hogy a regényhősök ideálja régebben a világfájdalmas volt, ma az életunt és cinikus. Reflexiói azonban többnyire általános emberiek s az emberi lélek titkaira világítanak rá. Mint *A karthausi*ban, szereti hasonlatokkal színesebbekké tenni őket. Ezek is bőségesen áradnak tollából, helyenként hangulatosak is, de ilyen nagy mértékben adagolva a reflexiókkal együtt fárasztókká lesznek, s ártanak az előadás természetes menetének. Eötvös e tekintetben nem tudja fegyelmezni magát, s rászánni arra, hogy gondolatait néha el is hallgassa.

Stílusa a régi, ünnepélyes, hosszúmondatos, emelkedetten irodalmi stílus, mely ritkán válik jellemzetessé a dialógusban (alakjai többnyire az író nyelvén beszélnek), vagy humorossá az elbeszélésben. *A karthausi* stílusához képest mégis van benne bizonyos fejlődés az egyszerűség és realisztikus tárgyilagosság irányában. Azt is meg kell állapítanunk, hogy Eötvös stílusa minden hibája és kevés magyar zamata ellenére is egyéni stílus, mely minden mástól különbözik. Ezt csak igen kevés regényirónkról és novellistánkról mondhatjuk el.

A regény eddigi elemzői különféle hatásokat mutattak ki Eötvösnek ebben a művében is, de megállapításaik erős ellenőrzésre és felülvizsgálatra szorulnak.

Először is azt a hatást kutatták, melyet Eötvös előbbi regényei tettek *A nővérek*re. Már Ferenczi Zoltán észrevette, hogy a regényben a *Magyarország 1514-ben* több alakja és motívuma ismétlődik. A parasztlázadás, az úri családok menekülése, a lázadók ostroma

megvan mindkettőben. Káldory jelleme hasonlít az Ártándiéhoz, ki szintén két nőt szeret, s az egyiktől (Klári) szeretne szabadulni. Vámosy kettős szerelmében ezt még egyszer ismétli. A szenvedélyes és bosszúvágyó Klári és Vikta is rokon jellemek. Ezek az ismétlődések valóban feltűnők s Eötvösnek nem nagy mesekitaláló tehetségére mutatnak.

Kiss Gyula *Br. Eötvös József és A nővérek* című tanulmányában (1912) *A karthausi* és *A falu jegyzője* hatását is nyomozza (pl. Gusztáv kettős szerelme, Vándory és Réty, valamint Mariska és Margit testvéri viszonya), főként a hasonló demokratikus irányzatban s nevelési elvekben, de ezek nem tekinthetők hatásoknak, mert Eötvös egyéni felfogásából, elveiből következnek, melyek szükségképpen minden munkájában megnyilatkoznak.

Péterfy Jenő Eötvös-tanulmányában *A nővérek* és Goethe *Wahlverwandschaften* című regénye közt talál „némi rokonságot", bár azt tartja, hogy az utóbbi nem volt „közvetlen hatással" Eötvös képzeletére. Mindkettő „az aristokratikus világ lélektani zavarai"-t rajzolja, a kis okokból keletkező s később legyőzhetetlenné váló elidegenülést.[8] Ezt a véletlen hasonlóságot, melyet Péterfy ötletszerűleg vet föl, Kiss Gyula már *hatás*nak minősíti, de ezt az állítását csak azzal tudja támogatni, hogy mindkét regényben sok a reflexió, s alakjaik sokat vitatkoznak. Ezen az alapon Eötvös regényét száz mással lehetne kapcsolatba hozni. A két

[8] Már Dux Adolf említette *A nővérek* s a *Wahlverwandschaften* hasonlóságát a Pester Lloydban megjelent egykorú bírálatában (1857. jan. 26.). L. Angyal Dávid: *Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése.* Bp. 1926.

regény meséje, szelleme és irányzata egészen más, s ezenkívül Goethe regénye régimódi, század-eleji, Eötvösé pedig modern lélekrajzi regény. A *Wahlverwandschaften*-t szerintünk bízvást törülhetjük Eötvös regényének „forrásai" közül.

Kiss Gyula szerint Constant Benjamin *Adolphe*-ja is hatott *A nővérek*re. Ez már valószínűbb, mert hatása *A karthausi*n is észrevehető.[9] Eleonora és Adolphe, Margit és Káldory elidegenedése kis okokból, lassan fejlődik. A félreértéseket kezdetben egypár szóval eloszlathatnák, de ezt az egypár szót egyikük sem tudja kimondani. Eleonóra is boldog haldoklásakor, s majdnem ugyanolyan szavakkal vígasztalja, mentegeti Adolphe-ot s vádolja önmagát, mint férjét Margit.

A Sand George *Indiana*jával való egyeztetése már nem látszik jelentősnek és meggyőzőnek. Itt a következő analógiákat találja. Ramière és Káldory jelleme (önző világfiak); Ramière is elhidegül Indiana iránt s megházasodik, mint Káldory; Vámosy és Vikta viszonya a Ramière és Noun szobalányéra emlékeztet, ki szintén öngyilkos lesz. Ezek azonban közkeletű motívumok, s más szerelmi-tárgyú lélekrajzi regényekben is előfordulnak, tehát itt sem kell minden áron az *Indiana* hatását keresnünk. Amit Kiss Gyula Dickens hatásáról mond, még kevésbbé helytálló. Dombey Florentin szerinte Margitra emlékeztet, mert ő sem érzi magát jól hideg környezetében s szeretetre vágyik. Ez erőltetett hatáskeresés, hiszen Margitnak van szerető anyja. Hogy Dickens is a kis emberek boldog körét állítja szembe az arisztokrata körökkel, Eötvös is, ez

[9] Szinnyei F.: *Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig.* I. 1925. 277.

természetesen következik mindkettőnek demokratikus érzületéből és világnézetéből. Hogy Eötvös is a szeretet boldogító voltát hangoztatja, az elnyomottak védelmére kel, s bírálja a fennálló társadalmi rendet, szintén nem Dickens hatása, hanem Eötvös egyéniségéből következik. Realizmust sem csak Dickens regényeiben látott, hanem más külföldi realisták munkáiban s Keményben is. Az is természetes, hogy nevelési elvei néha a Fáy Andráséival egyeznek, hiszen ezek általános nevelési elvek (pl. a kényeztetés káros hatása, a nőknek az életre való nevelése), s nem Fáynak vagy Eőtvösnek eredeti eszméi.

A hatáskutatók egészen megfeledkeztek Kemény *Férj és nő*jéről, pedig ez példaként állhatott előtte *A nővérek* tervezésekor. Ott is egy könnyelmű világfiférj áll szemben egy gyöngéd-lelkű, érzékeny nővel, de ennél az analógiánál fontosabb, hogy az is egy boldogtalan arisztokrata házasság története, egészen arisztokrata környezetben játszik, s realisztikus lélekrajzi modorban van írva. Nem lehetetlen, hogy ez kelthetett Eötvösben kedvet hasonló tárgyú és modorú regény írására.

Szigetvári Iván vette észre,[10] hogy *A nővérek* meséje hasonlít br. Podmaniczky Frigyes *Tessék ibolyát venni* című (1856) regényéhez. Ez is a felvidéki kolera-lázadással kezdődik, Vári grófnak második házasságából származó leánykája a kastély ostromakor eltűnik, s csak hosszú viszontagságok után, felnőtt korában derül ki születésének titka. Vári idősebb leánya, a grófkisasszony itt sem boldog egészen a regény vé-

[10] *Eötvös A nővérek című regényének forrásaihoz.* E. Phil. Közl. 1915.

géig. — Podmaniczky regénye 1856 július közepén jelent meg, Eötvös pedig 1856 december 1-én adta át *A nővérek* kéziratát kiadójának. Szigetvári úgy véli, hogy négy és fél hónap alatt Eötvös megírhatta regényét, de ha Podmaniczky regényének megjelenése előtt kezdte is írni, kétségtelen, hogy befejezése előtt már ismerte. Nem veszi észre, hogy a lázadás s a gyermek eltűnése a regény legelején van, tehát *utólag*, a regény írása közben nem vehette Eötvös Podmaniczkytól. Nem is vette. A feltűnőnek látszó egyezés csak véletlen. A koleralázadást Jókai már 1848-ban megírta a *Szomorú napok*ban (ezt eddig senki sem vette észre). A regény hét első fejezete már akkor megjelent, az egész pedig 1856. április 1-től szeptember 23-ig a *Pesti Napló*ban, tehát Eötvös regényének készülésével párhuzamosan. De ezt sem kellett a lázadás mozgalmainak megismeréséhez forrásul használnia, hiszen atyjától, kit a lázadás elfojtására királyi biztosként küldtek ki, eleget hallhatott róla, de másoktól is. Eltűnt úri gyermekekről is hallhatott ő is, Podmaniczky is. A nővéreknek különböző sorsban való nevelkedése volt Eötvös alapeszmeszerű kiindulópontja regényének tervezésekor. Hogy egyik közülük alacsony sorba kerül, ezt vagy gyermekcserével kellett megoldania, vagy úgy, hogy a gyermek elvész. Az utóbbi valami zavarban történhetett meg legvalószerűbben. Így juthatott a koleralázadás beleszövésének gondolatára. Podmaniczky regényének meséje különben egészen más, mint az Eötvösé, még a gyermek eltűnése sem ugyanúgy történik. Itt t. i. az eltűnt gyermek helyett a dajka egy másikat csempész a családba a gróf távollétében. A gyermek meghal, úgyhogy a gróf azt hiszi, hogy igazi leányát temették el.

Podmaniczky regénye tehát nem volt Eötvös forrása.[11]

Mint látjuk, idegen hatás *A nővérek*ben alig van, s amit esetleg valószínűnek tarthatunk, az sem jelentős, s inkább a regényirodalom közkeletű motívumkincséhez tartozik.

Ismerjük Eötvös sokszor idézett véleményét a költészetről. Ez szerinte „kedves játékká aljasul, ha a kor nagy érdekeitől különválva, nem a létező hibák orvoslása, nem az érzelmek nemesítése után fárad" *(A falu jegyzője)*. Ehhez az erősen vitatható nézetéhez ragaszkodva regényeibe mindíg irányeszméket rejtett, vagyis mindíg irányregényeket írt. *A nővérek* is irányregénynek készült annak bizonyítására, hogy a vagyon, fényes helyzet nem tesz boldoggá, s hogy a boldogság az egyszerű, szegény emberek körében gyakoribb. Ezt az alapeszmét fejezik ki a következő nyilatkozatok. Margit ezeket mondja Mariskának: „mióta e házhoz jöttem, s a csendes kört, melyet magad körül alkotál, ismerem, azt hiszem néha, hogy Isten engem is ilyenre teremtett ... ha van szerencse e világon, az csak a tiedhez hasonló helyzetben találtatik fel" (IV. 1.). Margit Ormosyné szerint azért vált szerencsétlenné, „mert a körben, hova őt születése állítá, idegennek érezte magát, mert a szívtelen világ, melyben élnie kelle, nemesebb lelkének vágyaival s reményeivel

---

[11] Éppen ilyen naív és erőltetett Szigetvárinak az az állítása, hogy Dumas *Kaméliás hölgye* is hatott Eötvösre, mert mindkét hősnő tüdőbajban hal meg, s a félreértések kiderülése után mindketten boldogok lesznek haláluk előtt (nb. ez csak a Dumas regényéből készült drámában van meg). Ez nagyon közkeletű motívum, megvan pl. Gyulai *Fanni*jában és sok más elbeszélésben is.

ellentétben állt" (IV. 15.). Mariska pedig azt mondja: „Fényes cím, roppant vagyon! de nem volt-e meg ez Margitnál is, és szerencsés volt-e ezért? Hányszor nem panaszkodott, hányszor nem mondá, hogy helyzetemet irigyli, s hasonló helyzetben szintén szerencsésebbnek érezné magát" (IV. 16.).

Ez az alapeszme kétségkívül hamis. Az írót demokratikus érzése álokoskodásra csábítja, hiszen mindenki tudja, hogy a szerény, kis kör még maga nem elég a boldogságra, a fényes helyzet pedig nem lehet akadálya a boldogságnak. Hogy Margit irígyli Mariska helyzetét, természetes, mert az emberek mindíg jobbnak tartják azt a helyzetet, melyet nem ismernek eléggé. Az író maga is megingatja érvelésének amúgy sem szilárd épületét, mikor Farkas Mátéval kimondatja a helyes ellenérvet: „Hosszú életem alatt azon meggyőződésre jutottam, hogy belső megelégedésünk éppen nem függ körülményeinktől; s ha Maris Margit helyzetében lett volna, jót mernék állani, más módon, de époly szerencsésnek látnók, mint most" (IV. 15.). Valóban igaza van Farkasnak, s hozzátehetjük, hogy az érzékeny Margit Mariska helyzetében is boldogtalan lett volna, mert boldogságunk vagy boldogtalanságunk egyéni természetünkből fakad.

A nővérek tehát irányregénynek gyenge. Szerencsére irányzatossága másodrendűvé válik és háttérbe szorul lélekrajzi problémája mellett. Ez az örök érdekű probléma, mely minden házasságban (talán leginkább a gyermektelenben) fölmerül a következő. A nőt teljesen kielégítheti a szerelem, az aktívabb férfit, kinek más céljai is vannak, nem. Ez sohasem tudja egészen átérezni és értékelni a nő teljes odaadását. Az ideálisan gondolkozó, gyöngéd, érzékeny és fínomlelkű nőt,

ki nem tudja megérteni a férfinak az övétől különböző természetét, ez boldogtalanná teheti, vagy legalább is csökkentheti boldogságát. Az is kétségelen, hogy ez a probléma olyan előkelők házasságában, kiknek semmi komoly elfoglaltságuk nincsen, még komolyabbá válhatik. Ez a Margit és Káldory esete. Farkas Máténak is az a véleménye, hogy „ha a nagyvilágban talált rossz házasságoknak belső történetét ismernők, az tünnék ki, hogy férj és nő többnyire azért tették egymást szerencsétlenné, mert semmi egyéb dolguk nem volt" (II. 12.). Szerinte „minden megelégedés csak munkásságunknak eredménye, s a legboldogabb az, kinek legtöbb dolga van a világon" (I. 7.). Erre a problémára világítanak rá Farkas Máté következő gondolatai. Margit és Káldory készülő házasságáról ezt mondja: „Margit csak szívét fogja követni, ő szerelméért csak szerelmet kíván, de teljes, mindent kizáró, határtalan szerelmet, mint az övé, — s ezt a grófban nem fogja találni" (II. 7.). A szenvedő, s férje szerelmében kételkedő fiatalasszonyt pedig ilyen érvekkel nyugtatja meg: „De ha azon szerelmet, melyet keresett, csak azért nem találta fel, mert egy fiatal hölgynek ábrándjai e földön nem valósulhatók, s mert még azon esetben is, ha álmaink teljesülnek, a való sohasem oly szép, mint azok voltak: ok-e ez, hogy magát szerencsétlennek érezze?" (IV. 3.). „Próza az élet, de szép próza, melyben elég költőiséget találunk, mihelyt egyszer azon meggyőződésre jutottunk, hogy az egész nem állhat egyedül ilyesből" (u. ott). „Az érzéseknek... tökéletes egyenlősége fel nem található. Hiába, a férfiú valamint a hangban, úgy érzéseiben a nőhöz hasonló magasságra nem emelkedhetik, de az élet összhangja csak szebbé válik e különbség által" (u. ott). Ide vág

az írónak következő reflexiója is: „Azon névnélküli fájdalmak között, melyekről a legbeszédesebb asszony is ritkán szól, nincs talán egy sem, melyet nehezebben viselhet el, mint azon meggyőződést, hogy a férfiú, kit szeretetének tiszta sugaraiban félistennek gondolt, végre is csak közönséges ember. Ritka kerüli ki e fájdalmat, mert hisz a legdicsőbb férfiú is a mindennapi életben a mindennapi emberek sorába száll le; de e fájdalom azért nem kevésbbé keserű, s ha azon házasságok között, melyek tiszta szeretetből köttettek, aránylag kevés boldogot találunk, annak egyik fő oka épen ebben fekszik" (III. 4.).

A *nővérek*ben tehát nem a föntebbi irányeszme a lényeges, hanem ez a lelki probléma, amely a gyenge irányregényt sikerült lélekrajzi regénnyé teszi. Erről az oldalról kell Eötvös művét tekintenünk, s ebből a szempontból méltatnunk.

Az egykorú kritika *A nővéreket* kiváló szerzőjének kijáró tisztelettel és méltánylással fogadta.

A legelső bírálatot Jókai írta róla rövid idővel megjelenése után (MS. 1857. 148—68. júl. 2.—25.). Az illusztris regényíró-kartárs a következőket mondja róla: Nem olyan regény, hogy nem lehet letenni addig, míg el nem olvastuk. Ezt minden fejezet után le kell tenni, s átgondolni, átérezni az olvasottakat. Előtte igen biztos termometruma lesz a szív melegének, hogy ki hogyan nyilatkozik a regényről. — Azokkal tart, akik szerint minden műnek irányzatának kell lenni. Irány nélkül csak a lovagregényeket írták, melyeknek mai hű epigonjai a Vorstadt-Romanok, s a párizsi frivol regények. Íróik a divatvilág fille entretenue-i, dicsőségük csak egy ideig tart. Eötvös nem törekszik érdekfeszítésre, mindent megokol. Regénye legnagyobb

bók a magyar közönségnek. Amely közönségnek ez kapós olvasmány, az magas műveltségű. A hatásvadászattól szinte undorodik, annyira kerüli, pl. mindjárt az elején elárulja, hogy a két leány nővér. — Részletesen elmondja a regény meséjét, azután még a következőket jegyzi meg: Lélektanilag érthetetlennek tartja, hogyan adhatta gyermekét ilyen kézbe veszély idején a gondos, szerető anya. Farkas Máté igen sikerült alak. Káldory gróf nagy színész, ki csak akkor csal meg mást, mikor önmagát is csalja. Kettős szerelmét elítéli. Megirtózunk tőle. Vámosy is „igen jeles fiatal ember", egyszerre udvarol Viktának és Margitnak. Eötvös nemcsak bele tudja élni magát alakjainak lelkébe, hanem ellenkező észjárású emberek életfelfogásába is. Vitáikban mindegyik páratlanul védi igazát. Az író nem dönti el a vitát. Ehhez „magas ész" kell. A nagyvilági emberek szerinte azért nem boldogok, mert unatkoznak. Ez ellen csak a munka véd meg, tehát dolgozzanak ők is. Jó, hogy ezt egy arisztokrata mondja, ki abban a világban él és benne boldog tud lenni. — A rendkívüli hosszú bírálat főként írója miatt érdekes.

A *Nővilág* bírálója szerint (1857. 26. júl. 5.) a regény „egyszerű, de fínom rajz, lassú fejlődés, de biztos kivitel, nem erős, de megható jelenetek, a köznapi élet jellemei, de hűn rajzolva". A *Budapesti Hirlap* bírálója (M.) is igen dícséri (1857. 154—6. júl. 9—11.). Hosszó tartalmi ismertetés után kiemeli az egésznek élethűségét mesében, jellemekben s lélekrajzi erejét. Mennyiféle rajza a szerelemnek! Sok benne az életbölcseség, gyönyörű gondolat és hasonlat. *A karthausi*ban maga közvetlenül oktatott és okoskodott, itt gondolatait személyeivel mondatja el. *A nő-*

*vérek*nél alig van remekebb műve a magyar regényirodalomnak. — A *Pesti Napló*ban Kecskeméthy Aurél ismertette (1857. 165—6. júl. 22—23.). A regényt szerinte „egy emberszerető szívvel párosult emberismerő bölcsnek szelleme alkotá". A két történet (t. i. az Ormosyéké és a Káldoryéké) egy eszmén alapul: „az egymást nem értés férj és nő közt". Túlfínom és túlérzékeny nő és túljózan férfi ellentéte mindkettőben. Ormosyék egymás meg nem-értését nem tartja egészen indokoltnak. Nevelésről mondott reflexióit védi. Eötvös „a szíven át vezeti elménkbe eszméit", s így nem válik szárazzá. A jellemrajzokat remekeknek találja, csak Vámosy szerelme „kellemetlen új fonál" a mesében. „Vizenyős jellem", „mindíg *fade* legény marad ő keme". „A házi viszály tespedése kissé elnyujtott. A vallomások talán már Emsben is megtörténhettek volna. „Regényirodalmunk egy iskolájából sem való... egyenkint feltünő kivételes példányai közé" tartozik. Az újabbkori világirodalomban is díszes állást foglal el. — Dózsa Dániel a *Kolozsvári Közlöny*ben írt róla (1857. 120—3. szept. 10—17.). Ő is hosszan ismerteti tartalmát, dicséri remek, tanulságos voltát, jellemrajzait, reflexióit. „Főelőnye éppen a reflexiókban áll". Csak Mariska jellemével és sorsával nincs megelégedve, mely „kedvetlen benyomást hagy hátra" az olvasóban.

Csak egy bírálat jelent meg ebben a korban, mely nem dícsérte Eötvös regényét, hanem feltűnő kíméletlenséggel bánt el vele, a Császár Ferencé. Ez *Kalászatok a magyar regényirodalom mezején* c. tanulmánysorozatában (*Divatcsarnok*. 1858. 2—26. jan. 12.—jún. 29.) jelent meg. A szigorú bíráló szerint a regény „elejétől végig elhibázott". Meséje köznapi,

nem új. Podmaniczky *Tessék ibolyát venni* c. regényéé ugyanaz. Eötvös bizonyára nem ismerte, mert akkor nem ismételte volna. A koleralázadás belevonása nem helyes, a kompozíció sem jó. A jellemekben is sok a hiba, a nővérek nem igazi regényhősök, csak Farkas ép, költői jellem. Margit és Mariska barátsága nem valószínű, Vilmos és Vikta viszonya sem az (az életben mások az ilyen viszonyok). Nincs az egészben egység, uralkodó főgondolat, mint irányregény sem jó. Ormosyné eljárása, hogy eltitkolja Mariska születését, jogtalan. Stílusa sem kifogástalan. Az általános magasztalás ellenében ezt szükségesnek tartotta elmondani. — Mi nem tartjuk szükségesnek, igazságosnak még kevésbbé.

*A nővérek*kel az újabb irodalomtörténetírók sem bántak egészen igazságosan és érdeme szerint. Gyulai Pál remek Eötvös-emlékbeszédében alig szentel neki néhány szót, Péterfy sincs róla valami jó véleménynyel, Baráth Ferenc a „Képes Irodalomtörténet"-ben jóformán csak a tartalmát mondja el röviden, Császár Elemér regénytörténetében azt állapítja meg róla, hogy „értékben is, jelentőségben is nagyon elmarad a másik három mögött", Pintér Jenő nagy irodalomtörténetében is csak röviden foglalja össze a rá vonatkozó tudnivalókat, egyes irodalomtörténetek meg sem említik. Csak Ferenczi Zoltán foglalkozott vele részletesebben s utána Kiss Gyula, de ezek az ismertetések a nagy közönség előtt jóformán ismeretlenek.

Ez a mellőzés és lekicsinylés nem méltányos. *A nővérek* kétségkívül kisebb értékű regénye Eötvösnek, de a magyar regény fejlődésének mégis jelentős mozzanata. Ebben a korban a *Férj és nő* mellett legjobb modern lélekrajzi regényünk. Ez a jelentősége,

s ezt eddig senki sem emelte ki nyomatékosan. Ha nem is éri el amannak színvonalát, mégis nagyszabású alkotás és már ritkaságánál fogva is nagy figyelemre méltó. Lélekrajzi regényekben annyira nem bővelkedünk, hogy ilyen mű mellett nem lehet közömbösen elhaladnunk. Róla szóló fejezetünket azért szabtuk hosszabbra, hogy igazságot szolgáltassunk neki.

III.

A régi elbeszélő gárda többi tagjai. — Bérczy Károly, Szabó Richárd novellái. — Szegfi Mór novellái és A harmadik szomszéd *c. regénye. — Dobsa Lajos novellái és* Lydia *c. regénye. — Vajda János. — Komáromy Ferenc novellái s* A pályakezdők *c. regénye. — Szendrey Júlia, Szigligeti Ede, Karacs Teréz novellái. — A népies elbeszélés művelői: Garay Alajos, Szabó Imre. — Táncsics Mihály:* Bordács Elek, a gyalog árendás.

A régi, szabadságharc előtti elbeszélő gárda három nagysága után a kisebb tehetségek munkásságán tekintünk most végig, s azt vizsgáljuk, hogy mit tettek ők a realista elbeszélés terén.

*Bérczy Károly*lyal kezdjük szemlénket. 1821-ben született Balassagyarmaton. Stand családi nevüket még édesapja,[1] Nógrád megye tiszti orvosa, változtatta Bérczyre. Iskoláit szülővárosában, Vácott és Pesten elvégezvén, ügyvédi oklevelet szerzett, de nem lett ügyvéd, hanem helytartótanácsi tisztviselő 1842-ben. Így került gr. Széchenyi István mellé mint a közlekedési bizottság jegyzője. Szívbaja miatt megválik állásától, s nem vesz részt a szabadságharcban. 1850-től

[1] Akinek Megyeri Károly, a híres komikus, unokatestvére volt.

kezdve Pesten él mint újságíró: 1854-ig a *Pesti Napló* külföldi rovatát írja, 1855-től 1857 végéig[2] pedig a *Politikai Újdonságok*at szerkeszti Pákh Alberttel együtt. 1857-ben megindítja az első magyar sportlapot *(Lapok a lovászat és vadászat köréből,* majd *Vadász és versenylap)* s kitűnően szerkeszti. Munkássága sportirodalmunk terén úttörő.[3] Az Akadémia 1859-ben választja tagjai közé. Különben boldog férj és családapa, csak betegsége okoz neki gondot és szenvedést. Elegánsan öltözködik, Széchenyi is dandynek nevezi,[4] művelt ember, jól beszél németül, tótul, franciául, angolul és olaszul. Kellemes modora és elmés társalgása miatt előkelő körökben is szívesen látott vendég. Mágnás barátai vannak, tagja a Nemzeti Casinonak (később titkára).

Ma már csak gyönyörű Anyegin-fordítását olvassák és emlegetik, de a maga korában mint novellista volt ismert.

Már a szabadságharc előtt is a jobb elbeszélők közé tartozott, s 1838—1848-ig tizennyolc elbeszélést írt. Ezekben különféle hatások mutatkoztak, így a Jósikáé, a régimódi regéké, Kuthyé, a francia romantikusoké, Washington Irvingé és Bulweré (az utóbbi hatások olyan feltűnőek voltak, hogy miattuk Bérczyt plágiummal vádolták). Fordulatos dialógusra, elegáns előadásra és lélekrajzra törekedett, úgyhogy az *Athenaeum* már 1843-ban azt írhatta róla, hogy

---

[2] A D. 1858. jan. 10-i száma jelenti, hogy a Politikai Ujdonságok „szerkesztésétől visszalépett".

[3] Balogh Károly: *Az első magyar sportlap* c. cikkében részletesen méltatja (Testnevelés. 1938.).

[4] „Bérczy, der Dandy" *(Gr. Széchenyi István Naplói.* VI. 1939. 691.).

„belőle jeles beszély-író válhatik". Ez meg is történt, de csak az ötvenes években. Hogy addigi működését maga is inkább kísérletezésnek tekintette, abból látjuk, hogy novelláinak első gyüjteményébe csak öt régi elbeszélését vette fel.

Novellaíró működését több mint kétévi szünet után 1850-ben kezdi újra s 1855-ig folytatja.[5] 22 elbeszélése közül 4 történeti, melyek, mint láttuk (I. 589—90.), Jósika és Jókai hatását mutatják, 5 víg és 13 komoly társadalmi. Két önálló gyüjteményt adott ki belőlük. Az egyik az *Élet és ábránd* („Novellák"), mely 1852-ben jelent meg április végén két kötetben (benne 5 régi és 7 új novella, ezek közül 3 itt először). A másik háromkötetes gyüjtemény: a *Világ folyása* („Beszélyek") 1854 május végén jelent meg. Ennek első két kötete 9 novellát tartalmaz, melyek közül 3 itt jelent meg először, a harmadik kötet pedig 8 fordítást Washington Irving, Dickens, Bulwer és Lever elbeszélései közül.

Bérczy néhány év alatt sokat fejlődött. A romantika még sok elbeszéléseiben. Szereti az érdekfeszítő bonyolítást s a megrázó, sokszor borzalmas motívumokat. Ilyenek, hogy csak néhányat említsünk: a bosszúálló a csábítót, kit altatóval elkábított, csónakba viszi, két kezét összeláncolja s hozzájuk köt egy nehéz pénzes szekrényt, a Duna árja örvénybe sodorja a csónakot s mindkettejüket elnyeli *(Az őrült nő sziklája)*; a bosszúálló felakasztja felesége csábítóját, kiről kiderül, hogy saját fia volt, őt magát villám sujtja agyon

[5] Csak 1858-ban ír egy tréfás állat-novellát *(Egy róka emlékiratai)*, de ez különálló jelenség, s az sem lehetetlen, hogy csak átdolgozás.

(A holló-király); a csábító az álomitallal elkábított leányt meggyalázza *(Élet-utak)*.

De azért nem merül el a francia romantikusok utánzásában, mint legtöbb kortársa, hanem lélek- és környezetrajzot már az angol realistáktól tanul.

A jellem- és lélekrajz nem a legerősebb oldala ugyan, de érdeme, hogy törekszik ilyent adni, s e tekintetben fölülemelkedik az átlagon. *A Varsányiak* két testvér szerelmének története egy leány iránt. *Az őrült nő sziklájában* egy önfeláldozó, nemeslelkű s végül a csábítón bosszút álló szerelmest és egy pénzre éhes vén embert rajzol. *A holló-király*ban a bosszúálló, megcsalt és tönkretett, embergyűlölő férj s a lelkifurdalástól gyötört csábító alakja érdekes. Kettős naplóformája alkalmat ád az írónak a lélekrajz elmélyítésére. A *Beszély a vasuton* tárgya egy gróffiú s egy szegény leány boldogtalan szerelme. A *Hindu románc* egy angol tiszt s egy hindu leány szerelmének története. *Az álgyöngyök* igazi hőse a neje multját nagylelkűen megbocsátó, lovagias férj. Sikerült benne a titkának fölfedezésétől rettegő s elveszett gyermekét megtaláló nagyvilági nő lélekrajza. Alakjainak külsejét gondosan írja le, fínom pl. az utóbbiban a nő arcképének s eredetijének összehasonlító leírása. Az *Élet-utak* egy tehetséges és törekvő parasztfiú s a földesúr fiának története. Az utóbbi tönkreteszi annak húgát, feleségül veszi ideálját, a politikai téren megakadályozza érvényesülését. Végül az elkeseredett fiatalember bosszút áll rajta. — A lélekrajzot szolgálja még alább ismertetendő keretes elbeszélő technikája is, mellyel szubjektív színezetet tud adni történeteinek.

Kiemelendő környezetrajzoló ügyessége, mellyel élénk, helyenként színes hátteret ád elbeszéléseinek.

Ilyen, legtöbbnyire új, környezetrajzai: felsővidéki képek, az oroszok betörése *(A holló-király);* oláh csempészek élete a Mehádia s Orsova közötti hegyvidéken (nagyszabású leírás), végén a magyar sereg menekülése a délvidéken Világos után *(Az őrült nő sziklája);* Bach-korszakbeli pesti élet, kilátás a Svábhegyről *(A Varsányiak);* angol tisztek élete Indiában, a rajz realitását angol és hindu szavak belevegyítésével fokozza *(Hindu románc);* a Rácváros lebújai s egy akkori női szalon érdekes leírása *(Az álgyöngyök),* az aggteleki barlangé *(A Baradlában),* vagy a kazáni orosz életé *(A végzetteljes cipő).* Egyetlen novellája játszik magyar népies környezetben: a *Ne hagyd el magad s nem hagy el az Isten* című száz pengőforint jutalmat nyert pályaműve. Sablonos s a tanulság kedvéért írt történet az eszes, derék fiatal gazdáról, ki minden megpróbáltatás ellenére is boldogul, de különben realisztikus, érdekesen elmondott, jobbfajta népies elbeszélés.

Novelláiban most is láthatunk idegen hatásokat. A *Világ folyása* a *Karthausit*, *Abafit*, Vörösmartyt és Garayt olvasó s titkolt szerelmében elhervadó leányhősével németes érzelmességtől ködös. A *Hindu románc* romantikája angolos-ízű s Bulwerre emlékeztet, míg *Az álgyöngyök* kis szenvedő koldúsleánya, ki züllött nép közt tengődik, mintha Dickens Twist Olivérjének volna édes testvére. A *Városi és falusi élet,* amelyben egy ügyvédi iroda kliensein mutatja be a fővárosi élet árnyoldalait, életkép s Nagy Ignác életképeire emlékeztet. Még száraz elbeszélő modora is az övéhez hasonló.

Látjuk, hogy Bérczy szívesen tanul másoktól s elbeszélő egyénisége korántsem olyan kiforrott és élesen

jellegzett, mint a Keményé vagy a Gyulaié. Szerintünk legerősebb oldala nem mindennapi elbeszélő tehetsége és technikája.

Meséit rendesen valami keretbe komponálja, s így teszi frissekké, érdekesekké őket. *A Varsányiak* sovány szabadságharci hátterű szerelmi történetét pl. Bach-korszakbeli aktuális keretbe foglalja. A Magyar Írók Füzeteinek szerkesztője ront be hozzá az ígért novelláért. Újra megígéri, pedig még se témája, se címe. Levelet kap Varsányi Sándor barátjától Hamburgból, melyben kéri, hogy a mellékelt levelet adja át öccsének, Lajosnak, ki az Újépületben van fogva. Odasiet s megtudja, hogy Sándor elindult Amerikába, s most Lajos elbeszéli történetüket (ez a tulajdonképpeni novella), ugyanekkor kibocsátják börtönéből, s boldogan siet fiatal nejéhez. — Jön a szerkesztő a novelláért, s ő átadja neki. Hiszen ennek se vége, se címe! Adj neki — mondja az író — olyan címet, amilyent akarsz, a vége pedig meg van írva az első cikkben. Ezzel az ügyes technikával, hogy a maga szubjektivitásával, élményeivel szövi át a magában gyenge történetet, érdekessé is tudja tenni.

A holló-királyt szintén a maga élményeként mondja el. A Kárpátok közt egy különös külsejű vadásszal találkozik, ki egy kastély romjai között lakik. Éjjel rettentő vihar támad, s a villám agyonsujtja a vadászt. A falu papja megtalálja naplóját, sőt az elpusztult kastély egykori uráét is, ebből a két naplóból ismeri meg regényes történetüket. Két elbeszélését *(A Baradlában. A játékos)* érdekes útirajz keretébe foglalja.

Lássuk egyik novellájának *(Beszély a vasuton)* tartalmát elbeszélő technikájának megvilágítására.

Néhány nappal a bécs—pesti „pályavonal" megnyitása után a bécsi „pályafő tágas termében" a vonat indulására várakoztam. Látom B... Endre orvos-barátomat, ki két évvel ezelőtt Z. Gyula gróffal külföldre utazott. Megszólítom, de az siet a nagy beteg Gyula grófot a külön „waggonba" beszállítani. A gróf a tüdővész utolsó stádiumában van. „Harmadszor csengettek, a mozdony sípja élesen süvöltött, a vonatőr trombitájába fútt" s elindultunk. Érsekújvárt ismét találkozom Endrével, ki elmondja, hogy Gyula menthetetlen, s attól fél, hogy nem ér élve Pestre. Vácra érkeznek. „Sötét, ködös decemberi estbe öltözött a vidék." Leszállunk, s látom, hogy Endre egy Fanny nevű nővel beszél, ki a gróf elé utazott, s Endre tanácsa ellenére az alvó gróf waggonjába száll föl, s kéri Endrét, hogy hagyja őket magukra. Endre hozzám száll föl s „a vonat egyhangú robaja közt" a következő történetet beszéli el.

Gyula atyja rideg excellenciás, áldott felesége halála után Endrére bízza Gyula nevelését. Jószágukon laknak, hol a kis gróf a tiszttartó leányával, Fannyval játszik, s annyira megszeretik egymást, hogy valósággal elválhatatlanok. A játszótársak később heves szerelemre gyulladnak egymás iránt. A tiszttartó leányát Pestre adja nevelőbe, erre Gyula addig könyörög apjának, hogy megengedi Pestre költözését. Itt mindennap meglátogatja Fannyt, s utóbb kijelenti apjának, hogy feleségül akarja venni. A gróf dühös s a leányt hazaparancsolja. Gyula haza-hazaszökik, hogy Fannyt láthassa. Külföldre is csak apjának arra az ígéretére megy, hogy félév mulva elveheti Fannyt. Az öreg gróf természetesen ezt csak azért mondta, hogy rábírhassa fiát a távozásra. Gyula még egyszer Z.-falvára rándul, s az egész éjjelt Fannyval tölti. Párizsba, majd Londonba utaznak, Gyula folyton leveleket ír Fannynak s számlálja a napokat. Apja ír neki, s egy levéllel Ravens tengerészkapitányhoz küldi őket, kivel megbarátkoznak. Ez meghívja őket Brazíliába induló hajójának megtekintésére. A hajó elindul velük. Gyula hiába dühöng. Láza, majd agyvelőgyuladása támad. Brazíliába érve ismét beteg lesz, úgyhogy csak két hónap mulva utazhatnak vissza Angliába, hol a gróf levele várja őket Fanny halálhírével. A medaillont is

elküldi, melyet Gyula a leánynak adott. Gyula vigasztalhatatlan, beteg lesz, s az orvosok délre küldik. Baja egyre súlyosbodik. A milánói orvosok ezt megírják apjának, ki erre közli Gyulával, hogy Fanny él és kis fia született. Gyula jöjjön haza, vegye el a leányt s így törvényesítse fiát. Rögtön hazaindulnak, s most itt vannak. Milyen csapás lesz szegény Fannyra, ha látja, hogy kedvese haldoklik. Fanny sikoltozását halljuk. A palotai állomáson Endre beszáll Gyula kocsijába. A pesti pályafőnél kiszállva látom a büszke öreg grófot aranygombos sétapálcájával. Endre ájultan emeli le Fannyt, s később két „hordász" Gyula holttestét hozza le a vonatról. „Meghalt s engem törvényes örökös nélkül hagyott!" — mondja a rideg apa.

Endre másnap fölkeres s elmondja, hogy Gyula Fanny nevét rebegve halt meg álmából föl sem ébredve. Fanny súlyos beteg, gyermeke szintén, de ezt eltitkolják előle. — Két hónap mulva az ifjak báljából tértem haza. Endre, ki nálam lakik, nincs otthon s csak másnap délután kerül haza. Elmondja, hogy Fanny, mikor megpillantotta halott gyermekét, halva rogyott össze, s zokogva vallja meg, hogy ő is reménytelenül szerette Fannyt. Nemsokára kivándorol Amerikába. A grófot láttam Pest utcáin. „Arcáról gőgös fennsőbbség-igény, de egyszersmind rideg örömtelenség is nyiltan olvasható."

Bérczy ilyen technikai fogásokkal, melyeket azonban ízléssel alkalmaz, de egyéb eszközökkel is: elmés és jellemző dialógusaival, fínom realizmusával, folyamatos, elegáns elbeszélő modorával, mesebonyolító ügyességével mindíg érdekessé, mulattatóvá, szóval kellemes olvasmánnyá tudja tenni minden egyes novelláját. S mint a föntebb elmondottakból látjuk, valami tartalmi érték mindegyikben van. Egészen értéktelen és üres novellát Bérczy sohasem írt, s ez nem kis érdem ebben a korban.

Gyulai Pál tartalmas bírálatot írt második novellagyüjteményéről (PN. 1854. júl. 28.). Novelláiban

mindenütt „az alkotó képzelem erőtlenségét vagy lankadtságát" érzi. Humoros képeit sikerültebbeknek tartja, leggyengébbeknek történeti elbeszéléseit. Különben novellái kiemelkednek rendes beszélyeink közül. Művelt ízlésű író szól hozzánk belőlük. Az angol irodalom jótékony hatását éreztetik.

Két évvel utóbb[6] Greguss Ágost is azt állapítja meg róluk, hogy mintáik az angolok, s hogy az író képzelete „bágyadt", de kiemeli novelláiban az ízlést, művészi szerkezetet, gondos kidolgozást, az eszmei tartalmat, az erkölcsi alapot, a szabatos, tiszta nyelvet s a fínom, irónikus elmésséget.

Látjuk, hogy Bérczyt már korábban is a jelesebb elbeszélők közé sorozták és méltán. Novellái fogyatkozásaik ellenére is a kor legjobbjai közé tartoznak. Határozott fejlődést látunk bennük, ezért sajnálhatjuk, hogy elbeszélő működése 1855-tel megszakadt.[7]

*

Bérczyvel egy időben (1838) kezdte novellaíró működését Vetési *Szabó Richárd,* ki 1820-ban született a zalamegyei Szentgyörgyvölgyén. Iskoláit Vácott a Pesten végezte, azután katolikus pap lett. Hogy hol működött, nem tudjuk. 1855-ben áttért a református vallásra, s Kolozsvárt töltött egy évet, ahol Balázs Sándorral együtt szerkesztette az *Erdélyi Muzeum* című

---

[6] *A nevezetesb tüneményekről legújabbkori regény- s beszélyirodalmunkban.* Kelet Népe. 1856. I. évf. 4. füzet.

[7] Csak 1858-ban írt még egy tréfás állattörténetet, mint említettük, Vadász és Versenylapjába, s 1863-ban még egyet. Ez a *Gyógyult seb,* mely utolsó és legsikerültebb elbeszélése. Néhány víg novelláját később fogjuk látni.

almanachot, azután 1856-ban végleg Pestre költözött,[8] s itt újságíróskodott. 1859 júliusától a *Divatcsarnok*ot szerkesztette.

1837—1847-ig 13 novellája jelent meg, melyeken *A karthausi*, Sue és Jósika hatása látszik. Feltűnést keltett az *Életképek*ben megjelent *Nők világa* című levélsorozata, mely a nők kedvelt írójává tette.

A novellaírást csak 1855-ben kezdi újra, s korszakunkban 22 komoly-tárgyú társadalmi elbeszélést ír (történetit és vígat egyet sem). Két novellagyüjteménye: *Szabó Richárd beszélyei* (1856. október végén Kolozsvárt; „Ifj. gr. Bethlen Gábornak barátsággal és hálával szentelve"; három kötetében 10 novelláját közölte, ezek közül 7 régi, 3 e korbeli) és *Novellák* (a Hazai Beszély- és Regénytár X. és XI. füzete. 1858., benne 5 novella, 3 itt először).

Egyik elbeszélését *(Nőszerelem)* „eseményüres, csattanós jelenetekkel föl nem cifrázott, egyszerű" beszélynek nevezi, mely „nem is annyira beszély, mint érzelemrajz"; a másikról *(Elveszett paradicsom)* pedig azt mondja, hogy „nem annyira költői képzelődés, mint megtörtént események összeállítása teremtette". Ezek a nyilatkozatai arra mutatnak, hogy a romantikus helyett tudatosan a realisztikus irányt választja, s gondosabb lélekrajzra törekszik.

Mint Kemény, ő is a női lélek titkait fürkészi, csakhogy hasonlíthatatlanul kisebb emberismerettel és írói tehetséggel. Csupa szerelmi történetet ír, többnyire női hősökkel. Nőalakjai vagy könnyelmű, vagy ideálisan szerelmes női típusok.

Az előbbiekről ilyen témákat dolgoz föl. A *Regé-*

[8] Kolozsvári Közlöny. 1856. dec. 10.

*nyes hajlamok*ban Dálnoki Béla régi, könnyelmű kedvese meg akarja rontani új viszonyát, de a hű szeretők sok háborús viszontagság után mégis boldogok lesznek; Béla barátja is boldog lesz annak azóta özveggyé lett sógornéjával. Az *Elveszett paradicsom*ban egy grófnő eszményileg szeret egy ifjút, s ugyanakkor érzéki szenvedélyt érez egy másik iránt. A kettőt összeegyeztethetőnek véli, mi olvasók azonban nem. Ugyanez a tárgya *Egy nő büntetése* című novellájának is. Itt egy grófnő Hátszeginek ígér örök szerelmet, s mégis a nevelővel sző viszonyt. Hátszegi megmérgezi magát. A *Derű és ború*ban egy kacér nő vígan mulat és „flörtöl" egy fiatal úrral, de mikor ez komoly viszonyt követel, visszautasítja. A *Csalódások*ban gr. Zérei elcsábítja Badacsonyi fiatal feleségét, kit szégyene sírba visz. Badacsonyi párbajban megöli a grófot, s beleszeret feleségébe. Ez nem neheztel rá, hogy férjét megölte, jegyet is vált vele, de, míg Badacsonyi távol van, mégis máshoz megy férjhez.

Az ideális nőtípusokat gyakrabban és szívesebben rajzolja. A *Nőszerelem*ben a hűtlen férj neje ideális szerelemben talál vigasztalást, mely csupán lelki kapcsolat. Ennek jogosságát vitatja, s férje is elismeri, hogy igaza van. A *Vész és nemtő*ben egy férjes asszony szeret egy ifjút. Ugyanebbe szerelmes egy nemes gondolkozású fiatal leány is, ki önfeláldozóan előmozdítja viszonyukat. A féltékeny férj felesége helyett véletlenül a leánykát lövi le, aztán öngyilkos lesz. A *Mához egy évre* című̈ben gr. Zarándiné Krasznait szereti, de nem akarja férjét megcsalni, s lemond szerelméről. A feleségét alaptalanul gyanúsító férj vasúti szerencsétlenség áldozata lesz, s a hű szeretők egybekelhetnek. A *Házasodjatok*ban Gárdonyinak igen rossz

véleménye van a női hűségről. Szerelmes lesz Zentelkeinébe, ki viszont szereti, de hű marad koros és nemeslelkű férjéhez. Lelki küzdelme sírba viszi. Gárdonyi ettől kezdve becsüli a nőket s megházasodik. Ugyanilyen nagy lélek *Gabriela,* az arisztokrata nők mintaképe, ki szereti gr. Koronkait, gyermekkori játszótársát, de mikor ez egy szegény leányba lesz szerelmes, ezt magához veszi, neveltetі és feleségül adja Koronkaihoz. Azóta csak honleányi kötelességeinek él; titkolt szerelmét csak naplója fogja elárulni halála után.

Ezek bizony naív és érzelgős történetek, melyekben sok ugyan a lélekrajz, sokszor egyéb sincs bennük, de ezek erőtlenek, ritkán érdekesek és valószínűek, nem egyszer csak dagályos érzelemrajzok.

Szabó felszínes folyamatossággal ír. Elbeszélései hosszadalmasak, elnyujtottak. Eötvöst utánozva sok reflexiót sző beléjük, sokszor valóságos reflexió-áradatokat zúdít olvasóira, de gondolatai szárazak, közhelyszerűek. Bizonyos dilettantizmus jellemzi ezeket a papirostörténeteket, melyekben nincs igazi élet és nincs művészi alakítás. Néha iparkodik némi környezetrajzzal élénkíteni üres lelki-történeteit. Ilyen a szabadságharci háttér egyesekben (csupán ügyes célzásokkal sejtetve), a pesti ferencrendiek templomának, a Nemzeti Színház Lear-király előadásának, a várbeli bástyasétánynak, a Margitszigetnek, a pesti déli korzónak (a Váci-utcában, Dorottya-utcában s a Dunasoron az Európa-szállóig), s a vidéki mulatságoknak leírása, de ezek a környezetrajzok is bágyadtak, színtelenek s kevéssé valószerűek. Az arisztokrata környezetet, melyben elbeszéléseinek nagy része játszik, nem ismeri igazán s nem tudja rajzolni.

Némi humor csak a *Derű és ború*ban van, hol

Múzsafi, a borbélylegényből lett fűzfapoéta szerepel, de ez az alakja túlzott torzkép. *Egy milliomos vörös-hajú örököse* témájánál fogva érdekes. Ebben egy zsidó újnemes uzsorást szerepeltet. Aranyhalmi gyűlöli a keresztény társadalmat, s így elmélkedik: „Van-e nekünk okunk, hogy valamely nemzet iránt melegebben érezzünk, midőn a polgári jogokért meg kell tagadni vallásunkat, nemzetiségünket, rokonainkat és szokásainkat". Fényes családot akar alapítani. „Népfajom szenvedéseiért elégtételt akarok szerezni magamnak". Fia, Ármin művelt, fínomlelkű, civilizált zsidó, ki méltó, hogy a keresztény társadalom befogadja. Hasonlít Freytag *Soll und Haben*jének egy alakjához, Ehrenthal uzsorás becsületes, rokonszenves fiához. — El is nyeri jutalmát: elveszi a könnyelmű tékozlása miatt csődbe került s általa nagylelkűen megmentett grófné leányát.

Sílusa sokszor igen dagályos és mesterkélt. Íme néhány mutatvány: „Szemsugáraik fénytengerében nem ragyogott-e egymásért égő lelkök szerelmének mindent eláruló tiszta tükre? Nem susogta-e, mintegy szellemdalban, minden leheletök egymásba kölcsönösen átömlött érzelmök rezgését?" *(Nőszerelem)*. „A hölgy — báró Dernő Izabella volt, az a halvány bús arcú hölgy, ki mindennap ott ült a színházban hallgatagul, mereven, és csak Lear király adatásakor sírt oly keservesen, hogy kendője könyűitől átázott" *(Kézfogó)*. „Finom vonású, tojásdad arcán érdekes halványság terült el. Görög orra, finom metszetű szája, vérpiros ajkai, tömött fekete haja ... Junói magos termet, karcsú derék, széles váll, domború mell jellegezték külseje szépségét" *(Egy beszély három szál rózsáért)*. Kezdetleges báj-leltár.

Szabó Richárd gyenge elbeszélő volt. Egyedüli érdeme, hogy romantikus csattanók és borzalmak helyett lélekrajzra, történeteinek lélekrajzi elmélyítésére törekedett. De csak törekedett.

*Szegfi Mór*ról ugyanezt állapítja meg már abban a korban Greguss Ágost.[9] Különben Jókai utánzójának mondja különösen stiláris tekintetben.

Szegfi Mór életéről igen keveset tudunk. 1825-ben született a somogymegyei Szilben szegény zsidó családból. Családi nevét sem tudjuk. Prágában és Berlinben tanult, majd itthon írásból s óraadásból élt. A magyar izr. nyelvterjesztő társulat titkára is volt. A szabadságharcban mint honvéd vett részt, majd újra külföldre ment s Berlinben, Párizsban és Londonban élt. Úgy látszik, 1853-ban már itthon volt, mert ebben az évben kezdte újra novellaíró munkásságát.

1848 előtt 8 novellája jelent meg, melyek közül a zsidó-környezetet rajzolók érdekesek. Önérzetes zsidó volt, aki megróta az akkori írókat, hogy regényeikben gaz zsidókat rajzolnak,[10] s elbeszéléseiben felszólalt a zsidók érdekében, bár előítéleteiket sem helyeselte. Korszakunkban 1853—1858-ig 18 társadalmi elbeszélése jelent meg a lapokban (legtöbb a *Hölgyfutár*ban), s kettő közülük önállóan két kötetben *Kis bajok nagy gondok* („Regényes képek") címen 1856-ban. Az I. kötetben a *Napam asszony* című „népies elbeszélés"-ét, a II.-ban az *Istenitélet* című „beszély"-ét közölte. Ezek nagyterjedelmű elbeszélések, valóságos kis regények. Tervezett egy *Az élet harcai* című regényt,

---

[9] L. a 6. jegyzetet.

[10] Szinnyei Ferenc: *Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig.* II. 1926. 170.

melyből 1854-ben három mutatványt közölt, de ez nem készült el.[11] *A harmadik szomszéd* című „népies regény"-e 1857 március elején jelent meg két kötetben Dobsa Lajosnak ajánlva. Ez 1869-ben új kiadást is ért.

1853-ban és 1854-ben megjelent novellái nem sokkal jobbak a Szabó Richárdéinál. Hosszadalmasak, érzelgősek, valószínűtlenek, sablonos romantikájúak, papirosízűek, de sok bennük a lélekrajz és környezetrajz. *A táncosnő* címűben pl. a pesti Pepita-rajongást örökíti meg (csak más nevet ád spanyol táncosnőjének). *A megváltott lélek*ben érdekes és szocialista-ízű egy angol gyapotszövő-gyár munkáséletének rajza: a gyáros csak gépeivel törődik, a munkások megrokkannak a kegyetlen munkától, családjuk nyomorog. *A védangyal* szereplői kereskedők. Ideális jószívűségüket és nagylelkűségüket mintha Dickens hasonló alakjaitól örökölték volna. Falusi történeteiben *(Egy kis népélet* s három regénymutatványa) sok a népélet-rajz (alföldi vásár, fonóbeli és kocsmai mulatság, somogyi falu és élete), de ez sokszor száraz és etnografiaszerű. Népiességük műnépiesség.

1855-től kezdve határozott fejlődésnek indul s tartalmasabb elbeszéléseket ír. A *Syrén*, mely egy szívtelen, kacér olasz marchesáról szól, minden hosszadalmassága, regényes sablonossága ellenére is figyelemreméltó novella abban a korban (igen terjedelmes is). Alakjait: a szellemes marchesát, az egyszerű, de

---

11 1854-ben előfizetést hirdetett rá (H. 1854. szept. 25.). A Budapesti Viszhang (1854. szept. 24.) így ajánlja: „ő egyike azon héber íróknak, kik a magyar irodalommal sikerrel foglalkoznak, figyelmeztetjük héber hazánkfiait, hogy e munkánál részvétükkel ne maradjanak el". A regény meg nem jelenésének főoka, úgy látszik, az előfizető-hiány volt.

nemesszívű leányt, a sok hájjal megkent, ravasz tudóst elég ügyesen jellemzi, s lélekrajzaival érdekesekké tudja tenni. *A szív rejtélyei*nek alakjai is sokat gondolkoznak érzelmeikről, gondosan figyelik a maguk s mások lelkét. Ez s a novella címe mintha Kemény hatására mutatna, egy epizódja pedig, mint a maga helyén említettük, a Jókaiéra. A *Tudós asszony*ban az ősi származására s a római klasszikus irodalomban való jártasságára büszke Mácsay Lőrincné, s a német transcendentális filozófiával telt Árkády érdekes, bár túlzó humorral rajzolt alakok. A *Napam asszony* egy házsártos parasztasszonyról szól, ki rosszul bánik fia feleségével, s elidegeníti az egymást szerető fiatalokat. Sorsuk már majdnem tragikusra fordul, mikor egy nagy csapás (leégnek) kibékíti őket. Az egyszerű történetet iparkodik gondos, bár hosszadalmas lélekrajzaival elmélyíteni és érdekessé tenni. Kiemelendők szép leírásai is (a Balaton nyári és téli hajnali képe, vihar a Balatonon, a halász temetése, a tűzvész, a „malacfogó" kanásztánc). Másik regényszerű elbeszélése, az *Istenítélet* rendkívül bonyodalmas szerelmi történet, melynek az a lényege, hogy gr. Edelényi szereti a szép és kacér Clarisse bárónét, s hogy megbizonyosodjék ennek szerelméről, Balkányinénak udvarol. A dolog komolyra fordul s a fiatal asszonyt csak egy véletlen menti meg a ballépéstől. Végül minden jóra fordul a böles Ferenc bácsi hathatós közreműködésével. A mulatós és szoknyavadász Balkányiból tisztességes férj lesz, Clarisse is megváltozik. Az elbeszélés gyengéje a túlságosan aprólékos és romantikus bonyolítás s az erőszakos befejezés, de erőssége a gondos lélekrajz, mely helyenként még a mai olvasót is kielégíti. Ferenc bácsi alakjának megrajzolásában Deák Ferenc

lehetett az író mintaképe. A történet színhelye Balatonfüred és Pest, kora homályos. Csak abból következtethetünk a Bach-korszakra, hogy „az öreg kiváló hazafi" azt mondja: „várom a föltámadást".[12]

A *Betűk és számok* mint Dickens-utánzat érdekes. Vass József, a derék „polgári fűszerszámos kereskedő", becsületes, egészséges, kedélyes ember, csupa szív, aki mindenkit boldoggá tesz, különben tele van tréfálkozó kedvvel és humorral. Ez egészen dickensi alak. Az élhetetlen, nyomorgó tudós, ki Horatiust fordítja, szidja a mai irodalmat és közönséget, s tudós gőgjében nem akarja leányát kereskedőhöz adni, szintén Dickens különceire emlékeztet, de már torzkép. Irányzata polgármagasztaló. Az önhitt, avult könyvtudományára büszke, élhetetlen könyvmollyal, mint követendő példát állítja szembe az egyszerű, életrevaló, vagyonszerző, élelmes, de azért emberséges polgárt.

A harmadok szomszéd népies regényének főalakja a tót származású Sztupa Mihály, kit a falubeliek kupeckedése miatt Kupec Mihálynak hívnak. A gazdag paraszt meg akarja rontani a derék Pozsár Józsefet, mert elütötte őt a bíróságtól. Egy züllött csavargóval, Pucér Csicsával szövetkezve ellopja tőle az árvák pénzét és sikkasztás gyanújába keveri. Pozsár mindenét eladja, hogy visszafizethesse a pénzt. Végre minden jóra fordul: a két ellenség gyermekei összekelnek,

[12] Greguss Ágost (PN. 1856. okt. 26.) a *Napam asszony*nak szép lélekrajzait dícséri. Az *Istenitéletet* „költői bucs és árnyalások gazdagsága tekintetében" gyengébbnek tartja. Stílusában „az ellentétezés, a szétszedett mondatok együvérakása", szóval az „aphoristicus előadás" Jókai modorára emlékeztet. Nyelve sokkal tisztább, mint legtöbb elbeszélőnké, de mégis sok benne a hiba, magyartalanság.

csak Kupec lesz öngyilkos. A történet somogyi háttere (országos vásár, bíróválasztás, disznóölés, fonóbeli mulatság) elég élénk.

Vas Gereben bizonyára hatott rá, Auerbach is. A falusi életet valószerűen rajzolja. A parasztokat nem eszményíti túlságosan. Népies nyelve, egyes kisiklásokat nem tekintve, egyszerű, nem körmönfont. Paraszthőse, Kupec gonddal és alapos lélekrajzi elmélyítéssel van jellemezve. Indulatos, pénzvágyó, hiú, gyűlölködő ember, ki lassanként gaztettre vetemedik. A jónak és rossznak küszködése lelkében, tervezgetései, rettegése a fölfedezéstől, alakoskodása, duhajkodása, hogy elaltassa lelkiismeretét — részletesen, néha fárasztó aprólékossággal van rajzolva. Ezzel a regény kiemelkedik az erkölcsnemesítő, unalmas falusi történetek s együgyű szerelmi históriák közül, s helyenként még ma is érdekes. Ha nem volna olyan hosszadalmas, elnyujtott, Gyulai *Varju István*ja mellé állíthatnók.

Stílusán itt-ott meglátszik, hogy nem anyanyelve a magyar. Ilyenféle hibákat találunk nyelvében: ne lebzselj, te asszony — lefetyelj, szájaskodjál helyett; Pozsárnak beszámolt — Pozsárral leszámolt értelemben; fölfortyantott benne a harag; el van mámorítva stb. Különben elég jó magyarsággal ír, jobban, mint sok mai zsidó szépírónk.

Az egykorú bírálat kedvezően fogadta. A *Hölgyfutár*ban Kövér Lajos méltatta (1857. 91—2.) hosszasan és nagy elismeréssel (rövid, dícsérő ismertetés már előbb jelent meg róla u. ott 57. sz.). A *Budapesti Hirlap* (1857. 75.) nyelvét hol igen magyarkodónak, hol magyartalannak találta. — Könyvei nem nagyon keltek. A *Magyar Sajtó* (1858. aug. 17.) azt írja, hogy a *Kis bajok nagy gondok*ból 262, *A harmadik szom-*

*szédb*ól 274 példány kelt el. Ez a nyomtatási költségnek csak egy részét fedezi, ezért Heckenast, a kiadó nem küldhet tiszteletpéldányt minden lapnak. A szerkesztők pártolják az irodalmat, s vegyék meg a könyveket. Ezen a naív buzdításon a szerkesztők már akkor is jót nevethettek.

Szegfi Mór, ha közepes író volt is, de korában törekvő és nem tehetségtelen művelője a realista elbeszélésnek.

*

Két írónk, kik az irodalom más műfajainak művelésével szereztek maguknak hírnevet, a realista novella terén is tettek néhány figyelemreméltó kísérletet, ezek Dobsa Lajos, a drámaíró és Vajda János, a lírikus.

Rottaresti *Dobsa Lajos* 1824-ben született Makón. Atyja tehetős földbirtokos, anyja belga származású. Otthon tanult, francia vívómesterétől franciául is. A felsőbb iskolát Debrecenben végezte, azután joggyakornok volt Pozsonyban az országgyűléskor s ügyvédi oklevelet is szerzett. Mint működvelő színész már azelőtt is gyakran játszott, de ezzel nem elégedett meg, hanem rendes színésszé lett s 1845-ben a Nemzeti Színházban is vendégszerepelt. Mivel nem szerződtették, abbahagyta a színészkedést és 1846-ban külföldre utazott. Németországban háromnegyed évet, Londonban három hónapot, Párizsban egy évet töltött, s tanúja volt az 1848-as februári forradalomnak. Hazatérvén, hadszervező kormánybiztosként működött, a fegyverletétel után atyja birtokán húzódott meg, majd Pestre ment, noha tudta, hogy körözik. Hamarosan be is börtönözték, s félévet ült az Újépületben, hol Dickenst

olvasgatta.[13] Pestre internálták, úgyhogy ettől kezdve állandóan itt lakott (a hetvenes évekig).

Egyik kortársa szerint magas, karcsú férfi volt, tekintete szúró, mint bajusza, az írók közül ő öltözött a legnagyobb eleganciával.[14] Heves természetéről tanúságot tesz egy újsághír, mely szerint az *Értesítő* színi bírálóját egy vendéglőben megverte.[15]

1848-ban már színre került egy vígjátéka, s megjelent egy mutatványa *Sátán* című regényéből. Vad tengeri romantikája Jókai s a franciák hatására vall. Dobsa az ötvenes években főként mint drámaíró szerzett magának jó nevet. 1859-ig 10 darabja került színre 62 estén.[16] 1852-ben és 1853-ban 6 elbeszélése jelent meg (köztük két víg) és egy regénye: *Lydia* (1853. augusztus elején a következő ajánlással: „Dobsa Sámuelné született Du-Bois Amália kedves anyámnak szeretetem jeléül"). A *Hölgyfutár* szerint négy év óta talán ez az első szépirodalmi mű, mely előfizetés nélkül jelent meg (1853. 143.).

Első elbeszélése *Egy hiba* a *Nagyenyedi Album* II. kötetében látott volna napvilágot, de ez a kötet a cenzúra miatt nem jelenhetett meg.[17]

Legsikerültebb beszélyének tartotta az *Egy gri-*

---

[13] Berecz Károly: *A régi fiatal Magyarország.* 1898. 119.

[14] Válkai Imre: *Irodalmi és művészeti Daguerrotypek.* Bécs. 1858. E munka szerzője egyetemi hallgató korában mint diák-rendező még látta a magastermetű és hallgatag öreg urat a Kisfaludy-Társaság egyik díszebédjén, hol vele szemben ült.

[15] „Állatilag, öklével vőn magának elégtételt" (Értesítő. 1852. 33.). 1854-ben pedig állítólagos külföldi örökségéről írnak, mely belga származású anyjának valamelyik rokonáról szállt volna rá.

[16] Bayer József drámatörtének adatai szerint.

[17] Szinnyei: *Magyar Írók.* II. 947.

sette című,[18] s valóban az is. A hosszú elbeszélés igazi párizsi milieuben játszik. Az igazit hangsúlyoznunk kell, hiszen eddigi novellistáink csak hírből-hallomásból s francia regényekből ismerték a francia fővárost s így is rajzolták. Dobsa egy évet töltött ott s jól ismerte Párizst. Novellájának meséje egyszerű és elég érzelgős. Pusztai Ákos (ő beszéli el a történetet) megismerkedik Madeleinnel, a főkötős kis fehérneművarróleánnyal, beleszeret, anyagi zavarából kimenti, sőt együtt is lakik vele, de viszony nincs köztük, mert Madeleine még mindig a hűtlennek hitt Izidort szereti. Az író Ákos gondolatait, reménykedését, hogy talán mégis övé lesz a leány, megfigyeléseit, el-elcsüggedését, érzéki föllobbanásait, melyeket le kell küzdenie, fínoman rajzolja. Ez a legsikerültebb része elbeszélésének, valamint a naív, kedves, jószívű, hálás leány alakja s a történet párizsi háttere, mely hangulatos s az író személyes élményeiből, tapasztalataiból bontakozik ki. A történet érzelgős befejezése (Pusztai önfeláldozóan összehozza a leányt Izidorral, ki aztán elveszi) már nem érdekel bennünket. A grisettek életének rajzára talán kissé Paul de Kock is hatott, de ez alig von le valamit az elbeszélés újszerűségéből és értékéből.

A betyár című Gaál József egykor kedvelt betyártörténeteire emlékeztet, de reálisabb, újszerűbb. Egy vidéki földesúrral beszélteti el Nyalka Bandi történetét, s így annak hangulataival, megfigyeléseivel, a betyár iránti rokonszenvével, szóval lélekrajzi motívumokkal szövi át s teszi érdekessé. Van benne jóízű és jellemző népiesség is. Előadása élénk, stílusa lapidáris,

[18] U. ott.

tömör. Gyorsan, szinte balladás rapszodikussággal folyik a történet, a mondatok csattogva, kalapácsütésekként követik egymást. Érzelgés nincs benne, de annál több realizmus és magyaros zamat. A jótollú drámaíróra vall, s valószínűleg szintén személyes élményeken alapszik.

Egy ifju szinész naplójából című novellája egy színésszé lett úri fiú és egy romlott, kacér színésznő szerelméről szól, mely keserű kiábrándulással végződik. Naplóformában van írva. Az első része összefüggően, a második hézagosabban. Az igen fiatal színész szerelmének rajzában sok a fínomság. Naplójában elmondja Helén iránti rajongásának minden apró mozzanatát: hol találkoztak, hogyan csókolództak, mit tett és mit mondott a leány, hogyan ápolta betegségében, mennyire féltékeny Helén énekmesterére, majd egy grófra, ki ulánus kapitány. Meg akarja szöktetni, Helén hajlandó is rá, de aztán mégis meggondolja a dolgot. A leány elutazik a társulattal, őt nem szerződtetik. Messziről sóvárog utána, híreket hall róla, leveleket ír neki, de nem kap rájuk választ. Végre egy színész, ki maga is szerelmes volt Helénbe, egészen kiábrándítja. Keserű hangú búcsúlevelet ír neki. Később hallja, hogy együtt él a gróffal, ki állítólag le akar miatta mondani tiszti rangjáról. „Hahahaha! Helén boldog! Boldog és szerelmes!“ — írja naplójába.

Az egész történet személyes élményként hat közvetlen és egyéni hangjával. Valószínű, hogy az is volt. Hőse, a színésszé lett jómódú fiatalember nagyon emlékeztet magára az íróra. Másik érdekessége elbeszélésének a színészélet rajza. Leírja hőse próbafellépését (Saint Georges lovagot játssza), s hogy mennyi

kellemetlenséget okoznak neki irigykedő színész-kollégái (frakkját hátul fölmetszik stb.). Kritizálja egyik színésznek Bánk bán-alakítását, s a többiek rossz játékát. Elítélő, egyéni véleményt mond a *Haramjákról* s az *Ármány és szerelemről*. Egy diákot, ki színész akar lenni, lebeszél tervéről s feltárja előtte a színészélet kicsinyes cselszövényeit és cifra nyomorúságát. Leír egy falusi, rettenetes ripacs-társaságot.

Az erősen érzelgős napló néha *A karthausi*ra emlékeztet áradozó líraiságával („Ó napok! Eltüntetek édes kínos napok! Melyik borítandja be nyugalmával keblemet? Melyik, ah melyik adja vissza őt?"). Gyulai *Vén színésze* is hatott rá tárgyával és lírai hangjával.[19]

Lydia című regényének az a rövid tartalma, hogy Zoltán, egy vidéki ifjú Pesten a redutbeli álarcosbálon megismerkedik Lydiával, ki érdekes, művelt nő s bevallja neki, hogy a Dunába akart ugrani kétségbeesésében. Zoltánra mély hatást tesz titokzatos egyénisége, Lydiát is meghatja Zoltán meleg érdeklődése, s egy hét mulva ugyanitt találkozót ád neki. Találkoznak is, Lydia leveti álarcát, s Zoltán beleszeret a gyönyörű leányba. Egy ismerőse, Hamvai, kikacagja őket, ezért Zoltán botrányt csap s párbajra hívja. Egy másik ismerőse, Rékassy Emil Lydia láttára megdöbben. Lydia elküldi neki naplóját, melyből a következő történetet tudja meg. Előkelő, vagyonos leány, kit Rékassy Emil elcsábított, azután elhagyott. Lydia anyának érzi magát. Atyja orvosuktól megtudja állapotát,

[19] *A halott vőlegény* már gyenge munka. Tárgya egy szörnyű tréfa, mely a megtréfált leány halálát okozza. Különben kísérteties történet, reális, de lélekrajzilag lehetetlen megfejtéssel.

s erre a leány szégyenében Pestre szökik Emil keresésére. Ez, mikor az utcán találkozik vele, menyasszonya előtt eltagadja, hogy ismeri. Felberné, a kerítőnő, ki már előbb környékezte ajánlataival, az ájult leányt nyilvános házába viszi, s el akarja adni egy uracsnak. Egy jószívű társa szökteti meg a rosszhírű házból. Ekkor akart öngyilkos lenni s találkozott Zoltánnal, kinek gyöngédsége, szerelme meghatotta. Ő is beleszeretett, de multja miatt nem lehet az övé. Mikor Zoltán elolvassa naplóját, ő már halott lesz. Zoltán a párbaj előtt kibékül Hamvaival, de ennek segédjét, Rékassyt üti arcul s vele vív meg. Golyója Rékassy arcába fúródik. Ő is megsebesül. Felgyógyulása után hazautazik, s még mindig reményli, hogy Lydiát viszontlátja. A történet elbeszélője, ki segédje volt egy év mulva közli vele Lydia halálát. A Dunába ugrott. Rékassy arca a lövéstől eltorzult, menyasszonya megtudva viszonyát Lydiával, felbontotta eljegyzésüket, azt mondta neki, amit egykor ő mondott Lydiának: „én önt nem ismerem". Ez Rékassy anyagi bukását okozza. — A regény tanulságszerű alapgondolata: „A társadalomnak, mely egy gyenge teremtést gúny, átok, megvetéssel zaklat a végső kétségbeesésig, a csábítók ellen nincsen fegyvere."

A bukott nő védelme, a patétikus, máskor rövidmondatos stílus a francia romantikusokra emlékeztet. Sok benne az érzelgősség is. Lydia naplója helyenkint Kármán Fannijáéra emlékeztet. Íme néhány sora:

„Ablakom a kertre nyílik. Van egy kedves fám, mit naponként megnéztem. Babonás sejtelmet köték lombjaihoz. Úgy hittem: mire azok lehullnak, Emil már visszatért és én boldog leszek. Mult éjjel egy fagyos szél nyargalt keresztül és midőn (ki)tekinték,

imént kedves fámat minden ékességétől megfosztva találtam. Lehullott remények! Lehulltak levelei életem fájának, sírok fölöttetek . . .“

Dobsa erősen töreskzik a mese lelki oldalát kidomborítani, s tulajdonképpen lélekrajzi regényt akart írni, de lélekrajza nem elég mély, s helyenként sablonos. A kerítőnő alakja, beszédmódja, általában a nyilvános ház életének megfigyelése abban a korban elég merész és realisztikus.

A *Hölgyfutár* (1853. 161.) dícsérte a regény könnyedségét, fínom modorát, a kényes tárgy fínom kezelését. Az *Új Magyar Múzeum* (1853. 7. f.) viszont megbotránkozott sikamlósságán. Maholnap becsületes nő nem adhat magyar regényt lánya kezébe. A regény talentumot árul el, de több mélység és gond kellene hozzá. A *Budapesti Hírlap* szerint (1853. dec. 15.) „az egész mű inkább drámai, mint elbeszélő“. Vázlatos, hiányzik a háttere. A *Pesti Napló* (1853. aug. 9.) szerint franciás modorban van írva: „Két sort kell olvasnod, s meg leszesz győződve, hogy francia. Olvass néhány lapot, s Dumas és Paul de Kock jutnak eszedbe.“ Ez nem volna baj, de a könnyed franciás modor néha túlságosan is könnyed. A francia nyelvbeli korrektséget hiába keressük benne. Pongyola stílus.

Talán ezek a nem nagyon hízelgő bírálatok kedvetlenítették el az érzékeny írót, de lehet az is, hogy inkább drámaíró tehetségnek érezte magát, s ezért hagyta olyan korán abba a novella- és regényírást. Elbeszélései mindenesetre figyelemreméltók, de kiforratlan tehetség munkái.

Vajda János 1827-ben született Pesten, tízéves koráig a fehérmegyei Válban élt, hol apja erdész volt.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

A gimnáziumot Székesfehérvárt és Pesten végezte, hol két évig Vajda Péternél lakott, ki bizonyára hatással volt lelki fejlődésére. Több mint egy évig színészkedett s bejárta az országot, azután Alcsúton gazdasági gyakornok, majd Pesten a Gazdasági Egyesület tisztviselője. 1848-ban résztvett a márciusi ifjak mozgalmában, azután végigharcolta a szabadságharcot. Az osztrákok őt is besorozták közkatonának s Olaszországba vitték. Egy év mulva hazajött Páduából, s szegénysége miatt kénytelen volt hivatalt vállalni a Bach-kormány alatt. Kataszteri tisztviselő volt Kiskúnhalason és Budán, azután újságírásból élt. Az 1855-ben megindult *Magyar Sajtó* dolgozótársa, majd 1857-től kezdve a *Nővilág* szerkesztője.

Válkai többször idézett *Daguerrotyp*jeiben így jellemzi: „erőteljes testalkatán bizonyos világgyűlölő büszkeség honol, mely világos kék szemeiben a kebel világával tündököl".

A szabadságharc előtt csak egy életképsorozata jelent meg, mely személyes élményein alapult és sötét humorral rajzolta a vándorszínész-életet. Korszakunkban 10 elbeszélése jelent meg 1850-től kezdve (legtöbb a *Hölgyfutár*ban). Ezek közül kettő még erősen romantikus. *Az elitéltek éjjele* rettentő rémhistória a legtúlzóbb francia-romantikus modorban írva (hat ember halála egy rövid történetben!). Egy öreg halálraítélt mondja el fiatal társának a siralomházban. Hugo Viktor *Le dernier jour d'un condamné*jára emlékeztet, de míg ez reálisabb s lélekrajzilag értékes, Vajda novellája csupa patétikus elmélkedés és ömlengés telve sötét pesszimizmussal. Ilyen a *Hábor* is, mely három a szabadságharc után külföldre menekültnek története. Főalakja az embergyűlölő, a gaz sorsot s a vég-

zetet átkozó, rajongó Hábor, aki az óceán egy puszta szigetén rettentő tirádákat mond s utópisztikus ábrándokat sző az emberiség jövőjéről. A légüres térben mozgó történet, mely a Jókait utánzó exotikus történetek közé tartozik, csak az író különös egyéniségére, s már akkor végletek közt hányódó lelkére jellemző.

Severina című elbeszélése már realisztikus. Vihari Márk, egy sebesült főhadnagy és költő 1849 nyarán a Károly-kaszárnyába száll felüdüléséig, s itt ismerkedik meg a könnyelmű életet folytató lengyel grófnővel, Severinával, ki egy ezredes válófélben lévő felesége. Szerelmesek lesznek egymásba, de Viharit örökös kétség és féltékenység gyötri, az asszony pedig szándékosan kacérkodik mással, hogy őt kiábrándítsa magából. Végre mindketten Perczel tábornok seregében küzdve esnek el.

A novellát értékessé teszi ennek a szerelemnek helyenként mélyreható rajza, de főként a különös szerelmesnek kitűnő jellemzése, amely egyszersmind Vajda Jánosnak szinte megdöbbentően találó önemelzése.

Vihari Márk nemes idealizmusból ment a haretérre, s egy erős téli táborozást állott ki, de „a föltolakodó rangvágyas társak magaviseletétől ... megundorodva" a hadseregből való kilépésről gondolkozik. „Ábrándos, túlságos szerény, becsület imádó", de az eszményi becsületé, melyet a világ túlságosnak tart ... „azon emberek közé tartozott, kik örökké elégületlenek, kiknek, hogy boldogok legyenek, nem kívántatik kevesebb, mint egy új kor támadása, éppen olyan, minőt képzeletük teremt s tiszta szíveik óhajtanak ... ők azok egyedül, kik nem tettetnek semmit. E tulajdonságokkal megátkozott ember örökké ... küzd egyedül a vele szemközt álló világgal; társat, barátot

keres szüntelen", de nem talál magához hasonlót... „szerencse soha nem éri, ha éri pedig, másnak adja át, ki örökké másnak óhajt használni, s magának árt s másnak sem használ, ki azért gyűlöli az embereket, mert nem szeretnek úgy, mint ő, — az ilyen ember a legszerencsétlenebb ember!" Különben „indulatos, szilaj, nyugtalan s elégületlen kedéllyel, mint a sebzetten üldözött vad, nem csoda, ha olyan lázas kifakadásokban tört ki", melyek másnak nevetségeseknek tetszhettek. Külsőleg „szép, athletai termetű, erős ifjú volt, s külsőleg éppen ellenkezőt mutatott, mi bensője volt. Éppen így volt ez tetteivel. A leganyagiabb, legdurvább, a legnagyobb kéjenc volt ő... Holott ő a vad, szilaj anyagiságot — szórakozásul használta, hogy gyöngéd érzelmiségétől szabaduljon, melyet ő maga is túlságosnak hitt". „Egy indulat élt lelkében, mely ott szörnyetegi nagyságra növekedett, a dicsvágy", de ezt titkolta mások előtt. „Az uralkodó társasélet minden fölösleg szokásait, kinövéseit útálván, azoktól mindíg távol tartá magát", így maga zárta el önmaga előtt „az ohajtott dicsőség és boldogság utjait". — „Végül, mi őt leginkább megrontá, egy szertelen buja képzelet annyira elfoglalta s árnyékként kísérte őt, hogy bárhova futott, e képzeletből bontakozni nem tudott." Ennek a jellemzésnek egészen megfelelnek tettei, vad káromkodásai, dührohamai, érzékiségéből származó gyötrődései, szégyenlőssége, zavara, esetlensége, pesszimizmusa. Ez a meglepően éles lelki elemzés túlzásai ellenére művészi szempontból is igen figyelemreméltó, s mélyen bevilágít magának az írónak zordon, sötét lelkébe, mely — úgy látszik — már fiatal korában is ilyen volt. Ezt a novelláját huszonegy éves korában írta!

A színészéletet két novellájában rajzolja. Az egyik a *Bolond történetek*. Jellemző lírai bevezetéssel kezdi: „Azon idő — bolond történetek korszaka volt." Egy tudós társasági tag Abderában azt vitatta, hogy a bölcseség jelképének a bagolynál jobb volna a szamár. Célom — úgymond — kelendő dolgot írni, mert fő a pénzkereset. Az olvasót tudósnak s nem nyájasnak neveztem — „mily tapintatlan, semmi hasznú bók volt ez a hajdani poros *schedelek*től!" — én mint ideiglenesen megbukott lírikus, magamról beszélek, mert más úgysem beszél rólam. Munkámban rend nem lesz, pegazusomon nyargalózni fogok, mert én genie vagyok.

Hosszú, humoros címekkel bevezetett fejezetekben a következő történetet beszéli el. Anti zsenének tartja magát s nagy ember akar lenni. Egy királyutcai zugkávéházban, melynek vendégei egy rabló, egy részeg targoncás, egy elcsapott újságkihordó, két mészároslegény és egy hamiskártyás, megismerkedik Marconay Samuval, a lump színi direktorral. Megpróbálja jellemezni, bár nem is volt jelleme. Azt hihette volna az ember, hogy apja medve, anyja vaddisznó volt. Lelkes beszédére Anti s két társa felcsap színésznek. Samu a pincérekkel makaózik, elveszti pénzét, azután szétütvén köztük, fizetés nélkül elrohan Antiékkal. Földvárt megtalálják a direktor truppját. Anti Mogán Akteon néven lép fel. Samu jó tanácsokkal látja el színészeit: a komikus, mikor belép a színpadra, essen hasra, az utolsó szavaló a felvonás végén ordítson stb. Mindíg a közönség legalsóbb s középosztályának keressék a tetszését, mert ezek ütnek zajt. — Akteon föllépése előtt iszonyúan drukkol s egészen önkívületi állapotban van, míg Samu oldalba nem üti s meg nem fenyegeti. Az előadás elég jól folyik, míg egy lóhere-

koszorút nem dobnak Akteon képébe, melytől félbajusza leesik. Derültség, taps. Zavartan hajlong, míg Samu nagyot csípve rajta oda nem súgja neki: menj ki marha, mert megeszlek. Haragja elől a színpad alá menekül társaival együtt, mert Samu ilyenkor nem elégszik meg egy áldozattal. Akteon elhagyja a várost, s hóna alatt Byron *Haroldjával* és Shakespeare *Athéni Timonjával* a közeli erdőben bolyong. Egy erdészlakban beborozva lemond világgyűlöletéről, s elhatározza, hogy nem lesz nagy ember — bár nem volt benne bizonyos, hogy ezt meg tudja — állani. Apjánál ispán lesz, majd katona, hol hadvezérségről álmodik, s mindig be van csukva. Végre ír apjának, hogy váltsa ki. Felcsap drámaírónak s nagy nehezen előadatja drámáját egy négytagú vidéki társulattal, de az előadás kacagásba fullad.

Vajdára jellemző keserű humorú, formátlan, de egyéni tapasztalatokon alapuló elbeszélés.

A másik ilyen a *Borzasztó dolgok* című. Ez sokkal kisebb értékű. A színésznyomort rajzolja benne. Egyik társuk felesége megmérgezi magát. Haldoklik, két kis gyermeke sír, férje megtörten ül, a konyhában kártyáznak. Telve van keserűséggel, tiltánkodó, hányaveti byronizmussal, reflexiókkal, zavaros érzelemfestéssel.

*A szerelmes gyermek*ben gyermekkori viselt dolgait beszéli el: szerelmét a tízéves Mimikébe, majd egy társa anyjába, ki azonban csak gyereknek tartja, s rábízza a levéltárnoknak szóló szerelmi találkára hívó levelét. Mint Vajda minden novellájából, hiányzik belőle a báj és kedvesség, mely a gyermeklélekrajzokat jellemzi. Darabos, nehézkes, keserű humorú dolog.

A férfinak a nővel való szerelmi viaskodását, mely

lírájának is egyik jellemző tárgya, két novellájában írja meg.

Az *Egy nő, ki mérget akar venni* című̈nek hőse Elemér, ki bőségesen hódol az érzéki szerelemnek. A vasárnapi bálokat szereti, melyekben tömérdek futó, szerelmi ismeretséget köt. Ennek az a következménye, hogy éjjel vagy őt üldözik a gonosz lelkek utcáról-utcára, vagy ablakán kopogtatnak a kísértetek. Örvényi Emma elhatározza, hogy meghódítja. Elemér elinte nekihevül, de aztán megint csak a régi „közönyös, darabos, fás" emberré válik „balogsüti mozdulataival, merev kifejezéseivel, gúnyoros megjegyzéseivel". Kifejti, hogy a mély szerelem nem férfinak való, ez a nők erénye, de a férfiak gyöngesége. A nagy emberen a szerelem nem tud uralkodni. Emma kezd kétségbeesni, s végre szerelmet vall Elemérnek, de ez elég udvariatlan szavakkal utasítja vissza, s elsiet, mert a „kopogó szellemek" várnak rá. Később is folytatja „udvarlását". Kifejti, hogy Emmát nem tudná szeretni, mert hiú és kacér s valódi szerelemre nem képes. Emma azzal fenyegetőzik, hogy megmérgezi magát, de Elemér nevet ezen a „falusi" furfangon. Eltávozik a városból. Két hét mulva barátja, a gazdag Hadari értesíti, hogy Emmát feleségül vette. „Ha a házasság méreg, úgy Emma csakugyan teljesítette fenyegetését és mérget vett be." Vajda itt megint magát rajzolja, ha nem is szándékosan, s nem is egészen pontosan. Elemér-je érzéki, önhitt, érdes-lelkű ember, ki tetszeleg kíméletlen őszinteségében, mellyel egy hiú nőt megszégyenít, és nagyszerű szerelmi függetlenségében.

Az *Egy bolond, aki szeret* című̈ben Hadonai Manó megismerkedik Adriánával, egy orosz származású

leánnyal, ki félvállról beszél vele, de ő nem bánja, mert akkor még Elivírába, a szép énekesnőbe szerelmes. Festő barátja Bécsben várja, itt egy herceg palotájában dolgoznak. Megismerkedik egy főúr szeretőjével. Eleinte gorombáskodik vele, majd szerelmet színlel s meghódítja a leányt, de azután erkölcsi prédikációt tart a nők hiúságáról, s hogy pénzvágyból eladják magukat, és otthagyja. A herceggel összevész. Ez bosszúból Pestre megy, hogy elcsábítsa Adriánát, kibe ekkor már Manó halálosan szerelmes. Ő is visszatér Pestre s folytatja látogatásait Adriánánál, ki megvetően bánik vele, úgyhogy dühében majdnem megöli. A herceg komornyikja egy villába csalja, hol összekötözik, s így egy nyíláson át kénytelen végignézni a herceg és Adriána pásztoróráját. Kínjában megőszül. Két hónap mulva a Svábhegyen találják meg hulláját. Adriána a herceg pénzén ragyogó életet él.

Ezt is a lélekrajz teszi érdekessé, bár sok benne a túlzás, rapszodikusság és keserű elmélkedés.

A *Balambér lelke* jelentéktelen apróság, *A váratlan orvos* furcsa történet az 1831-i kolera idejéből. Csak az erdészéletnek rajza, s az erdei- és vadászhangulatok teszik újjá és némileg érdekessé.

Mint látjuk, Vajda elbeszéléseiből hiányzik az igazi művészi alakítás. Egyenetlen szerkezetű, darabosan, nyersen, kevés ízléssel írt, sötét realizmusú történetek. Lélekrajzaik Vajda háborgó, tépett lelkének visszhangjai. Leginkább mint önvallomások érdekesek, s ezért foglalkoztunk velük részletesebben, mint egyik hírneves költőnk különös, egyéni alkotásaival.

*

*Komáromy Ferenc*et is a realisták közé sorozhatjuk, mert ha elbeszéléseiben találunk is elég romantikát, de lélekrajzra és környezetrajzra törekvést is. Maga realistának tartotta magát, mert regénye „végszavában" kiemeli, hogy bonyodalmas mese, hajmeresztő jelenetek nincsenek benne. „A költészetben — úgymond — szeretem az életet tartani szem előtt."

Belényesi és borberekei Komáromy Ferenc 1823-ban született Marosvásárhelyt. Apja kamarai ispán volt. A gimnáziumot Nagyenyeden és Marosvásárhelyt végezte és a kir. táblán a hazai törvényekből vizsgázott. Egy ideig apjának alsófehérmegyei borbereki jószágán gazdálkodott, azután megyei aljegyző lett. Az oláhok feldúlták birtokukat. A székely mozgalmakban való részvétele miatt 1850-ben börtönbe vetették s nyolcévi várfogságra ítélték, birtokát elkobozták, de azután kegyelmet kapott. Két évig anyjánál lakott falun, majd Pestre jött s itt újságíróskodott s regényeket fordított.[20] 1859-ben költözött vissza Erdélybe.[21]

1848-ban egy elbeszélése és regénymutatványa jelent meg, a szabadságharc után 1853-tól kezdve 15 elbeszélést s egy regényt írt. 1855-ben (március végén) kiadta 9 elbeszélését két kötetben (két képpel) gr. Nádasdy Lipótné, szül. gr. Forray Júliának ajánlva *Komáromy Ferenc beszélyei* címen. Novelláit dagályosan így jellemzi: „Bánatos lelkem e szilaj ábrándjai."

---

[20] A Magyar Sajtó (1855. szept. 26.) írja, hogy Komáromy Ferenc állítólag Aradra szerződött, s hogy a színtársulat örülhet neki. Lehet, hogy ő volt, bár színészkedését a *Magyar Írók* számára beküldött önéletrajzában nem említi, de lehet, hogy a MS. Komáromy Alajossal (erdélyi színész) tévesztette össze.

[21] Utóbb törvényszéki bíró, ügyvéd, végül díjnok.

1857-ben jelent meg *A pályakezdők* („Regény az írói életből", I. és II. kötete február közepén, a III. május elején). Mindössze 176 előfizetője volt.

Komáromy kis tehetségű író volt. 7 történeti elbeszélése, mint láttuk (I. 592.), gyenge „rege"-szerű történet. Komoly-tárgyú társadalmi elbeszélései valamivel jobbak. Legérdekesebb köztük *A puszták leánya*, mely Gyulai *Vén színész*ének utánzata (ezzel kapcsolatban ismertettük). A parasztlányból lett színésznő változatos élettörténetét, szerelmét és elzüllését elég realisztikusan beszéli el. *A város nyomorékában*, mely egy léha, könnyelmű, azután új életet kezdő pesti uracsról szól, szintén van lélekrajz és egy-két reális megfigyelés. *Egy nő, ki rejtély* a francia romantikának s realizmusnak nem sikerült keveréke. A többiek, pl. *A bácsi* s *Ambrus gazda és fiai* című népies elbeszélései még kevesebbet érnek. — Greguss a *Pesti Napló*ban (1855. máj. 22.) kevés jót tud mondani róluk. Szereplőinek nincs lelki fejlődése, kész alakok, sorsuk hányja-veti őket. Nincs igazi egyéniségük, csak *A puszták leánya* hősében van valamelyes. Megrója azért is, hogy a szerelemnek csak anyagi oldalát rajzolja. Nyelve virágos és nem hibátlan.

Novelláinál sokkal többet ér *A pályakezdők* című terjedelmes regénye, nem mintha jó regény volna, hanem mert benne az akkori írói élet rajzát kísérli meg.

Meséje annyira zavaros és naív, hogy elmondását bátran mellőzhetjük. Főalakjai Tohóti Gejza, egy földbirtokos-fiú, ki írónak, majd festőnek csap fel, egy bárónőt hiába ostromol szerelmével, végül megőrül, a másik pedig Vilma, kiről a végén kiderül, hogy Gejza az ő egykori szerelmi ballépésének gyümölcse, kit becsempésztek a Tohóti családba.

Az írói élet rajza a mesénél minden esetre sikerültebb, de hűnek éppen nem mondható.

Gejzának írói működése homályban marad előttünk. Csak azt látjuk, hogy pózoló, szenvelgő, korhely fiú, kit igen fiatal és éretlen pajtásai lángésznek tartanak, de minden alap nélkül. Kelendi Gyula, Vilma kedvese, a másik lángész, kinek darabját Vilma rokonai színházi botránnyal megbuktatják, s ezért Kelendi barátai körében agyonlövi magát (ennek az alaknak Czakó Zsigmond lehetett a mintája). A harmadik fiatal író Borosházi. Ez egy francia nevelőnőt vett feleségül, s családjával együtt nyomorog. Barátjához írt levelei tele vannak panasszal: A tehetősebbek nem pártolják az irodalmat, csak a zenét és festészetet. Angliában Dickens vezetésével kezdő írókat segélyező egyesület alakult, nálunk az Akadémia („e honatyák") nem támogatja az írókat. Folyóirata pedáns, tele elvont okoskodásokkal. Egy segédszerkesztő havi 40 frt. fizetésért dolgozik. „Új írókra, új eszmékre nincs szükség. A régiek érdemeikkel és gyöngeségeikkel együtt élethalálra oltalmazzák a küzdőtért... hogy küzdjenek, hogy diadalmaskodjanak, hogy tündököljenek". Franciaországban mennyire becsülik az írókat, s itt nyomorogni hagyják őket. — Borosházi rokonszenves, becsületes, de élhetetlen ember, s éppen élhetetlensége miatt nem boldogul. Hogy valódi tehetség-e, azt nem dönti el az író. Mi semmi jelét nem látjuk kiválóságának. Ezek volnának tehát a „pályakezdők", a lelkes fiatalok, kiket az öregebbek elnyomnak. Ezeket a gonosz és aljas intrikusokat Gyepesi és Vágási képviselik a regényben. Amaz egy törpe, vastag, fekete körszakállas, veres-arcú, táblabíróforma szerkesztő, ki mindenképpen rászedi és megrö-

vidíti a szegény írókat. Mikor Borosházi sürgeti nála novellája kiadását, elutasítja, mert ő évnegyed elején és végén neves íróktól közöl novellákat, közepén ingyen beszélyeket, Borosházinak pedig nincs neve, ellenben díjazást követel. A hórihorgas és kígyószerű Vágási kritikus, aki nagyképűen fejtegeti elveit, önmagát dicsőíti, s nagyszerű irodalmi tervvel áll elő: egyesíteni kell a sok divat- és politikai lapot, s nagy, képes néplapot kell kiadni, ez most jó üzlet lenne. — Id. és ifjabb Leinloch, a nyomdászok és kiadók jelentéktelen mellékalakok. Az ifj. Leinloch könnyelmű költekezése bukásba dönti őket.

Ebben a rajzban kétségkívül vannak valódi megfigyelések is az akkori írói életből, de egészben véve egyoldalú és túlzott. Az írók nyomoráról szóló panaszok is túlzottak, hiszen a valódi tehetségek akkor is érvényesültek. Úgy látszik, Komáromy is kevéssé méltányolt tehetségnek tartotta magát, s regényét részben pro domo írta. Ebben sem volt igaza, mert nem volt tehetséges író.

A *Pesti Napló* (1857. máj. 5.) udvariasan azt írta róla, hogy „a társaséletből híven leírt jelenetek érdeket adnak" neki, a *Budapesti Hírlap* azonban keményen levágta (1857. szept. 5.). Nincsenek benne igazi jellemrajzok, bonyolítása gyenge, esetlen, homályos, zavaros. Tohóty jellemtelen, kapkodó ember. Az író a pályakezdők iránt akart rokonszenvet kelteni? De hisz ezek majdnem mind „silány személyiségek, rüpőkök, bitang nép".[22]

[22] A Családi Lapok (1856. 6.) katolikus szempontból támadta meg egy mutatványul közölt részletét, melyben egy katolikus pap elárulja a gyónás titkát. Ezt otromba tudatlanságnak, illetlenségnek és aljasságnak nevezi.

Szendrey Júlia, Petőfi özvegye, is megpróbálkozott a novellaírással. Petőfi Júlia és Szendrey Júlia néven 4 elbeszélése jelent meg. *A huszár boszúja* című jelentéktelen népies beszély, de a *Kórházi jelenet* már értékesebb. Egy anya keresi benne fiát a kórházban, s halálos betegen meg is találja. Érzelgősségét enyhíti realizmusa, mellyel a kórtermet s az egyes betegeket leírja. Az *Egy kis köpeny története* egy köpönyeg humoros önéletrajza. Egy kis fiúnak készült, de nagyra sikerült, mindenki nagynak mondta, s a köpeny ezért elbizakodott, felfuvalkodott lett. Különféle tapasztalatokat szerez, azután, mikor a fiú kinövi, vége lesz nagyságának. Szekrénybe zárják, a moly megrágja, eladják a zsidónak, ez egy hatalmas termetű targoncásnak, úgyhogy egészen kicsinek érzi magát. Elrongyolódván, darabjaiból kapcákat csinálnak. — Az egész a köpeny lélekrajza: mit mond, mit gondol magában, hogy látja az életet. Kedves humorral, jól van elbeszélve.

Negyedik elbeszélése *A „Pesti Napló" 61., 62. és 65-dik száma*. Különös címének megértésére tudnunk kell, hogy Gyulai Pál 1858-ban ezekben a számokban Flóra 50 költeményéről s Szendrey Júlia Andersen-fordításáról írt bírálatában megtámadta a nőírókat, s túlságos sötéten festette az íróság káros, megrontó erkölcsi hatásait a nőre, ki rendesen boldogságával fizet ambícióiért. E miatt sokan megtámadták,[23] s Szendrey Júlia kis elbeszélése is felelet Gyulainak. Alcíme: „Történet, mely ha még nem történt meg, megtörténhetik, s ha nem történik meg, megtörténhetnék. Közli egy elkeseredett dilettáns-írónő." Beregi Péterné, az

[23] Papp Ferenc: *Gyulai Pál*. I. 1935. 572—3.

ideális feleség, anya és háziasszony boldog családi életet él, de e mellett szabad óráiban művelődik, tanul s irogat is a lapokba. Férje elolvasván Gyulai cikkét, megváltozik, gyanakvó, házsártos és goromba lesz. Felesége, ki nem tudja ennek okát, szerencsétlenné válik, otthonukban felfordul a régi rend és harmónia. Maga az írónő is szomorú tapasztalatokat tesz. Asztalán hevertette a cikket, s íme írószerei, tolla, tintatartója, porzótartója kéziratának egy lapja óriási gúnykacaj közben ördögi táncra perdülnek (ez az groteszk kis jelenet szinte dickensi humorral van írva). Ekkor belép egy „csinos kis barna fiatal ember", s kedvesen üdvözli. A Pesti Napló mérges cikkének szerzője!, ki ezzel rettenetes epelázat okozott, ki zsarnok és hóhér egy személyben, ki minden magyar írónőt eltörölt egy tollvonással, s ki ennek dacára „a világon a legjobb, legszeretetreméltóbb ember, kit minden ismerőse szeret és tisztel, kinek én örvendezve nyujtám kezemet, — és kinek neve: — találjátok ki".

Szigligeti Ede, az ünnepelt és országoshírű drámaíró már 1848 előtt írt három elbeszélést, melyek közül kettőben a régi színészélet alakjait rajzolta. Korszakunkban mindössze két novellája jelent meg. Egyik *Egy apa* című, mely egy zsarnok apáról szól, ki durva bánásmódjával halálba kergette fiát. A történetet az írónak egy színésztársa beszéli el, ki később látta a lelkifurdalástól megtört apát Lear király előadásán. A darab annyira fölizgatja az öreget, hogy halva rogy le a színházban. Másik elbeszélése *Károly barátom levelei*. Ebben egy színészbarátja Győrből és Pozsonyból értesíti szerencsétlen házasságának eseményeiről. Elhagyja feleségét, kit kénytelenségből vett el, de akkor fölkeltik féltékenységét, s így ébred annak tudatára,

hogy mégis szereti. Így lesznek boldogok. Humorosan indul, de később komolyra válik. Lélekrajzi megfigyelései teszik tartalmasabbá. A színészéletnek kevés jellemző vonását találjuk benne.

A harmincas és negyvenes évek derék pedagógusírónőjének, *Karacs Teréznek*, aki korszakunkban a miskolci református nőnevelő intézet vezetője volt, 1853. december végén jelentek meg elbeszélései összegyüjtve *Karacs Teréz összes munkái* címen két kötetben Miskolcon. 7 novellát tartalmaz, melyek közül 5 régi,[24] s csak kettő jelent meg itt először. Egyik *A végrendelet*, mely a Vezérszó szerint legelső műve, tehát még a harmincas évekből való, a másik *A rút leány*. Az első azért érdekes, mert Karacs Teréz a maga nevén szerepel benne, beszél és levelez a novella hősével. Ezek is, mint minden novellája, erkölcsnemesítő elbeszélések nemes- és erőslelkű, ideális gondolkozású nőhősökkel, s inkább a német, érzelmes irodalom hatását mutatják, mint a franciáét. Fínom lelki megfigyelései s nevelési elvei az írónő nemes gondolkozására s gyöngéd lelkére vallanak.

Tudjuk, hogy a népies elbeszélések írása is igen divatossá vált ebben a korban. Irodalmi értékük alig van, főcéljuk a vallási és erkölcsi tanulság, a népnevelés és népművelés. Többnyire naív és köznapi történetek, de sok életből kapott motívum van bennük, s helyenként a népéletnek jó megfigyeléseken alapuló rajza. Ezért soroztuk őket a realista elbeszélések közé.

Garay Alajos, Jánosnak, a költőnek öccse, ki

---

[24] *A sóvágó fia. Történetem*, előbb *Az én történetem* címen 1835-ben. *Tévely és való*, előbb *Tévelygés és való* címen 1844-ben. *Nő-hűség*, előbb *Asszony-hűség* címen 1835-ben. *A szerelem fönsége*, előbb *Liza szerelme* címen 1835-ben.

akkor falusi plébánus volt, buzgón művelte a népies novellát. Ezek többnyire katolikus lapokban jelentek meg, s 1856-ban összegyüjtve is *Falusi élet* (Népies beszélyek) címen két kötetben. 30 elbeszélést tartalmaznak. Utóbb még négyet írt a *Napkelet*be s a *Szegedi Híradó*ba (van köztük néhány nem népies tárgyú is). Címeik: *A durva házastárs, Az osztozó testvérek, A telhetetlen vő, A hű szolga, A könnyelmű öreg, Isten keze, A rosszlelkű koma, Nemtelen boszú* stb. már sejtetik erkölcsi irányzatosságukat. Az irodalomhoz kevés közük van éppen úgy, mint paptársa, *Szabó Imre* (a jeles hitszónok, vidéki plébánus, később szombathelyi püspök) ilynemű elbeszéléseinek. Ezek közül kettő önálló füzetben jelent meg (*A zsöllér leány.* 1850. *Elveszett fiú.* 1851.), 5 pedig a lapokban. Garay novelláinál azért érdekesebbek, mert több bennük a népélet rajza (vőfélyversek, népdalok, egy obsitosnak tréfás népies verse — Garay-utánzat, parasztok beszélgetései és vitái stb.) és stílusuk is népiesebb. *A vízlakiak* szatirikus életkép, mely a rangtartó, kártyás, veszekedő és eszem-iszomba merülő vidéki értelmiséget mutatja be. A *Furcsa világ*ban egy kedves, régimódi öregurat rajzol, ki a neveletlen, korhely fiatalokat alaposan megleckézteti. Érdekes benne a sokat emlegetett „kvaterkázás" leírása. A pohárnak csak negyedrészét töltik meg, s isszák ki sorban egy elnök felügyelete alatt. A bormennyiség csekélységét az ivás gyorsabb tempójával ellensúlyozzák.

*Táncsics Mihály*nak,[25] ki a szabadságharc előtt *Rényképek* címen három kötet erkölcsnemesítő novel-

[25] Az ötvenes években évekig háza pincéjében rejtőzködve dolgozott, míg 1857-ben kegyelmet nem nyert.

lát s egy *Pazardi* című irányregényt írt, s ezekben nevelési, szabadelvű és szocialista nézeteit terjesztette, korszakunkban egy irányregénye jelent meg: *Bordács Elek, a gyalog árendás* (1858. ápr. közepén). Bordács Elek élete igen viszontagságos, még Angliát is megjárta, mint volt kapitányának inasa. Csekély pénzén egy kis földet bérel (szegénysége miatt csúfolják gyalog árendásnak és pőregatyás úrnak). Sok baj éri, börtönbe is kerül, de vasszorgalma és okszerű gazdálkodása következtében vagyonos és boldog ember lesz, ki hat gyermeket nevel fel. Tulajdonképpen ez a 97 lapnyi elbeszélés a regény. A többi Bordács gazdálkodási elveit, s részletesen kidolgozott javaslatait tartalmazza a helyes gazdálkodásra s a nép jólétének és műveltségének emelésére vonatkozólag.

A *Pesti Napló* (1858. máj. 20.) hasznos népi olvasmánynak tartotta, a *Falusi Gazda* (1858. máj. 25.) pedig szakszerű bírálatot írt róla, mely szerint sok benne a jó gondolat, de sok a rossz is, mely nem válnék a nép javára.

IV.

A realista elbeszélés új művelői: Abonyi Lajos novellái s Az egyetem pallosa. — *Vadnai Károly.* — *Kanya Emília.* — *Vachott Sándorné:* Derű és ború, Margit, Irma hagyományai. — *Csernátoni Lóra.* — *Br. Podmaniczky Frigyes:* A fekete dominó, Az alföldi vadászok tanyája, Tessék ibolyát venni, Margit angyal. — *Almási Tihamér novellái s* A szerelem jő és távozik. *Szilágyi Virgil novellái s a* Szelíd fájdalmak. — *Szász Károly.* — *Bartalus István.* — *Salamon Ferenc.* — *Ágai Adolf.* — *Boross Ádám:* A szomszédok vagy a falu bírája. — *Néhány kisebb elbeszélő.* — *A romantikusok és humoristák munkássága ezen a téren: Gr. Lázár Kálmán:* Emma. — *Irinyi József:* Béla. — *Pálffy Albert:* Az atyai ház. — *Beőthy László:* A kék macskához. — *Bernát Gáspár, Boross Mihály, Nagy Ignác és Balázs Sándor elbeszélései.*

A régebbi elbeszélőkön kívül a szabadságharc után fellépő újak közül is több művelője akadt a realista regénynek és novellának.

Legjelentősebb köztük Abonyi Lajos, a később népszerűvé vált elbeszélő és népszínműíró.

Abonyi Lajos, családi nevén Zsarolyáni Márton Ferenc Nógrád megyében született egy Kisterenye (Kisterenne) közelében lévő majorban 1833-ban. Öt évig élt itt, majd öt évig Gombán, hol atyja Fáy András birtokát bérelte, 1844-től kezdve pedig a pestmegyei Nagyabonyban a maguk birtokán. A gimnázium

négy alsó osztályát Kecskeméten végezte. Ekkor ismerkedett meg az itt jogászkodó Jókaival, aki a kis diákot rajzolni tanította, és Petőfivel, a vándorszínésszel. A két felső osztályt a pesti evangélikus líceumban járta. 1846-ban a pesti egyetem tanulója lett, 1847-ben pedig a kecskeméti kollégiumé. A szabadságharcban a tizenöt éves fiú nemzetőrnek csap fel, azután otthon lakik, s egy lengyel menekülttől megtanul franciául, angolul és olaszul (németül, latinul már tud), majd Pestre megy jogásznak s 1853 végén költözik birtokukra, s ott lakik és gazdálkodik negyvenöt év mulva bekövetkező haláláig.

A szőke, nagybajuszú, erős, zömök-termetű és pirosarcú vidéki földesurat, kiről otthon sokan nem tudták, hogy író, mindenki szerette, mert mindenkivel jól bánt és jót tett. Békés, emberszerető, szelíd, jószívű ember, szerény, érzékeny és gyöngéd. Derült kedélyű, jóhumorú, kissé naív optimista. Ilyennek rajzolják kortársai. Élete boldog, harmonikus: jólétben nő fel, jó szülei mindent megtesznek kedvéért, jólétben él később is mint boldog férj és apa. Szereti a szép Alföldet, szereti a népet, mellyel együtt él, gyüjti dalait, gyönyörködik eredeti szokásaiban, beszédében, szereti az irodalmat, a művészeteket, különösen a zenét. Független ember, az írás kellemes időtöltés neki, de nemcsak időtöltés, hanem életének egyik legnagyobb öröme is.

Már gyermekkorában irogat, s tizennyolcadik évében a *Hölgyfutár* kiadja első novelláját, a *Nilus forrásait* (1850. II. 119. nov. 21.), de ez csak angolból való átdolgozás. Ezután már eredetit ír a *Losonczi Album* számára *(A kormányzó huga)*, de ez sohasem jelenik meg a cenzúra jóvoltából (az albumot lefog-

lalták). Első eredeti és nyomtatásban megjelent novellája *A szenvedély vértanúja* (H. 1851. ápr. 24—30.).

A Bach-korszakban 23 elbeszélése (4 történeti, 5 víg, 14 komoly társadalmi, legtöbb a *Hölgyfutár*-ban) és két regénye jelenik meg: az *Észak csillaga* (1855), melyet már láttunk, s *Az egyetem pallosa* (szintén három kötetben, 1859.). A *Hölgyfutár* 1852-ben (szept. 20.) egy *Lókötő* című regényének befejezését is jelenti, de erről semmit sem tudunk. 1857-ben két novellagyüjteményt ád ki: *Regék a kandalló mellett* (két kötet, megjelent március végén) és *Regék a pásztortűz mellett* (egy kötet, agusztus elején). A három kötetben 10 megjelent novelláját gyüjtötte össze. Címlapjukon Abonyi Lajos neve után zárójelben a Márton Ferenc nevet is kitette. Két regényének s utóbbi két kiadványának Petőfi verseiből választott jeligét.

Abonyi Jókait választotta mesteréül, kit gyermekkora óta bámult és szeretett. Ezt maga is bevallja, s mi is láttuk Jókai hatásának tárgyalásakor. Jókain kívül a francia romantikusokat is szerette s a vídám Paul de Kockot.[1] Ő is romantikusnak indult, de lassanként a realista irány felé fordult, bár a romantikától egészen nem tudott szabadulni. Így elbeszéléseiben a romantikus és a realista elem vegyül különféle arányban. Történeti regénye és elbeszélései romantikusak. Legsikerültebb köztük a *Két tréfa*, melyben Jókai humoros történeti elbeszéléseit utánozza.

Első társadalmi novellája, *A szenvedély vértanúja* még kezdetleges fiatalkori kísérlet. Érzelgős naplójá-

[1] Vadnai Károly: *Irodalmi emlékek*. 1905. 470—89.

val *A karthausi* hősére emlékeztető főalakjának két ideális és négy reális szerelmét beszéli el benne. A végén két leányt kellene elvennie. Az egyiket elveszi, de lakodalma napján agyonlövi magát. A hamis romantikát már itt is enyhíti némi reális magyar háttérrel (szabadságharc, a puszta lelkes leírása). Második novellájában, *Az utolsó pohár bor*ban ugyanilyen naívan regényes mesét találunk (a törvénytelen leánytestvér megtalálása, véletlen gyilkosság, akasztás, megőrülés, Tiszába-ugrás), de reális keretbe foglalva: bátyja, kinek Waffenscheint szerez, meghívja; egy tiszamenti nádasban vadásznak, s itt hallja a történetet tőle és Rákmász ispántól. A novella, mint említettük (I. 446.), Jókai elbeszélésére, *A népdalok hősé*re emlékeztet. Az ilyen népballadákon és dalokon alapuló s ezekkel megtüzdelt novellaformát ettől kezdve szereti meg és használja.

A fölkelő nap idegen-tárgyú. Algirban játszik Abd-el Kader emirnek a franciákkal való harca idejében (1832) és Párizsban. A valószínűtlen és zűrzavaros történet egészen francia-utánzat. Ugyanilyen a *Bande grófnő* című vadregényes párizsi története. Környezetrajza elég élénk (III. Napoleon, Méry a regényíró, Orfila, a híres vegyész is szerepel benne, az utóbbi a haldokló Aragot megy meglátogatni), s komolyabb lélekrajza figyelemreméltó. Jóval értékesebb s érdekesebb is az előbbinél. A harmadik ilyen novellája *Egy háromeletes ágy*, szintén párizsi történet az erényes kis grisette szerelméről. Kerete magyar. Az író a megáradt Tiszán hajózik, melynek Tokajtól Szegedig terjedő árterülete nagyszerű látvány. Leírja a zsúfolt gőzhajó utasait, kik közt ott van a „frecoképeiről híres író" (Bernát Gazsi) is, ki tréfáival mu-

lattatja a társaságot. Megismerkedik egy német zongoraművésszel, ki Pesten szerepelt, s most vele együtt gyönyörködik a holdvilágos tájképben. Tőle hallja a történetet, mely érzelgős romantikáját s váratlan, vad befejezését nem tekintve, derült humorú. A zongoraművész két diák-barátja, Viktor és Leon széles jókedvükkel, bolondozásaikkal, s a patétikus stílust paródiázó mondásaikkal kedvesek és mulatságosak, akár csak Murger bohémjei.

A francia romantika hatása látszik még *A halál kockája* s *Egy csodaszép bábu* című novelláin. Az előbbit ifj. Dumas *Gyöngyös hölgy* című regényének egy Abony vidékén játszó epizódjával kapcsolja össze, az utóbbinak kieszelt és bizarr meséjét egy magyar fürdőhelyen játszatja.

Látjuk, hogy legromantikusabb novelláiba is többkevesebb realizmust tud belevinni. Ez a törekvése idők folytán mind jobban erősödik. Búcsút mond Párizsnak, s végképpen kedves Alföldjére költözik, melyet Petőfivel együtt annyira szeret, s tárgyait ettől kezdve majdnem mind a vidéki urak és parasztok életéből meríti. „Tárgyamul — úgymond — mindíg a nép közt valóban megtörtént eseményeket választom, s az idealizált mesét, alakot ezekhez idomítom."[2]

Ilyen történet *Egy népdal regéje* (1855), mely *Az utolsó pohár bor*ban (1851) megkezdett genre-t folytatja, de öntudatosabban és nagyobb sikerrel. Ez is népdalon alapszik, s ennek néhány sorát hosszú elbeszéléssé bővíti. Tárgya egy úri leány s egy szép juhászbojtár szerelme. A kisasszony felesége lesz és boldogan élnek, akár csak a *Petki Farkas leányai* kö-

---

[2] Kéky Lajos: *Abonyi Lajos.* Budapesti Szemle. 1933.

zül az egyik. Ennek már egészen magyar a levegője. A vidéki élet kedves alakjai szerepelnek benne: a nevelőből hazatérő nemes kisasszonyok (egyikük még rövid szoknyát és csipkés alsónadrágot visel), a jóízű urabácsi és jurátus öccse, az öreg kocsis, a kitűnően gazdálkodó nagyasszony s mások. Van benne leánynézőbe-utazás, parasztlakodalom, tánc, búcsú, hangulatos tájleírás is (Alföld, felvidéki fürdő). Az író maga is szerepel benne: az elején mint kis gyerek egybeszabott, hátulgombolós ruhában, a végén mint vidám vidéki gavallér.

A *Mari és Mari kisasszony* bonyodalmas, romantikus szerelmi történet féltékenységgel, félreértésekkel, költött halálhírrel. A mese nagyon érzelgős, még Reznicsek, a házmester is érzeleg. Ami reális és kedves benne, az a régi pesti milieu. Az elbeszélő pesti jogász, akárcsak Abonyi, hazavágyik az Alföldre, unja a Fillinger-kávéházat. Barátjával hajnalban kirándul a budai hegyek közé, végigmegy a városon, mely szomorú ilyenkor, mert utcáin csak szegény embereket látni, gyönyörködik a Városmajor virágzó akácaiban, majd a Jánoshegyről a ködös reggeli tájban. Érintik a Szép juhásznét, a Csendillát (ma is meglevő villa), a Fácánt. A bérkocsi piros számáról megállapítják, hogy pesti (a budaiaknak fehér számuk volt).

A *Szegény Szűcs Marcsa* („beszély egy régi nótából") megint alföldi történet. Az igen hosszú (tizenkét fejezetre oszló) „szép humorral és gazdag népismerettel írt beszélyre" a *Hölgyfutár* szerkesztője méltán hívta fel olvasói figyelmét. A népmondából szőtt mese itt is naív és érzelgős. Szűcs Marcsa jövendőbelijét, Jancsi takácslegényt elviszik katonának, a

leány később Palinak, a földesúr fiának lesz a szeretője. Pali el akarja venni, de mégis enged szülei rábeszélésének s egy úri leányt vesz el. A szegény, boldogtalan Marcsát gyermekével együtt a katonaságból hazatérő derék Jancsi szánalomból magával viszi, s később feleségül is veszi, de csak azért, hogy gyermekének nevet adjon. Pali hamar elveszti feleségét s gyermekét, boldogtalan, s lelkiismerete bántja Marcsa miatt. Végre megtalálja Jancsit (Marcsa már meghalt) s kis fiát. A két boldogtalan szerelmes a gyermek fölnevelésében keres vigasztalást. — Ez a mese s a főalakok túlságos szerelmi epedése nem tenné értékessé az elbeszélést. Csak egy-két jó mellékalakja és sikerültebb epizódja teszi azzá. A bolondos, furfangos, tréfacsináló Fakturás Marci cigány, szeretője a legényekkel tréfásan, félvállról kacérkodó, élesnyelvű, mindig jókedvű Figura Panni, Százránc Sára a ravasz, vén kártyavető cigányasszony, Csutor bácsi, vagy ahogy a falubeliek hívják, Nebízdrá bácsi, az öreg kukoricacsősz sikerült népi alakok. A falusi sorozás, a fonóbeli nótázás, a ceremóniás, rigmusos leánykérés leírása érdekes megörökítései ezeknek a régi népi szokásoknak.

A szív harcai is nótából készült egyszerű, népies történet. Kedves, magyaros, meleg kép benne a menyegzői mulatság: a fiatal pár készülődik és búcsúzkodik, isznak, táncolnak, Bunkó bandája a Zörög a kocsi kezdetű nótát játssza, a vendégsereg a hintóig kíséri az új házasokat, s a banda most a Ha Nógrádból kimégy kezdetű dallal búcsúztatja őket. *A betyár kendője* is nótából alakult beszéllyé. Gyuri Bandi felakasztja jó feleségét, Erzsit a szép csaplárosleány, Zsuzsi kedvéért. Erzsi nem hal meg, álnéven szolgálatba áll Ónodi Kulcsár Nagy Istvánné nagyasszony-

hoz. Nevelt fia, András beleszeret. Zsuzsi betyárokkal szövetkezve rablótámadást intéz Kulcsárék ellen. A támadás meghiúsul, de Erzsi keveredik miatta gyanúba és kerül börtönbe. Bandiban felébred a lelkiismeret, s hogy megmentse Erzsit és Zsuzsit, kinek egy régi gyilkosság is terheli lelkét, magára vesz mindent. Felakasztják, Erzsi pedig új életet kezd Andrással. Háttere a betyárvilág s az alföldi város élete. Ennek alapján írta később legnépszerűbb és legjobb népszínművét, *A betyár kendőjét.*

A sári bíró lánya a Csomor Daniról szóló népballada feldolgozása. Ebben is csak az epizódikus részletek sikerültek: a rostaforgatás babonája, a leánykérés, a „suttogó", a menyegzőre-hívás, a nyalka nótárius mulatozása az öreg bíróval Bunkó muzsikája mellett, a híres tréfacsináló Józsa Gyuri szereplése, s végül a halálra-táncoltatás realisztikusan megírt nagy jelenete. — A *Kutya Pista* már gyenge történet egy rettentő csúf parasztlegénynek, a falu bolondjának groteszk szerelméről s egyéb viselt dolgairól.

Vargha Gyula jól mondja,[3] hogy Abonyi „költészete népies elbeszéléseiben éri el tetőpontját". Valóban ezek legértékesebb és műfajtörténetileg is legjelentősebb munkái. Gyulai Pál szerint[4] „nem annyira a szerkezet és jellemrajz művészetével hatottak, mint inkább a tapasztalatok és benyomások gazdagságával és frisseségével". Ezt mi is láttuk áttekintésünkből.

Abonyi a művészi szerkesztéshez nem értett. Egy-egy népballadát, adomát, megtörtént esetet bővített novellává kevés találékonysággal, naívan, nem egyszer

---

[3] *Abonyi Lajos emlékezete.* Budapesti Szemle. 1900.

[4] *Emlékbeszédek.* II. 1902. 432.

valószínűtlenül és hosszadalmas bőbeszédűséggel. Ez a hosszadalmasság jellemzi szinte önmagukért élő epizódjait, közhelyszerű reflexióit és néha igen elnyujtott párbeszédeit is.

Másik jellemző vonása a túlságos érzelmesség, sőt érzelgősség. Főalakjai mind ilyenek, sőt sokszor mellékalakjai is. A furfangos cigány, a tűzrőlpattant Figura Panni, mint szerelmesek, éppen úgy ömlengenek és érzelegnek, mint a szegény Szűcs Marcsa. *A szív harcai*ban Matyi, a juhászlegény érzelmesen fújja furulyáját, hiszen — mint az író mondja — „ebben a szép zöld erdőben úgy el lehet érzelegni". Kedvesének dalát hallva „könyek jöttek szemébe, s oly fájón, édesen, mintha minden csepp szívéről szivárgott volna föl". A szerelem nála egyenlő az érzelgéssel, ezért érezzük hosszadalmas lélekrajzait csináltaknak és üreseknek, stílusát sokszor dagályosnak, szóvirágosnak. Jókaitól nem tanulta el a stílus igazi művészetét, s mindíg műkedvelő-stiliszta maradt. Bőbeszédűsége sokszor lompos, pongyola mondatszerkesztésre, hangulatosság nélküli szárazságra csábítja.[5]

De ezek mellett a sarkalatos hibái mellett vannak erényei is elbeszélő módjának. Ilyen sokszor derült, magyaros humora, kedves, meleg közvetlensége és líraisága, mellyel a maga érzelmeit is belevegyíti előadásába (mikor pl. részvéttel, szeretettel, vagy haraggal kíséri alakjainak sorsát). A jószívű, optimista író természetesen rózsaszínű szemüvegen át látja a népéletet, s inkább derült oldalait rajzolja. Parasztjait eszményíti, hibáikat mentegeti, s a körü'ményekben

[5] Ezt Bérczy Károly már akkor kereken kimondta: előadása pongyola, irálya rossz, szerkezete gyenge (*A százéves Kisfaludy-Társaság*. 1936. 129.).

keresi magyarázatukat. Bűnöseit szereti jó útra téríteni, megjavítani. Nem hamisítja meg a népéletet, csak egyoldalúan rajzolja. Rajzában sok a realizmus, sok a jó megfigyelés. A régi, ma már eltűnt népélet s a vidéki nemesi élet számos alakjának, mozzanatának és kedves, patriarchális hangulatának megörökítése mindenesetre nagy érdeme. Stílusa sem mindíg dagályos vagy száraz, hanem jóízű, népies zamatú és magyaros is tud lenni.

Egy derült kedélyű, lelkes, művelt úri műkedvelőnek munkái ezek a novellák, melyek nem emelkednek ugyan az igazi írásművészet magaslatára, de magyar szívvel, magyar lélekkel íródtak, s a magyar realista elbeszélés terén egyéni nyomot hagytak.

Regénye, *Az egyetem pallosa* novelláinál kisebb értékű, s mint nagyobb kompozíció még kevésbbé sikerült. A *Szépirodalmi Közlöny* előfizetőinek adott könyvilletményként jelent meg, ezért Székely József, a szerkesztő, előszavában lelkes hangon dícsérte. A *Budapesti Hírlap* bírálója (1859. jún. 15.) is jónak találta benne a diákélet élénk rajzát, bár ennek komoly oldalait nem mutatja be.[6] Azóta alig írtak róla valamit. Az irodalomtörténetírók vagy egészen hallgatnak róla, vagy csak futólag említik, ezért néhány szóval tartalmát is el kell mondanunk.

Gróf Simay gazdatisztjének, Köbleynek leánya, Tercsi és a fiatal Simay Artúr gróf szeretik egymást. Apja ellenzi viszonyukat, ezért Tercsi megszökik hazulról. Pestre kerül s egy úri családnál lesz szobalány. Artúrból kiábrándul, mert utóbb hűtlennek hiszi, ki csak el akarta őt csábítani. Megismerkedik Majorszky

[6] 1500 példányban nyomtatták (PN. 1859. máj. 26.).

Sándor medikussal, meg is szeretik egymást. A leány menekül Artúr elől, s újra eltűnik, pedig ez igazán szereti és apja beleegyezésével feleségül akarja venni. H. a botanika öreg egyetemi professzora gondoskodik róla és szomszédasszonya, Schützné házába viszi. H.-t egy éjjel meggyilkolják, s a gyanú több okból Sándorra irányul. Börtönbe s az egyetem ítélőszéke elé kerül (az egyetemnek hallgatói felett pallosjoga volt), de ártatlansága végre kiderül. Az öreg gróf, miután Tercsi visszautasította Artúr házassági ajánlatát, összeházasítja Sándorral és apjával is kibékíti. A derék tiszttartó különben nagy szolgálatot tett neki, mert kimentette Himmelsberger zsidó uzsorás karmai közül. Ezért negyvenezer forinttal jutalmazza. A fiatal gróf bánatában öngyilkos akar lenni, de azután megnyugszik és bocsánatot kér atyjától.

A naív mesében sok a romantika (Tercsi bújdosása, a gyilkosság, a nyomozás, a rablók véletlen kézrekerülése, az uzsorás gazságai; az öreg gróf Schütznében régi szerelmét találja meg s visszaadja neki gyermeküket, kit ő neveltetett titokban stb.). Sok benne az érzelgősség, mely sokszor az igazi lélekrajz helyét pótolja, de sok a humor is, s ez teszi kedvessé s a mai olvasónak elviselhetővé.

A *Nábob* és *Kárpáthy Zoltán* hatása alatt ő is a szabadságharc előtti évtizedekből meríti tárgyát, melyet Vadnai szerint atyja elbeszéléséből ismert. H. nem más, mint a híres polihisztor és kiváló botanikus Haberle Károly Konstantin akit 1832. június 1-én valóban meggyilkoltak. Wesselényi pöréről is sok szó esik a regényben (ez 1838-ban volt), valamint Nagy Imrének, a fiatal költőnek s a Kisfaludy-Társaság pályadíjnyertesének haláláról, mely 1840-ben történt. Az

író ezeket az eseményeket közelebb hozza egymáshoz. Korrajza különben csak az események felszínét érinti, mint sokszor a Jókaié (futólag szerepelteti Papp Endrét, Nagy Imrét, Lisznyay Kálmánt).

Legjobb benne a régi pesti egyetemi diákélet sok alakja és jelenete. A diákok tanyája az orvosi egyetem épületével szemközt lévő Sas-kávéház (a mai Országos Kaszinó épülete helyén), hová az előadás szünetei közben átrándulnak, és a magyarutcai Sampányi-flaskó, Quapil Antal „polgári és nemzeti vendéglős" jeles kocsmája, hol olcsó ebédet kapnak. A diákszereplők közül jó alak a mindíg bolondozó, tréfákat koholó Horváth Peti, s a becsületes, de igen nehézfejű Bárány Benedek, kit „Jónás"-nak hívnak, s minduntalan bolonddá tesznek. Dickensi alak a diákok kedvelt barátja, a vagyonos öreg különc, dr. Tulipán József nyugalmazott katonaorvos, furcsa, rossz magyarságú „ékesen" beszédével és szigorú purizmusával (a billiárdot pl. tekepadnak, a karambolt kocc-kocc-nak, a rekuzét viszkocc-nak nevezi). A „spektábilis" még az író korában is kedvence volt az ifjúságnak. Olyan eleven figura, hogy csak élő minta után készülhetett. Szerepelnek még a regényben: Náthán zsidó, a diákok ügynöke és pénzkölcsönzője, az „amice"-nek titulált tót diák, ki tótosan beszél s két ebédet eszik a Flaskóban, noha csak egyre abonál, Vojacek úr, a diákok síputcai szállásadója és Schlukk úr, a német színház bombardonosa, kinek rettenetes harsogásától nem tudnak tanulni, s ezért tréfás bosszút állnak rajta. A diákok fáklyászenét adnak a népszerű Simay grófnak (aki egyébként kedves, jóhumorú és aranyos-szívű öregúr), s résztvesznek a Soroksári-út végén lévő új lóversenypálya megnyitásán. A tanári ítélőszék ülésén többek

közt „István tanár" (Horvát István) is ott van és pártját fogja az ártatlanul gyanúsított Sándornak. Mindez egészséges, reális hátteret ád a magában véve érzelgős és nehézkesen bonyolított, naívul regényes mesének, s részleteiben ma is mulattató olvasmánnyá teszi a regényt.

*

A romantikus és realista irány érdekes küzdelmét látjuk az ifjú nemzedék egy másik elbeszélőjének novelláiban is. Ez a fiatal, Abonyinál csak egy évvel idősebb, novellista *Vadnai Károly*.

Vadnai Vadnay Károly[7] nemes, úri református családból származott. Miskolcon született 1832-ben s ott járt iskolába. Tizenhat éves korában honvédnek csapott föl, s fiatal kora ellenére a szabadságharc végén már főhadnagy lett. Az osztrákok őt is besorozták, s mint közlegényt Olaszországba vitték, hol egy évet töltött Verona közelében. 1851 tavaszán hazabocsátották. Eleinte a papi pályára gondolt, de mégsem folytatta tanulmányait, hanem otthon képezte tovább magát s az írói pályára lépett. Hazatérése után néhány hónappal már verse jelent meg Sugár Kálmán álnéven a *Hölgyfutár*ban, de Nagy Ignácnak, a szerkesztőnek tanácsára csakhamar abbahagyta a verselést s novellaíró lett. 1852 januárjában adta ki első novelláját, a *Ceylon gyöngyei*t még Sugár Kálmán néven, de a többieket már a maga neve alatt. Szorgalmasan dolgozott a *Hölgyfutár*ba (már az első évben nyolc novellája látott napvilágot), melynek 1854-től kezdve belső dolgozótársa, majd segédszerkesztője lett. 1857-ben Tomori Anasztázzal Poroszországot járta be. So-

[7] Nevét maga Vadnai-nak írta.

kat olvasott, tanult, s az idegen nyelvekben, főként a franciában tökéletesítette magát, így lett egyik legműveltebb hírlapírónkká, noha felsőbb iskolákat nem végzett. A hírlapíráshoz, melyet jóformán gyermekfővel kezdett, haláláig hű maradt, s később mint a *Fővárosi Lapok*nak szerkesztője elévülhetetlen érdemeket szerzett magának a magyar hírlapírás terén. Egyike volt a legfínomabb ízlésű, leglelkesebb, leggondosabb szerkesztőknek, s az irodalmi erkölcs és igazság legbátrabb védőinek.

A Bach-korszakban nyolc év alatt 51 novellát írt (több mint felét a *Hölgyfutár*ba): 8 történetit, 4 vígat, és 39 komoly társadalmi tárgyút. 1857-ben *Beszélyek* címen („Az én jó atyámnak tiszteletjelül" ajánlással) két kötetbe gyüjtve 8 elbeszélését adta ki.[8] Hogy milyen szigorú kritikusa volt önmagának, ezt az a körülmény is bizonyítja, hogy 1862-ben megjelent második novellagyüjteményébe *(Téli estékre)* is csak 9-et vett fel novellái közül, tehát 51 közül csak 17-et tartott méltónak a megörökítésre.[9] Nagy részük így feledésbe merült, s még az irodalomtörténet sem ismeri őket.[10]

A *Hölgyfutár* szerint (1854. 11.) *Nőszeszélyek* című nagyobb regényen is dolgozott, de ez nem jelent meg. Talán *A kis tündér* (1860) első kidolgozása volt.

Pályája elején 1852—3-ig még egészen a francia

---

[8] A *Délibáb* szerint (1857. 36.) az első kötetből alig kelt el 200 példány, a másodikból még kevesebb.

[9] *Éva leányai* (1890) c. gyüjteményébe még egyet vett fel *(Egy sebhely története)*, de átdolgozva *Kain-jegyek* címen.

[10] Monografusa (Bolgár Zsuzsa: *Vadnay Károly*. 1939.) egyet sem említ ezek közül, mert csak kötetekbe gyüjtött elbeszéléseit olvasta el.

romantikusok és Jókai hatása alatt dolgozik. A *Hölgyfutár* mindjárt kezdetben a „Jókai-iskola" „szerencsés tanítványának" nevezi, s valóban főként őt utánozza stílus, modor és tárgyválasztás tekintetében. Ekkori elbeszélései *(Ceylon gyöngyei, A szerelem halottai, A hóhér leánya, Üdv és kárhozat, Adél, Az elérhetlen csillag, Egy költő életéből, Marlaine, Az utolsó méd király, Két kép, Comoedie infernale, Adeline, Bell-Rock, Két angyal a földön, Egy nőszörnyeteg)*, valamint néhány későbbi történeti novellája egészen romantikus, sokszor vadromantikus, csak itt-ott tűnnek fel bennük reálisabb lélekrajzi *(Adél)* s környezetrajzi részletek *(Adeline, Csokonai csókja)*. Ezek közül egyesekről már a romantika tárgyalásakor megemlékeztünk (I. 423., 425., 429—30., 433., 440., 443., 447., 453., 584., 585., 595—6.), a többiekről pedig nincs fontosabb mondanivalónk.

Az 1854. év jelenti Vadnai munkásságának fordulópontját. Ekkor lesz ügyes utánzóból önállóbb egyéniséggé, ekkor tér át a romantikus irányról a realisztikusabbra. Azért nem tud egészen szakítani a romantikával, éppen úgy, mint Abonyi Lajos. Meséi, mint látni fogjuk, még többé-kevésbbé romantikusok, de a lélekrajzra fordított gondosság, s helyenként a valószerűbb környezetfestés már megkülönbözteti őket a szín-romantikus elbeszélésektől. Munkásságának későbbi évtizedeiben még inkább tisztul és fejlődik elbeszélő tehetsége, s mindinkább a realizmus felé igazodik, bár a romantika egyes kipróbált eszközeinek használatáról sohasem mond le.

1854 legelején jelenik meg *Jenny* című novellája, mely új, egyénibb elbeszélő modorának első jellemző terméke. Ezért ismertetjük tartalmát.

A kisváros hajóállomására megérkezik a gőzhajó, s Ármin, egy sugár termetű, barna ifjú száll ki belőle, s a várakozók közt megpillantja régi barátját, Ernőt. Két év óta nem látták egymást. Ernő azóta boldog házas lett. Felesége, Vilma örömmel fogadja Ármint, kiről Ernő annyit beszélt s férje kívánságára tegeződni kezd vele. Vilma remekül zongorázik, szépen énekel, a lakás berendezése finom ízlésére vall, könyvei: Dante, Calderon, Shakespeare, Byron stb. Az irodalomról megértéssel beszél. Ármin ámulbámul. Vilma bemutatja fiatal leányrokonát, a bájos, gyöngéd idegzetű Jennyt, akinek ő az anyja és testvére egy személyben. Ármin otthon folytonosan a két bájos nőről gondolkozik, majd ismét meglátogatja Vilmát, s külföldi útjairól beszél neki, Jenny pedig megmutatja kedvenc virágait és galambjait. Másnap kirándulnak egy szép vidékre. Vilma lelkében felmerül a kérdés: férje miért nem olyan művelt, mint Ármin? A fiatalember beleszeret Vilmába, s elhatározza, hogy elutazik. Búcsúlátogatásakor felindulásában elárulja szerelmét, amelyet különben Vilma már észrevett, de azért csak célzásokban szólnak róla. Vilma elmondja, hogy milyen ábrándosan szerette Ernőt, s hogyan ábrándult ki lassan belőle (jó lélekrajzi megfigyelések). Ármin remélni kezd s nem utazik el. Vilma nem akarja hűségét megszegni, Ármin pedig jóbarátja boldogságát tönkretenni, de a következő találkozáskor mégis egymás karjába szédülnek. Ármin elutazna, de Vilma nem ereszti. Ernő gyanúját azzal altatják el, hogy Ármin Jenny iránt érdeklődik. Valóban foglalkozik is a leánykával, aki beleszeret Árminba. Vilma most ébred tudatára csúnya játékuknak, s most ő bírja rá Ármint az elutazásra. Jennyt is iparkodik megnyugtatni, de ez veszélyesen beteg lesz, folyton Árminról beszél és hallucinál. Különben boldog és szívesen hal meg, mert Ármint majd meglátja a másvilágon, s köszöni Vilmának, hogy annyira szerette őt. Vilma pokoli lelkifurdalást szenved, s Jenny halála után levélben elpanaszolja sorsát bizalmas barátnéjának (ebben említi, hogy majdnem elbukott, de még nines meggyalázva). Elhatározza, hogy visszatér a kötelesség útjára s férjének fog élni. A levelet Ernő véletlenül elolvassa, de nagylelkűen sohasem szól róla Vilmának. Ez

hű feleség lesz, de folyton hervad. Ármin, kinek szintén megírt mindent, bolyong a világban, majd magányba vonul. Csak egyszer jön haza Jenny sírját meglátogatni, de senki sem ismer rá, annyira megváltozott.

Vadnai eddigi romantikus elbeszéléseiben is sok volt a szentimentalizmus. A túlzott romantikának ugyan búcsút mondott, de az érzelmességre való erős hajlama változatlanul megmaradt. Ez a sokszor érzelgéssé fajuló gyöngéd érzelmesség jellemzi ezt és minden későbbi novelláját. Ekkora gyengédséget és érzelmességet csak a női lélekben találhatott, ezért lett a női lélek rajzolójává. Sok novellájának címéül is női nevet választ s ezzel a külsőséggel is jelzi tartalmát *(Adél, Marlaine, Adeline, Lenke, Poline, Mari, Az én Marim, A szép Betti története)*. Állandóan egy nőtípust rajzol: ez a naív, ártatlan, bájos és angyali gyermekleány (vagy fiatal asszony), ki ábrándos, mélyérzésű, éteri testű és lelkű; többnyire művelt is, ki imádja az irodalmat és művészetet. Ilyen Jenny és Vilma, ilyen Lenke, ki Ossian Malvinájához, vagy Mari, ki Guido Reni angyalaihoz hasonlít. A bájos, szőke Kornélia szobájában anyja arcképét, könyveit, virágait és kanáriját látjuk *(Szeretünk és csalódunk)*; Irén, a légiesen könnyed papleány esténként atyjával együtt a bibliát, Gessner idilljeit s Kármán *Fanni hagyományait* olvassa *(Az első eszménykép)*; Mari a felhőkön és csillagokon szeret merengeni, de éppen úgy szereti a verseket, zenét és a színházat *(Mari legszebb leány a világon)*. Többnyire úri leányok, de ha némelyik színésznő, festő, hárfásleány vagy divatárusnő is, ez semmit sem változtat jellemükön.

Ilyen angyali nők férfi-ideáljai sem lehetnek mindennapi emberek: többnyire költők vagy művészek,

de legalább is műveltek és fínomlelkűek, mély érzésűek s természetesen érdekes, szép férfiak is. Kelecsényi Arnold külseje pl. a következő vonásokkal ékes: szép fehér arc áttüzelve az ifjúság rózsa-hevétől, lelkes, nagy, fekete szemek, derült, magas homlok, göndör hajfürtök gondosan rendezve, kondor kis szakáll, s a fínom metszetű száj fölött kis bajusz, magas termet, választékos öltöny, búskomoly tekintet *(Két nőszív)*. A férfiak között akadnak könnyelműek is, akik a gyöngéd szíveket megtörik, a nők között pedig hiúk és kacérok, kik a szerelmesek boldogságát megrontják, de ezek csak arra valók, hogy a főalakok lelki nagysága és szépsége annál jobban kitűnjék.

Lássuk most, hogy ezeket az alakjait milyen mesékben szerepelteti. A Pádua melletti euganei halmok karmelita kolostorában az író egy őrült festőt lát, ki mindíg ugyanazt a gyönyörű leányarcot festi. Egy szerzetestől megtudja történetét. Armand, a híres festő, s Poline, az előkelő családból származó leány, szeretik egymást és Poline anyjának ellenzése dacára egybekelnek. Armand művészete kedvéért elhanyagolja feleségét, majd egy szép táncosnő kedvese lesz. Mikor ez megcsalja, bűnbánóan visszatér Poline-hoz, de későn. Angyali felesége megbocsát neki és meghal. Armand megőrül. — Poline mindjobban erősödő szerelme, s Armand új szenvedélye, mely lelkifurdalással vegyül, fínom lélekrajz *(Poline)*.

Adél nagy színésznő, ki csak művészetének él, de a nőket hiába lelkesíti a művészet, a hazaszeretet vagy dicsvágy, „a szerelem az ő birodalmuk, hol uralkodnak, hol fölülmulhatlanok, erősek és csodálatraméltók, ez világok központja . . .“ Ő is beleszeret az ügyesen udvarló Kázmérba, de ez otthagyja Flóráért, a gaz-

dag leányért. Adélt megtöri a csapás, egy bálban szándékosan meghűti magát s megbetegszik. Flóra ápolja. Kázmér hiába bánja meg hűtlenségét, Adél meghal, s Flóra sem lesz az övé *(Az ismeretlennő)*.

Egy jeles magyar zeneművész két fia külföldre utazik. Rudolf, a zenész Párizsba, Aurél, a festő Rómába. Rudolf francia néven ünnepelt zeneszerző lesz s beleszeret Cesarine-ba, a fiatal koloraturénekesnőbe. Hortense, a színház első primadonnája is szereti Rudolfot, s dühös Cesarine diadalai miatt. Mindent elkövet a fiatal vetélytárs megrontására (ez Jókai *Egy magyar nábob*ja Mainevillené-epizódjának utánzása). Ő lesz az oka annak is, hogy a leány kolerába esik és meghal. Rudolf mindent megtud, s nyomon követi Hortense-t, kit Firenzében talál meg. Mérgezett csokrot dob neki a színpadra, s ezzel megöli. Ekkor talál rá festő öccsére, ki beleszeretett Hortense-ba. Halála őrültségbe kergeti a szerencsétlen fiút *(Művész család)*. — A novella sablonosan regényes meséje ellenére egyike Vadnai legjobb munkáinak. A párizsi környezetrajz (színészélet), s a lélekrajzok fínomsága teszi értékessé.

Példáinkat fölösleges volna szaporítanunk. Többi elbeszélései is mind ilyenek. Romantikus, érzelgős mesék ugyanazokkal a szereplő-típusokkal.

Megtörtént című kis elbeszélése tulajdonképpen visszaemlékezés (elseje Vadnai későbbi kitűnő ilyenfajta munkáinak), de novellisztikusan van feldolgozva. 1847-ben történik. Az író tizenöt éves, s a tánciskolában beleszeret a tizenkét éves Mariba. Másik szerelme Petőfi. Az ő verseiért lelkesedik. A költő meglátogatja családjukat, kirándulnak a hámori tóhoz, Petőfi szívesen beszélget a kis diákkal. Marihoz rettentően lán-

goló verset ir, amiért annak öreganyja kitiltja házából. A gyermekszerelem kedves humorral, bár kelleténél több érzelmességgel van elmondva. A Petőfi-visszaemlékezés érdekes.

A lélekrajz mellett a környezetrajzra kevesebb gondot fordít. Igazi magyar élet kevés van novelláiban, s ami van, az sem jelentős. A *Csalódott szivek* meséje szabadságharci hátterű, *Adeline*ben Miskolc környékét (Diósgyőr, hámori tó) írja le, *Jenny*ben is vidéki várost rajzol, a *Két nőszív*ben szintén (felvidéki város élete, színház, cirkusz, műkedvelő előadások, kirándulás a közeli fürdőbe stb.). A fővárosi életnek is nem egy mozzanatát szövi elbeszéléseibe: barátja a Széchenyi-ligetben sétálva meséli el szerelme történetét, mely a Császárfürdő sétányán kezdődött *(Lenke)*; Virginia az Orczy-kertben találkozik szerelmesével *(Egy hitetlen nő, ki mégis hisz)*; a fiatal Radnótinét a Nemzeti Színházban hiába látcsövezik a gavallérok, ő csak a színpadra figyel, akár Hollósy Kornélia, a „magyar csalogány" „költői öltözéke" a látnivaló, akár Bulyovszkyné játéka, akár a statiszták ügyetlenkedése, akár a kartáncosnők „taktus és grace" nélküli forgása *(Ki hitte volna?)*; az érzelgős orvosnövendék a Váci-utcában s az újtéri sétányon nézegeti a nőket, majd résztvesz egy elmegyógyintézeti mulatságon *(Gyula barátom első lángja)*. Mindez azonban nem sok, s nem juttathatja reális magyar levegőhöz a kieszelt meséket. Abonyi Lajos e tekintetben fölülmúlja Vadnait.

Az egykorú kritika hol dícséri, hol megrója elbeszéléseit. A Jókai modorában írtakat dagályosaknak, szenvelgőknek, üreseknek tartja (PN. 1853. márc. 19. BH. 1853. máj. 8.). A *Jenny*ről azt írják, hogy

„az ál-páthosz, a valószínűtlen fejlesztés azt mutatja, hogy írójában e modor inkább kölcsönzött" (BH. 1854. febr. 8.). A *Családi Lapok Egy új Vénus* című novellájában erkölcsi szempontból kifogásolja a nemeslelkű grisettek dicsőítését s a tisztes apák humoros lekicsinylését (1859. I. 3. f.). A *Divatcsarnok* dícséretttel ír novellagyüjteményéről (1857. 1.), Válkai többször említett *Daguerrotyp*-jeiben tökéletes francia novellistának mondja „magyar kiadásban". Elbeszélései, melyekben tehetség és lélektani ismeret mutatkozik, „az örökké egynemű előadás dacára" érdekes olvasmányok azok számára, kik a franciás könnyedséget és felületességet szeretik. Különösen a női kedélyt festi szépen.

Az eddig mondottakból is látjuk, hogy Vadnai csak közepes elbeszélő volt, s később is az maradt, bár kétségtelenül fejlődött, elbeszélő technikája és stílusa tisztult.

Maga Thackerayt s az ír Levert mondja kedves íróinak Abonyiról szóló megemlékezésében *(Irodalmi Emlékek)*, de hatásukat e korbeli novelláin alig látjuk. Ekkor még a francia-romantikusok, Jókai s az érzelmes Feuillet tanítványa. Elbeszéléseit túlságos édeskésség és érzelgősség jellemzi. Kissé vérszegény történetek, egyhangúak és egyszínűek, néha hosszadalmasak. A valódi élet egészséges valószerűsége hiányzik belőlük, viszont lélekrajzai sem elég mélyek. Különben ügyes elbeszélő, stílusa, ha nem elég színes is, eléggé könnyed, választékos és síma. Modorának fínomsága és gyöngédsége megnyerő. Érdeme, hogy a romantika korában tudatosan a lelki élet rajza felé fordult és legtöbbször ízléssel dolgozott.

*

A lélekrajzi elbeszélés művelője volt *Kanya Emilia* is, egy művelt evangélikus gimnáziumi igazgató és író leánya (szül. 1828-ban [11] Pesten), ki 1847-ben feleségül ment Földényi (Feldinger) Frigyeshez, a félig vak temesvári ügyvédhez és íróhoz, de 1857-ben elvált tőle,[12] Pestre költözött, s ekkor kezdte meg írói működését. 1860-ban megindította mint első magyar nő-szerkesztő a *Családi Kör* c. lapot s kitűnően szerkesztette két évtizedig. Élénk szellemű, tevékeny nő volt, ki sok társadalmi és irodalmi mozgalomban vett cselekvő részt. 1861-ben Szegfi Mórhoz ment férjhez.

Első elbeszélése *Akit a világ nevet* 1857-ben május 21—június 5-ig jelent meg a *Napkelet*ben K... Emilia néven a szerkesztő meleg ajánlásával. Szerinte Emilia az irodalmi pályán „mint beszélyíró valódi hivatással, kezdő íróinknak például szolgálható készültséggel, s gyöngéd neméhez annyira illő fínom lélektani tapintattal lép föl". Második novelláját *(Lehullt csillag)* a *Hölgyfutár* közölte (júl. 22—aug. 3.), s a július 28-i számban ajánlta olvasói figyelmébe. „Ez az írónőnek első nagyobb műve, de oly kiterjedő tehetséggel van írva, hogy kötelességünknek tartjuk őt a közönségnek, s neki az irodalmi tért komolyan ajánlani, melyen nemsokára igen tiszteletreméltó helyet foglalhat el". Ez már csak Emilia néven jelent meg, s az író ezt használta állandóan. Három év alatt 15 társadalmi novellát írt. Ezek közül 12 a pesti és vidéki lapokban jelent meg, három nagyterjedelmű pedig *(Egy sírkő története, Gődény Jónás, A bácsi)* ön-

[11] Eddigi hibás születési dátumát (1830) anyakönyvi bejegyzés alapján igazították ki (Literatura. 1928. 446.).

[12] Földényi Frigyes önéletrajzi adata alapján (Szinnyei: *M. Írók.* III. 663.).

állóan *Szív és élet* (Beszélyek. Írta Emilia) c. kétkötetes gyüjteményében, melyet kedves barátnéjának, Hunfalvy Pálnénak ajánlott.

Első elbeszélésében két különös vénkisasszonyt rajzol. Az idősebbik elhomályosult elmével folyton vőlegényét várja, ki sok évvel azelőtt cserbenhagyta s pénzével megszökött. A fiatalabbik hű udvarlójával, egy öreg doktorral úgy beszélget, mintha még fiatalok volnának. Türelemre inti, mert nem akar nénje előtt férjhezmenni. Ódivatú házukban laknak mogorva vén cselédjükkel s egy árva leánykával, régi divat szerint öltözködnek, kopott, öreg csézájukon kocsikáznak. A két öreg kisasszony s környezete Dickensre emlékeztető humorral van leírva. Ez a rajz igen fínom és sikerült, maga a történet érzelgős, túlzott és gyengén komponált.

A *Lehullt csillag*ban, melyet a szerző részben a maga élményeként mond el, Jolánka és Vilmos szeretik egymást. Vilmos, mint egy gróf-fiú nevelője, évekig távol van, s csak rövid, hideg leveleket ír Jolánkának. Ez kedvese elhidegülésére következtet belőlük, pedig Vilmos híven szereti, de komoly emberként nem akarja szerelmét bevallani, hogy a leányt idő előtt le ne kösse. Ez Dobokay megyei főorvos jegyese lesz, de mikor Vilmos mégis csak hazajön anyja temetésére, felújul régi szerelme. Vilmos ezt nem veszi észre, s a fővárosba utazik. Jolánka beteg lesz s lázas álmában elárulja szerelmét. A nemeslelkű Dobokay erre felbontja eljegyzésüket. Jolánka szerelmi bánatában elsorvad s csak halálos ágyán látja viszont kedvesét. Dobokay és Vilmos hű barátokká és híres orvosokká lesznek és sohasem házasodnak meg.

A történet lélekrajzi, de éppen ez a lélekrajz a

legsebezhetőbb pontja a novellának. Ha Vilmos annyira szereti a leányt, lehetetlen, hogy ezt leveleiben ne éreztesse vele, vagy hogy évekig egyszer se látogassa meg. Az is képtelenség, hogy hazatérve ne vegye észre Jolánka szerelmét.

Egy sírkő története Terézről, a fínomlelkű polgárleányról szól, kit egy mágnás, báró Tarczaly vesz feleségül. Eleinte boldogok, kis leányuk is születik, de Tarczaly utóbb visszatér előkelő társaságába, hol Teréz nem érzi jól magát. Mindjobban távolodnak egymástól, mint Eötvös regényének házasfelei. Terézt sírba viszi csalódása. Halála előtt kibékül férjével. — Az elbeszélés keretes. Az író látja Teréz sírját a temetőben, s szomorú történetét öreg szüleitől és Teréz naplójából tudja meg. Lélekrajza sikerültebb, mint az előbbié, csak kelleténél érzelgősebb és bőbeszédűbb. Jól van elbeszélve, stílusán itt-ott Jókai hatása érzik (I. 453—4.).

Legnagyobb és legjobb elbeszélése *A bácsi* (19 fejezetre oszlik, 170 lapnyi terjedelmű). Dr. Komoródyt, a jeles orvostanárt és akadémikust, könnyelmű felesége megcsalja. A derék tudóst lesujtja a szomorú csalódás, de nem okoz botrányt, hanem hűtlen feleségét hozományával együtt hazaküldi apjához. Nellit, a kis árvát, magához fogadja, s rokonával, Teréz nénivel együtt neveli. A leányka igen szereti a jó „bácsit", az is őt, s szeretetük évek mulva szerelemmé változik. A bácsi és Teréz azt hiszik, hogy Nelli beleszeretett egy tárcaíróba, s hozzá akarják adni. A leány ekkor ébred annak tudatára, hogy jólelkű gyámját szereti, s hozzá megy feleségül. Komoródy, ki nem öreg ember, csak csalódása tette öreggé, egészen megfiatalodik s boldog lesz. Volt felesége, ki egy ékszerészhez ment

nőül, folytatja könnyelmű életét. — A nemesszívű bácsi Dickens alakjaira emlékeztet éppen úgy, mint a jó Teréz néni, a kissé nevetséges vénleány, s Fürtössy Géza, a mulatságos, de könnyűvérű tárcaíró, ki igen megszeppen, mikor meg akarják házasítani. A lélekrajzokban (Komoródy lassanként megbizonyosodik felesége hűtlenségéről, Nelli nevelése, Komoródy lelki küzdelmei, mikor lemond Nelliről, hogy boldoggá tegye, ennek szerelme jótevője iránt) sok a fínomság, előadásában a kedves közvetlenség.

Emilia elbeszéléseiben iparkodik reális környezetrajzot adni, ilyenek: a kirándulás Murány várába, vidéki kúria, lakodalom *(Ki mondja meg miért?)*, a pesti szegény-tanyák *(Áldozat)*, a Nemzeti Múzeum képtára *(Szegény Ilka)*, a tátrafüredi élet *(Ne felejts!)*, a Bach-korszakbeli háttér *(Szívek harca)* stb. Egy-egy alak rajza is sikerül neki: a madárkedvelő, kedves, falusi öregúré *(Ki mondja meg miért?)*, a tréfás, vidám, de mély érzésű Idáé *(A sírig?)*, a műveletlen, de derék falusi fiatalemberé *(Ne felejts!)*, a hiú, öntelt, hóbortos festőé *(Szívek harca)*, a szellemes arisztokrata nőé *(Egy sírkő története)*, Jägermayeré, a furcsa öreg muzsikusé *(Gődény Jónás)* stb.

Legfőbb gondja azonban az érzelmes mese, melynek tárgya majdnem mindíg egy-egy gyöngéd női lélek boldogtalan s halállal végződő szerelmének rajza. Ezek a lélekrajzok bővelkednek fínom megfigyelésekben, sikerült részletekben, de ritkán sikerülnek a maguk egészében. Nem egyszer ingadozók, kigondoltak s nem eléggé valószínűek. Az érzelgősség, aprólékos hosszadalmasság, néha a tanulságszerű irányzatosság is árt művészi hatásuknak. Naív romantika is elég van bennük.

A derék írónő szívesen olvasta Dickenst, Jókait, Feuillet-t s a német érzelmes írókat (Stormot s másokat), tanult is tőlük, s egyéni hajlamán kívül az ő hatásuk magyarázza meg elbeszéléseinek érzelgős alapjellemét.

A kritika szívesen fogadta őket s kiemelte lélekrajzaikat (Di. 1859. 20. és új folyam 2., H. 1859. 119., *Nefelejts* 1859. 33—4., BH. 1859. nov. 10.).

Egyéni, nőies szeretetreméltósága és gyöngédsége egyes elbeszéléseit kedvesekké s ebben a korban figyelemre méltókká teszi.

*

Az érzelmes lélekrajzi elbeszélés művelője volt másik írónőnk, *Vachott Sándorné* (ecsedi Csapó Mária) is.

Fiatalon ment férjhez Vachott Sándorhoz, a költőhöz, s boldog házaséletet élt vele, míg 1853-ban férje elméje el nem homályosult. A fiatal asszony már előbb írogatott, de most lelki vigasztalást s némi anyagi segítséget keresve fordult komolyabban az irodalom felé. 1854-ben Tóth Lőrinc és sógora, Vahot Imre kiadták *Derű és ború* című kétkötetes regényét, melyet 1857-ben a *Margit*, 1859-ben *Irma hagyományai* követtek (mindkettő kétkötetes). Novellát mindössze ötöt írt (1 történetit s 4 társadalmit). A hatvanas évektől kezdve az ifjúsági irodalom jeles művelője lett.

A *Derű és ború* a huszonnégy éves írónőnek meglehetősen gyenge regénykísérlete. Meséje olyan bonyolult s annyi alak szerepel benne, hogy részletes tartalmi ismertetése helyett csak vázlatát mondhatjuk el.

Az előkelő származású Zombor Ilona és Klára testvérek. Ilonát unokatestvére Ákos veszi el, fiuk, Tihamér pedig lord Byron leányát(!), Medórát. Gyermekeik: Aladár a költő és Hajna, N. Félix herceg felesége. Klára a másik testvér megszökött egy olasz művésszel, Gino Manuellel, majd gr. Fellegi kapitányhoz ment férjhez. Egyik leányukat gr. Zoárd vette el, ezeknek leánya Ída, a másikat Káldi ezredes, ezeknek leánya Zonga. A regény a Zombor-unokák története: Zombor Aladáré, gr. Zoárd Ídáé és Káldi Zongáé. Ída és Zonga Aladárba szerelmesek. Ída (noha Aladár őt szereti) feláldozza magát Zongáért s szakít Aladárral. Aladár egy év mulva Zongát akarja feleségül venni, de Fellegi grófné és Zonga elutasított udvarlója megöleti a leányt Ginoval. Aladár résztvesz a szabadságharcban, fogságba esik, kiszabadul. Később kiderül, hogy Gino annak idején Ídát csecsemő korában kicseréltette Zongával, tehát Zonga volt az igazi Zoárd grófnő, Ída pedig csak Káldi-leány. Így Felleginé saját unokáját ölette meg. Ída sok viszontagság után mégis Aladár felesége lesz. A gonosz Fellegi grófnét egykori kedvese, Gino, a regény fekete-lelkű intrikusa magával együtt levegőbe röpíti.

A francia ponyvaromantikát (szörnyű intrikák, lehetetlen bonyodalmak, egészen üres jó és rossz papirosalakok) kevéssé enyhítik a szép leírások, a szerelmesek érzelgős lélekrajzai, s a közbeszőtt humoros genre-alakok és jelenetek, mely utóbbiak magukban véve elég sikerültek, de kirínak a vadromantikus meséből. Ilyen epizód a szerelmi hódításaira büszke Kongó Péternek és nyafogó, beteges s előkelő dámát játszó feleségének estélye, melyen jelen van többek közt a sületlen élceket mondó újdonságíró, Élci úr, Virágfi, a világfájdalmas költő és félreismert lángész, a kövér, falusias viseletű Lomhafiné, s fia Ignác, a Kisfaludy Mokányára emlékeztető főszolgabíró. Humoros alak Mogyorósi Frida kisasszony is, ki nagy honleány, a nép érdekében szaval s megveti a mágná-

sokat, férfiasan öltözködik, szivarozik s rettentően öntelt és bőbeszédű. Ezeken Eötvös *(A falu jegyzője)* s Dickens hatását érezzük.

A sajtó a rossz regényt valószínűleg szerzőjére való tekintettel szokatlanul udvariasan fogadta s dícséretekkel halmozta el (BH. 1854. ápr. 29., PN. 1854. máj. 25., Di. 1854. 33.).

Második regénye, *Margit* sokkal sikerültebb. Vachottné ebben már búcsút mond az egyéniségétől idegen francia romantikának s lélekrajzi regényt ír.

Margit Várdán (a Kárpátok s az Alföld határán) él atyjával, Várday Gergellyel, az előkelő és gazdag földesúrral. Beregi Andorral, az alispán fiával, régen szeretik egymást, s szüleik is kívánják egybekelésüket. Andor azonban a liberális párthoz csatlakozik, s ettől semmi kérés és fenyegetés sem tudja eltántorítani. Pártjuk győz a megyén, ami apja vagyoni bukását okozza, Várday pedig kitiltja házából. Margit nem akar lemondani Andorról, kinek most, szegénységében még nagyobb szüksége lesz rá. Apjának hiába könyörög, az hajthatatlan. Végre egy évi próbaidőt határoz számára, mert azt reméli, hogy Margit majd engedni fog. Jogtanácsosa, Szalmádi István, ki nála lakik, szeretné, ha unokaöccse, Havassy Kálmán (katonatiszt) venné el a gazdag leányt, azért magához hívatja szép unokahúgát, Arankát, hogy ez mint Margit barátnője egyengesse Kálmán útját. Margit azonban egy év mulva is hajthatatlan, apja sem enged. Margit elhagyja házukat s Andor neje lesz, az ötven körül járó Várday pedig elveszi a szép és kacér Arankát, aki nagy óvatossággal és ügyességgel férkőzik közel a büszke és kissé korlátolt öregúr szívéhez. Andor és Margit a budai hegyek egy kis házacskájában töltik boldog mézesheteiket, azután a pesti Dunasoron laknak szép kilátású lakásukban igen szerény körülmények közt. Andor író, ki pályáján szép nevet vívott ki magának, de anyagi viszonyai mind rosszabbra fordulnak. Egy fiuk és egy leányuk van. Margit minden nélkülözést türelmesen és hősiesen tűr (eladja anyja gyöngysorát, zongoráját stb.)

s Andort is vigasztalja. Havassy Kálmán újra udvarolni kezd Margitnak, mind tolakodóbb lesz, úgyhogy Andor párbajra hívja. A párbajban halálos sebet kap, s külföldről hazatérő hű barátja, Szabolcsy Lóránd gondjaiba ajánlja árva családját. Ez mindent megtesz értük, nemcsak anyagilag gondoskodik róluk (kis kertes házat vesz nekik), hanem a legtapintatosabban s leggyöngédebben iparkodik Margitot támogatni boldogtalanságában. Várdayhoz is jár, s az a célja, hogy kibékítse leányával. Az előkelő, érdekes és művelt ifjúba Várdayné is beleszeret. Lóránd nem viszonozza szerelmét, mert titkon Margitot szereti. Aranka egyik kedvese, kinek kiadta az útját, botrányt csap, Várday megtudja felesége hűtlenségét s kiutasítja házából. Az eleinte lesujtott asszony később kibékül szeretőjével s külföldre utazik vele. Várdayt szélütés éri. Lóránd elviszi hozzá Margitot gyermekeivel. A felgyógyuló apa kibékül leányával, de most Margit lesz beteg. Kitör rajta rég lappangó tüdőbaja. Hiába költöznek haza Várdára, hol Lóránd mindent úgy rendez el, amint Margit leánykorában volt, a fiatal asszony egyre gyengébb lesz. Megvallja Lórándnak, hogy viszonozza szerelmét s kéri, hogy ne hagyja el apját és árváit. Sok szenvedés után boldogan hal meg. Lóránd teljesíti kérését.

Dickens *Dombey és fiá*nak hatása látszik Várday és leánya történetén. Itt is jó leány áll szemben a büszke, hajthatatlan apával, ez is szerencsétlen házasságot köt egy fiatal nővel, ki hűtlen lesz hozzá. Az ő szíve is meglágyul a sors csapásai alatt, s újra leánya felé hajlik. Még feltűnőbb rajta *A karthausi* hatása. Vachottné nagy tisztelője volt Eötvösnek. *Remény* című zsebkönyvében (1858) ő adta ki először összegyüjtött verseit, 1861-ben pedig *Gyöngysorok br. Eötvös József összes szépirodalmi műveiből* címen adott ki egy terjedelmes Eötvös-antologiát. Regényében Andor és Margit mézesheteik alatt *A karthausit* olvassák, melynek lapjai „a leggazdagabb eszmevilágot, a legmélyebb érzelemtengert tartalmazák". Természet-

festései, érzelmes és hasonlatos reflexiói és elmélkedései is Eötvös regényére emlékeztetnek („Örökzöld fa a szerelem, melynek gyökerei a lélek legmélyén ágaznak... Vajjon búsulhat-e velem együtt a szép táj s könnyeimet látva, elborúl-e a képe?... Vannak pillanatok, midőn oly sokat érzünk, hogy a beszéd képtelenséggé válik...“ stb.). Arra emlékeztetnek patétikus stílusa, érzelgős lélekrajzai s emelkedett erkölcsi irányzata is.

Minden gondját arra fordítja, hogy alakjainak nemes jellemét kidomborítsa. Margit szinte tökéletes angyal, kiben a vallásosságtól kezdve a jó gazdasszonyságig minden női erény és jótulajdonság megvan. Lóránd hozzá méltó tökéletes férfi: maga a lovagiasság, gyöngédség, önfeláldozás. Szépen rajzolt ábránd-alakok igazi élet nélkül. Andor pl. író, de ennek semmi nyoma a regényben. Csak nyomorog, egyebet nem tesz. A lélekrajzok, melyekben nem egyszer megnyilatkozik a női lélek gyöngédsége, s a mesének helyenként reálisabb színezése különbözteti meg munkáját az üres romantikus elbeszélésektől.

Az *Irma hagyományai* emennél is értékesebb.

Önéletrajz formájában van írva s meséje rövidre fogva csak annyi, hogy Irma egy mátravidéki faluban él özvegy atyjával, s titkon szerelmes szomszédjuk, Andorffy báróné fiába, Ivánba, ki jeles országgyűlési szónok és író. Mások udvarlása elől kitér, komoly kérőjét visszautasítja. Atyja csődbe kerül s öngyilkos lesz. A szegénnyé lett leányt mindenki elhagyja, csak anyai barátnője, a báróné nem. Kastélyába fogadja, hol boldogan él, mert mindenki gyöngéden és tisztelettel bánik vele. Ő is mindenképpen iparkodik meghálálni a báróné jóságát, s szerelmét most még jobban titkolja, mert nem akar előkelő családjába tolakodni, s így hálátlansággal fizetni jóságáért. Mikor megtudja, hogy Iván

is szereti, titkon elhagyja a kastélyt, s nagynénjéhez, Kökényesinéhez utazik. Útközben megismerkedik egy idősebb úrral, kiről kiderül, hogy az eltűnt Andorffy báró. Annak idején öngyilkosságának hírét költötte, hogy családját s Irma apját, ki jótállt érte, megmentse a vagyoni bukástól. Angliában katona lett, s most nyugalmazott ezredesként tér haza. Családja boldogan fogadja, s Iván elveszi Irmát.

A fejezeteknek *A karthausi*ból vett jeligéi már eleve elárulják, hogy ez is Eötvös regényének hatása alatt készült. Ebben is lépten-nyomon ilyen gondolatokra bukkanunk: „Mintha a szívnek élete csak akkor kezdődnék, midőn nyugalmunkat elvesztettük... A szívnek sajátságos tulajdona erejét egy érzésben összpontosítani... Oh, ki nem szeretett, annak nem lehet fogalma az édes ihletődésről, melyet kedvesének lakhelyén ünnepel a szív...“

Maga az önéletrajzforma, a természeti leírásokba olvadó, hangulatos érzelemfestések, s hogy a regény elejétől végéig lélekrajzi, mind *A karthausi* hatása. Legreálisabb alak benne Kökényesiné, kit egykor az öreg Andorffy báró tett boldogtalanná. Szerelmi csalódása formálta keménnyé jellemét. Bizalmatlan az emberek iránt, józan, rideg, erélyes és uralkodni vágyó nő, ki mindent és mindenkit a maga egyedül helyesnek tartott elvei szerint akar irányítani. A többi szereplő itt is túlságosan eszményített: a báróné angyalian jó nő, Iván tökéletes férfiideál, Irma érzékeny szívű, nemes, szerény, önfeláldozó leány. — Az egész az életnek egy jó nő lelkében való tükröződése.

Irma gyermekkori emlékei, élete a zárdában, hol nevelkedik, hangulatai Pesten az operaestéken, bálban, társaságban, s otthon falun, hol derekasan gazdasszonykodik, titkolt szerelmi ábrándjai, lelki fáj-

dalma, mikor mindenki elfordul tőle, önfeláldozó menekülése szerelme elől — szép lélekrajzok, egy gyöngéd női léleknek egy másikra vonatkozó finom megfigyelései. Csak az elbeszélésének édeskés és jóságos szentimentalizmusa egyhangú és fárasztó.

Ez a két regény mindenesetre értékesebb kísérlet a lélekrajzi elbeszélés terén, s mint *A karthausi*nak kései, s eddig figyelemre nem méltatott hatása műfajtörténetileg is érdekes.

Néhány novellája ezek mellett nem jelentős. A *Dalos Bandi* Jókai *Népdalok hősé*nek utánzása. *Az életből* s a *Szerelem diadala* egy-egy könnyelmű fiatal nőt rajzol, kiket megszédít a világ. Egyiket csalódása öngyilkosságba kergeti, a másikat visszatéríti az egyszerűség és az igazi szerelem útjára.

*

A harmadik írónő, kinek lélekrajzi elbeszélései jelentek meg ebben a korban, az erdélyi *Csernátoni Lóra* (családi nevén Beke Laura [13]), Alsócsernátoni Beke Sámuel zilahi református pap [14] leánya, ki a *Hölgyfutár* szerint (1858. aug. 28.) feleségül ment Zilahon Medgyes Ferenc ügyvédhez. Első novellája *Iréne levelei* 1855-ben jelent meg a *Hölgyfutár*ban (32—8. febr. 10—17.), melyre a szerkesztő, mint „a tehetséges fiatal írónőnek" első művére felhívta az olvasók figyelmét, Medgyes Lajos, az erdélyi református papköltő, az írónő későbbi férjének testvére, pedig a július 24-i számban *Iréne levelei írójához* című szinte ódai lendületű versben magasztalta. Többi

[13] Szinnyei: *Magyar Írók.* II. 320.

[14] U. ott. I. 764.

munkái: *Izidóra* (H. 1855. 223—7.), *Töredékek a női kedély világából, I. Margit* (Di. 1856. 6—8.) s *Őszi séták Erdélyben* (H. 1856. 213.). 1858 június közepén *Szívek harca* c. kis kötetében (Pesten) kiadta a három elsőt (a *Töredékek* itt csak *Margit* címet kapott).[15] Ez volt utolsó munkája, többet nem írt. Talán férjének korai halála (1860) hallgattatta el. 1895-ben halt meg Pesten.[16]

Iréne levelei önéletrajz, barátnőjének tett vallomás formájában van írva. Vidéken lakik nagynénjénél, mint árva. Beleszeret a szép Ivánba, de az elhagyja. Iván megnősülésének hírére mulatságokba veti magát, kacér lesz, a férfiak hódolnak neki. Albert, a kiváló szellem s ismert nevű férfi, belelát lelkébe s megszereti. Iréne nem akarja boldogtalanná tenni, visszautasítja. Nénje halálos ágyán aggódik gyermekeiért s könyörög Irénének, hogy menjen feleségül a gazdag Hervaihoz. Iréne megteszi. Ura durva, műveletlen ember, pokol az élete. Albert visszatér, s Irma érzi, hogy szereti. Férje hirtelen elhurcolja egyik birtokára, erre otthagyja a durva embert.

Sok benne a *Karthausi*ra és Kármán *Fanni*jára emlékeztető szentimentalizmus, de sok a meleg érzés is, s ezeknek reflexiókkal átszőtt ékesszóló rajza. Idézetei szép irodalmi műveltséget árulnak el, érzelemfestései pedig sok érzéket a lelki fínomságok iránt. Komoly munka egy fiatal leánytól. *Izidóra* sokkal gyengébb ennél, érzelgős, hosszadalmas. A *Töredékek* szintén gyenge lélekrajzi vázlat, zavaros és bizonytalan. Zavarosságát fokozza dagályos, nehézkes, homá-

[15] Pataki Ferenc magasztaló bírálatot írt róla a Kolozsvári Közlönybe (1858. szept. 30.).

[16] Szinnyei: *Magyar Írók.* VIII. 960.

lyos stílusa. Az *Őszi séták Erdélyben:* leírások, egy oláh népéleti jelenet (közbeszőtt oláh népmánccal), érzelmes reflexiók őszi hangulatokba szőve.

*

Három kiváló arisztokrata regényírónk szerény tehetségű, de rokonszenves egyéniségű követője *báró Podmaniczky Frigyes,* báró Jósika Miklós sógora.

1824-ben született Pesten. Gyermekéveit aszódi birtokukon töltötte, hol Hunfalvy Pál volt a nevelője. Vele s Ármin öccsével körülbelül egy évet töltött Drezdában, azután a pesti evangélikus gimnáziumba járt, majd Késmárkon hallgatott jogot. Egy évig gr. Ráday Gedeon jurátusa volt, 1843—4-ben az országgyűlés alatt Pozsonyban tartózkodott, 1845- s 1846-ban a berlini egyetemen tanult s hosszú külföldi utat tett, 1847-ben Pest megye aljegyzője volt s résztvett a pozsonyi országgyűlésen, majd 1848-ban a pestin mint a felsőház tagja. A szabadságharcot mint huszárkapitány küzdötte végig, azután mint besorozott közkatona Milánóban, majd Innsbruckban szolgált 1850. június végéig. Ettől kezdve Aszódon élt és dolgozgatott úti naplóján, melyből a *Pesti Napló* 1852 végén közölt mutatványt. Az egész *Uti naplómból* címen 1853 július elején jelent meg önálló kötetben. Ekkor már készen volt ötkötetes első regénye, *A fekete domino,* s szeptember és október havában meg is jelent igen díszesen kiállítva.[17] Mint naplójában mondja, céltalan életének nyomasztó volta tette íróvá. A regényírásra volt nevelője, Hunfalvy buzdította. „Fél éve, hogy felszólított Ön — mondja első regénye előszavá-

[17] 200 frtot kapott érte kiadójától (Napló-töredékek. III. 1888. 26.).

ban — próbálnék regényt írni, melynek tartalma a társalgási életből volna merítve". A következő, 1854. év végén új, négykötetes regénye jelent meg, *Az alföldi vadászok tanyája*, 1856 októberében az ötkötetes *Tessék ibolyát venni*, s 1859-ben (június végén) ennek folytatása, a kétkötetes *Margit angyal*.[18] Könyvei mind fínom papíron, ízléses kiállításban jelentek meg. Novellát csak egyet írt (*Egy csók nem a világ*, 1856-ban a *Hölgyfutár*ban), 1859-ben pedig *Kedvenc* című regényéből közölt mutatványt (a *Nefelejtsben*).[19] 1856-tól kezdve nagy külföldi utakat tett.[20] Cikkeket is írt a lapokba, s mint sportíró is kitűnt. Az 1857-ben kiadott *Hazai vadászatok és sport Magyarországon* című képes díszmunkának, mely francia nyelven is megjelent, ő is egyik dolgozótársa volt. 1870-ig még öt regényt írt, azután befejezte szépirodalmi munkásságát.

A fekete domino meséje, melyet előszava szerint az életből merített, csak annyi, hogy gr. Kúnhalmi Béla és gr. Berki Eszter szeretik egymást. Szülei Esztert egy gazdag fiatalemberhez akarják adni s Bélát kikosorazzák. Külföldre utazik, de ott is Eszter után eped, Eszter szerelme sem változik. 1848-ban honvéd lesz. A nagy politikai változás a szülők eddigi nézeteit is megváltoztatja, s beleegyeznek a fiatalok házasságába. Béla egy csatában hír szerint elesett, Eszter vigasztalhatatlan, de kiderül, hogy csak súlyosan megsebesült. Boldogok lesznek. — Béla barátja, br. Berzseki Gyula beszéli el a történetet. Ő Béla bizalmasa, ki

[18] A Délibáb már 1857-ben közölt belőle mutatványt (ápr. 26.).

[19] Ez a regénye csak 1870-ben jelent meg.

[20] Napló-töredékek. III.

mindenképpen segítségére van a szerelmeseknek (közvetít, megfigyel, híreket hoz és visz). Ebben az alakban az író magát rajzolja. Gyula gyöngédszívű, józan fiatalember, aki óvakodik a nagy szerelemtől, szeret évődni, de humora ártatlan és nem sértő. Őt is besorozzák katonának. Ami ér valamit a regényben, az a fiatal mágnások életének rajza, ez realisztikus és korjellemző. Béla és Gyula angol királynébeli szobájukban reggeliznek, s Béla csibukozás közben elbeszéli álarcosbáli kalandját (itt látta Esztert fekete dominóban). Gyula a Váci-utca tolongását elunván, „Pest legundokabb tömkelegén", a Király-utcán át a Városligetbe sétál, nézi a korcsolyázókat, majd visszafelé sétálva a vakok intézete előtt (a mai Zeneakadémia helyén) találkozik Eszter grófnéval, kit meghív a redout (Vigadó) kistermében rendezendő báljukra. A kaiszinóban ebédel. Az olvasószobában cipője nyikorgása miatt görbe szemmel nézik, a könyvtárban, hol sötét van, csak egy tudóst talál, a tekéző teremben a kandalló mellé ül, de a játékosok minduntalan fejbe kólintják dákóikkal. Gr. Berkiék háza „divatosan" van berendezve: a főlépcsőt vörös posztó borítja, fehér olajfestésű mennyezetéről lámpa függ alá, az előszoba padlóján ugyanolyan színű posztószőnyeg, tölgyfa bútorai gót ízlésűek; a „terem" (szalon) falait arannyal szegélyezett fehér kárpitok borítják, a padlón szőnyeg fehér-vörös arabeszkekkel; a sötétvörös bársonyfüggönyök selyemrojtokkal „fesztelen" redőkbe vannak szedve, a falakon néhány aranykeretes angol acélmetszet, a gótikus bútorzat kényelmes, a kandalló fehér márvány, a bronz „kargyertyatartó" (csillár) üveg „boglárokkal" díszített. A Nemzeti Színházban Ernanit hallgatják (Hollósi Kornélia énekel).

A farsang-keddi táncvigalom (1847-ben) reggel nyolcig tart. A mágnások Fischer cukrászdájában találkoznak, majd hintókon és lovakon kirándulnak a Városligetbe, hol a tavon csónakáznak. Este, mivel sem estély, sem opera nincsen, a kaszinóba mennek. Éjfél után innen távozva „zenésztársaságaink legjobbikával" éjjeli zenét adnak Eszternek. Berkiék estélye után eszükbe jut, hogy jó volna lovagolni. Felverik álmukból lovászaikat s a holdvilágban végiglovagolnak a váci gáton. Gyula falun unatkozik: „a gazdaság nem érdekelt, nem értettem, de nem is ügyekeztem ... megérteni valamit, ami gazdaságról szólott".

A kritika is ezt emelte ki: inkább gyönyörködhetünk „a nuancirozás finomságában ... az apróbb részletek természetes bájában" (PN. 1853. okt. 7. — A Di. 1853. okt. 27. s a BH. 1853. dec. 4. is megdícsérte).

*Az alföldi vadászak tanyájá*ban (melyet gróf Bethlen Józsefnek ajánlott) már érdekesebb mesére törekedett.

Gr. Marosi Gyula erdélyi mágnás elveszi br. Dévay Ágnest. Eleinte igen boldogok, de Gyula utóbb hidegülni kezd, közömbös lesz. Ágnes szenved. Pestre utaztukban gr. Zendy Kálmán meghívja őket vadásztanyájukra. Észreveszi, hogy Ágnes nem boldog, érdeklődni kezd iránta, majd beleszeret. Marosi otthon br. Örkényi Bélával barátkozik, ki irigyli tőle Ágnest s szeretné házasságukat megrontani (az ő hatása volt egyik oka Gyula elhidegülésének). Új csőszt szerez be hozzá, kinek szép lánya van. Ágnes ezalatt Pesten él anyjánál, Zendy Kálmán sűrűn látogatja. Ágnes észreveszi szerelmét, de kitér előle. Örkényi névtelen levélben értesíti férje mulatozásáról a szép parasztlánnyal. Hirtelen hazautazik s tanúja lesz Marosi szeretkezésének. Búcsúlevelet ír neki s elutazik. Súlyos beteg lesz, kiábrándul férjéből s Kálmánba szeret. Mikor meghallja, hogy Kálmánt anyagi bukás fenyegeti, ékszereit eladva titokban

(K. tudta nélkül) megmenti. Örkényi, Pesten felkeresi s szerelmet vall neki, Ágnes kiutasítja. Marosi tanúja a jelenetnek. Párbajt vívnak, Örkényi elesik, Marosi megsebesül. A vége az, hogy Ágnes elválik férjétől és boldog lesz Kálmánnal.

A naív mese nem kárpótol bennünket a milieurajz hiányáért. Legérdekesebb benne a békésmegyei vadászháznak és az előkelő vadásztársaság életének leírása. A svájci modorban épült egyemeletes ház kényelmesen van berendezve sok külön szobával, ebédlővel, társalgóval stb. A mindennapi vadászat s a közös ebéd után kellemesen töltik együtt az időt. Ezt a vadászegyletet, melyet br. Wenckheim Béla alapított Csákón a *Naplótöredékek*ben is leírja (III. 43—7.).

A bírálat (PN. 1855. febr. 28.) megdícsérte, bár hibáit sem hallgatta el.

Tessék ibolyát venni című regénye még nagyobb terjedelmű és bonyodalmasabb. Rövid tartalmi ismertetése egyszersmind kritikája is, mert kitűnik belőle csekély értéke, meséjének naívsága s szerkezetének kezdetlegessége.

Az 1831-i felvidéki koleralázadáskor Rózsi, egy kóborló cigányasszony talál egy hároméves leánykát. Hogy vele együtt el ne zülljék, egy miskolci fiatal szőlőkapáshoz. Dávid Andráshoz és feleségéhez viszi, kik magukhoz fogadják s felnevelik. Szépsége miatt Margit angyalnak nevezik. — 1841-ben br. Érdy Géza hosszú külföldi útja után hazatér a Balatonhoz közel fekvő birtokára, Telki pusztára. A szomszéd birtokon, Márkházán él gr. Váry első házasságából származó leányával, Leonával. Másodszor egy angol nőt vett el, ki, míg ő hosszabb ideig távol volt, meghalt kis leányukkal együtt. Ez a megrendítő eset lelki beteggé tette Váryt. — 1840-ben özv. Árkossyné fogadott fiának, Regei Andor zongoraművésznek bevallja, hogy szereti, de ez nem viszonozza a könnyelmű és hervadó asszony szerelmét s elutazik.

— 1842-ben Pesten látjuk viszont Dávid Andrást, ki felesége halála után másodszor nősült. Felesége tönkreteszi. András iszik, felesége pedig a gyönyörű Margitot, ki virágárus leány, el akarja adni Nagykamati uzsorásnak, a leány azonban ökölcsapással fogadja a gazdag udvarlót. — Dandáry István kimenti Margitot a nyomorból, s örökbe fogadja. Regei Andor hazatér hangversenykörútjáról s megszereti Margitot, Érdy pedig Leonát. A grófkisasszonyt érdekli Érdy, de Regei Andor is. Árkossyné, most Nagykamati kedvese, áskálódik a két férfi ellen (valamikor Érdy is kedvese volt) s cselszövényeit a regény végéig folytatja. A mese mind bonyolultabbá válik s azzal végződik, hogy kiderül, hogy Margit gr. Váry halottnak hitt leánya, Andor pedig Várynak s Rózsinak, az egykor szép cigányleánynak törvénytelen fia. Andor és Margit tehát testvérek. A szerelmesek majdnem öngyilkosok lesznek kétségbeesésükben, de azután megnyugszanak. Leona Érdy menyasszonya lesz.

Itt már egészen a romantikus mese lép előtérbe, ezt űzi-fűzi az író Jósika módjára ide-oda csapongva (egyik esemény elbeszélését abbahagyva s másikra térve át). Művét sógorasszonyának, br. Podmaniczky Emmának ajánlotta. A történet — úgymond — „életből merített". Alapeszméje az, hogy az ember jónak született s többnyire életviszonyaik teszik rosszá, s hogy nincs mindíg fényes külszín alatt értékes belbecs. Ezeknek az eszméknek mint kezdő regényíró hív lovagja iparkodott lenni (az V. kötet elején). Az „alapeszmének" ezt az utólagos belemagyarázását Jósika Miklóstól tanulta. A végén megígérte, hogy következő regényében el fogja mondani Andor és Margit történetét. Greguss a *Pesti Napló*ba írt bírálatában (1856. okt. 14.) reméli, hogy ebben majd ki fog derülni, hogy Andor és Margit mégsem testvérek, mert testvér voltuk „tönkreteszi a rajzolt szerelemnek eddig oly kellemes hatását".

A regény folytatása, a *Margit angyal* sokkal gyengébb. Alapeszméjét a végén így foglalja össze: „Minél többet ajándékozott valakinek a sors, annál többet s nemesebbet követel tőle az emberiség s haza... a felsőbb körök öntudatteljes, vagy könnyelmű s felületes szelleme keresztül szivárogván a paloták márvány falain, majd lelkesítő, majd ismét rontó és pusztító elemként hat, áldást vagy átkot nyervén jutalmul." E szerint az alapeszme szerint két csoportra osztja alakjait: könnyelmű és derék arisztokratákra. Az előbbiek közé tartoznak gr. Tarkeszi János, ez a könnyelmű, pazarló, haszontalan szoknyavadász, ki tönkreteszi családját és a mulatós, pazarló Boghalmiék gazdag férjre vadászó, józan és számító leányukkal, Judittal. A tönk szélén állnak, örökölnek s megint tönkrejutnak. A derék emberek csoportjába tartozik gr. Tarkeszi György (a vén János fia), ki szerelmes Juditba, de kiábrándul belőle. Apja pazarlása miatt elszegényedik, de azért boldog lesz Margit angyallal. Érdy Géza, Leona férje is derék mágnás, jó gazda, a népnek is jóltevője. Különben Györggyel együtt a felsőházi szabadelvű ellenzék tagja. Andor korhelykedik, de megjavul s ünnepelt zongoraművész és operaszerző lesz.

A *Budapesti Hírlap* szerint (1859. jún. 28.) Andor jelleme és sorsa befejezetlen, pedig ő volna a regény legérdekesebb alakja. Az egész inkább érdekes életkép és nem regény. Tarkeszi János és Boghalmiék hű képek a mindennapi életből.

Mint a mondottakból látjuk, Podmaniczky regényei meglehetősen dilettáns munkák. Az arisztokrata életet rajzolják az arisztokrata író személyes tapasztalatai alapján, de első regényét kivéve kevés realizmussal és sok hamis romantikával. Alakjaiba nem tud éle-

tet önteni, bár iparkodik jellemző vonásaikat kiemelni és lelküket rajzolni. Aprólékos lélekrajzai azonban nem mélyek, nem hangulatosak; szárazak és köznapiak, noha nem egyszer jó megfigyeléseken alapulnak. Történetei így nem egyebek, mint kevéssé érdekes férfiak és nők életének még kevésbbé érdekes eseményei. Már semmitmondó fejezeteímei is elárulják a tartalom érdektelenségét (Csekély események irányozzák sokszor életünk folyamát, Zene és szerelem, Ismét zene és ismét szerelem, S még néhány hónap, Vallomások, Találkozás, A vasút közelében, Szerelmes anya, A sürgöny, Tájékozás, Hihetlen s mégis való stb.). Dialógusai meglehetősen üres, köznapi csevegések, melyek nem jellemzőek, nem elmések, s ritkán viszik előre a cselekvényt. Stílusa nagyon kezdetleges, pongyola s egyáltalában nem költői. Így ír: „Ők elérték a boldogság tetőpontját e pillanatban. Az egymásért lángoló szerelem első vallomásának megnyugtató s mégis az érzelmeket a legfőbb fokra csigázó öntudata, azon eskü, melynél fogva egymásért élni s halni készek, — mind ez oly állapotba helyezte lelkeiket, mely csupán boldogságot és örömöt áraszthat maga körül" *(Tessék ibolyát venni).*

Regényeiben igen sok a reflexió. Ezek egy derék, okos, finomlelkű és művelt arisztokratának gondolatai és életnézetei. Nem eredetiek, nem ragyogóak; helyesek, józanok, de közhelyszerűek. Mégis ezek a legsikerültebbek, mert bennük — Greguss szavaival élve — „szerzőnek igazi művelt szelleme s az igazi jó iránti lelkesedése" nyilvánul (PN. 1856. okt. 24.).[21] Zsigmond

[21] U. így ír róla másutt is (Kelet Népe. 1856. I. 4. f. 222.).

Ferenc is „vonzó tisztaságú életbölcseségét" emeli ki.[22] Ez az életbölcseség, mely becsületére válik a fiatal arisztokratának: a nemes érzéseknek, nemes cselekedeteknek, a fényűző, könnyelmű élet helyett az egyszerű, erkölcsileg tiszta, munkás életnek kultusza teszi vonzókká e gyenge regényeket s kedvessé magát a szerzőt, ki ebben a korban, mikor mágnástársainak nagy része magyarul is gyengén tudott s magyar könyvet alig olvasott, magyar íróvá lett.

*

Almási Tihamér és Szilágyi Virgil munkái a romantika és realizmus nem sikerült keverékei.

Almási Balogh Tihamér, a híres homeopata orvos, Balogh Pál fia, a későbbi kedvelt népszínműíró, Pesten született 1838-ban. Középiskoláit Felsőlövőn, Pesten és Nagykőrösön elvégezvén, orvostanhallgató lett Pesten. Első elbeszélése *(Házasodás divat szerint)* 1855-ben jelent meg a *Hölgyfutár*ban. A tizenhét éves fiatalember ezt Tihamér név alatt adta ki, a többieket azután Almási Tihamér aláírással. Ezt használta mint szépíró mindvégig. Az 1856-ban megjelent *Szépirodalmi Album*ban regénnyel próbálkozott, melynek címéül Paul de Kock egy mondását választotta: *L'amour qui passe et l'amour qui vient.* Ezt a címet utóbb *A szerelem jő és távozik*ra változtatta. Regényén kívül 9 novellát írt (4 vígat és 5 társadalmit). Elbeszéléseit két kötetbe gyüjtve 1859-ben adta ki *Köny és mosoly* címen (gr. Karácsonyi Guidónénak ajánlva). Ebben jelent meg regénye is másodszor.

---

[22] *Báró Podmaniczky Frigyes* (Napkelet. 1924. II. 80—3.).

Novellái gyenge fiatalkori kísérletek. A *Sikerült előadás*ban Malvin, a szép táncosnő kineveti szerelmes gyermekkori pajtását, Gyulát. Ez párbajt vív miatta egy gróffal s elesik. A grófnak e miatt külföldre kell menekülnie, de Malvin nem törődik sem Gyulával, sem a gróffal és éppen olyan elragadóan táncol, mint máskor. A keserű humorral írt történetkében realisztikus a párbajnak s Gyula temetésének leírása. A párbaj előtt Gyula egyik segédje, a költő, kéri barátját, hogy ha el találna esni, testálja rá a télikabátját, mert neki nincsen. A *Balsors* címűt csak az teszi realisztikusabbá, hogy vasmegyei német parasztok a szereplői. Az *Andor Klára* című romantikus történetben Andor Tamás gyűlöli első feleségétől született fiát, Gézát, mert nem az ő fia, hanem felesége leánykori szerelmének gyümölcse. Második házasságából származó leányát, Klárát azonban bálványozza. Gézát elüldözi házától, Klárát Milánóban énekesnővé képezteti. A leány elhagyja beteg atyját s a bécsi operához szerződik. Andor magához hívatja Gézát, ki azóta orvos lett Bécsben. Géza önfeláldozóan ápolja s Andor ráhagyja vagyonát. Bécsben találkozik Klárával. Megszeretik egymást. A leány belebetegszik a gondolatba, hogy testvérébe szerelmes, de aztán megtudja születése titkát s boldog lesz vele. — A mese lélekrajzi elmélyítése, melyre pedig szemmelláthatóan törekszik a fiatal író, nem sikerül. Az apa érzelmeinek hirtelen megváltozása meglepő és indokolatlan (nb. Klára az ő biztatására ment Bécsbe). Klára a szülői házban ridegen és kíméletlenül bánik Gézával s utóbb egyszerre beleszeret. A *Hova visz az amerikai út?* ugyanebben a hibában szenved. Valószínűtlen benne az Amerikáról ábrándozó s oda készülő papleány alakja, s valószínűtlen szerelméből

való gyors kiábrándulása. A *Rokonszivek* sötét, szinte naturalisztikus kép: a zsebtolvajjá züllött egykor derék esztergályoslegény a börtönben találkozik egy részeg vízhordó asszonnyal, s könnyelmű feleségére ismer benne, aki tönkretette.

Regénye valamivel jobb novelláinál. Meséje a következő:

A gazdag Matildot a tönkrement Szoványi Kálmán akarja elvenni. A tapasztalatlan leány bele is szeret, s rokonát, Sziklay Bélát elutasítja. Béla barátja, Acél Gyula, a fiatal költő egy ismeretlen leányba szerelmes, kit sokszor lát egy apácakolostor ablakában (mint utóbb kiderül, ez Marie, Béla húga). Sziklay atyja halála után színész lesz, Matild pedig kiábrándul Szoványiból, mikor megtudja, hogy milyen aljas ember (szeretője tartja ki). Sziklay két év mulva tér haza külföldről, hol jeles színésszé képezte ki magát. A nyomorgó Acél Gyula darabját diadalra viszi, s hozzáadja húgát, ki szintén beleszeretett az ablaka előtt ábrándozó lovagba. Matild beleszeret a híres színészbe, ez meg is látogatja („összefont karokkal, köpenybe burkolva" jelenik meg), a leány bevallja neki, hogy szereti, de most az utasítja vissza. Matild a falánk és pletykahordó br. Véresy felesége lesz.

Lélekrajza igen gyenge. Miért kell Matildnak így bűnhődnie? Az ablakon át, messziről támadt szerelem is lehetetlenség. Kompozíciója kezdetleges. Élénk, gyorsan rohanó, rövid-párbeszédes előadása (mely novelláit is jellemzi) egészen franciás. A naív, romantikus mesébe realisztikus epizódokat sző. A hatodik fejezetben leírja a Gránátos-utcát (a mai Városház-utca). Itt van az Óra-sörház, hol naponként nyolcszáz, néha ezer frankfurti kolbász fogy el, az Arany Ökör vagy Hauer-kávéház, a költők és színészek kedvenc találkozóhelye, Kohn Jakab pálinkamérése és a Komlókert. Itt mulat egy vidéki színésztársulat, melynek

tagjai: Kopács Péter direktor, ki inkább marhakereskedőhöz vagy csizmadiamesterhez hasonlít, leánya, a vidor Juliska, ki egyszer majdnem elszökött a szintén jelenlevő Bató Benjamin első (és „utolsó") szerelmessel, Hájas Babett, a rettenetes hősnő, Lárvás Róbert intrikus és Csutak Tóbiás, aki súgó, segédszínész, kortinahúzó stb. — Ugyanott a mellékteremben vacsoráz egy jól táplált, tekintélyes szerkesztő s Tentási Alfréd, az éhenkórász kritikus, kitől vacsora fejében egy tárcát vár a szerkesztő. Tentási sokat eszik, iszik, s nem akar mozdulni. Kérdi, miről írjon, s arra ajánlkozik, hogy levágja Acél Gyula verseit, mert az sohasem hívta meg vacsorára. Meglátván Kopácsékat, otthagyja a szerkesztőt, s asztalukhoz ül (valamikor ő is színész volt). Ekkor érkezik Sziklay Béla, ki szerelmi bánatát borba akarja fojtani. Tentási bemutatja a színészeket. Béla pezsgőt, majd puncsot hozat. Nagy dáridó kezdődik, Béla húzatja Patikárussal, s dühösen táncol, még az asztal tetején is. Mikor kijelenti, hogy színész lesz, a berúgott társaság új direktoraként ünnepli (7. és 8. fej.). Realisztikus Szoványi szeretőjének bizalmasával, egy vén kerítőnővel, való jelenete (14. f.) és Lárvás elbeszélése színtársulatuk szétzülléséről (15. f.).

Székelyföldvári *Szilágyi Virgil* a torontálmegyei Écskán született 1824-ben, hol atyja gazdatiszt volt. Hódmezővásárhelyt és Pesten tanult. Tizennégy éves korában hat testvérével együtt árván maradt, s csak nagy nehezen tudta az ügyvédi oklevelet megszerezni. A szabadságharc után Pestre került, hol a *Pesti Napló* belső dolgozótársa lett, majd magániskolában tanárkodott s ügyvédi gyakorlatot is folytatott. 1852-től 1857-ig az *Értesítő*t s folytatását a *Budapesti Visz-*

hangot szerkesztette. Későbbi érdekes és viszontagságos politikai pályája elvonta a szépirodalom művelésétől, melyhez különben is kevés volt a tehetsége.

Első novellája *A sors keze* Csaba álnéven az *Értesítő*ben jelent meg 1852-ben. 11 elbeszélést írt (6 vígat, 1 történetit s 4 társadalmit), s egy *Szelid fájdalmak* című kétkötetes regényt, mely 1853 júniusának végén jelent meg. 1855-ben kiadta munkáinak első kötetét *(Szilágyi Virgil munkái. I. A végzet utai.* Beszélyek Csekonicsné Lipthay Leona bárónőnek ajánlva). Több kötete nem jelent meg. Csak két elbeszélését tartalmazza *(Váratlan vendég,* mely *A sors keze* cíművel azonos, s *Egy nyári lak,* — előbb *Nyári lak* — mely 286 lapra terjedő, regényszerű elbeszélés).

A sors keze érzelgős, kezdetleges szerelmi történet sablonos cselszövénnyel (hamis halálhír). A *Találkozás külföldön* egy szabadságharc után külföldre menekült család érzékeny és regényes története (a játékos férj eljátssza feleségét!), *A beteg fiú* tanulság kedvéért írt elbeszélés egy tetszelgő, anyai kötelességét elhanyagoló nőről, akit kis fiának halálos betegsége jó útra térít. A *Nyári lak* rendkívül hosszú és bonyodalmas bűnügyi történet, laza, tervszerűtlen kompozíció, minden művészet nélkül írva. Ami ér benne valamit, az a megyei élet sok jellemző vonásának beleszövése talán br. Eötvös hatása alatt (az eladósodott alispán sötét praktikái, pörösködés, birtokból való kiforgatás stb.).

Regényéről, a *Szelid fájdalmak*ról sem mondhatunk sok jót.

Báró Székhalmy Malvina Mocsáry Gyulát szereti, de ez inkább Blumenthal Jenni, a szép zsidó bankárleány iránt érdeklődik. Br. Redényi Ottó szeretné elvenni Malvinát, de ez szobalányától Leopoldinától megtudja multját.

Malvina anyja mégis hozzá akarja férjhez adni. Gyula hírlapíró lesz, Jennivel egymásba szeretnek, párbajt vív Redényivel, ki megsebesíti s a beteget elrejti, sőt el akarja tenni láb alól. Malvináról lemond, mert nem találja elég gazdagnak, s Jennit veszi el. Ez t. i. azt hitte, hogy Gyula elhagyta. Gyula kiszabadul Redényi fogságából, Jenni mindent megtud, s férjétől elválva Gyula felesége lesz.

Ez a legrövidebb vázlata gyenge meséjének, melylyel részletesen nem is volna érdemes foglalkoznunk. Alakjai érdektelen és rosszul jellemzett figurák. Székhalmy báróné rettentően dölyfös arisztokrata, különben dühösködő, goromba asszony és szeretkező vén kokett. Malvina nemesszívű leány, más semmi, legfeljebb jó honleány, ki megleckézteti Redényit, hogy nem olvas, s a Nemzetibe csak akkor jár, ha operát adnak. Redényi a léha, műveletlen mágnás típusa akar lenni, de legfeljebb a napi hírek gazemberei közé tartozik. A regénynek, mely erősen arisztokrata-ellenes irányú, egyetlen rokonszenves alakja a derék zsidó bankár, de ez is Kemény Norbert bankárjának *(Férj és nő)* gyenge utánzata. Mint Almási Tihamér regényében, ebben is csak néhány realisztikus genre-jelenet sikerült. Ilyen a vándorszínészek bemutatása. A soroksári-utcai „Két medvéhez" címzett vendégfogadóban laknak Borkuti direktor vezetése alatt. Nyomorognak, nagyképűsködnek (pl. „választmányi ülést" tartanak). Elég sikerült a szerkesztőség rajza is. A szerkesztő korlátolt ember, ki azt hiszi magáról, hogy, ha ideje volna, tudna olyan humorral írni, mint Jókai, olyan regényt, mint Kemény, olyan verset, mint Arany és olyan „históriát", mint Toldy Ferenc. Utasításokat ád dolgozótársainak, hogy kit dícsérjenek a színésznők közül s kit rántsanak le, hogy csak kiadójuk könyveit

dícsérjék, a többit dorongolják le. A regénynek néhány Bach-korszakot jellemző célzása is érdekes. A cím jelentése homályban marad. Miért „Szelid fájdalmak"? Talán az olvasó fájdalmaira gondolt a szerző?

A kritika érdeme szerint bánt el vele. A *Divatcsarnok* szerint (1853. 40.) „tökéletes tragicomoedia". A *Pesti Napló*ban (1853. jún. 29.) Greguss enyhébben ítélte meg, s némi elismeréssel szólt róla, de azért nem hallgatta el a következő, nem igen hízelgő véleményét sem az író jellemző tehetségéről: „Én nem hiszem, hogy az emberek oly kétségbeejtő mulya állatgépek", mint ebben a regényben.

*

Szász Károly,[23] a jeles költő és műfordító is írt 4 társadalmi novellát. A *Két sír* (1850. aug.) szabadságharci romantikus történet Jókai csataképeinek patétikus modorában írva, de hosszabb lélekrajzai s a harci eseményekből rajzolt háttere reálisabbá teszi. *Hortense* egy hevesvérű francia leány története, ki egy erdélyi grófi családnál nevelkedik, azután egy könnyelmű gavallér áldozata lesz. Bűne öngyilkosságba kergeti. Ebben is a lélekrajzok reálisak (Hortense s a grófkisasszony barátsága, beszélgetéseik, vallomásaik). *Az áloé ígérete* lélekrajzi novella az érzelmes fajtából. Legérdekesebb *A nagy dobos*, Gyulai *Vén színész*ének utánzata, melyet Gyulaival kapcsolatban ismertettünk.

---

[23] Szemerjai Szász Károly, a híres nagyenyedi tanár fia, 1829-ben született Nagyenyeden. Itt és Kolozsvárt tanult. A szabadságharcban honvédhadnagy volt, 1850-ben Bején nevelő, 1851-ben papi vizsgát tett, aztán Nagykőrösön, majd Kecskeméten tanár. 1854-től Kézdivásárhelyt, 1857-től Kúnszentmiklóson református pap.

Ebből látjuk, hogy Szász Károly milyen kitűnő „utánérző" volt, ezért is lett jeles műfordító. A *Budapesti Hírlap* azt írta róla (1854. máj. 7.), hogy „Dickens modorában van idomítva, de... hiányzik belőle az, mi az egésznek költői becset adna: az éles humor".

Bartalus István, a jónevű zongoraművész és zenetanár[24] egyetlen hosszú novellát írt, címe *Egy bukott zenész élete* („Tollrajzok a magyar zenész-életből", H. 1859. 119—33. okt. 6.—nov. 8.). A *Hölgyfutár* Budapesti Hírharang rovatában (okt. 6.) méltatja Bartalus zenei érdemeit s mint írót is dícséri. Bartalus — úgymond — olyanféle helyet foglalhat el nálunk, mint Berlioz a franciáknál, ki zenész is, író is.

A novella végén azt mondja, hogy „egy barátja" írta, de nem engedte, hogy nevét közölje. Ez természetesen csak fikció. „Barátja" így beszéli el történetét.

Zongoralecke-adásból él. Dicső, világjáró művészpályáról ábrándozik. Van egy kis megtakarított pénze s reméli, hogy szerzeményeit is el tudja adni. Majd hangzatos címeket ád nekik: Gigászok harca, Lehel kürtje, Kinizsi tánca. Különben órákon át ujjgyakorlatokat végez, amiért az egész ház dühös rá. Mások ezt robotnak tartják, de a művészt boldoggá teszi a játék. Pipára gyujt s le akar feküdni, mikor előszobájában motozást hall. Nem törődik vele, hisz nincs ott semmi értékes holmi, csak egy kis néma zongora, melyet mint hasznavehetetlent kidobott. Valaki nekidűl ajtajának. Ijedtében nagyot kiált: ki az? szóljon, vagy halál fia! A kinyílt ajtón Zsebrácka úr dűl be, egykori zongora-

[24] Bálványosváralján született 1821-ben. Apja ref. pap volt. Jogásznak készült, de azután Kolozsvárt Ruzsitska György vezetése alatt zenésszé képezte ki magát. Nevelő volt Zsibón Wesselényiéknél, majd zongoratanító vidéken. 1851-től kezdve Pesten élt mint előadóművész és zongoratanító.

mestere, kit az ivás egészen tönkretett s most kottákkal házal. Nagyon részeg. Óriási, világhódító művészetéről szaval, azután elterül a földön és horkolni kezd. Ő is lefekszik. Rettenetes álma van: hangversenyt ád kárörvendő zenész-közönség előtt, kesztyűjét nem tudja lehúzni, a zongora nem szól, bizonyosan kiszedték kalapácsait; elrohan, a fogadós utána, hogy fizesse ki a termet. Felébredvén, megdorgálja Zsebrácát, ki bevallja, hogy elzüllött, de megígéri, hogy megjavul s nem iszik többet. Belekezd élettörténetének elmondásába.

A novella tulajdonképpen az ő története: hogyan züllött el ennyire az egykor jeles zongoraművész (neve is más volt; porosz származású, de elmagyarosodott). Elbeszélése többször napokig megszakad, s közben a főelbeszélő (az író barátja) szerelméről s egyéb ügyeiről van szó. A végén kiderül, hogy menyasszonya, Róza, a züllött muzsikus leánya. Ez el akarja vinni külföldre, hogy nagy zongoraművésznő legyen, s így legalább leányában teljesüljenek nagyratörő tervei. Róza azonban nem vágyik hírnévre, hanem boldog akar lenni. Az is lesz. A hóbortos apát nemsokára halva találják az utcán.

Nagyon elnyujtott, kúsza és zavaros kompozíció. Zsebrácka valószínűtlen és rikítóan túlzott alak: féleszű fantaszta, ki nemcsak Magyarországon, hanem bárhol a világon megbukott volna. A magyar zenei viszonyokról alig ád valamelyes képet. Emleget valami dilettantizmusra való hajlandóságot, csak magyar nóta-kedvelést, de ez a tendencia is homályos. Azért sok jellemző vonás van benne a zenészéletből: Bethoven as dur szonátájáról vitatkoznak; Zsebrácka egy rettentő vén Bach idejebeli zongorán Bethoven Pastoral-szimfóniájának vihar-részét játssza s egészen szétveri a rozoga instrumentumot; Dongódi számtartó úr vi-

déki füttykomponista, kinek nótáit mások írják le stb. Ez teszi érdekessé és ritkává elbeszélő irodalmunkban. Zongoraművész novellája zongoristákról, mely személyes élményeken alapszik.

Salamon Ferenc, a jeles kritikus és történetíró[25] egyetlen elbeszélése: *Lassan a testtel!* (1856) is különös figyelmet érdemel. A *Vasárnapi Ujság* novellapályázatán tíz arannyal jutalmazott jóízű elbeszélésének ez a tartalma.

Tulu Marci, vagy ahogy a falubeliek nevezték, Pirci Marci Mákosfalva baktere és dobosa. Tréfás kis ember, felesége, Borbála dologtalan, szájas asszony. Ő a falu trombitája. Marcinak három kedves szerszáma van. „Mivé lett volna ő, ha a dobban dicsőségét, a csergettyűben (bakterszerszám) fontosságát nem látta volna, s ha a durva fejsze nem hozott volna valamit a konyhára." Bátyja, Pista bá ritkán van otthon, mert mindíg fuvarban jár. Ő is tréfás, jókedvű emberke. Borbála kitudja, hogy Pista bá örökbefogadott leányát, Jucit akarja elvenni, pedig akkor ők elesnek az örökségtől. Marci egy éjjel észreveszi, hogy Juci búcsúzik egy fiatalembertől, kit Lacinak nevez, de Marci nem tudja, hogy kicsoda. Pista bá az enyedi diákokat szokta hazafuvarozni, most is értük ment. Jucit tizenkét esztendővel ezelőtt találta (szülei kolerában haltak el, fiútestvére elszakadt tőle, nem is találták meg azóta sem) s magához fogadta. Beder Juci nem szép, de jámbor tisztességes leányzóvá nőtt fel, s kitűnően vezette Pista bá gazdaságát. Borbála kikürtöli róla, hogy éjtszaka diákot fogad. Valóban most is süt-főz, de Pista bá váratlanul hazaérkezik kocsisával, Nemere Andrással, ki diák volt Enyeden, hol

[25] 1825-ben született Nagyenyeden. Apja ref. pap volt, ki korán elhalt s fia csak nagy nélkülözések árán tudta elvégezni a kollégiumot. A szabadságharcban honvéd volt, bujdosott, azután Pesten telepedett le (csak egy évig tanárkodott Nagykőrösön) s a Magyar Hírlapnak, majd a Pesti Naplónak lett belső dolgozótársa.

szuszogásáról Szuszinak hívták, aztán otthagyta a kollégiumot. Juci örömmel fogadja Pista bát (ki negyvenéves, fiatalos ember). Vacsora közben Bandival tréfálnak, azután befognak, mert az éjjel még Brassóba kell menniök. Marci megint bátyja félszerében leskelődik, belefekszik a saraglyába a széna közé, s előbb kissé felöntvén a garatra, elalszik. Bandi nem veszi észre, elindulnak. Ezalatt a szomszéd faluban Tankó Márton uramnál nagy vacsora van. Lacit, fogadott fiukat búcsúztatják, mert másnap vissza kell mennie Kolozsvárra a kollégiumba, különben elviszik katonának. Éjjel Mákosfalvára megy, hol Juci boldogan fogadja. Marci útközben felébred a saraglyában, kiugrik, Bandi utána szalad s elcsípi. Nagy a csodálkozás. Kitudódik a leskelődés, s hogy Jucihoz diák jár. Pista bá otthagyja Marcit s visszahajtat. Juci éppen búcsúzik Lacitól, mikor Bandi behajtat a négylovas szekérrel s azt a szomorú hírt hozza, hogy útközben felfordultak, Pista bá a feje lágyára esett, itt hozza holtan. Juci keservesen siratja, a vénasszonyok összecsődülnek. Borbála mindent lefoglal, mint jogos örökségüket, Jucit pedig ki akarja kergetni a házból. A diák védelmére kel s magával akarja vinni. Erre Pista bá dühösen felugrik. „Csak lassan a testtel!" Ez a szavajárása (a temetési halottvivőktől eredő mondás). Laci mindent elmond. Ő Jucinak elveszett testvére. Azért járt éjjel, mert a katonák nagyon keresték. Tankóékkal csak most költözött ide birtokukra. Itt hallotta Juci nevét, s megbizonyosodott róla, hogy testvérek. Pista bá elveszi Jucit. Az író a végén jelenti, hogy Pirci Marci három esztendővel ezelőtt meghalt, Borbála is, „de ez már nem oly nevezetes s nem éppen oly szomorú újság".

Ritka talpraesett dolog. Székely környezetrajza kitűnő, alakjai tőrülmetszett székelyek. Jellemzetesen székelyes dialógusai pompásak (a tájszavakat jegyzetekben magyarázza), humora természetes és jóízű. Székely népi alakokat már előtte is szerepeltettek elbeszélőink, pl. Jókai, de mégis ez az első igazi székely népi novella.

Ágai Adolf, a későbbi jeles humorista és tárcaíró[26] novellái már jóval kisebb jelentőségűek (csak 2 víg s 2 komoly társadalmi elbeszélést írt ebben a korban). Első novellája, az *Antoinette* (H. 1854. máj. 9—16.) francia-tárgyú, bonyodalmas, romantikus szerelmi történet, csak gondosabb lélekrajza miatt érdekes. A *Budapesti Hírlap* (1854. jún. 11.) szerint szép jelenetek és „érzelemtől áthatott" helyek vannak benne, de a jellemzés, indokolás hiányos, s a kivitel nem művészi. Kár volt külföldi tárgyat választania. A *Világ folyásában* a gazdag Szilasi Zoltán nagy optimizmusában gyönyörűnek tartja a világot s jóknak az embereket, de hamarosan több csalódás éri, s erre a legtúlzóbb pesszimizmusba csap át. Öreg doktor barátja azután bebizonyítja neki, hogy azok, akik megcsalták vagy hálátlanok voltak iránta, tulajdonképpen nem is rossz, legfeljebb gyenge emberek, s így nincs oka az embergyűlöletre. „Tanulságos" történet, de van benne lélekrajz is és könnyed fővárosi környezetrajz. *Bukott színésznő* című novellájáról (Napkelet. 1858. 22—3.) kimutatták, hogy plágium. Nem más, mint Paul de Kock *Jenny*-jének (melyet már Petőfi is lefordított) magyaros átdolgozása.[27]

*

Győry Vilmos Egy kórházi beteg naplója című elbeszélése Gyulai *Vén színész*ének hatása alatt készült, mint ott láttuk.

---

[26] A bácsmegyei Jankovácon született. Apja Rosenzweig József lengyelzsidó származású orvos volt. Pécelen, Nagyabonyban (hol Abonyi Lajossal kötött barátságot), Pesten s Nagykőrösön tanult (hol Arany János is tanára volt), azután Pesten kezdte meg orvosi tanulmányait, majd Bécsben folytatta.

[27] L. Vahot Imre szerkesztő nyilatkozatait (N. 1858. 26. 28.).

Beőthy Zsigmond 1855-ben megjelent kétkötetes gyüjteményében *(Beőthy Zsigmond beszélyei)* régi, szabadságharc előtti novelláit adta ki. Csak egy új van benne: *Egy falusi lelkész életéből.* Ez egy fiatal református pap naplótöredéke, melyben elmondja, hogy nevelő volt egy előkelő földesúrnál, kinek leányával megszerették egymást. Az apa elszakította őket, a leány meghalt bánatában. Ő mondotta koporsójánál a gyászbeszédet. Az író az egészet megörökíti novellájában, ami novellatörténeti kuriózum.

Friebeisz Ferenc A váratlan orvosság című beszélyének (Nefelejts, 1859. 18—9.) szereplői katonatisztek. Valkó őrnagy felesége, aki nem szerelemből ment férjhez, beleszeret egy szép huszárhadnagyba, de mikor férjét tiltott kártyajáték miatt ezredese háromheti szobafogságra ítéli, kénytelen állandóan együtt lenni vele. Költőket olvasnak, együtt zenélnek. Az asszony most ismeri meg férjének értékes, művelt és nemes lelkét, megszereti s boldog lesz vele. Az író érdeme, hogy lélekrajzi problémát választott novellatárgyul, ha nem tudta is jól megoldani.[28]

Boross Ádám regénye *A szomszédok vagy a falu bírája* (1858., két kis kötetben)[29] hosszadalmas és ta-

[28] Igen aprólékes jellem- és környezetrajz jellemzi egy ismeretlen szerző regénymutatványát *(Az adorjáni védangyal.* D. 1858. 47—8.).

[29] 2. kiadása (címlapkiadás) 1862-ben az előszó nélkül. Az első kiadás előszavában a szerző elnézést kér a közönségtől, de a kritikától nem. „Sőt inkább ha Salamon úr a critica nagy mestere munkámat figyelmére méltatja — forgassa meg bonckését a legirgalmatlanabbul bár — megköszönöm, és leköteleztetnek vallom magamat." Az önérzetes kihívás fölösleges volt, mert Salamon Ferenc nem tartotta „bonckésére" érdemesnek a regényt.

nulságos, népnevelő falusi történet, melynek nincs irodalmi értéke, de sok benne a régi falusi életet jellemző reális megfigyelés.

Fekete János *A béres Fehérmegyében* című „népismertető beszély"-e (Kalauz. 1857. 6—7.) is csak ezért érdekes. Leírja benne az 1850. január 1-én tartott „béres-beállítást" (béres-fogadást), s a béresek életét (mulatság, a fonóban, aratás, kazalrakás stb.).[30]

Tárgyánál fogva érdekes a következő néhány elbeszélés.

Fenyvesi Károly *A megjutalmazás* („Egy vén huszár emlékezései", VU. 1858. 14.) című novellájában a bécsi józsefvárosi kaszárnya életét írja le (a negyvenes években) s a hadnaggyá előléptetett derék huszárőrmester ünneplését. Egy katonaviselt embernek pontos katonai környezetrajza. Ilyen Hudák Eduárdnak *A bányász életből* című elbeszélése (VU. 1856. 20.), mely ugyanilyen pontos képet ád egy felvidéki bányaváros életéről. Leírja benne a bányászok leszállását az érchányába, magát a bányát, a robbantást, balesetet, a bányász-mulatságot, bányász-temetést. Karajcsi Ferenc *Minden csak látszat* című novellája (H. 1856. 268—71.) a német kispolgári életet mutatja be. Főalakjai: Rubin úr, az ájtatos templomjáró, kit mindenki a kegyesség és becsületesség mintaképének tart, pedig gonosz uzsorás és Blutbeisser Antal terézvárosi mészáros, ki házsártos, verekedő, pe-

[30] Falusi népnevelő történetek: Molnár János: *A kuruzslás áldozata* (Kalauz. 1857. 25.) és *Hinár Bander* (Képes Ujság. 1859. 16—7.); Sárkány János: *Márton gazda* (Kétgarasos Ujság. 1859. 1—6.); Székely Ádám: *Mit ér egy helység kiképzője?* (Budapesti Naptár. 1860.); dr. Oroszhegyi Szabó Józsa: *Derűre ború, borúra derű* (Budapesti Naptár. 1860.).

dig alapjában véve derék és nemeslelkű ember. A „Kedélyes sörtócsa“ polgári vendégei természetesen Rubin urat magasztalják, Antal mestert pedig rossz embernek tartják.[31]

*

* *

A romantikus társadalmi novella művelői közül *gr. Lázár Kálmán* írt egy figyelemreméltóbb lélekrajzi regényt, melyet itt kell ismertetnünk. Címe: *Emma*, s a *Kolozsvári Közlöny*ben jelent csak meg 1858-ban, önállóan nem, s így ma már teljesen ismeretlen.

„Harmadszor csöngettek“ — így kezdi elbeszélését. — „A Bécsbe induló Árpád nevű gőzös, sötét füstfelhőt hajtva ki kéményéből, zakatolva indult el.“ A víg társaság kíváncsian néz egy megtört, megöregedett ifjút, ki gr. Szabolcsynak ismerős. Beszédbe ered vele, s kiderül, hogy csakugyan barátja, Ecsedy Leó a nagyon megváltozott ifjú. Szabolcsy említi, hogy hallott felesége hűtlenségéről. Leó az asszony védelmére kel, összeszólalkoznak, útközben kiszállnak s kardpárbajt vívnak. Leó megsebesül s Szabolcsy a gy...i Arany Sas fogadóba viszi. Újra meleg barátságot kötnek, s Leó, mivel a beszéd nagyon felizgatná, megírja történetét s ezt adja oda barátjának. — Egy fiatal özvegybe volt szerelmes, vakon bízott benne, de a kacér nő Tarnay Lajos kedvese lett. Undor és embergyűlölet fogja el. Viszonyt kezd egy szép molnárleánnyal, Piroskával, ki szereti is, de ő nem tud neki hinni. Elutazik Párizsba. Egy év mulva hazatérvén, hallja, hogy Piroska öngyilkos lett,

[31] A protestáns falusi papok életét rajzolja Filó Lajos: *Az új Nehemiás* (Protestáns Naptár. 1856.) s *Az új Tóbiás* (U. ott, 1858.) c. elbeszélései; egy iparosinas életéről szól Sárkány Jánosé: *A félkegyelmű fiú* (Kétgarasos Ujság. 1859. 17—20.); egy kereskedő életéről B. J. elbeszélése: *A kereskedő ne tartson jó barátot* (Budapesti Naptár. 1860.).

apja felgyujtotta malmát és megőrült. Lelkifurdalás gyötri, majd új szerelem támad szívében gyermekkori játszótársa, Hellei Emma iránt. Emma is megszereti, de kijelenti, hogy nem lehet az övé. Lassan megérti a leánynak bizonytalan és kétértelmű viselkedését. Emma azelőtt szerelmes volt a könnyelmű Tarnayba, hitt neki és elbukott. Leó és Emma nagy küzdelmeket vívnak önmagukkal. Leó nem akarja elhagyni a szegény, megcsalt s alapjában véve ártatlan leányt, ez pedig nem akarja áldozatát elfogadni. Végre öngyilkos akar lenni, ami végképpen lefegyverzi Leót. Megesküsznek, boldog, idilli életet élnek Svájcban a brienzi tó mellett. Emma anyjának betegsége miatt azonban haza kell térniök. A pletykázó kisvárosban felújulnak Leó régi kétségei és lelki szenvedései. Féltékeny lesz Tarnayra. Felkutatja felesége írásait. Naplójából meggyőződik, hogy ártatlan, de féltékenysége azután ismét felújul. Tarnayt párbajra hívja s Pozsonyban ad neki találkozót. Ide utazott éppen, mikor párbaja Szabolcsy barátjával megakadályozta szándékában. — Eddig tart az önvallomás. Szabolcsy tudja, hogy Emma meglátogatta Leót, mikor az öntudatlanul feküdt, s látja, hogy barátja oktalanul féltékeny rá. Leó felüdülvén, megvív Tarnayval. Ez halálosan megsebesül, s átadja Emma levelét, melyből kiderül teljes ártatlansága. Leó kétségbeesetten írja Szabolcsynak, hogy tönkretette Emma boldogságát, s hogy szeretné megtalálni eltűnt feleségét. Szabolcsy jobbnak látja, ha nem értesíti Emma hollétéről, mert a Leóhoz hasonló ember mást csak boldogtalanná tehet.

A *Kolozsvári Közlöny* okt. 2-i számában megjelent utolsó folytatása alatt vége helyett ezt olvassuk: „folytatjuk", de nem volt folytatása. Tán csak tévedés az aláírás? A regényt ugyan lehetne folytatni, de így is be van fejezve, mert Leó emlékirata a fő benne.

A regény, mint tartalmából is láthatjuk, *A karthausi* hatása alatt készült. A tépelődő, embergyűlöletre hajló, szerelmében keservesen csalódó, majd egy alacsonyabb sorsú leányt tönkretevő regényhős

Gusztáv másolata. Gusztáv lelke megkönnyebbül, mikor kiderül, hogy Betty nem halt meg, Leó éppen úgy megszabadul lelkifurdalásaitól, mikor megtudja, hogy Piroska nem miatta lett öngyilkos. Ez az epizód különben *A nővérek* Vámosy—Vikta-epizódjára is emlékeztet. Gróf Lázárnak már egyik szabadságharc-előtti novelláján *(Egy napló)* mutatkozott *A karthausi* hatása, e korbeli novelláinak pedig reflexiós és érzelgős előadása bizonyítja, hogy báró Eötvös kedves írója volt. Ebben a regényében egészen tanítványává szegődik. Önéletrajzformába önti meséjét, mely mindvégig lélekrajzi, sok természeti képet, hangulatot vegyít elbeszélésébe s igen sok reflexiót. Ezzel el is nyujtja kissé. Alaphangja erősen érzelgős.

Mint komoly lélekrajzi regény-kísérlet e korban nem mindennapi jelenség, de hiányzik belőle az igazi művész alakító ereje.

*

A történeti elbeszélés művelői közül Irinyi Józsefnek és Pálffy Albertnek van egy-egy regénye, melyet ide sorozhatunk.

Irinyi József Béla című kétkötetes regénye négy évvel előzte meg történeti regényét *(Dicső napok)* s 1853-ban jelent meg december végén.

A terjedelmes (624 lapos) munka rendkívül zavaros meséjének az a lényege, hogy Alapi Bélának viszonya van gyámja, Kapornaky András feleségével, majd Kapornaky leánykája, Virginia érdekli, a leány is beleszeret később, de Béla lehetetlennek érzi, hogy anyjával való viszonya után elvegye. Katona lesz (közben testőr is), majd otthagyja a katonaságot, s liberális politikusként szerepel. Képviselőnek is fellép, de megbukik, mert nem akar vesztegetésre pénzt adni. Résztvesz a forradalomban, majd régi tanulótársával,

a zsidó Kún Móriccal Amerikába vándorol. Jowában farmerkedik, de a honvágy hazahozza. Virginia azóta férjhez ment, mert Bélát holtnak hitte. A befejezés (valószínűleg a cenzúra törlései miatt) homályos: Virginia kinéz az ablakon s lát valamit, amitől halva rogy össze. Csak sejthetjük, hogy Bélát hurcolják börtönbe vagy a vesztőhelyre (?).

Igen kezdetleges kompozíció. Eseményt eseményre, dialógusokat és reflexiókat halmoz egymásra minden igazi szerves kapcsolat nélkül. Lélekrajzai semmit sem magyaráznak. Béla és Virginia viszonya egészen zavaros és érthetetlen. Egyetlen alakja sem érdekes, de annál beszédesebb. Csak úgy ontják a reflexiókat és elmélkedéseket mindenféle politikai, társadalmi, irodalmi tárgyról, de gondolataik laposak, szárazak, elmésség nélkül valók és lomposan stilizáltak. Íme egy jellemző példa: „Mert a rideg keblű, érzéketlen ember tökéletesen úgy van az érzelemmel, mint a vak a színekkel. Hasztalan annak minden beszéd, sőt még a saját törekvés is, ha ugyan volna benne törekvés, — de nem is törekvés, hanem ellenkezően, épen lenézés szokott benne lenni e részben, mert miről az embernek legkisebb felfogása sincs, azt nem is becsülheti, és annál fogva arra nem is törekszik, — nem fogja az érzelmeket felfogni soha, míg e világ lesz".

A negyvenes évekbeli életnek, főként a megyeinek irányzatos rajza teszi valamelyest érdekessé. Kapornaky alispán az ellenzéki utasítások mellett kardoskodik s az adminisztrátori rendszer ellen. Úgy okoskodik, hogyha követ lesz, majd szörnyen ellenzékieskedik, azután betömeti száját valami jó kormányhivatallal. Mikor a megyei székvárosba hajtat, hajdúja Kecskés Mihály árukkal megrakott szekerét az árokba dönti, mert nem tudott gyorsan kitérni. Mihály pa-

naszt tesz a főbírónál, de az, noha liberális s a nép barátjaként szerepel, elutasítja. Most a megyegyűléshez folyamodik, Béla is felszólal érdekében, de csak magának árt vele, a panaszt eltemetik. Az eladósodott alispán viszont kijátssza hitelezőit s pörét tetszése szerint halasztatja. Bélát paraszt-bujtogatónak szidják, mert védelmére kel a szegény népnek s lelkes liberális. Szabadelvűségének egyik tanújele a zsidófiúval kötött barátsága is. Pozsonyban a felső tábla tagjai nem igen érintkeznek az alsó táblabeliekkel, feleségeik és leányaik pedig egyáltalában nem. *A falu jegyzőjének* éles kritikája bizonyára hatott erre a társadalomrajzra.

Greguss azt írta a regényről, hogy szerzője „nem költő s nincs aesthetikai érzéke", műve gondolatébresztő, de „nem regény", inkább „elmefuttatások, ötletek, észrevételek és vázlatok összege" (PN. 1854. jan. 11.). Salamon Ferenc szerint „sikertelen kísérlet... tehetségétől idegen téren áll... az eszmék mezején van valódi hazája... okoskodásaiban gyakran merész függetlenség, s önálló gondolkozás nyilatkozik", de inkább az eszmék újdonságában, mint igazságában gyönyörködik (BH. 1854. febr. 2.). Csak a *Hölgyfutár* védte meg a regényt szigorú bírálói ellen (1854. 41.).

Pálffy Albert társadalmi regénye, *Az atyai ház* először a *Magyar Sajtó* 1857. évfolyamában jelent meg s a következő évben önállóan (két kötetben).[32] Meséjét részben az író elbeszéléséből, részben „Rétszeghy Kálmán jegyzeteiből" ismerjük meg.

[32] 3. kiadása 1892-ben jelent meg az Olcsó Könyvtárban (itt a regény nincs két részre osztva, hanem a fejezetek egyfolytában vannak végigszámozva 1—27-ig).

Rétszeghy Kálmán apját Szalánczy tanácsos (akkori megyei aljegyző) és Csetneky Boldizsár vagyonos tiszttartó hamiskártyázással tették tönkre. Ekkor kellett eladnia rétszegi birtokát, mely most Csetnekyé. Szalánczy és Csetneky gazságát Barakonyi táblabíró (akkor megyei pénztáros) és Verseghy udvari ágens tudja, írott bizonyítékuk is van róla, de annak idején nem leplezték le őket, mert Rétszeghy a megyei pénztárból vett ki pénzt kölcsön, s akkor ez is kiderült volna. Rétszeghy különben azután új vagyont gyüjtött, úgyhogy halála után fia, Kálmán vagyonos ember lett. Beleszeret a szép Szalánczy Matildba, őt pedig a nem szép, de bájos és jólelkű Szalánczy Marie szereti titokban. Kálmán nagyon szeretné ősi birtokukat megvenni Csetnekytől, de annak esze ágában sincs eladni. Barakonyi, Kálmán volt gyámja és Verseghy, Marie volt gyámja, kik előbb haragosai voltak egymásnak, kibékülnek s elhatározzák, hogy a két egymáshoz illő fiatalt boldoggá teszik. Ez sikerül is nekik. Csetneky régi bűnét leleplezik s arra kényszerítik, hogy Kálmánnak adja el birtokát. Kálmán, ki azóta kiábrándult Matildból, boldog lesz Marieval.

A regény jól indul, de azután igen kieszeltté lesz. A két öregúr hosszas, ravasz cselszövése hihetetlen, bármilyen aprólékos gonddal akarja is az író valószínűvé tenni. A túlságos valószínűség így valószínűtlenné válik éppen túlságos pontossága miatt. Kissé a bűnügyi s a mai detektívregényekre is emlékeztet (egy régi bűntény kiderítése). — Jó alak benne Kacor Miklós, ki egy személyben nevelő, gazdasági írnok és helyettes jegyző, különben titkos költő és rajzoló, félszeg, furcsa és becsületes ember. Eredeti figura a nyers Korhányi táblabíró is, ki folytonosan zsörtölődik, szidja az újításokat, lehordja a háziakat, hogy inasuk frakkot hord, s hogy reggelire teát adnak neki, nem pedig szalonnát vagy rostélyost, de azért megissza a teát, szidja az Iparegyletet, de adakozik rá stb. Kissé Jókai Tarnaváry szeptemvirére emlékeztet.

Verseghy túlságosan ravasz vén diplomata, a többi alakban alig van élet, egyéniség. Egy rövid epizódban a hírhedt Józsa Gyurit is szerepelteti.

Sok benne az érdekes korrajzi részlet. Leírja pl. Pestet nyáron, vásár idején. Rettenetes a tolongás, por és szekérzörgés, úgyhogy Kálmán csak este mer hazulról elmenni. A Lánchíd akkor épül, nagy kövei szerte hevernek a parton. A Lánchíd-részvényeket a Duna-balparti bécsi vasút terve eséssel fenyegeti, Marie azonban, mint jó honleány, nem adja el őket. Kálmán Biasini gyorskocsiján utazik Rétszegre, de előbb vagy ezer jó Havanna-szivart vesz Gschwindt Mátyás raktárából. Útja Hatvanon, a Poroszló és Tiszafüred közötti töltésen, a Hortobágyon, Debrecenen át visz Nagyváradra, honnan még félnapot utazik Rétszegre. Másik utazása kellemetlenebb: reggel négy órakor indul rettentő esőben (a gyorskocsi kocsisa a lovon ül, a konduktor hortyog bárányból bundájában). Kilenc órára érnek Gödöllőre. A szörnyű sárban útjuk meglassúdik. Hatvan körül nyolc ökör vontatja ki őket. Gyöngyösön két utas száll be a kocsiba, „kik két dologra hiába várakoznak: a messiásra tudniillik és az emancipatióra". Veszekedésük és gseftelésük elviselhetetlen, úgyhogy Kálmán Poroszlón húsz forintért vesz egy kocsit, harmincért pedig két lovat, így akar átvergődni a gáton Tiszafüredre, hol majd vesz egy négyes fogatot. Csetnekyéknél a következő fogásokból álló bőséges vidéki ebédet eszi végig: leves, malacpecsenye, marhahús főtt tyúkkal, bifsztek-szeletekkel körítve paradicsom-mártással, töltöttkáposzta kolbásszal és disznóhússal, szalonnázott pulykamell, kürtös kalács, mandulás és mazsolaszőlős rétes, gyümölcs, fekete.

Különben Pálffy száraz modorában van írva az egész. Csupa kiagyaltság, száraz romantika sok realizmussal takarva. Már későbbi regényeinek modora. Különben símán s helyenként érdekesen van elbeszélve.

Salamon Ferenc szigorúan bírálta meg a regényt s Pálffy írói egyéniségét. „Pálffyról — úgymond — nem beszélhetünk, mint költőről, csak mint társalgóról, s a próza közönséges emberéről". Nem érez mélyen, de nem is tettet érzést. Meggyőződésének hiánya és közönye határozatlanná teszi. Néha könnyelmű a botránkoztatásig. „Minden eszmény nélküli írónak látszik... emberei lelkiismeret nélkül jönnek a világra" (*Album* a Pesti N. mult évi t. előfizetőinek. 1858.).[33]

*

A humoristák közül Beőthy László, Bernát Gáspár, Boross Mihály, Nagy Ignác, Balázs Sándor és Szokoly Viktor csapott át olykor-olykor a realista elbeszélés terére.

Beőthy László, ki, mint láttuk, romantikus történeti és társadalmi elbeszélésekkel is kísérletezett, *„A kék macskához". Goldbach & Comp. fűszerkereskedése* címen realista regényt írt. Kétkötetes munkája 1858 július végén jelent meg.

A bevezetésben egy elzüllött iszákost mutat be, aki a kocsmákban őgyeleg, s kit a mulató fiatalok itatnak s ennek

[33] Novellája: *Mint lőn vagyonos emberré Adorján Péter?* tanulságos, jól és realisztikus aprólékossággal elbeszélt történet a léha fiúról, kit anyja hivatalnoknak szán, de ő napszámosnak áll be s nagy szorgalommal és ügyességgel gazdag emberré lesz.

fejében durva tréfákat követnek el vele. Végre megsokallja a dolgot, otthagyja őket s végképpen eltűnik. Valamikor Alörs városában vagyonos fűszerkereskedő volt, neve Goldbach. Szép felesége volt s két gyermeke: Lajos és Betti, meg egy mogorva üzlettársa, Zsellye Bertalan. Nagy névnapi lakoma van náluk, mikor Goldbachot egy ismeretlen látogatja meg, kitől megtudja, hogy felesége az ő (Zsedőfi) felesége volt, s szeretőjével, Zsellye Bertalannal együtt őt, az öreg férjet meg akarták mérgezni, azután eltűntek. Most megtalálta és följelentette őket. Goldbachné a mérgezésben való részvételen kívül nem tagad semmit. Öt évi börtönre ítélik, Zsellye is odakerül. Goldbach el adja mindenét, a gyermekek számára pénzt tesz le s eltűnik. Lajos és Betti Waldmann Sámuel szabómester és halottbejelentő házába kerülnek, hol sokat szenvednek, de azért szépen felnőnek. Betti levelet kap anyjától, kiről eddig semmit sem tudott, hogy nemsokára találkozhatnak Pesten. Megszöknek és egy könnyelmű fiatalemberrel találkozva Pestre jutnak. Ez nem más, mint Zsedőfi unokaöccse, Béla. Pesten ennek léha társaságába keveredne, Betti elzüllik: Béla, majd egy vén gróf szeretője lesz. Lajos megtalálja anyját, ki beteg, s mikor megtudja leánya sorsát, meghal. Lajos tisztességes ember lesz, elveszi egy vagyonos ügyvéd leányát. Betti sorvadásban hal meg. Zsellye, ki megszökött börtönéből s gr. Sérey néven élte világát, pénzhamisítás miatt újra börtönbe kerül.

Császár Elemér [34] Suenek s magyar követőinek Nagy Ignácnak *(Magyar titkok)* és Kuthy Lajosnak *(Hazai rejtelmek)* hatását érzi rajta, de nem említi mesterei közül Dickenst, aki szintén hatott rá egyrészt humorával, másrészt a mindennapi élet sötétebb rajzaival.

Kúsza, naív történet, csak egyes részei sikerültebbek. Ilyen a családi ünnep Goldbachéknál (a vagyonos német polgárok és családjaik). Ilyen Wald-

[34] *A magyar regény története.* 1939. 263.

mann úr családi körének bemutatása. A jószívű halottbejelentő, házsártos, négymázsás felesége és csúnya, elkényeztetett leányuk dickensi alakok. A gyerekek számára a fáskamrát ürítik ki és bútorozzák be; ebédkor nem kapnak minden ételből. Betti engedelmesen tűr, de Lajos eleinte makacskodik és szörnyű dolgokat művel, míg ő is bele nem törődik sorsába. A báró de Manxként hazudozó Béla alakja s a léha pesti társaság rajza már nagyon könyvízű (francia regények hatása alatt készült). Abban a korban elég merész a sóutcabeli találkahely leírása (az érzéki képeknek és csintalan föliratainak elsorolásával). Könnyeden, kellemesen van elbeszélve. Modora a könnyed franciásságnak s az angol humornak keveréke. Különben csak tehetségre valló kísérlet. A könnyed, humoros elbeszélések fiatal írójának még nem volt elég művészi alakító ereje komoly regény írásához.

A *Budapesti Hírlap* (1858. aug. 15.) a „jeles író" gyengébb munkájának mondotta. A mese, a műalkat és kivitel gyenge benne. Helyesli, hogy a polgári életet rajzolta, ebben csaknem egymaga úttörő, de ez a rajz nem esztétikus, torzított, csupa züllött, komisz embert szerepeltet.

Bernát Gáspár a hírhedt „freskófestő" nehezen mozog a számára idegen talajon. *Egy éj a tátrai barlangban* című elbeszélése egy zsiványcsapat harcát írja le a katonasággal. A rablókat jókaias pátosszal eszményíti („hős haramiacsoport... a haramiavezér, mint egy ókori szellemóriás leküzdhetetlen"). A vezér azt monlja egyik társának: „szégyeld, hogy valaha honvédfegyver üté markodat", csak ebből tudjuk meg, hogy a Bach-korszakban vagyunk, s egyszerre megértjük az írónak a magyar szegénylegények

iránt érzett rokonszenvét. A *Két testvér*ben Makra György és felesége még abban az időben verték el vagyonukat, mikor „a nemzeti dínom-dánomok alkotványos levegőben történhettek". Egyik fiuk zsivány lesz a Bakonyban, a másik Angliában meggazdagszik s visszaszerzi az ősi birtokot. Bernát még ilyen kis elbeszélést sem tud rendesen megkomponálni, hanem a maga szeszélyes, szubjektív modorában, rapszódikusan és töredékesen írja meg. *A költő jutalma* is ilyen, a *Ne hazudjál* csinált, tanulság kedvéért írt parasztihistória.

Boross Mihály, a másik életképíró *Két táblabíró* című hosszabb novellája elején a régi liberális recept szerint durván leszólja a táblabírákat: Mi a táblabíró? — kérdi. „A táblabíró semminemű állapottal meg nem elégedő ön- és önfejű tollatlan és szárnyatlan kétlábú állat, melynek lábai vas, szive kő, arca kéreg, husa szivacs, keble jég és feje hájból van". A bonyolult történet két táblabíró gazságait mondja el (kötelezvény-elsikkasztás stb.), s hogy hogyan bünteti meg őket a szabadságharckor egyiknek kormánybiztos-unokaöccse. Az életkép felé hajlik ez is, a többi elbeszélése is inkább életkép. A csizmadiamester lutrin vagyont nyer, de nagyzolni, pazarolni kezd és tönkremegy *(Pünkösti királyság)*; a férj az álarcosbálban leleplezi hűtlen feleségét *(Korsót kútra addig viszik, Mígnem végére eltörik)*; a ragyogni szerető, könnyelmű leány kikosarazza derék kérőjét s egy rettentően rút, de gazdag orvos felesége lesz *(A divathölgy)*; a tönkrement család estély adásával akarja leplezni bukását *(Az utolsó estély)*. Nem egyszer kész fametszetekhez írt életképszerű szöveget. Ilyenek a *Hajdan és most*, ez két párhuzamos életkép a régi, tiszta és a

mai, erkölcstelen családi életről, s a régi, dolgos és a mai könnyelmű szabómesterről. Az *Eső előtt és eső után* egy zsidó gabonakereskedőről szól, ki sok gabonát halmoz fel rossz termésre számítva, de a termés jó lesz, s ő rajtaveszt az üzleten.

Egy nyomorék története című „népies irányregényében" egy lábatlan nyomorék mondja el élettörténetét. Vásott gyerek volt, kínozta az állatokat, később kocsmázó, verekedő legény lett, ki anyját sírba vitte. Gyilkosság miatt négy évet ül börtönben, lókötő lesz, majd becsületes munka után néz, de rablótársai üldözik, úgyhogy be kell állnia katonának. Olaszországban egy csatában az ágyúgolyó mind a két lábát összeroncsolja. Mikor fűrészelik, pokoli kínjai közt arra a madárra gondol, melynek gyerekkorában eltörte a lábát.

Jóízűen van elbeszélve, s háttere reális falusi.[35]

Nagy Ignác az életképek negyvenesévekbeli nagymestere csak egyetlen komoly életképet írt ebben a korban. Az *Ünneplések* karácsonyesti képek sorozata. Egy ház több lakásába néz be s elmondja tapasztalatait. A csizmadiánál a család, a legények s az inas együtt ünneplik a karácsonyt jó vacsora mellett, szépen imádkoznak is (ez a legmelegebb, szinte dickensi kép); a gazdag családnál estély van, de nincs karácsonyfa, egy éhenkórász gavallér mulattatja a társaságot olcsó élceivel; egy kereskedő családja: a férj kártyázni ment, a gyerekek a cselédszobában vannak,

[35] *A falu bírája* egyszerű népirat, melyet nem sorolhatunk az irodalmi színvonalú elbeszélések közé. A *Jó és balsorsban* s *A jegyesek* jelentéktelen népies elbeszélések. A *Kötve hiszi a komának* a szabadságharc gyenge allegóriája, mint már említettük (I. 259.).

az asszony szeretőjével mulat; a szegény favágóék nagyon szegényesen, de azért megelégedetten töltik az estét gyermekeikkel; a szegény tisztviselő (egy gazdag úr alkalmazottja) a legijesztőbb nyomorban tengődik. Három közülük túlzottan sötét és keserűen szatírikus kép. Az egész Nagy Ignác régi modorában van írva.

Az újabb, e korszakban fellépő humoristák közül *Balázs Sándor* írt néhány komoly elbeszélést. Az *Elérhetetlen csillag* romantikus történet a festőről, ki egy miniature-t talál s erről beleszeret ismeretlen eredetijébe. Ezt a lélekrajzi lehetetlenséget azzal teszi jóvá az író, hogy közli egy férjes asszony (az ismeretlen ideál) naplóját, melyben elmondja gyermek- és leánykorának, lassan boldogtalanná váló házasságának és új szerelmének történetét. Az *Egy közönséges történet* című is romantikus, s egy gazdag kereskedő leányáról szól, ki férjhez megy báró udvarlójához, de utóbb megtudja, hogy az mást szeret s őt csak pénzéért vette el. Új szerelme boldoggá tenné, de tüdőbaja megöli. Környezetrajza reális (az előpataki fürdő), ügyesen többnyire érdekes párbeszédekben, könnyedén van elbeszélve. *Egy nő, ki az életből regényt csinál* mulatnivágyó asszony, ki unatkozik férje mellett, noha ez mindent elkövet mulattatására. Egyszerre két udvarlója akad, de különös körülményeiknél fogva egyszerre hagyják ott. Az asszony ideglázba esik, elveszti szépségét, csak regényes hajlamai maradnak meg, regényhőst azonban nem talál többé.

Néha a mesét azzal teszi érdekesebbé, hogy a maga élményeivel szövi egybe *(Tíz év után, Két testvér története, Egy éj a cs–i kastélyban)*. A *Nagybátyám regéjében* Gyulai *Vén színészének* modorát utánozza. A *Sylvester éjszakája* pedig Dickens karácsonyi és

szilveszteri történeteinek s Gyulai *Egy régi udvarházának* hatását mutatja.

Balázs Sándor, kinek víg elbeszéléseit, mint látni fogjuk, fanyar, kesernyés humor jellemzi, komoly elbeszéléseiben (az idézett példákban s a többiekben) is az élet sivár, szomorú mozzanatait szereti tárgyul választani. Meséit érdekesen s többnyire regényesen bonyolítja, de mindennapi alakjai és eseményei reálisabbakká teszik őket a levegőtlen, egészen papirosformájú elbeszéléseknél. Ügyes, mulattató elbeszélő, de jellem- és lélekrajz dolgában gyenge, így történetei üresek, tárgyaiknál fogva pedig sivárak.

Szokoly Viktornak néhány komoly életképe sorozható még a realista elbeszélések közé. Egyikben leírja egy oláh falu bányamunkásainak életét. A bőséges kereset miatt otthagyják előbbi rendes foglalkozásukat, könnyelműek lesznek, Jonathán zsidó pálinkája azután tönkreteszi őket. Ritka milieu-jénél fogva érdekes *(A bányamunkások)*. A többiek jelentéktelenek. Tárgyaik: egy alföldi juhásztanya *(Juhászlegény, szegény juhászlegény!)*, pumpoló szélhámosok *(Úri koldúsok)*, vándorcigányok s egy nem tisztességes úton meggazdagodott durva földesúr *(A vándor cigány család)*, elzüllött kártyások *(Két öngyilkos)* s egy grófi szerető *(Ábrándos éj a bachanáliák után)*.

V.

Vas Gereben élete és munkássága. — Elbeszélései: nemnépies és népies tárgyúak. — Regényei: A régi jó idők, Nagy idők, nagy emberek, A nemzet napszámosai, Egy alispán. — *Elbeszélő módjának jellemző sajátságai: a rossz kompozíció, a hosszadalmasság, a tanogató bölcselkedés; jellemrajzai, korrajzai, tendenciái, stílusa. — Összefoglalás: a magyar realista elbeszélés.*

A realista elbeszélésnek jelentős és egyéniségénél, valamint eredeti előadó modoránál fogva érdekes művelője Vas Gereben.

A szabadságharc előtt kezdte munkásságát, de ez csak az önkényuralom idejében vált nagyobbszabásúvá, s szerzett nevének népszerűséget. A realisták közül ő az egyetlen, kire a romantika alig hatott, mert józan természetével és gyenge képzeletével ellenkezett.

Vas Gereben (Radákovics József)[1] 1823-ban született Fürged-pusztán Tolna megyében. Apja Batthyány herceg huszárja, később ispánja. Az élénk eszű, de könnyelmű és csintalan gyermek Veszprémben, majd Pápán tanul, de itt kicsapják az iskolából. Apja hazaviszi gazdasági gyakornoknak, de itt is úgy

[1] Nevük eredetileg Radankovics volt, apja írta később Radákovicsnak.

viselkedik, hogy elveszti állását, sőt apját is nyugdíjazzák miatta. Egy ideig Pápán nyomorog: irnokoskodik és zsidógyerekeket tanít, majd egy névrokonának bizonyítványával beiratkozik a győri jogakadémiára. Itt már megembereli magát, elvégzi a jogot, önképző társulatot alapít, lapot szerkeszt s irogatni kezd. Az érdemes és neves író, Kovács Pál példája és buzdítása erősen ösztönzi. Itt ragadt rá csípős tréfái miatt a Vas Gereben név, mely írói álneve, sőt azt mondhatjuk, rendes vezeték- és keresztneve lett. Soproni, majd pesti jurátuskodása idejében 1845-től kezdve már az *Életképek*be, majd a *Pesti Divatlap*ba dolgozik. Oklevelét megszerezvén, Győrött ügyvédkedik, s 1847-ben már önálló kötetben adja ki humoros munkáit *(Életképek és darázsfészek)*. 1848-ban a kormány megbízza a *Nép Barátja* című néplap szerkesztésével (szerkesztőtársa egy ideig Arany János). A fegyverletétel után majdnem egy évig bújdosik, azután vizsgálati fogságba kerül. Innen kiszabadul, de eltiltják az ügyvédi gyakorlattól. Eddig hivatásból és kedvtelésből íróskodott, ezután kénytelenségből is teszi, hogy így biztosítsa a maga és családja megélhetését. Népies füzetes vállalatokat ád ki *(A falu könyve, Falusi esték, Peleskei nótárius)*, naptárakat szerkeszt *(Vas Gereben Nagy Képes-, Kis Képes- és Tárcanaptára)*, 1854—57-ig a *Budapesti Viszhang* főmunkatársa, 1858-ban megindítja a *Kétgarasos Ujságot*, majd 1859-ben folytatását, a *Képes Ujság*ot. Ezen kívül nagy szorgalommal folytatja szépirodalmi működését.

A vörös szakállú Vas Gereben rendkívül fürge és mozgékony ember. Száz helyen is megfordul egy félóra alatt, s közben billiárdozni is ráér. Minden szava élc, s jaj annak, aki belekapcáskodik — írja róla egyik

kortársa.[2] Arany János „az élcek, tréfák, adomák, ötletek nagy mesteré"-nek nevezi.[3] A társaságban szeretik, mert kifogyhatatlan adomázó, bár szeret más rovására tréfálni. Különben régi, diákos könnyelműségéből férfi korára is elég maradt. Fegyelmezni nehezen tudja magát. Sokat keres, de mégis folytonos pénzzavarokkal küzd. „Mindenkinek tartozott egy kis pénzzel, akit ismert" — mondja róla Jókai.[4] Semmiképpen sem volt spártai jellem, s ez az oka annak, hogy komolyabb írótársai nem szerették, nem sokra becsülték s nem fogadták be meghittebb baráti körükbe, s neves író létére nem választották be sem az Akadémiába, sem a Kisfaludy-Társaságba.

A szabadságharc előtt 1845—1848-ig 21 elbeszélést és életképet írt. Ezek a negyvenes évek nagy életképirodalmába tartoznak, s Kovács Pál víg elbeszéléseinek és kortársai életképeinek hatását éreztetik, de már megvannak bennük Vas Gereben későbbi munkáinak eredeti jellemző tulajdonságai is: a magyar népélet alapos ismerete, moralizáló, okoskodó hajlama, jóízű humora és egyéni nyelve.

A szabadságharc után első elbeszélése 1850. május 22—24-ig jelent meg a *Hölgyfutár*ban *(Falusi képek ráma nélkül)*, ettől kezdve 1859-ig 36 elbeszélést ír (3 történetit, s 33 víg- és komolytárgyú társadalmit). Ez azonban munkásságának csak kisebbik fele. 1851-ben *Parlagi képek* címen kétkötetnyi elbeszélést ad ki (kettő kivételével mind Bach-korszakbeli). Ebben az évben kezd foglalkozni egy nagyobb regény tervével

[2] Válkai Imre: *Irodalmi és művészeti Daguerrotypek.* Bécs. 1858. 106—8.

[3] Arany János *Összes Munkái.* V. 1884. 467.

[4] *Összes Művei.* 96. k. 179.

s mutatványt is közöl belőle. A következő években egyre szaporodnak a mutatványok, végre 1855-ben megjelenik *A régi jó idők* című háromkötetes regénye. Ezt követi 1856-ban a *Nagy idők, nagy emberek*, melyet már nem regénynek, hanem „magyar korrajz"-nak nevez, 1857-ben *A nemzet napszámosai*, s 1858-ban az *Egy alispán* (mindegyik három kötetben). Ezen kívül kiad két adomagyüjteményt *(Nevessünk!*, mely 1855-ben két kiadást ért s *No még egyet nevessünk!* 1856.), s *Tormagyökerek* címen (1855) humoros és szatírikus elmefuttatásait, apróságait s néhány elbeszélését gyüjti össze. *Ne búsulj!* címen 1856-ban két kötet elbeszélést ad ki (köztük 3 szabadságharc-előtti, a többi ebben a korszakban jelent meg a lapokban). Ugyanebben az évben *Régi képek* címen („Jellemvonások nevezetesebb férfiaink életéből") két kötetnyi emlékezése jelenik meg Berzsenyiről, Kisfaludy Sándorról és Károlyról, Csokonairól, Kölcseyről, Vörösmartyról, gr. Festetich Györgyről, Simonyi óbesterről, Kopácsy József hercegprímásról, Széchenyiről s másokról. Pompás történeti adomagyüjtemény, mely sok érdekes esetet, jellemző mondást, adatot és mendemondát örökít meg híres embereink életéből. Nem novellák, tehát nem is tárgyaljuk őket, bár nem egyszer többet érnek amazoknál. Ennek folytatása *A multak emlékei* (1859, két kötet), melybe azonban néhány elbeszélését és életképét is fölvette.

Mint látjuk, egyike volt legszorgalmasabb és legtermékenyebb íróinknak: tíz év alatt 23 kötetnyi munkát adott ki.

Tekintsük át először elbeszéléseit és életképeit.

A kettőt nehéz elválasztanunk egymástól, mert elbeszéléseiben is sok az életképszerű elem. Ő életkép-

írónak indult s később is az maradt. Meseszövő tehetsége igen fogyatékos. Elbeszéléseinek vékonyka és sablonos meséi csak arra valók, hogy valamiképpen összefűzze velük genre-alakjainak és genre-jeleneteinek élénk sorát. Mint született adomázót, ezek érdeklik elsősorban, ezeket figyeli meg éles szemmel, s elraktározza őket hatalmas emlékezőtehetségének tárházába. Innen válogatja ki azután az érdekes alakokat, a mulatságos eseteket, anekdótákat és jellemző mondásokat.

Elbeszéléseinek vígakra és komolyakra való osztályozása sem könnyű s tulajdonképpen erőszakolt is volna. Víg elbeszéléseiben is van komoly elem, sok reflexió és morális tanulság, a komolyakban is víg elem és tréfás ötlet. Előadásmódja és stílusa pedig mind a két fajtának egyforma.

Nem-népies tárgyú elbeszélései közül csak néhány érdemel említést. *A zálogos köpönyeg* az író pécsi diákélménye: hogyan zálogosítottak el heten egy kék köpönyeget a nélkül, hogy egyszer is kiváltották volna. A *Magyar Hírlap* bírálójának nem tetszett: elnyujtott anekdótának mondja, a hosszan nyujtott rétestészta — úgymond — elszakad, hát még a türelem (1851. ápr. 15.). Az *Ártatlan kalandok* is személyes diákélmény: milyen ártatlanul és maflán viselkedett diák korában a neki felkínálkozó nőkkel szemben. *Egy gombolyag fonal* nagyon agyafúrtan bonyolított történet egy eltűnt s később egy gombolyagba rejtett nyugtatványról. Jó alak benne Varjas, a vén zsugori s gazdasszonya, kivel mindíg veszekesznek. *Bihari és a pozsonyi orvos* igen kedves adoma a pozsonyi goromba Valentin doktorról (ez az alak sikerült benne) és az öreg Bihariról, kit meggyógyít. A *Régi módi házasság* életképek sorozata: egy falusi úriház leírása,

háztűznézés, régi, bizalmaskodó cselédek, ügyes-bajos dolgok megbeszélései, kelengyekészítés, egy néném-asszony hazudozásai és pletykái, melyek azonban semmit sem ártanak, menyegző. — A régi, patriarchális élet eszményített, de igen kedves rajza. Legsikerültebb *Az öreg Schnellerné* című „régi kép"-e, melyben jóízűen emlékszik meg erről a valóban élt derék magyar asszonyról. Kis diák korában mindíg kezet csókolt neki, s ezért kapott a nénitől két garast meg egy hátbavágást. Nem volt rokona, mégis törődött vele, sok intelmet mondogatva neki s a többi gyermeknek. A fiatal menyecskék is féltek tőle, mert mindent meglátott és szóvátett. Tanácsait követték. Egy német ménesmester vette feleségül, de a néni jó magyar embert faragott belőle. A férfiaknak is megmondta az igazat, de csak négyszemközt. Ezek is féltek tőle, de jó tanácsai sokszor javukra váltak. A parasztokat is kordában tartotta. Jóízű párbeszédeivel s adomaszerű esetekkel jellemzi. Okos, derék, jószívű nagyasszony volt s nagy tekintély az egész vidéken, meg is siratta mindenki halálakor.

A többi egy-egy hosszabban kidolgozott adoma, életkép, vagy tanulság kedvéért írt történetke.

Igazi eleme, fökülönlegessége a népies elbeszélés. Talán hatottak rá Auerbach népszerű *Dorfgeschichte*i, de csak abban, hogy ő is népies környezetet rajzolt, s azt kissé eszményítette, különben ezek a történetei tősgyökeresen magyarok, s egészen mentek Auerbach érzelgősségétől. Magyar mintája is volt elég, hiszen a magyar népéletet már előtte is sokan rajzolták. Legfőbb oka a népies tárgyak felé fordulásának az volt, hogy mint a nép fia s falusi ember, igen jól ismerte és szerette a magyar parasztot.

A *Falusi képek ráma nélkül* című elbeszélésében a szabadságharc változatos eseményeit beszéli el, ahogyan egy falu életére hatottak. Ez eredeti és érdekes. A történet középpontja a gyáva Nyuli törvénybíró, ki csak kénytelenségből áll a szabadság ügye mellé, s örül, mikor az osztrákok újra megteszik törvénybírónak. Az *Egy falu, két bakter* jóízű paraszttörténet a szegény vándor fiúról, akit megtesznek bakternek, s ki ebbéli minőségében megtalálja kedvese anyjának ellopott tinaját és pénzesládáját. Kocsisa beszéli el az írónak útközben. *A hat ökrös pógár* megint két fiatal szerelmes szerencsés összekerülése naív s nem veszedelmes bonyodalmak után. Tipikus alak benne a kövér és harsogó-szavú esküdt úr, aki mindenkire ráripakodik a legkülönfélébb ürügyek alatt. Ezt is kocsisa beszéli el neki, maga is tanúja az eseményeknek s közbenjárója a fiataloknak. A *Három asszony*ban Nyeli Sári szomszédasszony pletykáival szét akarja választani a szerelmeseket, de végre kiderül a turpisság, s a fiatalok boldogok lesznek. Jóízű részletei: a vén Sári pletykázása, a feleségek házsártoskodása, a fiatalok kedves évődése, a gazdák alkudozása a zsidó kupecekkel. Az *Ád az Isten, csak kérni kell tőle* adomaszerű elbeszélés a negyvennyolcas földosztási kísérletekről. A mérnök tréfásan megmagyarázza a parasztoknak, hogy Európában százmillió ember van s kétszáz millió hold föld, így mindenkire két hold jut. A jómódú parasztok, kiknek persze két holdnál többjük van, kérik az inzsellér urat, hogy földosztáskor kerülje el a falujukat. Hát a földesúr birtokával mi lesz? — kérdi tőlük. „Hadd maradjon annak is a magáé, az sem lopta, vagy az apja vagy maga szerezte, annak is csak nehezére esnék az, ha más turkálna benne.“ *Az enyingi bíró*ban meg-

emlékezik egyik regényalakjáról, Köntös Mihályról, ki *A nemzet napszámosai*ban mint szentmihályi bíró szerepelt. Köntös uram valóban élt, már gyermekkorában ismerte, csakhogy nem szentmihályi, hanem enyingi bíró volt. Az ő jellemrajza a kitűnő kis életkép. Elmondja, hogy leckézteti meg a gyerekeket, majd az apját, aztán az esküdteket. Folyton korholja a falubelieket, jó gorombán is, hogy móresre s egyébre kapassa őket. Maga újságokat járat, sőt még *Aurorái* is vannak. Bölcsen intézi a falu ügyeit, ítéletei talpraesettek. Okos, tekintélyes, hatalmas ember. Nagyon félnek tőle, de megbecsülik. 1848-ban látta utoljára, akkor már letette a bíróságot.

Többi népies elbeszélései is ilyenek. Meséje majdnem valamennyinek ugyanaz: egy fiatal szerelmes pár némi akadályok után férj és feleség lesz. Csak az életképszerű részletek fontosak és értékesek bennük. A falu alakjait típusosan, de jó megfigyelések alapján rajzolja: a szerelmes legényt és leányt (ezek mind egyformák), az érdemes falusi bírákat, a baktert, a veszekedő feleségeket, tempós parasztgazdákat, a pletykázó vén nénémasszonyokat, a kuruzsló javasasszonyt, a kocsmáros zsidót, a cigányt (jellemző zsidós és cigányos beszédjükkel), a huszárt, a hazudozó vén obsitost. Tömérdek jellemző adatot, megfigyelést, adomát örökít meg a dunántúli régi falusi életből, s történeteit eredeti, zamatos magyarsággal s jóízű humorral beszéli el. Csak bőbeszédűségével és tanogató, moralizáló célzataival, reflexióival árt művészi hatásuknak.

A népet szerető elfogultsággal, s az akkori demokratikus iránynak megfelelően eszményíti, s életét a városi ember életével szemben szebbnek, jobbnak, igazabbnak látja: „az a parasztélet nem olyan, hogy

azt az a finnyás nép is ne nézhetné undorodás nélkül... mielőtt az egyszerűség templomába néztem volna, levettem a süvegemet, jól tudván azt: hogy szent helyütt járok" *(A kárvallott cigány)*.

A *Pesti Napló* (1852. nov. 12.) dícsérettel emlékezik meg népies elbeszéléseiről: a dunántúli magyar népéletet, népies sajátságokat a leghívebb vonásokkal, eredeti „dialecttel" s igen mulattató, elmés előadással ecsetelik. Máskor azonban megrója „legkonyhaibb styl"-jét (PN. 1853. júl. 20.), s hogy „emberei beszélnek, beszélnek, de semmit sem mondanak, még kevesebbet cselekesznek" (U. ott, 1851. szept. 19.).

*

1855-től kezdve novella- és életképírói működését háttérbe szorítja a regényírás. Ezután is ír még kisebb elbeszéléseket, de főgondja az.

Első regényének, *A régi jó idők*nek igen rövidre fogva ez a meséje:

1809-ben kezdődik. A gróf egyik fiát magyarnak neveli, a másikat hercegnő-felesége idegennek külföldön. A majoresco atyja halála után Klein urat teszi meg jószágkormányzójának. A magyarokat gyűlöli. Szántay Sándor, a volt jószágkormányzó fia, azért megmarad jogtanácsosnak. Jakab zsidó, ki azelőtt nem tudott boldogulni, most a német Klein alatt hatalmasan megszedi magát, adósa az egész falu. Kleinnek lopott nemeslevelet szerez (egy Kis nevű kanászé, kit igazságtalanul börtönbe csukatnak s ott tartanak). Szántay, mivel eleinte nincs gyermekük, Pista csikós fiát, Sándort neveltetti. A fiatal gróf elvesz egy magyar-érzelmű grófkisasszonyt, kit bátyja, a majoresco szeretett volna elvenni. A megyegyűlésen a nép helyzetének javítását sürgeti, Szántay dolgozza ki az erre vonatkozó követi utasítást. Kisfaludy Sándor gr. Széchenyi Istvánnak felolvassa Regéit, a gróf föllelkesedik s elhatározza, hogy

az országgyűlésen fel fog szólalni nyelvünk érdekében. Klein úr mindenképpen ártani akar Pistáéknak, de Szántayék védik őket. Jakab Kleinnel mindenféle üzleteket köt. A birtokon rablógazdálkodás folyik, melyből Jakab gazdagszik meg. A majoresco és mágnástársai Bécsben őrülten pazarolnak, a fiatal gróf hazafias kötelességeikre inti őket. A majoresco, hogy ellensúlyozza öccsének szabadelvű működését, főispánná választatja magát. Tovább folyik a konzervatívok és liberálisok küzdelme, s Jakab sok cselszövénye, de lassanként győznek a szabadelvű eszmék, s Jakab sem tudja csődbe kergetni a majorescot, mert ez lehetővé teszi jobbágyainak az örökváltságot, s így megmenekül az anyagi bukástól. Különben jó magyarrá válik, öccsével is kibékül. A negyvennyolcas események fejezik be a történetet. Klein gaz fiát és Jakabot egy ágyugolyó öli meg.

Még ez a szándékosan nyers és töredékes vázlat sem adhat fogalmat az egésznek töredékességéről s epizódokból való összeférceltségéről. Semmi művészi terv, tervszerű haladás, bonyolítás nincs benne. Hiába ígéri a II. kötet elején, hogy most már gondja lesz rá, hogy egy „fonalat vegyen fel", mely a következőegészen következetesen húzódjék végig, ugyanúgy folytatja regényét, ahogyan az I. kötetben elkezdte. Alakjai jönnek-mennek, sokat beszélnek, hol felbukkannak, hol eltűnnek; az események egymást követik, de alig vannak egymással valami kapcsolatban. Vas Gereben, mint láttuk, kisebb elbeszéléseiben sem tud tervszerű és érdekes bonyodalmat szőni, nem csoda, hogy egy hosszú regény megkomponálása még kevésbbé sikerül neki. Így mint egésznek kevés a művészi értéke, de a részleteknek, s egyes epizódoknak életképszerű kidolgozása legtöbbször igen jó benne. Ilyen sikerült részletek pl. a tihanyi halászok vacsorája, a komp átkelése a Balatonon viharban, az insurgensek gyakorlatozása, vendégség Szántayéknál, hol Schnellerné összeboronálja

Sándort egy kisasszonnyal; Jakab meg akarja vesztegetni a derék jószágkormányzót; Simonyi óbester és huszárjai az asperni csatában; az obsitos hazudozása és a verbung; a vármegyén tévedésből megcsapatnak egy parasztot, ki csak tanúnak volt beidézve; a nyomorúságos falusi iskola, Tanti cigány az úriszék előtt, az eladósodott táblabíró kölcsönt vesz Jakabtól, hogy családja fürdőre mehessen stb.

Alakjai közül sikerült Tapadó, a maradi táblabíró, az öreg Szántay, a patriarchális családapa és jószágkormányzó, a furfangos Tanti cigány, a többiek nem érdekesek. Jakab romantikus gazember, bár sok reális vonással van rajzolva.

A majdnem negyven évre terjedő korról csak vázlatos képet tud adni. A legfontosabb történeti mozzanatokat futólag, többnyire szereplőinek párbeszédeiben érinti.

Regényének főcélja, mint bevezetésében mondja, a közelmult, a XIX. század első fele alakjainak és eseményeinek, az akkori magyar életnek megörökítése: „A magyar irodalom félszázad életének hű rajzával adós nemzetének". Miért kell most írni erről? Mert „a lefolyt zivatar előtti korszak" olyan különös volt alakokban és szokásokban, s ma már annyira letűnt világ, hogy meg kell örökíteni. Nem szabad felednünk a multat. „Búsulni és kétségbeesni mindig ráérünk... Önmagunkat kell böcsülnünk, hogy e megösmerést mástól is megnyerhessük, de legelőször ösmernünk kell önmagunkat". Már itt említi, hogy ezt a kort egész regénysorozatban fogja földolgozni. Az *Egy alispán* bevezetésében is bizonygatja a mult ismeretének szükséges voltát: ez tesz bennünket bizonyossá, hogy életrevalóságunknak mély gyökerei vannak a

multban, „sőt erőteljes ágai, melyek alatt... megnyugodván, erősbülve mehet útját messzebbre folytatni". Az irodalom tartson tükröt a nemzet elé, hogy megismerje magát.

Császár Elemér szerint[5] Vas Gerebent Jókai *Egy magyar nábobja* és *Kárpáthy Zoltánja* indította regényciklusának írására. Állítását magam is elfogadtam (I. 444.). Ez a megállapítás azonban némileg módosítandó a következő adatok figyelembe vételével.

Jókainak *Egy magyar nábobja* 1853. júl. 1.—dec. 7-ig jelent meg a *Pesti Naplóban*, *Kárpáthy Zoltánja* 1854. május 16.—dec. 22-ig u. ott, Vas Gerebben pedig már 1851 március végén közölte *A huszár* című „töredékét" ezzel a megjegyzéssel: „Mutatvány szerzőnek »Korszakok« című regényéből". Ebből világos, hogy már jóval Jókai előtt foglalkozott a tizenkilencedik század első feléről szóló regény tervével. Az 1853. január 30-i *Délibábban A nép. 1809.* címen ismét közölt belőle mutatványt, tehát szintén még Jókai regényei előtt. Későbbi mutatványai *(Aspern, Én nemzetem, zsidó népem, Kormányzó és majoresco)* már Jókai regényeivel egy időben (1853—4-ben) jelentek meg, az *1830* című már 1855-ben.

Az kétségtelen, hogy a kor feldolgozásának eszméjét nem Jókaitól vette, nem is volt rá szüksége. A kor egy részét mint gyermek és ifjú maga átélte, régebbi felét pedig kortársainak adomáiból, elbeszéléseiből jól ismerte. Érdeklődése és szeretete tehát ez iránt a kor iránt nem újkeletű, ezt régebbi elbeszéléseiből is látjuk. *A móringlevél* című népies novellájában (1851) pl. ezt mondja: „Most már csak a multak emlékén rá-

[5] *A magyar regény története.* 1939. 278.

gódik az ember, s amit hol megtalál elbeszélni valót: tarisznyára szedi.“ A Bach-korszak jelenének sivársága még jobban fokozza benne a hatalmas nemzeti föllendülés korának csodálatát és szeretetét, így természetesen juthatott arra a gondolatra, hogy megörökíti. Hogy mennyi volt készen tervezett regényéből Jókai regényeinek megjelenése előtt, nem tudjuk, valószínűleg nem sok,[6] így bátran föltehetjük, hogy Jókai nagyhatású és elragadó regényei ösztönzőleg hatottak rá és siettették regénye kidolgozását. A ciklikus regénysorozat terve már bizonyára egymást kiegészítő két regényének hatása.

Greguss Ágost alapos bírálatában (MS. 1855. szept. 12.) kiemeli hazafias irányeszméinek tiszteletet érdemlő voltát, sikerült epizódjait, jó magyar, bár áradozó s nem mindíg szabatos nyelvét, de elítéli szerkezetének rendkívüli fogyatékosságát, gyenge jellemrajzait és tolakodóan tanító irányát. „A költő tanít, de nem mondja, hogy tanít.“ „Mi — úgymond — korrajzul kívánjuk tekinteni e művet.“ Bizonyára maga Vas Gereben is belátta, hogy „regénye“ regénynek gyenge, s hogy a bírálók e miatt ne szidhassák ezentúl, következő regényeit már óvatosan „magyar korrajz“-oknak nevezte.

Ezeknek a korrajzoknak elseje a *Nagy idők, nagy emberek.*

---

[6] 1853 november 30-án írja a H., hogy Heckenast Vas Gerebentől egy *Korszakok* c. regényt vett meg, mely az 1800—1830-ig terjedő korszakról szól. A regény azonban akkor még nem volt készen. A H. csak 1854 okt. 10-én jelenti, hogy V. G. „az 1809-i“ magyar életből kölcsönzött regényét a napokban fejezte be. Címe, úgy látszik, még akkor sem volt végleg megállapítva.

Az öreg Baltay (agglegény) pörösködik sógornéjával, Baltaynéval, de szívesen ki is békülne vele, ha unokaöccse elvenné Baltayné leányát, vagy ez legalább magyar emberhez adná feleségül. A leány Dunay grófot szereti, kihez feleségül is megy. Az öreg nem tartja jó magyarnak a grófot, mert nem iszik bort, nem pipázik és könyvet olvas, még unokaöccse halálával is őt gyanúsítja (egy vadorzó lőtte le). Ezért újra kezdi a pört, mely Dunayékat tönkretenné. Végül természetesen megbékül az öregúr, aki különben áldott jó ember, s nem is haragudott igazán, sőt maga is könyvolvasó lesz, Kisfaludy Sándor munkái teszik azzá. Végül rokona és örököse, Imre, aki tanult, derék emberré lett, elveszi Dunayék leányát.

Ennyi volna a mese, melynek bonyodalma nincs. Lassan folydogál az epizódok szigetkéit kerülgetve. Nem is érdekes, csupán arra való, hogy az író felfűzze vékony fonalára a korrajzi és epizódikus részleteket. Főcélja itt is a mult idők rajza. „A mult időknek embereit kerestem föl, — úgymond — s ha egyiknek vagy másiknak emlékénél levett kalappal állok, kegyeletből teszem, s azon vággyal, bárha végig járhatnám az országot s benne annyi jelest találnék, hogy födetlen fővel mehetnék végig rajta.“ Regényét így fejezi be: „Én hiszek a jelenben, remélem a jövőt, és szeretem a multat, melyben nagy idők, nagy emberek voltak.“ Az 1794-től körülbelül az 1820-as évekig terjedő kort rajzolja: a keszthelyi Georgicon alapítását, az insurrectiót, a nádor keszthelyi látogatását, Füredet, a helikoni ünnepélyt, s bemutatja gr. Festetich Györgyöt, Batthyány Lajos herceget, ki atyja volt jobbágyainak, a nádort, Kisfaludy Sándort s munkáinak országos hatását. Az öreg Baltay kedves alakjában a konzervatív magyar nemes típusát rajzolja, a grófban, hercegben a haladókat, gr. Dunayban s Imrében szintén. Holvagy Pistában a hetyke, verekedő, de eszes paraszt-

legényt, ki a csatában is hősiesen megállja helyét, Galiba uramban a rosszmájú, haszonleső prókátort, Baltaynében a derék, kardos nagyasszonyt, s Andrásban, a hű, öreg huszárt, ki urának, Baltaynak gondviselője, barátja s a családnak holtáig hű cselédje.

Kedves régi világ ez a sok reális megfigyelés ellenére erősen eszményítve. Magyarjai mind derék, nemeslelkű emberek a hercegtől kezdve a parasztig.

*A nemzet napszámosai*nak tulajdonképpeni meséje egy örökség körül forog.

Keszi Balázs udvari ágens kitagadja rokonát Keszi Benedek főbírót, s birtokát egy távoli atyafiára, Pusztay Péter tiszttartóra hagyja. A végrendeletet a váci káptalanban helyezi el, de azzal a kikötéssel, hogy csak az ő levelével jelentkezőnek adhatják ki. A levél azonban elkallódik, s csak hosszú évek mulva kerül elő. A mese másik szála az, hogy két ellenséges földbirtokos gyermekei titokban egybekelnek. A férj elesik a francia háborúban, felesége is meghal, kis árva leányukat Köntös Pál hadnagy, a híres falusi bíró fia, nevelteti. Végre az öregek kibékülnek, s a leányt Pusztay fia, a derék Imre veszi feleségül, Köntös Pál pedig Pusztayék leányát. A mese harmadik szála Megyeri Károly, Udvarhelyi Miklós és Nagy Pista színészek viselt dolgaiból fonódik.

Jó alakok: a színészek, főként a hóbortos bohém Nagy Pista, a nyomorgást és kóborlást szerető vándorszínész furcsa típusa, Kállay Miklós, az erélyes, nagytekintélyű, régimódi alispán, Köntös Mihály, a nagyszerű, tekintélyes és bölcs író, Németh uram causarum director, ez a ritka jellemű, egyenes, nyers és bogaras ember (valóban élő alak, talán Jókai Tarnaváryjának is ő volt a mintája). Sikerült epizódok: a vendégfogás (a földesúr a korcsmából kastélyába viteti az ott megszállni akarókat), Kállayék vacsorája; hogyan szedi

MAGYAR

rendbe és kormányozza faluját Köntös Mihály; hogyan igazgatja Kállay a megyét, s hogyan pártolja a színészeket; a vándorszínészélet jelenetei (előadásuk a falu kocsmájában, vándorlásuk stb.).

A *Nővilág* (1857. 36.) megdícsérte történeti hűségét, s zamatos nyelvét, de Greguss Ágost ennek is megrótta hibáit (a *Kelet Népé*ben és a *Magyar Sajtó*ban). Az érzékeny és túlságosan önérzetes szerző ezért jónak látta megtámadni a regény önálló kiadásához csatolt toldalékában *(Greguss Ákosnak)*. Védekezik s vádol, így többek közt azt állítja, hogy Greguss el sem olvasta regényét. Greguss a *Pesti Napló*ban felel neki (1857. szept. 12—3., s válaszát különnyomatban is kiadja). Cáfolja Vas Gereben könnyelmű vádjait s a *Hölgyfutár*nak is felel, mely örült a szigorú kritikus megleckéztetésének. Vas Gereben a szept. 15-i számban válaszol röviden, s felszólítja Gregusst, hogy feleljen: olvasta-e a regényt, vagy nem. Greguss azt feleli, hogy elolvasta.

Az *Egy Alispán*nak hőse Földváry Gábor, Pest megye erélyes alispánja. Barátjával, gr. Keglevich Miklóssal, Fáy Andrással s másokkal együtt a nemzeti haladás bajnoka. Megteremti a Nemzeti Színházat, leküzdve Széchenyinek ellenállását, s minden más akadályt. Ezenkívül lehetővé teszi, hogy a vakok intézete új épületet kapjon, s megvalósítja a Paks-környéki mocsaras vidék ármentesítését, Fáy pedig megalapítja az első hazai takarékpénztárat. Velük szemben áll a maradi, hóbortos korhelyek társasága élén Józsa Gyurival s Szentpáli Mihállyal. Józsa unokaöccsét, Endrét magához hasonló korhellyé akarja neveltetni, de az időközben jó útra tért Szentpáli, Katona József (a drámaíró), Földváry és mások gondoskodnak róla, hogy derék ember legyen belőle. Az is lesz, s feleségül veszi Szentpáli unokahúgát. A végén Józsa Gyuri is megjavul.

Szerepel még benne futólag Grassalkovich her-

ceg, Kulcsár István szerkesztő, Bihari, a híres öreg cigány, Megyeri Károly és Nagy Pista, kiket előbbi regényéből ismerünk. Ebben is sok a régi magyar életet rajzoló részlet: névnapi lakoma Kulcsár Istvánnál, melyen Bihari is megjelenik bandájával; Józsa Gyuri tréfái és megtréfáltatásai; hogyan szedi rendbe Szentpáliné nagyasszony züllésnek indult gazdaságát; hogy működik Földváry főszolgabírói hivatalában; a Nemzeti Színház építése, s az első előadás stb.

A lapok ki is emelik Vas Gereben munkásságának ebbeli érdemeit. A *Hölgyfutár* ezt írja (1858. 77.): „Többször mondtuk már, de sohasem elégszer: Vas Gereben mily szolgálatot tesz azáltal, hogy a közel mult maradandó emlékeit a költészet és humor által élteti és így népszerűsíti." A *Nővilág* szerint (1858. 24.) e korrajzok „oly nemzetcsaládi ereklyék gyanánt is tekinthetők, melyek az unokákban késő időkig a fajszeretet lángját élesztik". Más kritikusai azonban hibáit sem hallgatják el, ami a szerzőt ismét egy *Függelék* írására készteti. Ebben felel P. Nagy Sándornak és Salamon Ferencnek, az irodalom e két „fitymálójának", s főként azt bizonygatja, hogy mindent, amit a korról s alakjairól írt, hiteles bizonyítékokkal tudja igazolni.

*

Vas Gereben elbeszéléseinek több sarkalatos hibája van, melyeket már az egykorú bírálók is szóvá tettek, s későbbi irodalomtörténetíró méltatói is rájuk olvastak.

A művészi szerkesztéshez egyáltalában nem ért. Ezt mi is kiemeltük regényeinek ismertetése közben, s minden méltatója egyik fő hibájaként említi, még

Barabás Ábel is,[7] aki pedig nagy magasztalója. Vadnai Károly (Irodalmi emlékek. 1905.) ezt sietős dolgozásmódjának tulajdonítja: „természetének izgékony elevensége, vérének gyors kerengése nem engedtek neki annyi nyugalmat... mennél hosszabb munkát írt, annál inkább látszik, hogy gyorsan, sietve írt. Egész lényének fővonása volt különben is a sietés". Bizonyára ez is egyik oka annak, hogy elbeszéléseiben alig van tervszerűség, de főoka az, hogy semmi érzéke nem volt a kompozíció iránt. Mint az élőszóbeli elbeszéléshez szokott ember és kényelmes, jóízű adomázó, elkezd mesélni valamit, kitér apró részletekre és mellékes körülményekre; majd ad vocem eszébe jut valami nem tárgyához tartozó dolog, elmondja azt is; majd meg elméskedni, vagy bölcselkedni kezd, egyik tárgyról átszökell a másikra, erről ismét másikra, úgyhogy sokszor egészen máshová lyukad ki, mint ahová kezdetben akart. Ezért sikerültebbek kisebb elbeszélései, vagy regényeinek egyes részletei, mert ezekben főtehetsége, az adomázás zavartalanabbul érvényesülhet. A jó adomázónak az ötletességben s az apró részletek pontos megfigyelésében és reprodukálásában van a főereje a mulattató, jóízű elmondáson kívül. Ezért legerősebb oldala Vas Gerebennek az életképírás. Ezt már egykorú bírálója, Greguss Ágost is megállapította: „Vas Gerebennek — úgymond — eredeti genre-ja — a genre."[8]

Másik hibája, mely a föntebb mondottakból következik: hosszadalmassága és bőbeszédűsége. Alakjai nem fukarkodnak a szóval, kényelmesen, tempósan be-

[7] *Vas Gereben.* 1906.

[8] *A nevezetesb tünényekről legújabbkori regény- és beszélyirodalmunkban.* Kelet Népe. 1856. I. 4. füzet.

szélgetnek, akár vitatkoznak, akár udvarolnak, akár elmondanak valamit, akár nézeteiket fejtik ki valamely tárgyról. Árad belőlük a szó kiapadhatatlanul és sokszor bizony fárasztóan, sőt unalmasan. De nemcsak alakjait beszélteti így, hanem maga is meg-megszakítja elbeszélését reflexióival, okoskodásaival, néha száraz értekezéseivel. „Engedelmet kérek, — úgymond — ha szokásom ellenére megszűnöm alakjaimat beszéltetni, s belekottyanok a dologba, mintha én is a regénybe tartozandó volnék" *(A régi jó idők)*. Arany Jánost ez az előadásmódja a Fáyéra és az Eötvösére emlékezteti: „Mint ezek, folytonos hasonlat, képdús reflexiók s e nemű díszítmények során halad: de szökellései nagyobbak, bohósabb neműek, mint Fáynál; az ellentétek, melyeket összehoz, rikítóbbak; Eötvös eszményi hasonlításai helyett pedig ő konyhába, utcára megy hasonlatért. Amannak vidor életbölcselme szerzőnknél hétköznapi philosophia lesz, ellentétben Eötvös fellengő bölcseletével: de mindhárom írónk előadásán szakadatlan fonálként nyúlik át a bölcselkedő irány."[9]

Vas Gerebennek ez a „hétköznapi filozófiája", vagy amint Pintér Jenő mondja: „parasztfilozófiája"[10] a harmadik hiba, mely a mai olvasónak leguntatóbb és legkellemetlenebb. Folytonosan oktatni akarja olvasóját, akár a nép fia, akár művelt ember. A derék vagy kiváló férfiakat mindíg követendő példákként jellemzi. Íme, milyen jó magyarok, milyen nagy hazafiak, milyen józanok, gyakorlatiak vagy bölcsek voltak! Ilyenek legyetek ti is! A hibákból is rögtön levonja a ta-

[9] *Arany János összes munkái.* V. 1884.

[10] *Pintér Jenő magyar irodalomtörténete.* VI. 1933.

nulságot. Íme, milyen rút a hazafiatlanság, a maradiság, az önzés, az előítéletekhez való ragaszkodás! Kerüljétek ezeket! Ez a rámutogató tanogatás, népfelvilágosító leereszkedés,[11] lapos, szárazan józan bölcselkedés, mellyel részben a maga, részben szereplő alakjai nevében áraszt el bennünket, tűrhetetlen és föltétlenül művészietlen.

Jellemrajzaiban is sok hibát találnak kritikusai. Greguss azt írja alakjairól már 1856-ban,[12] hogy „a valóságból vétettek, mégsem bírnak a valóság színével". Arany típusosaknak találja őket, bár a szerző „sok eredeti apró vonással tudja őket érdekessé tenni". Zsigmond Ferenc szerint[13] nagyon hasonlítanak egymáshoz, nem válnak igazi egyénekké, de típusoknak sikerültek. Ezt azzal magyarázza, hogy Vas Gereben adomákban gondolkozik, s ezért van érzéke különösen a tipikus vonások iránt. Fábián István[14] is kiemeli, hogy „adomákon keresztül látja és azokkal ábrázolja" a jellemvonásokat. Ez így is van. Jellemrajzai (főként a híresebb emberekéi) sokszor nem egyebek, mint az illető emlékezetes mondásainak, s a rá vonatkozó adomáknak mozaikjai. Ezért gyengék a történeti alakokról adott jellemrajzai (Kisfaludy Károlyról, Fáyról, Széchenyiről stb.). Nem tudja kiválóságukat éreztetni, élő emberekké varázsolni őket. Üresek, jelentéktelenek,

---

11 A *Falusi estékről* a PN. szerint (1853. szept. 16.) azt mondta volna egy parasztember: „Az a Vas Gereben nagyon ostobáknak tart bennünket!"

12 A 8. jegyzetben id. tanulmányában.

13 *Vas Gereben.* Irodalomtörténet. 1919.

14 *Vas Gereben* (Az adoma szerepe műveiben). Mátyásföldi Egyesületi Corvin Mátyás gimnázium Értesítője. 1935—6. és kny.

nem érdekesek, csak az író bölcs mondásait fújják. Igazi egyéniségüknek nyomát sem találjuk bennük. Jól mondja Barabás Ábel,[15] hogy „megrajzolta a nagy időket; adós maradt a nagy emberekkel".

Nem-történeti főszereplői sem igazán érdekesek, többnyire okosak, becsületesek, jó magyarok, s mind a haladás hívei, s mind az író nyelvén beszélnek, mint már Arany észrevette. A sokféle alak így Vas Gereben mintázó agyagából gyúrva nagyon egyforma lesz. Szerelmes fiataljai a legegyformábbak, a legélettelenebbek és legunalmasabbak.

Alakjait általában üreseknek érezzük, mert lelküket nem tudja megrajzolni. A bensőséges lelki élet bonyolultságai és egyéni fínomságai iránt nincs érzéke. Ezért csavarint olyan könnyen jellemein a tendencia kedvéért. Maradi emberei pl. regényei végén többnyire a haladás híveivé válnak. Tapadó liberális lesz, Baltay lemond bogarairól, Józsa Gyuri a korhelységről stb. Arany találóan mondja erről: „Az ily pilleforma átalakulások közönségesek ugyan, de nem az életben, hanem a helyzetek és furfangos cselszövényeken alapuló vígjátékokban, hol a végjelenet, midőn a mesterséges álarc lerántatik, oly csattanós jellemfordulatokat idéz elő, hogy elbámul belé a psychologia." A pszihológia valóban nem volt kenyere Vas Gerebennek.

Mellékalakjai között azonban, kiknek jellemzésére elegendő az ő adomázó, s apró vonásokat élesen meglátó józan realizmusa, sok a sikerült, mint már előbbi áttekintésünk folyamán láttuk. Ilyenek Köntös Mihály, Schnellerné, Józsa Gyuri, Kállay alispán, Baltay, Tapadó és sok más. Ezek, ha a végén néha el is rontja

15 *Vas Gereben.* 1906. 166.

őket, igazán magyarok, s a régi jó idők jellemző, kedves vagy mulatságos alakjai.

Regényei, mint korrajzok, nem hű képei a XIX. század első felének. Jól mondja róla Zsigmond Ferenc, hogy „mielőtt a regény tárgyául szolgáló eseményeket bemutatná, az ő sajátos szemüvegét kínálja ide nekünk, mely nagyobbnak és színesebbnek mutat mindent, némely sugarat pedig egyáltalában nem bocsát magán keresztül". Szóval hazafias és buzdító tendenciái szerint eszményíti a közelmultat, tehát egyoldalúan világítja meg. Nagyobb baj az, hogy a kor nagyfontosságú politikai és közéleti eseményeinek megítéléséhez nincs kellő szemmértéke. Ezekkel rendesen csak felszínesen foglalkozik, csak érinti őket, vagy nagyon is népszerűen s leegyszerűsítve ír róluk. „Az adomát történetnek veszi, s a történetet eladomázza" — mondja róla Váli Béla.[16] Így a kor nagy mozgató eszméit nem tudja világosan elénk állítani, amint történeti alakjait sem tudja rajzolni.

Azonban a parasztság és középnemesség mindennapi életét, mulatságait, szokásait, ügyes-bajos dolgait, a megyei közigazgatásnak s a régi jogszolgáltatásnak sok ága-bogát, csalafintaságát, vídám és szomorú oldalát jól ismeri, sok adomázó humorral és sok kedvességgel örökíti meg.

A korrajz hűségénél fontosabbnak tartja buzdító, lelkesítő és tanító voltát. Az elnyomás sötét korában lelkesíteni akarja a csüggedt hazafiakat a mult rajzával. Hibáit is bemutatja, hogy okuljanak rajtuk. Például a parasztság helyzetét nem egyszer keserű han-

[16] *Vas Gereben Radákovics József élete és munkái.* 1883. 70.

gon rajzolja: „A paraszt... ki az aranyozott mentét földesurának *robotban* kereste... ki, amit nem tanult, *országutat* csinált, — és amit megcsinált, mindig pénzért használt... kezét lábát mindig más használta, *lelkét* pedig barmok között hagyták kinn a *gyepen*, hol legalább *ép* maradt az istenadta, s *egyenesre* nőtt fel" *(Egy falu, két bakter)*. A külföldieskedő, magyarul nem tudó mágnást pellengérre állítja, a nemzeti haladás követelményeit s a liberalizmus jelszavait és törekvéseit meg nem értő konzervatívokat kigúnyolja. A reformkor haladó magyarjainak erényeit azonban sokkal gyakrabban rajzolja. Fajszeretete itt azután sokszor elfogultsággá, magyarsága magyarkodássá válik, mikor a magyar katonát, a magyar parasztot agyonmagasztalja. Az angol Bowring a parasztok énekéről azt mondja: „Ritka kar, minőt a milanoi Scala egész Olaszországban nem fogdos össze" *(Nagy idők, nagy emberek)*. Hát még a nemesség soraiból mennyi nagy ember került ki ebben az időben! Az író nem győz rajtuk álmélkodni: „Boldog Isten, hol van az a mérték, mellyel a nagy emberek nagyságát megmérik?" (u. ott). Vas Gerebennek ez a mértéke különös, vagy inkább emberei azok, kik a „nagy ember" mértékét majdnem mind megütik. Földváry, a derék alispán, éppen úgy, mint Széchenyi.

Gyermekes túlzásain ma már mosolygunk, vagy bosszankodunk, de jószándékát nem vonhatjuk kétségbe. A magyar nemzeti hiúságnak való alkalmazkodó hízelgése nem volt helyes, talán káros is, de az is kétségtelen, hogy Jókai mellett ő tett legtöbbet a nemzeti önérzet emelésére, ébrentartására ebben a szomorú időben.

Különösen kevert politikai nézetei is megfeleltek

a kor fiainak. Azt mondhatnók, hogy ő volt a legkonzervatívabb liberális, vagy a legliberálisabb konzervatív. A szabadelvűség, haladás eszméinek legbuzgóbb hirdetője, de legbuzgóbb hirdetője a régi magyar erkölcsök, szokások értékének és megőrzésük fontosságának is. Lelkesedik a demokrata eszmékért, a népért, de ugyanakkor a magyar nemesség kiváló érdemeiért is. Így hirdeti a nemzeti egység, összefogás szükségességét, az egész magyarság életének egységes irányítását az anyagi és szellemi haladás felé, s így megerősödését az idegen hatalom nyomása ellen.

Ha ezeket a nemes tendenciákat nem tudta is művészi formába önteni, de magyar szívvel és szóval hirdette.

A magyar szónak különösen nagy mestere. Ezt minden bírálója elismeri. Greguss, ki — mint láttuk — nem volt nagy bámulója, dícsérettel említi „ritka elvenségű, könnyed, jól gördülő és magyarízű" nyelvét.[17] Arany János, a magyar stílus nagy művésze azt mondja előadásáról, hogy „élces, nem várt ötletekben, szökdelő hasonlításokban, meglepő félreütésekben (mint a kanesi mészáros) pattogó", másut „élces hasonlatokba burkolt" reflexióit, „csapongó" ötleteit, s nyelvének „busás (derb) erélyét" emeli ki. Későbbi méltatói is ugyanezeket a sajátságait állapítják meg, legfeljebb jobban hangsúlyozzák zamatos népiességét, vagy adomázó közvetlenségét.[18] Zsigmond Ferenc szerint[19] „mint a nép nyelvének és eszejárásának irodalmi értékesítője nem méltatlan" Petőfihez, Aranyhoz és Jókaihoz. Barabás Ábel túlzó lelkesedéssel azt

[17] A 8. jegyzetben említett tanulmányában.

[18] L. a 14. jegyzetet.

[19] L. a 13. jegyzetet.

írja nyelvéről, hogy „magyarosabban soha senki sem írt".

Azt is megállapították azonban, hogy zamatos népiességét nem egyszer erőszakolja, túlságosan magyarkodik. Beőthy Zsolt[20] rokonnak érzi stílusát a sallangos Petőfi-utánzókéval, sőt a Dugonicséval is. Szerb Antal[21] valami „barokk csavarosságot" lát benne, Fábián akartságot, mesterkéltséget.

Valóban Vas Gereben stílusa a természetességnek s a mesterkéltségnek különös keveréke. Urai és parasztjai, férfiai és nőalakjai, öregei és fiataljai mind az írónak szentenciózusan okoskodó, talpraesetten riposztozó, csattanókban kihegyezett, túlságosan körülményeskedő és hosszadalmas stílusában beszélnek, tehát nem természetesen és nem jellemüknek megfelelően. Sokszor úgy érezzük, hogy az író minden áron eredeti és „zamatos" akar lenni, mintha azt mondaná: Ide hallgassatok! Íme én, a diplomás úriember, milyen nagyszerűen tudok a parasztok nyelvén beszélni! Jókainál ezt sohasem érezzük. De ne feledjük el azt sem, hogy Vas Gereben stílusában van sok értékes elem is: elmésség, magyaros észjárás, jóízű, adomázó humor, ha egy kissé körmönfont és nehézkes is; az eredeti, népies szólásoknak rendkívül nagy gazdagsága, s van benne egyéniség. Így csak ő tudott akkor írni, s azok közé a kevesek közé tartozik, akiket stílusukról mindjárt megismerhetünk.

Íme egy bokrétára-való Vas Gereben-féle eredeti stílus-ötlet: „Néha már akkorákat hazudott, hogy maga is már a fához támaszkodott... Egy eltévedt garas-

[20] „Képes irodalomtörténet" II. s *A magyar irodalom kis tükre.*

[21] *Magyar irodalomtörténet.* Kolozsvár. 1934. II. 38.

nak de nagy jó napot kívánna... Szinte kisebbnek látszik az a szénás szekér, mióta az a huszár talyigának mondta... De mikor úgy: ökör mász be kétekhez, pipaszóval lép át a küszöbön a mostani gyerek, a jó napot pedig a pitvarban feledi... Ha holnap nem veszik (t. i. a lányt), ma is odaadom... Amint őkigyelme az italtól jobban-jobban tellett, azonkép fogyott ki belőle a beszéd... Két asszonyban sem láttam akkora mérget, amennyi meggyűlt ebben az egyben... Ha a levegőt pénzért adnák, lehelni sem tudna... Kendnek meg lánya van. — Az ám, az istenadta, de ki tehet róla, az anyja is lány volt. — Annak is kell lenni... Éva anyánk szinte csak asszony volt. — Ki is marasztott bennünket a paradicsomból... Úgy megnézte (a lányt), mint a talált huszast... Amig robot volt, a kisbíró szagát már messziről ugatták a kutyák... Mint a megviselt kalapkarima, Jámbor Istvánnak is az ő méltósága megereszkedett már... Úgy megfeszült rajt a huszár dolmány, hogy ha a szabó dupla cérnával nem varrta volna, darabszám maradna."[22]

Eredeti, zamatosan magyaros stílus ez, de mozgalmas ötletessége ellenére is egyhangúvá és hosszabb elbeszélésben fárasztóvá válik. Hiányzik belőle Jókai stílusának rendkívül sok színe, nagy változatossága. Vas Gereben eredeti stiliszta, de Aranynak, vagy Jókainak rendkívüli stilművészetét meg sem tudta közelíteni.

[22] Akad stílusában ízléstelenség is: „Akkorát győzedelmeskedett, hogy a lelke szinte egyet nyekkent... Aki nem bőg bámulatában a nagy művész előtt, azt mondják, nem érti a jámbor... Ki az Isten irgalmához ámbár nem igen mert oda düleszkedni... Mikor már egyet nyelt a lelke."

Munkáit szívesen olvasták már az ötvenes években, de könyvei nem keltek valami nagyon. Talán ezért panaszkodik gyakran, hogy a magyar közönség nem vásárol elég könyvet. Második kiadást egyik munkája sem ért ez alatt a tíz év alatt. Csak 1864—5-ben rendeztek belőlük egy tizenkilenc-kötetes népszerű kiadást *(Vas Gereben munkái)*, melyben csak négy első regénye jelent meg. Összegyüjtött munkáinak sorozatát csak két évtized mulva (1886) indították meg. Így a rendkívüli népszerűségéről szóló állítások erősen túlzottak.

Vas Gereben sok hibája ellenére is eredeti író volt és specifikusan magyar (külföldi tárgyat nem is dolgozott fel). A romantika uralkodó áramlata alig érintette. Józan, magyar realista maradt. Jókai és Gyulai mellett ő vitt legtöbb egyéni színt és igazi magyarságot a realista irányú magyar elbeszélésbe. Ha ezt nem is az igazi művészet magasabbrendű eszközeivel tette, de mint a régi magyar világ tömérdek jellemző érdekességének lelkes krónikása, mint a nemzeti haladás ügyének szószólója, a nemzeti önérzet szítója, s irodalmi nyelvünknek a népnyelv sok kincsével gazdagítója hálánkra érdemes.

Barabás szerint „helye legkiválóbb iróink közt van". Ez naív túlértékelése Vas Gereben munkásságának. Helye nem ott van, hanem kisebb, de buzgó és érdemes íróink között.

*

* *

Realista társadalmi regényeink száma 26, elbeszéléseinké pedig 326 (Kemény, Gyulai s Eötvös munkáit is beleértve). A romantikus regényeké 20, az el-

beszéléseké 713 volt, tehát a realista regényeké a romontikusokénál több, a realista novelláké viszont a romantikusokénak jóval kevesebb, mint a fele.

Tárgyalásunk folyamán azt is láttuk, hogy ezekben a „realista" elbeszélésekben is van elég romantika, s igen sok közülük csak abban különbözik a romantikusoktól, hogy a lélekrajz s a valószerűbb környezetrajz több bennük, mint amazokban, tehát a realista megjelölést igen tág értelemben használtuk.

Már a romantikus társadalmi novellák íróiról is megjegyeztük, hogy realizmus iránti érzékük fejlődik. Ezt az is bizonyítja, hogy egyesek közülük romantikusokból később realistákká váltak. A romantika és realizmus közt való ingadozás legtöbbjüket jellemzi.

Mindenesetre örvendetes jelenség, hogy a francia romantika egyeduralma lassanként meginog, s vele párhuzamosan a francia és angol realizmus is kezd hatni elbeszélőinkre.

Imént tárgyalt realistáink között kevés igazi tehetséget láttunk. Bérczy Károly, Abonyi Lajos, Vadnai Károly és Vas Gereben emelkedik ki közülük, a többiek még ezeknél is közepesebbek, sőt egészen gyenge írók. Inkább csak jó szándékukat, reálisabb lélek- vagy környezetrajzra törekvésüket dícsérhettük. Ez a törekvés abban is megnyilvánul, hogy mind jobban elfordulnak a romantikusoktól annyira kedvelt külföldi tárgyaktól, s a magyar életet, az arisztokrácia, középosztály és nép életét rajzolják szívesebben.

A mondottak csak az átlag-elbeszélőkre vonatkoznak. Amint a romantikusok közül Jókai magaslik ki, s emeli romantikus elbeszélő irodalmunkat addig el nem ért magaslatra, a realisták között is akad három nagy írónk, kiknek munkássága a többi összesekénél

értékesebb. Legnagyobb mester köztük Kemény. Novellái a magyar realista lélekrajzi elbeszélés legnagyobb remekei, *Férj és nője* pedig első igazi modern lélekrajzi regényünk. Gyulai Pál az igazi novellaforma legnagyobb mestere, s *A vén színészben* s *Egy régi udvarház utolsó gazdájában* szintén remeket alkotott. Eötvös József pedig *A nővérek*ben a *Férj és nő* mellett legjobb modern lélekrajzi regényünket írta meg.

Mindössze néhány novella és két regény, de ezek a realista elbeszélés csúcspontjai, s elérik a világirodalmi színvonalat.

XIII.

A realista víg-társadalmi elbeszélés.

I.

Víg elbeszéléseinek realizmusa. — A víg elbeszélés fejlődése a szabadságharc előtt. — Régebbi elbeszélőink folytatják működésüket. — A legrégibb irány képviselői. — Fáy András novellái és két regénye: Jávor orvos és szolgája, Bakator Ambrus, A szutyogfalviak. — *Fáy mint a realizmus védője. — Kovács Pál elbeszélései.*

A realista elbeszélés egyik válfaja a víg-társadalmi elbeszélés. A humoros elnevezés helyett azért használjuk a vígat, mert a szorosabb, esztétikai értelemben vett humor legtöbb ilyen elbeszélésünkből hiányzik, s inkább komikum mutatkozik bennük, vagy a humornak felszínesebb, sekélyebb fokozata. Általában a derültebb hangulat jellemzi őket, s céljuk legtöbbször csak a könnyed mulattatás, az olvasónak megnevettetése.

Realizmusuk sem mindíg teljes. Sok bennük a romantika túlzása és rikító színezése az alakok jellemzésében, a mesék erőszakolt, valószínűtlen bonyodalmaiban, kieszelt és hatásra számító csattanóiban. Azt

mondhatnók, hogy ezek a víg elbeszélések sokszor nem mások, mint komoly romantikus novellák vígra fordítva.

Hogy mégis mindnyájukat a realista irány termékei közé soroztuk, annak az a legfőbb oka, hogy sokkal közelebb állnak a valósághoz, mint a komoly romantikus társadalmi novellák. A mindennapi élet kicsinyes küzdelmeit, bonyodalmait és nevetséges alakjait rajzolva kénytelenek valószerűbb részletekbe bocsátkozni, s ritkán emelkedhetnek a valóság talajáról a regényes képzelet légkörébe.

Korszakunk víg elbeszélőirodalma a szabadságharc-előttinek folytatása, s így sok szál fűzi emehhez. Ezért legelőször azt kell röviden megállapítanunk, hogy mi történt ezen a téren a szabadságharc-előtti három évtizedben.

Első eredeti novellánk, Fáy Andrásnak *A különös testamentom* című elbeszélése, víg novella, többi elbeszélései is azok 1824-ig. Kisfaludy Károly 1823-tól kezdve szintén ilyeneket ír. Rendkívüli sikerük indítja meg tulajdonképpen novellairodalmunkat. A két úttörő elbeszélésein Lafontaine August s a német almanach-novellák hatása érzik, de humoruk s a bennük rajzolt vidéki élet rajza magyar. Komikus jelenetekből, tréfás balesetekből és apró félreértésekből szőtt meséiket, s kedves, derült hangjukat sokan utánozzák, úgyhogy valóságos Kisfaludy—Fáy-iskola keletkezik élén Kovács Pállal, ki 1828-ban kezdi meg víg elbeszéléseinek írását. Ez az irány leginkább 1830-tól 1840-ig virágzik, de azért csökkent hatással később is folytatódik.

Fogarasi János 1830-tól, Munkácsy János 1833-tól és Frankenburg Adolf 1835-től kezdve az angol Sterne

hatása alatt álló Jean Paul- és Saphir-féle német szubjektív humorista irányt képviselik nálunk, de csekély sikerrel. A magyar léleknek idegen modor alig talál követőkre.

Gaal József 1835-től kezdve a népies életképnek lesz úttöréje. Őt már sokan utánozzák, de még többen Nagy Ignácot, ki a külföldi, főként francia és angol életképirodalom hatása alatt 1842-ben megindítja fővárosi életképeinek hosszú sorozatát, s rendkívül népszerűvé teszi az életkép-formát, mely a negyvenes években erősen háttérbe szorítja az igazi víg novellát. Jósika Miklós *Ifjabb Békesi Ferenc kalandjai*ban Dickens *Pickwick*jét utánozza. Ez volna a korszak egyetlen víg regénye (1844—5), de ez is inkább életképsorozat, mint valódi regény.

1843-ban kezdi meg Bernát Gáspár furcsa, torz „freskóképeinek" írását. Modoruk rokon a Jean Paul-Saphir iskoláéval. Ugyancsak 1843-tól kezdve írja Pálffy Albert és Degré Alajos franciás, Dumas és Scribe modorára emlékeztető víg novelláit és életképeit.

1844-ben lép fel Lauka Gusztáv rikító humorú tréfáival, Boross Mihály aktuális szatiráival és Pákh Albert a romantikus pátoszt paródiázó elbeszéléseivel, s 1845-ben Vas Gereben népies stílusú életképeivel. Nagy humoristánk, Jókai Mór 1846-ban írja első, eredeti, pompás humorú víg elbeszélését, a *Sonkolyi Gergelyt*.

Mint látjuk, a víg elbeszélés terén már 1848 előtt többféle irány mutatkozik, s számos tehetséges író működik. A víg elbeszélések igen kedveltekké válnak, s az egész novellatermésnek körülbelül 40 százalékát teszik.

A század első felében működő víg elbeszélők közül Kisfaludy és Munkácsy még 1848 előtt elhal, Fogarasi és Gaal József pedig — mint novellista — végképpen elhallgat, a többiek azonban a Bach-korszakban is folytatják működésüket.

Legelőször az ő munkásságukat fogjuk áttekinteni.

*

*Fáy András*sal, elbeszélőink Nestorával, kezdjük. Ez a bölcs, tevékeny és önzetlen ember, aki konzervatív és reformer, patriarchális táblabíró és minden művészetért lelkesedő író egy személyben, a szabadságharc előtt rendkívüli eréllyel és sokféle téren munkálkodott. Legkitűnőbb meseírónk, novellairodalmunk úttörője, legelső társadalmi regényünk szerzője, az Akadémia tiszteleti és igazgatósági tagja, a Kisfaludy-Társaság első igazgatója, a színészet lelkes pártfogója, s a budai színtársulat igazgatója, országgyűlési követ. A református egyházi és a megyei életben jelentős szerepet játszik, számos egylet munkájában vesz részt mint elnök vagy választmányi tag, s 1840-ben megalapítja az első magyar takarékpénztárat, mely azóta egyik leghatalmasabb pénzintézetünkké fejlődött. Valóban „a haza mindenese" volt, ki tömérdek munkát végzett ingyen, a legönzetlenebbül. Az önkényuralom őt is leszorította a közélet teréről. Pestmegyei birtokát fiának gondjaira bízván, kalaputcai (ma Irányi-u.) házába vonult s itt élt kis családi és baráti körében. Az irodalom volt egyetlen öröme és vigasztalása. Megöregedett, egészsége is meggyengült, de szellemének ereje töretlen maradt. Tíz év alatt több, mint kétezer lapnyi önálló munkát adott ki és számos cikket

írt a lapokba is. Főként neveléstani kérdésekkel foglalkozott, hiszen egész életében nemzete nevelője akart lenni, de más problémák is érdekelték. A derült kedélyű, nemesszívű, fáradhatatlan és böles munkás élete legvégén Cicero beszédeit fordítja.

Fáy 1818-tól 1839-ig 11 elbeszélést és egy regényt írt, s ezzel egyelőre búcsút is mondott a szépírói pályának, s csak 1852-ben, hatvanhat éves korában támadt újra kedve elbeszélések és regények írására. Ekkor jelenik meg a *Losonczi Phőnix* III. kötetében (március legelején) *A viharok* című novellája, melyet a *Pesti Napló* (márc. 12.) nagy dícséretekkel halmoz el. 1853 február végén *Buza-virágok és kalászok* címen két kötetben kiadja egy vígjátékát, 557 aforizmáját, s föntebbi novelláján kívül három régi elbeszélését (harmincas évekbelit) és egy újat, *A könyvbúvárt*. 1855-ben jelenik meg „szeszélyes" regénye (két kötetben): *Jávor orvos és szolgája, Bakator Ambrus,* 1856 novemberében pedig ugyancsak kétkötetes regénye, *A szutyugfalviak,* melyet maga „magyar faj-képek"-nek nevez. 1858-ban jelenik meg végül *A hiúság sebz és gyógyít* című történeti elbeszélése, melyről a történeti novellák közt emlékeztünk meg (I. 584.).[1]

*A viharok*ban egy újdonsült belvárosi háziúr házszentelő lakomáján elbeszéli barátainak, hogy egy zugligeti kiránduláson beleszeretett a szép Polinba. Nagy vihar tört ki, s ez okozza, hogy elfelejti nevét megtudakolni, úgyhogy azóta hiába keresi a leányt. Háziúri örömét alaposan megzavarja szomszédja, az öreg Szívos, aki kolompáros műhelyében rettenetes zajt csap. Ebből támad a második vihar. — Furfangos

[1] A hatvanas években még 5 novellája jelent meg.

ügyvéd barátjával együtt harcot indít az öreg ellen, s mindenféle eszközzel ki akarja üldözni házából, de az keményen tartja magát. Végre kiderül, hogy Polin az ő leánya, s így minden jóra fordul. Az öreg halála után megszűnik a műhely, s a két ház azóta kétemeletesre emelve és összeépítve áll. — A novella Fáy régi elbeszéléseinek nehézkes körülményességével van elbeszélve, de alakjai élénkek (Polin házsártos, parancsolgató nagynénje, ennek nyafogó, elkényeztetett leánykája, az öreg rézműves), megfigyelései reálisak (a kirándulás viszontagságai, a két szomszéd harca), s humora kedvesen derűs.

*A könyvbúvár*ban egy nyugalmazott latin-görög professzort rajzol, ki hűséges feleségével igen szegényen, de boldogan él pesti külvárosi lakásában. Kalasnak (így hívják az exprofesszort) egyetlen szenvedélye a régi klasszikus-kiadások gyüjtése. Most is, hogy Felkay, egri kereskedő könyvtárát árverezik, az összekuporgatott házbért egy Clarcke-féle ritka Julius Caesar-kiadásra költi. A könyv összehajtogatott térképeiből sok bankó, váltó és kötelezvény hullik ki. Az öreg télviz idején Egerbe siet, hogy Felkay Rózának, a jogos örökösnek mindent visszaadjon. Kiderül, hogy ügyvéd-fia és Róza szeretik egymást. Boldogok is lesznek, az öreg pedig egy grófnál kap könyvtárosi állást. — Legsikerültebb benne a latin idézeteket mondó, könyveinek élő s folyton róluk beszélő, régimódi, pedáns, élhetetlen, de jószívű és talpig becsületes professzor alakja, s a két öreg szegényes életének, házatájának realisztikus rajza. Humora igazi, nemes humor.[2]

[2] Badics Ferenc *Fáy András életrajza* c. munkájában (1890) erről s *A viharok*ról azt mondja, hogy valószínűleg ré-

„Szeszélyes", vagyis humoros regényének, a *Jávor orvos*nak kevés a meséje. A történet színhelye Kakasd falu, kora a tizenkilencedik század legeleje.

Jávor Elek, a derék orvos, egyszer egy fiú-csecsemőt hoz haza, s csak azt jelenti ki ünnepélyesen, hogy nem az övé, különben semmit sem mond származásáról. Tivadarnak keresztelik. Felesége, Katinka és anyósa, Luca asszony gyanakodnak. Avar Máté csendbiztos, kinek felesége kis lányukkal megszökött, gyűlöli a nőket, fia Bálint megyei aljegyző azonban annál szerelmesebb Szeténvi Ignác, a meggazdagodott szatócsból lett földbirtokos leányába, Mariba. A fiatal Tavay Martial gróf, Jávor volt tanítványa, udvarol Katinkának, de hiába. Jávor nem kételkedik feleségében, s ez is meggyőződik gyanúja alaptalanságáról. Egy ismeretlen fiatal nő érkezik a faluba, kit Mari Bálinttal lát ölelkezni. Az eladósodott Martial gróf Marit akarja elvenni, de Szeténvi elutasítja. Bálintnak odaadná leányát, de most ez mond nemet mindnyájuk csodálkozására. Végre kiderül, hogy az ismeretlen nő Avar eltűnt leánya, Bálint testvére és Szeténvi Vincének, Ignác unokaöccsének felesége. Az ő gyermekük a kis Tivadar.

Ez a naív mese akadozva, sok epizóddal megtüzdelve, lassan halad, bonyodalma avult, régimódi (a látszat okozta alaptalan gyanúk, rablóhistória, Avar nyomozása, családi titok kiderülése). De nem is ez a fontos benne, hanem a sok jó alak,, mulatságos jelenet, s az író jóízű humora.

A bölcs és becsületes Jávor orvos rokonszenves, de egy kissé színtelen, s néha unalmas ember, csak arra való, hogy elmondja Fáynak sok talpraesett gondola-

---

gebbi (48 előtti) elbeszélései Fáynak, de ezt a véleményét nem fogadhatjuk el. Hogy *A könyvbuvár* témája néhány sorban fel van jegyezve egy régi jegyzőkönyvében, semmit sem bizonyít. Ha már akkor megírta volna, bizonyára ki is adta volna. Nem szokta kész munkáit fiókjában rejtegetni.

tát és élettapasztalatát sok mindenféle dologról. Annál mulatságosabb Jávor Sancho Pansaja, a korlátolt és esetlen Ambrus, kinek fura észjárása és sűrűn ismétlődő balesetei állandó derültségben tartják az olvasót. Jó alakok még Avar, a katonás, nőgyűlölő, keserű humorú csendbiztos; Pintes Balázs extanító és jegyző, a falu furfangos hírharangja, ezermestere és bámult szónoka; a félelmesen pletykázó Gépán asszonyság, s fia Miska, aki nagy literátor, szörnyű regényeket és verseket ír, még Molnár Borbálával is levelez.

A komikus jelenetek a régi Fáy—Kisfaludy-iskola szokásos kalamitásai. Ilyen pl. mikor Ambrus belép ura szobájába, s látja, hogy az ott álló csontváz bólogat (a doktor időjós leveli békája mászott bele). Rémülten dobja el a kezében hozott puskát, ez elsül s összezúz egy piócákkal telt üveget. Berohan a gyertyamártással foglalkozó nőkhöz, sok gyertyát tönkretesz, s elvágódva a faggyús kádat is felborítja.

A regény Fáynak elmeskedő, képes, hosszúmondatos, nehézkes, kedvesen régimódi humoros stílusában van írva. Íme egy jellemző példa. Pintesnek nagy a tekintélye a faluban: „A közvélemény ily hatalmas kifolyását korántsem hírlapi kürtöléseknek, vagy összesúgásoknak, mik némely tekintély-szerzéseinknél divatozgatnak, hanem fő részben Balázs egyéniségének tulajdoníthatni; mert ő egyszersmind szónok is volt comme il faut, s medretlen stílje folyamában sok magas, sőt fölérhetetlen szavaknak ura, mikkel Young éjszakáit is megírhatá vala, s ezekben oly gazdag, hogy ha megereszté szónoklata fonalát, ritkán akadt többé a végire és sujtásos szavaiból ritkán vala kivehető a posztó maga.“

A bírálók dícsérték a veterán író munkáját, külö-

nösen egészséges reflexióit, realizmusát és humorát (Di. 1855. 64., PN., 1855. nov. 25.), hár hibáit sem hallgatták el, pl. hogy szerkezete gyenge, s nem ád jellemzőbb korrajzot (*Nefelejcs.* 1855. I. 1. f.).

A szutyogfalviak meséje is igen vékony.

Bellén Gyárfást megválasztják Szutyogfalvára papnak. Eleinte nehéz a helyzete a két ellenségeskedő földbirtokostestvér, Fűzy György és Gábor miatt, de később vége szakad a nagy háborúságnak. A fiatal papot megszereti a volt pap özvegyének leánya, Klári, de Bellénnek már van menyasszonya, Ledneky Fáni kisasszony. El is megy érte, de a könnyelmű leány, ki gazdag öreg rokonával akarja elvétetni magát, gúnyosan utasítja vissza. Így elveheti Klárikát, s boldog is lesz vele. A faluba érkező vándor festőről, Vertényi Jenőről kiderül, hogy a két Fűzy leánytestvérének fia. Ezt ugyanis valamikor megszöktette Vizeky Károly, ki Vertényi nevet vett fel, egészen elzüllött s feleségét sírba vitte. A gyermektelen Fűzyek örömmel fogadják unokaöcsüket és örökösüket.

A mese, mint látjuk, hasonló első regényéhez, s főalakja, a derék, okos minta-pap Jávor orvoshoz, csak jobban takarékoskodik a bölcs reflexiókkal, mint emez. Erdélyi Pál szerint[4] mindkettőnek Goldsmith wakefieldi papja lehetett a mintaképe, de ilyen nemeslelkű, bölcs mintaemberek más külföldi regényekben is szerepelnek, s a mi régebbi elbeszéléseinkben is. A könnyűvérű, becsületes, derült kedélyű vándor, Vertényi Jenő, saját vígjátéka, a *Régi pénzek* Víg Ferijének ismétlése.[5] *A Bélteky-ház* Halkó poétájára is emlékeztet. Rikító színekkel rajzolt karikatúra Maláta Jónás harangozó, egyházfi és csizmadia, ki utóbb Hans Sachs hírét hallván, fölcsap költőnek; Babutka Máté vándor

[4] *F. A. élete és művei.* 1890. 317. 319.

[5] Badics Ferenc észrevétele: *F. A. életrajza.* 1890. 638.

költő, ki Sallai Pista zsiványról írt versét árulja s Malátát beavatja a verselés rejtelmeibe; Fecsu cigány, Fűzy György úr hóbortos udvari bolondja. Vele és Malátával történnek az elmaradhatatlan kalamitások, furcsa esetek. Mélyebb humorral rajzolt alak Húros Benedek, a derék tanító, kit mindenki tisztel és szeret, de kit hárpia feleségének zsarnoksága gyáva papucshőssé tesz; Ledneky Domokos, Fáni apja, a fura gondolkodású, babonás, nemességére és nagy testi erejére büszke kurtanemes; az eladósodott Gozáry Benedek, ki csak harmincnégy pörével törődik; Fűzy György, a hóbortos kedvteléseinek élő agglegény, s testvére Gábor, az irodalom- és művészetkedvelő úr, kinek udvarában sok író- és művészvendég fordul meg, úgyhogy — az író szerint — mint Weimar Németországban, Magyarhonban Szutyogfalva „a magyar Athéné" nevet nyerte. Ezekről s a többi alakokról igen találó „magyar fajképeket" fest, s tömérdek reális részletben gazdag kis életrajzokat beszél el, mint *A Bélteky-házban*. Ezeknek valóságos mestere, valamint a régi magyar élet kedves, vagy jellemző jelenetei rajzolásának. Ilyenek pl. az „exitus", vagyis a Bellén által rendezett búcsúlakoma a református főiskolán, a rettentő piszkos kocsmában való meghálás, az új pap tiszteletére rendezett földesúri lakoma, Bellén legátuskori élményei, a vadászmulatság, az új toronygomb feltételekor rendezett falusi ünnepély Maláta nagyszerű, klapanciás versével stb.

Általában meglepően változatos, megfigyelésekben, gondolatokban gazdag és friss műve ez az aggastyán szerzőnek.

Fáy a *Jávor orvos*hoz írt előszavában állást foglal a romantika ellen s a realizmus mellett. Nem akarja

— úgymond — azokat követni, akik csak az élet sötét oldalait és szörnyetegeit rajzolják. Az élet nem ilyen sötét, s az emberek sem ilyen rosszak. Ő derült, egyszerű történetet ír „csekély machinériával". „A phantasia... alkosson hidat ég és föld, ne pedig föld és pokol között; szépítse az életet nyájas sejtelmek és vágyak által, és ne keserítse, undokítsa el azt irtózatokkal és embergyűlöletekkel... maga az élet adjon nekem rámákat, mikbe jellemfestményeimet illesszem és ne magát az életet törjem, erőszakoljam önkénytesen alkotott arabesk rámákba." Bellénnel pedig ezt mondatja *A szutyogfalviak* legvégén: „Maga az élet a legszebb theoria, mely szintannyiszor leli gyönyörét minden felállított theoriák kijátszásában, mint igazolásában! Az a valódi bölcs, ki őt magát vallja és fogadja mesterének!"

Két regényének egyik bírálója, Kecskeméthy Aurél (MS. 1856. nov. 18.) egészséges életnézetű, egészséges műveknek mondja őket, s dícséri igazi magyar alakjait. Jó lenne, — úgymond — ha az ilyenek kiszorítanák a túlzást, torzítást és frázist, „mely a költői képzelődés álarca alatt csak hazugságot árul". Emancipálnunk kell regényirodalmunkat a külföldi hatások alól. Csak úgy lesz érdemes a külföld figyelmére, ha nemzeti és eredeti.

Mentovich Ferenc *Fáy Andráshoz* című versben ünnepli az agg írót (D. 1856. 8.), s régi, erős várromhoz hasonlítja, melyben világító, vezérlő fény ég (az író lelke).

Fáy Andrásnak ezek a kései munkái egy több évtized előtti elbeszélő irány termékei, s Jókai és Kemény idejében természetesen már idejüket múlták, forma és tartalom tekintetében elavultak, de mint egy

tősgyökeres és kiváló magyar elmének eredeti alkotásai méltán keltettek figyelmet, s régimódi voltuk ellenére többet érnek sok akkori fiatal „humorista" üres és erőltetett írásműveinél.

*

Kovács Pál, a Kisfaludy—Fáy-iskola legtermékenyebb elbeszélője, szintén folytatta működését a Bach-korszakban. Már 1828-ban kezdett novellákat írni, dolgozott az *Auroráb*a, még Kazinczyt is ismerte és hallotta az ősz mester buzdító szavait.

A szabadságharcig 39 elbeszélést írt (6 komolyat és 33 vígat). A vas-egészségű, derült kedélyű, mozgékony győri orvost nemcsak Győrött szerették és tisztelték, hanem a pesti írói körökben is. Huszonöt éves korában az Akadémia már tagjává választja, négy év mulva pedig a Kisfaludy-Társaság. Igazi jelentősége és hatása erre a korra esik. A szabadságharc után kevesebbet ír, de munkakedve a régi marad.[6]

Egyetlen víg-történeti novelláján kívül *(Két legény a népből)* 6 víg társadalmi elbeszélést ír, melyek közül első az *Untauglich* című. Házassággal végződő, régimódi történet, csak a Bach-korszak rajza új és sikerült benne (ismertetését l. I. 274—5.). *A férjem borbélya,* mely egy pletykázó vén kisasszony-nagynéni meg-

[6] Kovács Pálra, ki szegről-végről atyánkfia volt (az ő nénje volt unokabátyám, Beőthy Zsolt nagyanyja) gyermekkoromból jól emlékszem. Apámmal együtt vendége voltam Győrben Tejfölös-közi (ma Kovács Pál-utcai) házában. A jókedvű, nagyszerű étvágyú, kedves öregúr még az én gyermekes irodalmi szörnyszülötteimet is elolvasta. Nem nevetett ki értük, hanem jóakaratúan biztatott.

tréfálásáról szól, s a *Hoppon maradt!* valószínűtlen és kigondolt meséjükkel, s az utóbbi lehetetlen, túlzott főalakjával gyenge művecskék. Nem sokkal jobb az *Egy kis tévedés* sem, melyben az uradalmi irnok a konyhában foglalatoskodó szép, fiatal grófnét szakácsnénak nézi, s kissé bele is habarodik, de aztán megszégyenülve visszatér a tiszttartó úr Klárikájához. Csak az író kedves, jóízű humora teszi mulatságossá. *Az igért beszély*ben a patriarchális vidéki élet rajza (főispánbeiktatás, búcsú stb.) emlékeztet a régi, kedves elbeszélőre. Legjobb novellája a *Falusi kisasszony*, melyet valószínűleg Jókai komáromi történeteinek hatása alatt írt.

Régi időkben játszik, mikor Komáromban a gabonakereskedők ezüstgombos „kurta mándliban" jártak, nagyuramnak hívták őket, ha idősebbek voltak, s félfedelű stájer kocsin jártak az Alföldre gabonát venni; mikor biztosaikat Schreibereknek nevezték, kikből néha társ, sőt fiamuram lehetett; mikor nagy esemény volt egy-egy harminc-negyven lótól vontatott gabonás tölgyfahajó megérkezése. Ebben az időben élt Komáromban salva guardiájában, melynek szürke kapuján kétfejű sas díszelgett, Bárdos Imre özvegy gabonakereskedő. Ilon leányát nagynénje, a nagyralátó Friedheimné neveli divatos kisasszonnyá, másik leánya, Róza otthon nevelkedik derék, jó gazdasszonnyá. Boros Jenő, a fiatal Schreiber szereti Rózát, de Bárdos uram, ki utóbb táblabíró lesz, a leányt Dióvári Dénes, megyei esküdtnek, majd szolgabírónak, a könnyelmű gavallérnak szánja. A szolgabíró úr később a Bécsből hazatérő Ilonnak udvarol. Mindebből nagy bonyodalom keletkezik. Mikor Bárdos uram meggyőződik róla, hogy a kiszemelt úri vő csak hozományvadász, elhíreszteli, hogy tönkrement. Erre Dióvári megugrik, s a kijózanodott apa Rózát a derék Schreiberhez adja feleségül. Az elkényeztetett Ilont pedig egyszerű falusi kisasszonnyá neveli. A nagyzoló leány egy becsületes kereskedő felesége lesz.

A régi komáromi élet realisztikus rajza sikerült háttere az egyszerű történetnek.

Kovács Pál elbeszéléseiről ugyanazt mondhatjuk, mint Fáy munkáiról. Régimódiak, stílusuk avultas már ebben a korban, de az író vonzó egyénisége és jó, magyar humora kedves olvasmányokká teszik őket.

II.

A régi életképírók: Frankenburg Adolf. — Nagy Ignác. — Pákh Albert. — Bernát Gáspár. — Lauka Gusztáv. — Boross Mihály: Házasság spekulátzióból. Vagy idejében vagy soha. A haza járó lélek. — *Vahot Imre:* A honvéd őrangyala. — *Berecz Károly. — Szilágyi Sándor.*

A régebbi humoristák közül a német szubjektív humorista-iránynak egyetlen jelentős képviselője, *Frankenburg Adolf* is folytatta működését.

Frankenburg a szabadságharc előtt az Athenaeum tekintélyes íróit, s az Akadémia tagjait támadó ellenzéki fiatalok közé tartozott, majd a negyvenes évek legjobb szépirodalmi lapját, az *Életképek*et szerkesztette. Irodalomtörténeti szempontból ez a szerkesztői működése a legjelentősebb. Tudjuk, hogy a kormány nem nézte jó szemmel szabadelvű és szabad-tollú újságírótisztviselője működését, s 1847-ben áthelyezte Bécsbe a kancelláriához. A szabadságharc után fogságban ült, hivatalából kitették, fizetését felére szállították le, a rendőrség is zaklatta, végre 1851-ben a bécsi legfőbb törvényszékhez nevezték ki fogalmazónak (H. 1851. ápr. 12.), 1855-ben pedig az úrbéri törvényszékhez. A Bécsben élő derék magyar íróról itthon sem feledkeztek meg. A *Hölgyfutár,* melynek 1850-től fogva buzgó dolgozótársa volt, 1851 január 8-i száma arcképét adta

mellékletül, s Ervinnek (Pompéry János) róla írt életrajzi vázlatát közölte. Máskor is közöl rá vonatkozó személyi híreket. Így megemlékezik felesége haláláról (1850. okt. 18.), s második házasságáról Urraka br. alezredes leányával (1851. aug. 22.).[1] 1851-ben (jan. 7.) tiltakozását közli az ellen az „ostoba híresztelés" ellen, hogy a bécsi kormánytól támogatott magyar politikai lapot fog szerkeszteni. — A Bécsben élő, vagy rajta átutazó írók gyakran megfordultak lakásán, köztük Trefort, br. Eötvös és br. Kemény Zsigmond is.[2]

Dolgozik a *Pesti Napló*ba, *Magyar Sajtó*ba, de főképpen a *Hölgyfutár*ba, hol számos bécsi levélsorozata, útirajza jelenik meg. Már 1850-ben ki akarja adni két kötet elbeszélését (H. 1850. 29.), de ez csak 1857-ben sikerül neki. Ekkor jelenik meg (április végén) *Frankenburg Adolf munkái* III. és IV. kötetekként[3] a *Sírvavigadók*, mely jobbára régi, az *Életképek*ben megjelent elbeszéléseit tartalmazza néhány újjal együtt. A *Magyar Sajtó* (1857. júl. 13.) dícsérő bírálatban emlékezik meg róla. 1858-ban (március közepén) ismét kiad egy kétkötetes gyüjteményt *Zsibvásár* címen, mely néhány régin kívül újabb elbeszéléseit, elmefuttatásait, emlékezéseit, útirajzait foglalja magában. „Saroltához" intézett bevezető ajánlásában elmondja, hogy a nehéz időkben sok keserű tapasztalatot szerzett, melyek — úgymond — „rózsaszínű szemüvegeimet sárga lébe mártották". Ő is a realizmust védi, mint Fáy András: „az életet úgy adom, amint van, s azon beteges agyafúrt modort, mely a képzeletet természetlen alakokkal népesíti, s a *való* iránt idegenné

[1] Feleségétől utóbb elvált.

[2] *Bécsi élményeim. Sopron.* 1880. II. 74—80.

[3] Az első két kötet *(Estikék)* 1844-ben jelent meg.

teszi, pokolba űzöm". 1858-ban *Bolond Miska albuma* címen füzetes vállalatot indít, melynek közleményeit maga írja (1. füzete 1858. nov. 1-ről, az 5. és 6. 1859. okt. 31-ről van keltezve; egy kötetté fűzve 1860-as évszámmal jelent meg). Ugyancsak 1858-ban indítja meg a *Bolond Miska naptárát* (első kötete 1857. szept. közepén jelent meg), melyet 1870-ig szerkeszt.[4]

Frankenburgnak komoly elbeszélései, melyeket a romantikus társadalmi novellák közt tárgyaltunk, igen kevés értékűek. Az ő igazi műfaja a víg elbeszélés és életkép, mégpedig ezeknek a Jean Paul- és Saphir-féle csevegő, elmeskedő, szubjektív modorú fajtája. Műveit előbbi munkánkban[5] részletesen jellemeztük, úgyhogy az ott mondottakhoz kevés a hozzátennivalónk.

A Bach-korszakban 16 víg elbeszélést írt. Jellemzésükre elég az egyiknek tartalmi ismertetése.

Gondolkozik, hogy kiránduljon-e társaskocsin Schönbrunnba, mikor az egyikben szép högyet lát, s régi szokása szerint felszáll s melléje ül. Idegenek: egy öreg morvaországi nyugalmazott tanácsos és fiatal felesége, kik most vannak először Bécsben. Kalauzolja őket. Leírja a parkot s a „dicsőkéből" (gloriette) nyíló kilátást. A fölvezető sötét lépcsőn megcsókolja a hölgy kezét. Beszélgetnek. A tanácsos vén pedáns, felesége szellemes és elárulja rokonszenvét a magyarok iránt. A következő napokon is több kirándulást tesznek, s ő bölcsen elhallgatja, hogy nős. A tanácsosék nagy örömére le akarnak telepedni Bécsben s elhatározzák, hogy lakást fognak keresni. — Éppen otthon ül dolgozószobájában, mikor lakásnézők érkeznek (t. i. felmondta a lakását). Felesége vezeti be őket, kis fia szintén beront.

[4] A két kiadvány történetét l. *Bécsi élményeim.* II. 86—97.

[5] *Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig.* II. 1926. 16—8. 23—30.

Elképedve látja, hogy nem mások, mint az ő ismerősei. A hölgy lesujtó pillantást vet rá. Később hiába keresi őket szállójukban *(Nemesis)*.

Régi, Frankenburg-féle semmiség, hosszadalmasan, jelentéktelen részletek kiszínezésével, itt-ott elmésen vagy elméskedve, langyos humorral elmondva. Az író itt is, mint régebbi elbeszéléseiben, házas létére a lelkes udvarló és kalandvadász szerepében tetszeleg. Egyes elbeszéléseiben elmegy a pikantéria határáig.

A többi is ilyen. Éjjel pl. megszállnak egy ismerős házban, hol a „bogárszemű, gömbölyű cicus" (szobalány) helyett az öreg háziasszonyt ölelgeti meg a sötét folyosón *(Higyj, de lásd kinek?)*; Lainzban megismerkedik egy szép leánnyal, ez nem akarja megmondani lakását, véletlenül aztán megtudja, hogy a gyepmester leánya *(Bécsi életképek.* III.); útközben, hogy egy szép grófnőhöz férkőzhessen, orvosnak adja ki magát *(Uti kaland)*; kiránduláskor férjek megcsalatásának lesz tanúja *(Falusi mulatság, Egyik olyan, mint a másik)*. Többi adoma- és életképszerű aprósága még gyengébb.

Ami ér bennük valamit, az csak az író szubjektív elbeszélő modora. Majdnem mindíg első személyben beszél, vékony és jelentéktelen történetkéit a maga élményeiként mondja el, s többé-kevésbbé elmés reflexiókkal, hasonlatokkal, aktuális, vagy egyéni megjegyzésekkel tüzdeli meg. Pl.: a hó úgy csikorog, „mint háromszáz denunciánsnak foga Sátán konyhájában"; elegen vannak, kik azt a *fél* falatot is sajnálják tőle (célzás fél-fizetésére), „de van Isten, ki majd ezt a bárányбőrbe bujt farkassereget szétkergeti egyszer a világ öt részébe"; furcsa tanácsadói lehetnek az Úristennek ... „minden percben más időt octroyiroznak"

(Higyj, de lásd kinek?); „szemeim vadul forogtak fejemben, s gúnyos kifejezéssel akadtak meg a kávésleány kivágott ruháján, mely Stollberg dalához: »süsse, heilige Natur« elég silány illustratióul szolgált" *(Én, és a veres orr, és még valami!)*.

A másik érdekesség bennük az ötvenes évekbeli bécsi és Bécs-környéki milieu rajzolása (újdonság akkori elbeszélő irodalmunkban).

Ilyen a *Bécsi életképek* egyike, melyet a maga helyén (I. 280—1.) ismertettünk, de a többiben is sok a bécsi életre vonatkozó megfigyelés. A magyarországi abszolutizmusra is tesz célzásokat, mint láttuk (I. 275—6., 287. — a két névtelenül megjelent rajzot Frankenburg írta).

Frankenburg a szabadságharc után is hű maradt régi modorához, csak stílusa lett kissé magyarosabb és kevésbbé erőltetett.

Humoros apróságainak kevés az irodalmi értékük. Frankenburgot, az elbeszélőt jóval fölülmúlta Frankenburg, a későbbi kedves memoire-író.

*

A negyvenes évek népszerű, ünnepelt és utánzott életképírója, *Nagy Ignác*, az abszolutizmus korában elvesztette állását. Mint keserű humorral mondja: „ugyanazon a napon 19 évig viselt régi hivatalomat s új esernyőmet egyszerre elvesztettem" (H. 1850. jan. 18.). A beteg, hátgerincsorvadásban szenvedő, de rendkívül energikus embert ez a csapás sem csüggeszti el. Nagy, színte vakmerő vállalkozásba fog: irodalmi *napilapot* alapít. 1849. november 15-én megindítja a *Hölgyfutárt*, s ettől kezdve ennek szerkesztésére fordítja minden idejét és erejét egészen 1854. március 19-én be-

következett haláláig. Ekkor közadakozásból megfestetik arcképét (Jakobey Károllyal) a Nemzeti Múzeum képtára számára, felesége pedig sírkövet állíttat neki,[6] de az összegyüjtött munkáira szétküldött előfizetési felhívás[7] nem járt eredménnyel. Ennek oka nem annyira a közönség részvétlensége, hanem az, hogy munkái igen sok példányban jelentek meg annak idején, s így az irodalom legtöbb pártolójának könyvtárában megvoltak.[8]

Lapjába sok apróságot írt névtelenül, főként hírrovatát *(Hírharang)* írogatta nagy kedvvel, s szórta tele humoros ötleteivel, de írói babérokra már nem vágyott.

Lapjának első három számába írt egy *Világfájdalom* című „vízözön előtti beszélykét", mely 1847-ben játszik (ezért „vízözön" — szabadságharc-előtti).

Csődváry Arthúr gr. üres szállásán (a bútorokat elvitték a hitelezők) megjelenik Rímfy Jácint, a megbukott színdarabíró, Preller Gusztáv, a züllött ügyvéd és Silánydy Bogomér, a stréber, akiből semmi sem lett. Eladják, amijük még van, a zsidónak s elindulnak Amerikába. Szentendre tájékán túl azonban nem jutnak. Itt összevesznek egy kocsmában, s mint gyanús alakokat Pozsonyba viszik őket. A társaság szétrobban, s kiki úgy él meg, ahogy tud, Rímfy pl. súgó lesz.

Nagy Ignác-féle „torzkép", de a régiekhez képest bágyadt, s szerkesztői kénytelenségből írtnak látszik. *Ünneplések* című komoly életképsorozatát a realista elbeszélések közt láttuk.

---

[6] H. 1854. 35. 86. 100. 128., 1855. 85. 205.

[7] H. 1854. 191.

[8] 1851-ben a Pesti Nagy Képes Naptárt szerkesztette, s 1852-ben kiadta összegyüjtött vígjátékait *(Nagy Ignác vígjátékai)*.

*Pákh Albert*nek, a nagytehetségű fiatal hírlapíró-humoristának, élete sokban hasonlít a Nagy Ignácéhoz. Alig kezdi meg írói pályáját, letöri a betegség, s 1847 nyarától kezdve 1850 nyaráig egy ausztriai vízgyógyintézetben keres gyógyulást, de hiába. Az ő baja is tabes, ő is lemond írói ábrándjairól, s szerkesztői munkába temetkezik, és szintén negyvennégy éves korában hal meg. Szépen mondja róla a hű barátja, Gyulai Pál, meleghangú emlékbeszédében: „az ifjú és nagyreményű humorista pályája csakhamar megszakad, s egy beteg ember szenvedéseibe vész, a szerkesztő szakadatlan munkássága pedig úgy tűnik föl nekem, mint egy fejlődésében megakadályozott író küzdelme az elhagyottság és tétlenség ellen... Nem tartotta magát többé írónak, se elég kedvet, se elég erőt nem érzett nagyobb művek írására, de tudta, hogy beteges állapottal is alkalmas szerkesztő lehet, és e szomorú korszakban kötelessége szolgálni a nemzetiség és irodalom érdekeit".

Szerkesztette az *Újabbkori ismeretek tárát*, a *Szépirodalmi Lapok*at, majd 1854-től kezdve haláláig a *Vasárnapi Ujság*ot. Ennek szerkesztői üzeneteiben csillogtatja szellemességét és humorát, mint Nagy Ignác lapjának híreiben.

Humoros életképet mindössze hármat írt. Az első a *Spectabilis tanulmányok* (I. Gyöngyöm, galambom, Jánoskám... kezdetű, hosszú, tréfás alcímmel). Régi, eredeti, humoros stílusában van írva.

Jánoska Gombóczy Gergely és Tésztaváry Julianna fia, szemefénye az öregeknek. A mama éppen Pogácsayné szomszédasszonnyal kávézik, s dícséri remek fiacskáját, kit agyon csókolgat. A táti egy sarokban pipázik és borozik. A mama felháborodva meséli, hogy az Andrássy-fiúk azt

mondták Jánoskáról, hogy kancsal. Ki fogja őket házából tiltani. A szomszédasszony hosszasan pletykázik sok „mondok" és „aszondja" közbeiktatásával. A mama azután elmondatja Jánoskával a köszöntő verset, melyre apja tanította. Neki gyerekkorában verték a fejébe, s a vers megmaradt fejében a Kis Tükör verseivel együtt, „minthogy később úgysem jött abba semmi, ami azt onnan kiverhette volna". A nagyszerű vers végét közli is az író. Mindenki el van ragadtatva, még Burdiga Pista is, aki Jánoska társalkodója, afféle szegény, eltartott gyerek. Azután a gyéografiából egzaminálja a mama Jánoskát: mivel táplálkoznak a franciák? hogyan öltözködnek az ángliusok? Végre megszabadul a kis mártír, s kimegy játszani Burdiga Pistával, kivel úgy össze volt kapcsolva, mint a Jelenkor a Társalkodóval. Pogácsayné megtelve ámu- és bámulattal a kis úrfinak ilyen korá kifejlett elme-élén, távozik. A boldogságban és kövérségben úszó családanya kikíséri, a táti pedig azt mondja: „Ebből a fiúból még a hazának az ő istápja lesz!" Majd meglássuk.

A második a *Hunyadi János* című kacagtató tréfája, melyet a maga helyén (I. 281—2.) ismertettünk. A harmadik *(Magyar dolgok külföldön)* egy ausztriai élményét mondja el. Ez a másik kettőhöz képest bágyadt, kissé elnyujtott, kevéssé mulatságos rajzocska.

*

A negyvenes években kezdte meg irodalmi működését bernátfalvi *Bernát Gáspár*, vagy helyesebben Gazsi (mindenki csak így hívta), ki eleinte élőszóval mondta el adomáit, furcsa ötleteit és történetkéit, melyeket freskóképeknek nevezett, majd le is írta, közölte a lapokban, sőt összegyüjtve is kiadta őket *(Frescoképek.* I. 1848.). Népszerűsége egyre növekedett, s a Bach-korszakban érte el tetőpontját. A mai Országos Kaszinó helyén álló Arany Sas fogadó ál-

landó ingyenes vendége volt, ki a kocsmárosnak mégsem maradt adósa, mert eredeti egyénisége, s rendületlen komolysággal elmondott kacagtató tréfái sok embert vonzottak asztalához. „Élcekkel fizetett" — mint Jókai mondta róla.[9] Élősködő bohém létére nem vált ízléstelen bohóccá, hanem meg tudott maradni úri embernek. Alapjában véve jószívű, gyöngéd lélek volt, aki nagyon szerette édesanyját s nőtestvéreit és gyakran látogatta őket szülőhelyén, Tiszafüreden.

Népszerűségét az is bizonyítja, hogy a lap-, zsebkönyv- és naptárszerkesztők kapva-kaptak freskóképein. Vagy 70 víg történetkét írt, s ezek 14 lapban és 18 zsebkönyvben, naptárban és füzetes vállalatban jelentek meg. Ezeken kívül anekdotákat, apróságokat, csevegéseket is írt.[10] Önálló kötetei: *Freskóképek.* II. 1851., III. 1851. *Freskóképek.* Új folyam. 1852. *Kaczagányok.* 1857. Az utóbbi adomaszerű apróságok, ötletek (Gazsiádák) gyüjteménye (nem igazi elbeszélések).[11] 1856-ban hat kötetben akarta kiadni freskóit (PN. 1856. nov. 4.), de ez a terve nem sikerült, úgyhogy munkái ma sincsenek összegyüjtve.

Bernát modora a Frankenburg-féle humorista irányéval rokon. Jellemző vonásai az övének is: semmi művészi szerkezet, jelentéktelen tartalom (mese), szeszélyes, szubjektív előadás, furcsa szóösszetételekkel, képekkel, hasonlatokkal ékeskedő stílus. Csak rikító,

---

[9] ÖM. 97. 272.

[10] Pl. *Bernát Gáspár frescolevelei egy ó világi barátjához* (Di. 1853. 7. 10. 11. és 1854. 24. 45. *Bernát Gazsiádák.* II. 1856. (nem minden számban).

[11] *Lavotta élete és kalandjai.* 1857. (először a *Délibáb*ban. 1853.). L. I. 585. — Néhány komoly elbeszéléséről a realistákról írt részben emlékeztünk meg.

óriási túlzásai és stílusának sokszor homályosságba vesző nyakatekertsége különbözteti meg Frankenburgtól.[12]

Tárgyai, freskóinak meséi jelentéktelenek. Jellemzésükre elég lesz néhány példa.

Négy fiatalember nagy dáridót csap Hatvanban két baráttal a plébános lakásán, azután komp híján tutajon kel át a Tiszán *(Magyar proletárok)*; egy bújdosó nemzetőr süketnémának tetteti magát, bűvészmutatványai miatt a babonás rutének boszorkánymesternek tartják, s a bíróság elé cipelik *(A néma kísértet)*; egy volt jurátus egymás után hét zsidónak adja el nagybátyja kukoricáját *(Hét egyszerre)*; egy vándorszínész-társaság nagyszerű előadást tart Fancsalfalván *(Frescokép egy vándorszínész életéből)*; polgárcsaládok kirándulnak a Normafához *(Zöld dolgok a zöldben)*. A *Falusi tréfák* című életképsorozatában leírja egy kastély téli életét, a téli agarászatot, a falusi lakodalmat, a halászatot a Tisza jegén, s a tiszttartó úr névnapi lakomáját. A régi vidéki életnek mulatságos és érdekes rajzai.

Szívesen választja tárgyul diák- és jurátuskori élményeit *(Már késő, Kilenc egy ellen, Bukott vizitje egy olcsó Izraelnek, Kéz kezet mos, Bál előtt, bál alatt és bál után, Két pulyka, egy jurátus, Ablak vizit, Violatő)* és kortesélményeit *(Egy kis tréfa a régi jó időkből, Az utolsó kortesvezér)*. Ezekben sok a korjellemző vonás. Megemlékezik hírhedtté vált inasáról, Vojtina Mátyásról *(Milyen a fizetés, olyan a szolgálat)*, s egy Bach-korszakbeli élményről *(A repülő könyvárus,* l. I. 283.).

[12] B. jellemzését l. Szinnyei F.: *Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig.* II. 1826. 86—91.

Mulatságosan írja le úti élményeit is. *Egy túlvilági barátomhoz* címűben pl. elmondja, hogy édesanyját megy meglátogatni a Tisza mellé.

Barátai ellenzik, hogy pénteken induljon, de nem hajt rájuk. Mert szereti a kényelmet gyermekkora óta, első helyen utazik, hol egy szép leányban gyönyörködik, majd átmegy a szomszédos vagonba, hol azzal fogadják: Hozott Isten freskó! Hogy s mint vagy te utósó táblabíró? Írók voltak, köztük a „virágregék nagy mestere". Jegyét hiába keresi, újra kell fizetnie. Szolnokon ebédel, egy barátjával elbeszélget s elszalasztja a hajót. Kocsit bérel, hogy utólérje. Rettenetesen rázós úton félórával előbb érnek Fegyvernekre, mint a hajó, de az, hiába integetnek neki, nem áll meg. Végre sok viszontagság után hazaér.

Ugyanilyen a *Tiszavidéki képek és gondolatok.*

Rettenetes sárban utazik. Kocsijuk szétválik a nagy erőlködésben. Leírja a vendégszerető házakat s gazdáikat. A tiszai hajóhoz rohan málháival, de az nem Szolnok felé megy, hanem Tokaj felé. Az agenciának nevezett állomásépület kis szobájában sokadmagával várja a Szolnok felé menő gőzhajót. Borzasztó a dohányfüst, a sokféle illat s a lárma. Kinn szakad az eső. Megéhezik, s elküld egy cigányt ahhoz a vendégszerető házhoz, ahol előbb volt, s onnan küldenek neki vacsorát. Órák mulva megérkezik a hajó. Egy keskeny deszkán kell a sötétben beszállnia. A terem tele van alvókkal, úgyhogy egy széken ülve tölti az éjjelt.

Ilyenek: *Tiszavidéki gondolatok.* I. II. („ebédre Madarasra igérkezém, az én kedves Jókaim magyar Nábobjának eredeti fészkébe"). *Búcsúebéd és szüreti kép, Kúnsági vásár, Hajótánc, Csak még egy kissé* (alföldi út parasztszekéren), *Családi képecskék* (útja szülőföldjére vasúton és hajón), *Freskólevél Balogh Zoltánnak* (ugyanoda vasúton és szekéren), *Minden úgy van jól, ahogy van, Emődy Dánielnek Bernát Gazsi, Téli utazás ősszel* (búcsúlakoma az Arany Sasban, úti

kalandok). Ezekben a Sterne *Sentimental Journey*-jére s Frankenburg útirajzaira emlékeztető humoros, életképszerű útleírásaiban sok az egyéni kedvesség s korjellemző, apró megfigyelés.

Életképeinek, történetkéinek meséje alig van, s ami van, legtöbbször zavarosan, szeszélyesen, művészi komponálás nélkül van elbeszélve és sok torzító túlzással. A *Kiki párjával!* című̈ben pl. a borotválkozó Vazulra a macska rádönti a tükröt, s az üvegcserepek halálát okozzák, felesége pedig tévedésből arckenőcsét keni kenyerére liptói túró helyett, s ezzel mérgezi meg magát. Genre-alakjainak jellemzésébe és leírásába, valamint helyenként szép vidékleírásaiba (pl. téli alföldi képeibe) is sok túlzó, torz-vonást vegyít.

Ezek a furcsa nagyotmondások és lehetetlen túlzások (az ú. n. Gazsiádák) legjellemzőbb vonásai előadásának. Íme néhány a sok közül!

„Jobb kezében egy sántára harapott kan-ugorkát sugorgat", olyan hideg volt, „hogy akkortájban mind egy szálig hajduködmönyben születtek az alföldi csecsemők ... Grönlandból a vizi barjak megszökvén, beálltak Ugocsába gődénynek". „Vastag sötétség, melyet varrni se kell, csak felölteni, mint fekete frakkot." „Reggelre a kálvinista torony rézkakasa is csak lóháton tudott kievickélni a szörnyűséges hófuvatagból." „Bajusz-szárnyam a vaggon ablakához fagyott. Balfülemhez jégcsap-fülönfüggő tapadt ... A fáradt lovakat mellém ültettem. Később köd ereszkedett, melyből vastengely lett volna faragható." A nedves szobában „éjjel kakukfű nől a termeteden ... itt kaszálnak lóherét hátadról". „Afrikából mult nyáron hozzánk szökött azon iszonyú hőség, mely a jeget aszalt körtévé préselte ... a pecsétgyűrűből kiolvasztá a címert ...

szenet égetett a gránitból." Ilyen melegben a kutak lángot sóhajtanak, a puskaport jégbe kell hűteni s a fali mappán Szibéria füstölög.

Szereplőinek nevei mind szemenszedett furcsaságok: Bömbő Saul, br. Auflauf Hannover, Sapudli Fridrik, Acsarka Péter, Tuli Fodorminta, Buldok Icig, Hagyma Sólem, Vajmir Jakab, Giriny Jakab, Wasserdikt Abrók, Ultimo Primus, Hájfy Kocsord, gr. Plafondy, Hühner Kain, Pia, Hárpia, Anarchia, Anda, Banda, Profunda (az utóbbiak leánynevek).

Előadásának másik jellemző vonása a körmönfont stílus, amely vad képeivel, erőltetetten eredetieskedő fordulataival, szófűzésével és elmeskedésével a humoros stílus legszélső határát jelenti. Így ír: „Négy szem közt mondván: irodalmi vegetátióm zege zugában oly óriási feneket szoktam bár minő parányi ügynek és állapotnak is keríteni, hogy ugyancsak derék legénynek kell azon Ariadnénak lennie, aki frescóim tömkelegéből a nemes publicumot kivezesse." „Kezei fölött kopaszodó karmantyú nemzeti ürge hüvelyből." „Arcaik lábmérője hosszatag, mint őszi-esőzetkor a csúzkórosok álmai." „Leánykáik arcvirágairól lopott csókmézet szedegettek." „Gőzbeli őgyelgész" (vasúti kalauz). „Túlérett gyümölcs valék. Budapest creditfájáról lehullottam . . . Egy két nagybátyám kövér generozitása elvégre aszkórba esik . . . a pajtássági kölcsöntelegráf megszakadt." A csomag: „vastag fekete papírba bemumiázott rugékony valami . . . A gyászmantillos papírszörnyet olló-bicska-féle szuronnyal meggyilkolom, oldalbordáit a rajtuk rágódó spárgakígyóktól felszabadítom". „Lábszárai egynémely dohányfűző tőn spárgának átvonhatók. Figyelmezés közben gégéje fel s alá sétál, mint az őrkatona. Orra télen, nyáron szélvészt

jósol. Az ily állapotú gége és orralkotmány örök szomjat jelent."

Stílusára Kuthy nehézkes és eredetieskedő stílusa is hathatott. A hosszú és bonyolult mondatok mellett gyakran ír igen rövid mondatokban is: „Az út sikamlós. A lég megnyirkosul." Ilyeneket újabb elbeszélőink közül Gárdonyi Géza szeretett használni. — Az is megesik, hogy, mintha megunná a maga stílusát, világosan és rendesen ír.

Bernát Gazsi különös, egyedülálló egyéniség volt ebben az időben. Ő volt a Bach-korszak „vad-humoristája".

*

Szintén a szabadságharc előtt (1841-ben) kezdte humoros életképeinek közlését a vidéki gazdasági irnokból lett pesti újságíró, Petőfi barátja, a jókedvű bohém, *Lauka Gusztáv.*

A szabadságharc alatt Kossuth futárja, belügyminiszteri titkár, s egy portyázó csapat szervezője, a Bach-korszak elején a szatmári megyefőnök mellett titkárkodik, 1851-ben megnősül s a szatmármegyei Szaniszlón él. 1854-ben Szatmárt, 1855-től kezdve pedig Nagyváradon hivataloskodik. Szegény Kuthy Lajost ugyanezért társadalmilag kivégezték, de tőle nem vették rossz néven Bach-huszárságát, talán azért, mert a könnyelmű bohémet, a fidélis cimborát mindenütt szerették, s nem tartották elég komoly embernek. Nagyvárad városa 1857-ben még értékes billikommal is megajándékozta (H. 1857. júl. 21.).

A *Hölgyfutár*nak 1850 júliusától kezdve rendes dolgozótársa lesz. 1852-ben már szerződést köt vele a szerkesztő, hogy minden héten ír egy mulatságos cik-

ket a lapba (H. 1857. szept. 29.). A következő évben arcképét is kiadja.[13] A *Hölgyfutár*ba nemcsak elbeszéléseket ír, hanem adomákat, tréfás apróságokat, vidéki leveleket s más egyebet (sokszor Butter Flórián vagy Don Gunárosz álnéven). Dolgozik azért más lapokba is.

Egyike a kor legtermékenyebb íróinak. 32 komolytárgyú romantikus elbeszélésén kívül, melyeket a maguk helyén láttunk, 145 víg elbeszélést közöl tíz év alatt, s öt önálló kötetet ád ki. Ezek: *Comoedia és tragoedia.* 1851. (csak négy már előbb megjelent elbeszélés van benne egyebeken kívül). *Vidék.* Nagyvárad. 1857. (Vay László grófnak „baráti emlékül"; két kötet, csevegések, régi és új elbeszélések gyüjteménye). *Megtörténtek és megtörténhetők.* Nagyvárad. 1858. (két kötet, egy kivételével mind megjelent elbeszélés).

Víg elbeszélései többnyire rövid történetkék és életképek. A sok közül csak hármat választunk ki jellemző például.

Aurorát, a vöröshajú szépséget, a „Halál harang és torony temető" című drámában láttam meg először. „A bengáliai világítás, ropogások között, iszonyú illatot hagyva maga után, elenyészett." Hazakísérem s a kertben éjfélig beszélgetünk és ölelkezünk. Apja Sleifer. Megígéri, hogy holnap éjjel 11-kor eljön a lakásomra. El is jön, ami megcáfolja azt a nézetet, hogy az aurora csak reggel jön el *(Aurora musis amica).* Első személyben van elmondva. Ez a legkedvesebb elbeszélő formája.

Janó, Plajbász János fia, igen ügyetlen a nők körül, pedig nagyon vágyik a szerelemre. Apja meg akarja háza-

[13] Barabás rajzolta egy „meglehetősen hiányos olajfestvény után", de így is igen sikerült (H. 1853. nov. 12.).

sítani, s a vagyonos örmény, Kecskerágó Bogdán leányát, Jankát kéreti meg vele, de kikosarazzák. Jankó most el akarja rabolni a leányt. Egész nap les rá, megázik, meghűl, végre mégis elragadja. Bogdán üldözőbe veszi őket, s a nagy terv megbukik. Jankó kiheverve tüdőgyulladását, bánatában nekifekszik a cukorrépa-termelésnek *(Hogy rabolta el Jankó Jankát)*.

Vidéki színház. Perei Bobus darabját adják, melyben Izabella játszik. A kritikus, kit Izabella ingyenjeggyel, Bobus pedig egy tajtékpipával kenyerezett le, ceruzával s papírral bevont pappendeklivel ül helyén, hogy benyomásait azonnal megörökíthesse. Izabella rengeteg koszorút kap, a kritikus verseit is leszórják a karzatról. Véletlenül egy juhászbunda is leesik, s tönkretesz néhány női kalapot. A kritikus fejére pipát vernek ki, de a tettes bocsánatot kér. Izabellát és Bobust kihívják. Huszonhárom szereplő ágál a színpadon sötét köpenyekben, félöles sarkantyúkkal, egyöles kardokkal, másfélöles vörös és fehér tollakkal. A harmadik felvonásban még csak három szereplőt durrantanak le, a negyedikben a mennykő beleüt egy ódon várba, hol kilenc ember pusztul el, s a színpad majd meggyullad. Lassanként a többi szereplő is meghal: egyik pl. meszes gödörbe csik, a másikat meteorkő sujtja agyon. Az utolsó felvonásban komédia lesz a tragédiából, mert Izabella megszökött Bobussal, amit a rendező jelent be *(Az ötödik felvonás)*.

A többiek tárgyai is ilyenek. A forradalomkor barátja egy borzasztó nőt bíz őrizetére, ki állítólag testvére, azután a nyakán hagyja *(Én, te, ő)*; négyen futnak egy parasztleány után, de az ötödik kapja meg, aki tizes bankóval, s nem idealizmussal udvarol *(Kirándulás Barnótra)*; ideálját éjjeli találkán éri, s kiábrándul belőle *(A holdvilágos éj)*; kölcsönösen udvarolnak egymás feleségének *(A nőkkel nem tanácsos tréfálni!)*; pénzéért elvesz egy vén és csúf özvegyet *(Convenienz házasság)*; feleségének segítségével udvar-

bíróból hamarosan jószágigazgató lesz, s ekkor túlad az asszonyon *(Melyik volt okosabb s ügyesebb?)*.[14] Igen szívesen beszél el ilyenféle szerelmi és házassági történeteket, melyekben kikapós feleségek és leányok, meg léha szoknyavadászok szerepelnek. Ezekben elég a kétértelműség és pikantéria.

Életképeiben főként a vidéknek (leginkább Szatmár és Bihar megye többnyire pontosan megnevezett[15] városainak és falvainak) nevetséges alakjait rajzolja: a gavallért, a kártyást, a pletykázót, a nagyevőt, a szórakozottat, a nagyképű politizálót, a vándorszínészt, s a gazdatiszti élet különféle alakjait. Ezeket jól ismeri gazdasági írnok korából, s gyakran szerepelteti. Ennek az életnek részletes rajza újdonság akkori elbeszélő irodalmunkban.

Genre-alakjainál sikerültebbek genre-jelenetei: a falusi estély *(Capriccio)*, a pletykázó asszonytársaság *(Egy délután Harsonyainénál)*, a falusi bál és kártyázás *(Parlagi bál)*, a műkedvelő előadás *(Műkedvelő társaságok)*, a névnapi mulatság *(Névnapok)*, a keresztelő *(Polgári keresztelő)*, a hangverseny *(Hangverseny jótékony célra)*, a nagykocsmában tartott „nóbelbál" *(Egy táncvigalom a restauratio előtt)*, a szüret *(Polgári szüret)*, a nagy ebédek *(Nagy vendégség)*, a kisvárosi mizériák *(Egy esti séta Váradon)*

---

[14] Idegen, pl. spanyol-tárgyú történetei *(St. Jago di Compostella. Inez, vagy az estremadurai szerelem. Hol van a St. Jago Vasques di Compostella humora? Spiagudri emlékirataiból)* ugyanilyenek.

[15] A helybeliek bizonyára sokszor magukra ismertek torzképeiben. Maga mondja, hogy N. (Nagykároly) városát el kellett hagynia, annyi ellenséget szerzett magának életképeivel *(Szép élet a falusi!)*.

stb. Rövid humoreszkjei sokszor csak genreszerű csevegések, párbeszédek, anekdoták, a vidéki chronique scandaleuse pletykái, leírások, visszaemlékezések.

Genreképeiben sok a szatíra. Kedvtelve gúnyolja ki a vidékiek műveletlenségét, parlagiságát, nagyképűsködését, eszem-iszomban való versengését, maradiságát, modortalanságát, léha dáridózását és tékozlását. Egyoldalú kép, de igen sok találó megfigyelés.

Komolyabb életszemléletre természetesen nem törekszik, az ő eleme a torzító, túlzóan karikírozó jókedv. Célja az olvasó megnevettetése jó és rossz élcekkel, vad tréfákkal, furcsa, eredetieskedő stílus-ötletekkel. Ebben szellemi rokona Bernát Gazsinak, de humoros stílusa sokkal könnyedebb, símább, s nem olyan túlzott és nyakatekert.

Alakjait ő is efféle furcsa nevekkel ékesíti fel: Kvargli Euphomene, Kupcihér Menyus, Schalugáterné, dr. Krampusz, gr. Paradicsomalma, Maulaff Árpád, Krumpli Ignatio, Tretteri Pflaster, Trombetto Klapli stb. Néhány példa stílusára: „Ő elájult, én pedig bőgni kezdtem"; „az egész természet oda látszék működni, hogy elválásunk költői, tragicus és drasticus legyen". „Látlak-e még valaha, Szepi?" — Miután most majd minden évben van kholera, egész bizonyossággal nem állíthatom, hanem azt remélem, igen". Az őt mindenhová követő vörös angol kilétét így találgatja: „ki lehet? nagyapám szelleme? az örök zsidó? a kolera?" „Az orleansi szűzre esküszöm, fodrásznőm a bűnös". „Átok reá és minden virslisre!" „Eleim franciák voltak, közepeim tótok, hátuljaim egészen megmagyarsodtak". Mári „ragyás, de kellemes külsejű". „Hetvenéves koráig nőtelenül tenyészett". „Johanna 18 markos volt". „Bár keblem tele volt, de

valómban mégis éreztem annyi ürességet, hova egy pár sárguló kört elhelyezzek".

Derűre-borúra használja az idegen, köznapi, sőt közönséges szavakat és szólásokat, melyek addig az irodalmi nyelvben nem voltak járatosak: Róza majd „megveszett" Macbeth indulójáért; pofapéldány; smafú; wasserdicht kedély; huszonöt bankóforinttal lefőzte (t. i. annyit kért tőle kölcsön); trágya-montblanc. Ez a humoros hatásra törekvő szándékos lomposság a mai kabaré-stílusra emlékeztet, mely hű tükre kíván lenni a triviális társalgási nyelvnek.

A humoros hatást aktuális megjegyzései és célzásai is fokozzák. Ilyenek: Erdődön csak egy szép lány volt, „a felügyelő leánya Júlia, azt is elvitte magának Petőfi Sándor". „Kisfaludy Károly élte delében oszlott fel, Ponori Thewrewk pedig még most is él". Zoványba utazik, „amelynél csak Bixád az alábbvaló fürdő Európában". Szatmárt csak Riskó Ignác *Hit-szegő*jét szavalják, „talán ezt is csak azért, mert mindenre inkább alkalmatos, mint szavalásra". Endivia valamikor primadonna volt „a mátészalkai scálában". Egy pesti joggyakornok verseket ír, de Csabilán néven, mert a név igen fontos. Ha nekem is Éjjeli, Vihari, Fellegi vagy Derüth (a Boruth név tréfás fordítottja) nevem volna, sokkal magasabban állnék a hír létráján. „Mennyit hozott Adorjánnak az Adorján név — s mennyit vett el Spetykótól a Spetykó név, azt hiszem, mindnyájan tudjuk".

A Bach-korszakra tett célzásait a maguk helyén (pl. I. 284.) említettük.

A kritika vegyes érzelmekkel fogadta működését. A PN. szerint (1852. márc. 6.): Beszélyeiben „életrevaló vidor kedély tükröződik, de az a trivialis pon-

gyolaság, az a kétértelmű kacérkodás a kéjelgéssel, mely majdnem minden sorából kirí, ártalmára van e vidor kedély hatásának". A *Nővilág* (1857. 49.) viszont igen dícséri: „Lauka Gusztávot... azon írók közé sorozhatjuk, kik genialitásukat azzal bizonyítják be, hogy saját nyelvük, előadási és alkotási modoruk van... Ha franciának születik, több lesz Paul de Kocknál".

Maga ezt írja munkásságáról (a *Megtörténtek és megtörténhetők* előszavában): „Én írónak születtem. Kedvezőbb körülmények, nyugalmasabb vérmérséklet, szerencsésebb viszonyok mellett, főleg a korábbi években tett mulasztások leszámításával, meglehet, most versenyezhetnék a legjobbakkal, így alkalmasint meghalok a nélkül, hogy nagyobbszerűt teremthetnék... Vagyok oly jó, mint nagyobb rész..."

Nagyon önérzetes nyilatkozat. Mi azt mondottuk negyvennyolc előtti munkáiról,[16] s ezt ismételhetjük a Bach-korszakbeliekről is: „Lauka sekélyes tartalmú humoreszkjeiben bizonyára sok az erőltetettség, ízléstelenség, pikantéria-hajhászat, rossz élc, rikító és torzító figurázás, de sok a jó megfigyelés, eredeti ötlet, nyers, jóízű humor és bohém jókedv is.

*

Boross Mihály, székesfehérvári ügyvéd, ki 1842-től kezdve politikai, irodalmi s egyéb aktuális célzásokkal telt szatirikus életképeivel tűnt föl, a forradalomkor másodalispán és vésztörvényszéki elnök lett. 1850-től kezdve kis baracskai birtokán gazdálkodott, s

[16] *Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig.* II. 1926. 93.

folytatta irodalmi működését,[17] majd 1853-ban elfogták, noha komáromi kapituláns volt, s 1855 végéig ült Josephstadtban. Ezután Pestre internálták, hol író és hírlapíró volt. 1857 közepétől 1858 közepéig a *Kalauz* című, 1858-ban pedig a *Társalgó* című néplapot szerkesztette.[18]

Írói működését már 1850 januárjában megkezdi a *Hölgyfutár*ban, hová később is szorgalmasan dolgozott, de írt a többi lapba is. A *Napkelet* említi, hogy eddig a *Vasárnapi Ujság* „fő-dolgozótársa" volt, de 1857-től kezdve a *Napkelet*hez szegődött állandó munkatársnak (1857. jan. 8.).

Boross Mihály, ki írói jövedelméből élt (mint börtönviselt ember nem ügyvédkedhetett), kénytelen volt sokat és sokfélét írni.

1850-ben kiadta *Házasság spekulátzióból* c. „víg regényét" (Boross Mihály összes művei I. köt.), 1856-ban *Egy nyomorék története* c. „népies irányregényét", *A hazajáró lélek* c. „víg regényét", *Vagy idejében vagy soha* c. „víg regényét", 1858-ban *A falu bírája* c. „irányregényét", s *A két királyné* c. „szenttörténeti beszélyét".[19]

Komoly elbeszéléseit és életképeit a realista elbe-

---

[17] A H. szerint (1851. nov. 17.) Kecskemétre utazott tanszékét elfoglalni. Ez talán csak terv volt.

[18] A H. (1858. okt. 29.) s a D. (1858. nov. 14.) szerint a pápai kollégium magyar irodalom-tanárává választották. Erről nem tudunk többet. Arcképe a *Napkelet*ben (1857. 44.) s a *Boldogházi Esték* 3. füzetében (1857) jelent meg.

[19] 1856-ban jelent meg a Vasárnapi Könyvtárban Zschokke átdolgozása, *Boldogháza*, 1857-ben pedig Gotthelf Jeremiás átdolgozása, *András a szolgalegény*. Népies kiadványai: *Boldogházi esték*. „Oktató és mulattató elbeszélések, történetek és adomák gyüjteménye." A *Boldogháza* nagy kelendőségnek ör-

szélések közt láttuk, itt csak 3 víg regényéről s 26 víg elbeszéléséről szólunk.

Házasság spekulátzióból című víg regényéről nem mondhatunk sok jót. Nem igazi regény, csak életképsorozat, mint Jósika *Békesi*je. *A falu jegyzője* hatott rá, természetesen csak a vidéki genre-alakok rajzában. Boross is sok ilyent jellemez, de szerepeltetni keveset szerepeltet (Slovanyek grófi tiszttartó Eötvösnél Szlacsanek). Minden szakaszt jelige vezet be jó és rossz költőkből ízlés nélkül összeválogatva.

Mesője jóformán nincs. Podagrássy nem nagyon előkelő származású és műveltségű, de felesége úri dáma, egy kamarás leánya, aki ezért úr is a háznál, s tékozolja férje vagyonát. Leányai, Athanázia és Eufrozine segítenek neki, úgyhogy fülig adósak, de azért örökös a vendégeskedés Dáridó faluban lévő kúriájukban. Gr. Fényűzésy és br. Divat Végínség nevű falujokban laknak roskadozó kastélyaikban, s

---

vendett, a kiadó külön kiadásban is megjelentette, ezért nevezte ezt a népies vállalatát Boldogházi estéknek — írja az 1. füzetben — *Élményeim* c. munkája II. kötetében — Székesfehérvár. 1882. 341. azt mondja, hogy *Boldogháza* a Vas. Könyvtárban tízezer, önállóan tizenötezer példányban fogyott el, s ezért Heckenast csak 100 forintot fizetett neki). 1857. márc. végétől 1858. április végéig 12 füzete jelent meg. Boross elbeszélésein kívül vannak benne elbeszélés-fordítások, eredeti és fordított oktató olvasmányok. — *A hét halálos bűn.* Erkölcsi beszélyek (1857—8) erkölcsnemesítő füzetkék (Irigység, Tivornyázás stb.). *Kis pajtások 6 krajcáros könyvtára* (1857—8) gyermek-olvasmányok. *Nyugalom órái* (1858) „értelmes földmívesek számára". *Kegyeletek oltára* a világtörténelem drágakődarabjaiból. 1859. — A *Hölgyfutár* szerint (1859. 20.) Boross „a ponyvairodalom ízetlen termékeit (melyek Bucsánszky által terjesztetnek) értékes művek által akarja a nép köréből kiszorítani". Ezt mások és más időben is megpróbálták, de sohasem sikerült. A ponyva, úgylátszik, halhatatlan. Boross vállalatai sem voltak kapósak.

jóformán abból élnek, amit Uzsora Izsák hitelez nekik. A gróf fényes estélyt ád, s meghívja a gazdag Pipesynét, kinek leányát szeretné elvenni, de az még idejekorán megismeri a gróf vagyoni állapotát s kikosarazza. Füreden a két arszlán megismerkedik Podagrássyék leányaival, s elhatározzák, hogy elveszik őket, mert gazdagok. Csak attól ijednek meg, hogy a Pesti Hirlap közli az ellenük elrendelt csődöt, de bíznak benne, hogy Podagrássy, mint ős konzervatív, nem olvassa a liberális újságot. Viszont ők meg a konzervatív Budapesti Híradót nem olvassák, ahol viszont Podagrássy csődjének hirdetése jelent meg. Hirtelen megkérik a két leányt, s azok, noha mást szeretnek, igent mondanak. Az esküvőt azonnal megtartják, csak azután derül ki a kölcsönös végzetes tévedés. A két mágnás megugrik, a lányok pedig anyjukkal Pesten fényes házat visznek, az Isten tudja miből. Apjukat sírba viszi a betegség és a szégyen.

Nagy genreképek benne: Fényűzésy estélye, a batyubál Podagrássyéknál, a „mennykőtől sujtottak fölsegélésére" rendezett műkedvelő előadás, melyet a juhakolban tartanak, s mely azzal végződik, hogy ők gyulladnak meg, s elég az akol meg egy ház. Az előkészületek s az előadás leírása (Szigligeti *Két pisztoly*át játsszák) mulatságos, a búcsú leírása is nagyobbszabású életkép. Különben nagyon sok az ízléstelen torzítás a leírásokban, jellemzésekben, párbeszédekben. Tömérdek bennük az apró részlet, köztük nem egy jó megfigyelés, de így egymás mellé zsúfolva fárasztó, untató. Untató a sok irányzatos és meglehetősen lapos elmélkedés és reflexió is a divatról, a maradi nemességről s a léha mágnásokról, a magyar táncról, a váltóról és uzsoráról, az „istenverte és fölösleges" latin nyelvről stb. Az alakok üresek, nem élő, igazi jellemek. Talán legjobb köztük a rettentően nagyétű Gyomrosdyné, aki durva szókimondásával elég eredeti, pl.

ilyeneket mond: „Fújjátok fel a theátokat, ha akartok, hát adjatok ollyat, mit körömre lehet fogni... Eb játszik, veszedtadta sok betyárja, ha magatokat üt is meg a mennykő.“ Természetesen ez is karikatúra.

Az egésznek irányzata durván liberális és demokrata. Egy öreg táblabíró pl. így elmélkedik: „Pedig látnák domini spectabiles! mit nem követünk el rajtuk úriszék s sedriák alkalmával? nyúzatjuk, veretjük, baromnak sok volna kiállni, s mihaszna jó igyekezetünknek? semmi! A paraszt még durvább, még nyakasabb, a bot sem fog rajta. Aztán mégis népnevelésről irkafirkálnak pedans liberalisaink, mintha olly durva népet lehetne is nevelni.“

A történet 1847 körül játszik, akkori viszonyokat rajzol, úgyhogy az akkori életképirodalomba tartozik (valószínűleg akkor is készült, legalább részben). A szabadságharc után idejétmult dolog volt, s szinte hazafiatlanság számba ment ilyen rikító képet festeni a forradalom előtti magyar állapotokról. Ezekhez képest az osztrák önkényuralom üdvösebbnek látszhatott.

A *Pesti Röpívek*ben (1850. 2. f.) Gyulai Pál ezt írta róla: „Még a híres Márévára korszakát sem véve ki — ily rossz regény alig jelent meg.“ Nem az igazi életet festi, torzít, ízléstelen. Elmélkedéseiben „a legelkopottabb prédikációk és vezércikkek hulladékait tálalja elénkbe“. Az író kövesse Petőfi tanácsát: Vágd földhöz hitvány dorombodat! A *Pesti Napló* (1852. nov. 12.) szerint „a magyar falusi élet jellemvonásainak hű festésével van írva, de sok tekintetben fölöttébb nyers és trivialis“.[20]

A *Hölgyfutár* 1850-ben közölte egy novelláját:

[20] A H. szerint (1850. jún. 25.) Boross *Uram bátyám* c. víg regényt ír. Júl. 10—16. számában u. ilyen című hosszabb

Vagy idejében vagy soha, Ez a házasság jelszava, ezt bővítette ki 1856-ban *Vagy idejében vagy soha* címen „víg regénnyé". A *Magyar Sajtó* szerint (1856. szept. 19.) „a regény cím csak úgy illik rá, mint oly gazdára a tiszttartó cím, kinek tiszti személyzete egy hajdúból áll". Valóban regénynek kicsiny ez a 90-lapos, 30 pengőkrajcáros füzet, de Boross előszavában megmagyarázza, hogy azért ír ilyen kisterjedelmű és olcsó regényt, mert az olvasóközönségnek szegényebb néposztályból kikerülő része egy pengőforintot nem adhat egy könyvért.

A regény hőse, Darázsy Lőrinc nem nagy lángelme, még táblabíró sem lett belőle. Megrögzött agglegény, de gazdasszonya, Lízi befonja, s el akarja vele vétetni magát. Darázsy el is venné, azonban, mikor egy fiatal leányt komendálnak neki, azt veszi el. Lidi, az új asszony, állandóan csalja egy hosszúhajú nevelővel. Darázsy gyanakszik is, de Lidi mindíg meg tudja nyugtatni. A forradalom alatt elhiteti vele, hogy a muszkák betörtek, s őt is könnyen elfoghatják. Rábeszéli, hogy rejtőzzék egy távoli szőllejének présházába. Az öreg ott kucorog, míg Lidije vígan éli világát nevelőjével a kastélyban. Végre megszökik, s kis fiát is otthagyja. Darázsy, noha váltig bizonyítják előtte, hogy a gyerek nem az övé, elhatározza fölnevelését.

A címbeli mondás, melyet Darázsy folytonosan ismétel, a közönséges történet oktató „alapeszméje". Humorral van elmondva, de ebben is sok a túlzó karikírozás és ízléstelenség. Darázsy pl. túlságosan ostoba.

Ennek a tanulságos históriának változata a harmadik „víg regény", *A haza járó lélek.* Ebben Hájas Máté, az öreg gazdatiszt veszi el kollégája fiatal özve-

novelláját közli. Valószínű, hogy a „regény" ezzel azonos. Ugyancsak a H. jelenti 1851-ben (máj. 17.), hogy víg regénye sajtóra vár. Megjelenéséről semmit sem tudunk.

gyét, aki Kálmán gyakornokot szereti. Ez mint az elhalt férj lelke látogatja meg éjjelenként fehér lepedőben az asszonyt. Mikor leleplezik, megszökteti. Hájas belehal szégyenébe és izgalmába. — A vén gazdatiszt éppen olyan valószínűtlenül hülye, mint Darázsy, a tanulság is ugyanaz. A népiességet a kukoricafosztásnak népdalokkal tarkított jelenete képviseli.

Elbeszélései és életképei sem jobbak regényeinél. Egyesekben szabadságharci vagy Bach-korszakbeli aktualitásokat dolgoz fel. Ilyenek: *Uram bátyám, Szegény Magyarország!, Az álminiszter,* melyeket már ismertettünk (I. 270., 276., 282—3.). Másokban ósdi tárgyú és modorú, félreértésekből, kalandokból álló történetkéket beszél el, ilyenek: *Zsiga bátyám kalandai, Zsiga bátyám és én, A két Róza,* melyekben házasodni akaró nagybátyja sikertelen háztűznéző kísérleteit meséli el. Az elsőben egy tót nagyságos úr szörnyű családját és házatáját írja le genreszerűen. A többi jelentéktelen és ízetlen szerelmi, vagy ostoba falusiakról szóló történet. *Egy előfizető-gyüjtő kínszenvedése* című életképe korrajzi érdekességű.

Elmondja benne, hogy amióta újságot járat, s néhány vidéki levelet ír bele, a városban tudósnak tartják, a pesti író urak pedig minden előfizetési ívet a nyakára küldenek. Az emberek aláírnak, de nem fizetnek. Most is színészi nyugdíjintézetre, olcsó népies vállalatra, összes költeményekre, közhasznú ismeretterjesztő könyvre kapott íveket. Legjobban Bájkerti költeményei kelnek. Pestről írják, hogy már utolsó íveit nyomják, de a könyvet csak nem küldik. E miatt különféle csípős megjegyzéseket kell elviselnie. Mikor azután megjelenik, mindenki ki akar bújni a fizetség alól. Végre egy falusi gavallér átveszi példányait, mert ott az asszonyok majd meghalnak az olvasásért, de ők meg előfizetési íveket nem kapnak.

Boross a negyvenes évek óta semmit sem haladt. Vannak jó megfigyelései, de „puszta nyersen" tálalja fel a valóságot; a népies hangot eléggé eltalálja, a humor iránt is van érzéke, de humora többnyire nyers és rikító. Stílusa is ilyen („nagyon ocsmány"; „ülve is kitünt egész fejével a tömegből, mint madárijesztő a zöld borsóból"; az ifjú pár „majd megveszett a házasságért"). Sokszor szárazan, laposan tanogató lesz „népmüvelő" buzgalmában.

Borossból hiányzott az ízlés és a művészi alakító tehetség, ezért nem lehetett jelentékenyebb íróvá.

*

Vahot Imre, ki mint a *Pesti Divatlap* szerkesztője jutott a negyvenes években jelentékeny szerephez, az ötvenes években is inkább mint újságíró és szerkesztő működött tovább. A *Hölgyfutár* 1851-ben (ápr. 5.) kiadja arcképét és életrajzát, a *Magyar Sajtó* (1855. okt. 27.) „népszerű veterán írónk"-nak nevezi (noha csak 35 éves), Válkai Imre *Irodalmi és művészeti Daguerrotyp*jeiben (1858) pedig „a fiatal költők apjá"-nak.

1851-ben a *Reményt* szerkeszti Jókaival együtt, majd kiadja a *Losonczi Phőnix* három kötetét (1851—2.). 1853-ban a *Magyar Thalia* c. játékszíni almanachot, 1853—4-ben a *Magyar- és Erdélyország képekben,* 1855-ben *A nagy világ képekben* c. vállalatot szerkeszti, 1857-ben kiadja a *Mátyás diák könyvesháza* c. népies füzeteket, s a *Magyar írók pályakönyvét,* több naptárt szerkeszt, s 1857-ben megindítja a *Napkelet* c. szépirodalmi hetilapot.

Mint elbeszélőnek nem nagy a jelentősége. Negyvennyolc előtt néhány életképe és novellája nem kel-

tett semmi hatást, sem akkor, sem 1853-ban, mikor *Ködfátyol-képek* címen 3 kötetben kiadta őket elmefuttatásaival és útirajzaival együtt.

Legjelentékenyebb munkája *A honvéd őrangyala* c. „regényes korrajza“ (1850. júl. végén), első szabadságharci-tárgyú regényünk. Legyen szabad a ma már egészen ismeretlen regénynek korrajzilag érdekes tartalmát kissé részletesebben elmondanunk.

Sztranyek Pál kamarai hivatalnok és budai háziúr nagy ellensége volt mindenféle revolúciónak, azonban, mikor a kamara pénzügyminisztériummá alakult, tisztelgett Kossuthnál, egyszerre jó magyarrá vált, s az előbbinél jobb állást járt ki magának. Mikor a kormány az osztrákok elől Debrecenbe menekült, betegnek tettette magát s nem követte őket, ellenben a megszálló osztrákok előtt hamarosan tisztázván magát, hivatalában meghagyatott. Sztranyek szerelmes lett a házában lakó szép Rózába, aki szegény árva volt, de magyar honleány létére, s mert különben sem szerette az öregedő tisztviselőt, nem akart a felesége lenni. 1849 tavaszán megint nagy aggodalmak lepték meg Sztranyeket a magyar győzelmek hírére. Házát és Rózát nem akarván elhagyni, nem menekült s így Buda ostromakor bennszorult a Várban (az ostrom leírása inkább történeti, mint költői). Róza egy sebesült honvédfőhadnagynak, Gerlei Ákosnak beköti a sebét. Gerlei Sztranyek házába költözik, ki ismét nagy hazafivá alakult. A fiatalok egymásba szeretnek, Gerlei azonban nem akarja a maga bizonytalan sorsához kötni a leányét, azért elköltözik a nélkül, hogy nyilatkozott volna. Sztranyek elhiteti Rózával, hogy a főhadnagy házas ember. Róza haragjában megígéri neki, hogy felesége lesz, ha ismét a forradalmi kormány szolgálatába áll. Sztranyek Debrecenbe siet, folyamodványában vad rebellisnek vallja magát és sikerül is neki az előbbinél megint magasabb állást nyernie. Ezzel visszatér Budára s elveszi Rózát. Öröme nem tart sokáig. A kormánnyal Szegedre, majd Aradra kell menekülnie. Róza vele van. Aradon találkozik Gerlei őrnagygyal, s kitudódik Sztranyek csalása. A fiatalok szerelmet

esküsznek egymásnak, Róza azonfölül bosszút férje ellen. Ráveszi a rettegő és gyáva embert, hogy rejtőzzék el egy időre közelben lakó rokonánál. Ezalatt azt a hírt költik, hogy a szabadságharc ügyének bukása miatt a Marosba ugrott, később majd megcáfolják. Még arra is ráveszi, hogy előbbi kelettel irassa rá egész vagyonát. Sztranyek eltűnik, Gerlei pedig nem megy el a fegyverletételre, hanem a szép asszonynak adja meg magát, azután kocsisnak öltözik s hamis útlevéllel útra kel Rózával Buda felé. Orosz seregbe ütköznek, de a furfangos Róza itt is kivágja magát, új útlevelet kap, s az orosz tisztek tolakodó udvarlását kikerülve, Budára ér kedvesével. Róza eladja férje házát és szőllejét s Pest egy csendes utcájában vesz házat, melynek egy rejtek-szobájában Ákos lakik. Sztranyek ezalatt Müller újvidéki marhakereskedőnek adva ki magát, rokonánál él, de elfogják, mert az a bizonyos Müller is erősen kompromittálta magát. Az Újépületbe viszik (a börtönélet száraz leírása). Ezalatt Rózát följelenti egy elutasított udvarlója, hogy fegyvert és Kossuth-bankót rejteget. Házkutatást tartanak nála, de Ákos rejtekhelyét nem födözik fel. Most Rózának sikerül följelentőjét egy esztendőre becsukatni. Elfogják az igazi Müllert is, aki bevallja tetteit, mire Sztranyeket bocsánatkérések között szabadon eresztik. Tovább lappang álnév alatt, véletlenül megtudja neje lakását s megjelenik nála. Róza megrémíti főleg azzal, hogy kezében van Debrecenbe írt rebellis folyamodványa, mellyel tönkreteheti. Sztranyek távozik, de följelenti Rózát, hogy egy honvédőrnagyot rejteget. A szép asszonynak sikerül egy nagybefolyású főurat megnyernie, aki kieszközli, hogy a jelentkező Ákosnak semmi baja sem lesz, sőt untauglichnak minősítik, s nem sorozzák be az osztrák hadseregbe. Mikor azután a főúr jelentkezik Rózánál a jutalomért, azzal rázza le a nyakáról, hogy menyasszony. Sztranyeknak évi ezer forint nyugdíjat ád azzal a föltétellel, ha vidékre költözik s többé nem mutatkozik. Ez úgy is történik, ő pedig boldogan él az untauglich férjjel.

Nem nagyon épületes történet, mert Róza, a nagy honleány s a „honvéd őrangyala“ meglehetősen alacsony

erkölcsi színvonalon áll. Az alakok maguk nem érdekesek, inkább sorsuk bonyodalmai, de azok is igen köznapiak. Jóformán csak korrajzi érdekessége van (a köpönyegforgató hivatalnok s egyéb aktualitások), de különben száraz elbeszélés, humora pedig sekélyes, s itt-ott ízléstelen.

A rendőrség lefoglalta (H. 1850. aug. 6.), de akkor már a példányok legnagyobb része elkelt.[21]

A huszár mint dragonyos jóízű, ügyesen elbeszélt negyvennyolcas történet. *A szabadsághős* című regényéből közölt mutatványok,[22] tulajdonképpen életképek az 1848 előtti időből (a parasztfiúból lett huszártiszt hazatérése Olaszországból, a főispán ebédje és estélye). Van bennük egy-két mulatságos és korrajzilag érdekes részlet, de száraz tanogatással és vaskos, durva liberális irányzattal vannak írva. Ízlés és elmésség nem sok akad bennük. E tekintetben Vahot Boross Mihálynak legközelebbi szellemi rokona.

*

A régi nemzedékhez tartozott *Berecz Károly* (1821—1901) is, ki mint jurátus a pozsonyi országgyűlési ifjúság tevékeny tagja volt (egy ideig br. Eötvös József mellett), okleveles ügyvéd és újságíró, a legtöbb akkori lapnak dolgozótársa, s negyvennyolcban a hivatalos *Közlöny* szerkesztője. 1850-ben folytatta hírlapírói működését, s a legtöbb lapba dolgozott. 1854—6-ig a *Hölgyfutár*t szerkesztette.

---

21 *Vahot Imre emlékiratai.* I. 1880. 137—8.

22 *V. Imre legújabb regényéből* (H. 1850. II. 78—82.) és *Daguerrotypek az ó világi magyar életből* (LPH. II. 1851.).

Szépirodalmi munkássága nem jelentős, csak akkor írt elbeszélést, ha éppen szükség volt rá. Az ötvenes évekből két humoros életképét ismerjük: *Császárfürdői képek* (H. 1850. I. 138—9.) és *Mulatság a Svábhegyen*, vagyis alkalmi fecsegések egy kirándulás előtt, alatt és után (H. 1853. 189—91.), melyekben érdekesen írja le az akkori császárfürdőbeli mizériákat, s a rendezetlen Svábhegyre tett kirándulást. Aktuális (többnyire irodalmi) vonatkozásai teszik mulatságossá. Az utóbbiban pl. a régi, boldog időkről emlékezik meg, mikor még Tóth Lőrinc nagy poéta, Kazinczy Gábor pedig csak táblabírói celebritás volt; mikor Éder Luiza mint csinos apród szerepelt a *Báléj*ben; mikor egy huszasból meg lehetett ebédelni, s a segédszerkesztőknek húsz bankóforint volt a havi fizetésük. Egy mellette hintón elrobogó kiadó azt juttatja eszébe, hogy amit az írók vetnek, ők aratják le. Jó volna, ha a régi „tizek" helyett „százak" fognának össze ellenük. A Svábhegyen látja Jókai nyaralóját, e mellett fogja a magáét fölépíteni Beőthy Laci „Alhambra-stílusban".[23]

---

[23] *Csatáry Ottó* (családi néven Telegdi Kovách László 1816—1894), a debreceni ügyvéd és ügyes üzletember (ipari és egyéb vállalatokat létesített), ki nagy utazásokat tett külföldön, már a negyvenes években írt a pesti lapokba életképeket és egyebeket, drámája és útleírása is jelent meg. — Az ötvenes évekbeli novelláit a negyvennyolcasok s romantikusok közt említettük. Két víg elbeszélése: *Pali bácsi hajdan és most* (Beszélyek és életképek. I. 1852.), melyben egy éhenkórász, mások nyakán élősködő urabácsit jellemez, s *A félelmes udvarló* (Hetilap. 1854. 59—61.) jelentéktelen apróságok. *Beszélyek és életképek* címen (Debrecen. 1852.) össze is gyüjtötte elbeszéléseit. I. kötetében a következőket: *Két halott*, először H. 1850. I. 131—4., *A fekete kimondhatatlan*, el. Hazánk 1847. II. 79—

Szilágyi Sándor (1827—1899), a későbbi jeles történetíró, negyvennyolcig Kolozsvárt élt, azután Pesten volt újságíró, 1852-ben Kecskeméten, 1853-tól kezdve pedig Nagykőrösön tanárkodott. 1842-től kezdve írt elbeszéléseket, melyekben sok az idegen hatás, s kevés az eredetiség. Már 1849 végén a *Hölgyfutár* első számaiban folytatta az írást a pesti életről szóló csevegéseivel (*Levelek egy pesti hölgyhez.* — 6., 7., 8., 13., 16. sz.), 1850-ben pedig szinte bámulatosan széleskörű irodalmi tevékenységet fejtett ki. Tizenhárom forradalmi-tárgyú kötetet és füzetet adott ki, köztük négy, részben szépirodalmi-tartalmút (l. I. 252.). Szerkesztette a *Magyar Emléklapok*at, s folytatásait, a *Magyar Írók Füzetei*t s a *Pesti Röpívek*et, 1851-ben a *Nagyenyedi Album*ot, s 1853-ban a *Nők könyvét*.

12 komoly elbeszélése közül legtöbbet a negyvennyolcas tárgyúak s a romantikusok között említettünk. Víg elbeszélése 15 jelent meg (Mephisto és Alpári álneveken is). Valamennyit 1850 és 1852 között írta. Azután abbahagyta a szépirodalmi működést, s mint tanár áttért a történetírásra.

Néhány víg elbeszélésében negyvennyolcas tárgyakat dolgoz föl. A *Házasságból speculatio*ban (Boross Mihály regénycímének tréfás fordítottja; a Magyar nők forradalmi életéből 1850. c. füzetében) egy „character nélkül quietált nőhonvéd" furcsa kalandjait írja le, melyek abból származnak, hogy a nőhonvéd

---

80., *Egy ablak titkai*, el. Hazánk. 1847. II. 123—5., *A fűvészet és napfogyatkozás, Pali bácsi hajdan és most.* A II. kötetnek csak töredéke (55—162. l.) van meg a Nemzeti Múzeumban, mely *Egy kastély és lakói* c. beszélyét tartalmazza (el. H. 1850. II. 149—51.). Teljes példányát sehol sem tudtam megkapni.

férfi-voltának bebizonyítására megházasodik. A *Táblabíró leányá*ban (Egy szemüveg naplója. 1851.) egy köpönyegforgató táblabírót, a *Pléhgalléros szerelem*ben (U. ott) egy forradalmi konjunktúra-lovagot, a *Szélkakas szerelemből* című̈ben pedig (U. ott) egy partie-vadászt mutat be.

Többi életképe még ezeknél is kisebb értékű, sablonos és kevéssé mulatságos elbeszélése.[24]

*

A régi víg elbeszélők, mint áttekintésünkből láttuk, régi modorukban, régi stílusukban dolgoztak tovább. Írói egyéniségük nem változott, új irányt, új modort nem vittek bele az ötvenes évek víg elbeszélő irodalmába.

---

[24] *Divina comoedia* (H. 1849. 5.), *Autobiographia* (egy szemüveg önéletrajza), *Új évi gratulatiók*, *Egy fiatal orvos kalandos éjje*, *Szerelem és vendéghaj*, *Egy sansculotte naplójából*, *Egy karácson-est* (valamennyi Egy szemüveg naplója. 1851. c. kötetében). *Séta alatti elbeszélés* (BV. 1852. I. 4.), *Csapszi úr és vetélytársa* (U. ott, II. 2—3.), *Kirándulás gőzhajón* (U. ott, II. 7.).

Fraknói Vilmos Szilágyi Sándorról mondott akadémiai emlékbeszédének (1902) részletes könyvészetében Sz. elbeszélései közül csak azok vannak felsorolva, melyek önálló füzeteiben jelentek meg, a többi hiányzik.

III.

Beőthy László élete. — Önállóan megjelent munkái. — Humoros füzetei. — Kritikusainak véleménye az utóbbiakról. — Halála, emlékezete. — Egyénisége. — Víg elbeszéléseinek három csoportja. — Jellemzése. — Idegen hatások. — Humoros előadásának eredetisége.

Beőthy László 1845-ben kezdte írói működését, tehát ő is a régebbi humorista-nemzedékhez tartoznék, de tehetsége az ötvenes években bontakozik ki, s munkássága tulajdonképpen erre a korra esik. Így őt tekinthetjük az új humoristák elsejének is, összekötő kapocsnak a két nemzedék között.

Szlováni *Beőthy László* 1826 május 1-én született Komáromban régi nemes családból. Atyja, Gáspár tehetős gabonakereskedő, anyja Kovács Pálnak, a jeles orvosnak és írónak nénje, Katalin. Egyik bátyja, Zsigmond (Beőthy Zsolt apja) a negyvenes évek ismert nevű költője. Iskoláit Komáromban, Pozsonyban, Pápán és Kecskeméten elvégezvén, szülővárosában ügyvédbojtárkodott, s maga is ügyvédnek készült. A szabadságharcban honvéd volt, s mint hadbíró-főhadnagy kapitulált Komáromban. Családja bizonyára azt várta tőle, hogy — mint két bátyja — megszerzi az ügyvédi oklevelet, s rendes megélhetés után lát, de a nyugtalan és bohém-természetű László nem akart rendes ember

lenni, hanem szabad-ember. 1850-ben otthagyta a szülői házat és fölcsapott színésznek. Körülbelül egy évig színészkedett, kóborolt, nyomorgott s írogatott a lapokba, azután 1851 február végén Pesten telepedett le[1] és író lett. Elbeszélő munkásságát már 1849 végén megkezdte *Miss Fanni* c. beszélyével a *Hölgyfutár*ban (dec. 24—31. sz.), melynek állandó, hű dolgozótársa maradt haláláig (a többi lapokba alig dolgozott). Nemcsak elbeszéléseket írt bele, hanem humoros elmefuttatásokat, s más tréfás apróságokat is.[2] Tehetségét kezdettől fogva elismerték. *Házasság, comme il faut* c. elmefuttatásáról nagybátyja, Kovács Pál azt mondta, hogy többet ér bátyja, Beőthy Zsigmond összes beszélyeinél.[3] Hogy írói függetlenségét megőrizze, rendes szerkesztőségi állást nem vállalt, inkább irodalmi vállalkozásokba kezdett, s ezeknek szűkös jövedelméből élt. — 1851-ben *Europa* c. külföldi regénytárat indított meg,[4] melynek első két kötetében Cawanagh grófné *Natalie* c. regénye jelent meg (Sükei Károllyal együtt fordította angolból), de a vállalat ezzel meg is szűnt. 1851-ben szerkesztette a *Romemlékek* c. albumot, 1855-ben pedig a *Laczikonyha* c. almanachot.

---

[1] Id. Szinnyei József: *Bach-korszak.* Naplójegyzetek (Kny. a Komáromi Lapokból). Év n. 47. Eddig Pestre költözésének időpontja bizonytalan volt.

[2] Ilyenek pl. *Házasság, comme il faut* (H. 1850. I. 11.), *Ostromállapot* (u. ott, 1850. I. 49.), *Az első dráma* (H. 1851. 286.), *Elmetáncoltatás a divatról* (H. 1853. 154.), *Pogány istenek gyűlése* (H. 1853. 157.), *Legújabb pesti levelező* (H. 1854. 2.), *Curiosumok a természettudományból* (H. 1854. 186—7.), *Legújabb virágnyelv* (H. 1854. 152.) stb.

[3] Id. Szinnyei: *Bach-korszak.* 13.

[4] PN. 1854. máj. 20.

Önállóan megjelent regényei és elbeszélés-gyüjteményei: *Beszélyek.* 1855 (5 megjelent novella s 1 elmefuttatás).[5] *Comoedia és tragoedia* (Hazai beszély- és regénytár. 2.). 1857. Először a *Hölgyfutár*ban jelent meg. *A puszták fia.* Regény. 1857 (előbb *Pugatscheff* címen a *Hölgyfutár*ban). *Novellák* (Hazai beszély- és regénytár. 7—8.) 1858 (6 megjelent novella). *A kék macskához.* Regény. 1858 (két kötet).[6] *Beőthy László válogatott* művei (3 kötet). 1859.

Igen kedvelték 1853-tól 1857-ig évről-évre kiadott humorisztikus füzeteit. Ezek a következők: *Puncs 1853-ra.* „Gyógyszerül unalomkór, — adóssági mellbajok, — nemfizethetési főfájások, — bukásbani sántikálások, s az egyenes lelkek kificamodásai ellen". Komárom. 1853. Ugyanabban az évben második kiadást

---

[5] 1856-ban került színre kétszer a Nemzeti Színházban *Özvegy és proletár* c. egyfelvonásos vígjátéka (1859-ben még egyszer), melyet a *St. Pierre-testvérek* c. már említett novellája alapján írt.

[6] Kéziratban, befejezetlenül maradt *Menyasszony* c. regénye, mely csak 1881-ben jelent meg az *Ország Világ*ban, s így a maga idejében nem tehetett hatást, s kívül esik munkánk keretén. Befejezését testvérbátyám, Szinnyei József, a lap akkori szerkesztője, a későbbi nyelvtudós, írta. Először Németh Ignác hírlapírót, utóbb Kazár Emilt kérte fel a befejezésre. Kazár vállalta is, de nem tudta ígéretét beváltani, így — mivel már B. L. kézirata fogyatékán volt, s a regényt sürgősen be kellett fejezni — szerkesztői szorultságában maga fejezte be. Ez az adat eddig ismeretlen volt.

A H. szerint (1853. 39.) egy *Szirén* c. „nagy víg regényen" dolgozott, a *Divatcsarnok* pedig azt jelenti (1854. 51.), hogy bevégzi *Asmodi Pesten* c. humoros regényét. A H. szerint (1854. 202.) lapjukban fog megjelenni. Ezek csak tervek maradtak s később elbeszélésekké zsugorodtak *(Az ál-syrén. Az ördög Pesten).*

ért (4 új és 4 megjelent elbeszélése, adomák, tréfás apróságok). — *Puncs 1854-re.* Komárom. 1854. „Minden nemű és rangú desperatus fiatal emberek, életunt agglegények, reményvesztett nőtlenek s reményükben csalódott házas emberek vigasztalására s lelki megörvendeztetésére". (Lisznyay Kálmánnénak ajánlva, 5 megjelent novellája, elmefuttatások, anekdoták). — *Nesze semmi fogd meg jól!* 1854. (5 megjelent s 1 új novella, elmefuttatások). — *Puncs 1855-re.* Komárom. 1855. (4 megjelent s 2 új novella, anekdoták, tréfás apróságok, *Két szeleburdi* c. háromfelvonásos vígjátéka). — *Beőthy László mint pesti arszlán,* vagyis: Díszes társalkodó Magyar-, Erdélyország és Szerbvajdaság számára. Víggal elegy komoly értekezések. 1856. (novella nincs benne, csupa tréfás apróság, sok szubjektív megjegyzés).[7] — *Ördög Naplója.* Humorisztikus naptár 1856-ra, vagyis: Alvilági közlemények, miket Asmodival kötött cimborasága nyomán napvilágra hozott Beőthy László. 1856. Csak 1 kis elbeszélés van benne, a többi aktuális tréfa, célzás, a naptári rész minden napra tréfás jövendölést ád, pl. „Febr. 30. ??? Beőthy László ezen a napon fogja minden adósságát kifizetni". „Szept. 5. Arany János Toldi Estéje lefordíttatik németre, e cím alatt Schedel's Soirée". — *101 choleracsepp!!* vagyis: Akár akarsz, akár nem, Megpukkadsz nevettedben!! 1856. (1 kis elbeszélés és 101 adoma; a második „remény

[7] Pl. „Tehát ön humorista? — (Ráhagytam, hogy az vagyok, humorista, — mert még akkor nem bizonyították be a Pestinaplóban, hogy nem vagyok az! Különben mondhattam volna azt is, hogy én nem vagyok — se humorista, se novellista, se tudós, se semmi a világon, hanem vagyok a Pestinapló újdonásza)!!!" (25. l.).

feletti" kiadásban megtoldva még 12-vel). — *Aki vesz, annak lesz!* Humorisztikus naptár 1857-re. A magasb satyra, — a kevésbbé magas humor — s a tulajdonképeni pikantéria köréből — búján írta Beőthy László azok számára, kik világfájdalomban szenvednek, milyenek: fizetéstelen gyakornokok — tiszteletbeli irnokok — számfölötti segéddíjnokok — proletáriusok — boldogtalan szerelmesek — újdondászok — szóval a XIX-dik század mindenféle klarinétosai. Első bővített kiadás. 1857 (mindenféle aktuális tréfa).

1855-ben *Bohóc* című folyóiratot, élete végén pedig egy *Víg kávénénikékhez* című humoros füzetes vállalatot akart indítani.[8]

Ezeket a könnyű-fajsúlyú, s csak mulattatásra szánt füzeteket a komoly kritikusok nagyon is komolyan vették s szigorúan ítélték meg. Greguss szerint: „Beőthy László ki nem emelkedik a Nagy Ignácféle élcmodorból, mely pedig nemcsak igenigen kezdetleges fok, de úgy látszik, nem is egyez a magyar lelkülettel." Nem unalmas, bár erőlteti az élcelést (PN. 1854. jan. 20.). Utóbb még szigorúbban ír róla: „szegény Beőthy László (vagy — mikép önmagát nevezi — Laci) csak Saphir majmolója". Élcei sületlenek, kopottak, hajuknál fogva előrántottak. Mindíg ugyanazon tárgyon rágódik. Írjon minél többet, hogy a közönség minél előbb „elundorodjék" ettől az iránytól (PN. 1854. márc. 8.). A *Divatcsarnok* szerint (1854. 11.) ezt a modort nálunk Beőthy László kezdte, de nem eredeti, s „a francia és német irodalom mezején annyira gyakorlott,

[8] Az előbbit a *Magyar Írók* említi, az utóbbinak tréfás előfizetési felhívását közli a Kétgarasos Ujság (1859. 11.). Az elhúnytnak hagyatékából kapta Beőthy Zsigmondtól.

hogy ... a charivarik korszaka szinte már hanyatlik". A *Hölgyfutár* (1855. 294.) humorát súlytalannak és felszínesnek mondja. A katolikus *Családi Lapok* pedig (1856. 1.) az *Ördög naplójá*ról ezt írja: „Olvasóink óvakodjanak ily iratok megszerzésétől, mert a pénz, melyet azokért kidobnak, kamatozni fog nekik — a pokol országában ... szerzőnek pedig ... azt mondjuk: hogy ki ördöggel cimborál, ördög viszi el."

Beőthy László ezekkel a füzeteivel, s a bennük közölt elmefuttatásaival, elméskedéseivel, szubjektív tréfálkodásaival bizonyára utánozta Saphirt, a hírhedt bécsi humoristát, kit személyesen ismert,[9] de nem szolgai módon. Egyénisége, eredetisége ezekben is megmutatkozik.[10]

A *Nővilág* 1857. ápr. 19-i számában *Tárcalevelek* című humoros elmefuttatása jelent meg, s a szerkesztő azt jelentette, hogy a rovat „rendes viteléré" vállalkozott. Írt is néhány tárcalevelet, lázasan tervezte humoros folyóiratát, melyet június közepén akart megindítani, mikor május 10-én a Városligetben a fűre heveredve meghűlt, köhögni kezdett, de azért 11-én még a Komlóban mulatott, s pohárköszöntőket mondott. Másnap kitört rajta a tüdőgyulladás. A *Hölgyfutár*nak ezt üzente: „Ne közöljétek még most beszélyemet, mert különös volna, hogy míg itt a kórágyon haldoklom,

---

[9] Halála előtt nem sokkal Tóth Kálmánék lakomáján is találkozott vele (Nő. 1857. máj. 3.).

[10] Saphir ismerte B. elbeszéléseit. A H. szerint (1854. 160.) munkáit németre fordíttatja. *Humorist*ja 1858-ban Ágai Adolf fordításában közölte *Három leány, három csók* c. utolsó novelláját (H. 1858. 53.). Ugyanez a *Wendrer*ben is meg fog jelenni (H. 1857. 167.). *Comoedia és tragoedia* c. novelláját egy bécsi lap tárcája számára fordította Ágai (H. 1855. 168.).

addig a Hölgyfutárban kómizálok" (H. 1857. máj. 25.). Május 20-án már halott volt.[11]

Váratlan halála nagy részvétet keltett. Temetésén (a nádorutcai Marczibányi-házban) igen sokan voltak.[12] Családja és tisztelői szép síremléket emeltek neki.[13] Hogy írótársai mennyire szerették, a róla írt meleg, baráti hangú nekrológok bizonyítják.[14] Később is meghatottan írnak róla, így Vadnai 1858-ban (*A szegény Laci.* H. nov. 20.), s 1859-ben Vas Gereben (*Szegény Beőthy Laci.* Képes Ujság, aug. 28.). Ugyanebben az évben közli a *Hölgyfutár* (júl. 16—8.) bátyja, Beőthy Zsigmond róla írt életrajzának kivonatát (válogatott munkáinak I. kötetéből).

Versekben gyászolták halálát Lisznyay Kálmán (*Beőthy László sírjára.* H. 1857. máj. 23.), Tóth Endre (*Beőthy László.* U. ott, jún. 13.) és Beőthy Zsigmond (*Testvérem Beőthy László fölött.* MS. 1857. máj. 29.). Tóth Kálmán, ki már 1855-ben is írt hozzá humoros verset (*Bőti Lacihoz.* Di. dec. 5.), 1858-ban *A kerekasztal* című versében emlékezett meg róla (H. júl. 1.). — Frank Ignác esárdást adott ki *Beőthy László emlékére* (H. 1857. júl. 21.), Nyizsnyay Gusztáv pedig *Beőthy László emléke* című „bús magyart" zongorára (a Nő. hangjegymelléklete 1857. okt. 11.).

Beőthy László egyéniségének a kortársak tanú-

---

[11] Utolsó napjainak leírását l. Válkai: *Irodalmi és művészeti Daguerrotypek.* 1858. 6—14. és Ozoray Árpád: *Beőthy László végórái* (Nefelejts. 1859. 8.).

[12] H. 1857. 116. Török Pál, a későbbi jeles ref. püspök temette.

[13] H. 1858. júl. 27.

[14] H. 1857. máj. 22. (Vadnai) és 25. — Di. 1857. jún. 15., H. 1857. júl. 1. (Székely József).

sága szerint kettős az arca. A szőkehajú, hunyorgó, apró-szemű fiatalember alapjában véve búskomor és mélabús természet volt, mintha valami titkos lelki seb emésztette volna. Hogy mi lehetett ez, szerelmi bánat-e, vagy más, senki sem tudta. Sohasem beszélt róla. Azt tartotta, hogy „okos ember elhallgatja bajait, hogy ne sajnálkozzanak vagy nevessenek rajta". Túlságosan érzékeny és igen jó szíve volt. Mikor az édesanyja által varrt ingét elszakították, könnyekre fakadt, s öccse öngyilkosságán hetekig búsult. A szegényeken, vagy bajbajutottakon önfeláldozóan segített.[15] Egyéniségének másik arca, melyet a külvilágnak mutatott: a könnyelmű bohémé. Szívbeli bajait, mélabúját örökös vídámsággal leplezte, s zenés, boros mulatozások közt akarta feledni. Egy vídám dáridójának emlékét őrzi Balogh Zoltánnak, a költőnek és festőnek arcképe, melyet atyámtól örököltem. Ajánlása így hangzik: „Szinnyei Józsefnek non plus ultra emlékül, különösen pedig azon percek okáért, melyeket per tricolor: én, Beőthy László és nevezett kedves barátom együtt töltöttünk. Pest, Augustus 8-án 856. Balogh Zoltán." Társaságban mindíg vídám, jókedvű, szórja élceit, bizarr ötleteit és sokszor gúnyos elmésségeit. Könnyelmű, ígéreteit sokszor nem tartja meg, s a szigorú igazmondás sem kenyere. Atyám tréfás túlzással azt írja róla idézett naplójában (69.), hogy „igazat nem mond soha, vagy talán akkor az egyszer, mikor azt mondja, hogy adósságait sohasem fizeti meg". Egyéniségéből minden könnyelműsége ellenére szeretetre-

[15] Vadnai Károly: *Beőthy László emlékezete.* Irodalmi emlékek. 1905. és id. Szinnyei J.: *Bach-korszak.* 43. Ebben van legtöbb érdekes adat B. életéből (Szinnyei B.-nek rokona és jóbarátja volt).

méltó kedvesség árad, mely mindenkit lefegyverez és jó barátjává tesz. Azok közé tartozott, kikről Lisznyay Kálmán azt mondta, hogy „könnyelmű fők és nemes szívek".[16]

*

Beőthy László komoly elbeszéléseket is írt, két regénye is komoly (mindezeket a maguk helyén tárgyaltuk), de humora ezekben is föl-fölcsillan. Főként a francia romantika uralkodik bennük, s ez akadályozza egyéniségének szabadabb röptét. Ő humorista volt, s csak a víg elbeszélés terén volt otthonos.

40 víg elbeszélése igen különböző értékű, de írói egyénisége ezekben nyilatkozik meg igazán.

Az életképíróktól abban különbözik, hogy hosszabb víg elbeszéléseket ír, melyeknek van tartalmuk, bonyodalmuk. Ezek a tartalmak magukban véve nem érnek sokat. Vagy furcsa és fantasztikus ötletekre vannak alapítva, vagy tréfák, bolondos esetek sorozatai, vagy léha szerelmi történetek bonyodalmai. Lássunk példákat mind a három fajtára.

*Miss Fanni*ja azon a furcsa ötleten alapszik, hogy egy különc angol évi 1500 fontot hágy unokahúgára addig, amíg kutyáját gondozza s életben tartja, azontúl csak 150-et. *Egy bajusztalan történet*ében egy szegény fiatalember úgy csal ki négyezer forintot menyasszonya számára egy bárótól, hogy párbajban színleg agyonlöveti magát vele (ügyesen játssza a halálra sebesültet). *Egy kivégzett történet*ében egy gyilkos menekül víg társaságukba, kit felakasztottak, de kötele elszakadt. A hátborzongató történet végén a „gyilkosról" kiderül,

[16] Vadnai: *Irodalmi emlékek.* 1905. 72.

hogy kórházból megszökött őrült. A *Poéta és Maecenás*ban egy különc báró egy napra bárónak nevezi ki Fűzfa Márton költőt, ki az ő nevében intézkedik s egy levelével eloszlatja a báró és ideálja közötti szerelmi félreértést. A báró azután hálából őt is boldoggá teszi. — Egy kártyásnak fantasztikus álma van, s ennek hatása alatt jó útra tér *(Zöld hetes és makk felső)*; Balatonfüreden egy ismeretlen, titokzatos nő csodás körülmények között próbára teszi hűségét *(Balaton nymphája)*. Igen emlékeztet *Ördög Róbert* című komoly novellájára. Tetszhalottá válik, mindent hall, amit körülötte beszélnek, az ördög is megkörnyékezi, végre föltámasztják *(Az ördög Pesten, A koporsó titkai*, a kettő ugyanannak a témának két változata). Ilyenek még: *Egy telivér angol, Férjem nőszül, Nincs többé válópör* stb.

A második fajtára (tréfák, bolondos esetek) is elég példát találunk. A *Bukott genie*ben pápai diákpajtásának, Mikének kalandjait és tréfáit beszéli el. A történet azzal végződik, hogy az osztrákok besorozzák katonának a furfangos kálvinista diákot. — Egy tréfás földesúr borral és altatóporral elkábít egy obsitos katonát s egy kolduló barátot, s egymás ruhájába öltözteti őket, amiből furcsa bonyodalom kerekedik *(Egy kis tréfa)*. Az álarcosbálban egy dominónak udvarolnak, sok pezsgőt is fizetnek neki, a végén kisül, hogy nem nő, hanem egy cseh trombitás *(Hét naplopó)*. A szegény ügyvéd szeretne elvenni egy gazdag leányt. Mikor leendő apósa meglátogatja, az előszobájában várakozó hitelezőit ráveszi, hogy mondják magukat klienseinek s dícsérjék, hogy milyen keresett ügyvéd *(Többet ésszel, mint erővel)*. A szép Betti mindenkit magába bolondít, még vén háziurát is, míg ki nem derül,

hogy nőruhába öltözött szép leányos-arcú fiatalember *(Az ál-syrén). Egy lángésszel kevesebb* című tréfájában a maga halálát beszéli el.

Megemlékezvén a hitelezőkről általában s az övéiről különösen, elmondja, hogy holnap egy hatszáz-markos hitelezője látogatja meg, meg kell tehát halnia. Most írja hattyúdalát. Különben talán az is elég lesz, ha közhírré teszi halálát. Megírja nekrológját: Beöthy László nincs többé. Ez után a gyászkeretes cím után elmondja, hogy kimúlása váratlan és csendes volt. Tegnap még a Borsajtóban vacsorált s mikor hajnalban hazavetődött, azon vette magát észre, hogy halva ment haza. Maga sem volt rá elkészülve. Betegsége rég lappangó váltólázon kezdődött, mely lassanként adósság-grippébe s nem-fizethetési mellbajokba ment ál. Végre meghalt pénzaszkórban. Benne egyik hatalmas oszlopát veszté el a chinai és vojvodinai irodalom. Leírja temetését, közli „az úrban elhunyt személyes leirását", a megboldogult érdemeit és végrendeletét, melyben hitelezőit Rotschildnak, egyetlen „antik és rokokó" frakkját a Nemzeti Színház ruhatárának, önmagát pedig „e lapok szépelkű, kedves olvasónőinek hagyja és ajánlja".

Hasonlóképpen jellemző humoros elbeszélő modorára *Egy universal genie viszontagságai.*

Hőse egy kis városban elmélkedik hideg szobájában a világirodalom nagy költőinek nyomoráról. Universal-genie, aki ért a hangászathoz, nevezetesen a fütyüléshez, harangozáshoz és verklizéshez. Ért a füvészethez, meg tudná pl. mutatni, hogy lehetne a spinátot az országból végkép kiirtani, tudna értekezést írni a töltöttkáposztáról, mely Magyarországon az ötödik elem. Más mindenféléhez is ért. Elhatározza, hogy verset fog írni: megénekli az Alföldet, Tótországot, az ecsedi lápot, Sepsy Károlyt (egy akkori fűzfapoéta) és a miskolci kocsonyát. A gondolatok könnyűek, mert másoktól kölcsönzi őket, de a kádenciák faragása nehéz. Ekkor lép be hozzá Köbölszegi Tivadar, a helybeli színi-direktor, s arra kéri, hogy írjon nekik bohózatot. Ígér neki érte hat rénes forintot. Megírja, elviszi. A próbán

ő súg, mert a súgó a röhögéstől nem tud. Maga is nehezen súg, mert Alfonsa kisasszony szép lábait nézi. Anastasia kisaszonynak nem tetszik a darab, balettet szeretne beleszőni, majd azt indítványozza, hogy adják elő inkább Meyerbeer Prófétáját, de mivel a színészek közül csak ő tud énekelni, nem lehet. Majd drámává akarják átalakíttatni. Végre súlyos átkot mond az egész társulatra. Kidobják. Pestre megy, hol egy barátja megmutatja neki a neves írókat, (Jókait, Vas Gerebent, Nagy Ignácot, Kuthyt s a többieket) s mindnyájukat jellemzi komolyan vagy gúnyosan. Hamvas úrnál lakik, aki abból él, hogy cselédek számára ír szerelmes leveleket. Új drámát ír, de a Nemzetiben mindenféle ürüggyel halogatják előadását. Végre elégeti s beáll egy cukorgyárba.

Az *Obsitos*ban a romantikus pátoszt parodizálja.

Folyton Lízit aposztrofálja. Szerették egymást, de Lízi beállt katonának, még Sulyok Pistát is rávette, hogy jelentkezzék a Károly kaszárnyában. Elbúcsúztunk — folytatja. „Midőn egy ember meghal, azt mondják, mindannyiszor egy csillag esik le az égről. Midőn egy bajnok áll a harcosok sorába, mindannyiszor egy csillag támad az égen. Boldog isten, mennyi csillag támadt, és mennyi csillag futott le már a magyar egéről! Talán te is csillag voltál, Lízi? — Az bizony... hallottam híredet: Kassáról milyen *futó csillag* voltál.“ *Republikánus* lettél, sőt a zászlóaljnál *communista* is. Te ütközet nélkül is meghódolsz. A világosi capitulatióig nem hallottam rólad semmit. Tudtam, hogy ott voltál, ott kellett lenned, ahol egyszer *capitulatióról* van szó. Be nem soroztak, *untauglichnak* nyilvánítottak. Szegény *obsitos*, *„romemléke a harci vészidőknek, Lízi!“* — Körözteti. Közli tréfás személyleírását. A becsületes megtaláló tartsa meg magának illő jutalmul.

Látjuk, hogy Beőthy a pikantériát sem veti meg, s nem mindíg ízléses.[17]

---

[17] *Sz. Flórian napja* c. spanyol- és *Makaó* c. kínai-tárgyú elbeszélése túlzott, rikító tréfás történet.

A harmadik csoport léha szerelmi történetei közé tartozik *Báró Suliguli I. Suligulit nevezetes fátum éri,* melyben elmondja, hogy br. Suliguli Nikodém Dávid Rebach kereskedő kikapós feleségével mulat. Az asszony a váratlanul hazaérkező férj elől egy nagy Suliguli-vizes ládába rejti, melyet aztán elküldenek br. Suliguli leendő apósához. A ládából kihallgatja beszédüket s megtudja, hogy csak pénzéért akarják megfogni. Erre megugrik. — Megszökteti a fiatal Tűfokynét s csak azután tudja meg, hogy Tűfokyt azelőtt Stecknadlnak hívták. Ez pedig az ő keresztapja, tehát keresztanyját szöktette meg! Szerencsére az is kiderül, hogy Tűfoky keresztapjának bátyja volt, azóta meg is halt s özvegyére hagyta emeletes házát és harmincezer forintját *(A menyecske szökik).* Gróbián János polgári foghúzó szép feleségének udvarol s mint paciens jár fel hozzájuk, míg a férj ki nem rántja egyik fogát *(Nincs többé fogfájás!).* Egy fiatal menyecskével éli világát, de egyszerre megérkezik az atléta-termetű férj, aki vívómester is. Szörnyű szorongások közepette várja szomorú sorsát, de az asszony Olaszországból hazatérő katona-bátyjának adja ki. Így megmenekül, de sohasem megy többet a szép asszonyhoz *(Nro. 13.).* Ilyenek még: *Csehül vagyunk* (egy feleségéhez hűtlen varga bűnhődése), *Krszjlvnszky Vendel* (egy felszarvazott pékmester regényes kalandjai és bosszúja) s még néhány novellája.

*

Vadnai szerint Beőthy büszke volt eredetiségére, hogy a beszélyírásban nem utánoz senkit. Ebben az erős írói önérzettől sugallt véleményében nem osztozhatunk egészen.

Elbeszélésein többféle hatás érezhető: a komolyakon a francia romantikáé s itt-ott az angol humoré, a vígakon pedig még több.

Első kísérleteit, melyeket 1845-től kezdve írt, a Jean Paul—Saphir—Frankenburg-iskola termékei közé soroztuk előbbi munkánkban (II. 30—1.). Szubjektív modoruk, elmeskedésük oda is utalja őket, bár eredetisége már ezekben is feltűnő. Ez a hatás főként Saphir, Bernát Gáspár és Lauka utánzásaként ötvenes évekbeli munkáin is észrevehető. A Saphiréra, melyet kortársai is kiemeltek, már föntebb rámutattunk. Bernát hatására vallanak ilyenféle túlzásai: „A hold feljött s melancholikus képét nézegeté a Duna tükrében, mintha a tükörből hosszúra nőtt sugár-szakállát akarta volna elborotválni". *(Miss Fanni)*. „A nap csirádzani kezde." „Lábai vékonyabbak voltak az idétlen sikoltásnál" *(Bukott genie)*. A csillagok odafagyatak az égre, a fiakkerekről a szél mind lefújta a számokat *(Egy kivégzett története)*. Bernáttól és Laukától tanulta a furcsa nevek használatát (Rostopschin Mazur, Vajrényi Luiza, br. Suliguli, br. Csibuk Alfréd, Szafaládi Nancsi), az idegen (malőr, menageiroztak) és a közönséges (lecsípte magát, kampec) szavakét, bár ez külföldi humoristák szokása is. Az elbeszélésébe szőtt humoros reflexiók és elmefuttatások az angol humoristák és Saphir hatására mutatnak.

Hatott rá Jókai is, kit nagyon szeretett, s kiről ezt írta: „Mint humoristta első rangú, bátran elébe teszem Boznak" *(Puncs 1853-ra.* 108.). Különösen magyar-zamatú humoros stílusfordulatokat tanult tőle. Ezt több példával bizonyítottuk, mikor Jókai hatásáról szóltunk (I. 448—9.). Dickens is hatott rá, mint legtöbb humoristánkra.

Beőthy elbeszélései nagyrészt fővárosi környezetben játszanak, de a milieut inkább csak egy-egy reális vonással sejteti (pl. pesti utcanevek említésével s egyéb apróságokkal). Részletesebb, levegősebb rajzra nem törekszik. Mikor ilyent ád, pl. a József-külváros leírását *(Poéta és Maecenás)*, Sue-féle elemeket vegyít bele.

Történetei, mint példáinkból láttuk, meglehetősen papirosízűek, kieszeltek, s bonyodalmaik a francia elbeszélők módjára komikus helyzetekből, félreértésekből, véletlenekből s fantasztikus valószínűtlenségekből állanak. Ezért alakjai sem igazán valószerűek mindennapiságuk ellenére; vagy karikatúrák, vagy színtelenül egyformák.

Legfőbb ereje a humoros előadás. Mint a többi humoristák, gyakran használja a hosszú, tréfás fejezetcímeket vagy tartalmakat, pl. „A foghúzó neje, és a foghúzó nejének férje.[18] Oktatva mulattató történet, melyet a szerző bámulatos könnyűséggel ad elő." *(Nincs többé fogfájás!)*. Szereti a patétikus előadást paródiázó hangot, s a tréfásan közbeszőtt komoly idézeteket („Az idők viharos járása kezde fölöttünk megnehezülni"; „Ehret die Frauen, — Sie flechten und weben"; az unalom emészti, „ez a lassu méreg, lassu halál". „Jelentem mindazoknak, kiket tán sorsom érdekel"). Aktuális megjegyzésekkel tűzdeli meg mesélését. Ilyen pl. mikor a Duna nimfája nevét kérdi. Megmondja, de sajnálja, hogy nem nagy ember, mint Pompéry vagy Greguss, mert akkor a „habangyal" tüstént karjaiba ájult volna ijedtében *(Zöld hetes és makk felső)*.

[18] V. ö. Pákh Albert: „A sípládás fia, és a sípládás fiának az apja".

Bőven szórja tréfás ötleteit. Elmondja pl. hogy Kína milyen boldog ország: ott a rossz poéta talpára huszonöt bambuszt vernek, a pervesztes ügyvédet lefejezik, orvos alig van, innen magyarázható az óriási szaporodás; berekedt énekesnő, goromba révész, gázoló fiakker, pici zsemlye nincs Kínában; mindenki kiadhatja, sőt el is olvashatja munkáját; a borban csak ott van igazság, mert nálunk csak víz és ólomcukor van benne *(Makaó)*. Az Ötpacsirta- (ma Esterházy)-utcát így írja le: határai északról a Kerepesi-út, keletről a Sándor-utca; hegyei: egy szemétdomb; folyói: egy kanális; lakói: színészek, kézművesek, fiatalemberek, bábák és háziurak; színháza nincs, literatúrája nincs *(Nincs többé fogfájás!)*. Ugyanennek a novellájának első fejezetcíme „Egy órám a zálogházban". Utána mindjárt megjegyzi, hogy nem neki van ott órája, nehogy úgy értsék. Neki sohasem volt és lesz órája. Az csak a filiszteréknek való, ő függetlenítette magát az időtől. Erről cseveg azután tovább. — Gyönyörű nő fogadja. „Készületlen voltam ennyi szépség befogadására. Időt kelle vennem, hogy egész lényem beteljék vele!" — „Soha, soha ilyen ijedtséget!" — ezzel kezdi és végzi egyik novelláját. Előadását különben eléggé jellemezték föntebbi tartalom-kivonataink.

Beőthy mulattató, kellemes és könnyed elbeszélő. Vonzóvá teszi mindenen, önmagán is kacagó, nem erőltetett, természetes humora, s könnyelmű, bohém jókedve, mely szeretetreméltó közvetlenséggel és kifogyhatatlan ötletességgel párosul. Párbeszédei franciás könnyűséggel perdülnek, élénkek, fordulatosak. Kedves egyénisége minden írásában megnyilatkozik. Eredeti, s nem szolgai utánzója egyik írónak sem, akiktől tanult egyetmást, ezért is érezte s mondta magát

eredetinek. Igazi humorista volt, s nem mindennapi tehetség. Tehetsége később bizonyára fejlődött, humora mélyült volna, de munkássága így is érték marad.

Komáromi emléktáblájának felirata méltán mondja róla: „A nemzet vigasztalója volt rossz napokban. Hála emlékének.“

IV.

Balázs Sándor élete és jelleme. — Novelláinak rendes tárgyai sivár szerelmi történetek. — Erdélyi környezetrajzú s más érdekesebb tárgyú elbeszélései. — Jellemzése. — Szokoly Viktor életképei és hosszabb elbeszélései. — Bús Vitéz (Matkovich Pál) és Kiséri (Péter Dénes) novellái.

Beőthy Lászlónak a régi és új humorista nemzedék közötti hézagot áthidaló munkássága után most az új nemzedékét fogjuk áttekinteni. Mindjárt előrebocsáthatjuk, hogy kiváló tehetséget nem találunk köztük, s így műveik nem nagyon értékesek s nem úttörő jelentőségűek.

Legtehetségesebb köztük Balázs Sándor, Beőthy jó barátja, azért szemlénket mindjárt vele kezdjük.

Kászonfeltízi *Balázs Sándor* 1830-ban született Kolozsvárt. Iskoláit ott végezte, azután Pestre jött s 1851—2-ig mérnökséget tanult, de csakhamar abbahagyta tanulmányait, s az írói pályára lépett. 1851-ben tűnik fel a *Hölgyfutár*ban egy humoros verssel, 1852-ben pedig a lap segédszerkesztője lesz. Nagy Ignác szerint: nálunk „canonicus a latere“ szerepet visel (H. 1852. aug. 7.). Majd a *Budapesti Viszhang* s a *Divatcsarnok* dolgozótársa lesz. 1854-ben Gräfenbergben időzik, tehát beteg (gräfenbergi levelei a H. 1854. júl. 26—dec. 19. számaiban). Életéről ezután

kevés adatunk van. 1854-ben a *Hölgyfutár* szerint (júl. 7.) *Egy boldog ember* című regénye van sajtó alatt, de erről mást nem tudunk. 1855-ben *Balázs Sándor beszélyei* címen 10 már másutt megjelent elbeszélését adja ki két kötetben Lisznyay és Degré barátjának ajánlva. 1857-ben *Erdélyi Múzeum* című almanachot szerkeszt Szabó Richarddal együtt. 1858-ban a *Hölgyfutár* ismét készülő regényéről ad hírt (febr. 12.), a *Magyar Sajtó* pedig arról, hogy átvette a lap budapesti rovatának vezetését (1858. dec. 3.). A *Hölgyfutár* végül azt jelenti (jan. 29.), hogy szatirikus beszélygyüjteményére nem talál kiadót. Mindössze ennyit árulnak el az egykorú lapok egy akkori szegény hírlapíró életéről.

A fiatalság, jókedv és jó humor azonban enyhíti a szegénységet. Mikor tavasszal „fogadásból" eladja felsőkabátját, s majd megveszi az Isten hidege, elfeledteti vele saját baját Nagy Ignác humoros tanácsa: „Fiatal koromban én is sokszor tettem ily fogadást, ezért adok önnek egy jó tanácsot. Vegyen magára két inget, ha van."[1] Ő is nagyokat mulat pesti írótársaival, s vidéken is vígan él, mint barátainak vendége. Abonyi Lajosnál nem egyszer hónapokat tölt. Együtt dolgoznak, s a vidéki társaságok nagyokat kacagnak a vídám pesti író elmésségein és mókáin.[2]

Úgy látszik azonban, hogy Balázs Sándor vígsága mögött is — mint Beőthyé mögött — valami keserűség lappangott. Beőthy munkáiban ennek nem látjuk feltűnő nyomát, de Balázs elbeszéléseinek a keserű humor fő jellemző vonásuk.

---

[1] Szinnyei Ferenc: *Nagy Ignác.* 1902. (Kny. az Irodalomt. Közl.-ből) 73—4.

[2] Schwarcz Hajnalka: *Abonyi Lajos.* 1917. 13—4.

Első elbeszélése *(Első szerelmem)* a *Hölgyfutár*ban látott napvilágot (1852. febr. 5—9.), s ettől kezdve ide írt legszívesebben (novelláinak több, mint fele itt jelent meg). Komoly elbeszélései közt akadnak figyelemreméltók, de igazán értékesek nem. Tehetsége csak 54 humoros elbeszélésében mutatkozik igazán.

Mint komoly elbeszéléseiben, ezekben is az élet sivár mozzanatait választja tárgyul, de sivárságukat humorával enyhíti valamelyest. Legszívesebben könnyelmű, öreg férjüket megcsaló nőket rajzol, vagy legalább is ingatagokat, szerelem nélkül férjhezmenőket.

Egy hódításaira büszke berlini leány emberére talál az életunt Tömöri grófban, kit semmiképpen sem tud meghódítani, pedig igazán szerelmes belé. Meg akarja mérgezni magát, de mivel a méreg fájdalmat okoz, inkább férjhez megy báró-udvarlójához. Tulajdonképpen komoly s lélekrajzilag is elég érdekes novella, csak a befejező humoros fintor jelzi, hogy hősnőjét azért nem kell igen komolyan vennünk *(Szeszély és szerelem)*. — A férj találkozik felesége szeretőjével, de kibékül vele, hiszen az asszony ezt is megcsalta, a legújabb szeretőt azonban pisztollyal kényszeríti, hogy feleségével Amerikába utazzék. Neje hozományát átadja nekik, maga pedig templomba megy hálát adni Istennek „e váratlan szerencséért" *(Férjboszu)*. — Egy ismerőse azt kéri tőle, írja meg elbeszélésben az ő házassági bajait Felesége szeret olvasni, talán megjavul tőle. Az egyik baj az, hogy felesége rokonukat, Gáspárt szereti, a másik, hogy ő tartozik Gáspárnak, a vagyon pedig a feleségéé. Később jelenti, hogy nincs már semmi baj: Gáspár meghalt s rájuk hagyta vagyonát. Az író elrabolt délelőttjéért

azzal áll bosszút, hogy mégis megírja az esetet *(Egy civilizált férj)*. — A szép kávéházi pénztárosnőt el akarja venni a szerelmes és rossz verseket faragó ügyvédbojtár. Nagybátyja külföldre küldi utazni, s ezalatt maga veszi el a leányt. A szerencsétlen szerelmes éppen a keresztelőre érkezik. A keresztapa a menyecske leánykori udvarlója, a csinos német-színházi kórista *(Riza, a kis kávéházi királynő)*. — Barátja magához hívatja, s igen különösen viselkedik: elégeti szerelmes leveleit, szakít kedvesével, s az átvirrasztott éjtszaka után talpig feketébe öltözve s barátját magával víve — elindul esküvőjére. Ügyesen van elbeszélve, mert az olvasó a legutolsó pillanatig azt hiszi, hogy öngyilkos lesz, vagy halálos párbajra indul *(Egy elítélt utolsó éjszakája)*. Még egy jellemző példát!

Sötét, hideg az éj, a Váci-úton egy nő halad végig, bemegy a temetőbe s egy síron hosszú monológot mond kedveséhez: hogy férjnél van s nagyon boldogtalan. Többen jönnek, s az elmebajos nőt kocsiba emelik. A férj, ki imádja nejét, ott marad s az orvostól megtudja, hogy neje boldogtalan szerelmébe őrült bele, s ez itt kedvesének sírja. Az orvos távozása után ő is hosszan beszél, végül agyonlövi magát. — Befejezés: Az olvasó kitalálhatta ,hogy ez a jelenet részlet volt egy bukott drámából. Az életben ugyanis ilyen eset nem fordul elő, mert 1. ma az emberek nem halnak meg boldogtalan szerelmükben, 2. a nők még élő kedveseikhez sem igen hűségesek, és 3. a férjek, ha nyomára jönnek is nejük hűtlenségének, legfeljebb italnak adják magukat *(Hűség a halotthoz)*.

Ugyanilyen sivár-tárgyúak és keserű humorúak Erdélyben játszó elbeszélései, de ezekben több a reális környezetrajz. Szülőföldje hangulatosabb mesélésre inspirálja. Első elbeszélése, az *Első szerelmem* ezek *közé tartozik*. Egy kolozsvári jogász nagy szerelmét

írja meg benne Bájtövi Emma primadonna iránt. Az ügyetlen, esetlen diák kalamitásai, s naív, ideális szerelmének, valamint a vidéki diák- és színészéletnek rajza teszik mulatságossá a történetet, melyet azzal a fanyar megállapítással végez, hogy, noha Emma méltatlan volt is szerelmére, mert egy gróf szeretője lett, mégis kegyelettel gondol erre az első tiszta és ideális szerelmére. Ezt huszonkét éves korában írta. Humora már akkor ilyen keserű volt, s később is ilyen maradt. — *Madame Szmink növendékei* című hosszú elbeszélése is Erdélyben játszik. Ternyefalviné, egy főkormányszéki titoknok pazarló özvegye, Julie leányát Madame Szmink intézetében nevelteti, hol mindent megtanul: zongorázni, énekelni, táncolni, németül és franciául olvasni és beszélni, naplót, verset írni. Csak szíve nincs, de azt a madame nem adhatott neki, mert magának se volt. Elzálogosítják kis birtokukat s Szebenbe mennek farsangolni és férjre vadászni. A mama Dobrafalvi méltóságos úrra, Julie pedig Kaktus báróné huszárfőhadnagy unokaöccsére veti ki hálóját, s kikosaraz egy vagyonos, derék fiatal orvost. A báró cserbenhagyja a bajbajutott leányt, s ez kénytelen anyja udvarlójához férjhezmenni. Ez gorombán bánik vele, s megtudván, hogy gyermeke nem az övé, elkergeti. — A *Jogászbál* című „érzékeny polgári történet" egy gróf-fiúnak s egy vagyonos szappanosmester Jósika-regényeken ábrándozó leányának szerelme. Az 1844-i jogászbálra a „szabadelvűség szellemében" az iparos- és kereskedő-családokat is meghívják, s így gr. Térei Sándor s a szép Kovács Katica együtt mulathatnak. A kis gróf sűrűn jár hozzájuk. A nagyravágyó és balga remények kiforgatják házukat és magukat szerény polgári egyszerűségükből. A grófi mama hamarosan kül-

földre küldi fiát. Katica nem megy férjhez, később egészen tönkremennek. Igen sikerült benne a báli előkészületeknek, az egyszerű polgárcsaládok nagy izgalmának s a bálnak leírása; jó a tekintélyes és szögletes, udvarlás helyett csak szakállát simogató teologus senior alakja, de különösen a két gyerek kedves, tiszta szerelmi idillje. — Egy kolozsvári szűrszabó leánya szép legényüket szereti, de mégis hozzámegy a csúf ügyvédhez. Érdekes benne egy kikeresztelkedett zsidó szabólegény alakja, s a sok realisztikus megfigyelés a kis emberek mindennapi életéből *(A virágnak megtiltani nem lehet)*. — Sátori dési vaskereskedő leányát, Esztert elveszi a már nem fiatal Drágási fűszerkereskedő. A fiatal asszony eleinte hervadozik, de azután régi udvarlójával vigasztalódik, míg férje „tettleges szemrehányásokat" nem tesz neki *(Liliom és rózsa)*. Kolozsvári történet a *Hogy halt meg nőtlenül Jónás, s hogy ment férjhez másodszor Róza* című jellemző Balázs-féle novella.

„Ezelőtt negyven esztendővel született... Nem! Ez kezdetnek igen regényes, s a romanticizmus már kiment a divatból!..." Jónás Kolozsvárt a Három nymphához címzett bolt derék tulajdonosa, negyvenéves korában halt meg nőtlenül. Hogy mért ily korán, az a Gondviselés kifürkészhetetlen titka, hogy mért nőtlenül, azt tudom és elmondom. Húsz évvel ezelőtt nyilt meg barátom kereskedése. A cégtáblára festett három nimfa nagy hatást keltett a városban. A megnyitás napján egy élő nimfa ragadta el szívét: Róza, ki csipkéket vett nála. Megismerkednek s megszeretik egymást. Híre jár, hogy Kátai Elek városi tanácsos is pályázik Róza kezére. Jónás kérdőre vonja Rózát, de ez újra örök hűséget fogad neki, s megígéri, hogy Kátainak kiadja az útját. Másnap azonban levelet ír Jónásnak, s jelenti, hogy Kátai jegyese lett. Jónás agygyulladást kap. Mire felüdül, Róza már Kátainé. Mert Róza ugyan kedvelte Jónást,

de az előkelő és gazdag Kátait jobb partienak találta. Jónás pláne csak egy csizmadia fia volt („félek is, hogy az olvasó nem bocsátja meg nekem, hogy ily alacsony származású egyént választottam elbeszélésem hőséül"). Jónás ettől kezdve csak üzletének él, meggazdagszik, a lányok erősen pályáznak rá, mert csinos fiú is, de hiába, ő még tizenkilenc év mulva is szerette Rózát, bármilyen együgyűségnek látszik is ez a mi korunkban. — Róza özvegyen marad s elszegényedik. Jónás titokban nagy összegekkel segíti. Szegényt a kolera viszi el. Kétszázezer pengőnyi vagyonát Rózára hagyja. Ez hálásan szép síremléket állíttat neki, de azután hozzámegy egy tönkrement báróhoz. Halottak napján Jónás sírja puszta és díszítetlen. Róza nem volt hálátlan, csak feledékeny. Aznap t. i. nagy estély volt nála „nem csoda, ha megfeledkezett egy halottról, ki neki nem áldozott egyebet — mindenénél".

Ilyenféle keserű-utóízű szerelmi történetek még a *Tizenhat pengős szerelem* (a tizenhat frt. fizetésű, nyomorgó ügyvédbojtár szerelme főnöke leánya iránt), *A zöld ház* (egy fiatal iparos szerelmes pár szomorú sorsa: a leány gazdag vén emberhez megy, a legény egy pénzes vénleányt vesz feleségül), *Amit szerelemnek neveznek* (hőse Kemény Zsigmond rejtélyes jellemű nőalakjaira emlékeztet) stb.

Vannak azért más-tárgyú elbeszélései is, de ezek közül kevesebb az említésre méltó. Érdekesebb a következő néhány.

A *Julie meghalok!... vagy Ki fizeti meg a libát?* furcsa címet viselő „félig igaz történetében" özvegy Kalácsné, szül. Fehér Júlia kiváló kocsmáját, a Fekete Csillagot mutatja be. Aprólékosan leírja a személyzetet, a berendezést, s jellemzi a hat tagból álló asztaltársaság minden egyes tagját. Elnökük Telebe, a szobrász, kinek nevenapját nagyszerű estéllyel ünneplik. A „fehér-abroszos asztal lovagjai"-nak egyike

Somfa úr, a „külföldész", ki naponként nyolc hosszú hasábnyi „külföldet" fordít, s így kisujjában van Nyugat-Európa politikája. Különben „dacára journalistai hivatalának igen komoly, gondolkozó, türelmes természetű, sőt okos embernek mondható". Az ünnepély rendezése miatt szükséges gyakoribb érintkezés Júliával, a tulajdonossal, Somfa úrban melegebb érzelmeket ébreszt, s az író nem tartja lehetetlennek, hogy a külföldészi tollat majdan elcseréli a kocsmáros házisipkájával. — Nagyon elnyujtott és formátlan, de sok benne a külvárosi hangulat és mulatságos részlet.[3] *Az első meghivás* Bach-korszakbeli hátterénél fogva érdekes (L. I. 283—4.). — *Náni néni* egy vénleány élettörténete háromhónapos korától kezdve haláláig: hogy lesz ünnepelt szépség, milyen boldog, hogyan válogat a kérők között, s hogy marad vénlány. Eleinte boldogtalan, rosszkedvű, irigy, de azután kibékül sorsával, lelke megnyugszik, s szülei halála után férjnél levő húgához költözik, s itt válik lassanként Náni ménivé, aki gyakran elsimítja a házastársak közti ellentéteket, pártfogója lesz unokaöccsének és unokahúgának. Mindenki szereti s halálakor mindenki megsiratja a kedves, jó lelket. Bájos kis történet Balázsnál szokatlanul meleg, dickensi humorral írva. — Sikerült életkép *Szende úr első színműve* is, mely egy fiatal szerző szorongásait, élményeit és hangulatait írja le darabja első előadásának napján, és *Timár úr betegsége,* mely a felszegi ev. ref gimnázium érdemes tanáráról szól. Timár úrnak az a betegsége, hogy igen szeretne akadémikus lenni. S nincs-e reménye erre? —

---

[3] A „szerk úr", „főszerk" tréfás rövidítés beszéd közben már ekkor divatos volt, itt is gyakran előfordul.

kérdi gúnyosan az elbeszélő. Nem írt-e szép tanári székfoglalót? Nem magyarította-e Brunsvick Kajetán nagyhírű értekezését „Az akadémiák befolyásáról a nőkre, mint család-másodfőkre"? Nem volt-e a Napkelet levelezője? Horác három ódáját is lefordította, az általános biztosító társaság felszegi ügynökségét vállalta, a Család Könyvére is sok előfizetőt gyüjtött s kiadta Elemi Számtana 1. füzetét. De ki tudná érdemeit elsorolni? Ezenkívül Intrik úrnak, az Akadémia legbelsőbb titkos tanácsosának, a vastag irodalomtörténetek szerzőjének, sokszor küldött egy kis almácskát, babocskát, szőllőcskét, lencsécskét, sőt egy hízott disznót is... A választás előestéjén három másik akadémikus jelölttel, Féligvérrel, Ráccal és Rejtélyessel az Arany Sasban vacsorázik, dicsőítő beszédet mond az Akadémiáról, majd azon vitatkozik társaival, hogy ki méltó közülük a tagságra. Másnap hárman megbuknak, Rejtélyes bekerül. Timár dühös, de a következő évben megválasztják Féligvérrel együtt. Most már csak Rác békétlenkedik. „Azaz, hogy nemcsak maga... mert még többen vagyunk!". Kissé pasquillus-ízű, de elég mulatságos és új tárgy novellairodalmunkban. — *Öt üveg bor* című kis elbeszélése azért érdekes, mert személyes élmény, s egyszersmind kedves megemlékezés humorista-pajtásáról, Beőthy Lászlóról.

Évekkel ezelőtt Beőthy Lacival a Városligetbe mentem csónakázni, — meséli az író — azután a pávaszigeti vendéglőbe rántott csirkét enni és Somlait inni. Laci az első üveg bor mellett rendes szokása szerint az asztalra könyökölt s szótlanul elgondolkozott. Három fiatalember ül még asztalunknál. Egyik folyton a lutriról, a másik az ügyvédségről, a harmadik Röszler tenoristáról beszél, s közben áriákat énekel. A második üvegnél Laci megszólal s egy „bazsarózsa kisasszonyra" figyelmeztet, akinek egy ifjú

udvarol, a kisasszony pedig egy német színésszel kokettíroz. Tudtam, hogy Beőthy megfigyeléseiből novella lesz. A három fiú össze-visszabeszél a maga témájáról. A harmadik üvegnél Laci kijelenti: „megvan a novella, az éjszaka leírom, holnap eladom, ihatunk". Az asztalunknál ülő ifjakkal beszédbe eredünk. Elmondják legfőbb óhajaikat a negyedik üveg mellett. A lutrizó azért akar nyerni, hogy Ninát elvehesse, a másik ügyvéd akar lenni és reális életet élni, a harmadik híres énekes szeretne lenni. Beőthy már érzelgős hangulatban van s kijelenti, hogy az ő legfőbb vágyát lehetetlenné tette az élet, most csak az az óhajtása, hogy mielőbb itthagyhassa ezt a hitvány, nyomorult világot. Az én óhajom: Párizst látni. Megígérjük, hogy öt év mulva itt találkozunk ezen a napon. Öt év mulva kimegyek meginni az ötödik üveg bort. Meghatottan emlékezem Beőthy Lacira, legjobb barátomra és testvéremre, kinek sírját egy gyöngéd kéz ápolja, „az egyetlen kéz, melynek baráti szorítása vigasztalni és bátorítani igyekezett elhagyatottsága napjaiban". A három fiú közül csak egy jelenik meg s elmondja, hogy négyszer bukott meg a cenzúrán, nem lett ügyvéd, megbukott a színészkedéssel is, aztán ügyvédbojtár lett tizenhat forint fizetéssel, s most conducteurséget kapott a délkeleti vasúton. Az énekes kardalos lett egy berlini zugszínházban, a harmadik quaternót nyert a lutrin, elvette Ninát, aki rettentő hárpia lett. Én sem voltam még Párizsban, tehát csak az egy Beőthynek óhajtása teljesedett.

Balázs Sándor kétségkívül sokat tanult az angol humoristáktól. Talán Dickens példájára fordul szívesen a kis emberek világa felé. Rokonszenvvel és szeretettel rajzolja egyszerű, mindennapi életüket, apró örömeiket és bajaikat. A kereskedő- és iparosélet rajzában úttörő elbeszélőink közé tartozik.[4] Az apróságok gondos megfigyelésében is az angol realisták tanítványa. Elbeszéléseiben a környezetrajzra nagyobb gon-

[4] A Divatcsarnok (1857. 3.) „a külvárosok ügyes, de nem mindig *tiszta* ecsetű genrefestészének" nevezi.

dot fordít, mint Beőthy (erdélyi realisztikus milieurajzai ritkaságszámba mennek akkoriban), de az elmélyedőbb jellem- és lélekrajz neki is ritkán sikerül. A külső világnak sokszor kitűnő megfigyelője, de a lélek nagyobb mélységeibe nem hatol, bár ezen a téren is nem egyszer sikerrel próbálkozik.

Kiváló érzéke van az életnek humoros felfogása iránt. Ez a humor néha kedves és meleg, akár csak Dickensé, de rendesen fanyar, kesernyés, szatira felé hajló, néha cinikus. E tekintetben Thackeray a mestere, kit jól ismert s később fordított is. A keserűség — úgy látszik — alaphangulata volt lelkének, de ilyen ifjú korban még alig alapulhatott komolyabb tapasztalatokon, úgyhogy eleinte inkább angol mesterének utánzásából eredhetett. A nőkről hangoztatott cinikus elveiben sok a fiatalos hányavetiség, fölényeskedés is. A keserű humor ilyen jellemzően, s nagy mértékben minden esetre csak az ő munkáiban nyilatkozik meg.

Balázs különben jó elbeszélő. Ezért tartja őt Vadnai Dumas és Paul de Kock követőjének.[5] Van benne franciás könnyűség (pl. helyenként rövidmondatos, gyors párbeszédei), előadása könnyen folyó, fordulatos, mulattató. A *Hölgyfutár* szerint (1855. 142.) „elevenség, kedély s a hangban bizonyos finomság, eleganciа jellemzik".

*

Balázs Sándornál egy évvel később kezdi meg munkásságát Szokoly Viktor, ki Balázszsal együtt a hatvanas-hetvenes években lett nevesebb humorista.

---

[5] *Arckép Album.* 1855. 65.

Szokoly Viktor (igazi keresztneve Géza Bonaventura) 1835-ben született a barsmegyei Oszlányban, hol atyja orvos volt. 1842-től kezdve Pesten a piaristák tanítványa Győry Vilmossal és Dalmady Győzővel együtt. 1848-ban honvéd akar lenni, de a gyenge testalkatú fiút nem veszik be katonának. A szabadságharc után Pesten befejezi a gimnáziumot, azután itt és Nagyváradon jogászkodik s jogi gyakorlatot is folytat. Még jogász korában lesz a *Budapesti Viszhang* dolgozótársa, majd a *Napkelet* segédszerkesztője (N. 1857. jún. 25.). Válkai Imre sokszor idézett *Daguerrotyp*jeiben „magas, halvány, szép fekete szemű, bozontos, fekete hajú" ifjúnak írja le, kinek arcában van valami „tragikus érdekesség". Járása „egy kissé támaszkodó ... Viktorunk t. i. à la Heine gyenge".[6]

1854-ben, tizenkilenc éves korában írja első novelláját *(Jaroszláv)* a *Családi Lapok*ba, azután leginkább a *Hölgyfutár*ba, *Budapesti Viszhang*ba s a *Napkelet*be dolgozik. 1858-ban Garam álnéven egy kétkötetes adomagyüjteményt ad ki, 1859-ben pedig Vahot Imre adja ki önálló kötetben *Regényes rajzok Petőfi Sándor ifjúkori éveiből* című kis regényét, mely előbb a *Napkelet* 1858-i évfolyamában jelent meg.

19 komoly novellája közül a Jókai hatása alatt írt történetiek jelentősebbek, különösen a humorosak (l. I. 596–7.). Víg elbeszélést 24-et írt. Ezek részint életképek, részint hosszabb elbeszélések.

Az előbbiekben leírja a csínytevő és tolvaj utcagyerekeket *(Pesti gaminok)*, a kétes erkölcsű, de e mellett józan pénzszerző divatárusnőt *(Városligeti sé-*

[6] Úgy látszik, neki is tabese volt, mint másik két humoristánknak, Nagy Ignácnak és Pákh Albertnek.

ták), a vízből meggazdagodó dunavíz-hordó családot *(A dunavízhordó)*, az élelmes utcai árusokat *(A főváros kis bankárjai)*, a sokféle csalót és szélhámost *(A ganefek)*, a szállodai kellemetlenségeket *(Egy óra a pesti vendéglőben)* stb.

Ezek a pesti életképei, melyek néha fametszetekhez készült képmagyarázatok, Nagy Ignácéira emlékeztetnek és sok érdekes megfigyelést jegyeznek fel az akkori mindennapi életből természetesen sokszor stilizálva és karikírozva. A *kupaktanács*ban falusi tanácsbeliek ténykedéseit írja le a régi jó időkből. „A megindulás keserű könnyei gyülekeznek szemembe, valahányszor a régi kor egy-egy emléke előtt megállok" — írja bevezetésében. Ez azonban nem Vas Gereben szokásos meghatottsága, hanem gúny. A végén ezt világosan meg is mondja. Ha a kupaktanács tagjait — úgymond — mint múmiákat nem adhatja át a Nemzeti Múzeumnak, legalább így örökíti meg őket.

Hogy milyen tárgyakat dolgoz fel elbeszéléseiben, néhány példán fogjuk bemutatni.

A léha vizslafalvi Vizslay Zsiga megyei aljegyzővel legazdálkodott apja el akarja vétetni a gazdag pesti háziúr leányát, Zifferblatt Matildot, hogy birtokaikat visszaszerezzék és Zifferblatt pénzén Zsigát alispánná választathassák. Matild Szentgellérty Károlyt szereti. Ennek sikerül Zsigát a választáson megbuktatni s Zifferblatt előtt leleplezni, s a leány kezét elnyerni. — A genrejelenetek jók benne: egy szegény író jelenete a gőgös könyvkiadóval, az alispánválasztás eseményei, vagy mindjárt a novella kezdete, mely Pocsolavárra visz bennünket, az alföldi sárfészekbe, hol a szalmafödelű viskók között egyetlen náddal födött ház a főbíróé, mely előtt ott van a deres, ez az

„ősrégi muzeális szerszám". Vizslafalvy Vizslay Zaboles főbíró úr meg akar csapatni egy pőre atyafit, mert disznót lopott, de ez kijelenti, hogy nemes, s ezért szabadon ereszti. Pista cigány azonban megcsapatik, mert egy nemes úrral feleselni merészelt *(Jelenetek az élet színpadján)*. — Bende uram, a nyugalomba vonult kávés, magyarutcai kertes-udvarú házában él két leányával, Jucikával és Erzsikével. Az első férjhezmegy egy kovácshoz, Erzsikét pedig Kulcsek Joachim Prágából ideszakadt gyolcsos kereskedőhöz akarja adni az apja. A leány persze egy magyar fiút szeret. Ez aztán mindenféle furfanggal megugratja Kulcseket s megkapja Erzsikét *(Egy quietált kávés)*. — Énekes Taksony író nagybátyjától kétszáz forintot kap, de szerencsétlenségére lépten-nyomon egy-egy hitelezőjébe botlik, kiknek fizetnie kell, úgyhogy a küldött pénzből semmije sem marad. Tábornokné barátnéja is kiteszi a szűrét, mert szabójától megtudja, hogy az író úr egy másik barátnéjának rendelt nála ruhát *(Öt pecsétes levél)*. — Örsiné, a Paul de Kockot olvasó, festett hajú, pazarló asszony Pestre megy, hogy leányát, Kamillát jól férjhez adja, mert csőd fenyegeti őket. Cserjési Kálmánt barátja a hipochonder Depici Gyula (mulatságos figura) bemutatja Örsiéknek s az egymást megszerető fiatalok összeboronálásán munkálkodik, de óva inti barátját leendő anyósa uralmától. Jól ismeri, hiszen egykor viszonya volt vele. Kálmán elveszi Kamillát, kifizeti apósa adósságait, s a kikapós vénaszszonyt falura internálja *(Csak Pesten van az élet)*. — A moszuli pasa Budára zarándokol, hogy meglátogassa „az ottani mecsetet". Megismerkedik vele (a bécsi keleti akadémián megtanult törökül), s vendégül látja. Előbb a Zrínyi-ben volt szállva, de az a pasa

szerint dumnuszoknak (disznóknak) való hely. Náluk — úgymond — a nagy emberek neveit szebb monumentumokkal tisztelik meg. A pasa meghívja Moszulba, mely a Tigris és Eufrates között fekszik. Neki van felesége, kit szeret, de mégis elhatározza, hogy elmegy legalább próbára teszi felesége hűségét s a maga erényét. Moszulban először a pasa leányával kezd szerelmeskedni, amiért a pasa huszonöt botot veret rá s elvéteti vele a leányt. Azután a pasa egyik feleségét akarja megszöktetni. Ezért már száz botot kap. Hazatértekor azt kérdi tőle a felesége, hogy hű maradt-e. „Mondám, hogy az aranyat a tűz tisztítja meg. Én megtisztulva ölelhetlek magamhoz.“ Azt nem mondja meg, hogy megtisztítója nem a tűz, hanem a bambusz volt *(Én és a moszuli pasa)*. — Borrfalvy Benedek jogász fia, Laci Nagyváradon beáll Hatvani színigazgató társaságába, mert beleszeret a direktor leányába, Seraphinba. Apja elparancsolja onnan, majd Pestre küldi, de itt találkozik Hatvaniékkal s utóbb Nagyszalontán megint beáll társulatukba. Apja átutazóban véletlenül tanúja lesz Laci szereplésének. Az ő díszmentéjében alakítja éppen Mátyás királyt. Mérgében kitagadja. Laci megjavul, jeles művész lesz s a Nemzeti Színház tagja. Apja megbocsát neki s beleegyezik Seraphinnal való házasságába *(Színész és komédiás)*.

Tárgyánál fogva érdekes *Regényes rajzok Petőfi Sándor ifjúkori éveiből* című hosszú, kis-regénye.

Azzal kezdi, hogy 1842 végén Varga László társulata megérkezik kecskemétre. Nagyon várják Borostyánt (Petőfit,) akinek a kellékeket s ruhákat kellene ideszállítania. Helyette levél jön a budai Arany perec vendéglőből vészes hírekkel. A kellékek Székesfehérvárt maradtak: a budai királyi palotát Tutyi Máté foglalta le a kvártélyárenda

fejében, Zrínyinek s a főuraknak sárga csizmáit is elkobozta; a felhőket és a forgószelet elvitte a kocsis, a két nagy kortinából a kocsmáros varratott zsákokat, hasonló sorsra jutott az egyetlen piros királyi palást, Gara Miklós prémes süvegéből leányának muffot csináltatott. Borostyán maga is megjön szédülve az éhségtől. Evés közben megígéri, hogy csinál ő díszleteket, mindent, ha megígérik, hogy darabját előadják. Dudáséknál fogad szállást, hol a szép Eszter jó szívvel volna hozzá, de Borostyán a színészetnek akar élni, azért Színit, az intrikust biztatja, hogy tegye a szépet Eszternek. A szép leányt Kánya, a vén professzor akarja elvenni. Dudások tartoznak neki, s így Eszter kénytelen lenne szegény szüleiért feláldozni magát. A két színész egy görög Sophokles-másolatot antikká varázsol, s mint becses kódexet eladja Kányának, hogy Dudásékon segítsen. Borostyán díszleteket fest s fellép Szigligeti *Rózsá*jában, de Kánya intrikái következtében megbukik. Búcsút mond a társulatnak, Pestre megy, meglátogatja Vörösmartyt. Így folyik tovább Petőfi élete. A történet végén már mint ünnepelt költő jelenik meg Kecskeméten, a pénzt visszafizeti Kányának. Szini füzesabonyi jegyző lesz s elveszi Esztert.

A regény való adatok és költött dolgok laza szövedéke Petőfi-adomákkal és Petőfi-versekkel megtüzdelve. Hosszadalmas és elnyujtott, de egyes részletei jóízűen vannak elmondva s elég mulatságos képet adnak a régi vándorszínész-életről. Petőfi élete, mint regénytárgy újdonság elbeszélő irodalmunkban.

Szokoly Viktor hosszú, formátlan, konglomeratumszerű elbeszéléseiben egyesíti Lauka léhaságát Beőthy bohémes vídámságával és Balázs Sándor fanyarságával. Ő is szeret elmefuttatásokat, aktuális célzásokat s szubjektív megjegyzéseket szőni történeteibe.

Cseveg és vitatkozik olvasóival az életképekről, a romantikus modorról, az egykor divatos „titkok"-ról, parodizálja a patétikus stílust. Városligeti sétája

közben látja Bulyovszky Gyulát, ahogy egy fához támaszkodva komoran cikk-témát keres és mister C. Vadnait, ahogy újdonságokat gyüjt a Hölgyfutár számára. A cserkeszekről megjegyzi, hogy magyar faj, „P. Szathmáry Károly is bebizonyította". Humora felszínes, néha ízléstelen, de helyenként jóízű és mulattató. Mindenik elbeszélésében akad egy-egy sikerült, bár erősen karikírozott alak, milieurajz, vagy nevettető kaland.

Mint legtöbb humorista-társának, neki is jellemző vonásai a fiatalos hányavetiség, a komoly dolgokon élcelődő léhaság, s a laza erkölcsi felfogás.

A *Hölgyfutár* szerint (1856. 249.) Szokoly „igen tehetséges journalista és szépíró". Tehetségét mi is elismerjük, de azt is meg kell állapítanunk, hogy ez a tehetség akkor még meglehetősen kiforratlan és salakos.

*

Bús Vitéz (Matkovich Pál), kinek neve szintén a hatvanas-hetvenes években vált jóhangzásúvá, 1855-ben kezdte meg víg elbeszéléseinek írását *A névnap* című novellájával.[7] Legtöbbet a *Hölgyfutár*ba, *Budapesti Viszhang*ba, *Napkelet*be és a *Nővilág*ba írt. Önálló munkája a *Szellemi comfortable* című „humorisztikai gyüjtemény", mely 1859-ben jelent meg (Cholnoky László barátjának ajánlva) két kötetben. 10 lapokban közölt elbeszélését gyüjtötte össze benne.

Korszakunkban 18 víg elbeszélése jelent meg

[7] Életéről alig tudunk valamit. 1836 körül született. Hol és mit tanult, nem tudjuk. Sokat nyomorgott, s úgy látszik, csak irodalmi munkáinak jövedelméből élt. Németül, franciául és angolul tudott.

1856-ig Matkovich Pál, 1857-től kezdve Bús Vitéz néven.

Tárgyainak jellemzésére elég lesz néhány példát említenünk. Útközben megismerkedik egy férjes nővel, ki arra kéri, hogy szöktesse meg. Nagy zavarából a férj megérkezése menti ki *(Mulatság a provincián)*. — Boldogan él feleségével, míg naplójából meg nem tudja, hogy őt milyen ostobának és nevetségesnek tartja, s hogy meg is csalja. Bosszút akar állni, de meggondolja a dolgot, s marad minden a régiben *(Földi paradicsom)*. — Az öreg vőlegény furcsa helyzetbe kerül esküvője napján. Menyasszonyának „pincserje" lekapja parókáját, s így kénytelen elrejtőzni. Kihallgatja menyasszonyának s udvarlójának párbeszédét, s lemond az erőltetett házasságról *(Aubry)*. — A korhely, kártyás Pető Misi (a Mátyás-vendéglőben a kilencest nem Schlagernek, hanem Pető Misinek hívják) önvádló és javulást ígérő szónoklatokat mond felesége krinolínja előtt, míg alatta fel nem födözi az odabújt házibarátot *(Egy felfedezés)*, — A kacér asszony semmiképpen sem tudja szerelemre bírni lakóját, a szégyenlős, ügyetlen diákot *(Csak a crinolin vezet célhoz)*. — Ilyen léha szerelmi történet a többi is. — Némileg kiemelkednek ezek közül a *Goddam, meghalhatok* című angol-tárgyú novella, mely a „különc angol" sablonossá vált alakjának paródiája, *Az igazgyöngy*, mely egy peches ember életképszerű jellemzése, s *Egy crinoline emlékirataiból*, melyben egy krinolín beszéli el élettörténetét.

Előadásának jellemzésére elmondjuk *Férfihűség* című novellájának tartalmát.

1855 június elején a Schuch-féle sörkertben találkozom Legváry Géza és Kodex Barnabás barátaimmal, kik som-

lait isznak, s bemutatják Hegyháti Gyulát, a Részvét Naptár egyik szerkesztőjét. Barnabás, ki könyv nélkül tudja a Corpus Jurist, iszonyú mennyiségű rostélyost és rántott csirkét eszik, én Gyulával megiszom a „tepoharat", s szerelmünkről beszélgetünk. Én Júliámat magasztalom, Ő Nettikéjét, vasmegyei ideálját. Másnap délután Gyula elmondja, hogy a Városligetben egy gyönyörű szőke lányt látott. Most ezt imádja, Netti el van feledve. Elviszem Ságváry doktorékhoz, Júlia szüleihez. Én whistezek az öregekkel, Gyula Júliának udvarol. Távozásunkkor kijelenti, hogy Júliát imádja. Nem érzi magát bűnösnek, mert Júliába még akkor beleszeretett, mikor még nem tudta, hogy ideálom; Júlia t. i. a városligeti szőke szépség. Úgy látja, hogy a leány is vonzódik hozzá, ezt azonban nem hiszem. Közben vidékre kell utaznom. — Egy Leopold-utcai lakásban dühöng egy fiatalember, csapkod, ruhadarabjait lehetetlen helyekre rakja. Ez én vagyok. Hazaérvén t. i. Júliához megyek, ez hidegen fogad. A falióra Lindából éppen azt játssza, hogy „enyim vagy Isten angyala, — enyim örökre..." Ezt zongorázta egykor Júlia, de hiába hivatkozom rá, ő gúnyosan az udvarban szóló verklire utal, mely „az asszony ingatag"-ot nyikorogja. Kijelenti, hogy Gyula menyasszonya, s engem valósággal kidob. — Gyulát ki fogom irtani a világból! Rá is támadok szörnyen, mikor belép hozzám: „Ezt tanultad az iskolában?... illik ez egy szerkesztőhöz?... ez a divat a ti vármegyétekben?... honestus emberhez illik ez?..." Párbajra akarom hívni, de Gyula meggyőz róla, hogy ő nem oka annak, hogy Júlia beleszeretett. Igazat adok neki s nagylelkűen megbocsátok. Naptárába novellát kér. „Meglesz!" — sóhajtom (a novella valóban a *Részvét Naptár*ban jelent meg).

Bús Vitéz nem hiába olvasta elődeinek humoreszkjeit, tanult is belőlük. Léhaság dolgában Lauka tanítványa, alakjainak furcsa nevei is erre mutatnak (Quadripsz Skolasztika, Pipamankó Félix, br. Gézenguz, br. Silapsy stb.). Humoros előadása a Beőthy Lászlóéra emlékeztet Ezt kortársai is észreveszik. A

Nővilág szerint (1858. 45.) „elméncségi ere(vénája) sokban rokon“ Beőthy Lászlóéval.

Első novellája elején Beőthynek és Bernát Gáspárnak egy-egy (nem létező) munkáját idézi mint „forrásokat“. Efféle tréfás, hosszú címei Beőthy-utánzatok: „Csatakép a házaséletből. Nősülendő házibarátok, nőtlen felebarátok, és egyéb barátok példás okulására — példátlan elkeseredéssel írta.“ „Nagyon szomorú történet. Megilletődött kebellel és egy vastagorrú lúdtollal közli...“ „Bús novella, mely hellyelközzel gyönyörűen átjátszik a lakatosmesterségbe. Írta és torokgyík ellen kiváltképpen ajánlja...“ Néha formátlan és hosszadalmas, mint Szokoly.

Novelláiban van elég ízléstelenség, túlzás, erőltetett humor, de van élénkség, jókedv és jó ötlet is bőven.

*

Jóval kisebb tehetségű humorista volt *Kiséri*. Családi neve Péter Dénes. Tehetős földbirtokos fia, 1837 körül született Kiskúnhalason. Arany János tanítványa volt Nagykőrösön, azután Bécsben és Pesten jogászkodott az ötvenes években.

Első novellája *(Egy pár topány)* a *Szépirodalmi Közlöny*ben jelent meg 1857-ben. Leginkább ide, a *Napkelet*be s a *Hölgyfutár*ba dolgozott mindíg Kiséri álnéven. Két történeti s egy romantikus társadalmi novellán kívül 12 víg elbeszélést írt.

A *Nósz Kotyogi János és fia Ábrahám* címűnek elején elmondja, hogy egy alföldi tóval körülvett városban lakott Kotyogi uram, ki nemes akart lenni, ezért egy dunántúli Kotyogi familiától megvette ármálisukat. Nem tudván diákul a Nos-t a Ferdinandus

előtt „nemes"-nek vélte, azért mondta magát Nósz Kotyoginak. Az elbeszélés (Ábrahám esetlen balesetei leánykérés közben) a Kisfaludy-iskola modorában van írva, de ennek kedvessége nélkül. Ábrahám faragatlan buta fickó. — *Spenzli Maxi* egy falusi „Generalkurmacher"-ről szól, kinek kalandjaihoz képest a Don Juanéi csak „bakarandevúk". — *Egy batyubál története* egy vidéki batyubál életképszerű leírása. — *Egy pesti agglegény husvétja falun* című̈ben egy agglegény vidéki, kedves családi körbe kerül, s itt eszmél rá, hogy kár volt agglegénynek maradnia. — A *Jelenetek a vidéki életből* aprólékos realizmussal írt életkép, mely egy csintalan gyerek élményeit mondja el. — *Don Sylvio di Mogyoró* és *Don Mordioso* spanyol-tárgyú szerelmi történet, mely tartalomban és stílusban a romantikus novellák jó paródiája. Ugyanígy figurázta ki a romantikus történeti novellákat *Bruno, a sérthetetlen, és Kunigunda a kegyetlen* című paródiájában, melyet részletesen ismertettünk a történeti novellák között (I. 598—99.). Legsikerültebb elbeszélése kispolgári, egészséges realizmussal rajzolt milieu-jénél fogva a *Herr von Krämer órája.*

Krämer úr nyugalomba vonult polgári pékmester a Teréz-külvárosban. Emeletes háza, százezer forint kapitálisa, kékszélű esernyője és nagy porcellánpipája van. A Blaue Gans-ban szokott összeülni egy suszter s egy kesztyűs barátjával, kikkel sör mellett elpolitizálgat ékes német nyelven („az eredeti dialektus báját képtelenek vagyunk visszaadni"). Most pl. azon mérgelődnek, hogy az ángliusok állítólag patkánybőrből kezdenek kesztyűt csinálni. Otthoni nagy szobájuk berendezése: régi és újabb bútorok, pamlag, zöld pántlikára akasztott tükör, fiókos szekrény, rajta a vasárnapi kávéskészlet, — a két szélső findzsában egy-egy citrom — s néhány névnapra kapott fülespohár, valamint

leányának, Bettikének csecsebecséi; három ágy, egy schwarzwaldi óra, melynek tetején egy katona sétál és rámában, üveg alatt Krämer úr mesterlevele. Frá Krämer és Bettike beszélgetnek. Bettike szeretne táncolni tanulni és bálba menni. Nem szereti Nácit, az együgyű kesztyűslegényt, kit apja neki szánt. Az öreg beleegyezik. Bettike a tánciskolában megismerkedik Zamóczy Bélával, az elegáns jogásszal, ki udvarol neki s virágos bókokat mond Frá Krämernek. El vannak tőle ragadtatva. Rendesen hazakíséri őket, majd engedelmet kér meglátogatásukra. — Mit fog szólni az előkelő nemes ifjú a vén órához, s a falon függő mesterlevélhez? Krämerné meghatottan gondol a régi órához fűződő kedves emlékeire, s nem akarja eltüntetni, de véletlenül lerántja a falról, s az óra összetörik. Vesznek helyette egy elegánsat, s a mesterlevelet is leravaszkodják a falról. Zamóczy látogatásakor meghívja őket a jogászbálra. Minden este náluk vacsorázik a tánciskola után. Indítványára estélyt adnak a jogászbál „választmányi tagjainak". Lázasan készülnek az estélyre. Az elegáns, pomádéillatú ifjak megérkeznek s óriási pusztítást végeznek az ételekben és italokban. Zamóczy ékes tósztban ünnepli a háziakat. A báli ruhák egypár száz forintba kerülnek. Krämer úr morog, de fizet. Zamóczy azt ígérte, hogy maga hozza el a báli meghívót a bál estéjén, de hiába várják. Maguk mennek el, de ott kiderül, hogy a rendezők Zamóczy nevű jogászt nem ismernek, a választmányi tagok nevei is ismeretlenek. Szégyenszemre haza kell menniök. A rettentő blamázs lassan feledésbe merül a környéken. A régi óra megcsináltatva visszakerül helyére, a mesterlevél szintén. — Krämer úr egyszer hazaérkezve elbeszéli, hogy Zamóczy úr borotválta meg, s kapott tőle jutalmul egy hatalmas fricskát. A többi előkelő ifjú is borbélylegény volt.

Kiséri elbeszéléseiben nem mutatkozik sok eredetiség. Elég ügyesen utánozza humorista mestereit, de két paródiája s ez a novellája figyelemre méltó, s tehetségre vall.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

V.

A többi humorista. — A jónevűek: Székely József: Liliputi Tóbiás *c. regénye, Lévay József, Tóth Kálmán, Szigeti József, Kövér Lajos, Bulyovszky Gyula. — A ma már ismeretlen-nevűek: Czanyuga József, Babos Pál, Gajzágó Salamon, Kelemen Mór, Pataki Ferenc, Szabó Márton, Tassy Ede, Forster Rudolf, Virág Lajos, Szabó Ignác, Szulyovszky Ignác, Zlinszky István. — A többi kisebb műkedvelők víg elbeszélései. — Önálló kötetek. — Érdekesebb magyar környezetrajzok. — Tárgyaiknál vagy motívumaiknál fogva említhetők. — Paródiák, aktuális tárgyak, furcsaságok, irodalmi hatások. — Általános jellemző vonásaik.*

Víg elbeszéléseket minden lap szívesen közölt, ezért aki csak egy kis humoros vénát érzett magában, sietett ilyeneket írni. Ezek a tréfás novellák és életképek igen különböző értékűek íróik tehetséges vagy nem-tehetséges volta szerint. Akadnak köztük sikerültebbek, tűrhetők, de sokszor nem egyebek laptöltelékeknél.

Ezek közt az alkalmi humoristák közt vannak jónevű írók, kik azonban ezt a jó nevüket más téren szerezték, s vannak olyanok, kiknek neve ma már egészen ismeretlen, de akkoriban gyakran szerepelt a lapok hasábjain.

Kezdjük a jónevűekkel.

Székely József, a lírikus, publicista és kritikus,[1] 1850-ben a *Pesti Napló*ba egy humoros regényt írt (szept. 8—dec. 3.) *Liliputi Tóbiás de eadem* címen. Az év végén önállóan is megjelent (1851-es évszámmal), de ekkor már *Liliputfalvai Liliputi Tóbiás* lett a címe. Ez főként azért érdekes regénytörténeti szempontból, mert a legelső *Don Quijote*-utánzat irodalmunkban.

Hőse egy hórihorgas, húszéves, eszelős nemes ember, aki marosmenti birtokán él kulcsárnéjával és béresével, Zakariással. A regény az ő kalandjainak sorozata: éjjel egy temetőben kipányvázott lóban egyik őse szellemét látja, egy vízimalomba tör, az álmában látott Tündér Ilonát megmenti, s a mesterlegényektől pofont kap, ennyiben szerencsésebb az író szerint „a szélmalommal harcoló Don Quixotenál" (itt említi egyszer mintaképét, 29. l.); ásatást rendez, s a kiásott csontokat és rozsdás holmikat nevezetes régiségeknek tartja, s értesítést küld fölfedezéséről a Tudós Társaságnak. Mikor virággal és szeméttel hajigálják meg, ezt a lelkes nép virágesőjének tartja. Ősi fringiájával felfegyverkezve kalandokra indul Zakariással, Sancho Pansájával. A molnárlegényeket óriásoknak nézi és Zakariással együtt megszalasztja, a vízimalom kereke fejbe kólintja s a folyóba dobja. A kuruzsló Pospest Liebignek, az alispánt Lord Palmerstonnak, a kolduló barátokat pápai követeknek, a vándorszínészeket tudósoknak nézi. Az Alföld homokja neki aranypor, s egy száradni kiakasztott juhbőr az

[1] 1825-ben született Debrecenben. Ott tanult, majd Miskolcon és Pesten folytatott joggyakorlatot. Mint Szemere Bertalan jurátusa résztvett a pozsonyi országgyülésen, 1847-ben ügyvédi oklevelet szerzett, a szabadságharcban honvédszázados volt. Az ötvenes években folytatta az 1847-ben kezdett újságíróskodást. A *Pesti Napló* dolgozótársa, később Bécsben a *Magyar Sajtó*é. Segédszerkesztője s rövid ideig szerkesztője a *Szépirodalmi Közlöny*nek. Több nyelvet tudó, művelt, olvasott ember.

argonauták aranygyapja. Tevékeny részt vesz a megyei tisztújítás mozgalmaiban s a negyvennyolcas pesti eseményekben, végül Szent Tamás ostromakor ágyúgolyóbis találja azon a részén, hová „az ember szíve szokott szállani, mikor megijed".

Látjuk, hogy csak durva külsőségekben való utánzatról van szó, s Cervantes halhatatlan regényének minden mélysége és páratlan humora hiányzik belőle. A közbeszőtt három elbeszélés is csak gyenge utánzata a *Don Quijote* pompás novelláinak.

Különben a negyvenes évek életképirodalmának folytatása s nem annyira regény, mint inkább életképsorozat. A züllött urodalomnak, a „nagy ebugatónak" nevezett vendégszobának leírása, a barátoké, a színészeké: megannyi genrekép. Ilyenek alföldi képei, melyeken Kuthy hatása látszik. Sikerült a színielőadásé is. Előadják „Benjamin Lengyelországból vagy a nyolcgarasos atyafi" című remeket az udvaron felütött sátorban. A „zenekar", vagyis a flótázó igazgató s a gitározó súgó, eljátssza Norma nyitányát. Liliputi a színpadra szalad, hogy résztvegyen a játékban. A bivalyok megvadulnak, bedöntik a sátrat s ők is a színpadra törnek. Az előadás nagy kavarodásban végződik. Jók a kortesjelenetek, a tisztújítás, s a negyvennyolcas törvények szentesítése utáni mozgalmas pesti életnek rajza is. — Stílusán Bernát és Jókai hatását érezzük (túlzások, patétikus hang). Egykorú bírálója szerint „bármily bizarrnak tessék is, némely részeiben a mélyebb angol humor bélyegét viseli magán" (PN. 1852. nov. 12.). Ez csak annyiban igaz, hogy életképirodalmunk angol forrásokból táplálkozott, Székely azonban ettől az eredeti forrástól igen messze esett.

Ezen kívül csak 4 víg novellát írt (2 komoly elbeszélése jelentéktelen). Ezek közül a *Nem lesz mátkája* című csak azért érdekes, mert hőse, Nyúlhegyi Móric zsidó, s a benne szereplő intrikus is az. Különben ízetlen, erőltetett humorú történet. Az *Egy mosoly, mely foghúzáson végződik* is értéktelen s csak azért figyelemreméltó, mert humoros előadása a Jean Paulénak utánzata: csupa szubjektív közbevetés, reflexió, irodalmi és művészi célzás (Rafaelre, Vernetre, Wouwermannra, Bánk bánra, III. Richardra stb.).[2]

Lévay József, jeles lírikusunk,[3] mindössze 4 jelentéktelen komoly társadalmi és 11 víg elbeszélést írt 1850—1851-ig a *Hölgyfutár*ba, 1852-ben pedig a *Budapesti Viszhang*ba (részben a maga neve, részben Bátor Miklós, Eleven Péter álnevek s betűk alatt). Ezek ma már egészen ismeretlenek.

Víg elbeszéléseiben nem mutatkozik különösebb eredetiség. Hat rá Jókai, de még inkább Lauka és Bernát Gazsi, kiknek túlzásait alkalmazza tartalom és stílus dolgában. Pl. egyik humoreszkjében a szomszéd leánya fiszharmonikázik, amitől „a keresztyén ember fogai meglódulnak, a házi állat elszilajodik, s a nőstény farkas idétlent szül". Ez egészen a Bernát stílusa. Humora, szatírája a túlzások ellenére is erőtlen.

---

[2] A *Vis à vis* című műben már megtaláljuk ezt az újabban felkapott pestiességet: „Ejh! ne mesélj nekem!" — *Egy csók, mellyel a paripa elfut* egy Simonyi-óbesterről szóló adoma.

[3] 1825-ben született a borsodmegyei Sajószentpéteren. Tanulmányait Miskolcon és Késmárkon elvégezvén, Miskolcon patvarista, majd Szemere Bertalan jurátusa a pozsonyi országgyűlésen. A szabadságharc alatt a *Közlöny* szerkesztőségében dolgozik, majd 1850—1852-ig a *Pesti Napló* dolgozótársa, azután a miskolci ref. gimnázium tanára lesz.

Tartalom tekintetében sem hoz sok újat. Életképeket ír, többnyire régi receptek szerint.

Különösen szeret groteszk alakokat rajzolni. Így megörökíti a púpos, görbelábú, ragyás és gyér-bajuszú Filipet, aki dühös szerelmes, s e miatt éri mindenféle kalamitás, pl. ideálja kívánságára haját és bajuszát feketére akarja festeni, de a borbély csodaszerétől haja vörös, bajusza pedig zöld lesz; primadonna-imádottja kedvéért föllép Othelloban, kinevetik, megdobálják *(Szerelem bolondja)*. Máskor Pipsz úrnak, egy szepesi serfőző fiának kellemetlenségeit mondja el egy örménynek pesti házában *(Egy szoba földszint)*, vagy vidéki nagybátyjának keserves pesti à la Tollagi élményeit *(Tapasztalások Pesten)*, vagy egy fura örmény gavallér balul végződő pesti kalandját Jókaitól tanult örményes stílusban *(A csodaférfiú)*. Ezek közé tartozik *A fogadott fiú* s *Egy lángelme szenvedései* című életképei.

Csicseri Guszti miniszteri írnok Debrecenbe menekülvén a kormánnyal, Hízik István úrnál lakik. A hárommázsás cívis annyira megkedveli a víg semmirekelőt, hogy mindent megenged neki (tanyáján pl. nagy dáridókat csap barátaival). A mérges Híziknét is lefegyverzi, leányuk, Rezeda pedig beleszeret. Az öregeket népgyűlésekre küldi, maga pedig otthon udvarol. Mikor Pestre vissza kell mennie, örül, mert így nem kell elvennie Rezedát. Mindnyájan érzékenyen búcsúznak tőle. — Itt egy kis üres helyet hágy az író. „E kis üres helyre — úgymond — képzeljék olvasóim három hónapi ugrását az időnek s iszonyú baklövését a megveszett sorsnak." Guszti lerongyolódva ismét Debrecenbe vetődik. Hízik uram azóta leborotváltatta bajuszát és szakállát, nem akarja házába fogadni Gusztit, mert fél, hogy őt is kompromittálja. Guszti búsan távozik *(A fogadott fiú)*.

Közli Kanesuka Kelemen emlékiratát. Gyermekkorában

kivágta félszemét a kotlós, ezért Vaksi Kelemennek hívták. Egy ispánnak lett íródiákja, s hivatalos óráin kívül rengeteg verset írt, amelyekkel ugyancsak imponált a gitározó és költészet-kedvelő ispán-kisasszonynak. Az apa e miatt kidobja. Így kerül Pestre literátornak. Egy zuglap szerkesztője megfogadja, tücsköt-bogarat összeírat vele s egyéb munkákra is használja. A lap megbukik. Most előfizetést gyüjt nagy eposzára. Annyi pénzt gyüjt össze, hogy megugorhatik Pestről. Otthon megválasztják rektornak, elveszi ideálját, akiből házsártos asszony lesz. Most *Utolsó ítélet* című 185-énekes eposzán dolgozik. Ez lesz élete főműve *(Egy lángelme szenvedései)*.

Az *Épületes levelek* címűben is egy hóbortos fűzfapoétát szerepeltet (az egész a józan, vidéki apának, s naív, bolond költő-fiának levélváltása).

Másik neves lírikusunk, *Tóth Kálmán*[4] 10 víg elbeszélését 1852-ben írta a *Hölgyfutár*ba a maga neve alatt és Manki álnéven.[5] Pesti és vidéki életképek ezek: szerelmi kalandja egy bécsi kisasszonnyal *(Rendkívüli!)*, egy vidéki, önhitt gavallér nevetségessé tétele *(Egy arszlánka)*, egy leány után futó barátjának kalamitásai *(Mozgó képek. III.)*, egy érzelgős pékleánynak férjhezmenetele a verselő, flótázó volt gazdasági irnokhoz *(Keserű Péter és Szomorú Katarina)* stb.

Egy keserves délutánom Pesten című humoreszk-

---

[4] 1831-ben született Baján, itt járt gimnáziumba, majd Pannonhalmán volt bencés novicius, de betegsége miatt lemondott a papi pályáról. Pécsett elvégezvén a két bölcseleti osztályt, Pesten járt egyetemre, majd mint honvédhadnagy végigküzdötte a szabadságharcot. Egy ideig lappangott, azután Pestre ment hírlapírónak. A *Hölgyfutár* segédszerkesztője, majd 1856. április 1-től szerkesztője volt.

[5] Valószínűleg a monkey (majom) angol szónak fonétikus írása.

jében elbeszéli, hogy hitelezője hiába keresi, mert egész nap nincs otthon. Délelőtt egy barátjának lakásán dolgozik, a délután már bizonytalanabb. Íme most is elfogja a Jókai Kullancs urára emlékeztető Strófa Sándor, a rettenetes poéta, lakására hurcolja s felolvassa neki Montekukuli (sic!) című eposzát. Megszökik tőle, de akibe csak ütközik, mindenki versekkel gyötri. Végre hazarohan. Álmában saját rossz költői beszélyének szelleme üldözi. Reggel kiadója sokkal kevesebbet küld neki, mint amennyit várt, hitelezői megrohanják, s így kénytelen a kis honoráriumból fizetni nekik.

Mozgó Képek című életképsorozatát így kezdi: „Mondá pedig Berecz Károly, menjünk vidékre! és mi menénk." Búcsút vett minden barátjától (hitelezőitől nem). Mozgó képeket fog írni a *Hölgyfutár* számára. Hajón utaznak. Leírja a hölgyek beszélgetését a *Losonczi Phőnix*ről, a *Hölgyfutár*ról s egyebekről. Kiszállnak Kalocsán. Este nyolc az óra. Vidéken ilyenkor már le kell feküdni, tehát befejezi első mozgóképét egy tréfás imádsággal a megholtakért (a Nemzeti Színház rossz külföldi drámáiért) s ellenségeiért, a goromba kritikusokért.

Életképeinek csak előadása mulattató. Sok szubjektív és aktuális vonatkozásával Frankenburg modorára emlékeztet, de stílusa könnyedebb, természetesebb, s már Jókai hatása érezhető rajta (l. I. 449.).

Sokat emlegeti hitelezőit (ez az akkori írói-bohémságnak egyik fontos kritériuma), kik elől még a budai bástyára is fölmenekül. Gáspár bácsi úgy magasztalja költészetét, mintha ő volna „Toldi és Bánk bán egyetemes szerzője". Egyik életképét így kezdi: Muki péklegény volt, s mivel apját Pumuenak hívták, „lőn Pumuc Muki". Mikor ideálját más veszi el, Muki erősen

bánkódik. „Nem sejti ő, az együgyű, hogy szenvedései megjutalmazvák.“ Smizli Szilveszter, egy civilizált és szépérzelmű háziúr, „igen szereti a zöldbabot s olvassa Szilágyi Sándor munkáit“.

Látjuk, hogy stílusának jellemző vonása a parodizáló hang. Tréfás ötletei nem nagyon szellemesek, de apróságait kedvesekké teszi a huszonegy éves fiatalembernek mindenen tréfálkozó jókedve.

*Szigeti József*nek,[6] a Nemzeti Színház kiváló tagjának, a neves drámaírónak, *Egy színész naplója* (1856) című kis kötete (előbb *Egy színész naplójából* címen a *Budapesti Viszhang*ban 1854. 1—26.) vándorszínész-élményeinek mulatságos elbeszélése. Sok benne a genreszerű részlet, de azért nem sorozható az életképek közé, mert mégis csak visszaemlékezés. Víg elbeszélést csak kettőt írt. Egyik *A balatoni tündér* vándorszínész-élményként elmondott érdekes kaland, a *Negyven forintot vagy halált* pedig egy rászedés története. Jóízű, humoros előadásuk ér valamit.

Kövér Lajos,[7] a termékeny vígjátékíró, kinek három sikerült komoly novelláját már említettük, 6 víg elbeszélést írt. Legjobb köztük *A dajka meséje*, melyben az öreg dajka a szerelmében csalódott tiszttartó-kisasszonyt célzatosan tanulságos meséjével visszavezeti

---

6 1822-ben született Veszprémben. Felsőbb iskoláit Pesten végezte, azután szülei tilalma ellenére színész lett (ekkor vette fel Tripammer családi neve helyett a Szigeti nevet). 1844-ben lett a Nemzeti Színház tagja.

7 1825-ben született a temesmegyei Rétháton. Szülei vagyonos földbirtokosok. Aradon, Nagyváradon s Pesten tanult. Ügyvédi oklevelet szerzett. Temes megye tb. alügyésze lett, s a szabadságharcban mint honvédhadnagy vett részt. Az osztrákok besorozták, egy évet töltött Olaszországban. 1851-ben tért haza rétháti birtokára, 1853-tól kezdve Pesten lakott.

régi, derék imádójához, a gazdasági irnokhoz. — A mese okozta hirtelen kijózanodás valószínűtlen, de a patriarhális falusi ház életének rajza, az okos dajka ravaszkodása (tetteti magát, hogy nem is álmodik a fiatalok szerelméről), s maga a mese megszakítva a leány közbeszólásaival olyan kedves, hogy ma is szívesen olvassuk a kis novellát.

A többinek tárgyai: egy fogadás története *(Célt értem)*, egy zsidó kereskedőnek kellemetlen kalandjai szekéren utazása közben *(A fuvaros boszúja)*, egy esetlen és hiú falusi gavallér tönkremenetele szerelmi kalandjai következtében *(A megbukott tőkepénzes)*, egy vidéki arszlán bukása *(A vörös nyakkendő titka)*, két fiatal házas és kanári madaraik története *(A szerelmes madárka)*.

Kedves, könnyed, franciás elbeszélő modoruk teszi őket mulatságosakká. Meglátszik rajtuk, hogy gyakorlott vígjátékíró munkái.

Bulyovszky Gyula, a neves hírlapíró s elmés tárcaíró,[8] szintén írt 6 víg elbeszélést.[9] Ezek apró kalandok elbeszélései, elég mulattatóak és elmések. Nem hiányoznak belőlük a humoristáknál szokásos aktuális célzások. Hozzá felrohanó, feldúlt arcú barátjától pl.

---

[8] 1827-ben született Rákoskeresztúron. Ügyvédi oklevelet szerzett, de azután csak újságíróként működött. A *Magyar Hírlap*nak volt dolgozótársa, de sokat írt más lapokba is. 1859-ben a *Nefelejts* c. divatlapot indította meg. Utazott Németországban, megfordult Londonban.

[9] *Egy ezres bankjegy* (H. 1852. 23—5.), *Torzképek I.* (SzL. 1853. 26.), *Torzképek II.* (U. ott, 36.), *Boldogtalan történet* (D. 1856. 39.), *Miként lőttem én a lövész-bálban bakot?* (D. 1857. 7.), *Eltévedt kalapom memoirjai* (D. 1857. 10.). — *Évike* (CsL. 1855. II. 9—10.) erkölcsnemesítő, érzelgős, komoly novella.

ezeket kérdezi: Négyszer prenumeráltál ugyanazon munkára, s egyszer sem kaptad meg? Végig kellett nézned egy eredeti szomorújátékot? Belehúztak a Hölgyfutár-, Pesti Napló-, Tóth Kálmán-, Greguss-, Vadnai-, Ráday-, Jókai-, Jókainé- s Bulyovszky-polémiába? Szerdahelyi kiparódiázott?

*

Lássuk ezután a ma már egészen ismeretlen humoristákat. Íme névsoruk föllépésük sorrendjében: Czanyuga József (1849), Babos Pál, Gajzágó Salamon (1850), Kelemen Mór (1851), Pataki Ferenc, Szabó Márton, Tassy Ede (1852), Forster Rudolf, Virág Lajos (1853), Szabó Ignác (1855), Szulyovszky Ignác (1856) és Zlinszky István (1857).

Czanyuga József[10] 9 víg elbeszélést írt 1849—

---

[10] 1816—1894. Pesten született, Gyöngyösön, Kecskeméten és Kalocsán járt gimnáziumba, Egerben és Kalocsán volt papnövendék, azután kilépett s Pesten elvégezte az egyetem orvosi tanfolyamát, de nem lett orvos, hanem egy kereskedelmi iskolában tanító 1842—1848-ig. 1849-től kezdve a Nemzeti Múzeum tisztviselője volt. Vígjátékokat és operaszövegeket írt (V. ö. I. 38.). *Leontin* c. vígjátéka Budán a német színpadon került előadásra (H. 1850. szept. 12.). Víg elbeszélései: *Elefánt* (H. 1849. 15—7.), *Ádám és Éva* (H. 1850. I. 27.), *Nagypéntek* (H. 1850. I. 93—8.), *Szerbutca* (H. 1850. II. 73—4.), *Érdekes* (H. 1851. 7—9.), *Kézszorítás* (H. 1851. 31—2.), *Tizenhárom* (H. 1851. 269—70.), *Egy boldogító narancs* (H. 1852. 188—9.), *Régi szerelem* (H. 1853. 151—3.).

A teljesség kedvéért említjük meg, hogy *Xántus János* (1825—1894). a kalandos-életű utazó és természettudós is írt egy víg elbeszélést: *Köszönöm á'ssan, egészségesek!* (H. 1858. 171—5.), melyet Kaliforniából küldött haza. Angolos-humorú genrekép. Tárgya egy fiatal házaspár élete: gyereket várnak,

1853-ig a *Hölgyfutár*ba. Kovács Pál tanítványa abban, hogy ő is jelentéktelen, kis véletlenekből szőtt víg meséket mond el aprólékos körülményességgel és hosszadalmasan, de míg Kovács Pál a vidéki nemesi életet rajzolta, Czanyuga a pesti polgári életnek lesz a krónikása. Könnyű fajsúlyú dolgok kedélyesen, köznapi humorral, diskuráló hangon, kissé unalmas bőbeszédűséggel elbeszélve. Szereplői divatárusleányok, kereskedősegédek, pénzes polgárleányok, morózus Spiessbürger-papák stb. Ezt a világot jól ismerte valószínűleg német nyelvtudása és kereskedelmi iskolai alkalmazása révén.

Egyesekben negyvennyolcas- és Bach-korszakbeli vonatkozások is vannak (I. 279.), de szívesebben rajzolja a „békebeli" negyvenes éveket. Elmondja, hogy a régi bálokon, pl. a jogászbálon mi volt a táncrend: a Rákóczi-induló után eljártak hét-nyolc valcert, aztán néhány magyarruhás jogász egy magyart táncolt utána, megint hét-nyolc valcer s végül kotillon következett. A bálokat különösen szereti, leírja a jogászbált, a kereskedő-segédek bálját, a cselédbált a királyutcai Römersaalban, egy előkelő kereskedő házibálját, ahol a teán, kávén és csokoládén kívül sört és frankfurti virslit is kaptak, a vacsorán pedig a fácán, fogas, torta mellett gulyáshúst és galuskát is. Ő akkor is tisztelte

az asszony barátnőivel babakelengyét készít, a nagy esemény, a férj viselkedése stb. Sok kedves reflexió benne a családi életről.

Wohl Jankának (1846—1901), a későbbi kedvelt írónőnek első elbeszélése *(A szerelemféltő csele.* N. 1858. 7.) is ekkor jelent meg. Naív, gyermekes kis történet arról, hogy miként győződik meg a féltékeny férj felesége ártatlanságáról. Egy gyermekleány munkája.

a nemrég feltalált „Gleichberechtigungot“ s mindenből evett. Két divatárus leány hajbakap: egyik a Wiener Zeitungot, másik a Márczius Tizenötödikét olvassa, egyik szerint a kürazir, másik szerint a magyar huszár a legszebb katona. A pártatlan madame, ki a magyar és osztrák tisztek udvarlását egyenlő mértékben honorálja, kidobja őket üzletéből, mert a forradalmi állapotok miatt megcsökkent üzleti forgalom lebonyolítására elég a boltban egy mamzel. Egy ismeretlen hölgy a Rác-utcába hívja találkára, de ő nem találja meg a Rác-utcát, mert nevét azóta Szerb-utcára változtatták. A szerelmesek a szerviták templomában találkoznak a vasárnapi misén. Megtudjuk, hogy az elefánt szót Saphir tette divatossá a szerelmeseket őrző és pártoló harmadikra, hogy a báli buffet-t kredenznek, a magas köcsögkalapokat pedig 1849-ben Angströhrennek hívták. Ezek az apró megfigyelések realitást és kedves korrajzi patinát adnak ezeknek a különben naív és üres történetkéknek.

Babos Pál,[11] kinek bécsi környezetrajzú novelláit

---

[11] 1824—1861. Zalamegyében Kozma-Dombján született, 1845—48-ig Bécsben testőr. Résztvesz a szabadságharcban, osztrák fogságba esik, megfosztják tiszti rangjától. Ezután visszavonultan él a zalamegyei Salomvárott. Angolból és franciából is fordított. Halála előtt lefordította Shakespeare Troilus és Cressidáját (kéziratban maradt). Novellista működése 1850 és 1858 közé esik. Csak két elbeszélése jelenik meg saját neve alatt, a többi B . . . s P. betűk alatt. Víg elbeszélései: *Családások* (H. 1850. I. 69., 104., 112., 115., 119.), *Úr és szolga* (H. 1850. I. 143—7.), *Az én uram bátyám* (H. 1850. II. 31.), *Egy kis kaland* (H. 1850. II. 36.), *Barátság áldozata* (H. 1850. II. 39.), *Szerelem lóháton* (H. 1850. II. 43.), *Szerelmi vallomás* (H. 1850. II. 70.), *Egy szőke férfi* (H. 1850. II. 78.), *Megyei élet farsangon* (H. 1851. 63.).

a romantikusok közt láttuk, 9 víg elbeszélést írt a *Hölgyfutár*ba. Tárgyaik mindennapi, többnyire félreértéseken alapuló szerelmi kalandok, kis elbeszélésekké nyujtott anekdóták halvány bécsi környezetrajzzal. Ebben a tekintetben Frankenburg irodalmi társa.

Magyar környezetben csak három játszik: az *Úr és szolga*, melyben Sárlak megyei székhelyet írja le humorosan. „Kínszenvedés útjának" nevezett főutcáján nincs semmi szép, mellékutcái még rondábbak. Mindenütt por vagy sár. Két valamire való épülete csak a templom és megyeháza. *Az én uram bátyám*ban egy konzervatív urabácsit rajzol (elcsépelt figura). A *Megyei élet farsangon* egy falusi bál leírása, unalmas, gyenge-humorú életkép. Mind nehézkes, dilettáns munka.

Gajzágó Salamon[12] romantikus novelláiban még találtunk egy-egy érdekesebb részletet, de 5 víg elbe-

---

12 1830—1898. Túrpásztón született Jásznagykúnszolnok megyében. Szolnokon, Pesten tanult, a jogot Pozsonyban végezte. Gr. Széchenyi István patvaristája volt egy ideig. Negyvennyolcban honvéd és hadifogoly. Az ötvenes években Szamosújvár közelében lakott. Később jelentős szerepet játszott a politikában, képviselő volt, majd az állami számvevőszék első elnöke. A maga neve alatt és Sali Bánk álnéven írt. Víg elbeszélései: *Állatország* (H. 1850. I. 73—4.), *Emlékezetek. III.* (H. 1850. II. 88—9.), *Emlékezetek. IV.* (H. 1850. II. 110—11.), *Gazdag parthie* (H. 1855. 180—4.), *Az én Palim* (H. 1856. 124—8.).

Friebeisz István (1822—1890) szerkesztő és irodalmi vállalkozó csak egy víg elbeszélést írt: *Egy női whistpartie* (H. 1850. II. 107—8.), melyben leír egy női kártyapartiet. Bemutatja a játékosokat, részletesen leírja a játékot: hogyan fecsegnek, milyen figyelmetlenek, mennyi hibát követnek el, hogyan nézik el a szabálytalanságokat stb. Ügyes és tárgyánál fogva új dolog de aki igazán mulatni akar rajta, jól kell értenie a whist-hez.

szélésében ilyeneket is alig találunk. Erőltetett humorú, néha Bernát és Lauka túlzásait is túlzó működvelő munkák. Az *Emlékezetek III.* című ér valamit, melyben diákkori élményeit mondja el elég mulatságosan.

Kelemen Mór[13] gyenge romantikus novelláihoz hasonlóan gyengék víg elbeszélései is (összesen 10). Ízléstelen kalandokból és kalamitásokból összeférceit történetek, hol túlzott modorban, hol a patétikus stílust parodizáló nyelven írva. Legtűrhetőbb köztük *Az ál-Galleouchet*, melyben egy vidéki színész mint francia bűvész produkálja magát. Kisvárosi környezetrajza elég sikerült.

Pataki Ferenc[14] 7 víg elbeszélésének tárgyai vi-

---

[13] 1833—1905. Tiszaabádon született. A szabadságharcban nemzetőr, majd honvédhadnagy, rövid ideig fogoly az Újépületben. Az ötvenes években joggyakornok, 1853—5-ig a Divatcsarnok segédszerkesztője. 1856-tól a helytartótanácsnál fogalmazó-gyakornok. Később kúriai bíró. Víg novellái: *Vásári tréfa* (H. 1852. 273.), *Villás reggeli mise után* (BV. 1853. 2.), *Figaro szerelme* (BV. 1853. 7.), *A próbára tett vendég* (BV. 1853. 9.), *Adél* (H. 1853. 46), *Sára* (H. 1853. 80.), *Egy mai szerelem* (H. 1853. 84.), *Az átkozott papagáj* (H. 1853. 270.), *Az ál-Galleouchet* (Müller Gyula Nagy Naptára. 1855.), *Szerény elmefuttatás a leány-szöktetés elméleti és gyakorlati tudományából* (Laczikonyha. 1855.).

Pap Zsigmond (törökfalvi, megh. 1904. 81 éves korában), erdélyi írónak, Petőfi barátjának egyetlen víg elbeszélése, *Az utolsó Mohikán X.-megyében* (R. 1851. I. 6.) 1847-ben játszik az administratori rendszer idejében, mikor egy erdélyi megyegyülésen az administrator az ostoba Ó-tarcsai Pupperegi Gáspárt az ellenzék bosszantására táblabíróvá nevezi ki. Az ellenzékiek azután megtréfálják és csúffá teszik az új táblabírót. Erdélyi milieurajza érdekes.

[14] 1824—1870. Désen született. Gyulai Pál barátja, megyei hivatalnok. Víg elbeszélései: *Egy hangverseny kis város-*

déki és fürdői élmények. Leírja egy vidéki hangversenyrendező küszködését, egy színi direktor bukását a miatt, hogy minden főszerepet maga és felesége akar játszani, egy vándor fényképész baleseteit, egy kaszinóbál élményeit (erdélyi környezetben), s a gräfenbergi kis szerelmi kalandjait. Jelentéktelen kis apróságok, de kellemes csevegő hangjuk, s személyes élményekre valló közvetlenségük miatt kedvesek.

Szabó Márton[15] 4 víg elbeszéléséről alig van mondanivalónk. Kevés ízléssel elbeszélt szerelmi kalandok à la Lauka. *Egy arszlán viszontagságai* hosszabb novella, mely Bruzi borbélylegényből lett arszlán szélhámosságairól szól. Megugrik barátnéjának, a csizmadia-majszternének lutrin nyert háromezer forintjával, s Bugafeő Boldizsár táblabíró vidéki kúriáján mint br. Tengelegi mutatkozik be. Már majdnem elveszi az egyik házikisasszonyt, mikor a majszterné, ki azóta özvegy lett s újra ternót nyert, érte nem jön, s magával nem cipeli férjnek. Régimódi, kalamitásos novella, de ízlés és kedvesség nélkül.

Tassy Ede[16] 5 falusi életképe rikító és ízléstelen.

ban (H. 1852. 19.), *Látogatás egy hírlap-levelezőnél* (Hetilap. 1853. 74.), *Gräfenbergi emléklapjaimból* (H. 1854. 188—9.), *Egy photograph kinszenvedései* (H. 1855. 169—71.), *Félkeztyűm* (H. 1856. 235—6.), *Megesik akárkin!* (H. 1858. 198—9.), *Egy kis tréfa* (H. 1859. 37.).

[15] 1819(?)—1858. Ügyvéd mást nem tudunk róla. A H. 1850. okt. 20-án közli halála hírét: okt. 17. halt meg, követte feleségét, két gyermeke gyászolja. Már a negyvenes években is írt komoly novellákat. Víg elbeszélései: *János diák szerelmi kalandja* (H. 1852. 14—6.), *Siralmas találka* (H. 1852. 182.), *Szerelmi titkok* (H. 1852. 224—6.), *Egy arszlán viszontagságai* (H. 1855. 122—31.).

[16] Életéről semmit sem tudunk. Irodalmi munkássága 1848 és 1867 közé esik. Víg elbeszélései: *Falusi életkép* (BV.

Az egyikben a tótosan beszélő Vojtina (ő Woytynának írja) Zakariást, „a híres költő, Mátyás“ testvérét szerepelteti, a másikban falusi compossessorokat, a harmadikban statáriális tárgyalást, a negyedikben egy műveletlen falusi urat mutat be, ki a Jókai regényében szereplő jancsár agát „hajcsár agár“-nak érti. Ilyen szellemességgel akarja olvasóit megnevettetni.

Forster Rudolf[17], kinek Jókai s a francia-romantikusok modorában írt történeti és társadalmi elbeszéléseit a maguk helyén említettük, 7 víg novellát írt. Legügyesebb köztük a *Szerencsétlen kalandor*, melyben egy vidéki urabácsi kocsizik föl Pestre agaraival, pipájával, kostökével és teli bugyellárisával, s itt furcsa kalandokba keveredik a Komlóban, Nemzeti Színházban, s a Fehér lóban. Beleszeret Wieser Mimibe, a Nemzeti egyik ballerinájába, ki orránál fogva vezeti s alaposan megkoppasztja. Régimódi, Tollagi-modorú novella, de modern pesti környezetrajza, s mulattató előadása élvezhetővé teszi. A többieknek tárgyai sem újak (öregek kijátszása a fiatalok által, báli és vidéki

---

1852. 15.), *Falusi életkép* (BV. 1854. 19.), *Falusi életképek* (BV. 1855. I. 6.), *Falusi életkép* (BV. 1855. I. 18.), *Kirándulás a szomszédságba* (BV. 1855. II. 3.).

[17] 1833—1911. Cegléden született Szegeden és Aradon végzett három gimnáziumot, Pesten kereskedelmi iskolába járt, azután nyomdász lett. Az ötvenes években a *Hölgyfutár* főszedője. 1856-ban Németországban utazott, s úti leveleket írt a *Délibáb*ba .júl. 13—nov. 23.). 1855-ben *A víg pesti* c. kis füzetet adott ki (l. I. 89.). Víg elbeszélései: *Szerencsétlen kalandor* (H. 1853. 159—66.), *Városi szatócs és feleség faluról* (H. 1853. 252—6.), *Állatok és emberek* (H. 1854. 46.), *A lopott agár* (H. 1854. 62—8.), *Egy sárga kabát kalandjai* (H. 1854. 173—8.), *Orvos és gyógyszerész* (BV. 1856. 31—2.), *Gabi bácsi* (BV. 1856. 16—7.).

kalandok stb.), de van bennük egy-két új ötlet (szatócsok hamisításai, egy agár irányító szerepe a bonyodalomban, vidéki botanikusok), s elég ügyesen vannak elbeszélve. Ő volt az egyetlen elbeszélőnk, ki maga szedte ki novelláit. Nyomdász-társainak igazán nem vált szégyenére, mert műkedvelő létére ügyesen forgatta a tollat.

Virág Lajos[18] 4 víg elbeszélése közül csak egyet említhetünk, mely ilyen címen jelent meg: *Tudomány és Irodalom. Jelesb íróink csarnoka. Fűzfa Márton.*

Született a Lomnici csúcson, apja kanász volt. Ilyen hangnemben folyik tovább a tréfás életrajz. Fejlődik, művelődik. Harangozó lesz. Vidéki levelezőnek ajánlkozik egy laphoz (rettentő helyesírású levele). Egyszer közölnek is tőle két sort. Pestre költözik, s egy padlásszobában kucorog, ostromolja a lapokat, de műveivel csak a szerkesztői üzenetekben foglalkoznak. *Apagyilkos* c. drámájáról ez volt a drámabíráló választmány kritikája: „Beadatott 3/4 1852., visszaadatott 9/17 1852. Komlóssy Ferenc." *Bazsarózsa* c. versgyüjteményét kiadja előfizetés útján. Vidékre megy, naptárt szerkeszt. Végre a sok szellemi munka megtöri testét-lelkét, megháborodik, meghal. Sietett kéziratait megmenteni, de gyerekei már sárkányt csináltak belőlük, tehát legalább így örökíti meg emlékét.

Másik ilyen életképében egy zsidó származású zugírót figuráz ki.

Szabó Ignác[19] 6 víg elbeszélést írt. Ízetlen szerelmi

[18] Csak annyit tudunk róla, hogy mérnök volt, s 1858-ban egy *Külföldi Kalauzt* adott ki. Meghalt 1915. Víg elbeszélései: *Kopogó szellemek* (H. 1854. 57—9.), *Tudomány és Irodalom. Jelesb íróink csarnoka. Fűzfa Márton* (BV. 1855. 17.), *Tudomány és Irod. Jelesb íróink csarnoka. II. Kupecz Réhób* (BV. 1855. II. 9—10.), *Örökösök* (N. 1859. 13—4.).

[19] 1832—1900. Egerben született, itt végezte középiskoláit. A szabadságharcban honvédtüzér. Egerben még két évig tanul, azután tanárjelölt a pesti és bécsi egyetemen, 1858-tól

kalandok, csak itt-ott akad bennük egy-egy milieu-rajzoló vonás, pl. Vörös Mihály uram „Sild"-jén ez a fölirat: „bürgerlik. Damen Klaide makt", a Becsali-csárda boltcímerén pedig ez a vers ékeskedik: „Jó az pályinka regvel, — Igyunk hát egy üvegvel". Korrajzi szempontból érdekes két életképe: *Farsangi képek a pesti életből.* Az egyikben leír egy vasárnapot farsang idején.

A Király-utcában gyéren pislognak a lámpák (akkor még nem volt Pesten légszesz-világítás). A Stippanitz-féle Sörtócsához címzett sörházban „Würstel-Ball" van (hat frankfurtiban egy-egy arany van rejtve, ezt keresik a vendégek rengeteg virslit vásárolva). Az utcán hemzsegnek a jókedvűek, részegek, diákok, mesterlegények s más járókelők. A Fekete Macskában, Kék Macskában, Három lépcsőben folyik a mulatság. A Römer-Saal-beli nagy bálban rettentően vegyes a társaság (érdekes leírás jellemző párbeszédekkel). A mulatságnak a rendőrség közbelépése vet véget. Sokan a Pár Fegyverben, a Két Pisztoyban mulatnak reggelig. — A kalandok, melyeket elbeszél, már nem érdekelnek bennünket.

A másik életkép a Nemzeti Színház-beli álarcosbál élénk leírása, részletesen megtudjuk belőle a színház átalakított formáját, melyet ilyenkor mutatott.

Szulyovszky Ignác[20] 8 víg elbeszélésének tárgyai

---

az egri gimnázium tanára. Szabó Ignác és Szabó Náci néven írt. Víg elbeszélései: *Egy megbukott kaland* (BV. 1855. 24.), *Vad Miháj uram* (BV. 1855. II. 2.), *Lakadalom* (BV. 1855. II. 13—6.), *Hogyan házasodtam én meg?* (H. 1856. 53—5.), *Farsangi képek a pesti életből. I., II.* (N. 1858. 3., 5.).

[20] 1835—?, 1909-ben még élt. Vitkócon született, Nyitra megyében. Ügyvéd volt. Víg elbeszélései: *Vagy idejében, vagy soha* (H. 1856. 148—9.), *A kísértet* (N. 1857. 19.), *Kis kaland a nagy világból* (N. 1857. 31.), *Egy óra a paradicsomban* (H. 1858. 41—2.), *Hogyan lett Vilma nőmmé?* (N. 1858. 8.), *A házi*

szerelmi kalandok (félreértések, megtréfálások, vén férjek felszarvazása). Csak egy életképe van, melyben új alakot rajzol, a *Tóni tánti.*

Tóni Tánti igen öreg asszony. Düledező kúriájában él avult irományai közt; élő genealogia, mindenkinek rokona. Egy ősi pöre van a Kasziakkal Potyafalva miatt. Minduntalan felmegy Bécsbe, de ott írásaira azt mondják, hogy elévültek, hozzon újabbakat. Útközben meglátogatja rokonait, ebédel, uzsonnázik vagy vacsorál náluk. Mindenütt szeretik, mert mindegyik család történetét el tudja mesélni. Most is Csabayékat látogatja meg (ez van részletesen elmondva). Bécsből hazaérve, várja vendégeit, mert Csabayék megígérték, hogy meglátogatják. Mire azonban a vendégek megérkeznek, már temetik Tóni tántit.

Zlinszky István[21] 10 víg elbeszélése mind csekély fajsúlyú, sablonos történetke. Semmi új sincs bennük, említésre érdemes nincs közöttük.

*

Az eddig ismertetett írónkon kívül még 62 víg-elbeszélő nevével találkozunk ebben a korban. 82-en álnevek, betűk alatt, vagy névtelenül adták ki elbeszé-

---

barát (SzK. 1858. 55.), *Válságos nap* (N. 1858. 40—1.), *Tóni tánti* (SzK. 1859. 34—5.).

[21] 1833—1911. Dabason született Pest megyében. A pesti piaristáknál járt gimnáziumba, honvéd volt, azután az ötvenes években gazdatiszt lett. Víg elbeszélései: *A vidék* (MN. 1857. 21.), *Öcsém házasodjál!* (N. 1857. 36.), *Farsangi tapasztalatok* (N. 1858. 6.), *Farsangi tréfa* (Nő. 1858. 7.), *Két Luiz* (Nő. 1858. 13.), *A varázslat* (K. 1858. 14.), *Vizessy Mátyás úr és családja* (Társalgó. 1858. 6—7.), *A próbaév* (K. 1859. 23.), *Lefőzettem!* (Nő. 1859. 23—4.), *Nagybátyám felesége* (N. 1859. 35.).

léseiket.[22] Legtöbben csak egy elbeszélést írtak, egynél többet 144 közül csak 19-en.

---

22 Atádi Vilmos, Balogh Gyula, az öreg Balogh (István), Berei Lajos, Boda Vilmos, Bodossy Gyula, Bokor Ferenc, Buttykay Jenő, Cholnoky László, Dallos Gyula, Dienes Lajos, Dömény József, Dömény Pál, Édes M., Édes Vince, Elekes Kálmán, Fehér Márton, Fekete János, Feleki Miklós, Fenyvessi Károly, Filep M., Follinus, Győri István, Hang Ferenc, Honffy Géza, P. Horváth Miklós, Hóry Farkas, Hosszúfalusy Kálmán, Huszt Jenő, Illésy György, Izai Endre, Kálmán Ferenc, Karajcsi Ferenc, Kerecsényi János, Kiss Károly, Kiss Sámuel, Klobusitzki B. Sándor, Kőrösi Sándor, Lovászy S., Madarassy, Matók Béla, Molnár István, Nagy Pál, Németh János, Németh Károly, Oláh Károly, Rigó Péter, Sárkány János, Sasi Elek, Sipos Orbán, Szarka Demeter, id. Szathmári Károly, Szatmári Pál, Szilvási Béla, Szmrecsányi Mihály, Szini Károly, Szomjas Pál, Szuper Lajos, Turpásztói László, Varju Vazul, Váry Sári, Vida József, Záborszky. — Ezek között is lehetnek álnevek.

Álnevek: Apafi, Árvay, Alexis, Badacsonyi, Balaklava, Bertók a csikban, Biz Úgy, Buksi, Csatár, Csöglei, Delénfi, Egy földönfutó, Ellák, Elemér, Emma, Éri, Famózy, Fia nyúl, Hajdúsági, Kálmán, Kalotaszegi, Kistóvölgyi, Kötönyi, Kupay, Lajos, Losonczi, Merényi, Nagyharang, Oh János, Ötevényi, Pillangó, Plajbászfi és Tintási, Rigó, Sátán, Sub Rosa, Szolnoki, Szögesi, Tintamárty Penna, Ujvidéky, Ungh, Vidéki Kakuk, Zalán, Zaláud. — Ezek közt pedig lehetnek valódi vezetéknevek keresztnév nélkül.

Betűk: B. B., Cs..., F. Iván, G—i I—n, K..., K... Zoltán, L—y F—z, M. I., P—i, Sz. K., V. — Névtelen: 28.

A föntebbiek közül társadalmi novellákat is írtak: Bokor Ferenc, Dömény József, Édes Vince, Győri István, Honffy Géza, Huszt Jenő, Kálmán Ferenc, Karajcsi Ferenc, Lovászy S., Molnár István, Németh János, Oláh Károly, Sárkány János, Sipos Orbán, Szuper Lajos. — Emma, Ötevényi, — B. B.

Történeti novellákat is írtak: Buttykay Jenő, Fekete János, Filep M., Hosszúfalusi Kálmán, Karajcsi Ferenc, Kőrösi Sándor, — Ötevényi.

Önálló víg-elbeszélés-gyüjtemény kettő jelent meg. Az egyik *Néhány lap az élet könyvéből.* Kiosztja Sátán, a jámbor agglegény. Pécs. 1858. Négy értéktelen dilettáns elbeszélés *(Bűnper egy negédes kis hölgy ellen, A város bolondja, Kiszaggatott levelek egy naplóból, A rátóti poéta)* s egy tréfás párbeszéd. A szerző csak ismerősei számára írta, könyvárusi forgalomba nem került. — A másik Kálmán Ferenc: *Iskolai kalandok.* Pest. 1859. Három víg elbeszélést tartalmaz: *Éhes disznó makkal álmodik* (egy református teológus álma), *Víg cimborák* (debreceni), *Pipa-bál* (pápai diáktörténet). Működvelő munkák ezek is, de a református diákéletnek néhány korrajzilag érdekes vonását örökítik meg.

Figyelemre méltóbb magyar környezetrajzokat találunk a következőkben: szabadságharci háttér (Bokor Ferenc: *Egy proletárius házassága.* H. 1850. II. 114.); az akkori pesti élet (Dienes Lajos: *Százforintos vacsora.* Di. 1853. 47. — Matók Béla: *Gyurka bátyám kalandjai Pesten.* N. 1857. 29—31.); egy kortes viselt dolgai (Fekete János: *Képek a multból.* (BV. 1855. II. 16—7.); útiképek és debreceni élet (Feleki Miklós: *Pesttől Debreczenig és vissza.* H. 1854. 254—6.); muraközi táj, vendégszerető vidéki ház (Kiss Károly: *Végén csattan az ostor!* SzK. 1858. 34—5.); vándorszínész-élet (Szatmári Pál: *Vándorszinészi tréfa.* H. 1850. II. 33.); a nyírségi kálvinista compossessorok élete (id. Szathmári Károly: *Emléklapjaim a nyírről.* H. 1854. 207—10.). Különösen sikerültek a protestáns kollégiumok diákéletének s a legátusok viselt dolgainak mulatságos rajzai (Győri István: *A legátus.* BV. 1855. II. 12. — Buksi: *Egy episod az én életemből.* H. 1857. 137. és Zöld Ördög Naptára. 1860. — Névte-

len: *Diákkori emlékeimből.* Delejtű. 1858. 21—5. — Kőrösi Sándor: *A vén diák.* N. 1859. 29—30.).

Egyes novellák tárgyuk, vagy egyes motívumaik miatt említhetők.

Gyakoriak a komoly romantikus novellák paródiái. A humoristák szerették tárgyaikat és fellengős stílusukat kifigurázni. Ilyenek: Dömény József: *Egy falusi harangozó malheurje* (MN. 1857. 88.), Hosszúfalusi Kálmán: *Egy zsidóhölgy boszuja* (H. 1851. 196—8.), Buksi: *Don Penuló és Don Berdó* (H. 1857. 161—2.), Buksi: *Tsa-tsi-tsu-tsef-kong* (Zöld Ördög Naptára. 1859.), Ellák: *Író és színész* (Győri Közlöny, 1858. 16—22.), Névtelen: *Jolán és Zenő* (H. 1856. 274.), Plajbászfi és Tintási: *Az égő szerelemnek és egy kegyetlen szívű nótáriusnak ártatlan martirjai* (Zöld Ördög Naptára. 1859.).

De kifigurázzák a maguk víg elbeszéléseit is. Ilyen paródia Honffy Géza: *Egy pár cipő — egy pár szem.* „A humoreszkek quintessentiája" (N. 1858. 23.). Hét, néhány-soros fejezetbe tömörít egy álarcosbáli kalandról szóló víg novellát, így teszi nevetségessé az efféle „humoreszkek" sablonosságát és üresség ét. Ezt a parodizáló módot már az 1835-ös *Rajzolatok*ban megtaláljuk a víg novellák kifigurázására *(Szerelem a Rudas-fürdőben).*

Aktuális célzások dolgában utánozzák a nevesebb humoristákat. Szini Károly: *Mit beszél nekem a kedvesem* című apróságában (N. 1858. 39.) arról cseveg, hogy milyen áldozatokba kerül az írói pálya s erre például hozza fel Beőthy László életét. Follinus az *Ál-Szigligeti*ben (Aradi Hiradó. 1859. 13—4.) elbeszéli, hogyan mutatta be egy vidéki súgónak egyik barátját mint Szigligetit.

Egy Biz Úgy álnevű író *Két pálya* című elbeszélésében (Zöld Ördög Naptára. 1859.) elmondja a maga írói pályáját s egy ágrul szakadt vidéki zsidó nevelőét, ki eleinte szintén verseket ír, de aztán abbahagyja s kereskedő lesz. Néhány év mulva már gazdag ember, fényes lakása van a Váci-utcában és saját fogata. Azért még mindig tiszteli és irígyli őt, a szegény írót, kinek, mint egy szépirodalmi lap munkatársának, havonként négy humoreszket s négy verset kell írnia tizenkét forintért. Csak később tud negyven forintot keresni. Szintén tárgyánál fogva érdekes egy másik elbeszélés (Kálmán: *Ott varrasd be, ahol akarod!* NT. 1856. 1. f.). Ez egy alföldi birtokosról szól, ki nem tudván tisztességes árat kapni gyapjújáért a zsidóktól, maga akarja értékesíteni Pesten, de a vidékiek már értesítették a pesti zsidókat, s ezek sem veszik meg a kínált árut. — A világháború idején sokat emlegetett hadseregszállítók őse Pumpenberg Jakab, ki a francia háborúk alatt volt „hadseregi szállító", meggazdagodott s bárságot vett magának. Fia már báró Pompaházi Artur (Alexis: *Derűre ború — borúra derű.* H. 1853. 138.). — Bécsben megismerkedik Markó Andrással, a jeles tájképfestővel, s egy furcsa figurával, aki férfi létére nőalakokhoz ül modellt (Ötevényi: *Markó Endre nőmintája.* H. 1852. 63—7.).

Furcsaság ebben a korban, hogy a kincskeresés ősrégi motívumát is felhasználják (Vida József: *Ártatlan csel.* Részvét Naptár. 1856. — Kerecsényi János: *A kincskeresők.* BV. 1854. 18.). Az is furcsaság s a stílustalanság netovábbja, hogy egy novellista „humoreszkjében" egy mészáros leüt egy marhakereskedőt, s ezért hat évet kap (Varju Vazul: *Mit nem tesz a szerelem.* H. 1852. 160—2.). Balaklava: *Látogatás a*

másvilágon c. humoreszkje (H. 1854. 269—71.) is a furcsaságok közé tartozik. Íme rövid tartalma.

Verset akar írni, de nem talál rímeket. Kínlódásai közben elalszik. Álmában bejut a mennyországba, hol éppen bál van. Nagy Ignác fogadja. Kármán is táncol azon való örömében, hogy az irodalmi centralizációt, ha életében nem is, de itt megérte. Csokonai Lillája is ropja a táncot. Bethlen Miklós kikel az ellen, hogy egy utódja, Bethlen (Bolnai) színészkedik, de Kölcsey ékes szavakkal megmagyarázza neki, hogy a színészet milyen nemes hivatás. Kölcseyt itt is nagyra becsülik. Félszemével is megkínálták, de nem fogadta el, mert ő féllel is többet lát, mint más kettővel. Vajda Péter nincs a bálban, folyton a védákat olvassa és Confuciussal levelez. Csokonai egypár híres színésszel Szapárit játszik s iszik. Kazinczynak azt mondja Jókairól, hogy regényei „új korszakát fogják képezni a magyar regényirodalomnak". Garaynak fia, Ákos csak tegnap érkezett ide apjához. A költő boldog, hogy családjához olyan jók az emberek. Czakó a drámairodalomról kérdezősködik. Byron Staël asszonnyal polkázik (itt már nem sánta). Más külföldi irodalmi nagyságokkal is találkozik. Kazinczy már nem szegény, gyönyörű palotája van. Meghívja lakomára, Virág és Kölcsey is ott vannak. Virág észreveszi, hogy tizenhárman ülnek az asztalnál s megijed, hogy valaki mindjárt föltámad közülük. Egy huszár jelenti, hogy Szoboszlót (vagyis Szebasztopolt) bevették. Erre mindenki fölugrik s ő fölébred.

Nem túlságosan ízléses, de elég szokatlan és érdekes. Ugyanilyen másvilági álom, melyben magyar írók szerepelnek. Ungh: *Titok fenszóval* (Képes Ujság. 1859. 18.).

Mondanunk sem kell, hogy a kis-tehetségűek utánzók is. Néha a Kisfaludy-Kovács Pál-iskola modorát követik (Elekes Kálmán: *Vetve a kocka.* N. 1858. 52. — Oláh Károly: *Gereben Ágoston mint vőlegény.* N. 1858. 31.); néha a Vas Gerebenét (Kerecsényi János: *A kincskeresők.* BV. 1854. 18. Ez nyerte el a Vas

Gereben által a pápai diákok számára népies beszélyre kitűzött egy aranyat); de leginkább Bernát és Lauka modorát és stílusát (Varju Vazul: *Platzmusik.* H. 1851. 254. — Badacsonyi: *Karácson éje.* H. 1853. 12. — Delénfi: *Kaland-szekrény. I. Az alvajáró.* BV. 1855. II. 12. — Hang Ferenc: *Ott kün tágasabb.* BV. 1855. II. 24. — Édes M.: *Két levél.* H. 1850. I. 107. Vojtinát is emlegetik benne. — Éri: *Nőrablás à la grosso.* H. 1850. II. 111—2.). Ezekben a torz neveken kívül ilyen stílus-virágokban gyönyörködhetünk: „Lenge szakállával vígan kéjeleg az esti szél"; „Ludmilla nagyot bámult kétgarasos szemével és kaffantott"; „Valóban szende vágyam kerekedett olvasásakor, hogy a falusi élet egyszerű üdvleldéjében próbáljam nevelni ifjúságom pirkadó hajnalának hullongó rózsaleveleit". Egy novella (Szomjas Pál: *Manna.* Nő. 1857. 40—1.) Jean Paul szubjektív közbevetésekkel fűszerezett stílusában van írva, egy pedig hihetetlenül ódonszerű, tizennyolcadik századbeli stílusban (Kiss Sámuel: *Az ábrándozók.* D. 1856. 41—3. Nemesapáti Kiss Sámuel írhatta. Különben gyanús eredetiségű).

Külföldi tárgyú mindössze 6,[23] népies tárgyú alig egy-kettő akad köztük.

Ezeknek a dilettáns novelláknak motívumai mindíg ugyanazok: kalandok (vasúton, gőzhajón, omnibuszon, bálban stb.), megtréfálások és rászedések és mindenféle balesetek, kalamitások. Untig ismert alakjaik: szerelmes, könnyelmű fiatalok, maradi, vidéki nagybátyák és urambátyámok (gyakran táblabírák), léhűtő arszlánok, fűzfapoéták és vidéki levelezők, ritkábban pesti háziurak stb.

---

[23] Egy londoni-tárgyúnak ismertetését l. I. 277.

Néha akad bennük egy-egy jobb ötlet, tartalmuk is érdekes nem egyszer, de többnyire ízléstelenek, túlzottak, elnyujtottak s erőltetett humorúak. Íróiknak alig van érzékük a kerekdedség, csattanósság iránt (bár gyakran dolgoznak föl anekdotákat).

Alkalmas tárgyakat tudnak találni, de irodalmi színvonalú feldolgozásukhoz már nem értenek. A dilettáns komoly novelláknál csak azért élvezhetőbbek, mert — mint csak mulattatásra szánt tréfák — nem nagyobb igényűek.

VI.

A komoly-elbeszélés művelőinek víg novellái. — Kuthy Lajos, Császár Ferenc, Degré Alajos, Obernyik Károly, Bulyovszky Lilla, Tanács Márton, Bérczy Károly, Dobsa Lajos, Abonyi Lajos, Ágai Adolf, Almási Tihamér, Vadnai Károly, Pálffy Albert, P. Szathmáry Károly, Vértesi Arnold, Ábrai Károly, Kempelen Riza, Halmágyi Sándor, Győry Vilmos. — Kiss László, Szilágyi Virgil, Szollár Mihály, Dózsa Dániel, Válkai Imre, Virághalmi Ferenc. — Víg elbeszélő irodalmunk összefoglaló méltatása.

Legutoljára hagytuk a nem-hivatásos humoristáknak, vagyis a komoly (történeti, romantikus és realista társadalmi) elbeszélés művelőinek víg novelláit. Közülük sokan írtak ilyeneket, aránylag nem sokat, Degré Alajos kivételével legtöbbjük csak néhányat.

Rövid áttekintésünket a nevesebbek munkáival kezdjük, azután térünk át a kisebbekéire.

Kuthy Lajos, a túlzó romantika nagymestere, 4 víg elbeszélésében is túloz és torzképeket rajzol.

Egy házi hivatalnok március előtt hőse Pocki, egy tót mindenes, aki kulcsár, kertész, szakács, inas, kocsis, hetes, instruktor egy személyben, s ki tót házigazdájának lányát elszeretvén, a ház ura lesz. Rikító karikatúra Bernát Gazsi modorában és körmönfont stílusában írva. Ilyen a *Nur fidel!* is, mely egy öre-

gedő ballerina, Cici nem éppen épületes viselt dolgairól szól. Kifoszt egy ostoba és igen gazdag nyárspolgárt s szabólegény szeretőjével megszökik. A novella végén a tönkrement Frici, mint virslis, Cici pedig mint mosóné találkoznak egymással. A *Szokott családások* két felsővidéki bányahivatalnok, Grubicsek és Krizics szerelmének humoros históriája. Bányászkörnyezete új és értékes. A *Március előtti képek* egy végrehajtás leírása, melyet Lucskos Boldizsár főbíró foganatosít nemes Pupákné ellen, de végül a felperes-paraszt tinaját adatja el, hogy a diurnumot megkaphassa. Túlzott torzkép ez is, de az író jóízűen meséli el. Az ítélet régi jogászi remekmű, körmönfont hivatalos stílusban írva.

Kuthynak kiváló elbeszélő tehetsége ezekben is megnyilatkozik. Színesen, helyenként megkapó realizmussal ír, s furcsa témáit eredetien dolgozza fel.

Császár Ferenc is írt egy igen hosszú, rikítóan humoros furcsaságot (maga „szeszélyes krónikának" nevezi) *Bodzavári Tarajos Rézmán lantlovag viszontagságai* címen névtelenül, mely Tarajec Gyurkó volt tutajos fiáról, Rézmánról szól. Nevelője, Krugec Jano iparkodik mindenféle tudományt beleverni, de hiába. Az iskolában sem megy semmire, mert vásottsága és folytonos csínyjei miatt kicsapják. Molyosy anikvárius boltjában segédkezik ezután, rengeteg lovagregényt és tündérmesét elolvas, s hatásuk alatt Don Quijote-féle kalandokba keveredik. Felcsap költőnek is, s a német lapok kritikusai (Feigenblüth, Buchsbaum stb.) ünneplik. — Székely József *Liliputi Tóbiás*ára emlékeztet. Ez is rikító zagyvalék s részben Don Quijote-utánzat.

Ismét csalódtam című víg elbeszélése mindennapi

szerelmi kaland, csak élénk (közbeszólásokkal, párbeszédekkel meg-megszakított) elbeszélő formája ér valamit.

A könnyű-tollú Degré Alajos 18 víg elbeszélést írt (legtöbbet a nem-professzionátus humoristák közül). Ezek közeli rokonai komoly elbeszéléseinek bonyodalom és stílus dolgában.

Lássunk először két mutatványt a tizennyolc közül.

Futaki Lajos, gazdag falusi gavallér (kereskedő fia) feljön Pestre, ahol még sohasem volt. Nem tud hová lenni, unatkozik. Érdeky Endre barátja azonban mentorává szegődik. A váciutcai Schmidtnél fínom dolgokat reggeliznek, a Győr gőzösön a Császárfürdőbe, onnan a szigetre mennek, majd az Európába Dreyschock hangversenyére. Lajos a hajón látott szép nőről ábrándozik. Megebédelnek az Angol királynőben, a cirkuszban megbámulják a szép Carrénét, este a Nemzetiben a Hugenottákat nézik meg. Lajos felfedezi délelőtti hölgyét, s Endre megígéri, hogy bemutatja neki. Az Európában Patikárus Ferkó muzsikája mellett mulatnak (Ferkó bandájában testvérei: Károly hegedűs, Imre brácsás, Jancsi bőgős). A másnapi programm: Zugliget, múzeum, perzsa művészek, cirkusz, Rigoletto, este Sárközi zenéje. — Endre toilette-tanácsai után (érdekes, hogy öltözött akkor egy elegáns uracs divatosan) elmennek a hölgyhöz. Lajos jó darabig jár hozzá, s modora egészen kicsiszolódik. Majdnem elveszi a dámát, de Endre megmagyarázza neki, hogy az csak pénzéért menne hozzá, s megígéri, hogy mivel már eléggé kipallérozódott, „érdemes társaságokba" fogja vezetni. *(Pesti tanulmány).*

A másikban azt beszéli el, hogy mennyi kellemetlenség éri egy nap.

Reggel felcsengeti álmából egy ismeretlen, ki mást keres. Összevész vele, majd Vahot Imre silány kis képes naptárán dühöng (elég goromba kirohanás Vahot ellen), azután végig kell hallgatnia egy fűzfapoéta drámáját. A reggeli

csöngető párbajra hivatja. Ebédelni megy, s Bernát Gazsi éppen ellenfelét hozza nyakára. Otthagyja az ebédet s kikocsizik, kocsisa azonban elgázol egy borjút, mire bekísérik. Alig várja, hogy Bellini Alvajáróját hallhassa Lesniewskával a főszerepben, de az opera elmaradt, s helyette Sajdár és Rurikot adják! Végül Beőthy Lacival találkozik, ki sürgősen kéri ígért kéziratát. Itt van, — mondja neki — tálald fel, Laci pajtás! (*Egy nap bosszúságai;* Beőthy Laczikonyhájában jelent meg).

A többi is hasonló könnyű-bonyodalmú kalandokból áll. A „kaland" elnevezést maga is kedveli, s hol a címben (Egy milliomos kalandja, Egy kis kaland, Megvásárolt kaland), hol az elbeszélés jelzésében („falusi kaland", „kaland", „kalandocska") használja.

Egyikben egy gazdag vidéki fiatalembert három szélhámos koppaszt meg: egy bukott színész, aki szalonhősnek, egy bankóhamisító, aki festőnek s egy divatlapkihordó, aki költőnek adja ki magát. A hős Tollaginak Mokányba oltott kései ivadéka, de ezekhez képest valószínűtlenül ostoba (*Három jó barát*). A másikban két jó barát szerepel, ki folytonosan ugratja egymást. Az egyik pl. Balatonfüreden azt a hírt terjeszti a másikról, hogy megőrült, ebből keletkezik a bonyodalom (*Rossz tréfa*). A harmadik egy hercegnő, nagyzoló parvenu nevetséges vidéki kalandjairól szól (*Egy milliomos kalandjai*). A negyedikben elbeszéli, hogy vidékre vonul novellát írni, de itt rettentő névnapi dáridóba kerül, majd belekeveredik barátja párbajügyébe, a sok huzavona közben kocsisa is feldönti, úgyhogy kificamodott karral és kézirat nélkül tér vissza Pestre (*Novellatárgy*). Az ötödiknek tárgya egy szemtelen pesti arszlán vidéki udvarlása és megszégyenítése (*Egy pohár bor*). A hatodikban a beszélő szajkó megtanulja a házibarát nevét. Ez lelövi az árul-

kodó madarat, s így a hazatérő férj nem tud meg semmit *(Egy kis kaland)*.

Degré ezekben s többi víg elbeszélésében is Scribe, Dumas és Paul de Kock tanítványának mutatkozik. Alakjai meglehetősen üres bábok, bonyodalmai véletleneken és külsőségeken fordulnak meg, s nem a szereplők jelleméből következnek. Igazi realizmus, főként magyar élet kevés van bennük. Modoruk franciás. Rövidmondatos, rohanó párbeszédeik is franciások (— Szép. = Láttam. — Érdekes. = Tudom. — Hát mit óhajtasz még? = Nevét. — Neve Vandai Kandida. = Igen regényes. — Mint maga, tevé hozzá Endre sajátszerű mosollyal. = S rangja? — Özvegy. = Özvegy? ah, ez dicső!... — Az igaz, tehát jer falura. = Te is? — Kedvedért miért nem? = Tehát? — Mikor? = Még ma.).

Könnyedsége víg elbeszéléseiben kedvesebben, előkelőbben hat, mint a komolyakban. Párbeszédei is természetesebbek, vagy ha szaggatottságuk modoros is, fokozzák a tréfás hangulatot.

Obernyik Károly 4 víg elbeszélése közül *A magyar sajtószabadság első hatása* első negyvennyolcas-tárgyú novellánk a szabadságharc után (1849. nov. 20—3.): egy író kalandja Strassenhauser János budai kocsmárossal, kinek leányát szereti. *Bátyám uram és a nőhonvéd* arról szól, hogy nagybátyja honleány-ideáljának unszolására beáll közhonvédnek. Utóbb mint századossal találkozik vele s kommandója alá kerül. Azóta összeházasodtak, de az amazon-természetű feleség most is százados, urabátyja pedig csak őrmester, s ez mindíg így is lesz. *Az anticipált férj* igen bonyodalmas szerelmi és báli kaland. Valószínűtlen, de mulatságos történet. Patriarchális vidéki milieuje (az öreg nagy-

bácsi régimódi, kedves alakja) a Kisfaludy-iskolára emlékeztet. Legsikerültebb azonban a négy közül *A falusi nagybátya,* mely valóságos kis egyfelvonásos vígjáték, s a tehetséges drámaíróra vall. Tartalmát már azért is közöljük, mert Obernyik „összes" műveinek négykötetes kiadásából többek közt ez is kimaradt.

Szajnai Pesten író s igen szerényen éldegél, noha dúsgazdag agglegény nagybátyja, Boldizsár hívja magához falura. Szajnainak kétszobás lakása van. A szomszéd lakástól, melyben egy fiatal színésznő lakik, csak egy ajtó választja el, s nem egyszer átlátogatnak egymáshoz irodalmi és művészeti tárgyakról csevegni, különben semmiféle viszony nincs köztük. Fölötte pedig egy kis táncosnő lakik, kivel szintén ismerős. Ma van színdarabjának első előadása. A színésznő játszik benne, a táncosnő pedig táncbetétet táncol. Éppen a színházba akar menni, mikor egy koros hölgy állít be hozzá, aki ismeri novelláit, s azt hiszi, hogy azokat Boldizsár, az ő egykori udvarlója írta, ki őt harminc évvel ezelőtt hűtlenül elhagyta. Rozália még mindig leány. Pöre is van s ügyvédet keres. Mivel Szajnai ügyvéd is, rábízza pörét, s hogy egyes adatokat följegyezzen számára, a mellékszobába vonul. Szajnai a színházba siet. Közben megérkezik a kövér, falusias Boldizsár bácsi, aki tele van előítéletekkel az erkölcstelen Pest iránt. Míg öccsére vár, átjön a kis színésznő szerepét szavalva (szerelmi vallomás). A bácsi felháborodik s lehordja a leányt, ki mulat az öregen, megmagyarázza neki a dolgot s megleckézteti puritánságáért. A táncosnő is be akarja mutatni táncát, s a bácsit még jobban felháborítja lenge öltözetével s orra körül hadonázó lábaival. Szajnai megérkezik két barátjával, s akkor az is kiderül, hogy a szomszéd szobában is egy nő rejtőzik. Valóságos Sodoma és Gomorha! Szajnai mindent megmagyaráz, elővezeti Rozáliát, s most ő tart erkölcsi prédikációt a bácsinak hűtlenségéért, amit az annyira megszívlel, hogy kész elvenni Rozáliát. Öccse most azzal áll elő, hogy egy gazdag ügyvéd leányát szereti, de szegénysége miatt nem akarják hozzáadni. A bácsi egyik birtokát neki ajándékozza. Öröm-

mel tapsol neki a színházban, s előadás után nagy vacsorát ád, melyre az előbb megsértett színésznőket is meghívja. Elveszi Rozáliát, öccse is jegyet vált imádottjával.

Bulyovszky Lilla két víg elbeszélése az *Egypár atlaszcipő*, mely egy csinos divatárusnő s egy női cipész vidám esetét, s a *Jaromir és Adelgunda*, mely két szélhámosnak házasságát s kölcsönös felsülését mondja el (Balatonfüreden játszik), nem tárgya, hanem fínom humora és könnyed, kedves elbeszélő módja miatt tartozik a sikerültebb novellák közé.

A romantikus társadalmi novella másik tehetséges művelője, *Tanács Márton* is két víg elbeszélést írt. *Egy proletárius kéjútjai* egy kétes egzisztenciájú, donzsuánkodó ficsúr szerelmi kalandjainak s megleckéztetésének története, a *Házasság bosszúból* pedig régimódi, meghiúsult leánykérési kísérletekről szól, s arról, hogy a nagyralátó apa hogyan egyezik bele fiának az egyszerű tiszttartóleánnyal kötendő házasságába. Nem nagyigényű dolgok, de ügyes elbeszélő munkái.

Bérczy Károly víg novelláiban a realista elbeszélés éppen olyan mesterének bizonyul, mint a komolyakban. *Egy fürdői évszak* című beszélye tulajdonképpen nagyszabású életkép, melyben egy felvidéki fürdő életét, mulatságait, alakjait s ezeknek viselt dolgait írja le. A fürdővendégek: egy lengyel, egy vastag táblabíró, egy bányásztiszt, egy kövér mama négy leányával (a „fiastyúk"), egy öregedő kapitány, egy kacér fiatal özvegy, egy szép és elmés gavallér (kiről utóbb kiderül, hogy gazdag, de vén felesége van), egy Czieraff nevű pesti dandy, egy borzas költő, s Pauline kisasszony, ki egy barna ifjúba szerelmes. Természetesen a fürdőorvos is tevékeny tagja a társaságnak. Az egész jó humorral, elmésen és mulatságosan van

elbeszélve. A *Találkozás a Vezuvon* nápolyi útirajz keretébe foglalt bohózatos történet („nagybátyjának 1804-i naplójából"), melyben Chateaubriand-t is szerepelteti. *Egy tiszai gőzösön* kedves, humoros életképszerű útirajz sok realisztikus részlettel (a hajónak, utasainak, a vidéknek s élményeinek leírása). Az *Egy gentleman* című̈nek, mely novellásköteteiben nem jelent meg, s ma már nehezen hozzáférhető, legyen szabad rövid tartalmát elmondanunk.

Czieraff Oszkár, kit „egy fürdői évszak" alatt s a „tiszai gőzösön" megismertünk, tökéletes gentleman. Saját fogatán jár a Váci-, Kígyó- és Úri-utcán, órákig köti nyakkendőjét, kellemesen recsegteti az r-et, s mindenféle szerelmi és párbajhírek keringenek róla. Egyszer híre jár, hogy vidékre ment házasodni. Nekem is vidékre kell utaznom. Kocsin megyek, rettenetes sárban. A Becsali-csárdában Czieraffra bukkanok, ki itt lappang. Sz. városban járt háztűznézőben, s minden rendben lett volna, de párbajba keveredett, agyonlőtte ellenfelét, s most ezért rejtőzködik. Sz. városba érkezvén, rettenetes kocsmájában vacsorálok, hol egy víg fiatalemberekből álló társaság mulat. Ügyvéd barátomtól megtudom a párbaj hiteles történetét. Tasnay Mihály, sz.... i földbirtokos leánya, Giza a derék T. Ferit szereti, de atyja Czieraffhoz akarja adni, mert az az ő jurátuskori pesti ideáljának (aki Czieraff Muki gazdag pesti polgárhoz ment nőül) a fia. Ferinek pohos barátja, Epressy, megígéri, hogy Oszkárt megugratja. Ez hatalmasakat hazudik, látszólag elhiszik neki, Epressy különösen megnyeri barátságát s elhiteti vele, hogy vetélytársa, T. Feri száz forintért lemondana Gizáról, sőt ezt írásba is adja, csak Oszkár írja meg a lemondólevelet, Feri majd lemásolja. Oszkár örömmel rááll, s németes helyesírással megírja a levelet. Leitatják, s másnap azt mondják neki, hogy tegnap összeveszett Epressyvel, s ma lesz pisztolypárbaja. Oszkár szörnyű gyáván viselkedik, alig lehet elcsalni a párbaj színhelyére. Ott a levegőbe süti pisztolyát, melyben nincs golyó, s Epressy halva rogy össze. Epressy

bemutatja Oszkár lemondólevelét Tasnaynak, ki beleegyezik Giza és Feri házasságába. Epressyvel utazom vissza, a Becsaliban megkeressük Oszkárt, s megnyugtatjuk, hogy íme, Epressy nem halt meg. Oszkár még ma is dicsekszik hőstettével, száz forintját jótékony célra adtuk.

Ezt is jó humora, reális részletei és kitűnő elbeszélő technikája teszi sikerültté.

Egy róka emlékiratai pompás humorral írt rókahistória. A róka maga beszéli el születését, élményeit szüleinek ősi várában, melyből borzebek verik ki őket, tapasztalatait, kalandjait (pl. szerelmet vall egy libának, aztán megeszi), egybekelését miss Fox-al, majd második házasságát, kiruccanásait csirkék és libák után, ügyes menekülését rókavadászatkor stb. Kitűnő állattörténet, egész kis regény, sikerült rókalélekrajzzal és sok jó megfigyeléssel a rókaéletből. Lehetséges, hogy csak átdolgozás, bár az elmés és jótollú írónak eredeti munkája is lehet. Mindenesetre az első nagyszabású állattörténet elbeszélő irodalmunkban.

Dobsa Lajos két víg novellájának *(Quaternó!, Kiábrándulás)* bonyodalma nagyon kieszelt és erőltetett, dialógusa rövidmondatos, túlságosan pattogó, nem természetes, de mind a kettő ügyesen van elbeszélve. A *Kiábrándulás*ban jó a férj féltékenységének rajza, s a józan, vidám, egészséges Anikó alakja. Ebből írta később *Károly úr bogara* című vígjátékát (1857).

Abonyi Lajos 5 víg elbeszélése is a jobbak közé tartozik. A *Még egy ezres bankjegy* címűben egy jókedvű jurátus bankóhamisítónak adja ki magát s így szedi rá Grosznagelheim Joachimot, a ravasz, uzsorás külvárosi fogadóst. *Zrínyi kirohanása* is diákhistória. Három diák egy budai kocsmában mulat „einspánigerek", kucséberek, kapások és taligások társaságában.

Pénzük nincs, ezért a berúgott gyülekezetnek eljátsszák Zrínyi kirohanását. Kirohannak és természetesen nem térnek vissza. Az *Agarászati rugaszkodásaim* egy agárversenyre való nagy készülődésnek, az agaraknak, s magának a versenynek leírása. Sok benne az agarászatra vonatkozó tudnivaló, s kedves a vidéki életnek rajza. Ennyit s ilyen szakértelemmel még nem írtak novellában agarakról. *Egy valóságos kísértet* hosszabb elbeszélés. Hőse ellopott és megkerült köpönyegéért egy vidéki kastélyba utazik télviz idején (jó leírása a fagyban didergő vidéknek s a kínzó hidegnek). A kastély valamikor apácakolostor volt, s most is egy élve eltemetett apácának lelke kísért benne. Ott tölti az éjt (a kellemetlen, kísérteties környezet hangulatát jól érezteti az író). A kísértet meg is jelenik. Nem más, mint az ő régi kedvese, ki szerencsétlenül ment férjhez. Azóta nem látott kísértetet, mert maga lett a kísértet. A *Bodri* naív bonyodalmú, de pompás magyarsággal elbeszélt népies történet. Szereplői: a nyelves, veszekedő Gajdosné, a kikapós Gajdos gazda, a szeretőt tartó gulyásné, a szerelmes béres és kutyája, Bodri. Pompásan jellemzett kutya, amely tevékeny szereplője az elbeszélésnek. — Mindegyik novella jóízű, magyaros humorral, mulattatóan van elmesélve, ha nem is nagy alakító művészettel.

Ágai Adolf két elbeszélésében *(Falun, Egy kis életkép)* csak a jókedvű, tréfás előadás vall a későbbi humoristákra.

Almási Tihamér víg novelláiról *(Házasodás divat szerint, Ez nőm!, Megrendelt kép* és *Szivar és tánc)* sincs sok mondanivalónk. Franciás, rövidmondatos párbeszédekben írt, pesti környezetben játszó, nagyon is kieszelt bonyodalmú történetek.

Vadnai Károly Hű varróleány című elbeszélésének az a tárgya, hogy Ödönt egy orvostanhallgató bemutatja húgának, Goldstern Miminek, a csinos varró- és virágkészítő-leánynak. A szerelmes Ödön sokat költ Mimire, ki nagyokat mulat bátyjával együtt Ödön költségére. A naív szerelmes végre megtudja, hogy az orvosnövendék nem bátyja, hanem szeretője Miminek. Azóta gyűlöli a varrólányokat. — A tapasztalatlan Ödön boldogsága, majd keserves csalódása fínom humorral s realisztikus aprólékossággal van elmondva. Az *Örökké!* című̈ben Matild vőlegényének, Kálmán pedig menyasszonyának sírját látogatva ismeretséget köt egymással. Addig-addig hangoztatják a megboldogultak iránt érzett örök szerelmüket, s addig panaszkodnak, míg egymásba nem szeretnek. Ez is kedves humorú lélekrajz. A *Hogyan házasodott meg Buzgó Péter uram?* című „érzékeny történet" egy felvidéki kis városban játszik, mely falunak nagy, városnak kicsiny, sáros, kultúrája nincs, csak pincéi helyettesítik a kaszinót. Itt él Buzgó Péter, a fukar agglegény, kinek gazdasszonya, Lidi szeretné vele elvétetni magát, de a vén prókátor egy pénzes aggszűznek csapja a szelet. Mikor az újságból megtudja, hogy Lidi örökölt amerikai nagybátyjától, mégis ezt veszi el. Az örökség híre azonban hamis volt, s az engedelmes gazdasszonyból zsarnok, sőt kikapós feleség válik. — Nem olyan kedves, mint a két előbbi elbeszélés, de reális környezetrajza s vidám humora ezt is mulatságossá teszik. Negyedik novellája *(Straniera)* ezekhez képest jelentéktelen.

Vadnainak ezeket a víg elbeszéléseit ma szívesebben olvassuk, mint a komolyakat, mert túlságos érzelmességét itt humora enyhíti.

*Pálffy Albert*nek egyetlen modern-tárgyú víg elbeszélése *A gyógyszerész bajban* arról szól, hogy Csongrádi Péter volt színésznek gyógyszerész unokaöccse Keverdi Márton patikus leányát szereti, de az apa a leányt Mátraháti gyógyszerészhez akarja feleségül adni. Keverdihez egyszerre beállít egy tekintélyes úr, ki mint dr. Regéczy egészségügyi tanácsos mutatkozik be, ki a patikát jött hivatalosan megvizsgálni. Ez persze nem más, mint a doktornak maszkírozott Csongrádi. A patikában sokféle szer hiányzik, úgyhogy a tanácsos a szabadalom megvonásával fenyegetőzik. Keverdi titokban Mátrahátihoz küldi legényét a hiányzó szerekért, de az sem küldhet neki, mert őt meg az igazi dr. Regéczy (Csondrádi régi barátja) szorongatja. Keverdi szorult helyzetében kénytelen beleegyezni a fiatalok házasságába. — Aprólékos, kieszelt bonyodalmú ez is, mint Pálffy minden elbeszélése, de símán és ügyesen van elmondva, tárgya is új (gyógyszerészek).

P. Szathmáry Károly, a történeti elbeszélés másik neves művelője, csak két víg elbeszélést írt. Az egyik *Vájdnitz uram kalandjai* egy erdélyi mendikáns, majd tógátus diák furfangjait és csínyjeit meséli el. A víg életnek az vet véget, hogy elvesz egy özvegy papnét, kinek pedig lányát szerette. Savanyú ember lesz belőle, régi humorának vége. Jóízű történet a kálvinista diákélet jellemző rajzával. Különben Jókai *Bürgözdi bácsi kalandjai*nak hatása alatt készült. A másik, *Szenderesy urambátyám*, mely egy rettenetesen fukar ember anekdótaszerű jellemzése, jelentéktelen.

Vértesi Arnold víg novellái fanyar humorukkal a Balázs Sándoréira emlékeztetnek. A *Regényes hajlamok*ban a tiszteletes fia megszökteti a regényes hajlamú

Flórát, egy rátarti nemes úr leányát, de a regényességnek hamar vége lesz, mikor a fiatalok nyomorba jutnak. *Az aranygyapjú*ban a könnyelmű Aladár egy szegény leányt szeret, de adósságai miatt kénytelen elvenni egy gazdag, de szörnyen rút özvegyet. A *Ritka hűség* s *Egy ártatlan hazugság* is keserű és kellemetlen történet.

Aprólékos realizmus és kissé modoros és erőltetett-humorú előadás jellemzi őket. A modorosság abban áll, hogy az író zárójeles megjegyzésekkel tűzdeli tele elbeszélését. Így ír: „A helyett, hogy otthon ült volna (Mari néni is azt mondotta, az a jó férjnek kötelessége)." — „Óh Béla, fogsz-e engem szeretni örökké? (Kétség kívül, még tovább is)." — „E helyes gondolkodásnak (s két itce legjobb bornak) eredménye lőn..." Ez a nagyon sűrűn alkalmazott zárójeles humorizálás hamar unalmassá válik.

Ábrai Károly elég jó életképet írt egy könnyelmű, léha, kotnyeles, eladósodott, hozományvadász, de különben csinos gavallérról *(Egy vidéki genie)*.

Kempelen Riza egy fanatikus bogárgyüjtőt mutat be szerelmi történet keretében *(Tizezer forintos gondolat)*, s egy folytonosan dörgő, zsarnok családfőt, kitől mindenki fél. Jó humorral beszéli el azt is, hogy ábrándult ki a hozzá verseket író költőből, mikor meglátta *(Kérő van a háznál)*.

*Halmágyi Sándor*nak 3 víg novellája közül csak *Az arany rózsa* érdekesebb pesti környezetrajza s modern Tollagi-hőse miatt. Elmondja benne, hogy Allaghi Ferenc, fiatal máramarosi földbirtokos feljön Pestre. Megcsodálja a múzeum ritkaságait s huszárját, ki elszedi a látogatók botjait, a Lánchídat, melynek láncát furcsának találja, s a többi nezevetességet. Megnézi

Normát, s szeretné tudni, hogy a hősnő miért dühösködik olyan nagyon, de a folytonos éneklés miatt egy szavát sem érti. Megnézi Ira Aldridget is és bosszankodik, hogy az a „profáns néger" valami ismeretlen nyelven ordítozik s ezen a pestiek lelkesednek. — A mese maga már nem érdekes.

Győry Vilmos Nincs többé regényesség! című beszélyének elcsépelt tárgya egy regényességre vágyó fiatalembernek pesti kalandjai és megkoppasztása. Csak nagyon aprólékos bonyodalma ád neki némileg új, reálisabb hátteret. Másik, francia-tárgyú elbeszélése *(A hatvanezer frankos papagáj)* annyira franciás, hogy szinte fordításnak látszik, de az ügyes-tollú Győry könnyen írhatott maga is ilyen bohózatos francia rajz-utánzatot.

Látjuk, hogy jobb elbeszélőink. kik nem voltak hivatásos humoristák, sok jó víg elbeszélést írtak, s nem egyszer különbeket, mint a fémjelzett humoristák. A kisebbek és legkisebbek, kiknek komoly elbeszélései legfeljebb csak középszerűek, vagy még gyengébbek voltak, ezen a téren is alig alkottak valami figyelemreméltót.

Legtöbb víg novellát írtak közülük: Kiss László (hatot), Szilágyi Virgil (hatot) és Szollár Mihály (kilencet).

Kiss László novellái között egy sincs említésre méltó, csak azt jegyezzük meg, hogy a K. L. betűkkel jelzett *Beszélyem kijött a „Hölgyfutár"-ban* c. „beszély-gixer"-t nem Kuthy Lajos írta, mint eddig hitték, hanem valószínűleg Kiss László.

Szilágyi Virgil elbeszélései közül a *Mulatság a zöldben* életkép, melyben a Margitszigeten vasárnap mulatozó polgárokat írja le. A *Hét nap a dicsőségből*

címűnek szokatlan és új tárgya egy vidéki polgármester erőszakosságainak és gazságainak kiteregetése. Pókhasi úr egy heti uralkodás után börtönbe kerül. *A szerencsés műtételek*ben azt beszéli el, hogyan lesz dr. Kakuciból egyszerre keresett orvos. Irodalmi értéke ennek sincs, csak tárgya új.

Szollár Mihály „humoreszkjeiben" Bernát Gazsit és Laukát utánozza. Egyiket így kezdi: „Meglehetős arccal bírok; igaz ugyan, hogy a ragya is nyakon vagdalt vagy kétszer, de mégsem annyira, hogy a kedélyes himlőnek ne maradt volna rajta pár arasznyi hely. Fejem terjedelmes..." Ez Bernát stílusa *(Bemutatás.* H. 1853. 125.). Lauka léha szerelmi történeteit utánozza *Mi haszna van a regényolvasásnak?* (H. 1853. 70.) című novellájában. Íme ez a meséje. Csicsó Samu sok regényt olvasott, azért kieszeli, hogy Burgonya Febróniát regényesen fogja meghódítani, t. i. színlelt rablótámadást intéztet ellene, aztán hősiesen megmenti. Így is cselekszik, csakhogy tévedésből Krumpli Péter csizmadiát és Sári lányát menti meg, s az ifjú hölgy a nyakán marad. Stílusa méltó meséjéhez: „olajos korsószerű csepegő szemei", „megpokróctalanított szívgyilkos", „falhoz kenem ma mindnyájatokat, ha ötvenezer lelketek van is egy kupacban!" Látjuk, hogy az utánzók iparkodnak mestereiknél is ízléstelenebbek lenni. Nyelvükben a Bernát- és Lauka-féle stílus hatása nem egyszer összeolvad.

Dózsa Dániel két víg elbeszélése közül *A túlvitt tréfa* egy erdélyi törvényszéki tárgyalást ír le. Kitűnő benne egy furfangos székely góbé-tanú a maga csavaros észjárásával s zamatos beszédével.

Válkai Imre két víg elbeszélése közül a *Holdvilágos esték* (Győri Közlöny. 1859. 33—9.) érdekes du-

nántúli környezetrajzánál fogva (leírja benne Mohácsot, Harkányfürdőt s a Dráva vidékét).

Virághalmi Ferenc egyetlen életképe *(Egy sokadalom élményei)* a november 25-i Katalin-napi vásár leírása egy erdélyi szász városban. A mulatságos vásári élmények befejezése este a Fekete Sas nagytermében tartott nagyszabású színi-előadás: „Schopri. Grosses ungarisches Volksdrama", melynek főszereplője a híres zsivány és kedvese, „Julischga".

A többiek[1] víg elbeszélései (többnyire szerelmi kalandok és balesetek) elcsépelt tárgyúak és modorúak, ízléstelenek és valószínűtlenek, legjobb esetben sablonos középszerűségek.

*

Nyolc víg regényünk és 824 víg elbeszélésünk[2] egész novellatermésünk egyharmadrésze. Ha Jókai, Jósika, Kemény, Gyulai és Vas Gereben víg elbeszéléseit, s a víg-történetieket is hozzászámítjuk, egyharmadánál jóval több. Ez tekintélyes szám.

A magyar nép szereti a tréfát, s szeret adomázni, ez a hajlam íróinkban is megvolt, ezért szívesen írtak víg elbeszéléseket, melyek gyakran nem mások, mint tréfás ötleteknek elhistorizálásai, vagy anekdótáknak

---

[1] Beöthy Zsigmond (1), Dervarics Kálmán (1), Erdélyi József (1), Győrffy Gyula (3), Helfi Ignác (3), Huszár Imre (1), Juraszek József (2), Komáromy Ferenc (1), gr. Lázár Kálmán (2), Orbán Pető (3), Ördög Endre (2), Papp Miklós (1), Perlaky István (2), Remellay Gusztáv (2), Roboz István (3), Szőllősy Benő (2), Tóth Ferenc (1). A zárójelbe tett szám víg novelláik számát jelenti.

[2] Jókai, Jósika, Kemény, Gyulai és Vas Gereben víg társadalmi elbeszélései nincsenek beleszámítva.

rövidebb elbeszélésekké bővítései. Ez könnyebb is, mint komoly novellát írni. Az elnyomás szomorú korszakában pedig szinte hazafias tettnek érezhették, hogy víg tréfáikkal felvidítsák honfitársaikat, s csüggedt lelküket optimizmusra hangolják.

A víg elbeszélésnek különben nagy multja van irodalmunkban, mint már tárgyalásunk elején említettük. A szabadságharc előtti évtizedekben ugyanilyen tekintélyes a víg elbeszélések száma és sok a tehetséges művelője. A Fáy—Kisfaludy-iskolán kívül a németes, szubjektív humorista irány s az angol és francia minták után induló életképirodalom az uralkodó. Különösen az utóbbi, úgyhogy a negyvenes években az életkép elnyomja az igazi novellát. Ez a jelenség ismétlődik a Bach-korszakban. A víg elbeszéléseknek jóval több, mint fele (kb. 470) inkább életkép vagy életképszerű rövid rajz (ezt az arányt főként Lauka és Bernát nagyszámú életképe okozza), de a hosszabb, igazi víg elbeszélés mégis jobban érvényre jut, mint negyvennyolc előtt (főleg az újabb elbeszélők munkáiban), ami javulásnak mondható, s egyik fontos megkülönböztető jellemvonása az e korbeli víg elbeszélő irodalomnak.

Láttuk, hogy régi íróink közül többen tovább működnek a Bach-korszakban is. Fáy András és Kovács Pál tovább írják régimódi előadású, de tősgyökeres magyar humorú jó alakokban és komikus jelenetekben bővelkedő elbeszéléseiket. Frankenburg folytatja szubjektív, németes-humorú életképeinek írását; Bernát Gazsi vad-stílusú, túlzó freskói, Lauka Gusztáv léhavilágnézetű torzképei és tréfái is kedvelt olvasmányok. Kuthy erős realizmusú, Degré franciásan könnyed, Bérczy Károly fínom-humorú és kitűnő-technikájú.

Vas Gereben népies humorú víg elbeszéléseket ír. Három utóbbi elbeszélőnk tehetsége ebben a korban bontakozik ki teljesen.

Az új elbeszélők közül Beőthy László és Balázs Sándor üt meg új hangot. Amaz természetes közvetlenséget, ötletességet, bohém jókedvet honosít meg a víg novella terén, emez gondosabb környezetrajzot, s fanyar, keserű humort. A többiek nem újítók, inkább utánzók. Ha van is új tárgyuk, ötletük, új irány kezdésére nincs elég tehetségük. Részletes tárgyalásunk folyamán minden jelenségre rámutattunk, amiben valami újat, egyénit vagy bármilyen szempontból figyelemreméltót láttunk, ezeket a megjegyzéseinket fölösleges volna itt ismételnünk.

A külföldi humoristák közül az angoloktól (Dickens, Thackeray), a könnyű-tollú franciáktól (Dumas, Scribe, Paul de Kock), s kissé a németektől (Jean Paul, Saphir) tanultak elbeszélőink, de az idegen hatásokat egyéni vonásokkal, eredeti ötletekkel, magyaros humorral és adomázó kedvvel ellensúlyozták.

Komoly novelláink között sok volt a külföldi-tárgyú, a vígak igen csekély kivétellel mind magyar-tárgyúak, tehát legalább tárgyuknál fogva magyarok. Sok közülük kieszelt, papirosízű történet, de viszont soknak van magyar levegője, realisztikusabb környezetrajza, s így az akkori fővárosi és vidéki életet, ha sokszor torzítva is, de közelebb hozzák az olvasó lelkéhez, mint sok komoly társadalmi novellánk.

A számos aktuális célzás irodalmi és társadalmi állapotainkra szintén élénkíti a magyar élet rajzát.

Az alakok jelleméből folyó és lélekrajzzal elmélyített humor ritka jelenség ezekben a víg elbeszélésekben, inkább a felszínes, külsőleges humor uralkodik

bennük. Ez legfőképpen az író szubjektív (sokszor cinikus, fiatalosan léha, hányaveti, mindenen tréfálkozó) előadásában, s a pátoszt parodizáló, elmeskedő, nem egyszer vad túlzásokra vetemedő stílusában nyilatkozik. Ebben az előadásban van azért egyéni közvetlenség, kedvesség és igazi elmésség is.

Nem szabad azonban itt sem megfeledkeznünk legnagyobb elbeszélőinkről, kiknek munkáit nagy jelentőségüknek megfelelően külön és részletesen tárgyaltuk. Nem akarjuk itt humoros műveiket újra méltatni, csak éppen emlékeztetjük rájuk az olvasót.

Jókairól megállapítottuk, hogy a prózaírók között ő a legnagyobb humoristánk remekbe készült víg elbeszéléseivel és víg regényrészleteivel. Hogyha humora nem is a legmélyebb mindíg, de legegyénibb, legközvetlenebb, legmagyarosabb s legötletesebb, humoros stílusa pedig legragyogóbb.

A mélyebb, jellem- és lélekrajzból fakadó humornak pedig Kemény (főként *Alhikmet*jével s egyes humoros regényrészleteivel) és Gyulai (remek életképeivel s novelláival) a mestere.

Munkáik a magyar víg elbeszélés senki mástól meg nem közelített csúcspontjai s a külföldi nagy humoristák alkotásainak méltó versenytársai.

XIV.

Összefoglalás.

Lapjaink, folyóirataink és zsebkönyveink nagy száma. — Regényeink és novelláink száma. — Íróink megoszlása szülőhelyük, vallásuk, foglalkozásuk, származásuk és életkoruk szerint. — Hányan jártak közülük külföldön? — Elbeszéléseik címei, műfaj-jelzései és nevei. — A romantika és realizmus küzdelme kezdettől fogva. — A romantika uralma, ennek számszerű bizonyítékai. — Jókai a legnagyobb romantikus, Kemény a legnagyobb realista. — Gyulai, br. Jósika Miklós, br. Eötvös József. — Romantikus történeti és társadalmi elbeszéléseink. — Realista komoly és víg társadalmi elbeszéléseink. — A környezetrajz, jellem- és lélekrajz s a stílus fejlődése. — Novella- és regényirodalmunk hatalmas föllendülése.

Szellemi életünk a Bach-korszakban az osztrák elnyomás ellenére erősen megélénkült.

Lapjaink, folyóirataink és zsebkönyveink száma jelentékenyen megszaporodott. Míg a szabadságharc előtt novellatörténeti szempontból jelentősebb lapunk 6, zsebkönyvünk is csak 6 volt, ebben a korszakban 42 lapunk és folyóiratunk s 28 zsebkönyvünk, albumunk és füzetes vállalatunk jelent meg. A tömérdek naptár közt is több akadt, mely elbeszéléseket közölt (jeles íróktól is). A politikai lapok azelőtt nem közöltek re-

gényeket (első és egyetlen tárcaregényünk br. Jósika Miklós *Akarat és hajlama*, mely a *Budapesti Híradó*-ban jelent meg 1845-ben), ebben a korszakban pedig általánossá vált a tárcaregény.

Ez a rendkívül megnövekedett kereslet elbeszélő irodalmunknak addig nem is sejtett föllendülését vonta maga után.

Míg 1818—1848-ig, tehát 30 év alatt kb. 30 regény és 1900 novella látott napvilágot, 1850—1859-ig, tehát 10 év alatt 98 a megjelent regények (219 kötet) és 2526 a novellák száma.[1]

Az elbeszélő írók száma 140 (ezek csak a jelesek, s az ebben a korban, vagy a későbbi években ismertebb nevűek).[2]

Közülük 24 erdélyi, 27 felvidéki (a 9 hevesmegyeit ideszámítva), 38 dunántúli (a 2 budait ideszámítva) és 46 alföldi-születésű (a 11 pestit ideszámítva).[3]

Vallásuk szerint: 44 katolikus, 39 református, 8 evangélikus, 2 unitárius (a protestánsok száma tehát nagyobb, mint a katolikusoké), 2 görög keleti, 7 zsidó (Ágai, Helfi, Óváry, Reményi Katalin, Rózsaági, Szegfi és Wohl Janka — 1848 előtt csak 3 volt: Szegfi, Ludasi Mór és Ballagi Mór).[4]

Jellemző az akkor még erősen jogász-nemzetre, hogy elbeszélőink közül 35-nek volt ügyvédi oklevele (de csak 7 használta) s 31 végzett vagy legalább egy

---

[1] Az I. 100. lapján közölt szám csak hozzávetőleges volt.

[2] Ezeken kívül még 329 írót ismerünk, kik a maguk neve, betű vagy álnév alatt, vagy névtelenül írtak.

[3] 5-nek nem tudjuk születési helyét.

[4] 38-nak nem tudjuk a vallását, statisztikánk tehát csak 102 íróra vonatkozik.

ideig hallgatott jogot, tehát több, mint a fele volt jogász.

Az íróságból akkor is nehezen lehetett megélni. Elbeszélőink közül csak 36 volt csupán író, de majdnem kivétel nélkül újságíró is (a legjobban kereső Jókai is az volt), tehát mindegyiknek volt rendes állása valamelyik lapnál. A többiek közül 7 volt ügyvéd, 20 földbirtokos, 4 katolikus és 3 református pap, 9 tisztviselő, 1 orvos, 13 tanár, 5 nevelő, 1 zenész, 1 nyomdász, 2 gazdatiszt, 5 színész, 8 tanuló. Nőíróink száma 13 volt: Bajza Lenke, Csernátoni Laura, Gaal Karolina, Jósika Júlia báróné, Kanya Emilia, Kempelen Riza, Madarassy Klotild, Reményi Katalin, Szendrey Júlia, Vachott Sándorné, Wohl Janka, Bulyovszkyné és Kovács Mária (a két utóbbit a színészek közé számítottuk). Első zsidó irónőnk nem Wohl Janka, mint eddig hitték (első novellája 1858-ban), hanem Reményi Katalin volt (első novellája 1857-ben).[5]

Legnagyobb részük nemes származású. Mágnásíróink: br. Eötvös József, br. Jósika Miklós, br. Jósika Kálmán, br. Jósika Miklósné (br. Podmaniczky Júlia), gr. Kálnoky Dénes, br. Kemény Zsigmond, gr. Lázár Kálmán, br. Podmaniczky Frigyes, gr. Nemesné (Csiszár Amália), gr. Bethlen Miklós és gr. Bethlen Zsigmond.

Elbeszélőink közül legfiatalabb Wohl Janka, ki csak 12 éves, mikor első novellája megjelenik. Győry Vilmos 15, Úrváry Lajos és br. Jósika Kálmán 16 éves korában kezdi meg novellaíró működését.

Ha az 1855. évet, mint a korszak közepét, vesszük mértéknek (vagyis, hogy hány évesek voltak akkor

---

[5] 14-nek nem tudjuk foglalkozását.

íróink), azt látjuk, hogy fele (68) nincs több 30 évesnél. 31—40 éves van 38, 40-nél idősebb csak 18. Legidősebb két elbeszélőnk: Fáy András (69) és br. Jósika Miklós (59 éves).[6]

Külföldre is mind többen járnak. 48 elbeszélőnknek tudunk külföldi tartózkodásáról. Ezek közül 17-en jártak Ausztriában (leginkább Bécsben), 31-en más európai államokban is (leginkább Német-, Francia-, Olasz- és Angolországban). Gr. Kálnoky Dénes keleten és Afrikában, Xantus János Amerikában is megfordult. Huzamosabb ideig éltek közülük külföldön (mint tanulók, rabok, besorozott katonák, írók vagy magánzók) 23-an.

Még néhány általános megjegyzést elbeszéléseinkről. Regényeink címei között éppen úgy találunk romantikusabb (hatáskeresőbb) címeket (pl. A rom titkai, Az elátkozott család, A rejtett seb, Erdély vészcsillaga, A sors keze), mint egyszerűeket (pl. Özvegy és leánya, Férj és nő, Két királyné, A régi jó táblabírák, Az atyai ház, Margit, Emma, Kárpáthy Zoltán).

Az elbeszélés- vagy fejezetcímek tekintetében ugyanezt állapíthatjuk meg. Romantikus címek: A visszafizetés órája, Balsors, Az őrült nő sziklája, A nőszív viharai, Elhamvadt szerelem, Rémes vacsora, A sátán cimborája, A szív ördöge, Egy őrült, Ködképek a kedély láthatárán stb. — Egyszerű címek: A cigány leány, A tanár neje, Varjú István, Varga János, Egy igaz ember, A hárfás leány, Mindennapi történet, A vén szolga, A vén színész, A guerilla, A kételkedő stb. — A víg elbeszélések írói szeretik a tréfás, néha

[6] 16-nak életkorát nem tudjuk.

furcsa címeket, melyek már előre jelzik a novella víg tartalmát. Ilyenekre számos példát láttunk a víg elbeszélésekről szóló fejezeben.[7]

Az elbeszélések műfaj-jelzései igen különfélék. Körülbelül 1400-nak (tehát több, mint a felének) nincs semmiféle jelzése. A többiek közül a legtöbbet *beszély*nek nevezik (kb. 500-at), *novellá*nak neveznek kb. 100-at, *elbeszélés*nek kb. 50-et, *életkép*nek kb. 60-at, *freskókép*nek kb. 50-et. Ezeken a rendes műfajjelzéseken kívül sok mást is használnak. Íme néhány mutatóba: rege, népmonda, legenda, humoreszk, adoma, történeti rajz, tollrajz, korrajz, farsangi kép, történeti kép, régi kép, történet (a legkülönfélébb jelzőkkel: igaz, szomorú, egyszerű, falusi stb.), bohózat, naplótöredék, kaland, torzkép stb. Ilyen új meg új jelzések kitalálásában Jókai volt a legtalálékonyabb (l. I. 381.).

A szereplők neveinek megválasztásában ugyanazt tapasztaljuk, mint a címekében. Itt is a romantika és realizmus küzd egymással. Elbeszélőink vagy romantikusabb (szerintük előkelőbb, fínomabb, hatásosabb) neveket használnak, vagy megelégszenek egyszerűbb, mindennapibb nevekkel. Példák az első fajtára: Érckövy, Zaláry, Bércfoky, Réthalmi, Réghey, Ildayné, Zarándy, Romváry, Fénylaky, Árnyai. Keresztnevek: Artúr, Alfréd, Oszkár, Olivér, Tihamér, Aurél, Alfonz, Erneszt, Kornél, — Laura, Antónia, Júlia, Julie, Matild, Kornélia, Leóna, Klotild, Melanie, Ifigénia, Arabella, Izidóra, Lydia, Ilma stb. Példák a második fajtára: Ligeti, Kopács, Bató, Kátai, Vámos, Fodor, Varga, Kenyeres, Farkas, Kardos, Szívós, Kádár. Keresztnevek: Ferenc, Miklós, Márton, Péter, Pista, Laci,

[7] Jókai címeiről külön szóltunk (I. 380.).

János, Tamás, — Ágnes, Róza, Klári, Tercsi, Katica, Mari, Erzsi, Terka, Margit stb.

A névválasztásban legtalálékonyabb és legszerencsésebb Jókai (l. I. 359.).

*

A romantika és realizmus küzdelme elbeszélő irodalmunk kezdete óta folyik. Első eredeti novellánk, Fáy Andrásnak *A különös testamentom* című elbeszélése (1818) realisztikus, Kisfaludy Károlynak, novellairodalmunk tulajdonképpeni megindítójának, komoly elbeszélései romantikusak, víg elbeszélései pedig realisztikusak.

A küzdelemben a romantika kerekedik fölül s uralmát, bár csökkenő mértékben, korszakunkban is fenntartja.

Láttuk, hogy Dumas és Sue munkáit fordítják legszívesebben, s a francia-romantikus (vagy franciatárgyú) regény- és novellafordításaink felét teszik az összes fordításoknak.

Eredeti regényeink és novelláink a két irány között így oszlanak meg. Romantikus történeti és társadalmi regényünk 62 van, realista pedig 36. Romantikus novellánk 1376 van, realista pedig 1150. Ha figyelembe vesszük, hogy egy egykötetes regény kb. 10 novellának felel meg, s ha egy regényt átlag kétkötetesnek veszünk, a romantikus elbeszélések száma 2576-ra, a realistáké csak 1870-re emelkednék. Ha azt is figyelembe vesszük, hogy még realisztikus elbeszéléseinkben is sok a romantika (több, mint a romantikusokban realizmus), a romantika uralma kétségtelenül megállapítható.

Ezt az uralmat Jókai korszakalkotó működése, népszerűsége és hatása egymagában is biztosította.

Munkánk első kötetében majdnem háromszáz lapon át tárgyaltuk munkásságát, úgyhogy újat itt már nem mondhatunk róla. Láttuk, hogy jellem- és lélekrajzi hibái ellenére nagy alakformáló és emberteremtő művész, s hogy alakjainak gazdag sokfélesége páratlan ebben a korban. Láttuk, hogy a leírás művészetét Jósika kezdeményezése után addig el nem ért magaslatra emelte. Neki van prózai elbeszélőink között legmozgékonyabb és leggazdagabb képzelete, ő legkiválóbb elbeszélő- és nyelvművészünk, s legkiválóbb humoristánk. Termékenysége páratlan (56 kötetnyi munka!), nemzetébresztő és nemzetnevelő hazafisága az elnyomás korában nagyhatású. Világhíre büszkeséggel tölti el csüggedt honfitársait.

Romantikája nem puszta utánzása a franciának, mint legtöbb kortársáé, hanem egyéni és magyar romantika. Új regénytípust teremt: a Jókai-regényt, mely a legtöbb külföldi romantikus regénnyel egyenlő értékű. Népies alapon kifejleszti a mese és anekdótanovellát.

Hatása minden elbeszélőnkénél nagyobb. Utánozzák fellengős pátoszát, egzotikus-, török- és ősmagyartárgyú novelláit, egyes tárgyait és motívumait, humorát és stílusát főként az általa művészivé fejlesztett humoros történeti novellában. Jórészt az ő hatása az is, hogy elbeszélőink megkezdik a szabadságharci és Bach-korszakbeli tárgyú elbeszélések írását s új tárgykörrel bővítik elbeszélő irodalmunkat. Tőle tanulnak természetesebb, magyarosabb nyelvet s jobb elbeszélő technikát.

Legnagyobb romantikusunk — ez paradoxonnak

látszik — a realista elbeszélésnek is kiváló úttörője. Romantikus alapjellemű munkáiban annyi a kitűnő reális részlet, alak- és környezetrajz, hogy, ha csak ezeket ismernők belőlük, Jókait egyik legkiválóbb realista elbeszélőnknek tarthatnánk. Gondoljunk csak *Nábob*jának remek alföldi epizódjaira, a kálvinista diákélet rajzára *A nagyenyedi két fűzfá*ban, debreceni és komáromi alakjaira (három debreceni-tárgyú történeti elbeszélésében, *Az elátkozott család*ban, s komáromi-tárgyú víg novelláiban), s a régimódi, patriarchális nemesi életére *A kedves atyafiak*ban, hogy csak néhányat említsünk.

Íme a magyar életnek reális, eredeti, eleven és meleg színekkel való festésére is ő adta a legszebb példákat írótársainak.

Br. Kemény Zsigmond regényeiben és elbeszéléseiben a magyar környezetrajz némileg háttérbe szorul, s nem olyan színes, de azért jelentős. Ilyen az arisztokrata életé a *Férj és nő*ben s a *Szerelem és hiúság*ban, az erdélyi életé a *Ködképek*ben s *A szerelem élet*ében. Realizmusa, mely őt legnagyobb realista elbeszélőnkké teszi, a páratlanul mély és gazdag jellem- és lélekrajzban nyilatkozik. Ő teremti meg az igazi modern lélekrajzi regényt és novellát s a realista történeti regényt a korrajznak nálunk legtökéletesebb művészetével. Mélyen járó, de formailag nehézkes művei nem váltak népszerűekké, hatásuk is csekély volt, de ez nem csökkenti rendkívüli jelentőségüket. *A rajongók* Jókai *Nábob*ja és *Kárpáthy Zoltán*ja mellett korszakunknak leghatalmasabb regény-alkotása.

Tanítványa, Gyulai Pál realista magyar, főként erdélyi környezetrajzaival, s Keményénél könnyedebb, de nem kevésbbé mély lélek- és jellemrajzaival Ke-

mény mellett legkiválóbb realista-elbeszélőnk, az igazi novellaformának mestere, s Jókai mellett legjobb humoristánk. *Egy régi udvarház*a elbeszélő irodalmunk egyik remeke és fő büszkesége. Sajnos, tőle is keveset tanultak kortársai, csak *Vén színészét* utánozták.

Jókai, Kemény és Gyulai e korszak elbeszélőinek fejedelmei, munkásságuk ekkori elbeszélő irodalmunk tetőpontját jelenti és világirodalmi színvonalú.

A régi nagyok közül br. Jósika Miklós lankadatlanul folytatja történeti regényeinek írását, s jóval többet alkot, mint negyvennyolc előtt. Feltűnőbb hanyatlás nem mutatkozik műveiben, olvasóközönsége sem lesz hűtelen hozzá, történeti elbeszélőink tanulnak tőle és utánozzák, de újat már nem hoz, s jelentősége a Jókaié és Keményé mellett erősen csökken.

Br. Eötvös József *A nővérek*ben Kemény *Férj és nő*je mellett legjobb modern lélekrajzi regényünket írja meg. Régebbi regényei közül *A karthausi* még mindíg népszerű, amit az is bizonyít, hogy ebben a korszakban nagyobb az irodalmi hatása, mint a maga korában. Elbeszélőink közül Császár Ferencnek, Pompéry Jánosnak, gr. Lázár Kálmánnak, Tanács Mártonnak, Gajzágó Salamonnak, Szabó Richárdnak, Dobsa Lajosnak, Csernátoni Laurának és Vachott Sándornénak munkáin veszünk észre több-kevesebb *Karthausi*-hatást.

A legnagyobbakon kívül, mint láttuk, sok jelesebb vagy közepes tehetség műveli a regényt és novellát. Ezekről részletes tárgyalásunk és az egyes nagyobb fejezetek végén adott statisztikáink és összefoglalásaink után nem szükség bővebben szólanunk. Munkáikat ismertettük, írói egyéniségüket jellemeztük, jelentőségüket megállapítottuk.

Romantikus történeti elbeszéléseink a francia romantika, Jósika és Jókai hatását mutatják. Magyar specialitás ezen a téren a török-világ korának feltűnő kibányászása, s az erdélyi tárgyak túlságos kedvelése. A magyar mult feltárásával és kultuszával erősítették a hazafias érzést az elnyomás korában.

Romantikus társadalmi elbeszéléseink kisebb értékűek a történetieknél, mert a francia romantika igen erősen uralkodik bennük. Az elbeszéléseknek több, mint fele nem igazán magyar, csak francia-utánzat. A magyar élet rajza azért ezekből sem hiányzik teljesen, egyes elbeszélésekben akadnak magyar alakok, vagy milieurajzok. Ezeket tárgyalásunk folyamán különös gonddal emeltük ki.

A romantikussal párhuzamosan fejlődik a realista elbeszélés, a francia és angol realisták hatása alatt. Egyes romantikusok később realistákká válnak, mások mindjárt realistákként lépnek föl. Realistáknak vettük azokat, akik az üres mesehajszolás helyett lélekrajzra törekszenek és valószerűbb környezetrajzra, vagy legalább egyikre a kettő közül. Többen közülük csak törekszenek s csak ebben különböznek a romantikusoktól. A nagyok mellett legizmosabb tehetség Vas Gereben, akinek munkáiban a legtöbb egyéni színt és igazi magyarságot találjuk. Ő írta a legtöbb talpraesett népies novellát. A tisztán népies elbeszélések száma aránylag igen csekély (kb. 130 komoly és víg). Vas Gerebenen kívül igazán sikerült realista népies elbeszélést csak br. Eötvös, Gyulai, Salamon Ferenc s Abonyi Lajos írtak. A polgári élet rajza még ritkább ebben az időben. Elbeszélőink legjobban a maguk nemesi osztályát ismerik, tehát legszívesebben azt is rajzolják, a néphez inkább csak jóindulatú leereszkedés-

sel, liberális és demokrata politikai meggyőződésből közelednek. Az akkor még nagyrészt német városi polgárság élete és nyelve íróink nagy részének idegen (a kivételekre mindíg rámutattunk).

A realista víg elbeszélés, melybe a francia víg novella, a német szubjektív humorú elbeszélés, s az angol humorista irány hatott, részint életkép (a negyvennyolc előtti életképirodalom folytatása), részint pedig hosszabb, igazi víg novella. Néhány írónk víg regénynyel is kísérletezik. Szabadságharc előtti humoristáink ebbe a korba is magukkal hozzák régi elbeszélő modorukat, de egyes fiatalok már új hanggal próbálkoznak.

*

A regényt és novellát a külső és belső világ rajza, vagyis a művészi környezetrajz s a jellem- és lélekrajz teszi értékessé.

Környezetrajz tekintetében bennünket elsősorban a magyar élet reális rajza érdekel. Szabadságharc előtti elbeszéléseinkben ez még aránylag ritka és fogyatékos. Fáy, Kisfaludy, Kovács Pál, Csató Pál, Gaal József, Kuthy és br. Eötvös egyes műveiben találunk leginkább ilyeneket.

A Bach-korszakban nagy haladást látunk ezen a téren, Legszívesebben a régi, szabadságharc előtti nemesi életet rajzolják (Jókai, Vas Gereben, Fáy, Kovács Pál, Abonyi és mások), a falusi kúriákét s a megyei életet (tisztújítások, kortesélmények stb.), de rajzolják a mágnás-, vándorszínész-, diák-, jurátus-, gazdatiszti-, papi-, író-, művész-, kereskedő- és iparos-életet is. A népélet rajza is mind gyakoribb lesz, s a magyar paraszt mellett észreveszik a németet, tótot, románt

is. A cigányt és zsidót (főként a kocsmárost, kereskedőt, uzsorást és meggazdagodottat) is mind gyakrabban szerepeltetik.

Az elbeszélések gyakran játszanak a fővárosban, de még gyakrabban vidéki városokban (leginkább Kolozsvárt, Pozsonyban, Debrecenben, Kecskeméten és Komáromban), fürdőkben (legtöbbször Balatonfüreden) és falun. Az írók gyakran utaztatják szereplőiket gőzhajón, vasúton, postakocsin, hintón vagy szekéren az ország különféle vidékein keresztül.

Az egészséges magyar levegő mind jobban áthatja elbeszéléseinket, a légüres térben mozgó alakok és események egyre ritkulnak. Jókainak legtöbbet köszönhetünk elbeszélő irodalmunk megmagyarosításában, de többi íróinkban is erősen fejlődik a magyar realitások iránti érzék.

Jellem- és lélekrajz dolgában szintén hatalmas fejlődést látunk az előbbi évtizedekhez képest. Ezt részletes tárgyalásunk után nem szükséges bővebben indokolnunk. Elég, ha nyomatékosan rámutatunk arra, hogy legnagyobb jellem- és lélekrajzolóinknak, Keménynek és Gyulainak legtöbb munkája ebben a korszakban jelent meg.

Komoly elbeszélő prózánk sokféle árnyalatú. Vannak elbeszélőink, akik még ebben az időben is tűrhetetlenül dagályos, szóvirágos, mesterkélt ponyvastílusban, vagy szárazan, lomposan, művészietlen köznapisággal írnak. Viszont kétségtelen, hogy mind többen iparkodnak egyszerűbben, természetesebben, színesebben és hangulatosabban írni, Jókai, Kemény és Gyulai pedig széppróżánkat a legmagasabb művészi színvonalra emelik. — Humoros stílusunkban sok a túlzás, rikító szín és ízléstelenség, de sok a kedves közvetlenség, elmés-

ség és ötletesség is. Jókai ezen a téren is fölülmúlhatatlan mester.

Ha az olvasó a munkánkban elszórt számos idézetet, s a nagyobb írók nyelvéről mondottakat újra áttekinti, elég hű képet nyerhet elbeszélő stílusunk különféle árnyalatairól és nagy fejlődéséről.

A Bach-korszak három nagy elbeszélője Jókai, Kemény és Gyulai. Jósika, Eötvös és Vas Gereben jelentősége műfajtörténeti szempontból már kisebb. A többiek hozzájuk képest kicsinyek s azóta majdnem mind feledésbe merültek, de munkásságuk éppen úgy hozzátartozik a kor irodalmi képéhez, mint amazoké. Ehhez a képhez majdnem mindegyik szolgáltat valami új színt vagy vonást: egyik kedves egyéniségével, a másik ügyes technikájával, a harmadik lírai önvallomásaival, a negyedik gyöngéd érzelmességével, az ötödik nemes erkölcsi felfogásával, a többi furcsa és eredeti ötleteivel, elmésségével, aktuális megjegyzéseivel, reflexióival, különböző árnyalatú és mélységű humorával, egy-egy új meseötletével, új alakjával vagy környezetrajzával.

Ezért kellett mindnyájuknak, még a legkisebbeknek írói arcképeit megrajzolnunk, mert csak így adhatunk teljes és minden részletre kiterjedő, nagyszabású képet ennek a kornak elbeszélő irodalmáról, s mert csak a kisebbek munkásságának ismerete adhat igazi fogalmat a nagyok nagyságáról és jelentőségéről.

Novella- és regényirodalmunknak szabadságharc-előtti koráról annak idején ezeket mondottuk: „E harminc esztendő volt novella- és regényirodalmunk ifjúkora, melyet az ifjúkor erényei és hibái jellemeznek. Igazán kiváló művet keveset hozott létre, melyekről bátran elmondhatjuk, hogy maradandók, de a tapoga-

tódzásnak, kísérletezéseknek, az idegen minták másolásának és az eredetiség komoly erőpróbáinak korszaka mégis mennyire érdekes és tanulságos!"

A Bach-korszakról azt mondhatjuk, hogy ez a tíz év a magyar regény- és novellairodalom megizmosodásának, hatalmas megnövekedésének, a romantika uralma ellenére is reálisabbá és magyarabbá válásának és nagy íróink egyes műveiben eddig el nem ért színvonalra emelkedésének kora.

Könyvészet.

Ennek a könyvészetnek legfontosabb része az egyes írók munkáinak időrendi jegyzéke, mely minden 1849 és 1859 között megjelent regényüket, novellájukat és elbeszélés-gyüjteményüket felsorolja, s egyenes folytatása az 1849 előtti korszakról szóló munkám bibliografiájának, aminthogy ez a mostani egész munkám egyenes folytatása amannak.

Az önállóan megjelent kötetek dűlt betűvel vannak kiemelve, a gyüjtemények tartalmában a dűlt betűkkel szedett cím pedig azt jelenti, hogy az illető novella *ott jelent meg először*. Az időrend a lehető legpontosabb. Az ugyanabban az évben megjelent munkák hónapok és napok szerint vannak rendezve. Az önálló kötetek, folyóiratfüzetek és naptárak megjelenési idejét az egykorú lapok híreiből állapítottam meg. Ha ez néhány esetben nem sikerült, akkor az illető novellát, melynek csak megjelenési évét tudom, az illető évben megjelent többi novellák elé tettem, s ezt kérdőjellel jeleztem.

A jegyzékből kihagytam az egészen jelentéktelen vagy álnevű írók munkáit. Ezek közül is igen sokat idézek pontosan a szövegben (megjelenési helyükkel és idejükkel együtt), s szerzőik nevét felvettem a névmutatóba.

Az egyes írókra vonatkozó irodalomból, csak azo-

kat a munkákat és cikkeket említem, melyeket jelentősebbeknek tartottam. A szabadságharc előtt is működő írókra vonatkozó irodalom *Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig* c. munkám II. kötetében (1926) található. Jelen munkámban csak az ott fel nem sorolt, későbbi irodalmat közlöm, tehát itteni bibliografiám amannak egyenes folytatása, mint már fönt említettem.

A Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*ban (1891—1914) foglalt irodalomra csak *Szinnyei* jelzéssel hivatkozom. A megjelenés helye, ha más nincs jelezve, mindíg Budapest (Pest).

A következő fontosabb összefoglaló munkákat az egyes íróknál külön-külön nem említem, mert ezeket az érdeklődő olvasónak vagy szakembernek állandóan figyelembe kell venniök:

A Beöthy—Badics-féle „Képes Irodalomtörténet" (*A magyar irodalom története.* 1906—7.). — Ferenczi Zoltán: *A magyar irodalom története 1900-ig.* 1913. — Gulyás Pál: *A magyar szépirodalom idegen nyelven a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában.* 1917—20. — Császár Elemér: *A magyar regény története.* 1922. 2. kiad. 1939. — Alszeghy Zsolt: *A XIX. század magyar irodalma.* 1923. — *Magyar Irodalmi Lexikon.* 1926. — Bánhegyi Jób: *A magyar irodalom története.* 1930. — *Pintér Jenő Magyar Irodalomtörténete.* V—VII. köt. 1932—4. (a legkitűnőbb és legteljesebb tájékoztató életrajzi vázlataival, jellemzéseivel és bibliografiáival). — Szerb Antal: *Magyar irodalomtörténet.* Kolozsvár. 1934. — Farkas Gyula: *A magyar irodalom története.* 1934.

Ugyanígy nem idézem az egyes íróknál a magam cikkeit és tanulmányait a Bach-korszak elbeszélő iro-

dalmáról, csak itt sorolom fel őket. Ezek többnyire mind bele vannak dolgozva ebbe a munkámba, természetesen sok változtatással:

Novelláink stílusa hetven évvel ezelőtt. Magyar Nyelv. 1927. — *Novella- és regényirodalmunk az abszolutizmus korának elején* (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből). 1929. — *Elbeszélőink egymásrahatása a Bach-korszakban.* Irodalomt. Közl. 1932. és kny. — *Irodalmi életünk a szabadságharc után.* Kath. Szemle. 1932. — *Kemény „Özvegy és leánya"-nak tárgya novellairodalmunkban.* Budapesti Szemle. 1932. — *Novella- és regényirodalmunk a Bach-korszakban* (székfoglalóm a Kisfaludy-Társaságban). Budapesti Sz. 1933. és kny., Kisfaludy-T. Évlapjai. 1937. — *Humoristáink a Bach-korszakban.* Irodalomtörténet. 1934. és kny. — *Tarnóci Sára története novellairodalmunkban.* Irodalomtört. 1935. — *Novella- és regényirodalmunk és a Kisfaludy-Társaság.* A százéves Kisfaludy-Társaság c. emlékalbumban. 1936. — *Buda és Pest a Bach-korszakban.* Napkelet. 1937. — *Irodalmi élet a Bach-korszakban.* Irodalomtörténeti Közl. 1937. és kny. — *Művészi élet a Bach-korszakban.* Budapesti Sz. 1938. — *Hírlapirodalmunk a Bach-korszakban.* A Szent István Akadémia Értesítője. 1939. és kny. — *Novella- és regényirodalmunk fejlődésének néhány tanulsága.* Irodalomtörténet. 1939. (elnöki megnyitó a Magyar Irodalomtörténeti Társaságban, jelen munkámnak mintegy előszava s a benne követett módszer indokolása).

A fontosabb zsebkönyvek, folyóiratok és lapok címeinek eddig is használt rövidítései (a kevésbbé fontosaknak teljes címét adom):

BH.: Budapesti Hírlap. — BV. Budapesti Viszhang. — CsL.: Családi Lapok. — D.: Délibáb. — Di.:

Divatcsarnok. — H.: Hölgyfutár. — K.: Kalauz. — LPh.: Losonczi Phőnix. — ME.: Magyar Emléklapok. — MH.: Magyar Hírlap. — MI.: Magyar Írók Füzetei. — MN.: Magyar Néplap. — MS.: Magyar Sajtó. — NT.: A Nagy Tükör. — N.: Napkelet. — Nő.: Nővilág. — PN.: Pesti Napló. — PR.: Pesti Röpívek. — R.: Remény. — SzK.: Szépirodalmi Közlöny. — SzL.: Szépirodalmi Lapok. — Ü.: Üstökös. — VU.: Vasárnapi Ujság.

A megjelenés helyét így rövidítem: pl. H. 53. 1., ami azt jelenti, hogy az illető novella a Hölgyfutár 1853. évfolyamának 1. számában jelent meg. Ahol az I. és II. félévnek külön számozása van, ott a lap száma elé kiteszem az I. (első félév) és II. (második félév) római számot. Ahol szükségét látom (pl. a politikai napilapoknál), kiteszem a hónapot és napot is. Ha nem az író neve, hanem álnév vagy betű alatt jelent meg a novella, azt mindenütt közlöm.

A Névmutató a könyvészetre nem vonatkozik, csak a szövegre.

Abonyi Lajos (1833—1898).

1. A szenvedély vértanúja. H. 51. 94—9.
2. Az utolsó pohár bor. H. 51. 166—176.
3. A fölkelő nap. H. 52. 52—62.
4. Még egy ezres bankjegy. H. 52. 97—99.
5. Zrinyi kirohanása. H. 52. 275.
6. Agarászati rugaszkodásaim. H. 53. 54.
7. Az ezüstorrú. BV. 53. 27—9.
8. Bande grófné. H. 54. 121—33.
9. Egy háromemeletes ágy. H. 55. 141—7.
10. Egy népdal regéje. H. 55. 195—210.
11. *Észak csillaga.* Történeti regény. 55. (I. 223 l. II. 225 l. III. 234 l.)
12. Egy valóságos kísértet. H. 56. 50—6.
13. A burkus háborúból. H. 56. 164—5.
14. Firól fira. H. 56. 230—43.
15. Mari és Mari kisasszony. H. 57. 43—53.
16. *Regék a kandalló mellett.* Irta Abonyi Lajos (Márton Ferencz). 57. I. (209

l.: Az ezüstorrú. Egy valóságos kísértet). II. (224 l.: Egy háromemeletes ágy. A fölkelő nap. Bande grófnő).

17. *Regék a pásztortűz mellett.* 57. (288 l.: A szenvedély vértanúja. Az utolsó pohár bor. Zrinyi kirohanása. Agarászati rugaszkodásaim. Egy népdal regéje).
18. Szegény Szűcs Marcsa. H. 57. 246—78.
19. A halál kockája. SzK. 57. 9—10.
20. Egy csodaszép bábu. Nő. 58. 12—4.
21. Két tréfa. D. 58. 16—7.
22. A szív harcai. SzK. 58. 43—7.
23. A betyár kendője. H. 58. 147—71.
24. Bodri. SzK. 58. II. 1—6.
25. Mutatvány Az egyetem pallosa c. regényből. SzK. 58. II. 26.
26. Kutya Pista. Szegedi Híradó. 59. 5—16.
27. *Az egyetem pallosa.* Regény. (I. 182 l. II. 179 l. III. 142. l.). 59.
28. A sári bíró lánya. H. 59. 78—91.

Szinnyei I. 21. — Gulyás Pál: Magyar Írók Élete és Munkái. 1939. I. 24. — Vargha Gyula: A. L. emlékezete. Bpesti Sz. 1900. — Győre János: A. L. pályája. Máramarosszigeti ref. líceum Ért. 1913. — Schwarcz Hajnalka: Abonyi Lajos. 1917. — Kéky Lajos: A. L. Bpesti Sz. 1933. — Márton Lajos: Édesapám. Literatura. 1933.

Ábrai Károly (1830—1912).

1. A könnyelműség következményei. N. 57. 48.
2. Hazát szerelemért. H. 58. 200—7.
3. A khán leánya. N. 58. 40—1.
4. Világ folyása. N. 58. 51.
5. Hűség és pályabér. N. 59. 8—9.
6. Három szív szerelme. H. 59. 53—5.
7. A száműzött. H. 59. 65—8.
8. Szeged multjából. Di. 59. 27—30.
9. *Történeti beszélyek.* 59. I. 189 l.: Hazát szerelemért. *A nemtő. Borúra derű.* A száműzött. Hűség és pályabér). II. (164. l.: Három szív szerelme. Szeged multjából. *A visszafizetés órája. Küzdelmek után nyert boldogság).*
10. Egy vidéki genie. N. 59. 32.
11. Higyj, remélj, szeress. H. 59. 110—5.

Szinnyei I. 27. — Gulyás Pál: M. Írók Élete és Munk. 1939. I. 38.

Ágai Adolf (1836—1916).

1. Antoinette. H. 54. 92—8.
2. Egy kis életkép. H. 54. 192—4. (...y ...f).
3. Világ folyása. H. 54. 281—4.
4. Falun. H. 55. 174—9.

Szinnyei I. 74. — Gulyás P.: M. Írók Élete és M. 1939. I. 256. — Steiner Lenke: Á. A. 1933. — Gálos Rezső: Á. A. Irodalomt. 1917. — Kéky Lajos: Á. A. Bpesti Sz. 1918. — Pintér Jenő: Á. és a magyar irodalom. Ujság. 1936. 74.

Almási Tihamér (1838—1907).

1. Házasodás divat szerint. H. 55. 214—5. (Tihamér).
2. L'amour qui passe et l'amour qui vient. Regény. Szépirodalmi Album. 56.(?)
3. Sikerült előadás. H. 56. 101—3.
4. Ez nőm! H. 57. 193—6.
5. Megrendelt kép. N. 57. 46.
6. Balsors. K. 58. 14—5.
7. Andor Klára. SzK. 58. 48—51.
8. Szivar és tánc. H. 58. 276—89.
9. Rokonszivek. N. 59. 12.
10. *Köny és mosoly.* Beszélygyüjtemény. 59. I. (222 l.: Andor Klára. *Hova visz az amerikai út?* Egynapi fogadás — azonos a 8.-al.) II. (204 l.: Sikerült előadás. A szerelem jő és távozik — azonos a 2.-al. Ez nőm!).

Szinnyei I. 487.

Bajza Lenke (1840—1905).

1. *Beszélyek.* 58. I. (171 l.: A különcz). II. (184 l.: Az eskü).
2. Fekete szemek. Nő. 58. 27—31.

Szinnyei I. 843. — Gulyás P.: M. Írók élete és M. 1939. I. 1065.

Baksay Sándor (1832—1915).

1. Hogy húzták el a templomot? Protestáns Képes Napt. 59.

Szinnyei I. 374. — Gulyás P.: M. Írók Élete és Munkái. 1939. I. 1114. — Kéky Lajos: B. S. (Költők és Írók). 1917. — Détsy Erzsébet: B. S. mint elbeszélő. 1917. — Deák Margit: B. S. nyelve. 1918. — A M. Tud. Akadémia ünnepi ülése B. S. halálának(!) századik évfordulóján (Berzeviczy Albert és Ravasz László beszéde). 1932.

Balázs Sándor (1830—1887).

1. Első szerelmem. H. 52. 28—31.
2. Érzékeny séták. H. 52.
   I. Kirándulás a zöldbe. 138.
   II. Ne házasodjatok pénzért! 149.
   III. Egy mindennapi történet. 151.
   IV. Jonathán és Jenni. 155.
   V. Találkozás öt év után. 163.
   VI. Hűség a halotthoz. 180.
3. Hárman együtt (töredék „Egy ünnepelt nő" c. nagyobb műből). H. 52. 193.
4. Fővárosi életképek. I. BV. 52. II. 14.
5. Szeszély és szerelem. BV. 52. II. 16—20.
6. Árnyéklatok a házasélet-ből. H. 52.: I. 270. II. 277. III. 283.
7. Fekete szem, szőke fürtök BV. 52. II. 23—4.
8. Boldog férj. BV. 52. II. 26.
9. Egy journalista naplójából (...zs). BV. 53. 4.
10. Egy beszély története. H. 53. 53.
11. Én-é? vagy a véletlen? H. 53. 57—8.
12. Férjboszu. H. 53. 89—90.
13. Éj és korány. H. 53. 94—6.
14. Elérhetlen csillag. H. 53. 99—102.
15. Teréz. H. 53. 108.

16. Árnyéklatok a házaséletből. V. H. 53. 124.
17. Az anyai átok. H. 53. 142. U. ez Az anya átka címen. CsL 55. I. 6.
18. Alvajáró. H. 54. 99—101.
19. Árnyéklatok a házaséletből. H. 54. 111—3.
20. Egy túlszigorú nő. H. 54. 205—8.
21. Szinházi kaland. Müller Gyula Nagy Naptára. 55. (megj. 54 szept.).
22. Egy estély a mennyben. H. 55. 7—13.
23. Frakk és cipő. Di. 55. 12—5.
24. Az első mosoly. H. 55. 76—8.
25. Egy közönséges történet. BV. 55. 23—4.
26. *Balázs Sándor beszélyei.* 55. I. (207 l: Éj és korány. Egy civilizált férj — azonos a 16. sz.-mal. Elérhetlen csillag. Frakk és cipő). II. (209 l.: Egy túlszigorú nő. Fanni és Julie — azonos a 19. sz.-mal. Férjboszu. Teréz. Alvajáró. Egy estély a mennyben).
27. Ötvenezerforintos nő. H. 55. 172—3.
28. Két szív, mely egymásnak van teremtve. BV. 55. II. 6—7.
29. Tíz év után. BV. 55. II. 16.
30. Igen és nem. Di. 55. 66—9.
31. A rosz világ! H. 56. 47—9.
32. Hogy halt meg nőtlenül Jónás, s hogy ment férjhez másodszor Róza. D. 56. 12—3.
33. Kisvárosi élvek. BV. 56. 13.
34. Madame Szmink növendékei. Erdélyi Múzeum. 56. 4—8. U. ez H. 58. 47—59.
35. Katalin. Erd. Múzeum. 56. 20—6. folytatása: M. Futár. 56. 54—6. és 57. 80—8.
36. Egy nő, ki boszut áll. H. 56. 226—9.
37. Liliom és rózsa. M. Futár. 57. 99—113. U. ez Falun címen: Nő. 58. 15—8.
38. Julie. Az én albumom. 57.
39. Pesti képek. I. A jó öreg úr. SzK. 58. 18.
40. Egy férj, ki megmenti nejét. D. 58. 18—9.
41. Öt üveg bor. H. 58. 105—9.
42. Leontine. N. 58. 19—20.
43. A virágnak megtiltani nem lehet. VU. 58. 19—22.
44. A nők végre is célt érnek. SzK. 58. 41—2.
45. Náni néni. H. 58. 129—33.
46. Jogászbál. H. 58. 172—91.
47. Két mókus története. SzK. 58. 76—8.
48. Tizenhat pengős szerelem. H. 58. 237—57.
49. Két szomszéd. Kétgarasos Ujs. 58. 3—5.
50. Szegény Marie. D. 58. 44—5.
51. Julie meghalok! ... vagy Ki fizeti meg a libát? SzK. 58. 15—26.
52. Fecsegések a kandalló körül. N. 58. 49.
53. Mi kell a boldogsághoz? Kétgarasos Ujs. 58. 12—3.
54. A vasárnapi karzat. H. 58. 299.
55. Sylvester éjszakája. MS. 59. 1—2.
56. Egy elitélt utósó éjszakája. H. 59. 1—2.
57. Az első meghívás. MS. 59. 7—26.

58. A zöld ház. Kétgarasos Ujs. 59. 8—12.
59. A mit szerelemnek neveznek. Di. 59. 8—12.
60. Róza. a kis kávéházi királynő. H. 59. 39—40.
61. Két testvér története. Nefelejts. 59. 1—2.
62. Nagybátyám regénye. N. 59. 15.
63. Egy éj a cs-i várkastélyban. Nő. 59. 20—1.
64. Egy nő, ki az életből regényt csinál. Nő. 59. 23—6.
65. Szende úr első színműve. Képes Ujság. 59. 7—8.
66. Timár úr betegsége. Képes Ujság. 59. 18—23.

Szinnyei I. 404. — Gulyás P.: M. Írók Élete és Munk. I. 1939. 1203.

Beőthy László (1826—1857).

1. Miss Fanni. H. 49. 35—9.
2. Egy telivér angol. H. 50. I. 120—3.
3. Egy bajusztalan története. H. 50. II. 60—2.
4. Bukott genie. H. 50. II. 145—8.
5. Egy lángésszel kevesebb. H. 51. 152.
6. Ördög Róbert. Romemlékek. 51.
7. Eudoxia. PN. 52. 620—6. ápr. 2—9.
8. Egy kis tréfa. H. 53. 2—9.
9. Hét naplopó. H. 53. 17.
10. *Puncs.* Komárom. 53. (183 l.: Miss Fanni. Telivér angol. *Hagymázbeteg. Egy universal genie viszontagságai. Historiai genie-streichok,* vagyis: Tanita hercegasszony kezének csodálatos utakon és viszontagságon keresztül történt elnyerése. Megbukott lángész — azonos a 4.-kel. *Puncs írójának csodálatos álmai: I. A Puncs írója álmában megházasodik. II. A Puncs írója álmodja, hogy egyszerre két felesége van.* Egy lángésszel kevesebb.)
11. A menyecske szökik. H. 53. 38—9.
12. Egy kivégzett története. H. 53. 48.
13. Menyus bácsi megőrült. H. 53. 59.
14. A hogy Isten akarja. CsL. 53. 7.
15. A bloisei erdő. SzL. 53. 37—8.
16. Pugatscheff. Regényes korrajz a XVIII. századból. H. 53. 104—21. U. ez: *A puszták fia.* Regény. 57. (270 l.).
17. Báró Suliguli. H. 53. 122.
18. Báró Suliguli. II. Pierre de diable. H. 53. 128.
19. Balaton nymphája. H. 53. 133—5.
20. Báró Suliguli. III. Egy erkölcsi lecke. H. 53. 139.
21. Sz. Flórián napja. Vagyis Egy év és egy nap Don Carlos Guttapercha életéből. H. 53. 143—6.
22. Makaó. H. 53. 178—80.
23. Szeleburdi vagy egy tévedésből történt kabátcsere következményei. Müller Gy. Nagy Naptára. 54. (megj. 53. szept.)
24. *Puncs 1854-re.* Komárom. 54. (148 l.: Eudoxia. Balaton nymphája. Sz. Flórián napja. A bloisei erdő. Menyus bácsi megőrült).
25. St. Pierre-testvérek. Di. 54. 4—6.

26. *Nesze semmi fogd meg jól!* 54. (196 l.: A menyecske szökik. Egy bajusztalan története. Egy kivégzett története. Makaó. Hét naplopó. *Többet ésszel mint erővel).*
27. Poéta és Maecenás. H. 54. 116—20.
28. Férjem nőszül. H. 54. 146—8.
29. Nincs többé fogfájás! H. 54. 201—4.
30. Csehül vagyunk. Müller Gy. Nagy N. 55. (megj. 54. szept. végén).
31. Signora Grassini. BV. 54. 24—5.
32. Fiaskó!! Di. 54. 62.
33. Nro. 13. H. 55. 17—24.
34. Csemege étkek: I. A szép Leontine. II. Csákány Peti. Laczikonyha. 55.
35. *Beszélyek Beőthy Lászlótól. 55.* (176 l.: Poéta és Maecenás. Nro. 13. Nincs többé fogfájás. Férjem nőszül. Signora Grassini).
36. Comoedia és tragoedia. H. 55. 148—67. U. ez: *Comoedia és Tragoedia.* (Hazai Beszély és regénytár. II. 57. 189 l.).
37. Asztaltól és ágytól. BV. 55. II. 4—7.
38. Regény a padlásszobácskában. D. 55. 10—11.
39. Az ördög Pesten. BV. 55. II. 17—8.
40. *Puncs 1855-re.* Komárom. 55. (224 l.: *Nincs frakkom!* Ha! ha! ha! ha!! — azonos a 16.-kal. St. Pierre testvérek. A monstrum — azonos a 17.-kel. *Milyen jó fiú voltam én tizennégy napig!* Szajkó Frici — azonos a 19.-kel.)
41. *Ördög Naplója.* Humoristicus naptár 1856-ra. 56. (89 l.: *Egy kis confusió).*
42. Első szülött. H. 56. 150—8.
43. *101 cholera-csepp!!* 56. (102 l.: *A burnótszelence).*
44. Nincs többé válóper!! H. 56. 218—22.
45. Zöld hetes és makk felső. BV. 56. 40—1.
46. Krszjlvnszky Vendel. H. 56. 281—90.
47. Az ál-syrén. H. 57. 65—70.
48. Három leány, három csók. H. 57. 147—52.
49. A koporsó titka. Délibáb Naptár. 58. (megj. 57. aug. végén).
50. *Novellák.* Írta Beőthy László (Hazai beszély és regénytár. VII.) 58. (175 l.: Regény a padlásszobában. Nincs többé válóper! Zöldhetes és makkfelső. Asztaltól és ágytól).
51. *Novellák.* Írta Beőthy László. (U. ott VIII.). 58. (156. l.: Első szülött. Krszjlvnszky Vendel). (?)
52. Obsitos. Győri Közlöny. 58. 1.
53. *„A kék macskához". Goldbach & Comp. fűszerkereskedése.* Regény. 58. (I. 168 l. II. 169—342 l.).
54. Új Diogenes (az előbbi regény 1. fejezete). H. 58. 174—5.
55. Sach a királynénak! Regény-töredék. H. 58. 224—30.
56. *Beőthy László válogatott művei.* 59. I. (196 és és XXVIII. l.: Ördög Róbert. Első szülött. Krszjlnszky Vendel). II. (312 l.: Komédia és tragédia. Regény a padlásszobácskában.

Nincs többé válóper. Zöldhetes és Makkfelső. Asztaltól és ágytól). III. (224 l.: Három leány, három csók. Obsitos. Az ál-sirén. Szeleburdi).

Erdélyi Pál: B. L. Irodalomt. Közl. 1896. — Gulyás Pál: M. Írók Élete és Munk. II. 1940. 1175. — Id. Szinnyei József: Bach-korszak (Kny. a Komáromi Lapokból). Év n.

Bérczy Károly (1821—1867).

1. A Varsányiak. MI. 50. 2. f., júl. 24.
2. Az őrült nő sziklája. MH. 50. 261—73. szept. 21—okt. 5. (Az 1., 2. Orion álnéven).
3. A holló-király. MH. 51. 373—80. febr. 2—10.
4. Beszély a vasuton. MH. 51. 450—2. máj. 4—7.
5. Egy fürdői évszak. MH. 51. 594—600. okt. 23—30.
6. *Élet és ábránd.* Novellák. 52. I. (227 l.: Sir Oliver Clemency — Életképek. 47. Egyszerű történet — Az életből címen Pesti Divatlap. 45. Az őrült nő sziklája. Egy fürdői évszak. *Hindu románc).* II. (247 l.: Három éj — Életképek. 44. *Világ folyása.* A mult századból — Életképek. 48. A holló király. Az éji dal. — Életképek. 46. Beszély a vasúton. *Az álgyöngyök).*
7. Nógrádvár végnapjai. MH. 52. 753—66. ápr. 29—máj. 14.
8. Találkozás a Vezuvon. BV. 52. II. 1—2., júl. 3—10.
9. Didier. SzL. 53. 2—3.
10. Egy tőzsér a XIII. században. D. 53. I. 10—13.
11. Élet-utak. SzL. 53. 30—4.
12. Városi és falusi élet. Müller Gy. Nagy Napt. 54.
13. Egy tiszai gőzösön. Di. 54. 13—4.
14. *Világ folyása.* Beszélyek. 54. I. (202 l.: Utamból: Egy tiszai gőzösön. *A játékos. A Baradlában. Szilicze.* — Élet-utak). II. (256 l.: Nógrádvár végnapjai. Találkozás a Vezuvon. Didier. Egy zsidó a XIII. században — azonos a 10.-kel). A III. csupa fordítás.
15. Ne hagyd el magad s nem hagy az Isten. A magyar nép könytára. II. III. 55.
16. A végzetteljes cipő. Di. 55. 44—5.
17. Egy gentleman. D. 55. 28—9.
18. Egy róka emlékiratai. Vadász és versenylap. 58. 14—23.

Balogh Károly: B. K. ismeretlen naplója. Nyugat. 1935. — U. az: Az első magyar sportlap. Testnevelés. 1938. — Gulyás Pál: Magyar Írók Élete és Munk. II. 1940. 1208.

Bernát Gáspár (1810—1873).

1. Átkelés a sártengeren. H. 50. II. 37.
2. Frescováltozatok világhírű azon théma fölött: házasság. MI. 50. IV. f.
3. Magyar proletárok. PR. 50. 8—9.
4. Lakodalmi forradalom. PN. 50. 224—8., dec. 5—10.
5. Egy bukott diák kalandjai. PN. 51. 250—9., jan. 9—20.
6. *Freskóképek. II.* 51. (131 l.: Sors hatalma — azonos

a 4.-kel. Egy bukott diák kalandjai. Freskóábrándok — azonos a 3.-kal).

7. Falusi tréfák. MH. 51. 399—415., márc. 5—23.
8. Frescotöredék. PN. 51. 335—8., ápr. 19—24.
9. *Freskóképek. III.* 51. (103 l.: Falusi tréfák. Házasságok a divatvilágból — azonos a 2.-kal. Egy éj a tátrai barlangban — azonos a 8.-kal).
10. A néma kísértet. Romemlékek. 51.
11. Fogyatkozások. H. 52. 44—5.
12. *Freskóképek.* (Új folyam. I. 52. (104 l.: A néma kísértet. *Alvajáró.* Fogyatkozások. *Egy túlvilági barátomhoz).*
13. Két testvér. Müller Gy. Nagy N. 53. (megj. szept. végén).
14. Handabandák. BV. 52. II. 16—9.
15. Hét egyszerre. H. 52. 238.
16. Az Oleó család. Orsz. Nagy Napt. 53.
17. A két leánykérő. Igazmondó. 53.
18. Lavotta élete és kalandjai. D. 53. I. 1—23. önállóan: *Lavotta élete.* 57.
19. Ma nekem, holnap neked. H. 53. 2.
20. A proletár falun. Szikszói Enyhlapok. 53.
21. Egy kis párna története. Di. 53. 20—1.
22. Tiszántúli gondolatok. Di. 53. 59.
23. Búcsúebéd és szüreti kép. U. ott. 60.
24. Tiszavidéki gondolatok. II. U. ott. 62.
25. Kúnsági vásár. U. ott. 66.
26. Frescokép egy vándorszínész életéből. M. Thalia. 53.
27. Hajótánc. Vas Gereben Nagy Naptára. 54. (megj. 53. nov. végén).
28. Nincs többé szabott ár! D. 53. II. 24.
29. A költő jutalma. Orsz. Nagy Napt. 54. (megj. 53. dec. elején).
30. Tiszavidéki képek és gondolatok. Di. 54. 10—1.
31. A delejes páholy. H. 54. 71.
32. Ne hazudjál. A Magyar Nép Könyvtára. I. 54. (ápr. 25.).
33. Diplomatikus ebéd (Töredék Pankay György életéből). H. 54. 86.
34. Statuscsin a la minuta (Töredék Pankay György életéből). H. 54. 111.
35. Jajvári udvargyűlés (Töredék P. Gy. életéből). H. 54. 132.
36. Három szín. Vas G. Nagy Naptára. 55.
37. Csak még egy kissé ... Laczikonyha. 55. (jan. vége).
38. Családi képecskék. Di. 55. 59.
39. Egy kis tréfa a régi jó időkből. H. 55. 258—9.
40. Kiki párjával! H. 55. 287—92.
41. Már késő. Fáncsy-Album. 55. (dec. közepe).
42. Az utolsó kortesvezér. Di. 55. 71—2.
43. Kilenc egy ellen. Szépirod. Album. 56. (?)
44. Frescolevél Balogh Zoltánnak. Di. 56. 1.
45. Kéz kezet mos. BV. 56. 21—2.
46. Bukott vizitje egy olcsó Izráelnek. H. 56. 123.

47. Bál előtt, bál alatt és bál után. Délibáb N. 57. (megj. 56. aug. elején).
48. Zöld dolgok a zöldben. BV. 56. 33—7.
49. Minden úgy van jól, amint van. MN. 56. 19—20.
50. Nézd meg az anyját, úgy vedd el a leányát. Müller Gy. és Vahot I. Nagy Képes N. 57. (megj. 56. szept. 12.).
51. Emődy Dánielnek Bernát Gazsi. MN. 56. 25.
52. Fidibusz az omnibuszban. H. 56. 222.
53. Csengő Bongó család. Losonczi Naptár. 57. (megj. 56. okt. 4.).
54. Cigány-hajtás. Szinházi Naptár. 57. (megj. 56. okt. 21.).
55. Sátoros ünnep falun. NT. 56. 1. f. (nov. 9.).
56. A repülő könyvárus. NT. 56. 2. f. (dec. 14).
57. Libaper. NT. 57. 3. f. (jan. 18.).
58. Két hetes házasság. Erd. Múzeum. 57. (megj. febr. 16.).
59. Két pulyka, egy jurátus. NT. 57. 4. f. (febr. 22.).
60. Téli utazás ősszel. N 57. 8.
61. Huszonegy arany rézből. M. Posta. 57. 17., júl. 19.
62. Vicem pro vice vagy fület fülért. M. Posta. 57. 35—9. aug. 9—14.
63. Viola tő. Délibáb N. 58. (megj. 57. aug. 20.).
64. Szunyog lázadás. K. 57. 8—9., aug. 22—9.
65. Fintorképecskék. K. 57. II. 12., III. 14., IV. 15.
66. Vad crinolin. NT. 57. 8. f. (okt.).
67. Csak kitartás. SzK. 57. 6—7., okt. 21—25.
68. A végzetes tallér. Család Könyve. 57. 7—8. f. (megj. dec. 4.).
69. Sorstestvérek. Az én Albumom. 57. (megj. dec. 13.).
70. A gyilkos csirke. N. 57. 51—2.
71. Fintorképecskék. VIII. K. 58. 2—3.
72. Milyen a fizetés, olyan a szolgálat. NT. 9—10. f. (febr.).
73. Trombitaszó nélküli feltámadás. U. ott.
74. Ablak vizit. U. ott.
75. Téli poéta nyáron. U. ott.
76. Se pénz, se posztó. SzK. 58. 21.
77. Elül tűz, hátul víz. Kakas M. Albuma. I. 58. (máj. 29.).

Gajári István: Aki mindig mulattatott és sohasem nevetett. Ujság. 1933. 292.

Boross Mihály (1815—1899).

1. Vagy idejében vagy soha. Ez a házasság jelszava. H. 50. I. 23—7. — Ennek kibővített átdolgozása: *Vagy idejében vagy soha.* Víg regény. 56. (90 l.).
2. Korsót kútra addig viszik, Mígnem végtére eltörik. H. 50. I. 41—3.
3. Ne koppaszd, míg meg nem fogtad. H. 50. I. 57—60.
4. Kötve higy a komának. H. 50. I. 103.
5. A gyermek nem hazudik. H. 50. I. 109—10.
6. *Házasság spekulátzióból.* Víg regény (B. M. összes művei. I. (176 l.) 50.
7. Uram bátyám. H. 50. II. 9—14.

8. Az első parlament. H. 50. II. 38.
9. Forradalmi szellemek. Csokonai Lapok. 50. 24.
10. Az én József öcsém. H. 50. II. 77.
11. Az álminister. H. 51. 60—2.
12. Két táblabíró. H. 51. 66—71.
13. Zsiga bátyám kalandai. I. A tehén mint védpaizs. H. 51. 115—7.
14. Nápolyi Johanna. H. 51. 132—7.
15. Zsiga bátyám és én. Délibáb Napt. 57. (megj. 56. aug. 3.).
16. Legátus úr a csárdában. Mátyás Diák Naptára. 57. (megj. 56. aug. 19.).
17. A nadragulya. U. ott.
18. Hogyan kell házasságot kötni? H. 56. 200—3.
19. A divathölgy. Müller Gy. és Vahot I. Nagy Képes N. 57. (megj. 56. szept. 12.).
20. A menyasszony. Győri című ügynaptár. 57.
21. Két drótos. U. ott.
22. A két Róza. MN. 56. 47—51.
23. *Egy nyomorék története.* Népies irányregény. 56. (106 l.).
24. *A haza járó lélek.* Víg regény. 56. (116 l.).
25. Egy előfizető-gyüjtő kínszenvedései. N. 57. 1.
26. Hajdan és most MN. 57. 7.
27. Az utolsó estély. N. 57. 7.
28. Hajdan és most. MN. 57. 19. (más, mint a 26.).
29. A vén arszlán. N. 57. 12.
30. *Zsiga bátyám és én* (a következő novelláiból összeállítva: 13., 22., 15. — Boldogházi esték. III). 57. (108 l.).
31. Falusi kalandok. I. A farkasvadászok. K. 57. (mutatványszám, jún. 3.).
32. Eső előtt és eső után. MN. 57. 45.
33. Falusi kalandok. II. A sárkányírtók. K. 57. 1—3. (júl. 4—18.).
34. Az én kedves uram bátyám. K. 57. 4.
35. Az állatkínzó és állatvédő. Mátyás Diák Naptára. 58. (megj. 57. szept. 18.).
36. *Képmások: Szutyondi Márton viszontagságai.* A Regélő P. Divatlapban (1844. I. 20—2.) megjelent Potyondi Márton legátus viszontagságai-nak átdolgozása. A 16. számú is bele van foglalva. *A pünkösti királyság. Köpcös Bódog és Vézna Jeremiás* (Boldogházi esték. VI. 104 l.) 57.
37. Karácson szombatja. K. 57. 26.
38. *A falu bírája.* Irányregény. 58. (87 l.).
39. *A két királyné.* 58. (63 l.).
40. A hónapos szoba. K. 58. 10.
41. *Másolatok: A jegyesek.* Az utósó estély. *Jó és balsorsban.* Boldogházi esték. XII. (94 l.). 58.
42. Az én Sándor öcsém! Társalgó. 58. 1—3. aug. 7—21,
43. A hörcsöki tanács. Hírmondó. 59. 23—4. szept. 20—okt. 4.
44. Megházasodom. H. 59. 134.
45. Házasság előtt és után. H. 59. 135.
46. Szegény Magyarország! N. 59. 46.

Bulyovszky Lilla (1833—1909).

1. Légyott. Szikszói Enyhlapok. 53.
2. Egy színésznő szerelme. M. Thália. 53.
3. Therbencoet marquis. Di. 53. 70—7.
4. Bűnhődés. H. 54. 126—7.
5. Estély. Di. 54. 55—8.
6. Gusztáv és Jenny. Nefelejcs. 55. II. 2.
7. Elhamvadt szerelem. Di. 55. 37—40.
8. *Bulyovszky Lilla novellái.* 55. I. (253 l.: Egy színésznő szerelme. Légyott. Bűnhődés. Elhervadt szerelem). II. (257 l.: Therbecoet marquis. Gusztáv és Jenny).
9. Miben áll a boldogság? Szépirod. Album. 56. (?)
10. Egypár atlaszcipő. Délibáb Naptár. 57. (megj. 56. aug. 3.).
11. Jaromir és Adelgunda. D. 56. 40.
12. Kacérság és szerelem. Színházi Naptár. 57. (megj. 56. okt. 21.).
13. Egy anya. BH. 57. 2—6.
14. *Újabb novellák.* 57. I. (229 l.: Estély. Egypár atlaszcipő. Kacérság és szerelem). II. (178 l.: Miben áll a boldogság? Jaromir és Adelgunda. Egy anya).
15. Szegény Ferke. D. 57. 128—30.

Szinnyei I. 1411. — Gragger Róbert: L. von Bulyovszky und der Münchener Dichterkreis. Ung. Rundschau. 1914. és kny.

Bús Vitéz (Matkovich Pál, 1836—1887).

1. A névnap. Vagy: Gombház, ha leszakad, lesz más. BV. 55. I. 19—20.
2. Borzasztó kaland. H. 55. 137—44.
3. Mulatság a provincián. BV. II. 10—11.
4. Földi paradicsom. BV. 55. II. 19—20.
5. Férfihűség. Részvét Naptár. 56. (megj. 55. dec. 20.).
6. Csak a crinolin vezet célhoz. H. 57. 187—92.
7. Valeria eszményképe. N. 57. 33—5.
8. Egy crinoline emlékirataiból. Nő. 57. 41.
9. Aubry. Nő. 58. 2.
10. Az asszony ingatag. K. 58. 5—7.
11. Egy felfedezés. NT. 58. 9—10. f. (febr.).
12. Ebédutáni vizit. SzK. 58. 14.
13. Az igazgyöngy. N. 58. 8.
14. Elromlott a pléhem. SzK. 58. 27—8.
15. Megfeleségesedtem! N. 58. 16—7.
16. Valjon mit nevethetett a grófné. H. 58. 143—6.
17. Egy szép asszony receptje. Nő. 58. 27—8.
18. Emil úr mint orvosság. Di. 58. 39.
19. Goddam, meghalhatok. Nő. 58. 40—1.
20. A vén bolond. N. 58. 45—6.
21. *Szellemi comfortable.* Humoristikai gyüjtemény. 59. I. (157 l.: Ebédutáni vizit. Csak a crinolin vezet célhoz. Egy szép asszony receptje. Aubry. Valéria eszményképe). II. (156 l.: Vajon mit nevethetett a grófné. Goddam, meghalhatok. Borzasztó kaland.

Egy crinoline emlékirataiból. Mulatság a provincián).

Szinnyei I. 1424.

Császár Ferenc (1807—1858).

1. Mózes Egyiptomban. Őrangyal. 52. (megj. 51. dec. 19.).
2. *Császár Ferenc beszélyei.* III. Császár Ferenc eredeti és külföldi beszélyei. I. 52. (216 l.: Két óra a gőzösön — Emlény. 44. Héli és fiai. Őrangyal. 47. a többi fordítás). *Császár Ferenc beszélyei* IV. Cs. F. eredeti és külföldi beszélyei. II. 52. (220 l.: *Ismét csalódtam.* Isten szeme. — Őrangyal. 46. A susáki vak. — Bp. Árvizkönyv. II. 39. A kereszt. — Őrangyal. 48. *Gizela).*
3. A kőfejtő. BV. 52. II. 14—9.
4. A vetélytársak. Di. 53. 1.
5. Egy éj Velencében. Di. 53. 27—9.
6. A csillagjóslat. Müller Gy. Nagy Napt. 54. (megj. 53. szept.).
7. A falu violája. A m. nép könyvtára. IV—V. 55. (?)
8. Bodzavári Tarajos Rézmán lantlovag viszontagságai (névtelenül). Di. 55. 3—47.
9. A gályarab. Di. 55. 4—5.
10. Két hulla egy sírban. Di. 55. 36.
11. Az ősz trombitás. Di. 55. 53—4.
12. A magyar apród. D. 56. 14—7.
13. A szerelem csillaga. Délibáb N. 57. (megj. 56. aug. 3.).
14. A halászcsalád. Di. 57. 1.
15. Egy ballépés. Délibáb Képes N. 59.

Litványi László: Cs. F. élete és irodalmi munkássága. 1931. — Pintér Jenő: Cs. F. emlékezete. Kisfaludy-T. Évlapjai. 1936.

Degré Alajos (1820—1896).

1. Ferfi ne legyen nőies. BV. 52. I. 2—3.
2. Egy bukott szerelmes naplójából. H. 52. 240—1.
3. Alkotmányos lakoma (Mutatvány Két év egy ügyvéd életéből c. regényéből). H. 52. 249.
4. Rögeszme. H. 52. 278.
5. *Két év egy ügyvéd életéből.* Regény. 53. I. (315 l.). II. (208 l.). (?)
6. Egy fényes házasság. D. 53. I. 8.
7. Egy álzott tréfája. SzL. 53. 17.
8. Nászajándok. H. 53. 43.
9. Három jó barát. Di. 53. 6—7. ápr. 21—4.
10. Átkozott sötétség! Di. 53. 17.
11. Két estély. D. 53. I. 23.
12. A jó öreg. Di. 53. 26.
13. Csakugyan nem színész. D. 53. II. 4.
14. Pesti tanulmány. Di. 53. 37.
15. Egy heti kacérság. D. 53. II. 10.
16. Az arszlán gazda. Di. 53. 46—7.
17. Delejesség. Di. 53. 57.
18. Nagyvilági erény. Di. 53. 78.
19. *Degré Alajos novellái.* 54. I. (195 l.: Az utolsó kép — Életképek. 47. Nászajándok. Két Robin de Bois. — Életk. 46. Gazdag

és szegény. — Honderű. 43. Egy álzott tréfája. Leküzdött szenvedés. Hond. 44. Pesti uracs. — P. Divatlap. 46. Kitagadás. — Hond. 45.).
II. (219 l.: Kalandhős. — Életk. 47. Három jó barát. Egy kacér nő. — Hond. 45. *Tizennyolc év.* Átkozott sötétség! Művelt férfiú. Azonos az 1.-vel. Egy fényes házasság. Delejesség. Két estély. Rögeszme. Egy tavaszi nap Bécsben. — P. Divatlap. 45.).
III. (198 l.: Az arszlán gazda. Nászéj. — Hond. 45. Csakugyan nem színész. Egy bukott szerelmes naplójából. Egy heti kacérság. Két lángész. — P. Divatlap. 45. A jó öreg. Uram bátyám és az arszlán. Pesti Divatlap. 44. Pesti tanulmány. Nagyvilági erény).

20. A külszín csal. Di. 54. 17.
21. Bús Bandi. A m. nép könyvtára. I. 54.
22. *A kalandornő.* Regény. 54. (I. 213. II. 281.).
23. Rosz tréfa. Di. 54. 36.
24. Olcsó mulatság! Di. 54. 47.
25. Örökké! Müller Gy. Nagy Napt. 55. (megj. 54. szeptember 30.).
26. A mellcsat. Di. 54. 59.
27. Találkozás bérkocsin. M. hölgyek Napt. 55. (megj. 54. nov. 10.).
28. *Salvator Rosa.* Történeti regény. 55. (I. 177. II. 208. III. 247).
29. Három bál. Di. 55. 3.
30. Egy nap boszúságai. Laczi-konyha. 55.
31. A makkhetes. Di. 55. 19.
32. Boldog viszony. Nefelejcs. 55. I. 4. f.
33. Ilyen a boldogság! D. 55. 8—9.
34. Főváros. Müller Gy. Nagy Napt. 56. (megj. 55. szeptember 20.).
35. Nősülés művészetből. D. 55. 17.
36. Egy milliomos kalandja. Nefelejcs. 55. II. 3. f.
37. Báli eszmény. Di. 56. 1.
38. Magas pártfogó. D. 56. 1.
39. Ilyenek a férfiak! H. 56. 75—7.
40. *A sors keze.* Regény. 56. (I. 142. II. 174.).
41. Nőm tárcája. Délibáb N. 57. (megj. 56. aug. 3.).
42. Kék szalag. Müller Gy. és Vahot I. Nagy Képes N. 57. (megj. 56. szept. 12.).
43. Egy kis kaland. D. 56. 41.
44. Lovagias férj. D. 57. 1.
45. *Novellák.* (Hazai beszély- és regénytár. III.) 57. (137 l.: Nőm tárcája. Boldog viszony. Ilyen a boldogság! Nősülés művészetből. Egy kis kaland. Kék szalag. Külszín csal.)
46. Novellatárgy. Délibáb N. 58. (megj. 57. aug. 20.).
47. Szerencsés utat! D. 57. 49.
48. Egy pohár bor. M. Posta. 58. 153. jan. 1.
49. Éljen a véletlen! N. 58. 1.
50. Dús vőlegény! H. 58. 21—3.
51. Valpói lélek. SzK. 58. 29.
52. Mutatvány D. A. Az ördög emlékiratai c. sajtó alatt lévő regényéből. SzK. 58. II. 7—8.
53. Megvásárolt kaland. Nő. 59. 1.
54. Így akad a jó szerencse! Nefelejts. 59. 1. ápr. 3.

55. Az utazó férj. H. 59. 117—8.

Feltóthy Anna: D. A. élete és munkássága. 1918. — Degré Miklós atyjáról. Ujság. 1931. 293.

Dobsa Lajos (1824—1902).

1. Egy grisette. MH. 52. 880—97. szept. 26.—okt. 16.
2. A betyár. H. 52. 251—4.
3. Egy ifjú színész naplójából. M. Thália. 53. (megj. 52. nov. 20.).
4. Quaternó! BV. 53. 1—6.
5. Kiábrándulás. Nők Könyve. 53.
6. A halott vőlegény. Di. 53. 12—3.
7. *Lydia.* 53. (212 l.).

Élő Gabriella: D. L. színművei. 1912. — Szász Károly: Emlékek régi írókról. 8 órai ujság. 1924. 210. — Diószeghy András: Rotaresti D. L. Makó. 1917. — Büky Irén: D. L. mint elbeszélő. 1939.

Dózsa Dániel (1821—1889).

1. A....y Terka. ME. 50. 6. f. (jún. 11.).
2. Radák Pólika. H. 52. 69—78.
3. Isten igazsága. PN. 52. 631—41. ápr. 16—28.
4. Rémes vacsora. PN. 52. 733—59.
5. Affrodisia. H. 53. 50—6.
6. A túlvitt tréfa. Hetilap. 53. 16.
7. A legboldogabb helység. Hetilap. 53. 21.
8. Alemelie. D. 53. I. 25.
9. Egy keserves éjszaka. Hetilap. 53. 41—4.
10. A szerencsétlenség határa. D. 53. II. 11—2.
11. Fedeles pipa. Kol. Közlöny. 57. 29—39.
12. *Kornizs Ilona.* Történeti regény. 58. (I. 203. II. 232. III. 230. IV. 224. V. 267).
13. Boronkai Margit. Tört. regény. Kol. Közlöny. 59. 104—27. Csak az I. kötet. Önállóan: *Boronkai Margit.* Kolozsvár. 60. (I. 171. II. 172.).

Kristóf György: D. D. elbeszélő költészete. Irodalomtört. Közl. 1938.

Br. Eötvös József (1813—1871).

1. Egy tót leány az Alföldön. A M. Nép Könyve. 4. f. 54. szept. 21.
2. A molnár leány. U. ott 5—6. f. 54. nov. 17.
3. Téli vásár. U. ott. 55. 3—4. f. máj. 20.
4. *A nővérek.* Regény. 57. (I. 350. II. 376.).
5. *Elbeszélések.* 59. (202 l.: A molnár leány. Egy tót leány az Alföldön. Téli vásár).

Kiss Gyula: Br. Eötvös József és a Nővérek. 1912. — — Novák László: Az ifjú Eötvös és a francia irodalom. 1930. — Véghely Dezső: Báró E. J. „Magyarország 1514-ben" c. regényének történeti alapja. Év n. (1932). — Elek Oszkár: A Karthausi és forrásai. Irodt. Közlemények. 1934. és Irodalomtörténeti Füzetek. 34.).

Fáy András (1786—1864).

1. A viharok. LPh. III. 52.
2. *Búza-virágok és kalászok.* 53. I. (266 l.: Szádvár és

vidéke. — Bp. Árvizkönyv. 39. *A könyv-búvár.* Öreg Bakonyszegi és barátai. Emlény. 39. A viharok.). II. (337 l.: A tétényi éjszaka. — Aurora. 34., a kötet többi részében aforizmák).

3. *Jávor orvos és szolgája, Bakator Ambrus.* Szeszélyes regény. 55. (I. 218. II. 213).
4. *A szutyogfalviak.* Magyar faj-képek. 56. (I. 231. II. 205.).
5. A hiúság sebz és gyógyít. Remény-zsebkönyv. 58.

Bánrévi György: F. A. Bélteky-háza és August Lafontaine regényei. Irodtört. dolgozatok Császár Elemér hatvanadik születésnapjára. 1934. és kny. — Major Ervin: F. A. és a magyar zenetört. U. ott.

Frankenburg Adolf (1811—1884).

1. Bécsi életképek fa- és aranyrámákban. H. 50. I. 2—9.
2. Levelek Saroltához. I. H. 50. I. 13—15.
3. Bécsi életképek fa- és aranyrámákban. II. H. 50. I. 40.
4. Bécsi életképek fa- és aranyrámákban. III. H. 50. I. 125—6.
5. Mulatságos esték. H. 50. II. I. 115. II. 126.
6. Valami a régi életből. H. 53. 41—2.
7. Uti kalandok Bécsből Ischl—Salzburgig és viszsza. H. 53. 252—6.
8. Uti kalandok... H. 53. 267—8.
9. Uti kalandok... H. 54. 26—7.
10. *Frankenburg Adolf Munkái.* III. rész. IV. rész. 57.: *Sírvavigadók.* I. (267 l.: Pólya orvos első betege. — Életképek. 45. A próbalecke. — Életk. 46. Furcsa ismeretségek, azonos a 9.-kel és a 4.-kel. Egy serleg története. — Életk. 46. Mártási orvos és kénytelen betege. — Életk. 45. Multságos esték. Katonásdi. — Életk. 47.). II. (238 l.: *Utazás a pamlagon.* Holnap reggel, tíz órakor! — Életk. 46. A halvány hölgy. — Életk. 44. Jelenetek egy divatlapszerkesztő műhelyében. Életk. 44. A báró úr, azonos a 6.-kal. Uti kaland, azonos a 7.-kel. A hegyek közt, Egy éj a havason címen Életk. 48.).
11. Legjobb az egyenes út. Bolond Miska Naptára. 58. (megj. 57. szept. 14.)
12. Viszontlátás a síron innen. U. ott.
13. *Zsibvásár.* 58. I. (242 l.: Nur nobel! — Életk. 47. Ártatlan ötletek séta közben: VII. *Ne veszekedjünk!* VIII. *Fintorka.* IX. *Nem jó hirtelenkedni.* Rákosy Tamás táblabíró úr a „salon"-ban. — Életk. 54. *Falusi mulatság. A nő angyal, vagy ördög! Én, a veres orr és még valami!* Az ál-Saphir. — Rajzolatok. 37.). II. (238 l.: Nemesis, azonos az 1.-vel. *Egy nőnek szerelme.* Linzben, azonos a 8.-kal. *Higyj, de lásd kinek? Egyik olyan mint a*

másik. Egy chinai színházigazgató és közönsége. — Életk. 44.).

14. Párhuzam a pesti és budai hölgyek között. Mutatvány a Zsibvásárból. Nő. 58. 12.
15. Egy kötél története. Bolond Miska Albuma. 2. f. 58. dec. 15.
16. Okos Peti a vasuton. U. ott. 2. f.
17. Valaki, aki minden áron boldog akar lenni. U. ott. 3. f. 59. febr. 15.
18. Megtérés. U. ott. 4. 59. ápr. 1.
19. A szemorvos. U. ott. 4. f.
20. Lassan járj, később érsz. U. ott 5—6. f. 59. okt. 31.
21. A meggyógyított szerelem. U. ott 5—6.
22. Egy darab életembül. U. ott 5—6. (a 11., 12., 15—19. névtelenül).
23. Gyula úrfi kalandjai. Bolond Miska Napt. 1860.
24. Egy szereplésem a német nyelvben. U. ott. (A 11., 12., 22., 23. névtelenül).

Gálos Rezső: F. A. első költői kísérlete. Győri Szemle. 1932. — Machatsek Lucia: F. A. Sopron. 1938.

Győry Vilmos (1838—1885).

1. A chán kegyence. D. 53. II. 18—22. okt. 30.—nov. 27.
2. Két temetés. Di. 54. 32.
3. Kelet zsarnoka. H. 54. 179—84.
4. Egy kórházi beteg naplója. Részvét hangjai. 54. okt. végén.
5. Kozroesz. Di. 54. 60—1.
6. A kisértet. BV. 54. 29.
7. *Fejlő rózsák.* Beszélyfüzér. 55. (215 l.: A chán kegyence. *Az öt turkomann. Árva Rózsa.)* (?)
8. Memphis romjai. Estike. 55. I. k. 2. f. márc. 27.
9. Gyuri bácsi, az én kedves urambátyám. BV. 55. 25.
10. Galamb és holló. H. 56. 169—75.
11. Orbán mester. VU. 56. 49—51.
12. Amice Joannes Sólti. N. 57. 15—6.
13. Egy színész a XVII. században. H. 57. 132—46.
14. Rózsa és csalogány. N. 57. 26—7.
15. Egy kép hidegországból. K. 57. 5—7.
16. Tiszteletes Séllyei István uram. Prot. Képes N. 58. (megj. 57. aug. 26.).
17. Sátán cimborája. K. 57. 12—4.
18. A kedves utitársnő. N. 57. 37.
19. Egy régi jó magyar város az alföldön. VU. 57. 39—42.
20. Feketető. N. 57. 43—4.
21. Melyik kincs ad igazi boldogságot? MN. 57. 102.
22. *Balassa János.* Tört. elbeszélés az ifjuság számára. 58. (?)
23. Életet szerelemért és szerelmet a hazáért. SzK. 58. 9—10.
24. Lionardo da Vinci. H. 58. 36—8.
25. A hatvanezer frankos papagály. H. 58. 71—3.
26. Szép Guzla. N. 58. 14—5.
27. A charkowi népdalnokok. H. 58. 110—126.
28. Két szerelem. SzK. 58. 49—51.
29. A kis örmény felesége. K. 58. 6—9.

30. Egy fejedelmi apród kalandjai. VU. 58. 33—8.
31. Domenico Zampierri. Di. 58. 47—9.
32. Rózsa szerelme. H. 59. 11—23.
33. Nincs többé regényesség! Nő. 59. 31—6.
34. A költő aranybányája. H. 59. 116.
35. Egy lelkész életéből. Prot. Képes N. 60. (megj. 59. nov.).

Szinnyei IV. 115 — Gy. V. emlékezete. Irodalomtört. 1928.

Gyulai Pál (1826—1909).

1. Három beteg. ME. 50. 5. f. máj. 13.
2. Vén színész. LPH. II. 51.
3. Egyszerű történet. SzL. 53. 4—7.
4. Fanni. Nők Könyve. 53. (ápr. 14.).
5. Mutatvány „Egy történet napjainkból" című regényből. D. 53. II. 14.
6. A legelső magyar komikus. VU. 54. 2—4.
7. Varjú István. A magyar nép könyve. 54. 1—2. f. jún. 5., aug. 5.
8. Jó éjszakát! BV. 54. 19—35.
9. Egy régi udvarház utolsó gazdája. M. Posta. 57. 6—35. Júl. 7—aug. 9.
10. Magyar bál Berlinben. Szépirod. Album. 58. (megj. 57. dec. 16.).

Voinovich Géza: Gy. P. Irodalomtört. Füzetek. 1926. — Papp Ferenc: Gyulai Pál. I. 1935. — Várdai Béla: A „Toldi" és „Egy régi udvarház utolsó gazdája". Irodalomtört. 1935.

Halmágyi Sándor (1832—?).

1. Egy kis tévedés. BV. 52.
2. Boldogtalan szerelem. H. 53. 158—63.
3. Fata-paduri. H. 53. 258—63.
4. Bálintitt. D. 54. 8. (félben maradt).
5. Ártatlan tréfa. H. 54. 52—4.
6. Az öregség napjai. A m. nép Könyvtára. IV—V. 55. (?)
7. Szivek harca. H. 55. 75—90.
8. Az arany rózsa. H. 56. 23—7.
9. Csókot Kató Gyula váráért! Kol. Közlöny. 56. 2—5. okt. 4—15.
10. Rang és szív. Erdélyi Múzeum. 57. (megj. febr. 16.).
11. Bálintitt. Kol. Közlöny. 57. 70—84.
12. Saphira. Történeti regény. Kol. Közl. 57. 98—167., 58. 3—44. (a VI. fejezetig). Önállóan: *Saphira.* Történeti regény. Kolozsvár. 59. (I. 256. II. 278.).
13. Az egeres tánc. H. 58. 270—5. a 9. átdolgozása.

Szinnyei IV. 365.

Irinyi József (1822—1859).

1. *Béla.* 53. (I. 304. II. 320.).
2. *Dicső napok.* 57. (I. 222. II. 222. III. 208.).

Szinnyei V. 171.

Jókai Mór (1825—1904).

1. A munkácsi rab. Regulyi-Album. 50. (megj. febr. végén) és H. 50. I. 50—5.
2. A gyémántos minister. ME. 1. f. 50. (márc. elején). Ez és a következők a 19.-ig Sajó álnéven,

3. Az érc leány. ME. 2. f. 50. márc. végén.
4. A tarczali kápolna. ME. 3. f. 50. ápr. 11.
5. A fránya hadnagy. ME. 4. f. 50. ápr. 24.
6. F*y Gyula. ME. 5. f. 50. máj. 13.
7. Székely asszony. ME. 6. f. 50. jún. 11.
8. Szenttamási György. ME. Új folyam. 1. f. 50. júl. 6. (lefoglalták).
9. *Forradalmi és csataképek. 1848- és 1849-ből.* 50. júl. 13.
   I. (174 l.: *A Bárdy család. Komárom. Nomen et omen. A vörös sipkás. A fehér angyal. A kis szürke ember. A szerencsétlen szélkakas. Szegény asszony áldozatja).*
   II. (169 l.: *A két menyasszony. Egy bál.* Az érc leány. Székely asszony. *Az elesett neje).*
10. Egy hóhér. MI. 2. f. 50. júl. 24.
11. A bújdosó tanyája. MI. 3. f. 50. aug. 3.
12. A vérontás angyala. MI. 1. f., elkésve aug. 29., a 8. átdolgozása.
13. A két csonka vitéz. MI. 4. f. 50. szept. (lefoglalták).
14. Az eltünt leányok. MI. 4. f. 50. szept.
15. Az erdők leánya. PR. 50. 1—3. okt. 6—20.
16. Egy poetaviselt ember levele. PR. 50. 2. okt. 13. Kis Endymion álnéven.
17. A haragvó isten. H. 50. II. 87. (Mutatvány Egy elátkozott család c. regényéből).
18. *Egy bújdosó naplója.* Novellák a forradalom utáni időkből. 51. (megj. 50. okt. végén, 212 l.: *Puszta falvak. A karperec. A három hajtsár. Az ezermester és a kozák. A mocsárok rejtekhelye. A halottaiból feltámadott. A csárdai csaplár. Nő és szerető. A vig ember. Egy emigráns levele. A gyilkos. A körtefa. A megvetett nagyság.* A két csonka vitéz. *Egy pár derék ember.* Az eltünt leányok. A bújdosó tanyája. *Utitársam. Találkozás ismerősökkel. A nikomédiai kövek. Az előőrs. A rimaszombati vásár. A két menekült).*
19. Sic vos, non vobis... PR. 50. 5—6. nov. 3—10.
20. Excollegai utasítás. PR. 50. 7. nov. 17. Névtelenül.
21. Egy halál itélet. PR. 50. 9—10. dec. 1—8. (félbenmaradt). Ez és a következők már saját neve alatt.
22. Sajó. R. 51. I. 1. f. febr. 8.
23. A láthatatlan csillag. LPh. I. 51. márc. 2.
24. A népdalok hőse. R. 51. I. 3. f. márc. 24.
25. Másik haza. Romemlékek. 51. márc. végén.
26. Solimán álma. R. 51. I. 6. f. jún. 17.
27. Béldi Pál. R. 51. II. 1. f. júl. 8.
28. Egy halálitélet (teljesen). MH. 51. 509—14. júl. 15—20.
29. Rozgonyi Cecilia. LPh. II. 51. aug. 9.
30. Mahizeth. Müller Gy. Nagy Napt. 52. (megj. 51. aug. 29.).

31. A két szász. R. 51. II. 2. f. szept. 6.
32. Budapesti élet. I. Egy ünnepnap Pesten. R. 51. II. 2. f. Másvilági János álnéven.
33. Tsong-Nu. R. 51. II. 3. f. szept. 6.
34. Erdély aranykora. PN. 51. 456—516. szept. 16—nov. 26. Önállóan: *Erdély aranykora.* 52. (megj. 51. dec. közepén). I. 236. II. 251. — 2. kiadása 54.
35. Mesék a kandalló mellett. I. R. 51. II. 4. f. szept. 27. J. jegy alatt.
36. Koronát szerelemért. Nagyenyedi Album. 51. (okt. 27.).
37. Budapesti élet. III. Divina comoedia. R. 51. II. 5. f. nov. 3. Másvilági János álnéven.
38. Regék a kandalló mellett. II. III. R. 51. II. 5. f. — J. jegy alatt.
39. Az örmény és családja. H. 52. 1—7.
40. Az utolsó tengeristen. PN. 52. 545—6. jan. 2—3.
41. Kelet királynéja. PN. 52. 551—66. jan. 10—28.
42. Vándoroljatok ki! MH. 52. 697—709. febr. 22—márc. 7.
43. A kalóz-király. PN. 52. 595—618. márc. 3—31.
44. Shirin. Értesítő. 52. 28—32. ápr. 6—17.
45. A varchoniták. PN. 52. 646—73. máj. 4—jún. 7.
46. Fortunatus Imre. PN. 52. 680—99. jún. 16—júl. 9.
47. Egy bukott angyal. H. 52. 142—8.
48. Egy komondor naplója. Müller Gy. Nagy N. 53. (52. szept. 22.).
49. A kétszarvú ember. PN. 52. 770—800. okt. 2—nov. 7.
50. *Jókai Mór újabb novellái. Hangok a vihar után.* 52. (okt. 6.). I. (163 l.: A varchoniták. Shirin). II. (209 l.: Fortunatus Imre. A kalóz-király). III. (182 l.: A kétszarvú ember).
51. Perózes. Országos Nagy Napt. 53. (okt. végén).
52. Bacsó Tamás. U. ott.
53. A játékos. U. ott.
54. A szökevény. U. ott.
55. *Török világ Magyarországon.* 53. Történeti regény. I. (204., 52. dec. végén). II. (253., 53. márc. 1.). III. (195., júl. 31.). A III. k. megjelenésekor az I. és II. k. már 2. kiadást ért, úgyhogy az egész mű címlapján 2. kiadás van jelezve.
56. Petki Farkas leányai. D. 53. I. 1—3.
57. Carinus. PN. 53. 846—60. jan. 4—21.
58. Magyar népvilág. A falu bolondja. D. 53. I. 8.
59. Magyar népvilág. II. Kedves atyafiak. D. 53. I. 10—17.
60. Magyar népvilág. Magyar kocsmárosok. D. 53. I. 25.
61. A nagyenyedi két fűzfa. D. 53. I. 26.
62. Egy magyar nábob. PN. 53. 992—1124. júl 1—dec. 7. Végszó a Magyar Nábobhoz. 1140. dec. 28. Önállóan: *Egy magyar nábob.* 53—4. I. (149). II. (163). III. (155). IV. (114). Az I—III. 53. nov. közepén, a IV. 54. jan. végén, 54-es évszámmal. 2. kiadása 58. (Jókai Mór Regényei I—IV.).

63. Háromszéki leányok. D. 53. II. 1—4. júl. 3—24.
64. Az utolsó csatár. Müller Gy. Nagy. N. 54. (megj. 53. szept. elején) és Hírmondó. 59. 1. nov. 1.
65. Mezei beszély. Hogy lesz a szegény ember fiából szegény legény! Igazmondó. 54. (megj. 53. szept. elején).
66. A balkáni harc. Első rész: Halil Patrona. 1730. Történeti regény. D. 53. II. 19—26. (nov. 6—dec. 25.). Önállóan: *Török mozgalmak 1730-ban.* Regény. Első rész: Halil Patrona. 54. (362 l.). Később *A fehér rózsa* címen.
67. A Hargita. Orsz. Nagy Naptár. 54. (megj. 53. dec. elején).
68. A pruthi csata. PN. 53. 1127—8. dec. 11—3.
69. A balkáni harc. Históriai regény. A janicsárok végnapjai. D. 1—8. jan. 1—febr. 19. Folytatása: A janicsárok végnapjai. Históriai regény. H. 55—123. márc. 8—jún. 17. (a Mahmud tolla c. fejezettől). Önállóan: *Janicsárok végnapjai.* Regény. Második rész. A janicsárok végnapjai. 54. (506 l.). Tartalomjegyzékében a Halil Patrona és A janicsárok v.-nak fejezetcímei).
70. Az utolsó cigányország. VU. 54. 1—3. már. 5—19.
71. A hosszú álom. VU. 54. 6.
72. Hinni és nem hinni. VU. 54. 7.
73. Dzsem herceg. Di. 54. 25.
74. Karpathi Zoltán. PN. 54. 112—293. máj. 16—dec. 22. Végszó. 295. dec. 24. Önállóan: *Kárpáthy Zoltán.* Regény. 54. I. (160). II. (296). III. (160). IV. (96). A IV. k. 55. jan.-ban. (Jókai Mór Regényei. V—VIII.). 2. kiadása 60.
75. *Erdélyi képek.* Novellák. 54. I. (127 l.: Petki Farkas leányai. Háromszéki leányok. A nagyenyedi két fűzfa). II. (128—288 l.: Koronát szerelemért. A Hargita. A két szász. Az örmény és családja. Az utolsó csatár). Megj. aug. 26.
76. Holtak harca. H. 54. 195—222.
77. Az avar vezér. VU. 54. 32—8.
78. A tengerszem tündére. M. Hölgyek Naptára. 55. (megj. 54. nov. 10.).
79. A koldus-gyermek. VU. 54. 43.
80. A bojár leány. Nefelejcs. 55. I. 1—2. f. (jan.-febr.).
81. A bajadére. Mutatvány J. M. Véres könyv c. legújabb munkájából. H. 55. 1—2.
82. A tábornok és az asztrálszellem. Di. 55. 1—2.
83. Az akh-tiári fogoly. VU. 55. 1—6.
84. Torlatievna. Laczikonyha. 55. (megj. jan. 31.).
85. *A magyar előidőkből.* 55. I. (160 l.: Egy bukott angyal. Az üstökös útja. — Országgyűlési Emlék. 48. Mahizeth. Másik haza). II. (161—342 l.: Bacsó Tamás. Rozgonyi Cecilia).
86. A hazajáró lélek. A Magyar Nép Könyve. II. 1—2. f. (márc. közepén). 55.

87. *Véres könyv.* Csataképek a jelenkori háborúból. 55. I. (255 l.: *A khámok utóda.* A tábornok és asztrálszellem. *Szinope. A Basi-bozuk),* megj. márc. végén. II. (162 l.: A bajadére. *A gyerkőc. Drága föld.* A veszélyes sakkjáték — előbb D. 55. 35., l. alább. *Álma. A kertész a csatatéren. A sérthetlen. A rossz hely),* megj. dec. közepén, tehát a benne megjelent új novellák időrendben oda tartoznak, a 98. sz. után. III. (190 l.: Az amazon — azonos a 84.-kel. A fegyvertelen — azonos a 77.-kel. A bujár leány. Az akh-tiárai fogoly), megj. dec. közepén.

88. Cibinius uram. BV. 55. 14. ápr. 8.

89. *Tarka élet.* I. (160 l.). 55. *(Különböző életirások. Oda fent és oda alant. Idealis és practicus* — Ellentétek főcím alatt. *A tátos. Aki a kör négyszögitését feltalálta. Három vármegye örököse. A sok-ember.* — Ismeretlen nagy emberek főcím alatt. A többi anekdota, humoros apróság). (Megj. május közepe táján.

90. Veszélyes sakkjáték. Di. 55. 35.

91. Valahány ház, annyi szokás. VU. 55. 26—30.

92. A régi jó táblabírák. Regény. PN. 55. 9—158. júl. 2—dec. 30. és 56. jan. 3—márc. 16. Önállóan: *A régi jó táblabírák.* 56. I. (148). II. (289). III. (142). IV. (265). Jókai Mór regényei. IX—XII. (megj. ápr. 24.).

93. Életképek a mai napokból. I. A szegedi vésznapok. VU. 55. 33. II. Gonosz háznak gonosz vége. U. ott, 34.

94. Thonuzoba. M. Hölgyek Naptára. 56. (megj. 55. szept. 10.).

95. Kötél áztatva jó. A Magyar Nép Könyve. II. 55. 5—6. f. (megj. szept. 15.).

96. Életképek a mai napokból. III. Egy népnevelő. VU. 55. 41.

97. Oceania. Egy elsüllyedt világrész története. D. 55. 18—27. okt. 14—dec. 16. Önállóan: *Oceania.* Egy elsüllyedt világrész története. 56. (177 l., júl. 8.).

98. Bokáczius kalandjai. Nemzeti Képes Naptár. 56. (megj. 55. nov. 15.).

99. A karácsonyi dolgozó. VU. 55. 51.

100. Ajándék a Pesti Napló előfizetőinek. *Jókai Mór novellái. Árnyképek.* 56. (?). I. (199 l.: Vándoroljatok ki! Adamante — Életképek. 47. Munkácsi rab. Egy halálítélet). II. (176 l.: Valahány ház, annyi szokás — alcíme: Az ukrán pórhad. A szökevény. A remete hagyománya — Pesti Divatlap. 47. Az erdők leánya).

101. Történeti tünemények. I. Nőlázzadás. VU. 56. 1.

102. Kincses Abdul és Gyáva Izmál. BV. 56. 2—3.

103. Életképek napjainkból. Egy nevezetes gazda honunkban. VU. 56. 2.

104. Szomorú napok. PN. 56. ápr. 1—szept. 23. Első 7

fejezete először az Életképekben (48. II. 1—8.). Önállóan: *Szomorú napok. Regény.* 56. (nov. 8.). I. (144). II. (150). Jókai Mór regényei. XIII—XIV.

105. Fekete világ. A fekete királyné. A fekete császár. VU. 56. 27—32.

106. A gyémántkirály. Nemzeti Képes Naptár. 57. (megj. 56. aug. 24.).

107. A világ vége. Délibáb Naptár. 57. (megj. 56. aug.).

108. *Délvirágok.* 56. (aug. 24.). I. (160 l.: Az utolsó tengeristen. Kelet királynéja. Tsong-Nu. Perozes). II. (161—327). Perozes folytatása. Hyppona romjai — Életképek. 48. Solimán álma. A láthatatlan csillag. Az utolsó cigányország. Kincses Abdul és gyáva Izmál).

109. A rézpataki lelkész. VU. 40—8.

110. A megölt ország. Szinházi Naptár. 57. (megj. 56. okt. 21.).

111. *Tarka élet.* II. 56. (nov. 16.): *A vén huszár kapitány. Török poezis: I. Az örök harc. II. Az első harangszó Sztambulban.* Egy titkos drámaíró kínszenvedései — azonos a 16.-kal, ennek bővített kiadása. *Két lángész egy házban. Vad hangok: I. Az erdei dal. II. Az ellenséges koponyák.* A jó öreg asszony).

112. Jaska és Jaksa. NT. 1. f. 56. (nov. 16.).

113. Az elátkozott család. PN. 56. dec. 9—31. és 57. jan. 1—jún. 19. Önállóan: *Az elátkozott család.* 58. I. (182). II. (201).

114. *A legvitézebb huszár.* Vasárnapi Könyvtár 56. 6. f. (dec. 11.).

115. Tekintetes koldusné asszonyság. NT. 56. 2. f. (dec. 14.).

116. Diplomatia. U. ott.

117. Melyiket a kilenc közül? VU. 56. 51.

118. *Novellák.* Irta Jókai Mór. Hazai Beszély- és Regénytár. I. (129 l.). 57. (?): Fekete világ. Bokáczius kalandjai. Egy férj, ki mindig párbajt vív. — Életképek. 48. Ó betű alatt. A ritkasággyűjtész. — Életképek. 48. Ó betű alatt. A megölt ország).

119. Dobozy és neje. MS. 57. 9.

120. Baromtörténetek. I. A nemesszívű bika. II. Az érzékeny disznó. NT. 3. f. 57. (jan. 18.).

121. Pénz elrepül! U. ott névtelenül.

122. Új decameron. Száz novella Jókai Mórtól. I. Az én galambom nem vált porrá! Nő. 57. 3. jan. 25.

123. Új decameron. Száz novella Jókai Mórtól. II. A halál-fős álarc. Nő. 57. 5.

124. Kakas Márton: Kiliameron. Ezer novella. I. Ez a világ sorja. NT. 4. f. 57. febr. 22.

125. Új decameron. Száz novella Jókai Mórtól. III. A tündér-palota. Nő. 57. 8.

126. Új decameron. XXI. Mit beszél rólunk a világ? D. 57. 10.
127. Új decameron. Száz novella Jókai Mórtól. IV. Valdivia. Nő. 57. 12—6.
128. *Népvilág.* Elbeszélések. 57. I. (188 l.: Kedves atyafiak. A falu bolondjai. A világ vége). II. (215 l.: A népdalok hőse. Keselyeő Péter. — Életképek. 47. Kötél áztatva jó. Egy férj, ki mindig párbajt vív. Életképek. 48. Sic vos non vobis. A hazajáró lélek. A rézpataki lelkész). Megj. ápr. 7.
129. Kakas Márton: Kiliameron: 111. A rejtélyes csontváz: 120. Mikor ebédre hívsz valakit, megmond, hogy hová? 132. Melyik hát a jobbik? NT. 5. f. ápr.
130. *Jókai Mór munkái. Népszerű kiadás.* 57. május közepén indult meg. I. A varchoniták. 57. II. Fortunatus Imre. Shirin. 57. III. A kalóz-király. 57. IV. Sonkolyi Gergely. A drágakövek. Marcze Zára. 57. V—IX. Törökvilág Magyarországon. 58. X. A bűntárs. Nepean sziget. Az átkozott ház. Házasságok desperátióból. 58. XI—XII. A kétszarvú ember. Az aegyptusi rózsa. 58. XIII. Koronát szerelemért. A Hargita. A kalmár és családja. 59. XIV. Petki Farkas leányai. Háromszéki leányok. A két szász. 59. XV. Regék (A holtak harca). A tengerszem tündére. Thonuzoba. 59. XVI. Carinus. A nagyenyedi két fűzfa. 60. (megj. 59. dec. 17.). XVII. A serfőző. A nyomorék naplója. Fekete világ. 60. (megj. 59. dec. 17.).
131. Az istenhegyi székely leány. VU. 57. 21—31.
132. Kakas Márton: Kiliameron. 301. A bámulatos juhász. 311. Az eltünt ibrik. NT. 57. 6. f. (május és szept. között).
133. Debreczeni krónikákból. I. Hogyan lett Dúl Mihály uramból Rácz János? MS. 57. 128—30. jún. 6—9.
134. Debreczeni krónikákból. II. A strucczmadár. MS. 57. 139—42. jún. 20—4.
135. Bolivár. Nő. 57. 35—9.
136. Jordaki feje. SzK. 57. 1. okt. 4.
137. Mátyás király fája. Nemzeti Színházi Nyugdíjintézeti Naptár. 58. (megj. 57. okt. 31.).
138. Tíz millió dollár. VU. 57. 47—52.
139. A hold. Az én Albumom. 57. (dec. 13.).
140. I love you. D. 57. 50—2.
141. Az áruló gyűrű. Szépirod. Album. 58. (57. dec. 16.).
142. *Jókai Mór Decameronja.* Száz novella. I. 58. (megj. 57. dec. 21., 158 l.: *Százszorszépek. A láthatatlan seb. Faustina. Régi hű szerető. A kénytelen mulatság.* Jordaki feje. *Cseréljünk vőlegényt. Katonadolog. Bíró uram ítéleti. A kassai bíró).*
II. 58. (megj. 57. dec. 21., 158 l.: *A mennyei*

parittyakövek. Én lehettem volna az. Valdivia. *Húsz év mulva. A három gyűrű. Arany hajam.* Mit beszél rólunk a világ? *Egy tekintet.* Az áruló gyűrű. A hold).

143. Sylvester éjszakák. H. 58. 1.

144. Felfordult világ. Regény. MS. 58. jan. 2.—júl. 31. Befejezetlen maradt. Teljesen csak 1863-ban: *Felfordult világ* (2 kötet).

145. A bizebán. Remény Zsebkönyv. 58. (jan. 17.).

146. Violanta. SzK. 58. 20—1.

147. *Jókai Mór Decameronja.* III. 58. (márc. 23., 160 l.: *A peregrinus.* A bizebán. Az én galambom nem vált porrá. I love you. *Szabad a rablás.* Tündér palota. *Az achaemenidion.* A halál-fős álarc).
IV. 58. (márc. 23., 160 l.: Debreczeni krónikák, azonos a 129.-kel. *Bölcs Hamlet. A halál után.* Arria — Életképek. 48. Egy római polgárnő címen. *Három a tánc. Indus országgyülés.* Az utolsó csatár. *Kell-e informatio? Két jó barát. Reparált lelkek. A libapásztor.* A játékos).

148. Jókai Mór Decameronja. V. 58. (ápr. 29., 160 l.: A strucczmadár. *Zöld mulatság.* Violanta. A fejedelem buzogánya — azonos a 88.-kal. *Fecske Bandi.* Bolivár. *Három közül a legszebbik.*

149. Mi van a föld alatt? Nő. 58. 19—24.

150. A vén sas. Ü. 58. 1. aug. 21. Névtelenül.

151. Bürgözdi bácsi kalandjai. Ü. 58. 2—9. J. M. betük alatt.

152. Kinek volt hát igaza? Kakas Márton Naptára 59. (megj. 58. okt. 14.). U. ez mutatványul: H. 58. 237. okt. 16.

153. A csillagos szoba. Ü. 58. 10. Névtelenül.

154. A két Markov. Ü. 58. 11. Névtelenül.

155. Egy haramiabanda a Havason. Hírmondó. 58. 1—3. nov. 16—dec. 14. A Reparált lelkek — Decameron IV. k. új feldolgozása.

156. Történetek egy ócska kastélyban. Nő. 58. 47—52.

157. Négy óra egy volcán fenekén. Ü. 58. 18—9.

158. Első az etiquette. Ü. 59. 5. K...s M...n betük alatt.

159. A lunatikus. Ü. 59. 15. Névtelenül.

160. Egy ember, akitől senki sem kap semmit. Ü. 59. III. 5. jún. 4. K. M. betük alatt.

161. *Jókai Mór Decameronja.* VI. 59. jún. 14. (175 l.: Az istenhegyi székely leány. Mátyás király fája. Karácsonyi dolgozó. Tíz millió dollár).
VII. 59. jún. 14. (148 l.: *Mi van a föld alatt? Szent Búbánat.* Gyémánt király. A megölt ország. Sylvester éjszakák. Velezke — azonos a 101.-kel).
VIII. 59. jún. 14. (150 l.: Történetek egy ócska kastélyból. Egy komon-

dor naplója. A fluidoni harc — azonos a 38. II.-kal. Melyiket a kilenc közül? *A Caldaria. Xelenhoa és Toipingvang. Lám megmondtam.* A koldus gyermek. *Az groff Sewteeth Peter keeth hitwesse).*

162. Az utolsó budai basa. VU. 59. 32—52. aug. 7—dec. 25.

163. Fulkó lovag. Emich G. Nagy Képes Naptára. 60. (megj. 59. szept. 15.).

A Pesti Napló Jókai-albuma. 1910. — Gulyás Pál: A m. szépirodalom idegen nyelven a Nemzeti Múzeum könyvtárában. 1917. 1920. — Schöpflin Aladár: Jókai. Nyugat. 1921. — Beőthy Zsolt: Romemlékek. 1923. — Jablonkay Géza: J. és a katholicizmus. J. tendenciája. J. humora és szellemessége katholikus szempontból. J. világnézete kath. szempontból. Magyar Kultura. 1924. — Divald Kornél: J. lelke. A Szent István-Akadémia Értesítője. 1925. — Ferenczi Zoltán: J. idegen nyelvekre fordított műveinek jegyzéke. M. Bibliofil Szemle. 1925. — Gál János: J. élete és írói jelleme. Berlin. 1925. — Kristóf György: J. M. élete és művei. Kolozsvár. 1925. — Négyesy László: J. költői és nemzeti értéke. A Szent István-Akadémia Értesítője. 1925. — Rédey Tivadar: J. és a történelem. Századok. 1925. — Solymossy Sándor: J. és a magyar nép. Népélet. 1925. — Tolnai Vilmos: J. és a magyar nyelv. Magyar Nyelv. 1925. — Voinovich Géza: Jókai. Budapesti Szemle. 1925. — Zsigmond Ferenc: J. és Debrecen. Debrecen. 1925. — Bernfeld Magdolna: A németség J. megvilágításában. 1927. — Dézsi Lajos: A magyar történeti tárgyú szépirodalom. 1927. — Szini Gyula: Jókai. Nyugat. 1927. — Hankiss János: J. és egy francia anekdotakincs. Irodalomtört. 1928. — Muzsnai Ágnes: Viktor Hugo hatása a m. regényirodalomra. Pécs. 1930. — Császár Elemér: J. és Győr. Győri Szemle. 1930. — Rajka László: J. Törökvilág Magyarországon c. regénye. Erdélyi Múzeum. 1931. — Czunya Miklós: J. töröktárgyú regényeinek forrásairól. 1934. — Rajka László: J. román tárgyú novellái. Erdélyi Múzeum. 1935. — György Lajos: A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai. 1934. — Szirák Ferenc: Dickens-hatás egy Jókai-regényen. Irodalomtört. 1934. — Hankiss János: J. forráshasználata. Irodalomtört. Közl. 1935. — Fábián István: Az adoma szerepe és világnézete J. műveiben. Debreceni Szemle. 1936. — Rajka László: Az utolsó budai basa. Irodalomtört. Közl. 1936. — U. az: J. és Pitaval. U. ott. — Hankiss János: J. forrásaihoz. Irodalomtört. 1936. — Nagy Sándor: A hírlap hatása J. társadalmi regényeinek anyagára. Irodalomtört. 1937. — Pongrácz Lajos: Jókai forrásaihoz. Irodalomtört. közl. 1938. — Erdélyi Pál: Jókai útja. Komárom. 1939. Dr. György Lajos: *A magyar nábob.* Kolozsvár. 1940.

Bővebb könyvészet: Pintér

Jenő Magyar Irodalomtörténetének VII. kötetében és az Irodalomtörténeti Közleményekben 1925-től kezdve évről-évre.

Jósika Júlia (Br. Jósika Miklósné, br. Podmaniczky Júlia, 1813—1893).

1. Egy lövés ára. VU. 55. 19—22.
2. A cigány leány. MS. 56. 4—13.
3. Varga János. Délibáb Naptár. 57.
4. A tanár neje. Nefelejts. 59. 29—34.

Szinnyei V. 650. — Dézsi Lajos: Báró Jósika Miklós. 1916.

Br. Jósika Kálmán (1837—1910).

1. Géczi András. Hetilap. 53. 36—7. júl. 16—20.
2. Szerelem és feláldozás. H. 53. 250—2. nov. 22—4.
3. Worchesi kastély. Hetilap. 54. 42—6. máj. 27—jún. 10.
4. Predszlava. Di. 55. 41—3.
5. Kátay Mihály. Di. 55. 61—5.
6. A szív ördöge. D. 55. 22—3. nov. 11—8.
7. *Báró Jósika Kálmán beszélyei.* I. 56. (230 l.: *Endre.* Worchesi kastély. Géczi András. Szív ördöge. Predszlava. Kátay Mihály. *A romok titkai).* Megj. jún. 1.
8. A Grittiek. H. 57. 116—27.
9. A Gondviselés. H. 56. 129—41.

Szinnyei V. 652.

Br. Jósika Miklós (1796—1865).

1. A különc. Reguly-Album. 50. (febr. végén).
2. A Mailly család. J. M. legújabb német regényéből mutatvány. PR. 50. 1. okt. 6.
3. Az apáca-kolostor. Mutatvány B. Jósika Miklós legújabb történeti regényéből. R. 51. I. 1. f. febr. 8.
4. A XVIII. század új öntetben. MH. 51. 540—8. aug. 20—30.
5. *Egy magyar család a forradalom alatt.* I—IV. (191, 198, 195, 220 l.). 52. Braunschweig. (?)
6. A tábor. Jósika Miklósnak egy, még 1847-ben írt, de ki nem adott regényéből. LPh. III. 52. márc. 1.
7. Az emrődi kísértet. BH. 53. 4—20. Névtelenül.
8. A dugáros. Mutatvány legkitűnőbb regényíróink egyikének a Gordusi csomag című, sajtó alatt levő III kötetű regényéből. Di. 53. 8—9. Névtelenül.
9. *Eszther.* Regény. 53. (máj. 8.). I—III. Névtelenül.
10. Visegrád. Mutatványul legjelesebb regényíróink egyikének most megjelent Eszther című 3 kötetes regényéből. Di. 53. 15—6. máj. 22—6.
11. *A nagy-szebeni királybíró.* Regény az „Eszther" szerzőjétől. 53. júl. 8. I. (151). II. (186). III. (172).
12. A gordusi csomó. Írta A szebeni királybíró, Eszther sat. szerzője. 53. nov. 20. I. (224). II. (220). III. (192).
13. Mutatvány a „Szegedi boszorkányok" című történeti

regényből. CsL. 54. I. 7—8. ápr. 15—30.

14. *A zöld vadász.* Regény. Írta „Eszther", „Gordusi csomó" sat. szerzője. 54. ápr. 30. I. (255). II. (284). III. (276).

15. *A szegedi boszorkányok.* Regény „Eszther" stb. szerzőjétől. 54. nov. 10. I. (213). II. (209). III. (184).

16. Életregény poharozás közben. Vas Gereben Nagy Naptára. 55. (megj. 54. nov. 16.).

17. A rom titkai. Regény. Eszther stb. szerzője. PN. 55. 75—18. — jún. 22-től új lapszámozás — ápr. 1—júl. 12. Önállóan: *A rom titkai.* Regény. Írta „Eszther", „Gordiusi csomó", s a t. szerzője. 56. ápr. 10. I. (227). II. (190).

18. *A tudós leánya.* Írta „Eszther" s a t. szerzője. 55. szept. 22. I. (279). II. (248). III. (250).

19. Kettő egy helyett. Eszter s a t. szerzője. Nemzeti Képes Naptár. 56. (megj. 55. nov. 15.).

20. *Pygmaleon, vagy egy magyar család Párisban.* Regény. Írta Eszther, Gordiusi csomó sat. szerzője. 56. (megj. 55. dec. 14.). I. (231). II. (208).

21. *Jő a tatár.* Regény az „Eszther" szerzőjétől. 56. aug. 4. I. (191). II. (169). III. (192). IV. (183).

22. Két királynő. Eszther sat. szerzője. MS. 56. 157—89. júl 8—aug. 14. (az első kötet) és 57. 29—95. febr. 6—ápr. 26. (elülről kezdve, tehát az 56-ban megjelent rész is). Önállóan: *Két királynő.* Regény. Írta Eszther sat. szerzője. 57. nov. 20. I. (174). II. (190). III. (173).

23. *A rejtett seb.* Regény. Írta „Eszther", „A tudós leánya" stb. szerzője. 57. jan. 14. I. (206). II. (191). III. (219).

24. Egy igaz ember. „Eszther" sat. szerzőjétől. Di. 57. 7—9. júl. 15—szept. 15.

25. A hat Uderszki leány. Eszther sat. szerzője. MS. 57. 147—216. júl. 1—szept. 23. Csak az első 3 kötet. Önállóan: *A hat Uderszki leány.* Regény. Írta „Eszther" sat. szerzője. 58. máj. 28. I. (196). II. (208). III. (199). IV. (210). V. (186). VI. (211).

26. Egy anya. „Eszter", „Tudós leánya" sat. szerzőjétől. Kol. Közlöny. 58. 1—24. jan. 3—márc. 25.

27. A tengeren. Di. 58. 1—5. jan. 5—febr. 2.

28. A kakukszó. „Eszther" sat. szerzője. Di. 58. 15—23.

29. *Régiebb és újabb novellák* az Eszter szerzőjétől. 59. ápr. 17. I. (231 l.: Az Ilmérek — el. Kisfaludy-Társaság Évlapjai. 46. Az emrődi kisértet. Életregény poharazás közben). II. (243 l.: Egy igaz ember. A XVIII. század új öntetben. Kettő egy helyett). III. (242 l.: Egy anya. Annia — el. Életképek. 47.). IV. (247 l.: A különc. A tengeren. Egy éj Sulowban — el. Pesti Divatlap. 48.).

Zsigmond Ferenc: Jósika Miklós. Irodalomtörténeti Füzetek. 1927. — Dézsi Lajos: Magyar történeti tárgyú szépirodalom. 1927. — Tolnai Vilmos: A nyelvújítás. 1929.

Kanya Emilia (1828—1905).

1. A kit a világ nevet. N. 57. 20—2. K... Emilia néven.
2. Lehullt csillag. H. 57. 165—75. Emilia néven.
3. Ki mondja meg miért? SzK. 57. 16—8. nov. 25—dec. 2. Emilia néven.
4. Áldozat. SzK. 58. 22—5. Emilia néven.
5. A sírig? Delejtű. 58. 1—5. júl. 6—aug. 3. K. Emilia néven.
6. Igaz szív. H. 58. 258—69. Emilia néven.
7. Szegény Ilka. N. 59. 1—2. Emilia néven.
8. Mit nem tesz a gazdagság! H. 59. 41—9. Emilia néven.
9. A vetélytárs. Delejtű. 59. 23—33. Emilia néven.
10. Ne felejts! Nefelejts. 59. 12—3. jún. 19—26. Emilia néven.
11. Szivek harca. Aradi Híradó. 59. 27—36. júl. 3—szept. 4. Emilia néven.
12. *Szív és élet.* Beszélyek. Írta Emilia. 59. (okt. 6). I. (196 l.: *Egy sírkő története. Gődény Jónás).* II. (170 l.: *A bácsi).*
13. Búvirágok. Di. 59. 1—7. nov. 8—dec. 20. Emilia néven.

Szinnyei XIII. 559. (Szegfi Mórné alatt). — Vasárnapi Ujság. 1905. 46. — Nil: Az első magyar szerkesztő-asszony. Literatura. 1928. — Az első magyar szerkesztőnő halálának évfordulójára. Rádióélet. 1937. dec. 24.

Kelmenfy László (1815—51).

1. Carthago gratiái, Róma furiái. H. 50. I. 29—37.
2. Ezer év előtt. PN. 50. 15—34. márc. 27—ápr. 19.
3. Esau és Jákob. CsL. 55. I. 1—2.

Br. Kemény Zsigmond (1814—1875).

1. A szív örvényei. Nagyenyedi Album. 51. okt. 27.
2. Két boldog. BV. 52. I. 4—7. máj. 30—jún. 20.
3. Visszaemlékezések. Novellacyclus. BV. 52. II. 8—25. aug. 22—dec. 19. (ez a Ködképek a kedély láthatárán első 13 fejezete). Önállóan: *Ködképek a kedély láthatárán.* Beszélyfüzér. Kemény Zsigmond regényei és beszélyei. III. (361 l.). 53. Két részletben: 1—241 lap 53. dec. 20., 241—361 lap 54. febr. 26.
4. Férj és nő. I. II. Kemény Zsigmond regényei és beszélyei. I. II. 52. aug. 31. I. (224). II. (253).
5. Alhikmet, a vén törpe. SzL. 53. 18—24. márc. 3—24.
6. Poharazás alatt. Beszélyfüzér. D. 53. I. 19. máj. 8.: I. (cím nélkül). II. Egy kaland a Missouri mellől.
7. Poharazás alatt. Beszélyfüzér. III. Erény és illem. D. 53. I. 21—8. máj. 22—29.
8. Szerelem és hiúság. D. 53. II. 1—8. júl. 3—aug. 21. Önállóan: *Szerelem és hiú-*

ság. Kemény Zsigmond regényei és beszélyei. IV. 54.

9. *Kemény Zs. regényei és beszélyei.* V. 54. (A szív örvényei. Erény és illem).
10. A szerelem élete. Beszélyfüzér. Di. 54. 30—5. máj. 30—jún. 25.
11. Deborah. Történeti novella a XVII. századból. BH. 55. 699—750. ápr. 19—jún. 21.
12. *Özvegy és leánya.* I—III. Kemény Zs. regényei és beszélyei. VI. (228). VII. (188). 55. máj. végén. A VIII. (289) 57. febr. 27.
13. Zord idő. Budapesti Szemle. 57. 1—3. okt.—dec. és 58. 4. febr. Önállóan: *Zord idő.* Történeti regény. 58. (199). Ez csak a regény első része.
14. *A rajongók.* 58—59. I. (142). II. (191). 58. júl. 8. III. (174). IV. (201). 59. márc. 5.

Csüry Bálint: K. Zs. regényforrásaihoz. Erdélyi Irodalmi Szemle. 1926. — Szinnyei Ferenc: A regény. 1926. — Agárdy László: K. Zs. és a vallásfelekezetek. Kath. Szemle. 1921. — Papp Ferenc: Kemény Zsigmond. Irodalomtört. Füzetek. 1927. — Pálffy János: Br. K. Zs. Erdélyi Helikon. 1930. — Schöpflin Aladár: K. Zs. görbe tükörben. Nyugat. 1930. — Makkai Sándor: Zord idő. Nyugat. 1932. — Haraszthy Gyula: K. Zs. irodalom-szemlélete. Irodt. dolgozatok Császár Elemér hatvanadik születésnapjára. 1934. — Martinkó András: Báró K. Zs. pályafordulata. Pécs. 1937.

Kempelen Riza (1829—1858).

1. Hontalan. MI. 4. f. 50. Riza álnéven.
2. Frida. H. 51. I. 138—45. Riza néven.
3. Lord Wayward. H. 52. 26—32.
4. A hideg férj. CsL. 53. 11. dec. 15. Riza néven.
5. Zolnaiak. H. 54. 1—13.
6. Névtelenek. H. 54. 87—91.
7. Három székely huszár. CsL. 54. II. 7—8.
8. Dumoriez három vacsorája. H. 55. 2—21.
9. Tízezer forintos gondolat. BV. 55. 3—4.
10. *Kempelen Riza Beszélyei.* Szeged. 55. I. (192 l.: *Végzet.* Lord Wayward). II. (204 l.: Dumoriez három vacsorája. Lelencház — azonos a 6.-kal). III. (170 l.: Három székely huszár. Tízezer forintos gondolat. *Kérő van a háznál).* IV. (225 l.: Zolnayak. Hideg férj). Az I., II. megj. júl. 5., a III., IV. dec. 4.
11. Egy kacér férfiú. Fáncsy-Album. 55. dec. 17.
12. Szélsőségek. Gyulai Árvízkönyv. 56. (?)
13. Rosz világban élünk. H. 56. 142—8.
14. Szán-verseny. H. 57. 27—42.
15. *Kempelen Riza Újabb Beszélyei.* Szeged. 57. I. (214 l.: *Nő teremti a család sorsát.* Egy kacér férfiú). II. (227 l.: Rosz világban élünk. Szélsőségek. Szánverseny). Megj. máj. 5.
16. Pazar jutalom. Az én Albumom. 57. dec. 13.

17. Csak grófnő legyen! H. 58. 8—20.
18. *Kibékülés.* Irányregény. Szeged. 58. aug. 14. (145 l.).

Szinnyei V. 1463.

Királyi Pál (1818—1892).

1. *Szigetvár 1566-ban.* Történeti regény. 58—59. I. (255). II. (251). III. (244). IV. (249). Az I., II. 58., a III., IV. 59.

Kiséri (Péter Dénes, 1837—1904).

1. Egy pár topány, vagy oldd meg a te saruidat, ha ágyban fekszel. SzK. 57. 12. nov. 11.
2. Nósz Kotyogi János s fia Ábrahám. SzK. 57. 22—3.
3. Brúnó a sérthetetlen és Kunigunda a kegyetlen. N. 58. 4.
4. Spenzli Maxi. SzK. 58. 9—10.
5. Milyen baj az, ha az embernek csak egy frakkja van. SzK. 58. 23.
6. Az én veszedelmem. N. 58. 15.
7. Don Sylvio di Mogyoró és Don Mordioso. N. 58. 24.
8. Ne kívánjad a te felebarátodnak se... H. 58. 295—6.
9. Herr von Krämer órája. H. 59. 5—9.
10. Jelenetek egy vidéki család életéből. SzK. 59. 24—5.
11. Rousseau fia. Di. 59. 14—24.
12. Szegény öreg. H. 59. 55—8.
13. Hozott-e kend magával heti eleséget? Kétgarasos Ujs. 59. 24.
14. Egy pesti agglegény husvétja falun. Képes Ujs. 59. 4—5. aug. 14—21.
15. Egy batyubál története. Ü. 59. IV. 10—11.

Szinnyei X. 838.

Komáromy Ferenc (1823—1896).

1. Elbukott cselszövény. Hetilap. 53. 25.
2. Bercsényi menekülte. Hetilap. 53. 48.
3. A csicsóvári remete. BH. 53. 204—25.
4. Egy éj Muraközben. D. 53. II. 13.
5. Legyetek kitartók. D. 53. II. 18.
6. Utazzunk falura. D. 54. 12.
7. A puszták leánya. H. 54. 212—8.
8. A török leány. H. 55. 25—9.
9. A kalandor. Di. 55. 7—8.
10. Utolsó nap a zöldben. BV. 55. 9.
11. *Komáromy Ferenc Beszélyei.* 55. I. (187 l.: A csicsóvári remete. Legyetek kitartók. A puszták leánya. Utazzunk falura). II. (182 l.: *A vén szolga.* Egy éj Muraközben. Zulima — azonos a 8.-kal. Hamis gentleman — azonos a 9.-kel. *Férj és nő).* Mindegyik kötetben egy-egy kép.
12. Ambrus gazda és fiai. BV. 56. 25—6.
13. Mutatvány *A pályakezdők* c. regényből. PN. 1856. febr. 27.
14. *A pályakezdők.* Regény az írói életből. 57. I. (199). II. (199). III. (178). Az I., II. febr. 14., a III. máj. 6.

15. A város nyomoréka. H. 57. 241—51.
16. Egy nő, ki rejtély. H. 58. 134—43.
17. A bácsi. Marosvásárhelyi Füzetek. 58. 2. f. dec. 15.

Szinnyei VI. 814.

Kovács Pál (1808—1886).

1. Untauglich. H. 50. I. 1—10.
2. Férjem borbélya. H. 52. 278—80.
3. Az igért beszély. Szikszói Enyhlapok. 53.
4. Egy kis tévedés. Nefelejcs. 55. II. 1. f.
5. Falusi kisasszony. D. 56. 2—7.
6. Két legény a népből. D. 56. 27—8.
7. Hoppon maradt! H. 57. 223—38.

Balogh Jenő: Megemlékezés Kovács Pálról és Bánkúti Ernő: K. P. és a Győri Ismeretterjesztő Egylet. Győri Szemle. 1936. — Fábián István: Vidám szépprózánk stílusának kialakulása. Irodt. Közl. 1939.

Kőváry László (1819—1907).

1. Bethlen Miklós első szerelme. MI. 1. f. 50.
2. Brandenburgi Katalin. LPh. III. 52.
3. Opour. PN. 52. 723—9. aug. 6—13.
4. Első szerelem. Szikszói Enyhlapok. 53. jan. 30.
5. Az adott szó. Hetilap. 53. 11.
6. Az újév. H. 55. 3—4.

Márki Sándor: Emlékbeszéd K. L. felett. 1910.

Kövér Lajos (1825—1863).

1. Célt értem. H. 53. 184—7.
2. A fuvaros boszúja. Müller Gyula Nagy Napt. 55. (megj. 54. szept. 30.).
3. Egy légyott Velencében. H. 55. 22—31.
4. A megbukott tőkepénzes. H. 57. 105—15.
5. A vörös nyakkendő titka. SzK. 57. 3.
6. A dajka meséje. Nemzeti Színházi Nyugintézeti Napt. 58. (megj. 57. okt. 31.).
7. A szerelmes madárka. SzK. 58. 19.
8. A kék Hortensia. Szépirod. Album. 58.
9. A cár vetélytársa. N. 59. 50—2.

Szinnyei VII. 155. — Prém Loránd: K. L. élete és drámaírói pályája. 1915. — Szász Károly: Emlékezés régi írókra. 8 órai Ujság. 1925. 149.

Kuthy Lajos (1813—1864).

1. A temerini hősnő. H. 50. II. 1—4. Ariel álnéven.
2. Egy éj az altáborban. PN. 50. 107—12. júl. 18—24. Ariel álnéven.
3. A guerilla. MH. 50. 206—15. júl. 18—28. Ariel álnéven.
4. Egy házi hivatalnok március előtt. H. 50. II. 17. Ariel álnéven.
5. Nur fidel! H. 50. II. 84—6.
6. Szokott csalódások. H. 50. II. 105—6.
7. Alarica Newa. H. 51. 1—3.
8. A sír vadrózsája. R. 51. I. 1. f. febr. 8.
9. Az ifjú császár. LPh. I. 51. (márc. eleje).
10. Március előtti képek. I. R. 51. I. 5.

11. Zarskoje Selo. LPh. II. 51.
12. A kételkedő. Müller Gy. Nagy Napt. 52. (megj. 51. aug. 29.).
13. Székely Katalin. Nagyenyedi Album. 51.
14. *Kuthi Munkái.* VI. 51. (171 l.: Egy éj az altáborban — e helyett a másik kiadásban Zarskoje Selo. Hatyári Gyárfás — el. Pesti Divatlap. 47. Eléa köve — el. u. ott. Egy divatlapi cikk — el. u. ott. Érdembér — el. u. ott).
15. *Kuthi Munkái.* VII. 52. (168 l.: A guerilla. Lyon lovag — el. Féltési párbaj címen a Pesti Divatlapban. 47. Lehelke halála — el. u. ott. Nur fidel. A temerini hősnő. Szokott családások).
16. *Kuthi Munkái.* VIII. (146 l.: A kételkedő — e helyett a másik kiadásban Alarica Newa. Egy jobbágyper március előtt — azonos a 10.-kel. Az ifjú császár. Egy házi hivatalnok március előtt. Szerencsés akadályok — el. Lant. 33. A szökevények — el. u. ott).
17. Az ecsedi lidérc. H. 52. 72—9.
18. *Kuthi Munkái.* IX. (146 l.: Székely Katalin. Egy delejes nő végnapjai: a 7. kissé átdolgozva. Az ecsedi lidérc).

Horánszky Lajos: Egy magyar író tragikus bűnhődése. Budapesti Hírlap. 1931. 67. — k. i.: Az irodalom országútján. Literatura. 1935. 252. l.

Lauka Gusztáv (1818—1902).

1. Margit szigete. H. 50. I. 113. L... betű alatt.
2. Én, te, ő. H. 50. II. 3.
3. Athea. H. 50. II. 8.
4. Fenill Katalin. H. 50. II. 15.
5. Fürdői kaland. H. 50. II. 21—2.
6. Az erdődi pagony. PN. 50. 116—7. júl. 29—30.
7. Muroki család. H. 50. II. 34.
8. Egy guerilla kalandjai. H. 50. II. 40.
9. Aurora musis amica. H. 50. II. 50.
10. Agatha. H. 50. II. 62—3.
11. Kirándulás Barnótra. H. 50. II. 70—1.
12. Kaploni séták. H. 50. II. 91.
13. Uti jegyzetek. H. 50. II. 100.
14. Kaploni séták. II. H. 50. II. 108.
15. Orion. PR. 50. 6—7. f.
16. Lóra ünnepe. H. 50. II. 113.
17. Euphomene. H. 50. II. 117—8.
18. Kaploni séták. III. és IV. H. 50. II. 128. 140.
19. *Comoedia és tragoedia.* 51. (76 l.: *Bevezetés.* Fenill Katalin. Álom. Emlékezések). (?).
20. Emlékezések. I. II. H. 51. 14—8.
21. Fenela. H. 51. 103—4.
22. Álom. H. 51. 106.
23. Egy délutánom Harsonyainénál. H. 51. 113—4.
24. A holdvilágos éj. H. 51. 137.
25. Szép élet a falusi! H. 51. 221—2.
26. Zakariás. H. 51. 250—1.

27. A nőkkel nem tanácsos tréfálni! H. 51. 298—9.
28. Fenice. H. 52. 3—5.
29. Parlagi báléj. H. 52. 20—2.
30. Egy házasság a kisvilágban és provincialis rendezvousok. PN. 52. 569—75. jan. 31—febr. 9.
31. Szaniszlói quodlibet. H. 52.: I. Mikép lesz egy bolhából elefánt? 114. II. Ventrekut naplója. 116. III. Furcsa jelenet. 120. IV. Hogy hül ki a legforróbb szerelem? 122. V. Egy éj, egy öröklét. 136.
32. Meglepetés. BV. 52. I. 6—7. jún. 13—20.
33. Egy éj az erdődi kastélyban. BV. 52. II. 1. júl. 3.
34. Convenienz házasság. H. 52. 174—6.
35. Sans argent vous ne l'aurez pas. BV. 52. II. 10.
36. Kalandok. H. 52. 222—3.
37. Öt év után. H. 52. 230—1.
38. Éji zene. H. 52. 237.
39. Studiummal egy hónap alatt csodákat tehet ügyes nő a zongorán. H. 52. 244.
40. Az erdődi kaszamátákban. H. 52. 261.
41. Vacsora előtt, alatt és után. BV. 52. II. 21.
42. Aranka és Bankó Peti H. 52. 268.
43. Egy délután július 20-án. H. 52. 278.
44. A szaniszlói pagony. BV. 52. II. 26.
45. St. Jagó di Compostella. H. 53. 1.
46. A hindu bűvészet titkaiból. BV. 53. 1.
47. Ügyes taktika. H. 53. 14.
48. Nóra. BV. 53. 6—7.
49. X... Jeroboam életéből. H. 53. 18. Butter Flórián néven.
50. Mit láttam az s....ti kastélyban? H. 53. 20.
51. Hogy rabolta el Jankó Jankát. H. 53. 26.
52. A vidéki társas életből. SzL. 53. 10—11.
53. A viaszalakok műterme. BV. 53. 10.
54. Egy Kanári madár memoirjai. H. 53. 31.
55. Genialis lecke. H. 53. 36.
56. Páratlan phlegma. H. 53. 42.
57. Menny és pokol. H. 53. 50.
58. Zam-Midi. H. 53. 54.
59. Élőhalott. H. 53. 56.
60. Minő különbség. H. 53. 60.
61. Műkedvelő társaságok. SzL. 53. 29.
62. Séta a holdvilágnál. H. 53. 65.
63. Anglien herceg és Kuan Diana. H. 53. 70—2.
64. Házasság procuratio útján. H. 53. 76.
65. Vidéki daguerrotypek. I. Névnapok. D. 53. I. 18.
66. A nagyevő. H. 53. 85.
67. Hangverseny jótékony célra. H. 53. 91.
68. Vidéki daguerrotypek. II. Polgári keresztelő. D. 53. I. 20.
69. Egy ozsonnám Sooson. H. 53. 98.
70. A hölgyek hölgye. H. 53. 104.
71. Vidéki daguerrotypek. III. Egy táncvigalom a restauratio előtt. D. 53. I. 23.
72. Első és utolsó rendezvous civilben. H. 53. 110.
73. Szép napok. H. 53. 136.
74. Férj-példány. H. 53. 141.
75. Nagy vendégség. H. 53. 148.

76. A szórakozott. H. 53. 159.
77. A madarászi madarász. H. 53. 167.
78. Komoly tréfák és sokszor kis lyukon át is nagy dolgokat lehet szemlélni. Müller Gy. Nagy Napt. 54. (megj. 53. szept. elején).
79. Vidéki daguerrotypek. IV. Az irnok első szerelme. D. 53. II. 11. — V. Polgári szüret. U. ott. 12. — VII. Úgy nevezett vidéki gavallér. U. ott. 13.
80. Inez vagy az estremedurai szerelem. H. 53. 214.
81. Az Árokpart titkai. H. 53. 221—2.
82. A néma és fecsegő udvarló. H. 53. 242.
83. A mult napokból! Orsz. Nagy Napt. 54. (megj. 53. dec. elején).
84. Teréz. H. 53. 269.
85. Egy bolha emléklapjai. H. 53. 282. Butter Flórián néven.
86. Békés kiegyenlítés. H. 53. 282.
87. Szerelmi viszony a régi jó világban. H. 54. 2.
88. Egy bomlott kedélyü. H. 54. 4.
89. Cseréljünk feleséget! H. 54. 7.
90. Álarcos bál. H. 54. 10.
91. Kedves viszontlátás. H. 54. 24.
92. Csak komödia. H. 54. 65.
93. A fehér rózsa. H. 54. 74—5.
94. A kopasz, vendéghajjal és a nélkül, vagy: a szerelem sokat tehet. H. 54. 90—1.
95. Et nos fuimus Trojes! H. 54. 133.
96. Egy pesti don Juan memoirjeiből. H. 54. 217—8.
97. Tinios története. H. 54. 247—8.
98. A vidék. Beszélycsoportozatok. H. 55. I. Egy nagyvilági bemutattatik a kisvilágiaknak. 85—6. II. A házaséleten belül és kívül. 94—5. III. Tisztelje d atyádat és anyádat, hogy hosszú életű lehess a földön. 125—6.
99. Egy fiatal óriás kalandjai. H. 55. 152—4.
100. Az új-fehértói vígasszonyok. Fáncsy-Album. 55.
101. Vidék címmel sajtó alatt levő munkából. BV. 55. (mutatványlap, kelet nincs rajta).
102. Dolog nélkül nem lehet megélni. Gyulai Árvízkönyv. 56. (?)
103. Bepillantás a társasélet rétegeibe. BV. 56. 4—5.
104. Homoródi éjszakák. H. 56. 75—84.
105. Kellemes találkozás! H. 56. 149.
106. Elnéztem. H. 56. 174—5.
107. Rövidke történet. BV. 56. 31.
108. A mellőzhetlen. H. 56. 205—6.
109. Szívrázó csalatás. BV. 56. 38—9.
110. Titok! H. 56. 217.
111. Mutatvány L. G. Vidék c. sajtó alatt lévő humorisztikus munkájából. BV. 56. 46.
112. Egy falusi öregúr. H. 56. 291—4.
113. Késő ébredés. H. 57. 42—3.
114. *Vidék.* Nagyvárad. 57. (márc. közepén). I. (224 l.: Bevezetés és XV fejezet. Ezek közül a IV. azonos a 61.-kel, az V.:

a 68.-kal. a VIII.: a 65.-kel. a IX.: a 112.-kel, a X.: a 33.-kal, a XI.: az 50.-kel és 46.-kal, a XII.: a 75.-kel és 69.-kel, a XIII. az 57.-kel, a XIV.: az 56.-kal, a XV.: az 59.-kel.). — II. (218 l.: XVI—XXXIII. és Végszó. Ezek közül a XVI. azonos az 52.-kel, a XVII.: a 66.-kal, a XVIII. vége: a 71.-kel, a XXI.: a 44.-kel, a XXII.: a 35.-kel, a XXV.: a 9.-kel, a XXVI.: a 18. III.-kal, a XXVIII.: a 98. II.-kal, a XXIX.: a 106.-kal, a XXXXI.: a 109. és 110.-kel).

115. Egy negyedórai öröm négyórai kínokért. H. 57. 72—3.
116. Erzsike kapriczczai. Nő. 57. 14.
117. Hol van a St.-Jago Vasques di Compostella humora? Nő. 57. 15.
118. A XIX. század ismertetéseül. H. 57. 163—4.
119. Raphaela. H. 57. 176—7.
120. Kelet regéiből. N. 57. 39—40.
121. Künn a nagyvilágban, — s oda haza a kisded szobában. 57. 239—41.
122. Egy drámaíró. Nő. 57.47.
123. *Megtörténtek és megtörténhetők.* Nagyvárad. 58. I. (208 l.: St. Jago di Compostella. Fenice. Vacsora előtt, alatt és után. Nora. Az erdődi kaszamátákban. A viaszalakok müterme. Kedves viszontlátás. A fehér rózsa. Szép napok. Férj-példány. Zakariás. A hölgyek hölgye. Anglien herceg és Kuan Diana.). II. (200 l.: A madarászi madarász. Inez vagy estramadurai szerelem. Genialis lecke. Zam-Midi. Teréz. Egy bolha emléklapjai. Álarcos bál. A néma és fecsegő udvarló. Et nos fuimos Trojes! Convenienz házasság. *Muzeumba való példányok.* Studiummal csodákat tehet ügyes nő a zongorán. Séta a holdvilágnál. A nőkkel nem tanácsos tréfálni. Éji zene. Egy kanári memoirjai.) Megj. 57. dec. elején.
124. Prosa. H. 57. 291—2.
125. Egy gyümölcse az emelkedő civilisatiónak. SzK. 57. 24.
126. Basileus. Győri Közlöny. 57. 26.
127. Újévi kaland. N. 58. 2.
128. Bukli malheurjei. SzK. 58. 7—8.
129. Farsangi családjelenet. SzK. 58. 15—6.
130. Három nagyszerű nap. Nő. 58. 10.
131. Ördögi Carneval. H. 58. 72—3.
132. Nem várt felfedezés. SzK. 58. 26.
133. Hogy írják a regényeket? SzK. 58. 32.
134. Spiagudri emlékirataiból. H. 58. 118—9.
135. Melyik volt okosabb, s ügyesebb? SzK. 58. 44.
136. Az ötödik felvonás. SzK. 58. 48.
137. Fény és sötétség. H. 58. 144—5.
138. Nagyváradtól Bánfi-Hunyadig. Nő. 58. 29.
139. „Én csak forrón szerető

szívet keresek". SzK. 58. 64.
140. Fölfedezések azok számára, kik mielőbb férjülni óhajtanak. Nő. 58. 33.
141. Az ismeretlen ismerős, és ismerős ismeretlen. D. 58. 34.
142. A halál. H. 58. 205—6.
143. Csabilán. Nő. 58. 40.
144. Képek keret nélkül. I. Mádi bál. N. 58. 42.
145. Yó! vagy hogy lettem nős ember? Győri Közlöny. 58. 85—6.
146. Képek keret nélkül. II. A szélsőségek kiegyenlítik egymást. N. 58. 45.
147. Képek keret nélkül. III. Nevelőintézeti estély. N. 58. 50.
148. Egy vidéki báléj. H. 58. 297—8.
149. Az illusiók táncestélye. H. 59. 10.
150. Perdita. Di. 59. 5—6.
151. Külön és együtt. Nő. 59. 9.
152. Képek keret nélkül. IV. Torta Tortata. N. 59. 10.
153. Kéjúti esetek. Nő. 59. 22.
154. Haladunk, — haladtok, — haladnak. H. 59. 77.
155. Az erdődi vadaskert. H. 59. 88—9.
156. Holdvilágnál. Nő. 59. 32.
157. Egy esti séta Váradon. Di. 59. 35.
158. Teréz. Győri Közlöny. 59. 77—9.
159. Egyetlen betű különbség. Nő. 59. 50—1.
160. Egy újkori Cagliostro. Di. 59. 8.
161. Mást keresett, és mást talált. H. 59. 154.

Lauka Gusztáv. Magyarság. 1935. 91.

Gr. Lázár Kálmán (1827—1874).

1. Armand. H. 50. I. 33—9.
2. Emléklapok. H. 50. I. 63. 81.
3. Sonharelli grófnő. H. 50. II. 32.
4. Csak tréfa ... H. 51. 30.
5. Halott menyasszony. H 52. 40.
6. Kandalló mellett. I. H. 52. 263. Sirály néven.
7. Csala tornya. H. 55. 79—84.
8. Kandalló mellett. II. Egy őrült jegyzetei. H. 56. 60.
9. Egy angyal, ki zárdába készül. H. 56. 90—2.
10. A nagyvilág betege. H. 56. 178—81.
11. Aurelia. Délibáb Napt 57. (megj. 56. aug. 3.).
12. A nő szerelme. D. 56. 36—8.
13. Sylvester éje. D. 56. 52.
14. Mundre Flare. Erd. Muzeum. 57. (febr. 16.).
15. Egy kihalt család titkaiból. Kol. Közlöny. 57. 53—65.
16. Hiú álmok. D. 57. 14—6.
17. Czári kegy. Nő. 57. 23—4.
18. Az első köny. Nő. 58. 22—3.
19. Emma. Regény. Kol. Közlöny. 58. 50—79. jún. 24—okt. 2.

Szinnyei VII. 915.

Lévay József (1825—1918).

1. Mátyás vitéz. H. 50. I. 83—4. L ... i betük alatt.
2. A szegény asszony. H. 50. I. 127. L ..... betű alatt.
3. Szerelem bolondja. H. 50. II. 5.
4. Egy szoba földszint. H. 50. II. 25—6.

5. A fogadott fiú. H. 50. II. 35.
6. Fővárosi szerelem. H. 50. II. 41—2.
7. Kénytelen mulatság. PN. 50. 176—8. okt. 9—11. Bátor Miklós néven.
8. Mila. H. 50. II. 92—3.
9. Tapasztalások Pesten. H. 50. II. 115—6.
10. Szenvedések. H. 51. 52—5.
11. Országgyűlés az étteremben. BV. 52. I. 5. L. betű alatt.
12. Egy lángelme szenvedései. BV. 52. II. 7—8. Eleven Péter néven
13. Halotti beszéd. BV. 52. II. 11. L—y betük alatt.
14. A csodaférfiú. BV. 52. II. 16. L—y betük alatt.
15. Épületes levelek. BV. 52. II. 22—3. L—i betük alatt.

Szinnyei VII. 1146. — Lévay Emlékkönyv. Miskolc. 1912. — Zsigmond Ferenc: L. élete és költészete. 1906. — Lévay J.: Visszatekintés. Év n. (1935).

Madarassy Klotild (Szigethy Béláné, 1832—1901).

1. Két huszár jegyese. H. 50. I. 5.
2. A völgy ibolyája. H. 50. I. 92.
3. A számüzött. ME. 4. f. 50.
4. A két pisztoly. ME. 5. f. 50.
5. A csók. H. 50. II. 49.
6. Gabriela. PR. 4—5. f. 50. Az 1—6. sz. M. K . . . t . . . a betük alatt.
7. Három nőszív története. R. 51. I. 4. és 5.
8. Női szerelem. H. 53. 36—7. 7—8. sz. M. Klotilda néven.
9. Cernagora gyöngye. H. 54. 15—21.
10. Astrea. H. 57. 200—22. Doloresz álnéven.
11. Hogy szeretnek a kisvilágban. H. 58. 74—87.
12. A költő csókja. H. 58. 199.
13. Három rózsa. H. 59. 3—4.

Szinnyei VIII. 220.

Nagy Ignác (1810—1854).

1. Világfájdalom. H. 49. 1—3.
2. Ünneplések. LPh. I. 51.

Ney Ferenc (1814—1889).

1. Szendike. CsL. 52. I. 1—3.
2. Egy őrangyal. Őrangyal. 52. (dec. 19.).
3. Kebelrém. CsL. 53. 1—5.
4. A serleg. CsL. 53. 6—8.
5. A fehér liliom. CsL. 54. I. 1—3.
6. *Matild és Olga.* Regény. 55. I. (401). II. (302). III. (390). Megj. febr. 5.
7. A családfa. István Bácsi Naptára. 56. (megj. 55. aug. 22.).
8. Egy fehér holló. CsL. 57. II. 16—22.

Obernyik Károly (1815—1855).

1. A magyar sajtószabadság első hatása. H. 49. 6—9.
2. Boszueskü és szerelem. H. 50. I. 9—20.
3. Bátyám uram és a nőhonvéd. ME. 50. 1. f.
4. A gyötrelmek szigetei. ME. 50. 3. f.
5. A táncosnő. PN. 50. 93—9. júl. 2—9.
6. Utósó szerelem. H. 51. 4—6.
7. A szép rác leány. LPh. I. 51. márc. 2.

8. Az anticipált férj. PN. 51. 300—13. márc. 8—24.
9. A hét alvó. R. 51. I. 2. f.
10. Jusztinka. MH. 51. 475—83. jún. 3—13.
11. Dorothea. Órangyal. 52. (megj. 51. dec. 14.).
12. Rácvidéki kalandok. LPh. III. 52. (márc. 1.).
13. Persepolis. D. 53. I. 4—7.
14. Vilhelmina. BV. 53. 17—8.
15. Egy halott története. Di. 53. 18—9.
16. Szolimán és fija. Müller Gyula Nagy Napt. 54. (megj. 53. szept.).
17. A szeszélyes hölgy. Di. 54. 1—3.
18. A falusi nagybátya. BV. 54. 26—7.
19. Az iker-testvérek. BV. 55. 5.
20. A leégett ház. Nefelejcs. 55. I. 3. f. márc.
21. A rózsabál. D. 55. 1—2. jún. 17—24.
22. A Jéruzsálemi nő. Prot. Naptár. 56.

Obernyik Károly Szépirodalmi Összes Munkái-ból (1878—9) 10 novellája hiányzik.

Luxemburger Irén: O. K. élete és munkái. 1929—30. — Kölcsey Antónia naplója. 1938. (Kozocsa Sándor bevezetése.)

Ormós Zsigmond (1813—1894).

1. *A banya-sziklája.* Piatra-Bábi. Korrajz. 58. I. (299). II. (312).

Pákh Albert (1823—1867).

1. Spectabilis tanulmányok. I. PR. 50. 1. f.
2. Hunyadi János (Joannes Edler von Hunyad). PR. 50. 3. f.
3. „Magyar dolgok külföldön". SzL. 53. 1. Mind a három Kaján Ábel álnéven.

Schöpflin Aladár: P. A. Vasárnapi Ujs. 1904. 10. — Galamb Sándor: P. A. Napkelet. 1923.

Pálffy Albert (1820—1897).

1. A szebeni ház. Di. 53. 58—62. P. A. betűk alatt.
2. Ifjabb Ritka Péter uram életéből. VU. 55. 8—13.
3. A gyógyszerész bajban. D. 55. 3—7. júl. 1—29.
4. *A fejedelem keresztleánya.* Regény. 56. febr. 21. I. (264). II. (280).
5. Vitézlő Perényi Gábor uram ő kegyelme. H. 57. 97—104.
6. Az atyai ház. MS. 57. 223—73. okt. 1—nov. 28. Önállóan: *Az atyai ház.* 58. I. (235). II. (285).
7. Tribunus plebis: Nemzetes Moholányi Demeter uram. Nő. 57. 43—6.
8. Munkács alatt. SzK. 57. 19—23.
9. Mint lőn vagyonos emberré ifjabb Adorján Péter? VU. 58. 1—6.
10. Az itélőmester leánya. Tört. regény. H. 58. 46—71.
11. Mint szedték rá a prókátort 1636-ban? VU. 58. 27—32.
12. A sághfalvi kastély ifjabb ura. SzK. 58. 59—63.
13. Halottak napján. VU. 58. 44.
14. Vitéz Barcsai György ifju uram viszontagságai. BH. 59. 2—43.

Paulikovics Lajos (1832—1885).

1. Suliguli csillaga. H. 52. 234—6.
2. A bérc lilioma. CsL. 52. II. 8.
3. Három királyleány. CsL. 52. II. 11.
4. Czillei Borbála. CsL. 52. II. 12. Aurél álnéven.
5. Rozgonyi Anna. CsL. 53. I. 5. Aurél álnéven.
6. Szánkázás nyárban. CsL. 53. I. 7.
7. Huszt. CsL. 53. I. 8. Huszti álnéven.
8. Szalaván galambja. CsL. 53. II. 1.
9. Tamás vára. Mutatvány a Hét vár c. regényéből. CsL. 53. II. 7.
10. Az esztergályos. CsL. 53. II. 10.
11. Szent Ottilia. CsL. 53. II. 12.
12. Jézus kútja. CsL. 54. I. 4.
13. Két zarándok. CsL. 54. I. 6.
14. *Hét vár.* Regény. 54. (máj. 26.). 380 l.
15. Két életkép. I. Jenke. II. A delejezés veszélyei. CsL. 54. I. 12.
16. Zsarapo. CsL. 54. II. 6.
17. A világtalan. Részvét Hangjai. 54. (okt. 20.).
18. Az elhamvadt ara. CsL. 54. II. 9.
19. Remete. CsL. 54. II. 11.
20. *Rajzok a hajdankorból.* 55. (416 l.: Az elhamvadt ara. Zsarapo. *Óvár.* Két zarándok. *Verhovina.* Szánkázás nyárban. Jézus kútja. *Pietroza.* Az esztergályos. *Vasból arany.* Suliguli csillaga. Szalaván — azonos a 8.-kal).
21. Két hattyú. CsL. 55. II. 12.
22. Hamar. CsL. 56. 1—2.
23. Vragovics, a horvát főúr. CsL. 56. 14.
24. Bebek Modestina. CsL. 56. 15—6. Aurél álnéven.
25. Salamon fája. CsL. 56. 17.
26. Harsányi Egyed. CsL. 56. 20. Aurél álnéven.
27. A vár és kunyhó. CsL. 56. 29—30.
28. Az ország pecsétje. CsL. 56. 33—4.
29. A bűvész. CsL. 56. 37—9.
30. Juno. CsL. 57. I. 4—6.
31. A bíbornok zászlója. CsL. 57. I. 10.
32. A facsutak. CsL. 57. I. 15—7.
33. Török Katalin. CsL. 57. I. 22—5.
34. Bebek Antonia. CsL. 57. II. 10—2.
35. Gyöngyök és bilincsek. CsL. 57. II. 25—7.
36. *Nefelejtsek a történelem mezejéről.* 59. (352 l.: A honleány — a 24. átdolgozása. Kőrösmező művésze — a 35. átdolgozása. Török Katalin. Remete. Vár és kunyhó).
37. Arad leánya. Alföldi Kalauz. 60. (megj. 58. szept. 25.) és Aradi Híradó. 59. 37—41. szept. 11—okt. 9.

Szinnyei X. 562.

Br. Podmaniczky Frigyes (1824—1907).

1. *A fekete domino.* Regény. 53. (szept.) I. (174). II. (175—331).
2. *Az alföldi vadászok ta-*

nyája. Regény. 54. dec. 8. I. (173). II. (174—336). III. (337—505). IV. (506—676).

3. Egy csók, nem a világ. H. 56. 101—5
4. *Tessék ibolyát venni.* Regény. 56. (júl.). I. (171). II. (174). III. (185). IV. (186). V. (184).
5. Mutatvány báró P. F. Margit angyal c. regényéből. D. 57. 17.
6. *Margit angyal.* Folytatása a „Tessék ibolyát venni" c. regénynek. 59. (jún. végén). I. (201). II. (202—429).
7. Kedvenc. Nefelejts. 59. 14—5.

Szinnyei X. 1290. — Berczik Árpád: Báró P. F. lev. tag emlékezete. 1914. — Herczeg Ferenc: Ész és szív. Budapesti Hírlap. 1924. 116. — Zsigmond Ferenc: Br. P. F. Napkelet. 1924.

Pompéry János (1819—1884).

1. A Tardi-ház. PN. 50. 70—77. jún. 4—12. E. betű alatt (Ervin álnevének rövidítése).
2. Yole. MH. 52. 791—99. jún. 13—23.
3. A virágos sír. PN. 52. 703—14. júl. 14—24.
4. *Beszélyek.* 53. I. (214 l.: Az élet — el. Életképek. 45. Két hölgy szerelme — el. Életképek. 47. Yole). II. (274 l.: A Tardi-ház. A virágos sír. *Clarissa).* Újabb olcsó kiadása 54. két kötet, az előbbinek címlapkiadása (?).

Remellay Gusztáv (1819—1866).

1. Izabella. PN. 52. 642—5. ápr. 29—máj. 3. R. G. betük alatt.
2. A fogarasi bilincs. H. 55. 167—70. R. G. betűk alatt.
3. Az elcserélt paripa. H. 56. 222—5.
4. A szárhegyi barát. MN. 56. 29.
5. Huszár-boszú. MN. 56. 31—5.
6. Szanda. H. 56. 246—8.
7. A bölény. BV. 56. 44—51.
8. A béna ara. MN. 56. 43—5.
9. Kinizsi marka. Mátyás Diák Könyvesháza. 57. (?)
10. Zrínyi György halála. MN. 57. 5.
11. Nőhűség egy bálruháért. H. 57. 14.
12. Egy öleb kerestetik!! H. 57. 52—3.
13. Sarlós Marcsa. N. 57. 11.
14. Marinka. H. 57. 71—2.
15. Hitves és szerető. D. 57. 13.
16. Keglevich Jenke. MN. 57. 32—3.
17. A tizenhárom kendő. CsL. 57. I. 18—9.
18. *Hunyadi János.* Történeti regény. 57. (május végén). I. (148). II. (221).
19. Ha Isten velünk, ki ellenünk? MN. 57. 52—4.
20. Sabaudi Eugen keresztje. K. 57. 1—4.
21. Vitéz Raskó Pál. Mutatvány Huszár és kedvese c. regényéből. N. 57. 32.
22. Vencel király. H. 57. 191—9.
23. *A huszár és kedvese.* Történeti regény (Népies Regénytár. I.). 58. (189 l.)

24. Két Beatrix. D. 57. 37—9.
25. A szerelem hite. Mátyás Diák Napt. 58. (megj. 57. szept. 18.).
26. A moré hálája. MN. 57. 75.
27. A hátszegi amazon. Di. 57. 10—11.
28. A hátszegi nyilverseny. H. 57. 285—93.
29. Leányvár. MN. 58. 7—9.
30. Egy méltóságos féltelkes gazda. MN. 58. 35—6.
31. Újlaki Lőrinc kardja. H. 58. 127—8.
32. A Sz. Konstanczia zárda vas-rostély kerítése. D. 58. 31—3.
33. Csonka bég. H. 58. 192—8.
34. Csiky Eszter. Győri Közlöny. 58. 68—79.
35. Knéz Pawle. Di. 58. 40—3.
36. A sír melletti párbaj. D. 58. 42—3.
37. Kaplon váltsága. N. 58. 47.
38. Balassa Ferenc zászlója. H. 58. 295—9.
39. Vojnics Zsojcza. MN. 59. 8—12.
40. Wesselényi Anna. N. 59. 23—4.
41. Angyal angyalért. H. 59. 69—73.
42. Hunyady János halála. Nefelejts. 59. 20.
43. A tusz. Nefelejts. 59. 26.
44. Egy magyar honleány. Aradi Híradó. 59. 42—7.
45. Egy ördögi boszú. H. 59. 147—52.
46. A szerelem segélye. H. 59. 155.

Rózsaágí Antal (1829—1886).

1. *Kisvárosi titkok.* Regény. 59. (158). Megj. 58. nov. 20.

Szinnyei XI. 1295.

Salamon Ferenc (1825—1892).

1. Lassan a testtel! VU. 56. 4—8.

Szinnyei XII. 58.

Sarkady István (1834—1892).

1. Bessenyei Júlia. CsL. 57. II. 5—9.
2. Tündér Margit. CsL. 57. II. 23—5.
3. Ördög tornya. D. 58. 10—1.
4. Sámson és Amarantha. N. 58. 18.
5. Milutin a szerb fejedelem. MN. 58. 53—6.
6. A koronavesztett királyfi. MN. 58. 62—4.
7. Rustam Perzsia hőse. Nő. 58. 36—7.
8. Elephanta. H. 58. 219—23.
9. Alcala de Henáres vagy az elátkozott vár. Di. 58. 44—6.
10. *Történeti Beszélyek.* 58. (dec. 23.). I. (148 l.: Bessenyei Júlia. *Bab-el-Mandeb. Villám és Hung).* II. (149—342 l.: A fekete vár — azonos a 3.-kal. Elephanta. *Az ördög tornya.* Tündér Margit).
11. Zarina. N. 58. 52.
12. Szerelem és csalódás. MN. 59. 29—46.
13. A messenei honleány. Aradi Híradó. 59. 23—8.
14. *Arany hullámok a történelem tengeréből.* 59. júl. 16. (233 l.: Alcala de

Henares vagy az elátkozott vár. Rustam Perzsia hőse. Szerelem és csalódás. Zarina. Milutin szerb fejedelem).
15. Swayambara. Delejtű. 59. 36—40.
16. Ekebontó Borbála. Alföldi Kalauz. 60. (megj. 59. szept. 25.).

Szinnyei XII. 185.

Szabó Richard (1820—1873).

1. Női tréfa. Di. 55. 16—8. Alamor néven.
2. A nő szerelme. Magyar Hölgyek Naptára. 56. (megj. 55. szept. 10.).
3. Regényes hajlamok. Gyulai Árvízkönyv. 56. (?).
4. Elveszett paradicsom. Erd. Múzeum. 56. 12—8. Alamor néven.
5. *Szabó Richárd Beszélyei.* Kolozsvár. 56. okt. 26. I. (304 l.: Regény és való — el. Életképek. 46. Rónatája — el. u. ott). II. (307 l.: Szerelem és lemondás — el. Életképek. 44. Szerelem és női erény címen. Visszaemlékezés — el. Életképek. 47. Női tréfa). III. (325 l.: Nőszerelem — azonos a 3.-kal. Életkép — el. Életképek. 44. Füredi napjaim — el. Életképek. 45. Egy író és két hölgy — el. Életképek. 45. Töredék egy író életéből címen. Elveszett paradicsom).
6. Derű és ború. D. 56. 48—51.
7. Kéz-fogó. Erd. Múzeum. 57. febr. 16.
8. Vész és nemtő. D. 57. 23—6.
9. Egy nő büntetése. D. 57. 32.—4.
10. Férj, özvegy és atya. Délibáb Naptár. 58. (megj. 57. aug. 20.).
11. Mához egy évre. SzK. 57. 5—6.
12. *Novellák.* (Hazai Beszély- és Regénytár. X.). 58. (117 l.: Regényes hajlamok). (?)
13. *Novellák* (Hazai Besszély- és Regénytár. XI.). 58. (152 l.: *Rövid boldogság. Ábránd. Csalódások.* Egy nő büntetése). (?).
14. Házasodjatok. D. 58. 1—7.
15. A ház gyermeke. SzK. 58. 6—8.
16. Egy beszély három szál rózsáért. D. 58. 27—30.
17. Egy milliomos vöröshajú örököse. Délibáb Képes Naptár. 59. (megj. 58. szept. 16.).
18. Kép az életből. Kétgarasos Ujs. 58. 9—11.
19. Egy aristocrata. Di. 59. 7.
20. Gabriela. Di. 59. 14—9.

Szász Károly (1829—1905).

1. Két sír. MI. 50. 3. f. Sz... Károly néven.
2. Hortense. H. 53. 211—20.
3. A nagy-dobos. Di. 54. 19—22.
4. Az áloé igérete. H. 54. 68—74.

Szinnyei XIII. 427. — Novák Sándor: Sz. K. élete és művei. Mezőkövesd. 1904. — Beőthy Zsolt: Sz. K. emlékezete. 1909. — Kéky Lajos: A m. verses elbeszélő költészet a XIX. sz. második felében. Irodalomtört. 1912. — Ravasz László: A pap-literátor. — Voinovich Géza: Szász Ká-

roly. — Vargha Gyula: Szász Károly. Budapesti Szemle. 1929. — Horváth János: Sz. K. emlékezete. Akad. Értesítő. 1929. — Győry Aranka: Sz. K. mint költő. 1930.

P. Szathmáry Károly (1830—1891).

1. Az öntudat kigyói. Mutatvány Báthory Erzsébet c. regényből. H. 51. 223—5.
2. Mutatvány Báthori Erzsébet c. tört. regényből. R. 51. II. 5. f.
3. Az utolsó Iffiu. H. 51. 271—80. Kucsuk néven.
4. A próféta. H. 52. 18—25. Kucsuk néven.
5. Két fejedelem a népből. BV. 52. II. 4—5. Kucsuk néven.
6. A cserkészek. BV. 52. II. 12—3. Kucsuk néven.
7. Déva galambjai. BV. 53. 11—5. Szathmáry (Kucsuk) néven.
8. Egy vigyázatlan kakas. D. 53. I. 6. Kucsuk Szathmáry Károly néven.
9. Selima. H. 53. 31—41.
10. Kaftány feleség nélkül, és feleség kaftány nélkül. Nők Könyve. 53. ápr. 14. Kucsuk néven.
11. A spanyol don Magyarországon. Di. 53. 10—1.
12. Miként születik a háború? D. 53. I. 21—2.
13. Nővásár. Di. 53. 40—1.
14. Marco Bora. Mutatvány Sirály c. regényéből. D. 53. 9. aug. 28.
15. A pécsi diákok. Mutatv. Sirály c. regényéből. Di. 53. 50—1.
16. Fehér vessző. D. 53. II. 14—6. okt. 2—16.
17. A félholt. Orsz. Nagy Naptár. 54. (megj. 53. dec. elej.). Kucsuk néven.
18. Az utolsó kő. D. 54. 2—5.
19. *Sirály.* Történeti regény. 54. I. (198) jan. 20. II. (169) márc. 5. III. (275) ápr. 30.
20. Csák Mór. Di. 54. 15—6.
21. Egy művésznő a XVI. századból. H. 54. 136—43.
22. Isten ítélet. H. 54. 197—200.
23. Bencze és Veronka. Di. 54. 53—4.
24. Két Révay. BH. 54. 560—82. nov. 1—28. Lisznyay Kálmán neve alatt.
25. Ország Ilona. Di. 54. 65—7.
26. Éhség a cserkeszeknél. VU. 54. 41.
27. A lelkész leánya. H. 54. 276—81.
28. Mutatvány Várna c. legújabb tört. regényéből. Arckép-Album. I. 55. (?).
29. Gőg és szerelem. Estike. 55. I. 1—2. f.
30. Samil kedvese. Samil c. regényének négy fejezete mutatványul. H. 55. 39—47.
31. Georgia utolsó királynője. VU. 55. 15—8.
32. Egy zuáv viszontagságai. Di. 55. 28—34.
33. *Samil.* Történeti regény. 55. máj. 30. I. (208). II. (221). Két képpel.
34. A héber leány. CsL. 55. II. 3.
35. Versényi Miklós. VU. 55. 42—6.
36. Szirmay Ilonka. Gyulai Árvízkönyv. 56. (?).
37. A mohácsi árva. Gyulai Árvízkönyv. 56. (?). Feriz néven.

38. *Szinezett lapok a történet könyvéből.* 56. jan. 18. I. (255 l.: *Az Eszterháziak Vezekénynél.* Az utolsó kő. Két fejedelem a népből. Déva galambja. Kaftány feleség nélkül és feleség kaftány nélkül). II. (240 l.: Versényi Miklós. Miként születik a háború? Fehér vessző. Nővásár. A héber leány).
39. Egy szobor története. H. 56. 16—9.
40. Ekebontó Borbála. H. 56. 85—93.
41. A kétszer elesett magyar király. VU. 56. 24—6.
42. Keresztény és pogány. D. 56. 29—32.
43. A kiújult sebek. Mutatvány Magyarhon fénykora c. regényéből. H. 56. 278—80.
44. Szív és jellem. Nő. 57. 1—2.
45. Júlia. D. 57. 2—3.
46. Kamuti uram szenvedései. Erdélyi Múzeum. 57. febr. 16.
47. *Magyarhon fénykora.* Történeti regény. 57. márc. 10. I. (170). II. (177). III. (177).
48. Kapy György uram leányai. VU. 57. 12—7.
49. Mátyás igazsága. H. 57. 131—41.
50. A nyitrai magyar leány. D. 57. 42—5.
51. *Erdély vészcsillaga.* Történeti regény. 57. nov. 3. I. (143). II. (112). III. (155). 2. kiad. a Hazai Beszély- és Regénytárban. IV—VI. 58.
52. A székely fi-leány. SzK. 57. 11—2.
53. Egy tükör története. H. 58. 24—35.
54. Magyar nemes. SzK. 58. 11—2.
55. A drágalátos orvosság. D. 58. 8—9.
56. Egy hervadt virág története. VU. 58. 9—15.
57. *Vetélytársak.* Történeti regény. 58. jún. 1. I. (191). II. (300).
58. A bűvös zár. D. 58. 24—5.
59. Az ábrándozók. Délibáb Naptár. 59. (megj. 58. szept. 16.).
60. *Bethlen Miklós.* Regényes életrajz. 58. okt. 9. (220 l.).
61. Az utolsó tárogatós. Nő. 58. 42—3.
62. Vájdnitz uram kalandjai. Ü. 58. 15—6. Kucsuk néven.
63. A kötlevél. Nő. 59. 2—3.
64. Az ország titka. VU. 59. 10—4.
65. Szenderesy urambátyám. Ü. 59. 14. Kucsuk néven.
66. Kendeffy Ilonka. H. 59. 74—7.
67. Béldi Pál leánya. Nő. 59. 27—9.
68. *Izabella.* Történeti regény. 59. nov. 26. I. (155). II. (182).

Szinnyei XIII. 455. — Abonyi Lajos: P. Sz. K. emlékezete. Kisfaludy-Társaság Évlapjai. 1895. — Kovách Béla: P. Sz. K. élete és működése. Kolozsvár. 1911. — Horváth Endre: P. Sz. K. Pápa. 1928.

Szegfi Mór (1825—1896).

1. Egy kis népélet. H. 53. 192—7.
2. Szél urfi. H. 53. 206—10.

3. Három szív. H. 53. 237—45.
4. A táncosnő. Di. 53. 67—9.
5. A megváltott lélek. H. 53. 274—82.
6. A védangyal. BV. 54. 6—9.
7. Falusi életképek. Mutatvány Az élet harcai c. regényből. H. 54. 209—10.
8. A bűnhődés. Mutatvány Az élet harcai c. regényből. BV. 54. 23.
9. Dunántúli képek. Mutatv. u. onnan. H. 54. 224—8.
10. Egy komoly tréfa. BV. 55. 5—9.
11. Syrén. H. 55. 48—74.
12. A szív rejtélyei. BV. 55. II. 2—5.
13. Tudós asszony. H. 56. 106—17.
14. *Kis bajok, nagy gondok.* Regényes képek. 56. szept. 13. I. (175). II. (203).
15. Betűk és számok. H. 56. 265—77.
16. *A harmadik szomszéd.* Népies regény. 57. márc. 4. I. (284). II. (228).
17. Nem mind arany, ami fénylik. SzK. 57. 24—6.
18. A békepohár. SzK. 58. 52—8.

Szinnyei XIII. 558.

Székely József (1825—1895).

1. Liliputi Tóbiás de eadem. Regény. PN. 50. 158—222. szept. 8—dec. 3. Önállóan: *Liliputfalvai Liliputi Tóbiás.* Regény. 51. (165 l.).
2. Vis a vis. PR. 50. 10. f.
3. Kis Kleopatra. Müller Gyula Nagy Naptára. 54. (megj. 53. szept. elején).
4. Egy csók, mellyel a paripa elfut. D. 57. 22.
5. Nem lesz mátkája ... D. 57. 31.
6. A gyermek is mélyen érez. Nő. 57. 31.
7. Egy mosoly, mely foghúzáson végződik. D. 58. 26.

Szinnyei XIII. 591.

Szendrey Júlia (1828—1868).

1. A huszár boszúja. PN. 50. 211—4. Petőfi Júlia néven.
2. Kórházi jelenet. PN. 51. 246. jan. 3. Petőfi Júlia néven.
3. Egy kis köpeny története. VU. 58. 7.
4. A „Pesti Napló" 61., 62. és 65-dik száma. Nő. 58. 25—6.

Szinnyei X. 1027. — Bihari Mór: Sz. J. irodalmi munkássága. Pesti Napló. 1907. 78. — Szendrey Júlia. Ismeretlen naplója, levelei és halálos ágyán tett vallomása. 1930.

Szigeti József (1822—1902).

1. A babona. BV. 54. 33—5.
2. A balatoni tündér. Színházi Naptár. 57. (megj. 56. okt. 21.).
3. Negyven forintot vagy halált. NT. 57. 6. f.

Szinnyei XIII. 839. — Perényi József: Sz. J. Irodalomtört. 1915. — Hofmann István: Sz. J. 1934.

Szigligeti Ede (1814—1878).

1. Egy apa. H. 50. I. 75—8.
2. Károly barátom levelei. H. 51. 9—14.

Szinnyei XIII. 848.

Szilágyi Virgil (1824—1892).

1. A sors keze. Értesítő. 52. 33. ápr. 20-tól, utolsó folytatása. BV. 52. I. 1. máj. 9. Csaba néven.

2. Mulatság a zöldben. BV. 52. II. 2.
3. Szent Jakab napja. BV. 52. II. 4.
4. Találkozás külföldön. BV. 52. II. 6—7.
5. Hét nap a dicsőségből. BV. 52. II. 6.
6. Az első remete. BV. 52. II. 9—11.
7. Egy szerencsétlen nap. BV. 52. II. 13.
8. A beteg fiú. CsL. 53. 10.
9. *Szelid fájdalmak.* Regény. 53. jún. 26. I. (222). II. (199).
10. Nyári lak. BV. 54. 11—8.
11. Egy vérontó Dulcamara. BV. 55. 16.
12. Szerencsés műtételek. BV. 55. II. 1.
13. *A végzet utai.* Beszélyek. 55. júl. 17. I. (362 l.). Szilágyi Virgil Munkái. I. főcímen (Egy nyári lak. Váratlan vendég — azonos az 1-vel).

Szinnyei XIII. 921.

Szokoly Viktor (1835—82).

1. Jaroszláv. CsL. 54. II. 12.
2. A látnok. Di. 55. 1. Garam néven.
3. A délibáb szerelme. Estike. 55. I. 1. f. Garam néven.
4. Jelenetek az élet színpadján. BV. 55. 9—10.
5. Salto-mortale. BV. 55. 12—3.
6. Ilona szigete. Estike. 55. I. 2. f. Garam néven.
7. Az utolsó szent tűz. CsL. 55. I. 7—8.
8. Egy művész. BV. 55. 18—9.
9. Az öt leány. BV. 55. II. 8—10.
10. Egy quietált kávés. BV. 55. II. 13—6. Iványos László néven.
11. Tolvaj huszár. BV. 55. II. 18—9.
12. Szvela. H. 55. 251—7.
13. Otkolon úr. BV. 55. II. 24—7.
14. Szádvár. H. 56. 40—6.
15. Hogyan keletkeztek Magyarországon a várak? VU. 56. 12—3.
16. Öt pecsétes levél. Di. 56. 17—8.
17. Honi életképek. I. Pesti gaminok. BV. 56. 22—3.
18. Városligeti séták. H. 56. 126—30.
19. Honi képek. II. A dunavízhordó. BV. 56. 24—5.
20. Városligeti séták. II. Tintenfleck úr házának rejtelmei. H. 56. 159—63.
21. Honi életképek. III. A rumunyok. BV. 56. 29—30.
22. Honi életképek. IV. Juhászlegény, szegény juhászlegény. BV. 56. 39—40.
23. Csak Pesten van az élet! H. 56. 249—65.
24. A városiak falunk. MN. 56. 37—8.
25. Én és a moszuli pasa. H. 56. 286—9.
26. Ominozus újévnapok. BV. 57. 1—2.
27. A kosáradás eredete. N. 57. 5—6.
28. Petőfi. MN. 57. 14—5.
29. Rektor Georgius Martonfalvy. H. 57. 58—63.
30. A ganefek. N. 57. 25.
31. A kupaktanács. N. 57. 26.
32. A párbajok! N. 57. 37—8.
33. Színész és komédiás. H. 57. 252—60.
34. A bányamunkások. K. 57. 19—22. A 21. kibővítése.

35. A szerelem el nem marad! N. 57. 47.
36. Úri koldusok. N. 57. 49—52.
37. Adél leghamisabb asszony a világon. SzK. 58. 13—4.
38. A főváros kis bankárjai. N. 58. 14.
39. Regényes rajzok Petőfi Sándor ifjúkori éveiből. N. 58. 27—50. Önállóan: *Regényes rajzok Petőfi Sándor ifjúkori éveiből.* 59. (211).
40. A vándor cigány család. MN. 58. 93.
41. V. Ábrándos éj a bachanáliák után. Mutatvány Pest éjjel és nappal c. regényéből. N. 59. 4—5.
42. Két öngyilkos. H. 59. 59—60.
43. Szállás nélkül! N. 59. 40—1. Peleskei Nótárius néven.
44. Reggel a vendéglőben! H. 59. 156. U. ez: Egy óra egy pesti vendéglőben címen. N. 59. 50.

Szinnyei XIII. 1041.

Tanács Márton (1826—1888).

1. Egy proletárius kéjútja. H. 52. 286—8.
2. Gizela. H. 53. 3—6.
3. Egy éj Velencében. H. 53. 22—30.
4. Emlékezések. H. 53. 43—7.
5. A gályarab. H. 53. 56—69.
6. A festész. Di. 53. 2—4.
7. Házasság bosszúból. H. 53. 81—3.
8. Ész és szív. Di. 53. 22—4.
9. A színésznő. H. 53. 120—33.
10. Egy éjfél Cilliben. H. 53. 198—205.
11. Csillagfutás. H. 53. 224—6.
12. Kötelesség és szerelem. H. 53. 260—81.
13. Az alvajáró. H. 54. 22—31.
14. A tengerész. Di. 54. 40—4. Cserhalmi néven.
15. Leona. H. 54. 165—76. Cserhalmi néven.
16. A szobrász. H. 54. 255—63. Cserhalmi néven.
17. D'Arezzi Violetta. Di. 54. 68—72. Cserhalmi néven.
18. Kornélia. D. 55. 12—6. Cserhalmi néven.
19. A hárfás leány. D. 56. 33—5. Cserhalmi néven.
20. A sak-estély. M. Hölgyek Naptára. 57. (megj. 56. okt. 27.). Cserhalmi néven.
21. Szeretet és szerelem. H. 57. 74—96.
22. Anya és nő. Di. 57. 4—6.
23. A falu árvája. CsL. 57. I. 20—2.
24. Az arckép. H. 57. 279—84.
25. Rang és szív. SzK. 58. 32—6.
26. A fogadás. Di. 59. 1—4.

Szinnyei XIII. 1270.

Tóth Kálmán (1831—1881).

1. Rendkivüli! H. 52. 85—6. Manki néven.
2. Turós csusza és házasság. H. 52. 100. Manki néven.
3. Keserű Péter és Szomorú Katarina. H. 52. 112—3. Manki néven.
4. Mozgó képek. H. 52. I. 121. II. 135. III. 140—3.
5. Egy keserves délutánom Pesten. H. 52. 157—8.
6. Egy arszlánka. H. 52. 170—1.
7. A ki másnak vermet át... H. 52. 186—7.

8. Irén helyett Dorottya! H. 52. 195—6.

Szinnyei XIV. 403. — Dömötör Pál: T. K. életrajza. 1914 (Olcsó Könyvtár). — Alszeghy Zsolt: T. K. lírájának fejlődése. Irodalomtört. Közl. 1915. — Császár Elemér: T. K. Akad. Értesítő. 1915. — Havas István: T. K. emlékezete. Budapesti Szemle. 1931. — Rubinyi Mózes: T. K. U. ott. — Gondán Felicián: Emléklap T. K. születésének századik évfordulójára Baja. 1931.

Udvardy (Cserna) Vince (1840—1896).

1. A cár fia. H. 58. 110—7.
2. Tarnóczy Sára. H. 59. 25—9.
3. A vérdíj. H. 59. 92—4.

Szinnyei II. 314.

Urváry Lajos (1841—1890).

1. A bíró leánya. MN. 57. 62—4.
2. Végzetteljes újév. MN. 57. 103.
3. A menyasszony álma. N. 58. 12.
4. Magyor. SzK. 58. 37—8.
5. Zápolya a budai bérctetőn. MN. 58. 38—40.
6. Bott. MN. 58. 71—4.
7. Isten ujja. N. 58. 38.
8. Egy magyar költő. MN. 58. 87—90.
9. Tarka képek. MN. 59. 19—23.
10. A gyöngyvirág. N. 59. 21.
11. A vén leány. MN. 59. 70—1.
12. Tanórák a kacérságból. N. 59. 38.
13. Kargabairi. MN. 59. 99—103.

Szinnyei XIV. 685.

Vachott Sándorné (1830—1896).

1. *Derű és ború.* Regény. 54. I. (316). II. (228). Megj. ápr. 12.
2. Az életből. H. 56. 189—99.
3. Karbunkulus torony. H. 57. 153—62.
4. *Margit.* Regény. 57. szept. 8. I. 1. könyv (104). 2. könyv (89). II. 1. könyv (93). 2. könyv (82).
5. A vándorok. Remény. 58. jan. 17.
6. Szerelem diadala. N. 58. 27—30.
7. *Irma hagyományai.* 59. I. (196). II. (193). (?).
8. Dalos Bandi. N. 59. 40—2.

Szinnyei XIV. 708.

Vadnai Károly (1832—1902).

1. Ceylon gyöngyei. H. 52. 8—17. Sugár Kálmán néven.
2. A szerelem halottai. H. 52. 62—8.
3. A hóhér leánya. H. 52. 115—9.
4. Üdv és kárhozat. H. 52. 50—3.
5. Adél H. 52. 211—2.
6. Az elérhetlen csillag. Müller Gyula Nagy Napt. 53. (megj. 52. szept. 22.).
7. Egy költő életéből. H. 52. 246—7.
8. Marlaine. H. 52. 258.
9. Az utolsó méd király. H. 53. 8—19.
10. Két kép. BV. 53. 7—10.
11. Comoedie infernale. H. 53. 125—32.
12. Adeline. D. 53. 30—1.

13. Bell-Rock. H. 53. 143—152.
14. Két angyal a földön. D. 53. II. 5—6.
15. Egy nőszörnyeteg. H. 53. 236—9.
16. Jenny. H. 54. 11—21.
17. Sors-üldözöttek. H. 54. 32—45.
18. A fekete kastély. H. 54. 102—10.
19. Eltünt. BV. 54. 3—5.
20. Lenke. H. 54. 124.
21. Poline. H. 54. 150—62.
22. Az ismeretlennő. Müller Gyula Nagy Napt. 55. (megj. 54. szept. 30.).
23. Straniera. Di. 54. 63—4.
24. Hű varróleány. BV. 54. 31—2.
25. Két nőszív. H. 54. 264—75.
26. Két vőlegény, egy menyasszony. H. 55. 270—80.
27. Csalódott szívek. Fáncsy-Album. 55. dec. 17.
28. Művész család. Gyulai Árvízkönyv. 56. (?).
29. Ország Ilona. H. 56. 1—13.
30. Rafael. Di. 56. 2—5.
31. Megtörtént. BV. 56. 11—2.
32. Ilyenek a nők! H. 56. 94—100.
33. Szeretünk és csalódunk. D. 56. 22—6.
34. Egy sebhely története. BV. 56. 23—4.
35. Az első eszménykép. Magyar Hölgyek Naptára. 57. (megj. 56. okt. 27.).
36. Csokonai csókja. H. 57. 1—11.
37. *Beszélyek.* Írta Vadnai Károly. 57. január közepén. I. (170 l.: Megtörtént. Rafael. Straniera. Ceylon gyöngyei. Malvin — azonos a 20.-kal). II. (163 l.: Ilyenek a nők! Adeline. Ország Ilona).
38. Egy hitetlen nő, ki mégis hisz. D. 57. 6—8.
39. Ki hitte volna? Erdélyi M. 57. febr. 16.
40. Egy halott az élők között. Nő. 57. 17—9.
41. A tavasz postája. D. 57. 27—9.
42. Mari legszebb leány a világon. SzK. 57. 2. okt. 7.
43. Hogyan házasodott meg Buzgó Péter uram? N. Színház Nyugintézeti Napt. 58. (megj. 57. okt. 31.).
44. Örökké! SzK. 57. 15.
45. Csaták pillangója. Az én Albumom. 57.
46. Az én Marim. Szépirod. Album. 58. (?).
47. Egy új Vénus. H. 58. 2—7.
48. A hajnalka története. SzK. 58. 30—1.
49. A szomorú ház. H. 59. 1—2.
50. Gyula barátom első lángja. Nefelejts. 59. 3.
51. A szép Betti története. Szegedi Híradó. 59. 1—4. máj. 1—12.
52. Az eltünt királynő. Nő. 59. 40—6.

Szinnyei XIV. 727. — Beöthy Zsolt: V. K. emlékezete. Kisfaludy-Társaság Évl. 1906. — Berczik Árpád: Emlékbeszéd V. K. felett. 1909. — Szász Károly: Emlékezés V. K.-ra. Irodalomtört. 1933. — Bolgár Zsuzsa: V. K. 1934. — Badics Ferenc: Emlékezés V. K. rendes tagra 1933.

Vahot Imre (1820—1879).

1. A huszár mint dragonyos. ME. 50. 2. f. Imrefi néven.
2. *A honvéd őrangyala.* Regényes korrajz. 50. júl. 26. (193 l.).
3. Vahot Imre legújabb regényéből. H. 50. II. 78—82.
4. Daguerrotypek az ó világi magyar életből. LPh. II. 51.
5. A nőidomító. H. 52. 49—53.
6. A sérvitéz. Müller Gyula Nagy Napt. 53. (megj. 52. szept. 22.).
7. *Ködfátyol-képek.* 53. ápr. 14. I. (197 l.: Mézes hetek — el. Regélő P. Divatlap. 42. Menyus bácsi — el. Pesti Divatlap. 44. Turóczy néven. Szécsi Mária és a murányi vár története — el. Magyarföld és Népei. 46. Aki másnak vermet ás, maga esik bele — el. Pesti D. 44.). II. (212 l.: Gräfenberg betegei — el. Kliegl könyv. 42. Az ölebecske — el. Regélő P. Divatlap. 42.) III. (203 l.: Pötöle Gyárfás — el. Emlény. 43.).
8. Kállay Sarolta. Müller Gyula Nagy Napt. 54. (megj. 53. szept. elején).

Vajda János (1827—1897).

1. Az elitéltek éjjele. H. 50. II. 122—4.
2. Severina. H. 51. 33—5.
3. Hábor. H. 51. 64—5.
4. Bolond történetek. H. 54. 46—50.
5. A szerelmes gyermek. H. 54. 163—4.
6. Borzasztó dolgok. D. 56. 18—9.
7. Egy nő, ki mérget akar venni. H. 56. 261—4.
8. Egy bolond, aki szeret. H. 57. 15—26.
9. Balambér lelke. Nő. 58. 11.
10. A váratlan orvos. Nő. 59. 14.

Endrődi Sándor: V. J. emlékezete. Kisfaludy-Társaság Évl. 1906. — Rubinyi Mózes: V. J. 1922. — Kéky Lajos: V. J. Irodalomtört. Füzetek. 1927. — Riedl Frigyes: Vajda, Reviczky, Komjáthy. 1932.

Vas Gereben (1823—1868).

1. Falusi képek ráma nélkül. H. 50. I. 116—8.
2. A zálogos köpönyeg. R. 51. I. 1—2. f.
3. Egy falu, két bakter. LPh. I. 51.
4. A huszár. Mutatvány szerzőnek Korszakok c. regényéből. R. 51. I. 3. f.
5. Három asszony. PN. 51. 417—23. Névtelenül.
6. A hat ökrös pógár. LPh. II. 51.
7. *Parlagi képek.* 51. szept. 4. I. (181 l.: Kocagyerek — el. Pesti Divatlap. 47. *A javasasszony*, másodszor: Romemlékek. 51. okt. 20. Egy falu. két bakter. Lucaszék — el. Hazánk. 48. A hat ökrös pógár. *A móringlevél.)* II. (179 l.: Három asszony. *A katonaregula*, másodszor: R. 51. II. 4. f. *A pinceajtó. Ád az Isten, csak kérni kell tőle.* A huszár. *A kárvallott cigány).*
8. A nép. 1809. D. 53. I. 5. másodszor Vas G. Nagy Naptára. 54.
9. Az út melletti kereszt. D.

53. I. 9., másodszor Vas G. Kis Képes N. 54.
10. Egy falat kenyér. Falusi Esték. 1. f. 53.
11. Aki másnak vermet ás, maga esik bele. Falusi Esték. 2. f. 53.
12. Aszpern. D. 53. II. 25.
13. Egy gombolyag fonal. BV. 54. 1—2.
14. Én nemzetem, zsidó népem. 1809. BV. 54. 3.
15. Az éjjeli vendég. Falusi Esték. 4. f. 54.
16. Kormányzó és majoresco. BV. 54. 10.
17. Két fösvény. Vas G. Nagy Naptára. 55. (megj. 54. nov. 16.).
18. Koplalási rendszer. BV. 54. 31—2.
19. Ártatlan kalandok. BV. 55. 2—3.
20. 1830. Mutatvány a Régi jó időkből. BV. 55. II. 1. Nb. a 8., 12., 14., 16. is a Régi jó időknek egy-egy fejezete.
21. *A régi jó idők.* Regény. 55. júl. 8. I. (146). II. (192). III. (188).
22. Az első dörgés. BV. 55. II. 4. V... betű alatt.
23. Két szomszéd. Vas G. Kis Képes Napt. 56. (megj. 55. szept. 12.).
24. *Tormagyökerek.* 55. szept. 17. (209 l.: *Darázsfészek.* Koplalási rendszer. Ártatlan kalandok. Matyi bácsi — el. Pesti Divatlap. 48.).
25. Fácánpecsenye vagy: ördög jár a faluban. BV. 55. II. 18.
26. Aki másnak vermet ás. H. 56. 118—22., azonos a 13.-kal.
27. Isten keze. H. 56. 166—71.
28. *Nagy idők, nagy emberek.* Magyar korrajz. Bécs. 56. I. (182). II. (174). III. (172)., aug. 5.
29. *Ne búsulj.* Beszélygyüjtemény. 56. I. (196 l.: Az éjjeli vendég. Két szomszéd. Urambátyám és én — el. Életképek. 47. Az út melletti kereszt. Egy falat kenyér. Két fösvény.) II. (160 l.: Aki másnak vermet ás, maga esik bele. A róka — el. Pesti Divatlap. 47. A király és bolond — el. Életképek. 46. Egy gombolyag fonal. Fácánpecsenye vagy: ördög jár a faluban. A zálogos köpönyeg). Megj. aug. 18.
30. Régi módi házasság. H. 57. 54—64.
31. A nemzet napszámosai. Magyar korrajz. PN. 57. 58—193. márc. 12—aug. 26. Önállóan: *A nemzet napszámosai.* 57. I. (176) jún. 21. II. (176). III. (188) aug. 30.
32. Két íródeák. M. Posta. 57. 1—3. júl. 1—3.
33. Régi képek. Az enyingi bíró. VU. 57. 35—8.
34. Az öreg Schnellerné. H. 57. 223—7.
35. A megsült végrendelet. SzK. 57. 4.
36. A falu szája. Hazánk. 58. 6—7. f. (?).
37. A badacsonyi szüret 1795-ben. SzK. 58. 1—3.
38. A bácsi meg az öccse. MN. 58. 11—7.
39. Berzsenyi mint kérő. SzK. 58. 26—8.
40. *Egy alispán.* Magyar korrajz. 58. I. (165), ápr. 6.

II. (172) máj. 11., III. (173) máj. 28.

41. Széchenyit csak Széchenyi győzheti le. Mutatvány az Egy alispán c. korrajzából. SzK. 58. 37.
42. Az Ernőezred. Kétgarasos Ujság. 58. 1—2. okt. 3—10.
43. Bihari és a pozsonyi orvos. Kétg. Ujság. 58. 4.
44. Egy ember, ki a jég hátán is megél. Kétg. Ujs. 58. 6—8.
45. Egy ember, ki a maga kárán tanul. Kétg. Ujs. 59. 15.
46. *A multak emlékei.* 59. ápr. 16. I. (212 l.: A badacsonyi szüret 1795-ben. Berzsenyi mint kérő. Bihari és a pozsonyi orvos. Régibb magyar népélet: A falu szája.) II. (211 l.: Régi módi házasság. Az öreg Schnellerné. Az Ernőezred. Az enyingi bíró).
47. A dörmögő ember. Kétg. Ujs. 59. 20.
48. Füred hajdan és most. Kétg. Ujs. 59. 21—2.

Barabás Ábel: V. G. 1906. — Fábián István: V. G. Napkelet. 1936. és kny.

Vértesi Arnold (1836—1911).

1. A mór király. H. 56. 28—39.
2. Trón és zárda. H. 56. 290—300.
3. Abbasz sah. H. 57. 106—17.
4. Sanpietro (1564). Nő. 57. 28—9.
5. Kennawah. H. 57. 184—6.
6. Dicsvágy és szerelem. D. 57. 35—6.
7. Mahmud Gildzsi. D. 57. 46—8.
8. Halász és trónkövetelő. Nő. 57. 50—1.
9. Szerelem martyrja. H. 57. 295—7.
10. Balassa Bálint. Nő. 58. 3—4.
11. Korvin János. SzK. 58. 17—8.
12. A trieri rabbi leánya. D. 58. 94—5.
13. II. Endre keresztes hadjárata. SzK. 58. 28.
14. Kun-világ Magyarországon. H. 58. 84—104.
15. Öreg Bethlen István háza. SzK. 58. 39—41.
16. A renegát. Di. 58. 24—6.
17. A szegedi főbíró. N. 58. 32.
18. Régi kép a lovagok korából. SzK. 58. 64—6.
19. Hiú vágyak, tört remények. D. 58. 39—41.
20. Egy grófi név becsülete. H. 58. 231—6.
21. Ottó király menyasszonya. Nő. 58. 45—6.
22. Szép feleség. H. 58. 290—4.
23. *Történeti beszélyek.* 59. ápr. 7. I. (151 l.: Öreg Bethlen István háza. Ottó király menyasszonya. Hiú vágyak, tört remények. Bánffy Buzád — azonos a 9.-kel. Halász és trónkövetelő). II. (169 l.: A mór király. Sanpietro. A trieri rabbi leánya. Szép feleség. Kennawah).
24. Egy szerelmes ember története. SzK. 59. 28—33.
25. Hedvig. Nefelejts. 59. 4—5.

26. Regényes hajlamok. H. 59. 50—4.
27. Az aranygyapjú. H. 59. 61—4.
28. Arimán áldozata. Di. 59. 27—8.
29. A dicsőség útja. H. 59. 95—9.
30. Pogányok harca. K. 59. 35—7.
31. Ritka hűség. Nő. 59. 37—9.
32. Egy ártatlan hazugság. Emich Nagy Naptára. 1860. (megj. 59. szept. 15.).
33. A legszebb leány Sevillában. Nefelejts. 59. 25—6.

Szinnyei XIV. 1153. — Császár Elemér: V. A. Budapesti Szemle. 1911. és Kisfaludy-Társaság Évl. 1914.

Virághalmi Ferenc (1824—1875).

1. Egy éj a börtönőrségen. Di. 56. 9—10.
2. Egy katona naplójából. D. 56. 7.
3. Egy halott saját elbeszélése. H. 56. 250—2.
4. Egy kivándorlott naplója. Győri Közlöny. 57. 8—15. és 58. 2—12.
5. Egy sokadalom élményei. N. 58. 19.
6. Egy éj a vaspályán. D. 58. 20.
7. A fegyver-kovács. Győri Közlöny. 58. 52—101. júl. 1—dec. 19. Önállóan: *A fegyver-kovács.* 59. (kny. a Győri K.-ből).
8. *Törökvilág Győrben.* Történeti regény. Győr. 59. I. (209). II. (211). (?).
9. Tisztelletes úr leánya. Győri Közlöny. 59. 8—26.
10. Egy pezsgőpalack dugasza. Nő. 59. 17.
11. Izmail aga. Mutatvány a Törökvilág Győrben c. regényéből. Győri Közl. 59. 66—7.

Szinnyei XIV. 1251. — Lám Frigyes: V. F. Győri m. kir. áll. leánygimnázium Ért. 1927. és kny.

NÉVMUTATÓ

A, Á

Aba Sámuel 554
Abbasz sah (17. sz.) 552
Abd-el Kader II. 420
Abdi basa 310, 311
Abenserragok 552
Abonyi Lajos 107, 146, 259, 262, 289, 444, **446**, 452, 454, **593—5**, 604, 606. — II. 8, 292, **417—29**, 431, 436—7, 469, 513, 580, **635—6**, 656, 657
About 75, 152. — II. 7
Ábrai (Figura) Károly 107, 436—8, 452, 538, 546, **561—2**. — II. 133, **639**
Abrantes hgnő II. 7
Achard 75. — II. 7
III. Achmed 223—4
Acton 465, 479
Ács Károly 75
Ács Zsigmond II. 4, 8, 11, 13
Adorján Boldizsár II. 547
Ágay Adolf 107, 146. — II. 8, 33, **468—9**, 567, **636**, 648
Alba herceg 553
Albach Szaniszló II. 130
Albin II. 8
Albrecht főherceg 3, 10
Alcibiad II. 281
Alexandrin II. 106, 110
Alexis, Willibald II. 14, 620, 623
Alfieri 48. — II. 19
Almási (Balogh) Tihamér 107, 128, 146. — II. **458—61**, 463, **636**
Álmos 528
Álmos herceg 98, 570
Alpár 18
Alpári l. Szilágyi Sándor
Alszeghy Zsolt 96, 353, 356
Alter 22
Alvinczi Ferenc 87
Amade Konstancia grófnő II. 303
Ammianus Marcellinus 579
Ampère J. 76. — II. 17
Anda 258. — II. 106
Andersen 118—9. — II. 17, 412
Andrásavics Imre II. 333
Andrássy Manó gr. 83
Angyal Bandi 318
Angyal Dávid 62, 564. — II. 159, 297, 315—6, 321, 342, 364
Anicet-Bourgeois 46, 97
Ányos Pál 572, 583
Apafi Mihály 292—8, 300—1, 304, 402, 442, 501—2, 506, 513—5, 519, 563, 592
Apafiné 506
II. Apafi Mihály 304, 502, 504
Apafi (álnév) II. 620
Apor László vajda 554
Apor Péter 492. — II. 313
Arago (drámaíró) 46
Arago (fizikus) II. 420
Aranka II. 106
Arany János 7, 8, 10, 24, 26, 56, 57, 60, 64, 70, 73, 78—9, 95, 106, 118, 120, 125, 214, 373, 375—7, 399, 400, 526, 543, 565, 578. — II. 70, 96, 128, 134, 240, 296—7, 300, 313—4, 331, 342—3, 345, 463, 469, 487—8, 504—6, 509, 511, 565, 598
Arany László 553
Aranyosi II. 106
Aranyvári Emilia 42
Ariel l. Kuthy Lajos
Arnold-Fournier 46
Árpád vezér 438, 590
Ártándy Péter 494—5
Árvay II. 620

Aschbach 467
Ashford-Owen II. 12
Astyages 430
Aszalay József 89
Atádi (Golub) Vilmos 85, 87. — II. 620
Atelközy 263—4, 280. — II. 106
Attila 82, 86, 517, 579
Auber 39
Auerbach 75, 109. — II. 13, 14, 351, 393, 491
Augier 46
Aurél l. Paulikovics Lajos

B

B. B. 263. — II. 107, 620
B. J. II. 472
Baader Nándor 576
Babeuf II. 101
B . . . s P. (Babos Pál) 267. — II. 6, 7, 8, 10, 128—9, 610, 612—3
Bach Sándor 2, 7, 9
Bach J. Sebestyén II. 466
Bacsó Tamás 168, 174, 189, 308—9, 373
Badacsonyi II. 620, 625
Badics Ferenc II. 520, 523
Bagó Márton 91
Bagréef Speranski II. 16
Bailly 46
Bajazid (Bajazeth) 228, 435
Bajza József 77, 381. — II. 85—6, 140
Bajza Lenke 146. — II. 56, 73, 85—7, 649
Baksay Sándor 146, 451, 600
Balassa br. 339
Balassa Bálint 529, 553, 583
Balassa Ferenc 524, 551
Balassa Imre 442, 563, 592
Balassa István br. 551
Balassa János 90, 507, 551, 562
Balassa Menyhért 503
Balázs Sándor 107, 132, 141, 146, 258, 277, 283—4, 285, 288—9, 421. — II. 8, 10, 13, 92, 292, 333, 343, 384, 484—5, 579—89, 594, 638, 644
Balaklava II. 620, 623
Baldinucci 581
Balfe 39
Bálintitt-család 539
Ballagi Mór 137, 142. — II. 648
Balling 519
Balogh Gyula II. 620
Balog István 44. — II. 620
Balogh Károly II. 377
Balogh Melanie II. 106, 109
Balogh Pál dr. II. 458
Balogh Tihamér l. Almási Tihamér
Balogh Zoltán II. 539, 569
Balzac 75—6, 148, 152—3, 198. — II. 6, 141, 149, 152, 170, 184—5, 224, 232, 262, 278, 287—9, 290—1, 292, 319
Bánffay Simon 108
Br. Bánffy-család 490
Bánffy Ágnes (Barcsainé) 501—2, 528
Bánffy Buzád 554
Bánffy Dénes 292—5, 502
Bánffy Miklós (15. sz.) 498—9
Bánffy Miklósné l. Sagáni Margit
Bánk bán 507. — II. 604
Bányay László 113. — II. 106—7
Barabás Ábel II. 503, 506, 509, 512
Barabás Miklós 31, 82, 105, 130, 183. — II. 39, 543
Baránszky-Jób László 363. — II. 286
Baráth Ferenc II. 374.
Barbey d'Aurevilly 152, 155. — II. 6
Barbier 46
Barcsai Ákos 501—2, 519
Barcsai György 519
Barina Vendel l. Kuthen
Barók Dániel (Ikfalvi) II. 178
Barrière 46
Bartalus István 37. — II. 465—7
Bartay András 31
Bartels Adolf 149
Barthel 48
Barthelemy Roberts 218—9
Barthos János II. 110
Bartók Gábor II. 106, 110
Le Bassu d'Helfné II. 7
Bástai 500, 527—8, 532, 563
Bátor Miklós l. Lévay József
Bátori András 500—1, 526, 532
Bátori Boldizsár 500, 533
Bátori Erzsébet 490—1
Bátori Gábor 464—5, 487, 506, 539
Bátori István vajda 504
Bátori István 550, 562

Bátori Klára 504, 529
Bátori Kristóf 542
Bátori Zsigmond 500, 504, 506, 526, 532, 543, 588
Bátori Zsófia II. 213—29, 237, 251
Batthyány Lajos hg. II. 499
Battu 46
Bayard 46, 97
Bayer József 43, 97, 166, 303. — II. 395.
Beatrix királyné 469—70, 478—9, 498, 524, 566
Beauchamp Ede II. 7
Beaurepaire 597
Beauvoir 46
Beauvoirné II. 7
Beecher Stowe II. 12—3
Beethoven 37, 39. — II. 466
Beimel 91
Beke Sámuel II. 448
Békesi Gáspár 550, 562, 600
IV. Béla 479, 484
Béldi Pál 167, 223, 289, 291, 295, 297, 299, 300—1, 303, 443, 500, 510, 513—4
Beleznay-család 595
Beliczay Elek II. 106
Bellini 39—40. — II. 630
Bem 245, 490, 539
Bene István II. 106
Benedek József 190. — II. 106
Benedix 45
Benkhard Ágost II. 106, 108
Benza Károly 41
Benyovszky 38, 86
Beőthy Gáspár II. 562
Beőthy László 63, 88, 106, 113, 124—5, 141—2, 144—5, 208, 214, 262, 276, 280, 287, 394, 428, 433, 442, **448—9**, 550, **583—4**, **586—8**, 604, 606. — II. 11, 13, **114—7**, 136, 324, **479—81**, **562—78**, 579—80, 587—9, 594, 597—8, 622, 630, 644
Beőthy Zsigmond II. **470**, 562—3, 566, 568, 642
Beőthy Zsolt 353, 363, 372, 375, 379, 400, 411. — II. 228, 510, 526, 562
Béranger 286
Bercsényi Miklós 592
Berczelly János 452
Bérczy Károly 108, 116, 119, 132, 137, 141, 145, 215, 260, 265, 267, 273, 276, 285, 438, **441**, **589—90**, 604, 606. — II. 10, 12—3, 134, 141, 177, 287, **376—84**, 425, 513, **633—5**, 643
Berde Áron 119, 126
Berecz Imre 271, 289, 422, 576. — II. 106—7, 109
Berecz Károly 102. — II. 8, 125, 395, **558—9**, 607
Bereczk Béla II. 3, 8
Beregszászy Lajos 22
Berei Lajos II. 620
Berlioz 11. — II. 7, 465
Bernadotte 204
Bernard A. II. 5
Bernard Károly 152—3
Bernát Gáspár 62—3, 89, 106, 124, 128, 140—1, 145, 239, 263, 265, **280**, **283**, 288—9, **585**. — II. 420, **481—2**, 517, **536—42**, 546, 575, 598, 603—4, 614, 625, 627, 630, 641, 643
Berthet Elie II. 5
Bertók a csíkban (álnév) II. 620
Berzeviczy Albert 1, 7, 12—3, 17, 27, 29, 33, 49, 52, 62, 84, 93
Berzsenyi Dániel 585. — II. 489
Bessenyei György 116, 570—1, 583
Besze János 262, 269, 277. — II. 106
Bethlen (név) 603
Bethlen Farkas 402, 492, 542
Bethlen Ferenc 506
Bethlen Gábor 450, 470, 506, 567. — II. 192—3, 224
Bethlen Gábor (ifj.) II. 385
Bethlen Gergely 304
Bethlen István (öreg) 554
Bethlen István 516
Bethlen János 297, 299, 492
Bethlen József gr. II. 453
Bethlen Miklós 82, 89, 293, 464, 492—3, 501, 502, 528. — II. 624
Bethlen Miklós gr. (Bolnai) 47, 141. — II. 624, 649
Bethlen Zsigmond gr. 576. — II. 106—8, 649
Bezerédj István 330
Bibiena bíboros 584
Bihari János 32. — II. 490, 502
Birányi Schulz Ákos 254, 257, 259. — II. 106—7, 112
Birch-Pfeiffer Sarolta 45

Biz Ugy (álnév) II. 620, 623
Blaha Luiza 47
Blandrata 570
Boccaccio 119. — II. 17
Bocskay István 309, 532—3, 563, 597
Bocskay Lajos 446, 576—7. — II. 106—7, 110
Boda Vilmos II. 620
Bodenstedt 496, 545. — II. 14
Bodnár János II. 106, 108
Bodonyi 504
Bodossy Gyula II. 3, 106, 620
Bodrogi II. 106
Bognár Ignác 31, 38
Boieldieu II. 19
Bokácius 309
Bokor Ferenc 266. — II. 106, 108, 620—1
Bolgár Béla 576
Bolgár Zsuzsa II. 430
Bolivar Simon 177, 192, 216, 253
Bolnai l. gr. Bethlen Miklós
Borbála királyné 467, 477—8
Borgia Cézár 226
Bornemisza Anna 292, 295—6
Bornemisza János 466, 494
Bornemisza János (erdélyi) 504
Boronkai Margit 527
Boros Ádám II. **470—1**
Boross Mihály 55, 85, 87, 106, 130, 134, 137, 145, 238, 259, 263, 267, 270, 276, 278, 280, **282—3**, 592. — II. 13—4, 18, **482—3**, 517, **548—55**, 558, 560
Borsos József 31
Boruth Elemér II. 547
Bory Mihály 425
Bosco 355
Bótori Riza II. 106
Bouchardy 46
Bourget Pál 156
Bowring II. 508
Böhm Gusztáv 312
Brády-család 243—4
Brandenburgi Katalin 470, 519, 528, 567
Brassai Sámuel (Canus) 27, 37, 73—4, 90, 124, 141, 467, 483, 486. — II. 9, 13
Brehm II. 53
Breier Ede II. 14
Brisbarre 46
Brocky Károly 31
Brodarics 466
Brodszky Sándor 31
Bródy Zsigmond 189
Brunetière 149, 151
Brunner 22
Brunszvik Mária Terézia grófnő 564
Brúz Lajos 576
Bubek István 597
Buckstone 45
Bucsánszky Alajos 88, 92, 140, 142—3. — II. 4, 550
Budai Ferenc 561
Bujdosó 216, 577
Buksi (álnév) II. 620—2
Bulcsu Károly 576. — II. 96
Bulwer 106, 148, 195. — II. 8, 11, 141, 377—8, 380
Bulyovszky Gyula 71, 75, 137, 194, 318. — II. 9, 13, 29, 68, 133, 189, 595, **609—10**
Bulyovszky Gyuláné 26, 47—8, 84, 107, 146. — II. 56, **68—73**, 107, 136, 436, **633**
Bunkó Feri 11. — II. 423—4.
Burgess II. 12
Burgio 466
Bús Vitéz (Matkovich Pál) 107, 285. — II. 133, **595—8**
Butter Flórián l. Lauka Gusztáv
Buttykay Jenő 576. — II. 620
Büky Miklós II. 106
Bülow Hans 33—6
Byron 225, 299. — II. 19, 153, 405, 432, 443, 624
Byzantinus Stephanus 578

C

Cz... A... II. 107
Cabot II. 101
Czakó Zsigmond 44. — II. 42, 410, 624
Calderon 44. — II. 432
Canova II. 19
Cantù Cézár 82. — II. 17
Czanyuga József 38, 267, 278, **279**, 287. — II. 132, **610—12**
Caretto 226
Carinus 98, 169, 202, 253, 445
Carré 46
Cartouche 226
Casanova II. 281
Castelli II. 14
Catalani 339, 443. — II. 19
Catlin George II. 175

Cavanagh grófnő II. 11, 563
Cerrito 62
Cervantes II. 17, 19, 603
Champfleury 152—3. — II. 7
Chassin 188, 463
Chateaubriand 149—50, 152—3, 552. — II. 4, 634
Christierna 469
Cibinius 304
Czigány l. Endrefi Károly
La Cinna Oszkár 32
Clairville 46
Claude Lorrain II. 109
Clark Ádám 17, 28
Clauren II. 14
Collins Wilkie II. 11
Confucius II. 624
Conscience Henrik II. 18
Constant Benjamin II. 365
Cooper 195
Corneille 44, 47
Corvin János 470, 478—9, 524, 554, 566, 570, 589
Ctesias 579
Czobor Márk 468
Czuczor Gergely 54
Czunya Miklós 223, 226, 293, 297, 304—5, 310
Cyrus 430

Cs

Cs... II. 620
Cs. P. 237
Csaba l. Szilágyi Virgil
Csák Máté 507
Csák Mór 507, 509—10
Csáky István (17. sz.) 519
Csáky László 301
Császár Elemér 73, 339, 352—4, 356, 363, 379, 401, 414, 444. — — II. 228, 241, 278, 285, 287, 374, 480, 497
Császár Ferenc 61, 67, 118, 120, 141, 144—5, 192, 257, 262, 268, 277, 280, 421, 423, 469, **591**, 604. — II. 16, 18, **35—8**, 373, **628—9**, 655
Császár György 38
Csatár II. 620
Csatáry Ottó 241, 258, 264, **266**, 267. — II. 122, **559—60**
Csató Pál 148. — II. 31—2, 141, 149, 627
Csécsi János 550
Csekonicsné Lipthay Leona brnő II. 69, 462
Csengery Antal 68, 73, 81—2, 85, 108, 122, 131, 486. — II. 17, 143, 314
Csengery Róza II. 17
Csepeli Sándor II. 106
Cserei Mihály 82, 89, 167, 291—3, 295, 297, 299, 304, 442, 464—5, 492, 603
Csernátoni (Beke) Laura II. **448—50**, 649, 655
Csermelyi Sándor 95
Cserni Száva 309
Csiaffer basa II. 191—3, 250, 256, 258, 281
Csiszár Amália, gr. Nemesné 287. — II. 106
Csitt Olivér II. 106, **111**
Csokonai Vitéz Mihály 24, 323, 572, 578, 583, 585—6. — II. 431, 489, 624
Cholnoky László II. 595, 620
Csöglei II. 620
Csulai György II. 196, 201—2, 204, 207, 213, 226, 228, 239, 252
Csuthy Zsigmond 576. — II. 106—7
Csűry Bálint II. 160

D

Dallos Gyula 76. — II. 9, 13, 620
Dalmady Győző 547. — II. 590
Dálnoki Barna 261, 576. — II. 106—7
Damascenus Nicolaus 578
Damjanich 257. — II. 25
Danielik János II. 211
Danielik József 79
Danin E. II. 12
Dante II. 16, 432
Dávidházi 514
Dayka Gábor II. 142
Dayka János II. 213, 215, 218, 223, 226, 228
Deák Farkas 259. — II. 56, 93, **95—6**
Deák Ferenc 10, 59. — II. 391
Deák-testvérek (16. sz.) 567
Decebal 527, 593. — II. 135
Decourcelle 46
Decsy Sámuel 221, 223, 435
Defoe 86. — II. 11

Degré Alajos 54, 63, 107, 119, 124—5, 141, 144—5, 148, 463, 550, **581—3**, 604, 606. — II. 22, **38—52**, 110, 136, 517, 580, 627, **629—31**, 643
Deinhardtstein 45
Delénfi II. 620, 625
Déli Mihály (Schuller János) 465, 477
Delorme 46
Dembinszki 245
Demeter cár (Ál-) 208
Dengi János II. 160
Dengi János ifj. II. 184
Dennery 46, 97
Dervarics Kálmán 438, 576, 578. — II. 133, 642
Déryné II. 325
Desbordes Valmers II. 7
Deslys 152—3. — II. 7
Desnoir 46
Dessewffy Emil gr. 10
Dessewffy Gy. M. 576
Dézsi Lajos 297, 309, 459—60, 464—7
Dickens 75, 106, 108, 118—9, 131, 144, 192—3, 316, 319, 321, 332—3, 337, 342, 344, 347, 354, 371—2, 394, 492, 515. — II. 8—10, 124, 130, 161, 179, 187, 246, 287, 289, 291, 316, 322, 345, 365—6, 378, 380, 390, 394, 410, 428, 439, 441—2, 444—5, 465, 480, 484, 517, 575, 588—9, 644
Dienes Lajos II. 620—1.
Dineaux 46
Dingelstedt II. 14
Diodor (sziciliai) 578
Disraëli 131. — II. 11
Ditmár 22
Dlugosz 464
Dobó István 562
Dobó Krisztina 553
Dobozy Mihály 177, 309—10
Dobsa Lajos 43, 54, 74, 97, 107, 145. — II. 332, 390, **394—400**, **635**, 655
Dobsa Sámuelné II. 395
Dolce, Carlo II. 153
Doloresz l. Madarassy Klotild
Domenichino 550
Don Gunárosz l. Lauka Gusztáv
Donati 134
Donizetti 39—40. — II. 57
Doppler Ferenc 31, 34, 38, 40, 582
Doppler Károly 34, 38
Doumic R. 149
Dózsa Dániel 127, 145, 258, 286, 437, **525—7**, 602. — II. 122—3, 373, 641
Dózsa György 97, 179, 190, 195, 591
Dömény József II. 106, 620, 622
Dömény Pál II. 620
Dőry Irén II. 106
Drabilius Miklós 551
Drávai Sándor II. 56, **105—6**
Dreyschock Alexander 36. — II. 629
Ducange 46
Ducas Mihály 207
Dudumi Demeter 52
Dugonics András 466, 553. — II. 510
Dujardin József br. II. 160
Dúl Mihály 311—2
Dumanoir 46, 97
Dumas (id.) 45—6, 48, 75—6, 96, 102, 106, 108—9, 118—9, 129, 144, 152—4, 160, 184—5, 187, 192, 194, 225, 277, 313, 335, 414—5, 484, 578, 584. — II. 2—3, 43, 68, 72, 134, 292, 329, 331, 400, 517, 589, 631, 644, 652
Dumas (ifj.) 45—6, 106, 109, 118, 152—4, 160. — II. 6, 368, 421
Dumoriez 597
Dunaiszky László 30
Duprenoy II. 7
Duvart 46
Duverier 46
Dux Adolf II. 350, 364
Dzsem herceg 172, 227, 373, 435, 552

E, É

E* II. 107
Ede II. 106
Éder Luiza II. 559
Édes M. 288. — II. 620, 625
Édes Vince II. 106, 620
Edua 599
Eggenberger 92
Egressy Béni 31
Egressy Gábor 47, 59
Egy földönfutó (álnév) II. 620
Ekebontó Borbála 508
Elek Oszkár 208
Elekes Kálmán II. 620, 624

Elemér II. 620
Elfrida 553
Eliot II. 11
Ellák II. 620, 622
Ellinger József 41
Elmás basa 434
Elz 45
Emich Gusztáv 60, 92, 115, 142, 144, 181, 186, 189, 338, 526. — II. 188
Emilia l. Kanya Emilia
Eminah (Emine) 226
Emma 240, 264. — II, 106, 620
Emődy Dániel II. 539
II. Endre 441—2, 452, 507, 554, 556, 590
III. Endre 529, 551, 553
Endre (Nagy L. öccse) 597
Endrefi Károly 268, 277. — II. 56, **104—5**
Engel József 30
Enoult II. 7
Enyedy Miklós 128
Eötvös József br. 54, 82, 84—5, 122, 136, 145, 148, 163, **268—9**, 313, 330, 340, 416, 458, 486, 492, 577. — II. 141—2, 225, **348—75**, 387, 440, 444—9, 462, 474, 504, 512, 530, 550, 558, 649, 655—7, 659
Erdélyi János 73, 79, 94, 132, 488
Erdélyi József II. 56, **101—2**, 642
Erdélyi Pál II. 523
Erdélyi Indali Péter II. 3
Éri II. 620, 625
Erkel Ferenc 33, 42, 50
Erzsébet (III. Endre leánya) 551, 554
Erzsébet királyné (Nagy L. neje) 469, 479
Erzsébet cárnő 549
Esterházy Pál hg. 30
Eszther 463—4
Ézsau 528

F

F. Iván II. 620
Fábián István 382, 415. — II. 505, 510
Fabó András (Vig Dezső) 89
Falk Miksa 62, 108, 187, 564. — II. 35
Faludi Ferenc 77
Famózy II. 620
Fáncsy Lajos 47, 125, 461
Farkas Gyula 354, 379, 414, 417
Faustina 177, 188, 203
Fáy András 136, 145, 147, 330, 338—9, 381, 396, 458, 530, 550, 584. — II. 111, 140, 366, 417, 501, 504—5, 516, **518—26**, 530, 643, 650, 652, 657
Fáy Gyula 165, 242
Fehér Márton II. 620
Fekete János 87, 576, 578, 583. II. 471, 620—1
Fekete Lajos 436, 576
Fekete Soma II. 4, 8, 13, 15, 18
Feldmann 17—20, 22—3, 30—1, 51, 92
Feleki Miklós 47. — II. 620—1
Felekiné Munkácsi Flóra 47
Feltóthy Anna 582
Fényes Elek 54, 83, 86, 132
Fenyvessi Károly II. 471, 620
I. Ferdinand 503, 529, 589
II. Ferdinand 508, 567
I. Ferenc József 9
I. Ferenc fr. kir. 586
Ferenczy József 101. — II. 32
Ferenczi Zoltán II. 350—1, 355, 363, 374
Ferenczy Zsigmond Jakab 78—9
Ferhád 213
Ferrand II. 7
Festetich György gr. 592. — II. 489, 499
Festetich Leó gr. 117
Feszl Frigyes 21
Feuillet 46, 75, 106, 109, 152, 156, 160, 350. — II. 6, 437, 442
Féval Pál 28, 106, 109, 152—3, 158. — II. 5, 6
Feydeau E. II. 7
Fia nyúl (álnév) II. 620
Fielding II. 19
Filep Mihály 576. — II. 620
Filó Lajos 576. — II. 472
Flaubert 153, 156. — II. 6
Florian II. 17
Flotow 39—40
Flygare Carlén II. 18
Fogarasi János II. 516, 518
Follinus II. 620, 622
Forray Endréné grófnő (Brunszvik Júlia) 564
Forster Rudolf 89, 433, 436, 584. — II. 8, **129—30**, 610, **616—7**

Fortoul II. 7
Fortunatus Imre 168—9, 309, 441, 466, 569
Foscolo Hugó 109. — II. 17
Fournier 46
Földényi (Feldinger) Frigyes II. 438
Földváry Gábor 330. — II. 501—2, 508
Földy János 521
Fraknói Vilmos II. 561
Frangepán Beatrix 470, 524
Frangepán Ferenc (16. sz.) 600
Frank Ignác II. 568
Frankenburg Adolf 55—6, 107, 136, 145, 261, **264—5**, 269, **280—1**, 286, 289. — II. **117—8**, 516, **529—33**, 537—8, 540, 575, 607, 643
Fréderice 46
Freytag Gusztáv 75, 144, 329. — II. 13—4, 388
Friebeisz Ferenc 270, 277. — II. 106, 109, **470**
Friebeisz István 67, 85, 93, 117—8, 122, 124, 141, 144, 447. — II. 2, **613—4**
Friedreich Endre II. 57
Fridrik császár 498
Fugger 309, 487
Fulkó lovag 181, 253, 308—9
II. Fülöp 552
Szép Fülöp 207
Füredy Mihály 31, 41, 190
Füredi Nándor 576

G

G. E. 257. — II. 107
G—i I—n II. 620
G. L. II. 107
Gaal József 86, 145, 147—8, 303, 318, 323, 382, 458, 474, 508. — II. 22, 110, 396, 517—8, 657
Gaal Karolina **575—6**. — II. 649
Gábor Áron 443
Gajzágó László 576
Gajzágó Salamon 261, 265, 267, 288, 496, 600. — II. **130—1**, 610, **613—4**, 655
Gál János 198, 353, 355—6, 395, 400, 413
Galamb Sándor II. 169—70, 297, 306, 309, 313—5, 329, 342, 345
Gálfy János 504
Gálffy II. 95
Galgóczy 141
Gálos Rezső 293
Gánóczy Flóris II. 106
Gans Mór 187
Gara Miklós II. 594
Garam l. Szokoly Viktor
Garanvölgyi Kálmán II. 106, 110
Garay Alajos 87, 262, 278. — II. **414—5**
Garay János 59, 122—3, 544. — II. 75, 142, 380, 414, 624
Gárdonyi Géza II. 542
Garrick II. 19
Gaskellné II. 12
Gaskho bey 226—7
Gautier 46
Géczy András 597. — II. 213
Geibel 92, 128, 256
Gellért, Szent 554
De Gerando Ágost 437
Gerbaud 25
Gerhardi K. A. 414
Geringer br. 3, 7, 17
Gerlai 577
Gertrudis királyné 507
Gessner II. 433
Geszti Ferenc 523
Géza fejedelem 569
Ghyka herceg 300—1
Gidel Ch. 149
Girardinné 46, 78, 152. — II. 7
Girókúti Ferenc 142
Giskra Serena 470
Glatz Gyula 80
Goethe 44. — II. 364—5
Gogoly II. 15, 342
Goldmark 36
Goldsmith 86. — II. 11, 523
Goncourt-testvérek 153
Goncsarov II. 16
Gotthelf Jeremiás 86. — II. 14, 549
Gozlan Leó 46, 119, 152. — II. 7
Gömöry Frigyes 576
Gönczy Pál 90, 119
Görgey Artúr 244—5, 473
Görner 45
Graeme II. 12
Gragger Róbert II. 69
Grange, De la 38, 41—2. — II. 153
Grans Ágnes II. 14
Grassalkovich hg. II. 501
Grassini 503

Greguss Ágost 65, 72, 74—5, 78, 94, 108—9, 124, 342, 345, 394, 411, 464—5, 472, 488, 515—6. — II. 3—6, 8, 9, 43, 45, 49, 72, 210, 232, 384, 389, 392, 409, 455, 457, 464, 476, 498, 501, 503, 505, 509, 566, 576, 610
Grillparzer 45. — II. 170
Gritti 562
Grittiek 597
Grizeldisz 498
Grünwald Manó 135
Guinot II. 7
Guiscard Róbert 206
III. Gusztáv svéd kir. 594
Guttenberg János 97
Gutzkow 45. — II. 14
Guyon Richard 245, 260. — II. 26

Gy

Gyergyai Albert 149
Győrffy Gyula 599. — II. 104, 642
Győrfi Pető 422, 576—7
György Lajos 88—9, 324. — II. 160
Győri István 269, 285. — II. 106, 620—1
Győry Vilmos 90, 107, 114, 123, 146, 289, 422—5, **430—2**, 436, 438, 446, 451—4, 538, **546—51**, 552, 555, 557, 583, 604, 606. — II. 18, 113, **126, 333**, 469, 590, 640, 649
Gyulai Ferenc (17. sz.) II. 213—29, 251, 271
Gyulai Ferenc, színész II. 295, 330—1
Gyulai Pál 24, 64, 67—8, 72—5, 78, 85, 94—6, 106, 112, 114—6, 120, 122, 125, 130, 136, 145, 148, 163, 195, 237, **259**, 273, 275, 313, 349, 353—5, 357, 372, 376, 378, 382, 395, 401, 412, 486, 508, 513, 517, 521, 601, 603—4, 606. — II. 22, 87, 134, 144, 154, 159, 164, 180, 231—5, 240—1, 248—9, 273—4, 276—8, 282—3, 288, 292, **295—347**, 368, 374, 381, 383—4, 393, 398, 409, 412—3, 424, 464, 469, 484—5, 512—3, 535, 552, 614, 642, 645, 654—6, 658—9
Gyulai Pál (16. sz.) 458, 543

H

H . . . Sándor II. 107
H . . . n Sándor 447
H. Viola II. 107
Haberle Károly K. II. 427
Hadik Tódor gr. II. 303
Hadzsi Murat 496
Hadzsics Antal 188
Haeufler 16, 18, 23, 26
Hajdani II. 106
Hajdusági II. 620
Hajnik Károly 86, 89, 123, 135
Halász Dezső 451, 576. — II. 106—7
Halil Patrona 170, 172, 223—5
Halil Pehlivan 224
Haller Péter 517—8, 540—1, 573. — II. 194—211, 238, 250
Halm 45
Halmágyi Sándor 127, 442, 452, 538, **539—43**, 573, 602, 604, 606. — II. 4, 8, 13, **127**, 194—5, **639—40**
Hamari Dániel 32. — II. 106
Hammer-Purgstall 223—4, 227, 436, 594
Hámos Gusztáv 83—4. — II. 99
Hamvay Mór II. 106
Hamza bég 570
Hang (Hangel) Ferenc II. 3, 8, 15, 620, 625
Hankiss János 202, 206, 304—5
Hannibal 222
Haray Viktor 296
Hármas Mátyás II. 106
Hartleben 92. — II. 2, 35
Hatvani Gábor II. 106
Hatvani Imre 247, 270
Havas József 22
Havassy Miklós 576, 578
Havi Mihály 138
Hawthorn Nathaniel II. 12
Haydn József 584. — II. 19
Haynal Lidia II. 106
Haynau 2, 3, 17
Haynes-Baily II. 12
Hebbel 45. — II. 306
Heckenast Gusztáv 76—7, 79, 86, 91—2, 122, 140, 144, 177, 186, 254, 459, 460, 466, 513. — II. 9, 394, 498, 550
Hedvig (Nagy L. leánya) 554
Hegedűs Irma II. 106
Hegedűs Lajos (öreg) 89
Hegedűs Lajos **598**. — II. 96

Hegedűs Lajosné, Bodenburg Lina 47
Hegedűs Lajos Kandid dr. 89
Heilprin 144
Heine 76. — II. 94, 305, 590
Helfy Ignác 189, 269, 423, 433, 600. — II. 17, 56, 93—4, 95, 350, 642, 648
Heltai Gáspár 77
Hentzi Henrik 30
Herloszsohn II. 14
Herodotos 578
Herold 39
Herz János 92
Heyse II. 14
Hild József 21—2
Hilóczky Béla 576
Hinár János 576, 578. — II. 106—7, 112
Hippokrates 579
Hippolit bíboros 565
Hm — hm 451, 577
Hoffmann Amadeus II. 127, 169—70, 287
Hoffmann Ferenc 90
Hogarth II. 19
Hollósy Kornélia 26, 41. — II. 86, 436, 452
Holtei II. 14
Honffy Géza II. 106, 620, 622
Hóra — Kloska 571, 591
Horányi János II. 18
Horatius II. 392
Horváth Cirill 547
Horváth Endre 495
Horváth Ferenc (17. sz.) II. 196, 199, 201—11
Horváth Flóra II. 106
Horváth György II. 17.
Horváth Imre II. 106
Horvát István II. 429
Horváth Mihály 54, 80
Horváth Miklós, P. II. 620
Horváthyak 469, 479
Hóry Farkas II. 620
Hosszúfalusi Kálmán 427, 432, 576. — II. 620
Houardné II. 7
Houssay Arzén 152—3. — II. 6
Houwald II. 14
Huber Károly 31, 34, 38
Hudák Eduárd II. 471
Hugo Viktor 45—6, 48, 96, 148, 152, 155—7, 161, 198—9, 225, 326, 349, 414, 416, 420, 434, 484, 492. — II. 4, 72, 87, 287, 401
Hunfalvy János 83, 124
Hunfalvy Pál 54, 486. — II. 450—1
Hunfalvy Pálné II. 439
Hunor és Magyar 437
Hunyadiak 601
Hunyadi János 58, 522—3, 524, 599. — II. 536
Hunyadi gr., a lótenyésztő II. 281
Hunyadi László 237
Huszár Gyula II. 56, 104
Huszár Imre 122, 576, 578. — II. 3, 5, 7, 8, 15, 642
Huszt Jenő II. 106, 110, 620
Huszti I. Paulikovics Lajos
Huxley Aldous II. 278
Hübner br. 9

I

Ibrahim szultán (17. sz.) 549
Ibrányi Mihály 597
Ida 264. — II. 106
I—falvy II. 106, 109
Iffiu János 443, 491—2, 499—501, 504
Illey György II. 620
Ilma 258. — II. 106
Imrefiné 539
Ipolyi Arnold 82
Ira Aldridge 47—8. — II. 640
Irene 577, 588
Irinyi János 532
Irinyi József 145, 269, 277, 529, 532—3, 604. — II. 12—3, 474—6
Irving, Washington II. 12
Ispirizade 224
II. István 554
István főherceg 207
Izabella királyné 493, 502—3, 506, 542, 553, 570
Izai Endre II. 620

J

Jablonkay Gábor 412—3
Jacob, Paul L. II. 7
Jacobey Károly II. 534
Jaell Alfréd 36
Jaime 46
IV. Jakab skót kir. 167, 208
Jakó Pál 238
Jákob 528
Janaki 224

Jancsó Pál, Gidófalvi II. 322—5
Janin Jules II. 7, 68
Jankó János 31
János Zsigmond 309, 589
Janus Pannonius 498—9
Jászay Pál 81
Jean Paul II. 517, 531, 575, 604, 625, 644
Jekelfalusy Albert 41
Jellasich 237
Jerrold Douglas W. II. 11
Jézus 386
Joannovics György II. 33
Jodok 577—8
Johanna (nápolyi) 593
Jókai Mór 26, 43, 55—6, 58, 63, 68, 72, 75, 85—6, 88—9, 91, 96—7, 98—9, 106, 108—12, 114, 117—25, 128—9, 131—2, 134, 136, 139—42, 144—5, 148—9, **163—455**, 457—8, 463, 480, 486, 489, 491—2, 495—7, 499—501, 504—5, 507—10, 515, 517—8, 521, 525—8, 532, 541, 546—9, 551—2, 554—7, 559—63, 565, 567—71, 577, 579, 582, 586—7, 589—93, 595—97, 600—4, 606. — II. 2, 22—5, 28—30, 33—4, 52—4, 74, 76, 87, 89, 92, 94, 96—7, 102, 113, 121, 126—7, 129, 131, 135—6, 142, 164, 171, 175, 177, 192—3, 210, 228, 239—42, 246, 253, 283, 287, 293, 296, 302, 304, 310, 317, 325, 343, 345—7, 355, 371—2, 378, 389, 391—2, 395, 402, 418—20, 425, 428, 431, 435—7, 440, 442, 448, 463—4, 468, 477, 481, 488, 497—8, 500, 508—13, 517, 525, 527, 537—8, 555, 559, 573, 575, 590, 603—5, 607, 610, 616, 624, 638, 642, 645, 649, 651—9
Jókainé Laborfalvy Róza 47, 190. — II. 610
Jókainé (J. anyja) 298
Jordaki 177, 288
Jósika István 463, 533, 543, 589
Jósika József br. 474
Jósika Júlia bárónő 129, 146, 262. — II. 56, 73, **82—5**, 649
Jósika Kálmán br. 269, **597**. — II. 56, **88—9**, 649
Jósika Miklós br. 3, 44, 54, 57, 72, 74, 82, 86, 108, 111, 119, 123, 144—5, 147—8, 163, 166—7, 184, 211, 225, 260, 286, 291—2, 294, 296, 298, 300, 303—4, 306, 313, 316, 318, 340, 347—8, 354, 358, 364—5, 368, 373, 377, 380, 382, 416, 426, 434, 442, **457—89**, 490, 492—3, 495, 498—9, 502—4, 510, 514—5, 517, 527, 533, 535, 538, 541—3, 545—6, 561, 567—9, 577, 580, 588—94, 596, 602—4, 606. — II. 2, 21—2, 52, 83, 89, 135—6, 141—2, 160, 162, 174, 176—7, 184, 192, 202, 222, 241, 281, 287, 310, 377—8, 385, 450, 455, 517, 550, 583, 642, 648—50, 653, 655—6, 659
Józsa Gyuri 339. — II. 424, 478, 501—2, 506
József nádor II. 123
II. József 334, 468, 479, 481, 523, 536, 574—5
Jósua (Józsue) 600
Juan, Don II. 599
Julián barát 307, 436
Julius Caesar II. 520
Junga Lajos II. 106, 110
Juranics 534
Juraszek József 266. — II. 56, **104**, 642

K

K. 278, 577
K . . . II. 620
K. Béla II. 107
K. G. II. 107
K. Zoltán II. 620
Kabay 577
Kaiser-Ernstné 26, 41
Kaján Ábel l. Pákh Albert
Kakas Márton l. Jókai Mór
Káldor II. 106
Kállay-család 491
Kállay István 576. — II. 106—7
Kállay Miklós 211
Kállay Miklós alispán II. 500—1, 506
Kálmán II. 620—1, 623
Kálmán Ferenc II. 106
Kálnási II. 106, 108
Kálnoky Dénes gr. 83—4, 437, 538, **541—6**, 604. — II. 649—50
Kálnoky Gusztáv gr. 544
Kalotaszegi II. 620
Kálozdi János 32
Kálvin II. 239
Kamuti Farkas 450, 506

Kamuti Farkasné, Mojzes Katalin 539
Kamuti Lázár 514—5
Kanizsai Zsigmond II. 106
Kantemir 434—5
Kanya Emilia 107, 146, 276, 285, 454. — II. 438—42, 649
Kántorné II. 281
Kapi György 442, 502, 506
Kaplon 525
Kappan Tóbiás 451
Kapronczi György II. 196, 198, 201, 207, 251
Kara-Güz 230
Karacs Teréz II. 414
Karácsony György 504
Karácsonyi Guidó 21
Karácsonyi Guidóné gr. II. 458
Karádfi l. Szilágyi Sándor
Karády Ignác II. 17
Karajtsi Ferenc 436, 576. — II. 6, 8, 13, 106—7, 471, 620
Kármán József II. 309—10, 399—400, 433, 449, 624
III. Károly 525
XI. Károly svéd kir. 593
XII. Károly svéd kir. 593—4
Károlyi György gr. II. 57
Károlyi Istvánné grófnő 530
Karr Alfonz 28, 152. — II. 7
Kasi-Mullah 496—7
Kassai István 516—7. — II. 196, 198, 201, 212—29, 237—8, 252, 256—7, 258, 265—6, 270, 274, 277, 280—1, 319
Kasselik Ferenc 21
II. Katalin cárnő 231, 432, 587—8
Kátai Mihály 533, 597
Katona István 467
Katona József 44. — II. 501
Katzianer 529
Kazár Emil II. 564
Kazinczy L. Adolf II. 106
Kazinczy Ferenc 9—10, 61, 579. — II. 176, 349, 526, 624
Kazinczy Gábor 54, 57. — II. 559
Kázmér lengyel kir. (14. sz.) 463
Kecskeméti (cigányprímás) 32
Kecskeméthy Aurél 62, 564. — II. 13, 16, 373, 525
Keglevics (16. sz.) 435
Keglevich Jenke 524
Keglevich Miklós gr. II. 501
Kéky Lajos 91. — II. 421
Kelemen Mór 264, 427, 445, 600. — II. 131—2, 264, 610, 614
Kéler Béla 34
Kelety Gusztáv 31
Keller Gottfried II. 14
Kelmenfy László 107, 145, 286, 307, 528—9. — II. 21
Keme 577
Kemenes Ferenc 95
Kemény Ádám br. 539
Kemény János fejedelem 82, 293—4, 492, 501, 518—9, 550. — II. 201, 212—3, 223
Kemény József gr. II. 194
Kemény Katalin br. II. 178
Kemény Sámuel gr. II. 323
Kemény Simon 187
Kemény Zsigmond br. 59, 64—5, 70, 73, 78, 80—1, 85, 96, 107—8, 113—4, 116, 118—9, 122, 124, 131, 145, 148, 163, 198, 237, 294, 313, 376, 416, 442, 458, 486, 489, 492, 504, 506, 516—7, 539—40, 543, 567, 572—3, 579, 582, 601—2, 606. — II. 23, 63, 66, 108, 135, 139—293, 295—7, 306, 309—10, 312, 314, 341—2, 344—5, 347, 351, 362, 366, 381, 385, 391, 463, 512—3, 525, 530, 585, 642, 645, 649, 654—5, 658—9
Kempelen Győző 137, 538, 573—5. — II. 78
Kempelen Riza 107, 276, 573, 597. — II. 56, 73, 78—82, 639, 649
Kempen 3, 9
Kendefy Ilonka 506
Kendy Ferenc 503
Kennawah 553
Kerecsényi János 577. — II. 620, 623—4
Kerecsényi László 562
Kerékgyártó Árpád 81
Keresztessy 28
Kereszty István 101, 125
Kern Ottó 38
Kertbeny Károly 35, 67
Kilian György (id. és ifj.) 92
Kingsley II. 12
Kinizsi Pál 524. — II. 465
Királyi Pál 108, 145, 529, 533—3, 604
Kiss Gyula II. 364—5, 374

Kis Ignác 285. — II. 106
Kis Károly király 469
Kiss Károly 53, 145, 289, 303. — II. 140, 620—1
Kiss László 439, 445. — II. 56, 101, **102—3**, **640**
Kiss Sámuel II. 8, 620, 625
P. Kis Sándor 66, 74
Kiséri 428, 585, **598—9**. — II. 13, 132, **598—600**
Kisfaludy Károly 8, 44, 59, 80, 86, 144, 321, 382, 395—6, 426, 458, 568. — II. 443, 489, 505, 516, 518, 522, 526, 543, 547, 599, 624, 632, 652, 657
Kisfaludy Sándor 86, 147, 585. — II. 96, 489, 494, 499
Kisteleki 577
Kistóvölgyi II. 620
Klezsó József 113
Klobusitzki B. Sándor II. 620
Kmetty István 89—90. — II. 56, **98**
Knauz Nándor 576—7
Kock, Paul de 46, 153. — II. 7, 43, 400, 419, 458, 469, 548, 589, 592, 631, 644
Kolonics érsek 558
Komáromy Alajos II. 408
Komáromy Ferenc 236, 239, 269, 277, 442, 444—5, **592**. — II. **332—3**, **408—11**, **642**
Komáromi Csipkés György 569
Komlóssy Ferenc II. 617
Komlósy Ida 47
Komoróci 470
Konkoly Dezső 576—7
Nagy Konstantin császár 98
Kónyi János 87. — II. 160
Kopácsy József II. 489
Kopasz László 556
Korányi Viktor 113
Korn E. II. 14
Kornizs Gáspár 500
Kornizs Ilona 526—7
Kossuth Lajos 8, 222, 251, 473. — II. 296, 542
Kotzebue 44
Kovács Ágoston II. 106
Kovách Béla 491
Kovács János 149, 471. — II. 46
Kovács Mária 444. — II. 56, **96—9**
Kovács Mihály 31
Kovács Ödön II. 8, 106, 110
Kovács Pál 69, 107, 145, 248, **274—5**, 446, 592. — II. 487—8, 516, **526—8**, 562—3, 611, 624, 643, 657
Kovacsóczy II. 36
Kovalovszky Miklós 359
Kozma Vazul 91
Kozocsa Sándor 68
Kökényesdi 299—301
Kölcsey Ferenc 211. — II. 28, 141, 489, 624
Köntös Mihály II. 493, 500—1, 506
Könyves Kálmán 97, 99, 174, 237, 570, 600
Kőrösi Sándor 576. — II. 620, 622
Kőszeghy Károly 41, 49
Kötönyi II. 620
Kőváry László 81, 83, 89, 184, 193, 292—3, 304, 502, **528**, 589. — II. **124—5**, 154, 325
Kőváry Mihály 576
Kövér Lajos 43, 98—9, 107, 136, **597**. — II. **128**, 393, **608—9**
Kristóf György 102, 296, 527
Kubinyi Ferenc 83
Kubinyi Lajos 83—4, 130. — II. 56, **99—101**
Kucsuk basa 293, 297, 312, 443
Kugler Henrik 25
Kulcsár István II. 502
Kulini Benő II. 106, 110
Kullmann L. J. II. 106
Kún Ilona 502
Kun István II. 192, 258
Kun Kocsárd II. 192—3, 236—7, 251, 255, 258
Kun László király 553, 599
Kund II. 106
Kunhalmi II. 106
Kunsch József 576
Kupa vezér 245, 438, 596
Kupay II. 620
Kursid basa 226
Kuthen 113, 268. — II. 96
Kuthy Lajos 107, 141, 145, 148, 237, **256—7**, 259, **260—1**, **266**, 267, 273, 285—6, 288, 423, 439, 458, **588—9**, 604, 606. — II. 22, 23—8, 56, 136, 377, 480, 542, 573, 603, **627—8**, 640, 643, 657
Kuun Géza gr. II. 107
Kürcz Antal II. 106

L

L . . . 280, 424
L . . . i 278
L—y J. 61
L—y F—z II. 620
Labat 46
Labiche 46
Lafitte 46
Lafond kapitány 217
Lafontaine Ágost 147. — II. 111, 516
Laja 46
Lajos (álnév) II. 620
II. Lajos 308, 435, 465, 494, 508
XIV. Lajos 203, 487, 594
XV. Lajos 598
XVI. Lajos 531
Lám Frigyes 559—60
Lám Vilmos 239
Lamartine 150, 152. — II. 6
Lamberg II. 348
Langheim Irma II. 287
Lampel Róbert 92
Landerer 90, 140
Láng Ádám 45
Lantosy 92
Latkó vajda 467
Laube 45
Lauka Gusztáv 88, 107, 141, 145, 238—9, 258, 267, 270, 272, 284, 289, 599. — II. 22, 91, 118—21, 131, 517, 542—8, 575, 594, 597, 604, 614—5, 625, 641, 643
Laurentin 46
Lausanne 46
Lavotta 323, 585. — II. 537
Lay Ferenc, tenorista II. 19
Lázár Kálmán gr. 107, 190, 432—3, 542, 591—2. — II. 52—5, 472—4, 642, 649, 655
Lechner 22
Légouvé 46, 48. — II. 7
Lehoczky II. 106
Lemoine 46
Lendvay Márton 47
Lendvayné Hivatal Anikó 47. — II. 281
Lengyel Dénes 355
Lenkey százados 243
Lermontov 75, 106, 124. — II. 15
Lerne Emánuel II. 7
Lesniewska Luiza 42. — II. 630
Léspés Leó II. 7
Lessing 44
Lévay József 10, 42, 64, 95, 106—7, 261, 263. 279, 282, 444. — II. 121, 604—6
Lever 106. — II. 11, 378, 437
Lewin-Schücking II. 16
Liebig II. 602
Ligeti Antal 31
Lilla (Vajda Júlia) II. 624
Lind Jenny 42
Lionardo da Vinci 550, 583. — II. 60
Liotard II. 19
I. Lipót 558
Lisznyay Kálmán 6, 11, 24, 59, 74, 94, 186, 339, 508. — II. 39, 428, 568, 570, 580
Lisznyay Kálmánné II. 565
Liszt Ferenc 34—6, 40, 42, 50. — II. 349
Literáti János 237
Litványi László II. 36
Lódi Simon 527
Longfellow II. 12
Lonkay Antal 78, 128, 265, 468. — II. 96
Lopez 46
Lónyay Mária II. 143, 205
Loosz István II. 200, 214
Lorain Gyula II. 7
Lorántfi Zsuzsánna II. 211—29, 251
Losonczi II. 620
Losonczy István 529
Losonczy László 95
Lotharingiai Károly 558, 568
Lotz Károly 31
Lovászy Sándor 123. — II. 106, 620
Lőrinc pap (1514) 98
Ludasi Mór 238—9. — II. 648
Ludwig Ottó 75, 108. — II. 14
Lugossy József II. 212
Lukácsék János II. 106, 109
Lully II. 19
Lupuj vajda II. 194, 197, 204
Lurina Lajos II. 7

M

M . . . Ferenc 436, 451, 577
M. II. 107
M. I. II. 620
M. Gyula II. 107
M. K . . l . . t . . . a l. Madarassy Klotild
Macaulay 82

Macbeth (lady) 317
Machiavelli 226
Mack 3
Madarassy II. 620
Madarassy Klotild 107, 261, 264, 279, 280, 421, 424. — II. 56, 73—8, 649
Madarász László 247
Madarász Viktor 31
Magyar László 83
Magyar Mihály 92, 130
Magyor (Magyar) 571
Mahotka Jenő 102
Mailáth János gr. 381, 577. — II. 350
Mailleu 46
Mainvillené Fodor Józéfa 339, 341, 443. — II. 435
Májer István 87, 142
Májer Károly 576. — II. 3, 8, 106—7
Majláth Margit 500—1
Majthényi Flóra II. 412
Makoldi Sámuel 111
Mallefille 46
Manin doge 598
Manki l. Tóth Kálmán
Manlius Sinister 98, 171, 202, 299
Manzoni 75, 106. — II. 17
Maquet Ágost 76, 152—3. — II. 2, 5, 6
Marastoni Jakab 29
Marc Michel 46
Marcus Aurelius 203
Marenco 48
Mária Antoinette 600
Mária (II. Lajos neje) 466
Mária (Nagy L. leánya) 469, 478—9
Mária Terézia 334, 518, 523, 525, 539, 579, 600
Marikovszky Gábor 576
Marius 528
Márk (Barthos János) 145, 556. — II. 22
Márk II. 106, 110
Márkházi 542—3
Markó András II. 623
Markó Károly (id.) 31
Marschner 40
Marschalkó János 30
Marsh II. 12
Martinkó András II. 285—6
Martinovics 592
Martinuzzi 503, 592
Márton Ferenc l. Abonyi Lajos
Masaniello 581
Massena 573—4
Masson 46
Matheus Alexander 526
Matkovich Pál l. Bús Vitéz
Matók Béla II. 620—1
Mátray Gábor 31
Mátyás király 177, 181, 227, 308, 463—4, 469, 478, 481, 495, 498—9, 523, 529, 554, 566, 568, 575—6, 591, 596. — II. 593
Maurras Charles 148
Maximus Tyrius 579
Mazères 46
Meáncsek 95
Medgyes Ferenc II. 448
Medgyes Lajos II. 448
Medici Lorenzo (nem a Magnifico) 591
Medve Imre (Tatár Péter) 529. — II. 124
Megyeri Károly II. 376, 500, 502
Mehmed Gildzsi 552
Melanchton II. 239
Mellesville 46
Mencsikof 578
Mendelssohn II. 93
Mentovich Ferenc 68, 106, 137. — II. 525
Mephisto l. Szilágyi Sándor
Meredith II. 11
Mérei Mór 247
Merényi II. 620
Mérimée Prosper 106, 152. — II. 4
Méry 46, 106, 152—3, 157, 160. — II. 5, 20, 420
Meskó II. 106
Mészáros Imre II. 17
Mészáros Károly 132. — II. 52
Metsys Quinten II. 19
Meyerbeer 24, 38—9, 50
Mezőségi 577
Mezővári 577
Michelangelo 584. — II. 19
Mihály oláh vajda 500, 524, 526, 532
Mihri 549
Mikes János 517—8, 540—1, 572—3. — II. 193—211, 225, 236, 251, 277
Mikes Kelemen 227, 595

Mikes Kelemen (17. sz.) II. 194—211, 266
Mikes Mihály II. 194—211, 238, 251
Mikes Zsigmond II. 193—211, 238, 250, 258, 263
Miklós Miklós II. 325
Mikó Imre II. 213
Mikszáth Kálmán 134, 314, 322, 325, 330, 339, 347
Mink asszony II. 281
Mirza Kobul 230
Mitchell II. 12
Mocsáry Lajos 83
Mohammed II. 281
I. Mohammed (Mahmud) 223
IV. Mohammed 597
II. Mohammed 226, 549, 588
Mohammed nagyvezér (18. sz.) 227
Molé-Gentilhomme II. 5
Molière 44, 47, 550, 582—3, 584. — II. 7
Molnár Borbála II. 522
Molnár István II. 106, 620
Molnár János II. 471
Montecuccoli II. 667
Montépin (Xavier gr.) 109, 152—3, 155, 159, 161. — II. 5, 6
Monti 45
Móré László 494
Moreton II. 12
Morgan (lady) 581
Morse II. 12
Mosenthal 45
Mosonyi Mihály 34, 37
Mossul dey 203
Moyzin (Moisin) oláh vajda 542
Mozart 39—40. — II. 19
Mózes próféta 591
Mössmer 22
Munkácsy János II. 516, 518
Murger 75, 152. — II. 6, 421
Murillo II. 19
Musset 75, 109, 119, 152. — II. 4
Musszli 224
III. Musztafa 228
Muzsnai Ágnes 326
Mühlbach Luiza 118. — II. 14
Müller Emil 92
Müller Gyula 63, 92, 140—1, 168—9, 171, 189, 298, 310, 529. — II. 614
Müller Ödön II. 5

N, Ny

Nádasdy grófok 469
Gr. Nádasdy Lipótné (gr. Forray Júlia) 564. — II. 408
Nádasdy Tamás gr. II. 297
Nádaskay Lajos 107
Nagy Ferenc l. Ötevényi
Nagy Frigyes 587
Nagy Ignác 54—5, 102—3, 107, 142, 145, 148, 238, 287—8, 324, 340, 347, 382, 491. — II. 22, 42, 380, 429, 480, 483—4, 517, 533—4, 535, 566, 573, 579—80, 590—1, 624
Nagy Imre II. 427—8
Nagy Iván 81
Nagy Lajos 463, 469, 524, 539, 577, 597
Nagy Miklós 576—7
Nagy Pál II. 620
Nagy Péter cár 227, 572, 597. — II. 500, 502
P. Nagy Sándor II. 502
Nagy Sándor 429
Nagy Zoltán II. 106, 110
Nagyharang (álnév) II. 620
Nagyszapi Károly 576
Naláczi István 406
I. Napoleon 525, 571, 583, 591, 595
III. Napoleon 8. — II. 71, 420
Négyesy László 412
Némafi II. 106—7
Gr. Nemesné II. 649
Nemeskürthi László 540. — II. 194
Németh Ignác II. 564
Németh János 190. — II. 106, 110, 620
Németh Károly 287. — II. 620
Németh (causarum director) 444. — II. 500
Németi Imre II. 18
Newil II. 12
Ney Ferenc 90, 113, 145, 269, 271, 347, 381, 423, 443, 529, 530—2. — II. 122, 123
Nicolai 39
Nizovszky 503, 542
Nodier 152—3
Noszlopy 3
Nyekraszov II. 16
Nyizsnyay Gusztáv II. 568

O, Ö

Obernyik Károly 43, 98, 107, 124, 141, 145, 238, 240, **257**, 263, 267, 278, 286, 429, 436, 440, **590—1**, 604. — II. **28—32**, 38, **631—3**

Odescalchy Gyuláné hercegnő 570

Odysseus II. 18

Oettinger II. 14

Oh János II. 620

Oladi 577

Oláh Gábor 311—2

Oláh Gyula II. 106

Oláh Károly 110. — II. 106, 620, 624

Oláh Miklós 562

Ole Bull 36

Omer basa 121, 233

Opour 528

Oravecz Eleonóra 73

Orbán Pető 110, 262. — II. 104, 642

Ordódy J. K. II. 106

Ordódi II. 110

Orfila II. 420

Orlai Petrich Soma 31

Ormós Zsigmond 82, 145, 529, **535—7**

Oroszhegyi Józsa dr. 277. — II. 106, 471

Országh Antal II. 3, 8

Országh Ilona (Perényiné) 508, 510, 529, 596

Osl lovag 529, 561

Ossian 426, 431. — II. 433

Ottó király 554

Óváry Lipót 135, 143. — II. 10, 12—3, 17—8, 56, **94—5**, 648

Ozoray Árpád II. 3, 106, 568

Ozul II. 106

Ördög Endre 437—8, 576. — II. 133, 642

Ötevényi (Nagy Ferenc) 270, 577. — II. 4, 106—7, 620, 623

P

P—i II. 620

P. Ede II. 107, 110

Pákh Albert 57—8, 66—7, 76—7, 116, 120—2, 145, 173, 193, **281—2**. — II. 8, 296, 377, 517, **535—6**, 576, 590

Pálffy Albert 54, 86, 107, 119, 124, 145, 148, 282, **449—50**, 452, 454, **512—21**, 539, 541, 556, 573, 604, 606. — II. 22, 194—5, 293, 310, **476—79**, 517, **638**

Pálffy János II. 144, 184

Pálffy Károly gr. 574

Pálffy Miklós 560

Palmerston lord II. 602

Palugyai Imre 83

Pap Endre 145. — II. 428

Papp Ferenc 116, 125, 136, 195, 442. — II. 108, 144, 151, 159—60, 170, 175, 178, 184, 186, 205, 208, 212, 214, 228, 287, 297—9, 304, 306, 309, 313, 315, 319, 321, 330—1, 342, 419

Pap Gábor II. 140

Pap Lajos 576, 578

Papp Miklós 261—2, 445, 451, 538, 546, **562—3**. — II. 133, 642

Pap Zsigmond II. **614**

Pápai Páriz Ferenc 566, 569, 583

Paskievics 7

Paskó Kristóf 297—8

Pataki Emilia II. 296

Pataki Ferenc II. 8, 13, 125, 499, 610, **614—5**

Pataky József 433, 437, 442, 568—9. — II. 133

Patikárus Ferkó 32. — II. 42, 461, 629

Paulikovics Lajos 107, 266, 269, 289, 421, 436, 443, 454, 538, **563—7**, 579, 583. — II. 133

Payne Rainsford II. 11

Pázmán István („Pázmán lovag") 578

Pécsi Simon II. 212—29, 236, 250—1, 257—8, 265, 271

Pecsovics 238

Péczely József 334

Pellico Silvio 48

Penelope II. 281

Peneus II. 281

Peökry Pálné 504

Pepita de Oliva 42—3. — II. 390

Perczel Mór 245. — II. 402

Perényi Gábor 518—9

Perényi Péter 508

Perényi Péterné l. Országh Ilona

Perie Tivadar II. 7

Pergolese II. 19

Perlaky István II. 642

Pesty Frigyes 133
Petendi Géza 339
Péter király 554
III. Péter cár 587
Péter moldvai vajda 592
Péter Dénes l. Kiséri
Péter Károly 576
Péterfy Jenő 353—6. — II. 144, 169, 206, 233—5, 238, 240—1, 244, 249, 252, 278—9, 364, 374
Petki Farkas 306
Petneházy Dávid 310—11, 508
Petőfi 54, 70, 78—9, 94—5, 183, 282, 319, 330, 400. — II. 22, 28, 36, 59, 89, 142, 297, 303, 418—9, 421, 435, 469, 509, 542, 547, 552, 590, 593—4
Petőfi Júlia l. Szendrey J.
Petrichevich Horváth Lázár 145, 147, 282, 344. — II. 141
Petrik Géza 132. — II. 107
Petur bán 507
Pfeifer Ferdinand 92, 144. — II. 147
Philemon és Baucis II. 281
Phokas császár 549
Piatti Alfréd 36
Pichot II. 7, 20
St. Pierre, Bernardin de 86
Pierron 46
Pillangó (álnév) II. 620
Pintér Jenő 96, 353, 363. — II. 374, 504
Pitaval 98, 205, 218—9, 317, 326
Pitroff Pál 582
Pizarro 215
Plajbászfi és Tintási (álnév) II. 620, 622
Planche 373. — II. 5
Plátó (Platón) 210
Podjebrád 498
Podmaniczky Emma brné II. 455
Podmaniczky Frigyes br. 27, 55, 141, 146, 262, 278. — II. 366—8, 374, 450—8, 649
Podmanin-lovagok 592
Poe 118. — II. 12
Polko Eliz II. 14, 19
Pollák Mihály 21
Pompéry János 60, 66, 70, 84, 108, 145, 179, 257, 260, 280, 421, 424, 592. — II. 32—5, 530, 576, 655
Ponsard 46
Ponson du Terrail 152—3. — II. 6
Pontmartine II. 7
Pope 132
Porcsalmi Lajos 576
Porcsalmi Soma II. 106
Potemkin 588
Poujoulat Babtistin 223, 226
Praslin hg. II. 183, 185
Pray György 297
Predszlava 597
Premeray 46
Prévost abbé 75
Privorszky 23
Prielle Kornélia 47. — II. 331
Prix 46
Prodanic István 469, 479
Prónay Gábor br. 83
Prottmann József 4, 7
Proust 156
Pugacseff 208, 586—8. — II. 564
Puskin 108, 129, 130. — II. 15
Pückler-Muskau II. 281
Pyat 46
Pygmalion 572

R

R. F. 577
—rr— II. 107
Raabe II. 14
Rábai II. 106
Rabutin 465
Rachel 47, 321
Racine 47, 584
Ráday Gedeon gr. II. 450
Radvány 577
Radzivil hg. II. 196, 198—9, 201
Rafael 584. — II. 604
Rajka László 205, 209, 218, 228—9, 299—301, 310, 317
Rákóczi név 603
II. Rákóczi Ferenc 222, 289, 305, 460, 550, 558, 595. — II. 311
I. Rákóczi György 289, 516, 519. — II. 192—229, 237, 250, 282
II. Rákóczi György 501, 551, 597. — II. 213—229
Ráth Károly 559
Ráth Mór 92
Raymond 46
Read II. 12
Rechberg gr. 9
Récsi Emil 108, 144. — II. 4, 6, 8, 13
Reguly Antal 111

Rellstab II. 14
Rembrandt II. 19
Remellay Gusztáv 54, 90, 107, 145, 237, 259, 269, **521—5**, 604. — II. 8, 18, 122, **123—4**, 642
Remény Bimbó 577
Reményi Ede II. 87
Reményi Katalin II. 56, **87**, 648—9
Remete Szent Pál 599
Reni, Guido II. 281, 433
Renz 25
Repiczky János 213
Réthy Lipót 87
Rettenetes Iván cár 591
Révayak (17. sz.) 507—8
Rhédey Júlia 502
Reviczky Szevér II. 16
Reybaud asszony II. 7
III. Richard II. 604
Richelieu 578
Riedl Frigyes II. 297—8, 331, 344
Rigó II. 620
Rigó Péter II. 620
Riskó Ignác II. 547
Riskó Sándor 433, 576. — II. 106—8, 112
Ristori 48, 68, 73. — II. 68, 70
Rivnyák Sándor 451, 576. — II. 8, 106—7
Riza l. Kempelen Riza
Róbert Károly 561, 578
Roboz István 285, 421, 423—5, 439, 454, 599. — II. 5, 8, 56, **89—91**, 642
Rogerius 468
Rossini 39, 485
Roth Dániel 464
Rousseau 149, 585
Rozgonyi Cecilia 167, 174, 237, 309, 577
Rotschild II. 572
Rózsa Sándor 3
Rózsaági Antal 269. — II. 8, 56, **91—3**, 648
Rózsavölgyi Márk 37
Rózsavölgyi zeneműkereskedő 37
Rubens 584
Rubinstein 36
Rudolf király 563
Rumy II. 201
Rustam 433
Ruzsitska György II. 465

S

S. Ilma 268. — II. 107
Hans Sachs II. 523
Sagáni Margit 498, 568
Sági István 400
Sahim-Gherai 432
Sainte-Beuve 152. — II. 6
Saint Georges 46
Saint-Germaine, J. T. II. 8
Saint-Pierre, Bernardin de II. 4
Sajó l. Jókai Mór
Salamon király 308, 546
Salamon Ferenc 7, 72—6, 81, 194, 228, 468, 470, 486, 502, 515—6. — II. 7, 8—11, 13, 17, 80, 210, 322, **467—8**, 470, 476, 479, 502, 656
Salgó János II. 4
Sali Bánk l. Gajzágó Salamon
Saltykov II. 16
Salvator Rosa 581—3
Samil 229, 288, 437, 452, 493, 496—8, 525, 544—5
Sand G. 46, 75, 106, 108—9, 119, 144, 150, 152—6, 160—1. — II. 4, 287, 351—2, 365
Sandeau Jules 46, 108, 152, 160. — II. 7
VI. Sándor pápa 435
Santeult II. 7
Saphir Móric 589. — II. 14, 91, 331, 339, 517, 531, 544, 566—7, 575
Saphir Zsigmond 122
Saphira (Moyzin vajda leánya) 541—3
Sardanapal 226
Sarkady István 114, 432—3, 538, **569—71**, 583
Sárkány János II. 471—2, 620.
Sárkány Sándor II. 106
Sárközi Ferenc 32, 285. — II. 91
Sárossy Gyula 132, 569
Sárréti Szidónia II. 106
Sárvári Béla 81
Sárváry Elek 432—3, 576, 578. — II. 8, 13, 16
Sas (Sausek) Elek II. 106
Sasi Elek II. 620
Sátán II. 620
Sauvage 46
Savoyai Jenő 525
Saxo Grammaticus 208
Scarlatti II. 9
Scheffel II. 14

Schiller 44, 48
Schirf C. P. II. 18
Schmidt Julián 373
Schmid Kristóf 90
Schnellerné II. 491, 495, 506
Schneider René II. 7
Schneider II. 19
Schodelné 41
Schöft dr. 564
Schubert II. 265
Schulhof Julius 36
Schumanné Wieck Klára 36
Schwarcz Hajnalka 594. — II. 580
Schwarzenberg Adolf hg. 560
Scipio Asiaticus 222
Scitovszky János 10
Scott Walter 147, 458, 482, 492, 546. — II. 222, 287, 290
Scribe 45—6, 48, 97. — II. 5, 43, 517, 647
Sealsfield 75
Sénart Klára II. 7
Sepsy Károly 576. — II. 106—7, 110, 572
Serret 46
Servais Adrien 36
Shakespeare 44. — II. 19, 224, 327, 330, 405, 432, 612
Sheridan Knowles II. 11
Shirin 213, 220
Simonffy Kálmán 31, 36
Simonyi óbester 86, 310. — II. 489, 496, 604
Sipos Orbán II. 106, 620
Sirály l. gr. Lázár Kálmán
Sire Jules, de II. 7
Skriván 22
Sobri II. 642
Solimán (Szulejman, a nagy) 167, 175, 222—3, 278, 534, 591
I. Solimán 549
Solymossy Sándor 379
Sophokles II. 594
Soulié Frigyes 106, 152—3. — II. 5, 292
Soulouque Faustin 218
Souriau Maurice 149
Souvestre Emil 46, 152—3. — II. 7, 292
Spankau 519
Spetykó Gáspár 95. — II. 547
Spielhagen II. 14
Staël, Mme de 150, 152—3. — II. 624
Stéger Ferenc 41
Stendhal 152—3
Sterne II. 516, 540
Stibor vajda 452, 568, 577
Stifter II. 14
Stollberg II. 533
Storm Th. II. 14, 442
Strauss János II. 91, 118
Strozzi 591
Stuart Mária grófnő 188
Sturdza Mária 300—1
Sturdza Mihály 302
Sturm Albert II. 331
Sub Rosa II. 620
Suck András 32
Sue Eugen 46, 75—6, 106, 119, 149—50, 152—5, 161, 198—9, 219, 225, 326, 414, 420, 427, 434, 471—2, 485, 492. — II. 3, 6, 43, 46, 48, 72, 92, 104, 292, 385, 480, 576, 652
Sugár Kálmán l. Vadnai Károly
Sulyánszky Antal 114
Sutter 475
Sükei Károly II. 10—1, 13, 15, 309, 563

Sz

Sz. K. II. 620
Sz. M. 427
Szabó Alajos dr. 127
Szabó Ignác 443, 451—2, 576, 578. — II. 610, 617—8
Szabó Imre 87. — II. 18, 415
Szabó Károly 81—2
Szabó Márton 237. — II. 125, 610, 615
Szabó Richárd 119, 132, 145, 261, 269, 277—8. — II. 384—9, 390, 580, 655
Szalárdi János 82, 492, 517, 541, 573, 603. — II. 143, 191—4, 200—1, 212—?
Szalay László 61, 80—2, 86. — II. 201, 214
Szalkay Gergely II. 4
Számwald Gyula II. 300
Szarka Demeter II. 620
Szarka József 577
Szász János 469, 477
Szász Károly 95, 106—7, 114—5. — II. 152, 332, 464—5
Szathmári Emil 577
Szathmáry Károly 128

Id. Szathmáry Károly II. 620—1
P. Szathmáry Károly 55, 107, 125, 144, 146, **283, 288—9**, 311, 422, 424, **426, 433—5**, 436—7, 442, **443**, 445—7, **450—1**, 452, 454, **490—511, 524**, 528—9, 538, 544, 552, 563, 568, 580, 596, 602, 604, 606. — II. **125—6**, 333, 595, **638**
Szatmári Pál II. 620—1
Száva l. Hosszúfalusi Kálmán
Száva Farkas 577
Szeberényi Gyula 132
Szeberényi Lajos 124
Széchenyi István gr. 9—10, 17, 26, 81, 340, 342—3, 348. — II. 164, 231, 376—7, 489, 494, 501, 505, 508, 613
Gr. Széchenyi Istvánné 339
Széchy Mária 501, 504, 524, 554. — II. 192—3, 196, 203, 252, 254, 258
Szegedy Róza 585
Szegfi Mór 71, 107, 145, 443—4, 472, 516. — II. 93, 292, **389—94**, 438, 648
Szeghy Miklós 289, 438, 577, 579
Székely Ádám 270, 577. — II. 106—7, 471
Székely György 516—7
Székely Imre 31
Székely István 77
Székely József 71, 75, 94—5, 131, 265, 278, 285, 426. — II. 8, 124, 211, 229, 426, 568, **602—4**, 628
Székely Mózes 527, 532
Szekfű Gyula 1
Szelestey László 94, 130, 136
Szelim (Bajazeth fia) 435
Szemere Bertalan II. 602, 604
Szendrey Júlia II. 8, 17, **412—3**, 649
Szendrey Mari II. 297
Szénfy Gusztáv 36—7
Szennahami 218
Szent István 245
Szent László 593
Szentpétery Zsigmond 43, 45, 47
Szenvey József 108. — II. 4, 8, 14, 18
Szerb Antal 354, 379, 395, 407, 417. — II. 279, 285, 510
Szerdahelyi Kálmán 47
Szeredi II. 213, 218—9, 258
Szigmund Vilmos 122, 124, 548, 577
Szigeti József 43, 47, 98—9, 142. — II. 132, **608**
Szigetvári Iván II. 366, 368
Szigligeti Ede 26, 43—4, 72, 75, 98, 303, 318. — II. **413—4**, 551, 594, 622
Szilády Károly 575
Szilágyi Erzsébet 522
Szilágyi Ferenc 107
Szilágyi Mihály 522
Szilágyi Pál II. 68, 106—7
Szilágyi Sándor 55, 81, 89, 110, 113, 120, 145, 164, 184, 194, 240, 242, **254**, 255, 257—8, 261—2, 263—4, 270, 280, 419, 423—4, 444, 593. — II. 73, **121—2**, 189, 331, **560—1**, 608
Szilágyi Virgil 114, 119, 125, 278, **284**, 491, 599. — II. 292, 458, **461—4, 640—1**
Szilárd 238
Szilvási Béla II. 620
Szily Kálmán 123. — II. 96
Szini Károly 75. — II. 620, 622
Szinnyei Ferenc 16, 55, 63, 110, 148—9, 330, 340, 347, 360, 373, 416, 487, 518, 540, 559, 573. — II. 49, 65—6, 113, 118, 129, 145, 161, 195, 269, 287, 301, 365, 389, 538, 548, 580
Szinnyei József (id.) 77, 189, 298, 496. — II. 8, 10, 13, 395, 438, 448—9, 563, 569
Szinnyei József (egy. tanár) II. 564
Szirmay Ilona 452, 458, 508
Szirondi l. Bírányi-Schulz Ákos
Szmrecsányi Mihály II. 620
Szokoli Mehemed 534
Szokoly Viktor 89, 107, 113, 146, 288, 422, 433, 438, 451, 547, **596—7**, 604, 606. — II. 133, **485, 589—95**
Szollár Mihály 433, 436, **440**. — II. **97—8, 641**
Szolnoki 269, 278. — II. 620
Szombathelyi Etelka 329, **351**
Szombathy Ignác II. 106, 108
Szomjas Pál II. 620, 625
Szögesi II. 620
Szőllősy Benő 277, 421, 428, 433, 439, 446, 452, **567—8**. — II. 124, 642

Szőllősy István 546, 577
Sztratimirovics 257. — II. 25
Szulyovszky Ignác 598. — II. 133, 610, 618—9
Szuper Lajos II. 106, 620
Szvacsek-Vári Rezső 514
Szvorényi II. 103

T

Tahy Károlyné II. 143, 160, 184
Talma II. 19
Tamásfalvi 526
Tamerlán 214
Tanács János II. 57
Tanács Márton 55, 107, 146, 268—9, 285, 287, 421, 598. — II. 56—68, 110, 136, 292, 633, 655
Táncsics Mihály 87, 145. — II. 141, 415—6
Tarik 207
Tarnócziné 540—1. — II. 193—211, 237, 251—2, 258, 262, 274, 277, 281, 282, 287
Tarnóczi Sára 517—8, 539—41, 572—3. — II. 193—211, 251, 262, 277, 282
Tarnóczi Sebestyén II. 193
Tartini II. 19
Tassy Ede 239, 267. — II. 125, 610, 615—6
Tatár Péter (Medve Imre) 88. — II. 13
Telegdi Kovách László l. Csatáry Ottó
Teleki József gr. 80, 522
Teleki Domokos gr. II. 296
Teleki László gr. 98, 202, 264
Teleki Mihály 295, 297, 300, 302, 502, 506, 514, 563
Télfy János 577—8
Tepelenti Ali 255—7
Terczy 7
Thackeray 75, 106, 108, 144, 492. — II. 8—10, 179, 186, 232, 240, 287—9, 291, 319, 322, 345, 437, 589, 644
Thalabér Lajos 266, 577. — II. 106—7
Than Mór 31
Thaulon 46
Thege Miklós, Konkoly II. 13
Thern Károly 31, 38
Thewrewk József, Ponori II. 547
Thibou 46
Thierry Amadé 82
Thonuzoba 174, 180, 306
Thőbey 433, 577. — II. 106—7
Thököly 222, 289, 297, 300—1, 310, 593
Thukydides 578
Thulmon Józéfa 577—8
Tibor II. 106
Tihamér 577
Till Nándor 33
Timon, Athéni II. 405
Tinódi Sebestyén 553—4, 583
Tintamárty Penna II. 620
Tizian II. 19
Toldy Ferenc 73, 77—9, 81, 109, 194, 486. — II. 87, 463
Tolnai Vilmos 400, 486
Tolnai 532
Tolvaj-család 596
Tomor Ferenc 272
Tomory Anasztáz 529
Tomori Pál 466, 494
Tompa Mihály 55, 57, 60, 70, 95, 99, 106, 115, 125, 144. — II. 313
Tomor Ferenc II. 106
Tomori Anasztáz II. 429
Tordai Lénárt 519
Tóth Endre 95, 106, 183. — II. 568
Tóth (Tót) Ferenc 237—8, 529, 553, 583. — II. 125, 642
Tóth József 47
Tóth Kálmán 55, 61, 65, 67, 70—1, 74, 95, 102, 106, 141, 185, 192, 266, 289, 394, 427, 445, 449, 573. — II. 78, 229, 567—8, 606—8, 610
Tóth Kálmánné 26
Tóth Lőrinc 54, 76—7, 141, 354, 394, 592. — II. 442, 559
Töpfer 45
Török Bálint 503, 553, 565
Török János 503
Török János szerk. 68, 77, 81, 108, 123, 128, 136, 141
Török Pál II. 29, 568
Török Sándor II. 106
Török Zsigmond 521
Trajanus 524, 527
Trattner-Károlyi 91, 143
Trefort Ágoston II. 530
Treuchlinger 37
Trollop l. Féval Pál

Turandot II. 168, 281
Turgenyev 109, 118. — II. 15—6
Túri György 507
Turpásztói László II. 620
Tusnádi 433, 577
Tüzes Gábor 311

U

Uchard 46
Uderszki 470
Udvardy (Cserna) Vince 452, 538, 572—3
Udvarhelyi Miklós 47. — II. 500
Ujlaky 499
Ujlaky Lőrinc 524
Ujlaki Nagy Bálint 539
Ujvidéky II. 620
I. Ulászló 508
II. Ulászló 309, 465, 470, 594
Ungh II. 620, 624
Ungherese 591
Úrházy György 83, 108, 129. — II. 15, 96, 334
Urraka br. II. 530
Úrváry Lajos 436—7, 452, 538, 571—2, 583. — II. 4, 8, 124, 649

V

V. II. 620
V. Julia II. 107, 110, 113
V. L. dr. II. 107
Vachott Sándor II. 442
Vachott Sándorné 136, 146, 258, 276, 446, 499, 551. — II. 442—8, 649, 655
Vadnai Károly 23—4, 26, 41, 48, 55, 75—6, 103, 107, 136, 141, 146, 262, 266, 269—70, 277, 285, 289, 423, 425, 429—30, 433, 440, 443, 447, 453—4, 508, 522, 550, 584—6, 595—6, 604, 606. — II. 8, 15, 39, 43, 87, 92, 419, 429—37, 503, 513, 568—9, 570, 574, 589, 595, 610, 637
Vadormy 269, 276. — II. 106
Vahot Imre 11, 43—4, 61, 68, 75, 83, 85, 111—2, 119, 129, 132—3, 141—3, 145, 168, 241, 262—3, 269, 279—80, 346, 445, 562. — II. 29, 31—2, 124, 232, 442, 469, 555—8, 590, 629
Vajda János 55, 71, 75, 82, 95, 106—7, 129, 145, 265, 267, 433. — II. 87, 394, 400—7
Vajda Péter 148, 210, 458, 556. — II. 21, 100, 141, 176, 287, 401, 624
Vajda Viktor 464
Vak Béla 598
Valdivia 176—7, 215—6, 253
Valentin dr. II. 490
Váli Béla II. 507
Válkai Imre 70, 122, 193, 432, 438, 452, 538, 547, 569. — II. 8, 33, 133, 135, 249, 395, 401, 437, 488, 555, 568, 590, 641—2
Vallér Sándor 276. — II. 106
Valrey II. 5
Vályi Károly 237, 443, 546, 577, 604
Vámosy Mihály II. 106
Van Dyck 584. — II. 19
Vanderbourg 46
Várady Ádám 490
Várady Luiza 269, 600. — II. 56, 101, 103
Várdai Béla II. 343
Várday Pál 466, 481
Varennes 46
Vargha Gyula II. 424
Vári Boldizsár 264. — II. 106
Váry Sári II. 620
Varju István (ref. pap) II. 317
Varju Vazul II. 620, 623, 625
Vas Gereben 54, 67, 75, 85, 87, 89, 107, 109, 112, 114, 120, 123, 132, 135—7, 141, 143, 145, 163, 237, 263, 265, 269, 286, 287, 303, 397, 444—5, 577, 585. — II. 105, 110, 126, 314, 393, 486—512, 513, 517, 568, 573, 591, 624—5, 642, 644, 656—7, 659
Vaszary Kolos 90
Vatha 554, 556
Vay Ádám 595
Vay László gr. II. 543
Vay Miklós br. 30
Véber Ottó II. 147
Végh János 577. — II. 106—7, 110
Vén sas II. 106
Vencel király 524
Veneturné 600
Verdi 38—9, 50—1, 485
Vereby Soma 81
Veréczy Julia II. 106
Veress József II. 106, 108
Vermont 46

Vernes Jules II, 7
Vernet Horace II. 19, 604
Vértesi Arnold 107, 146, 424, 432, 433, 435, 445—7, 452—4, 538, 546, 551—7, 583, 604. — II. 132, 638—9
Vértesy Jenő II. 304
Veterani 434
Viardot-Garcia Paulina 42
Vida József II. 620, 623
Vida Károly 102, 126—7
Vidéki Kakuk II. 620
Vieuxtemps 36
Vig Dezső l. Fabó András
Vigny Alfred de 152. — II. 4
Viklida Antal 551
Viktorin hg. 498
Vilár 452, 577
Virág B. II. 624
Virág Lajos 599. — II. 133, 610, 617
Virághalmi Ferenc 130, 259, 265, 278, 443, 538, 546, 557—61, 604. — II. 8, 18, 127, 642
Virginia 445, 600
Voinovich Géza 353, 378—9, 381, 392, 394, 400. — II. 297, 331, 343
Vojnics Zsojca 524
Vojtina Mátyás II. 538, 625
Volkmann Róbert 34
Voltaire 148, 549
Vonliarliarsky Sándor II. 16
Vörös Eszter II. 106, 109
Vörös László 575
Vörösmarty 44, 54, 59, 95, 98, 137, 246, 307, 376, 381, 415, 438. — II. 310, 349, 380, 489, 594
Vreto Marina II. 18

W

Wagner (történetíró) 496
Wagner János Kristóf 310
Wagner Richard 40
Wagner zeneműkereskedő 37
Wallmeroden lovag 467, 477, 479
Warren Sámuel II. 11
Washington Irving 116, 119
Weber 39—40
Weber könyvkereskedő 92
Weber (a Demokritos kiadója) 89
Weixelgärtner Vince 28
Wenkheim Béla br. 27. — II. 454
Werbőczy 466, 494, 567
Wesselényi Anna 524
Wesselényi Ferenc 237
Wesselényi Miklós br. id. 506. — II. 342
Wesselényi Miklós br. id. és ifj. 81
Wesselényi Miklós br. ifj. 340, 347—8. — II. 160, 164, 427
Wetterbergh Károly (Onkel Adam) II. 18
Wiener Salamon 123. — II. 107
Wild (tenorista) II. 281
Wildauer k. a. (énekesnő) II. 91
Wimmer Ede 41
Wohl Janka II. 611, 648—9
Wolff O. L. B. II. 8
Wolfhárd zsoldosvezér 539
Wouwermann II. 604

X

Xantus János 12, 83, 189. — II. 610—1, 650
Xavier 46
Xerxes 429

Y

Young II. 522

Z

Záborszky II. 620
Zalán II. 620
Zaláné II. 620
Zalár József 95, 227, 436, 496
Zápolya (Szapolyai) János 98, 308, 452, 494, 503, 523, 571, 592
Zelek II. 106
Zenobia 212
Zetykó József 130
Zichy Antal 54, 82
Zichy Ferenc gr. 7
Zichy Károly gr. (18. sz.) 574
Zichy Mihály 31
Ziehen II. 14
Zitterbarth Mátyás 21
Zlinszky Aladár 149
Zlinszky István II. 133, 610, 619
Zobor vezér 528
Zólyomi Dávid 554
Zólyomi 464—5, 487

Zólyomi Miklós 501
Zondi 577
Zörényi II. 106
Zrinyi György 524
Zrinyi Ilona 222, 289, 297
Zrinyi Miklós, a szigetvári hős 534—5. — II. 594, 635—6
Zrinyi Miklós, a költő 77, 292, 487—8, 591
Zrinyi Péter fia 237
Zschokke 86, 128. — II. 14, 549
Zuárd vezér 561
Zumbor 577
Zülfikár 301
Zwingli II. 239

Zs

Zsigmond király 467, 469, 529
Zsigmond Ferenc 149, 202, 221, 225, 241, 243, 246—7, 299, 307, 311—2, 316—7, 321—2, 326, 329, 331—5, 338, 342, 345, 347, 349, 352, 353, 363, 374—5, 379, 394, 396, 401. — II. 457—8, 505, 507, 509
Zsitvay 568

TARTALOM

IX. Novella- és regényfordításaink.

Oldal

Fordításaink száma. — Dumas és a francia romantikusok. — Legszívesebben ezeket fordítják. — A többi franciák. — Növekvő érdeklődés az angol irodalom iránt. — Az angolok és amerikaiak. — A német irodalmat elhanyagolják. — A németek. — Az oroszok. — Az olaszok. — A többi irodalmak. — Az elbeszélések tárgyuk szerint. — Író- és művésznovellák. — A francia irodalom vezető szerepe . . 1

X. A romantikus társadalmi elbeszélés.

I. *Romantikus társadalmi elbeszéléseink a szabadságharc előtt. — A régibb romantikusok: Kuthy Lajos, Obernyik Károly, Pompéry János, Császár Ferenc és Degré Alajos novellái. — Degré három regénye:* Két év egy ügyvéd életéből, A kalandornő, A sors keze. — *Gróf Lázár Kálmán* 21

II. *Az ifjabb romantikus nemzedék novellistái. — Tanács Márton. — Bulyovszky Lilla. — Madarassy Klotilda:* Astrea *c. regényszerű elbeszélése. — Kempelen Riza:* Kibékülés *c. regénye. — Br. Jósika Júlia. — Bajza Lenke. — Reményi Katalin. — Br. Jósika Kálmán. — Roboz István. — Rózsaági Antal:* Kisvárosi titkok. — *Helfy Ignác. — Óváry Lipót. — Deák Farkas. — A műkedvelők: Szollár Mihály:* A gyémántos virág. — *Kmetty István:* A cigánynő. — *Kovács Mária:* A kaméliák a sírboltban. — *Kubinyi Lajos:* A haladók és maradiak csatározásai. — *Erdélyi József. — Kiss László. — Várady Luiza. — Juraszek József. — Huszár Gyula. — Endrefi Károly. — Drávai Sándor. — A*

Oldal

többi működővelők munkái. — Önálló kötetek. — Érdekesebb magyar milieurajzok. — Egyéb okoknál fogva figyelemreméltó elbeszélések. — Általános jellemzésük 56

III. *Humoristáink és történeti elbeszélőink régebbi nemzedékének társadalmi novellái. — A humoristák: Beőthy László, Frankenburg Adolf, Lauka Gusztáv, Lévai József, Szilágyi Sándor, Csatáry Ottó (Telegdi Kovách László). — A történeti elbeszélők: Dózsa Dániel, Ney Ferenc, Remellay Gusztáv s a többiek. — Az új nemzedék történeti elbeszélői: P. Szathmáry Károly, Győry Vilmos, Halmágyi Sándor, Virághalmi Ferenc. — A humoristák: Kövér Lajos, Babos Pál, Forster Rudolf, Gajzágó Salamon, Kelemen Mór s a többiek. — Egykorú nyilatkozatok romantikus elbeszéléseinkről. — Romantikus elbeszéléseink száma. — A társadalmiak kevésbbé értékesek a történetieknél. — Haladás e téren is a realisztikus irány felé* 114

A REALIZMUS.

XI. Br. Kemény Zsigmond.

I. *A realisztikus irány. — Előzményei a szabadságharc előtt. — Br. Kemény Zsigmond élete. — Elbeszélései és regényei* 139

II. *Társadalmi elbeszélései:* A szív örvényei. — Ködképek a kedély láthatárán. — Szerelem és hiúság. — Alhikmet, a vén törpe. — Poharazás közben: I., II. Egy kaland a Missouri mellől. — III. Erény és illem. — A szerelem élete 149

III. *A* Férj és nő. — *Meséjének vázlata. — Irodalmi és egyéb hatások. — Jellemei. Környezet- és lélekrajza. — Jelentősége. — Az egykorú bírálatok* 181

IV. *Történeti novellája: a* Két Boldog. — *Az* Özvegy és leánya. — *Tarnóczi Sára története Szalárdi krónikájában s novellairodalmunkban. — A regény meséjének vázlata és szerkezete. — Korrajza. — Jellem- és lélekrajzai. — Humora. — Az egykorú bírálatok* 191

Oldal

V. A rajongók. — *Tárgyának első feldolgozása: a* Deborah *című novella.* — *Történeti forrásai.* — *A regény tartalma és szerkezete.* — *Korrajza.* — *Jellem- és lélekrajzai.* — *Humora.* — *Jelentősége.* — *Az egykorú bírálatok* 212

VI. *Kemény világnézete és képzelete.* — *Világnézetének komorsága.* — *Gyulai és Péterfy véleménye.* — *Reflexiói.* — *Világnézete nem annyira vigasztalan, mint amilyennek tartják.* — *Humora.* — *Képzelete a Jókaiéval ellentétben a belső világ felé fordul.* — *Leírásai, mint ennek bizonyságai* 230

VII. *Az eddigi bírálók véleménye Kemény jellem- és lélekrajzairól.* — *Jellemrajzai sokárnyalatúak.* — *Jellemeinek három főtípusa.* — *Közös vonásaik.* — *A jellemzésnek minden eszközét és formáját alkalmazza.* — *Lélekrajzai, lélekrajzoló eszközei és formái.* — *Ezeknek művészi összevegyítése.* — *A lélekrajzban nagyobb, mint a jellemrajzban* 248

VIII. *Korrajzai, kompozíciója, elbeszélő módja, nyelve.* — *Külföldi mesterei.* — *A realista regény.* — *Balzac, Dickens, Thackeray.* — *Hatása korának elbeszélőire.* — *Jelentősége* 275

XII. A realista társadalmi elbeszélés.

I. *Gyulai Pál élete, jelleme s a Bach-korszakban írt elbeszélései.* — Három beteg. — Egyszerű történet. — Fanni. — Jó éjszakát! — Varjú István. — *Életképei:* A fösvény halála, Glück-Szerencse úr, Az első magyar komikus. — *Két legjobb elbeszélése:* A vén színész, Egy régi udvarház utolsó gazdája. — *Gyulai mint elbeszélő.* — *Jelentősége* 295

II. *Br. Eötvös József élete és működése a szabadságharc után.* — *Novellái:* A molnár-leány, Egy tót leány az Alföldön, Téli vásár. — A nővérek. — *Meséje főtekintettel lélekrajzára.* — *Környezetrajza.* — *Jellem- és lélekrajza.* — *Reflexiói.* — *Stílusa.* — *Milyen hatásokat mutattak ki benne az eddigi kutatók?* — *Megállapításaik bírálata.* — A nővérek *mint irányregény.* — *Fő lélekrajzi problémája.* — *Az egykorú bírálatok.* — *Az irodalomtörténet véleménye róla.* — *Mellőzése nem méltányos.* — *Jelentősége* 348

Oldal

III. *A régi elbeszélő gárda többi tagjai.* — *Bérczy Károly, Szabó Richárd novellái.* — *Szegfi Mór novellái és* A harmadik szomszéd *c. regénye.* — *Dobsa Lajos novellái és* Lydia *c. regénye.* — *Vajda János.* — *Komáromy Ferenc novellái s* A pályakezdők *c. regénye.* — *Szendrey Júlia, Szigligeti Ede, Karacs Teréz novellái.* — *A népies elbeszélés művelői: Garay Alajos, Szabó Imre.* — *Táncsics Mihály:* Bordács Elek, a gyalog árendás 376

IV. *A realista elbeszélés új művelői: Abonyi Lajos novellái s* Az egyetem pallosa. — *Vadnai Károly.* — *Kanya Emília.* — *Vachott Sándorné:* Derű és ború, Margit, Irma hagyományai. — *Csernátoni Lóra.* — *Br. Podmaniczky Frigyes:* A fekete dominó, Az alföldi vadászok tanyája, Tessék ibolyát venni, Margit angyal. — *Almási Tihamér novellái s* A szerelem jó és távozik. — *Szilágyi Virgil novellái s a* Szelíd fájdalmak. — *Szász Károly.* — *Bartalus István.* — *Salamon Ferenc.* — *Ágai Adolf.* — *Boross Ádám:* A szomszédok vagy a falu bírája. — *Néhány kisebb elbeszélő.* — *A romantikusok és humoristák munkássága ezen a téren: Gr. Lázár Kálmán:* Emma. — *Irinyi József:* Béla. — *Pálffy Albert:* Az atyai ház. — *Beőthy László:* A kék macskához. — *Bernát Gáspár, Boross Mihály, Nagy Ignác és Balázs Sándor elbeszélései* 417

V. *Vas Gereben élete és munkássága.* — *Elbeszélései: nem-népies és népies tárgyúak.* — *Regényei: A* régi jó idők, Nagy idők, nagy emberek, A nemzet napszámosai, Egy alispán. — *Elbeszélő módjának jellemző sajátságai: a rossz kompozíció, a hosszadalmasság, a tanogató bölcselkedés; jellemrajzai, korrajzai, tendenciái, stílusa.* — *Összefoglalás: a magyar realista elbeszélés* 486

XIII. A realista víg társadalmi elbeszélés.

I. *Víg elbeszéléseink realizmusa.* — *A víg elbeszélés fejlődése a szabadságharc előtt.* — *Régebbi elbeszélőink folytatják működésüket.* — *A legrégibb irány képviselői.* — *Fáy András novellái és két regénye:* Jávor orvos és szolgája, Bakator Ambrus, A szutyogfalviak. — *Fáy a realizmus védője.* — *Kovács Pál elbeszélései* 515

Oldal

II. *A régi életképírók: Frankenburg Adolf. — Nagy Ignác. — Pákh Albert. — Bernát Gáspár. — Lauka Gusztáv. — Boross Mihály:* Házasság spekulátzióból. Vagy idejében vagy soha. A haza járó lélek. *— Vahot Imre:* A honvéd őrangyala. *— Berecz Károly. — Szilágyi Sándor* 529

III. *Beöthy László élete. — Önállóan megjelent munkái. — Humoros füzetei. — Kritikusainak véleménye az utóbbiakról. — Halála, emlékezete. — Egyénisége. — Víg elbeszéléseinek három csoportja. — Jellemzése. — Idegen hatások. — Humoros előadásának eredetisége* 562

IV. *Balázs Sándor élete és jelleme. — Novelláinak rendes tárgyai sivár szerelmi történetek. — Erdélyi környezetrajzú s más érdekesebb tárgyú elbeszélései. — Jellemzése. — Szokoly Viktor életképei és hosszabb elbeszélései. — Bús Vitéz (Matkovich Pál) és Kiséri (Péter Dénes) novellái* 579

V. *A többi humorista. A jónevűek: Székely József:* Liliputi Tóbiás *c. regénye. — Lévay József. — Tóth Kálmán. — Szigeti József. — Kövér Lajos. — Bulyovszky Gyula. — A ma már ismeretlen nevűek: Czanyuga József, Babos Pál, Gajzágó Salamon, Kelemen Mór, Pataki Ferenc, Szabó Márton, Tassy Ede, Forster Rudolf, Virág Lajos, Szabó Ignác, Szulyovszky Ignác, Zlinszky István. — A többi kisebb működedvelők víg elbeszélései. — Önálló kötetek. — Érdekesebb magyar környezetrajzok. — Tárgyaiknál vagy motívumaiknál fogva említhetők. — Paródiák, aktuális tárgyak, furcsaságok, irodalmi hatások. — Általános jellemző vonásaik* 601

VI. *A komoly-elbeszélés művelőinek víg novellái. — Kuthy Lajos, Császár Ferenc, Degré Alajos, Obernyik Károly, Bulyovszky Lilla, Tanács Márton, Bérczy Károly, Dobsa Lajos, Abonyi Lajos, Ágai Adolf, Almási Tihamér, Vadnai Károly, Pálffy Albert, P. Szathmáry Károly, Vértesi Arnold, Ábrai Károly, Kempelen Riza, Halmágyi Sándor, Győry Vilmos. — Kiss László, Szilágyi Virgil, Szollár Mihály, Dózsa Dániel, Válkai Imre, Virághalmi Ferenc. — Víg elbeszélő irodalmunk összefoglaló méltatása* 627

XIV. Összefoglalás.

Oldal

Lapjaink, folyóirataink és zsebkönyveink nagy száma. — Regényeink és novelláink száma. — Íróink megoszlása szülőhelyük, vallásuk, foglalkozásuk, származásuk és életkoruk szerint. — Hányan jártak közülük külföldön? — Elbeszéléseink címei, műfaj-jelzései és nevei. — A romantika és realizmus küzdelme kezdettől fogva. — A romantika uralma, ennek számszerű bizonyítékai. — Jókai a legnagyobb romantikus. — Kemény a legnagyobb realista. — Gyulai, br. Jósika Miklós, br. Eötvös József. — Romantikus történeti és társadalmi elbeszéléseink. — Realista komoly és víg társadalmi elbeszéléseink. — A környezetrajz, jellem- és lélekrajz s a stílus fejlődése. — Novella- és regényirodalmunk hatalmas föllendülése 647

Könyvészet 661

Névmutató 717

Tartalom 743

